

МИРОН КАПРАЛЬ

НАЦІОНАЛЬНІ ГРОМАДИ ЛЬВОВА XVI–XVIII СТ.

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ
АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМ.
М. С. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ

МИРОН КАПРАЛЬ

**НАЦІОНАЛЬНІ ГРОМАДИ ЛЬВОВА XVI–XVIII СТ.
(СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ВЗАЄМИНИ)**

Львів
Літературна агенція "Піраміда"
2003

УДК 94:364.46:340(091)(477.83-25)“16/18”
ББК ТЗ (4УКР-4ЛЬВ-2ЛЬВ)4
К 49

К 49 *Капраль Мирон.* Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, Львівське відділення Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2003. – 440 с. [Інтернет видання].
ISBN 966-7188-76-0

У монографії на широкому джерельному матеріалі досліджується складна історія правових відносин чотирьох національних громад Львова: українців, поляків, вірменів та євреїв упродовж XVI–XVIII ст. Вивчається соціальне тло стосунків: чисельність мешканців, міграція, питання асиміляції, соціотопографії населення Львова.

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка (протокол № 5/5 від 28.05.2003 р.)

Рецензенти:

Александрович В. С., д.і.н.;

Ісаєвич Я. Д., д.і.н.;

Ковальський М. П., д.і.н.

Публікація підтримана грантом Американської ради вчених товариств (ACLS)

ISBN 966-7188-76-0

© М. Капраль, 2003

© Ю.Кох, художнє оформлення, 2003

ЗМІСТ

Список скорочень	7
Вступ	9
Розділ I: Огляд джерел та літератури	15
1. Джерела	15
2. Література	26
Розділ II: Правове становище в світлі королівських привілеїв	45
1. Привілеї та права польської громади	49
2. Привілеї та права української громади	62
3. Привілеї та права вірменської громади	72
4. Привілеї та права єврейської громади	82
Розділ III: Відносини української та польської громад	95
1. Початки правового протистояння (перша половина XVI ст.) ...	97
2. Між двома уніями (друга половина XVI ст.)	102
3. Об'єднані зусилля української спільноти за рівні права (кінець XVI – перша половина XVII ст.)	114
4. Роки військових розрух та економічного занепаду міста (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.)	131
5. Досягнуте “рівноправ’я” (кінець 30-х рр. XVIII ст. – 1772 р.)	145
Розділ IV: Взаємини вірменської та польської громад	159
1. Юрисдикційне протистояння (друга половина XV – 20-ті рр. XVI ст.)	159
2. Економічні та судові сперечання (друга половина XVI – початок XVII ст.)	166
3. Випробовування перед унією	175
4. Участь львівського магістрату в суперечках навколо унії	178
5. Соціально-правові наслідки прийняття унії (друга половина XVII ст.)	190

Розділ V: Відносини єврейської та польської громад	199
1. Початки конфронтації (кінець XV – перша половина XVI ст.)	199
2. Боротьба за домінуючі впливи у торгівлі (остання чверть XVI ст. – перша половина XVII ст.)	204
3. Без надії на порозуміння (друга половина XVII ст. – 1772 р.)	215
4. Антиєврейські напади та погроми XVII–XVIII ст.	229
Розділ VI: Риси демографії та соціотопографії Львова	247
1. Демографічні рамки	247
2. Етнічний склад	260
3. Міграція до міста	274
4. Проблеми асиміляції	281
5. “Націотопографія”	298
Висновки	315
Summary	323
Додаток № 1: Таблиці	331
Додаток № 2: Документи	366
Список джерел та літератури	391
Предметно-тематичний покажчик	414
Покажчик імен та місцевостей	425

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АЗР – Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – СПб., 1846–1853. – Т. 1–5
- АЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе. – К., 1859–1914. – Ч. 1–8
- ЗНТШ – Записки Наукового Товариства імені Шевченка
- Каталог – Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233–1799 / Упор. О. Купчинський, Е. Ружицький. – К., 1972
- ЛНБ – Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – Відділ рукописів
- Памятники – Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе. – 2-е изд. с дополнениями. – К., 1898. – Т. III
- Привілеї. – Т. 1 – Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.: Зб. док. / Упор. М. Капраль. – Львів, 1998
- Привілеї. – Т. 2 – Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст.: Зб. док. / Упор. М. Капраль. – Львів, 1998
- ЦДІА України у Львові – Центральний державний історичний архів України у м. Львові
- ЮС – Юбилейный сборник в память 350-летия Львовского Ставропигиона / Изд. А. Копыстьянский. – Львов, 1936–1937. – Ч. I–II
- AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
- AGZ – Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1868–1935. – Т. I–XXV
- Czart. – Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. – Rękopisy
- DS – Diplomata statutaria a patriarchis orientalibus Confraternitati Staupigianaе Leopoliensi a 1586–1591 data. – Leopoli, 1895
- КН – Кwartalnik Historyczny
- MCS – Monumenta Confraternitatis Staupigianaе Leopoliensis, sumptibus Institutii Staupigiani edidit dr. Wladimirus Milkowicz. – Leopoli, 1895
- MRPS – Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviae asservantur. – Varsovie, 1905–1999. – Pars I–VI
- Ossol. – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. – Rękopisy
- VL – Volumina Legum / Ed. J. Ohryzko. – Petersburg, 1859–1860. – Т. I–VI

ВСТУП

Минуле Львова стало темою моїх наукових інтересів ще в студентські роки. Заполонила, насамперед, історія українців у Львові, з'явилося зацікавлення найяскравішими сторінками життєпису української громади періоду Нового часу, а саме епохою українського національно-культурного руху, часом становлення та активної діяльності уславленого Львівського Ставропігійського братства другої половини XVI – першої половини XVII ст.

Після ознайомлення з науковою літературою та перших самостійних кроків у вивченні української громади Львова виникло багато питань, постало чимало проблем. Важливі аспекти національного життя залишалися поза звичайними схемами української та польської історичної літератури. Чому національно-культурна енергія братства так швидко згасла, а центр національно-культурного життя поступово перемістився на схід України? Як відбувався процес полонізації українців і чи можна його ототожнити з асиміляцією?

З часом з'ясувалося, що треба змінити ракурс дослідження, вийти за межі сталих дослідницьких схем окремої національної громади в умовах багатоетнічного Львова XVI–XVIII ст. Адже осмислити минуле української спільноти міста, виходячи тільки з внутрішньої її історії, фактично неможливо. Так сформувалося переконання розглядати минувшину українців у зіставленні з іншими національними громадами Львова. Наступним дослідницьким кроком стало вивчення історії Львова як взаємодії всіх національних громад, що тут проживали.

Нашарування культур різних народів було характерною ознакою ранньомодерного Львова, як, зрештою, і будь-якого іншого міста в регіоні Центрально-Східної Європи. Львівське міське право приймало в XV–XVII ст. багато німців, італійців, греків, французів та ін. Однак при такому узагальненні слід ствердити, що у Львові співіснування культур та громад мало свої риси. В літературі, особливо польській, часто наголошується на спільності інтересів усіх міських жителів, на темпах асиміляційних процесів. Очевидно, що існувала спільна “програма”, яка об'єднувала громадян даного міста (наприклад, певні економічні та станові інтереси,

користання з митних, податкових пільг, зацікавлення у міцних оборонних спорудах, протидія поборам під час стацій, спільні військові акції тощо). Проте найчастіше “львівська спільність” виглядала так, що магістрат, як найвищий владний орган міста і, теоретично, репрезентант інтересів усіх мешканців, мав виключно католицьке членство і тому захищав власне католицькі (польські) інтереси. Через це на сейми Речі Посполитої зі Львова часто виїжджало чотири представництва: від магістрату, вірменських старших, Ставропігійського братства та єврейської громади, які келійно вирішували при дворі та в магнатських палацах власні справи, часто суперечні з інтересами інших львів'ян.

У теоретичних побудовах західних учених при визначенні національної свідомості чільне місце займає теза про основоположне значення рівності правових обов'язків для згуртування нації¹. Приклад львівської ситуації показує, що права та привілеї, відмінні у кожній з національних громад – українців, вірмен, поляків, євреїв, певною мірою визначали характер національного співжиття й одночасно стабілізували становище членів громад як представників певної ранньомодерної нації. Проте об'єктивно оцінити правове становище національних громад Львова можна було лише проаналізувавши реальне функціонування привілеїв, декретів, мандатів тощо та простеживши розвиток конфліктів, які виникали з цього приводу в місті між різними громадами.

Національна проблематика стала дуже популярною серед сучасних українських учених. Однак у цих дослідженнях міжнаціональні відносини здебільшого вивчаються у теоретичному ракурсі. У багатьох розвідках опущено період XVI–XVIII ст., водночас часто постулюється відсутність в українців національного самоусвідомлення в цю епоху або, принаймні, – його обмежений характер, на що начебто вказує незначна кількість “класичних” складових “модерної” національної свідомості. З іншого боку, деякі вчені декларують “одвічність” існування української нації, її виникнення в період до нашої ери тощо. Крім природного питання про рівень національної свідомості українців та інших громад у визначеному місті Львові в конкретний історичний час XVI–XVIII ст., виникло припущення про вплив на цю свідомість інтенсивних контактів різноманітного етнічного та конфесійного середовища, котре склалося у Львові та західному регіоні України загалом.

Одним із поштовхів до написання цієї книги було, зокрема, враження від багатьох підручників і синтетичних курсів з історії України, автори

¹ Див., наприклад, визначення нації відомого англійського дослідника національних процесів: *Smith E.* Національна ідентичність. – К., 1994. – С. 49, 51.

яких при побіжному огляді урбаністичної проблематики часто “забували” про роль міст та міського населення. У дослідженнях з історії України новочасного періоду, опублікованих істориками-народниками, найбільше йшлося про козацтво та Хмельниччину; в представників державницької школи, натомість, найпопулярнішими були сюжети про шляхту та духівництво, а в радянських істориків чи не в кожній праці згадувалося, доречно і недоречно, селянство: “селянські повстання”, “селянсько-козацьке військо” тощо. Якщо ж деякі історики (В. Антонович, М. Грушевський та ін.) і зупинялися над міськими проблемами, то українське місто, переважно, бачилося в чорних барвах історичної ретроспективи (“міста в Україні”, а не “українські міста”). Відповіді дослідників, чому так “песимістично” складалися національні взаємини в містах України (передовсім, у контексті зовнішніх чинників, що впливали з факту української бездержавності), не виглядали до кінця переконливими та вичерпними.

Об’єктом дослідження в цій книзі обрано національні громади Львова XVI–XVIII ст. У регіоні Центрально-Східної Європи Львів як найбільше місто українських земель ранньомодерного періоду має виняткове значення для етнонаціональних студій: фактично в жодному іншому місті регіону не було чотирьох національних груп (українці, поляки, євреї, вірмени), чисельність яких перевищувала б 5 %, та чотирьох великих релігійних центрів: Римо-католицької церкви, Православної церкви (з 1708 р. – Унійної церкви), Вірменської церкви (з 1630 р. – Вірменської католицької церкви) та іудейської спільноти. Нижньою хронологічною межею праці окреслено період кінця XV – початку XVI ст., коли національне життя у місті ввійшло в активну стадію, а латентні конфлікти між громадами виявилися у формі правових суперечок. За верхню хронологічну межу взято кінець XVIII ст. – період повної зміни правових умов існування національних громад після входження Львова та Галичини до складу Австрійської монархії.

Предметом аналізу стали національні стосунки в соціально-правовому та демографічному вимірах. На сторінках книги автор намагався дати відповіді на запитання, в чому конфліктно і в чому безконфліктно складалися національні взаємини у Львові та як вони позначилися на суспільному розвитку міста. В полі нашої уваги були такі проблеми: правове регулювання та обмеження економічної діяльності національних громад (торгові регламентації, звільнення від мит, податків, заборона певних видів торговельної діяльності тощо), рівень впливу громад на міські та державні органи Речі Посполитої, правовий та неправовий порядок розв’язання конфліктів (судові вирокі й погроми) та ін.

У працях з історії Львова досі майже не піддавався аналізу цікавий міждисциплінарний напрям – соціотопографія (вивчення національної структури населення з накладенням на топографію міста). Тому в нашому дослідженні у демографічному та соціотопографічному контексті розглядатимуться такі питання: національні квартали в середмісті та передмістях, престижні та непрестижні райони проживання тощо. Також спробуємо з'ясувати рівень та форми функціонування правової самосвідомості національних громад Львова, вплив феномену тісного міжнаціонального сусідства на подальшу історію міста.

В одній книзі важко охопити всі аспекти взаємин національно-етнічних громад Львова впродовж трьох століть Нового часу. Привілеї та декрети на благо своїх національних спільнот здобувала нечисленна еліта (польські та німецькі патриції, братчики Ставропігії, вірменські старші, керівники єврейського кагалу). Володіючи ґрунтовними правовими знаннями, набутими нерідко у західних університетах, вони могли дієво захищати інтереси своїх громад у міських та королівських судах, протегуючи їх при королівському дворі та у магнатському середовищі. Здебільшого поза рамками нашої роботи залишилися логіка поведінки й щоденні побутові, економічні, культурні взаємини членів національних громад, релігійно-інституційний компонент стосунків, діяльність освітніх та культурних установ тощо. Вони потребують нових дослідницьких методів та іншої джерельної бази. Висловлені застереження, звичайно, не закривають дороги для вивчення цих проблем у майбутньому.

Термінологія, що використовується у праці, потребує окремого пояснення. Без точного окреслення понять, термінів не варто сподіватися на успішне сприйняття результатів дослідження – термінологічні недомовки нерідко викликають непорозуміння та суперечки. Термін “національна громада” вживаємо в прикладному значенні, у розумінні етноконфесійно-правової спільноти (“natio” середньовічних та новочасних документів), яка відчуває свою окремішність від інших в оточуючому її середовищі. Він не тотожний з поняттям європейської модерної нації XIX–XX ст., але пов’язаний із ним як його генетичний попередник. Терміном “національна громада” означаємо тільки чотири громади у Львові: поляків, українців (русинів), вірмен, євреїв. На відміну від етнічних груп (німців, італійців, шотландців та ін.), які мешкали у Львові, вони були об’єктами правових відносин, користувалися королівськими привілеями², витворили інституції та структури, що дозволяли керувати громадами

²Порівн.: Привілеї. – Т. 1–2.

(магістрат, інститути руських, єврейських та вірменських старших); їхні спільноти мали повну соціальну структуру (елітна верхівка, середній клас та біднота); значна їхня частина компактно проживала у визначених районах міста. Завдяки цим ознакам, національні громади слабше піддавалися асиміляційним впливам, тоді як етнічні групи порівняно швидко вливалися до складу громад.

У цій роботі послуговуємося прийнятими в сучасній українській мові етнонімами: “українці”, “євреї”, “поляки”, “вірмени”, замість різнорідних відповідників, існуючих у давньоукраїнській мові XVI–XVIII ст.: “Русь”, “руси”, “русичі”, “русини”, “жиди”, “ляхи”, “ормени” та їхніх латинських форм – “Rutheni”, “Judaei”, “Poloni” тощо. З огляду на джерельні дані, які засвідчують поліваріантність функціонування етноніма “rusini/русини”, не можемо погодитися з однозначним прийняттям та безальтернативним вживанням у польській та частково в українській історіографії для ранньомодерного періоду тільки цього одного терміна.

Насамкінець висловлюю щиру подяку науковому керівникові та консультантові Ярославу Дашкевичу, який зробив багато цінних зауважень, що стосувалися структури та тексту книжки. Хочу також подякувати колегам-науковцям, які висловили цікаві й корисні міркування про монографію на різних стадіях роботи над нею: Наталі Яковенко, Ярославу Ісаєвичу, Ігорю Скочилясу, Роману Шусту, Ярославу Федоруку, Володимирі Александровичу, Леонтію Войтовичу, Василеві Кметю. Вдалі поради з підбору ілюстрацій та карт зробили: Віра Фрис, Мар’яна Долинська, Іван Сварник, Марія Вавричин, Наталя Царьова, Володимир Самарський, Олег Голько. Вагомою була фінансова підтримка дослідження з боку Міської громадсько-культурної організації “Документальна скарбниця Львова”, Каси ім. Юзефа Мянєвського (Польща), Американської ради вчених товариств (American Council of Learned Societies). Своїй найближчій родині дякую за розуміння та підтримку під час праці над книгою.

Розділ I: ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Джерела

Джерельною базою цієї книги стали як рукописні, так і друковані матеріали. За видовою ознакою всі залучені джерела можна поділити на три великі групи: масові матеріали достатистичного характеру (фінансові книги, реєстри платників податків, люстрації тощо); документи публічно-правового змісту (привілеї, мандати, декрети, універсали та ін.), а також законодавчі акти (сеймові конституції); наративні джерела: хроніки, історичні описи, листування.

Масові джерела. Після реформи 1519 р. у Львові в другій чверті XVI ст. склався корпус фінансових книг, що утворили певну джерельну цілісність. Фінансові книги XVI–XVIII ст. – це сукупність джерел масового типу: шосових, чиншових, чопових реєстрів, регулярних записів про прийняття міського права, реєстри тижневих видатків та прибутків. Найякший у них достатистичний масовий матеріал дозволяє аналізувати складні економічні, соціально-політичні, демографічні, соціотопографічні, ономастичні та інші питання¹.

Окремі дослідники (Д. Зубрицький, Р. Зубик, С. Гошовський, А. Гілевич та ін.) вже використовували ці дані, але систематично вони не досліджувалися. У роботі розглядаються демографічний та соціотопографічний джерельні пласти фінансових книг. З цього огляду їхня джерелознавча цінність не однакова. Особливе значення для вивчення демографічних та соціотопографічних проблем давнього Львова мають шосові та ґрунтові (чиншові) книги зі щорічними реєстрами населення за вулицями

¹ Докладну архівно-довідкову характеристику корпусу фінансових книг Львова XV–XVIII ст. дав К. Бадецький: *Badecki K. Archiwum Akt Dawnych Miasta Lwowa.* – Lwów, 1936. – Т. IV: *Księgi rachunkowe (longerskie).* 1404–1788; Про джерелознавчу вартість фінансових книг другої чверті XVI ст. також див.: *Капраль М.* Фінансові книги Львова другої чверті XVI ст. як джерело дослідження історичної демографії та соціотопографії: Автореф. дис. ... канд. істор. наук. – К., 1996.

й оселями в середмісті та на передмістях. Інші книги (загальні чиншові, чопові та окремі книги тижневих прибутків і видатків) при аналізі соціальної структури та розміщення населення відіграють допоміжну роль, позаяк подають лише фрагментарну інформацію, яка не має статистичного характеру (виняток становлять реєстри прийняття міського права, що вносилися до загальної чиншової книги систематично).

Дані фінансових книг слід аналізувати критично, зіставляючи з відомостями інших масових джерел. Потреба у цьому зумовлена не стільки фізичною втратою текстів, скільки неповним, хронологічно уривчастим характером цих матеріалів. У них, зокрема, відсутні дані про населення міських чиншових земель у руках патриціїв, деяких міських сіл, шляхетських та церковних юридик. Майже нічого не сказано там і про міський плебс (домашня обслуга, підмайстри, учні ремісників і т. д.), що не володів нерухомим майном ні в середмісті, ані на передмістях.

Фінансові книги Львова зафіксували відомості (за винятком незначних краплень) про населення і терени, охоплені міською юрисдикцією (середмістя навколо площі Ринок і два передмістя – Краківське та Галицьке). Людність на території під юрисдикцією львівського старости – Високий та Низький замки, Підзамче та село Знесіння – практично не згадується в міських книгах. Тому для демографічного та соціотопографічного аналізу всього населення та території Львова важливим є включення фінансових джерел зі старостинської юридики. Більшість цих документів відклалася в Архіві Коронного скарбу Речі Посполитої у Головному архіві давніх актів у Варшаві. Інвентарі Львівського староства за 1534 р. містять описи Високого і Низького замків разом з переліком військової залози й обслуги в них². Порядок наводиться опис чиншів на старостинській підзамчанській юридиці, а також у селі Знесіння³. На підставі цих документів можна детальніше вивчити з демографічного та соціотопографічного боку територію Львова під шляхетською юрисдикцією.

Цінні джерела є також у відділі поборових реєстрів Архіву Коронного скарбу. У реєстрі поборового податку 1538 р. з Руського воєводства існує поосібний список євреїв-платників податку як з середмістя, так і передмістя Львова⁴. Перелік євреїв подавався паралельно з іменами комірників за порядком будинків, у яких вони мешкали в єврейських кварталах. Цей список є першорядним джерелом для відтворення демографічної картини

² AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Oddział LVI, sygn. 2756, k. 41–46v, 64–73v.

³ Ibid. – Oddział LVI, sygn. 2756, k. 77–83v, sygn. 2757, k. 25–29.

⁴ Ibid. – Oddział LVI, sygn. 2756, k. 367–368. Частково це джерело використав, насамперед з погляду демографії, М. Горн: *Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.* – Warszawa, 1975. – S. 54.

львівського єврейства, адже інші джерела, у тому числі виявлені у Львові, дуже скромно інформують про єврейське населення, що перебувало в особливому (порівняно з іншими національними громадами) юридичному становищі. Деякі важливі фіскальні джерела XVII–XVIII ст. (матеріали коєквациї 1656 р., реєстр платників відкупу шведам 1704 р.) знаходимо у відділі рукописів Національного закладу (інституту) ім. Оссолінських у Вроцлаві⁵.

Дослідники демографічних процесів у Львові мало використовували такі фактологічно багаті джерела, як метричні книги (хрещень, шлюбів, померлих). Для Львова збереглися метричні книги латинської катедри від середини XVI ст. до кінця існування Речі Посполитої⁶. У цій праці звернуто увагу насамперед на книги шлюбів – з метою виявити мішані шлюби представників різних конфесійних громад і прослідкувати асиміляційні тенденції у міському середовищі.

Актові джерела до історії національних громад XVI–XVIII ст. відклалися передусім серед матеріалів кількох фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові: пергаментних документів, магістрату м. Львова, Львівського гродського суду, Львівського Ставропільського інституту⁷. Ці документальні збірки історики стали використовувати з часу виходу друком у 1844 р. “Хроніки міста Львова” Д. Зубрицького, а масова публікація актових документів почалася в другій половині XIX ст. Привілеї та інші документи, якими керувалися всі львівські міщани, частково друкувалися у серійному багатотомному виданні “Akta Grodzkie i Ziemskie” та у збірнику “Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.”⁸. Публікування актів окремих громад (українців, вірмен, євреїв) теж розпочалося ще в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. (виняток становить лише невеликий стародрук кінця XVI ст. з кількома королівськими декретами у справах єврейської торгівлі⁹). Було видано також збірники

⁵ Ossol., sygn. 1480, k. 1–76v; N 1646, k. 185–203. Автор книги мав змогу послуговуватися не оригіналами, а мікрофільмами, доступними у відділі мікрофільмів Національної бібліотеки (Biblioteki Narodowej) у Варшаві.

⁶ Ossol., sygn. 826; ЦДІА України у Львові. – Ф. 618 (римо-католицька митрополича консисторія), оп. 2, спр. 2632–2633, 2637–2638, 2641; Ф. 201 (греко-католицька митрополича консисторія), оп. 4-а, спр. 3393.

⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 131 (Пергаментні документи), оп. 1; Ф. 52 (Магістрат м. Львова), оп. 1–2; Ф. 9 (Львівський гродський суд), оп. 1; Ф. 129 (Львівський Ставропільський інститут), оп. 1.

⁸ AGZ. – Т. III–VII, IX; Привілеї. – Т. 1.

⁹ Privilegia et decreta civitatis Leopoliensis cum Iudaeis. – [Leopoli, після 1591].

документів правового змісту з історії національних громад українців¹⁰, вірмен¹¹, євреїв¹². Однак, за винятком збірника документів львівських вірмен, що вийшов зусиллями австрійського вченого Ф. Бішоффа, всі інші видання подавали правові документи національних громад XVI–XVIII ст. безсистемно. Нещодавно з'явився том привілеїв національних громад, підготовлений до друку автором книги, що суттєво доповнив відомий досі давній джерельний матеріал правового характеру¹³.

З огляду на великий обсяг цих писемних пам'яток, аналіз актових джерел найзручніше провести окремо для кожної національної громади. Найцінніші рукописні документи католицької громади міста – пергаментні привілеї – зберігаються у ЦДІА України у Львові. У лихоліття Другої світової війни невелика частина їх опинилася у Польщі в архівних та бібліотечних збірках: п'ять пергаментних документів з печаткою львівського архіву – у Головному архіві давніх актів у Варшаві, по одному пергаменту – в Національному закладі (інституті) ім. Оссолінських у Вроцлаві та у державному архіві у Кракові¹⁴.

Правові документи католицької громади відклалися не лише в оригінальному вигляді, а й у книгах копій (копіаріях). Найвагомим у джерелознавчому плані є копій, який своїми першими записами сягає початку XV ст.¹⁵ Він містить 193 документи (у тому числі декілька засвідчених копій) з 1356–1682 рр. За почерками скопійованих документів можна ствердити, що їх переписували декілька осіб упродовж XV–XVII ст. Окрім привілеїв міста, сюди внесено декрети про правові взаємини міської ради з вірменами, українцями, євреями, а також свідчення про судові спори райців, лавників та всієї міської громади з передміщанами, жителями міських сіл, суперечки між містом і львівським старостою,

¹⁰ Вкажемо тільки основні джерельні видання: MCS; DS; АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X–XII; ЮС. – Ч. I–II.

¹¹ *Bischoff F.* Das alte Recht der Armenier in Lemberg. – Wien, 1862; *Bischoff F.* Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. – Wien, 1864; Українсько-армянские связи в XVII веке: Сб. док. / Сост. Я. Дашкевич. – К., 1969.

¹² Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России. – СПб., 1903. – Т. III: Документы к истории польских и литовских евреев (1364–1569); *Balan M.* Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – Lwów, 1906. – (Materiały).

¹³ Привілеї. – Т. 2.

¹⁴ *Капраль М.* Джерела до історичної демографії та соціотопографії Львова XVI–XVII ст. у варшавських архівних збірках // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2 (1995–1997 рр.). – С. 201–204.

¹⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 613.

матеріали розмежувань між міськими селами та навколишніми шляхетськими селами – Зимною Водою, Брюховичами, Грибовичами і т. д.

До найдавніших збірок актових документів відносимо збірку копій привілеїв у так званому “Кодексі Йоганна Альнпека (Яна Алємбека)” з першої третини XVII ст.¹⁶ Її уклав один з перших львівських істориків Й. Альнпек при роботі над історичним описом Львова під назвою “Topographia civitatis Leopolditanae” для латиномовної німецької книги про міста світу, виданої у Кельні 1618 р.¹⁷ Поза науковою метою, цей збірник грамот, уміщений серед інших матеріалів Й. Альнпека, міг слугувати йому у судових процесах, коли він стояв на чолі міської громади в опозиції до ради, а також пізніше, коли вже став райцею¹⁸. Декілька копій привілеїв є у копіарії, створеному в другій третині XVII ст.¹⁹

За нотатками на маргіналіях та характером зібраного джерельного матеріалу можна зробити висновок, що обидва копіарії міські урядовці використовували у поточній судовій практиці. Певні тематичні групи документів: як-от права міста на землі, розмежування з навколишніми селами, документи про стосунки з національними громадами, передміщанами і т. д., вказують на те, які саме питання найбільше цікавили укладачів копіаріїв.

Зовсім інше цільове призначення мала збережена у львівському архіві книга копій, що отримала назву “Золотої книги” привілеїв міста Львова²⁰. Це єдиний у своєму роді фоліант львівського магістрату, написаний на пергаменті, мистецьки оформлений орнаментом, тисненим золотом на обкладинці, малюнками гербів на титульній сторінці, золотою фарбою виділений кожний ініціал документа²¹. Вдалося встановити її укладача – ним виявився міський синдик Павло Гепнер²². Список регестів, який залишився після нього у “Кодексі Йоганна Альнпека”, має заголовок:

¹⁶ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 1153, арк. 111–196.

¹⁷ [Alnpek J.] Leopolis Russiae Australis urbs primaria, celeberrimum orientalium mercium emporium // Braun G. Civitates orbis terrarum. – Coloniae, 1618. – Liber VI. – № 49.

¹⁸ Jan Alnpek i jego “Opis miasta Lwowa” z początku XVII wieku / Wyd. S. Rachwał. – Lwów, 1930. – S. 3–7.

¹⁹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 615.

²⁰ Там само. – Спр. 614.

²¹ Докладніше опис книги див.: Badecki K. Archiwum Akt Dawnych Miasta Lwowa. – Lwów, 1935. – Т. III: Księgi i akta administracyjno-sądowe. 1382–1787. – S. 193–194.

²² Павло Домінік Гепнер – представник відомої львівської патриціанської родини, один з його родичів з таким самим ім’ям був райцею у 30–40-х рр. XVII ст. (Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – Wyd. 2-e. – Lwów, 1892. – S. 162–163).

“Privilegia civitatis Leopoliensis succinte collecta per me Paulum Dominicum Hепner eiusdem syndicum in anno Domini 1685 (Привілеї міста Львова, у лаконічному вигляді зібрані мною, Павлом Домініком Гепнером, синдиком того міста року Божого 1685)”²³. Найімовірніше, що П. Гепнер, як синдик міста, готував “Золоту книгу” для загального підтвердження всіх привілеїв Львова. Але з якихось причин до цього не дійшло. Згодом була вклеєна титульна сторінка з гербами канцлера та примаса часів правління Яна Казимира.

Від моменту написання “Золотої книги” до кінця XVIII ст. потреби в новому збірнику привілеїв не виникало. У цей період, як правило, за приватною ініціативою укладалися невеликі підбірки та регести документів з історії міста²⁴. Тільки після зміни державного статусу західноукраїнських земель і переходу Галичини до складу Австрійської імперії з’явився виданий 16 лютого 1781 р. від імені імператора Йозефа II циркуляр-розпорядження намісника Йозефа з Бригідо, за яким усі міста та містечка, шляхта, духівництво і т. д. мусили подати до центральних урядів протягом року всі привілеї, звільнення, надання, вільності тощо²⁵.

Виконуючи це розпорядження, міські служби підготували два томи копій привілеїв та інших документів, переписаних з оригіналів та книг копій міського архіву²⁶. З цієї великої кількості актів були вибрані, на думку упорядників, власне привілеї (не більше третини всіх внесених документів). Підсумком цієї роботи стала книга копій привілеїв міста під оригінальною назвою “Copiae privilegiorum, praerogativarum, concessionum, libertatum ac decretum civitati Leopoliensi servientium pro benignissima approbationi ad sacratissimam ac augustissimam caesareo regiam maiestatem in originali porrectorum. Die 15 februari, anno Domini 1782 (Копії привілеїв, прерогатив, надань, звільнень та декретів, що слугують місту Львову, витягнуті з оригіналів для милостивого підтвердження найяснішому та найвеличнішому імперсько-королівському маєстату. Дня 15 лютого, року Божого 1782)”. У супровідному листі львівського магістрату пояснювався розподіл документів за сімома рубриками²⁷. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. були створені також ще дві книги з копіями

²³ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 1153, арк. 359.

²⁴ Див.: ЛНБ. – Ф. 5 (Оссолінських), оп. 1, спр. 515; Czart., sygn. 1014, 1029, 2003.

²⁵ Continuatio edictorum et mandatorum universalium in regnis Galiciae et Lodomeriae. – Leopoli, 1781. – Р. 7–8.

²⁶ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 642–643.

²⁷ Там само. – Ф. 52, оп. 1, спр. 127, арк. 7–10. Повніше сім рубрик міських привілеїв описано в: *Капраль М.* Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. (Історико-джерелознавчий огляд) // Привілеї. – Т. 1. – С. 13–14.

фундаційних привілеїв переважно приватних осіб та церковних інституцій²⁸.

Важливе значення для аналізу реального правового становища національних громад Львова мали судові декрети, мандати, документи судових процесів, ухвали міської ради та всіх станів міста, заповіти та інші акти, занесені у міські судово-адміністративні книги різноманітного походження: раецькі, вйтівські, лавничі тощо²⁹.

Об'єктом джерельної кверенди стали також фасцикули паперових документів львівського архіву³⁰, в яких, окрім засвідчених копій привілеїв, відклалися й паперові оригінали королівських дипломів XVI–XVIII ст. Особливу цінність для нашої теми становлять фасцикули паперових документів національних громад (українців, вірмен, євреїв³¹), створених, ймовірно, на потребу міських синдиків, котрі захищали інтереси магістрату та польської громади. У згаданих фасцикулах містяться всі правові документи (декрети, мандати, привілеї, матеріали судових процесів, протести тощо), якимось чином дотичні до суперечок та конфліктів національних громад з магістратом.

Окремі групи правових документів були включені як об'єкти до львівських гродських книг, користатися з яких допомагав опублікований том регестів, насамперед королівських грамот³². У львівських гродських книгах також натрапляємо на матеріали судових процесів та протести національних громад. Частина актів міста Львова була внесена до книг вписів Коронної метрики. При пошуку необхідних документів у Коронній метриці, окрім ґрунтового видання “*Matricularum Regni Poloniae Summarium*”³³, у пригоді став рукопис регестів привілеїв та декретів міст Галичини з кінця XVIII ст.: “*Registrata privilegiorum ac decretum pro parte oppidorum in regnis Galiciae et Lodomeriae super eorum locationes, libertates ac immunitates servientium, in libris inscriptionum Archivi metrices regni Poloniae Varszaviensi ab anno 1448 ad annum 1772* (Реєстри привілеїв та декретів, що слугують містечкам у королівствах Галичини та Володимирії

²⁸ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 646-а; спр. 646-б. Остання книга нещодавно, після викупу на Варшавському аукціоні антикваріату, була повернута до львівського архіву, звідки вона зникла у воєнні роки.

²⁹ Архівний опис львівських міських судово-адміністративних книг зробив польський дослідник К. Бадецький, який також коротко зупинився на джерелознавчій характеристиці цих джерел: *Badecki K. Archiwum Akt Dawnych Miasta Lwowa*. – Т. III.

³⁰ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 107–111.

³¹ Там само. – Спр. 136–143.

³² AGZ. – Т. X.

³³ MRPS. – Pars I–VI.

щодо їхніх локацій, вільностей та користей з книг вписів архіву метрики Польського королівства у Варшаві від 1448 р. до 1772 р.)”³⁴.

Привілеї та інші правові акти української громади компактно збереглися в архіві Львівського Ставропігійського братства³⁵. Українська громада та братство акумулювали в ньому майже всі свої оригінальні пергаментні³⁶ та паперові документи (спочатку їх тримали у “торбі для привілеїв”, а пізніше – у спеціальній кований скрині³⁷). Частина привілеїв та інших правових документів відома нам у копіях, відтворених в актах Львівських гродського та земського судів, Коронної метрики у Варшаві. Напевно, з огляду на наявність під рукою оригіналів та відсутність потреби постійно звертатись до привілеїв (наприклад, у судових справах), фактично не збереглося копіаріїв³⁸ привілеїв чи декретів української громади.

Проте до нашого часу дійшло багато реєстрів правових документів української громади. Перший такий реєстр привілеїв братства та української громади, складений на початку XVII ст. і внесений в урочисту книгу вписів під назвою “Альбом”, включав регести як королівських, так і патріарших і митрополичих документів³⁹. Періодично старші братства переписували привілеї та грамоти з контрольною метою, а також щоб у разі необхідності подати оригінали документів королеві, вищим урядовцям Речі Посполитої чи королівським комісарам у другій половині XVII та XVIII ст.⁴⁰

На відміну від української громади, вірменська не залишила єдиного архівного комплексу основних правових актів. Цінні пергаментні

³⁴ ЛНБ. – Ф. 5, оп. 1, спр. 2836.

³⁵ Про архів братства докладніше писали: *Ісаєвич Я.* Архів Львівського братства // Архіви України. – К., 1968. – № 1. – С. 88–93; *Шустова Ю.* Документи Львовского Успенского Ставропигийского братства как исторический источник (1586–1788): Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. – М., 1998.

³⁶ Тільки одна пергаментна грамота з наданням українській громаді відклалася поза Львовом, у Головному архіві давніх актів у Варшаві. Опубл. у: Привілеї. – Т. 2. – С. 81–83 (документ Августа II від 6 жовтня 1697 р.).

³⁷ *Ісаєвич Я.* Архів Львівського братства. – С. 89.

³⁸ В архіві Ставропігійського братства залишилася лише невелика збірка перекладів польською мовою п’яти королівських привілеїв середини XVII ст., див.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 208, арк. 1–12зв.

³⁹ Реєстр опубл. в: Акты, относящиеся к истории Южно-западной Руси / Изд. А. Петрушевич. – Львов, 1868. – С. 156–160.

⁴⁰ Львівський історичний музей. – Відділ фондів (рукописи), спр. 135, арк. 390–391; ЮС. – Ч. II. – С. 1–2; ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 931, арк. 1–31. Короткий огляд братських реєстрів подано в: *Ісаєвич Я.* Архів Львівського братства. – С. 89–92.

документи, розпорошені, вочевидь, ще наприкінці XVIII ст., були виявлені в фондах Центрального державного історичного архіву у Львові, Львівського історичного музею, Головного архіву давніх актів у Варшаві, бібліотеки Інституту ім. Оссолінських у Вроцлаві, бібліотеки Чарторийських у Кракові⁴¹. Значна частина привілеїв вірменської громади занесена до книг Львівського гродського суду та Коронної метрики у Варшаві (окремі з них і збереглися тільки завдяки вписові до Коронної метрики). Деякі вірменські привілеї чи їх невеликі підбірки також включалися до судових й адміністративних книг вірменської юрисдикції другої половини XVII – першої половини XVIII ст.⁴²

21 жовтня 1641 р. вірменські старші вписали в книгу Коронної метрики велику збірку (30 документів) вірменських привілеїв під назвою “Oblata privilegiorum certorum a serenissimis regibus Poloniae et ducibus Russiae ac Masoviae Armenis Leopoliensibus super varia iura, libertates et consuetudines concesorum (Облята певних привілеїв, наданих львівським вірменам найяснішими королями Польщі, князями Русі та Мазовії щодо різних прав, вільностей та звичаїв)”⁴³. Поряд з документами вірменської громади, до неї увійшли й грамоти вірменського єпископства у Львові. Саме тоді вперше львівські вірмени оприлюднили фальсифікат грамоти князя Федора Дмитровича нібито з давньоруського часу⁴⁴.

Частково про правове становище вірменської громади та її судочинство інформують книги вірменської юрисдикції XVII-XVIII ст., всебічний джерелознавчий аналіз яких здійснив Я. Дашкевич⁴⁵. Вірменська громада, що володіла судовою автономією, потребувала для повсякденного вжитку копіаріїв та збірок своїх прав і привілеїв. Здебільшого вони відкривалися вірменським статутом 1519 р., за яким йшли всі основні привілеї

⁴¹ Див. археографічні легенди до виданих документів вірменської громади: Привілеї. – Т. 2. – С. 121–379.

⁴² Як, наприклад, вписи до книги протоколів засідань вірменських (старших) суддів (ЛНБ. – Ф. 5, оп. 1, спр. 1725, 1727–1728; Ф. 45 (Дідушицьких), оп. 1, спр. 117). Їхню характеристику знаходимо в: *Дашкевич Я.* Армянское самоуправление во Львове в 60–80-х гг. XVII в. (Протоколы армянского совета старейшин как исторический источник) // *Banber Matenadarani / Вестник Матенадарана.* – Yerevan, 1969. – № 9. – С. 213–240.

⁴³ AGAD. – Метрыка Koronna, ks. 187, k. 139–172.

⁴⁴ *Дашкевич Я.* Грамота Федора Дмитровича 1062 р. (нарис з української дипломатики) // *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР.* – К., 1962. – № 4. – С. 9.

⁴⁵ *Його жс.* Адміністративні, судові та фінансові книги на Україні в XVII–XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження) // *Історичні джерела та їх використання.* – К., 1969. – Вип. 4. – С. 129–171.

львівських вірмен у XIV–XVII ст.⁴⁶ На початку XVII ст. частину привілеїв перекладено польською мовою – мабуть, аби полегшити користування ними в судовій практиці (адже не кожен вірменин міг ознайомитися зі змістом документів, написаних латинською мовою)⁴⁷.

Набагато менше, ніж в української та вірменської громад, залишилося оригінальних правових документів з історії єврейської спільноти Львова. Велику їх кількість знищено під час пожеж⁴⁸, ще більше – під час погромів⁴⁹. Загалом уціліло тільки чотири оригінали королівських декретів XVI ст., виданих у єврейських справах. Майже не збереглося і судових книг єврейського суду, яким керував у Львові підвоєвода. Рештки архіву підвоєводського єврейського суду за 1740–1772 рр. (шість судових книг) лягли в основу дослідження З. Паздро⁵⁰.

Королівські декрети звичайно містили торгові й економічні накази єврейському населенню й видавалися у судових процесах львівських євреїв з міською радою та громадою. Ці документи заборонного для євреїв характеру райці переховували в міському архіві, вони ж створювали їхні сумарії⁵¹ та переписували до копіаріїв міських привілеїв та прав⁵². Досі не відомо жодного окремого копіарія чи сумарія привілеїв і прав із середовища самих львівських євреїв. Більшість привілеїв та декретів єврейської громади дійшли до нас у вигляді вписів до книг Коронної метрики у Варшаві та облят у книгах Львівського гродського суду. Використано також регести, переважно з книг вписів Коронної метрики та з книг “сигілят”, де записи вносилися тільки у формі регестів.

Законодавчі акти для висвітлення нашої теми не мають вельми істотного значення, оскільки правове поле, в якому діяли національні громади

⁴⁶ Опис цих копіаріїв, частина яких нині вже втрачена, див.: *Corpus Iuris Polonici annos 1506–1522 continens / Typis mandavit adnotationibus O. Balzer. – Cracovie, 1906. – Vol. 3. – Pars 1. – S. 401–414.*

⁴⁷ ЛНБ. – Ф. 5, оп. 1, спр. 2117. Зберігся переклад привілеїв вірмено-кипчацькою мовою (Ossol., sygn. 1916, k. 157–319). Факсиміле статуту 1519 р. опубл. у: *Lewicki M., Kohnowa R. La version turque-kipczak du Code lois des Arméniens polonais d’après le ms. N1916 de la Bibliothèque Ossolineum // Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1957. – Т. XXI. – S. 154–253.*

⁴⁸ Привілеї. – Т. 2. – С. 430–431.

⁴⁹ Під час погромів 1664 р., як повідомляють євреї-очевидці, “загинули права та привілеї, милостиво надані від польських королів львівським євреям від кількохсот років, що залишалися на зберіганні у пограбованих школах (синагогах. – *М. К.*)” (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 216зв.).

⁵⁰ *Pazdro Z. Organizacja i praktyka żydowskich sądów podwojewódzińskich w okresie 1740–1772 r. (Na podstawie lwowskich materiałów archiwalnych). – Lwów, 1903.*

⁵¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 142, арк. 162–170зв.

⁵² Там само. – Спр. 142, 613–615; оп. 2, спр. 680 та ін.

Львова, зазвичай окреслювалося привілеями та декретами, а не сеймовими конституціями та сеймовими ухвалами. У XVI–XVII ст. для Львова було видано невелику кількість цих документів, вони регулювали здебільшого торгове право складу та дбали про укріплення міських фортифікацій⁵³. Винятком у цьому ряді була лише сеймова конституція про нобілітацію міста Львова у 1658 р.⁵⁴ та наступні її підтвердження.

Наративні джерела суттєвим чином доповнюють матеріал масових і правових джерел, хоча їхні відомості характеризуються суб'єктивністю, іноді навіть тенденційністю. Описи національних громад, їхніх стосунків, а також суперечок і конфліктів зустрічаємо у записах Мартина Грюневега⁵⁵, працях перших хроністів львівської історії Йоганна Альнпека, Юзефа Бартоломея Зіморовича, Яна Томаша Юзефовича⁵⁶. Окремі моменти в історії національних взаємин з'ясовують нечисленні зразки епістолярної спадщини (кореспонденція С. Кушевича з часу облоги Львова 1648 р.⁵⁷, листування Ставропігійського братства з князем Костянтином Острозьким, київським митрополитом Михайлом (Рагозою), канцлером Яном Замойським та ін.⁵⁸).

⁵³ Перелік сеймових конституцій, наданих місту Львову впродовж XVI–XVIII ст., зосереджено в: *Inwentarz Volumina Legum* / Ed. J. Ohryzko. – Petersburg, 1860. – Cz. 1 (do tomów I–VI). – S. 274–278.

⁵⁴ VL. – T. IV. – S. 550.

⁵⁵ *Ісаєвич Я.* Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. – Львів, 1980. – № 10. – С. 109–114. Передрук з малюнками деяких львівських храмів та вулиць М. Грюневега на маргіналіях рукопису: *Його ж.* “Альтана посеред раю”: Львів у 1582–1602 р. // Львів. Історичні нариси / Упор. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. – Львів, 1996. – С. 34–44.

⁵⁶ Jan Alnpek i jego “Opis miasta Lwowa” z początku XVII wieku / Wyd. S. Rachwał. – Lwów, 1930; *Zimorowicz J. B.* Leopoli Triplex // *Ejusd.* Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur / Ed. C. Heck. – Leopoli, 1899. – P. 1–215 (польський переклад: *Zimorowicz B.* Historya miasta Lwowa, królestw Galicyi i Lodomeryi stolicy z opisaniem dokładnem okolic i potrojnego oblężenia [...], pracą M. Piwockiego na język polski przełożona. – Lwów, 1835); *Józefowicz J.* Kronika miasta Lwowa od r. 1634 do 1690 obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej [...], przełożona na język ojczysty przez M. Piwockiego. – Lwów, 1854.

⁵⁷ [*Kuszewicz S.*] Relacja o oblężeniu miasta Lwowa przez Bohdana Chmelnickiego 1648 roku / Wyd. Aleksander Czołowski // КН. – Lwów, 1892. – R. VI. – S. 543–550; [*Кушевич С.*] Облога Львова 1648 р., описана Самуїлом Кушевичем / Матеріали до історії Галичини / Зібр. і упор. Стефан Томашівський. – Т. 1: Акти з р. 1648–1649 // Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1898. – Т. IV. – С. 96–107.

⁵⁸ *Головацький Я.* Львовское Ставропігійское братство и князь Острожский // Временник Института Ставропігійского с месяцесловом на год простый 1867. – Львов, [1866]. – С. 66–84; ЦДІА України у Львові. – Ф. 132 (колекція листів державних, громадських та церковних діячів), оп. 1, спр. 693, арк. 1–2; AGAD. – Archiwum Zamojskich, sygn. 158, k. 7–8.

2. Література

Історія Львова у контексті аналізу національних взаємин в історіографії системно ще не досліджувалася. Розглядаючи доробок істориків Львова двох останніх сторіч, можемо ствердити, що спеціальних розвідок з національної проблематики написано обмаль. Однак у загальних працях знаходимо чимало інформації, хоч і фрагментарного характеру, про відносини національних громад, їхнє правове становище, конфесійну політику, а також кількість, склад, розміщення населення у різні періоди тощо. Звичайно у поле зору науковців потрапляли лише окремі моменти з історії національних взаємин. Для українських дослідників історія Львова – це насамперед історія українського Львова з окремими, більш чи менш значними вкрапленнями життя інших національних громад. Натомість, інші науковці – поляки, вірмени, євреї – цікавилися майже виключно минувиною своїх громад.

Уже від часу появи в першій половині XIX ст. наукових праць з історії Львова у них виразно прослідковується національна проблематика. Д. Зубрицький у 1844 р. видав за фактографічним наповненням досі не перевершено в історіографії “Хроніку міста Львова”⁵⁹. Згодом багато фахівців зверталися до цієї праці як джерела, доповнюючи поданим тут фактажем свої роботи. Звинувачення на адресу Д. Зубрицького у тенденційності лунали саме з огляду на його висвітлення національних взаємин. Польським критикам не імпонувало применшення цивілізаційної ролі Польської держави, змалювання темними фарбами пригнобленого стану української (русинської) громади у Львові, що вони приписували упередженості Д. Зубрицького⁶⁰, його *московільській концепції*. Найбільший протест з їхнього боку викликала теза про те, що після переходу влади в місті на початку XVI ст. до польського патриціату становище українського та

⁵⁹ *Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. – Lwów, 1844.* Див. також виданий переклад українською мовою: *Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – Львів, 2002.*

⁶⁰ *Орлевич І. Денис Зубрицький – автор “Хроніки міста Львова” // Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. V–VI.* У сучасній польській історіографії також можна почути відлуння звинувачень минулих часів без аргументованих доказів (як, наприклад, у: *Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa. Bilans osiągnięć i potrzeb badawczych // Rocznik Lwowski. 1993–1994. – Warszawa, 1994. – S. 10).*

вірменського населення порівняно з “німецькими часами” істотно погіршало⁶¹.

Д. Зубрицький започаткував конкретні дослідження з історії української громади, підготувавши до друку хроніку Успенського Ставропігійського братства⁶². Попри консервативну форму подання відомостей – у літописному хронологічному порядку – в цій піонерській праці український дослідник виклав достатньо повний репертуар дискусійних проблем історії Ставропігійського братства, а отже, й української громади, та подав їх власні інтерпретації, які стали предметом наукових суперечок наступних поколінь істориків – з таких питань: витоки братської організації, суспільно-політична спрямованість її діяльності, боротьба за рівноправ'я у місті тощо. Червоною ниткою через “Літопис Львівського братства” та “Хроніку міста Львова” проходило твердження про боротьбу львівських українців за збереження православної віри та національної культури (як зачинатель та провідник москвофільського руху в Галичині під останньою він розумів “руську” культуру як різновид російської).

У другій половині XIX ст. продовжили студії з історії Ставропігійського братства та української громади А. Петрушевич та І. Шараневич – також прихильники москвофільської політичної орієнтації. А. Петрушевич у шеститомній праці свого життя – “Сводная Галицко-русская летопись” (Львів, 1874–1897) – “розчинив” факти з минулого львівських українців XVII–XVIII ст. у своєрідній симбіозній мегаісторії регіону Галичини та Російської держави. На відміну від свого колеги, І. Шараневич працював над конкретними темами, інституціями та постатями історії Львова та львівських українців. Він залишив детальний нарис про Успенську церкву⁶³ й двох керівників Львівського Ставропігійського братства останньої третини XVII – першої третини XVIII ст.: Миколу Красовського та Юрія Ілляшевича⁶⁴. Його роботам властива ґрунтовна позитивістська

⁶¹ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 128, 130–131.

⁶² Оригінал роботи польською мовою був готовий до друку в 1832 р., але вийшов друком тільки в середині XIX ст. у російському часопису: Зубрицький Д. Летопись Львовского ставропигийского братства по древним документам составленная // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1849–1850. – № LXII, LXVI, LXVII; окрема відбитка: СПб., 1856. Друге видання з'явилося у Львові 1926 р. Короткий аналіз цієї праці подано в: Капраль М. Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 55–56.

⁶³ Шараневич И. Исторический очерк о Ставропигийской церкви Успения Пресвятой Богородицы во Львове // Юбилейное издание в память 300-летнего основания Львовского Ставропигийского братства. – Львов, 1886. – С. 1–20.

⁶⁴ Его же. Николай Красовский (Миколай Красувский). Исторический очерк. – Львов, 1895; Его же. Юрий Елияшевич (Георгий Ильяшевич). Исторический очерк. – Львов, 1895.

фактографічність, поза якою неможливо прослідкувати якоїсь ширшої концепції.

Виходець з Галичини, вихованець Київської духовної академії, А. Криловський на початку ХХ ст. підсумував у своїй монографії матеріали розвідок попередників з історії Ставропігійського братства та українців Львова⁶⁵. Він зібрав великий фактаж, використав публікації джерел А. Петрушевича, І. Шараневича, В. Мільковича, а також документальний комплекс трьох томів “Архива Юго-Западной России”, у виданні яких взяв безпосередню участь. За охопленням матеріалу монографія А. Криловського є найфундаментальнішою у цій ділянці, що ж до його опрацювання, то неважко помітити повтори, інтерполяції з робіт попередників, яких він, за невеликим винятком, навіть не згадував. А. Криловський ретельно дослідив структуру та форми діяльності Львівського братства: статут, засідання, вибори керівників, їхні звіти тощо.

Автор москвофільського спрямування далі поглибив такі відомі теми, на яких акцентували ще Д. Зубрицький та І. Шараневич: боротьба православних львів'ян за віру проти наступу католицизму, взаємини братства з львівськими єпископами, побудова Успенської церкви, діяльність братської школи, друкарні⁶⁶. Зображуючи власне конфліктні стосунки української громади та магістрату, А. Криловський узагальнював дещо категорично та упереджено. Його погляди у кристалізованому вигляді репрезентує така цитата: “Магістрат продовжував шкодити *русским* (курсив мій. – М. К.) людям чим тільки можна, немало в цьому йому допомагало католицьке духовенство”⁶⁷. “Русини”, за термінологією першої половини ХІХ ст., Д. Зубрицького пройшли своєрідну “етнічну еволюцію” та перетворилися на початку ХХ ст. у монографії А. Криловського у “русских православных”, які принципово уже нічим не різнилися від росіян. Існування української громади в чужому етно-конфесійному середовищі Львова, на думку автора, стало постійною боротьбою за православну віру та “русскую народность”. Вибудовуючи орієнтовану на Росію православну концепцію історії Львівського братства та української громади, автор відкинув неправославний етап її історії й завершив огляд подій початком ХVІІІ ст., коли братство прийняло унію.

⁶⁵ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. Опыт церковно-исторического исследования. – К., 1904. Попередньо праця вийшла того ж року трьома частинами у вигляді передмов до томів джерел з історії цього братства (АЮЗР. – Ч. І. – Т. Х. – С. 1–28; Т. ХІ. – С. 1–158; Т. ХІІ. – С. 1–123).

⁶⁶ Там же. – С. 29–32, 75–186, 228–307.

⁶⁷ Там же. – С. 103.

Москвофільська концепція історії Львівського братства та української громади маргінально культивувалася й у Галичині напередодні Першої світової війни⁶⁸ та в 20–30-х рр. ХХ ст. стараннями групи науковців: А. Копистянського, В. Ваврика та ін. Тенденції до успадкування елементів “москвофільських” поглядів помітні в окремих публікаціях сучасних російських учених, котрі працюють над спорідненими історичними проблемами (наприклад, передумовами та наслідками прийняття Берестейської унії). Ось яку характеристику настроїв православного міського населення наприкінці ХVІ ст. запропонували провідні російські вчені, покликаючись на “Пересторогу”, що була написана, ймовірно, львівським братчиком: “У середовищі львівських православних міщан, постійно переслідуваних з боку католицької та польської влади Львова, що не допускали українських міщан як “схизматиків” до участі в управлінні містом, уже напередодні Берестейської унії утвердилось уявлення, що ворожі дії проти православних є актом прояви заздрості щодо “русского” народу з боку польського народу, який не хоче надавати корінним жителям рівні політичні права. За переконанням міщан, білоруські та українські землі були завойовані західними сусідами – поляками. Політику завойовників вони оцінювали як підступну та ворожу. Завойовники намагалися позбавити “русский” народ свого дворянства, знищити його культуру”⁶⁹. Симптоматичним є вживання терміна “русский” (у лапках) та використання надто вузького кола джерел для широких узагальнень.

Після приїзду до Львова в 1894 р. М. Грушевського й очолення ним Наукового товариства імені Шевченка та кафедри у Львівському університеті виникла *українська концепція* національних взаємин у Львові. Молодий учений у своїх планах, поряд з історією українського селянства та козаччини, передбачав також вивчення тем з історії Львова. У запропонованому М. Грушевським 1894 р. широкому археографічному проєкті видання документів з історії України, що став джерельною основою для створення багатотомної “Історії України-Руси”, знайшлося місце й для публікації актів з історії Львова ХV–ХVІ ст.⁷⁰ (хоча у проєкті переважала

⁶⁸ У цей час була опублікована одна робота про передміські братства Львова: *Лабенский Ф.* Русские церкви и братства на предградиях львовских. – Львов, 1911.

⁶⁹ *Дмитриев М. В., Заборовский Л. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н.* Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце ХVІ – начале ХVІІ в. – М., 1999. – Ч. 2: Брестская уния 1596. Исторические последствия события. – С. 194.

⁷⁰ *Капраль М.* Археографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові // Український археографічний щорічник. – К., 1999. – Нова серія: Вип. 3/4. – С. 58.

козацька проблематика). 1900 р. на засіданні Археографічної комісії НТШ мова йшла про перейняття з рук москвофілів видання матеріалів з історії Ставропігійського братства⁷¹.

Видатний історик України негативно оцінював упровадження та наслідки магдебурзького права для українських міст і Львова зокрема⁷². Введення магдебурзького права, на його думку, призвело до усунення львівських українців від участі в управлінні містом, до економічних обмежень їх у торгівлі, ремеслах, юриспруденції, територіальних заборон щодо місця оселення тощо⁷³. М. Грушевський оглядово зупинився на колонізаційних процесах у Львові XVI–XVII ст., історії вірменської та єврейської колоній. Підсумовуючи ситуацію в містах України, він зазначав, що “польсько-жидівське місто з його никлим життям, пародією торгівлі й промислу – на місці колишнього інтенсивного міського життя руських часів – було одним з найбільш характеристичних дарів “культурної місії” Польщі на Русі”⁷⁴. На певну категоричність зроблених М. Грушевським висновків, за переконанням сучасних дослідників, мала вплив ідеалізація ним старих національних форм права княжих часів⁷⁵.

Реальним результатом цілеспрямованої педагогічної та наукової діяльності М. Грушевського стали роботи з історії української громади Львова його учнів – І. Крип’якевича та Ф. Срібного. Свою першу монографію “Львівська Русь в першій половині XVI ст.”⁷⁶ І. Крип’якевич написав під час навчання у Львівському університеті на семінарі М. Грушевського. Це дослідження молодого вченого, за словами професора, було: ““Від А

⁷¹ Капраль М. Археографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. – С. 60.

⁷² Критику поглядів ученого з точки зору позитивних моментів магдебурзького права див.: Заяць А. Погляд Михайла Грушевського на розвиток міст України XVI–XVII століть // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С. 155–161.

⁷³ Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. – С. 240–246.

⁷⁴ Там само. – С. 261.

⁷⁵ Порівн.: Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. – Wrocław etc., 1991. – S. 206; Гошко Т. З історії вивчення проблеми самоврядування міст України в XVI–XVIII ст. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип. 4. – С. 55–56; Її ж. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – початок XVII ст. – Львів, 2002. – С. 44–45.

⁷⁶ Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. // ЗНТШ. – Львів, 1907. – Т. 77. – С. 77–106; Т. 78. – С. 26–50; Т. 79. – С. 5–51, а також окрема відбитка 1907 р. Перевидано у 1994 р. з джерельним додатком та покажчиками: Її ж. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали / Вид. М. Капраль. – Львів, 1994. – Вип. 2. – С. 1–390.

до Зет” новий матеріал”⁷⁷. Узявши як джерельну підставу невикористані досі раецькі акти, І. Крип’якевич дав нове бачення життя української громади та її відносин з іншими національними громадами у першій половині XVI ст. Він відкинув твердження Д. Зубрицького про цей час як період економічної слабкості, нетолерування та переслідувань українців. Не знайшов підтримки молодого вдумливого науковця і погляд польського дослідника В. Лозинського на “Львівську Русь” як ксенофобську громаду, “нарід”, що “з ненавистю дивиться на все чуже, як той скорпіон, що вже нікого не може вкусити і своєю їддю сам себе затроє”⁷⁸, і це, мовляв, попри те, що саме у часи домінації поляків у Львові українці змогли покращити своє становище.

Вузькі хронологічні межі дослідження, компактний і масовий характер раецьких актів дозволив І. Крип’якевичу системно вивчити економічне становище, культурну діяльність громади, міграцію до міста, проаналізувати імена та прізвища, змалювати побут, мистецькі досягнення, подати просопографічні портрети українських міщан. Особливу увагу автор звернув на початки братської організації, які виводив з-перед кінця XV ст. Поява братства, на думку І. Крип’якевича, сприяла зростанню солідарності у громаді, супротиву національним кривдам та утискам. Проте в першій половині XVI ст. “руськість нашого міщанства радше елементарна, інстинктова, як усвідомлена; пливе з етнографічної окремішності, з потреб щоденного життя, не стала ще вповні ідеєю”⁷⁹.

Інший учень М. Грушевського, Ф. Срібний, присвятив свою розвідку періоду, коли національна ідея, перефразовуючи І. Крип’якевича, вже стала ідеєю – наприкінці XVI – у першій половині XVII ст.⁸⁰ Ф. Срібний залучив до наукового обігу значний пласт масових джерел братського архіву та магістратських документів, що дало змогу розповісти про матеріальне становище та заняття українців, встановити орієнтовну чисельність, розміщення у середмісті та на передмістях Львова. Національної проблематики прямо стосувався розділ про діяльність греків у братстві. Висновки автора полемічно були спрямовані проти міркувань В. Лозинського про істотну роль чужоземців, передовсім греків, у діяльності Ставропігійського братства (Ф. Срібний уважав, що багаті греки підтримували братство

⁷⁷ Крип’якевич Р. Історик України // Дзвін. – Львів, 1990. – № 5. – С. 83.

⁷⁸ Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 8.

⁷⁹ Там само. – С. 95.

⁸⁰ Срібний Ф. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до половини XVII ст. // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. 106. – С. 25–40; 1912. – Т. 108. – С. 5–38; 1912. – Т. 111. – С. 5–24; 1912. – Т. 112. – С. 59–73; 1913. – Т. 114. – С. 25–56; 1913. – Т. 115. – С. 29–76.

матеріально, але не займалися безпосередньою, “чорною” організаційною роботою; згодом вони поступово асимілювалися в українському середовищі⁸¹.

Український погляд на історію міста з наголосом на завдані кривди та на змагання громади за національну й культурно-релігійну ідентичність у міжвоєнний період подали в небагатьох статтях та розвідках І. Крип’якевич, С. Томашівський, М. Голубець, М. Андрусак, М. Возняк⁸².

Я. Ісаєвич у 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. посилено досліджував феномен братського руху в Україні та Білорусії, зосереджуючись докладніше на історії Львівського Ставропігійського братства⁸³. Автор монографії розвинув концепцію, згідно з якою соціально-економічні умови кінця ХVІ ст. спричинили до заснування братства у Львові, а пізніше і розгортання братського руху по всій Україні та Білорусії. Окрім соціально-економічного чинника, вчений акцентував і на інших факторах поширення цього руху: національному, релігійному, культурному. При цьому він вказував на оригінальність, самобутність історичного явища організації братств.

Я. Ісаєвич висунув припущення про створення Львівського братства у 1586 р., коли антиохійський патріарх Йоаким (Доу) затвердив його статут. До того, за переконанням дослідника, існували хіба що зародки тієї організації, яка розвинула найактивнішу діяльність наприкінці ХVІ – на початку ХVІІ ст.⁸⁴ Історик розглянув суспільно-політичну діяльність Львівського братства, особливо виділивши боротьбу проти влади церковних ієрархів. Він цілком підтримав тезу М. Драгоманова про елементи реформаційності в діях братства, зауваживши, однак, що львівські українці

⁸¹ Срібний Ф. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця ХVІ до половини ХVІІ ст. – Т. 111. – С. 5–24, 31–32.

⁸² Крип’якевич І. Огляд українського ремісництва у Львові до початку ХVІІ ст. // “Зоря”, її минуле й сучасне. Пропамятна книга з нагоди сорокових роковин існування товариства українських ремісників і промисловців “Зоря” у Львові. – Львів, 1924. – С. 3–12; Томашівський С. Межи Пилявцями і Замостям / Матеріали до історії Галичини. – Т. III // Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1913. – Т. VI. – С. 51–52; Голубець М. За український Львів (Епізоди боротьби ХІІІ–ХVІІІ в.). – Львів, 1927. – 80 с. (Ця праця має здебільшого популярний та пропагандистський характер, хоч і написана відомим науковцем-мистецтвознавцем); Андрусак М. Павло Тетеря та Львівська Ставропігія // ЗНТШ. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 181–188; Возняк М. Школа Успенського братства у Львові. – Львів, 1932.

⁸³ Основна праця вийшла у 1966 р.: Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури ХVІ–ХVІІІ ст. – К., 1966. Ширший аналіз доробку вченого з історії Львівського братства див.: Капраль М. Історіографія Львівського Успенського братства. – С. 69–71.

⁸⁴ Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури ХVІ–ХVІІІ ст. – С. 31–33; Його ж. Найдавніші документи про діяльність братств на Україні // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2. – С. 22–34.

запозичували погляди із Західної Європи не механічно – для їх сприйняття вже був готовий суспільно-політичний ґрунт⁸⁵. Я. Ісаєвич не оминув увагою і практичних кроків братства, спрямованих на захист національно-культурних та соціально-економічних прав українців у Львові: протести, внесені в міські, гродські судові книги, депутації на шляхетські сейми і сеймики Речі Посполитої та до королівських судів⁸⁶ тощо. Автор докладніше охарактеризував міжнародні зв'язки Львівської Ставропігії, роблячи наголос на українсько-російських взаєминах.

На жаль, після книги Я. Ісаєвича не видано жодної фундаментальної історичної розвідки про українську громаду та Львівське братство. Українські дослідники у своїх студіях зосереджувалися здебільшого на культурологічному, філософському обґрунтуванні братського руху⁸⁷. Останнім часом з'явилося декілька праць з урбаністичного та соціотопографічного розвитку української дільниці Львова⁸⁸. В. Александрович плідно досліджував національне малярське середовище Львова XVI–XVIII ст. У контексті національних взаємин цікаві його спостереження про обставини виникнення цеху малярів у Львові наприкінці XVI ст., участі у ньому українців та вірмен⁸⁹, біографічні дані про мішані шлюби малярів⁹⁰, епізоди співпраці майстрів різних національних громад⁹¹.

⁸⁵ *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 84–87.

⁸⁶ Там само. – С. 97–106.

⁸⁷ *Паславський І.* З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. – К., 1984. – С. 64–65; *Його ж.* Утвердження ренесансно-реформаційних ідей на Україні (друга половина XVI – початок XVII ст.) // *Філософія Відродження на Україні.* – К., 1990. – С. 79–95; *Матковська О.* Львівське братство: культура і традиції. Кінець XVI – перша половина XVII ст. – Львів, 1996. – С. 9–11.

⁸⁸ *Кос Г.* Українська дільниця середньовічного Львова (До питання історії будівництва та архітектури XV–XIX ст.) // *Україна в минулому.* – К.; Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 66–75; *Кос Г., Федина Р.* Вулиця Руська у Львові. – Львів, 1996; *Долинська М.* Українська дільниця Львова у XVI–XIX ст. (соціотопографічна характеристика): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Львів, 1997; *Її ж.* Приватні і громадські кам'яниці у кварталах Львова біля Успенської церкви у XVIII ст. // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 206–217. Див. також львівську проблематику на загальноукраїнському тлі: *Войтович Л.* Міста // *Історія української культури.* – К., 2001. – Т. 2. – С. 160–171; *Його ж.* Торгівля й торговельні шляхи // Там само. – С. 81–92.

⁸⁹ *Александрович В.* Львівські малярські родини XVI століття // *Жовтень.* – Львів, 1987. – № 1. – С. 97–98; *Його ж.* Львівські малярі кінця XVI ст. – Львів, 1998. – С. 53–56.

⁹⁰ *Його ж.* Епілог львівського середовища малярів вірменського походження: майстри середини XVII – першої половини XVIII ст. // *Україна в минулому.* – К.; Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 143–150.

⁹¹ *Його ж.* Західноукраїнські малярі XVI ст. Шляхи розвитку професійного середовища. – Львів, 2000. – С. 206–207.

Нещодавно видана друком розвідка І. Лиля містить інформацію про окремі моменти з історії грецької етнічної групи Львова ранньомодерного періоду⁹².

Польська історіографія Львова другої половини ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст., незважаючи на розбудовану школу та відомі імена істориків, які працювали у місті (К. Ліске, Л. Фінкель, Ф. Буяк та ін.), не надто інтенсивно вивчала історію Львова та міжнаціональні взаємини ХVІ–ХVІІІ ст. Чи не найповніше соціальний портрет львівського міщанства та його еліти у ХVІ–ХVІІ ст. проаналізував наприкінці ХІХ ст. видавець газети та водночас історик-аматор В. Лозинський⁹³. Львівське міщанство він ототожнював з польським населенням, котре завдячувало своєю енергією припливу інших груп: українців (Русі), німців, італійців, греків, шотландців, а також “східної буйної вірменської крові”.

Володіючи літературним хистом, В. Лозинський змальовував львівське минуле за допомогою художніх образів та алегорій. Для нього “львівські мури були алхімічним тиглем, у якому перетоплювалися різномірні елементи [...] в нову расу, повну енергії та характеру. Якщо взяти подібність з ланом, то ґрунт був руський, зерно зі Сходу і Заходу, колос польський”⁹⁴. Ось як В. Лозинський окреслив становище української громади у Львові: “Під руїнами давнього самостійного життя так швидко забутого самою Руссю [...] завжди залишалася жива іскра, яку міг згасити сильніший повів вітру, але так само міг і рознести в полум’я. Мало було у Львові русинів, але багато Русі як ідеї і як пропаганди, бо тут був владика, тут була Ставропігія, тут була друкарня та школа”⁹⁵.

Як бачимо, В. Лозинському залишалося тільки проілюструвати ці яскраві “мальовничі” образи вдалим добором та інтерпретацією оригінального джерельного матеріалу, виявленого у міських актах і масово введеного ним до наукового обігу. Однак, як зазначив один з прихильних рецензентів, попри докладність і жвавість опису тогочасного суспільства, реальність у книзі подана в занадто ідеальній формі⁹⁶. До цього додамо, що колоритність образів В. Лозинського часто поєднувалася з необ’єктивністю

⁹² *Лильо І.* Нариси з історії грецької громади Львова ХVІ–ХVІІ століть. – Львів, 2002.

⁹³ *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w ХVІ–ХVІІ wieku.

⁹⁴ *Ibid.* – S. 14.

⁹⁵ *Ibid.* – S. 307.

⁹⁶ *Heck K.* Życie i dzieła Bartłomieja i Szymona Zimorowiczów (Ozimek) na tle stosunków ówczesnego Lwowa. – Kraków, 1894. – S. 13–14. Слід сказати, що К. Гек, критикуючи В. Лозинського за ідеалізацію тогочасних стосунків у Львові, сам повторював штампи, які витворив автор “Патриціату”, порівн.: *Ibid.* – S. 41, 55–56.

та тенденційністю щодо українців⁹⁷, вірмен⁹⁸ та євреїв. Останні були йому особливо немілі – він їх порівнював з “меркурієм”, тобто свинцем, отруйною речовиною, що тече “в жилах польського міщанства [...], втискається в кожну щілину, впинається в кожну пору і в кожний нерв організму, аж нарешті видирається наверх зухвалий та переможний”⁹⁹. На думку В. Лозинського, єврейська експансія відбулася близько 1640 р., коли євреї стали господарями львівської торгівлі, відсунувши на другий план підприємливих вірмен.

На відміну від Д. Зубрицького, автор “Патриціату” абсолютно інакше дивився на проблему утисків українського населення та конфліктів з міською радою. В. Лозинський уважав, що українського міщанина також стосувалися головні економічні привілеї міста – право складу, звільнення від мит, належність до міської юрисдикції. Повідомляючи про торгові обмеження для українців на продаж товарів уроздріб (окрім часу ярмарків), заборони шинкування тощо¹⁰⁰, дослідник суперечив собі, водночас визнаючи дискримінацію українців тільки у релігійній сфері. За його логікою, не можна було очікувати цілковитої терпимості та рівноправності віровизнань у XVI–XVII ст. у Львові. Вже згадані праці українських учених І. Крип’якевича, Ф. Срібного, С. Томашівського, а також розвідки єврейських істориків М. Балабана, М. Шорра й ін., що вийшли протягом двох наступних десятиліть на межі XIX та XX ст., були відповідями на поставлені В. Лозинським питання, ускладнювали та уреальнювали новими джерелами та інтерпретаціями ідеалізовані ним відносини у місті Львові.

Праця В. Лозинського здобула прихильні відгуки в польському історичному середовищі. Окремі її положення не переглядалися до 20-х рр. XX ст., коли з’явилися статті Л. Харевичової та Я. Птасьника. Л. Харевичова, підготувавши розвідку про економічні обмеження некатолицьких спільнот у XV–XVI ст.¹⁰¹, самою назвою заперечила твердження В. Лозинського про доступ усіх мешканців Львова до торгових привілеїв. Авторка

⁹⁷ Деякі приклади наведено в: *Капраль М.* Історіографія Львівського Успенського братства. – С. 61.

⁹⁸ В історіографічній монографії, присвяченій історії вірменських колоній в Україні, Я. Дашкевич писав про публіцистичність поглядів В. Лозинського, який описував минуле з похибкою на власні політичні переконання, див.: *Дашкевич Я.* Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков (историографический очерк). – Ереван, 1962. – С. 139–140.

⁹⁹ *Loziński W.* *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku.* – S. 34.

¹⁰⁰ *Ibid.* – S. 336–337.

¹⁰¹ *Charewiczowa Ł.* *Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatyckich i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku // КН.* – Lwów, 1925. – R. XXXIX. – Z. 2. – S. 193–227.

прослідкувала економічні права та обмеження національних громад українців, вірмен і євреїв, використовуючи, в основному, опублікований джерельний матеріал та залучаючи історіографічний корпус праць, які вийшли після роботи В. Лозинського і відображали відмінні від нього погляди на національні взаємини. У статті наголошувалося на домінуванні польської (католицької) громади у місті через міську раду, рішення якої “впливали на розвиток торгівлі та ремесла, [...] особистий інтерес котрої наказував усувати неvigідних конкурентів [...], опираючись на релігійну засаду”¹⁰². Саме у Львові, на противагу іншим містам Речі Посполитої, торгово-економічні обмеження громад були найпомітнішими. Проте винятковість прав, отриманих католицьким міщанством, не забезпечила його економічне переважання в місті наприкінці XVI ст., навпаки – більшість крамниць перебувало тоді у руках вірмен та українців, а євреї розпочали енергійну боротьбу за своє панування у торгівлі Львова.

Відомий дослідник міст Польщі, професор Львівського університету Я. Птаський багато працював у міському архіві та бібліотеці Оссолінських¹⁰³, тож його синтетична праця про міста мала львівський акцент (окремий її розділ присвячений національним конфліктам у Львові в XVI–XVIII ст.¹⁰⁴). Аналізом, зокрема, охоплено правове становище української та вірменської національних громад (спільнота львівських євреїв випала з поля зору історика, оскільки перебувала під окремою юрисдикцією і не приймала міського права). Про українців та вірмен автор прямо писав, що вони “були міщанами ніби другого сорту, без повних політичних прав і з обмеженим приватним правом”¹⁰⁵. Подаючи в загальних обрисах перипетії боротьби національних громад за емансипацію та зрівняння у правах, Я. Птаський виводив генеалогію так званого “зібрання станів та націй” міста. Виникнення цієї міської інституції, за допомогою якої національні громади могли впливати на прийняття важливих податкових ухвал, він датував часом між постановою колегії “40-а мужів” у 1577 р. та виданням міською радою ординації 1622 р. про порядок голосування на засіданнях цієї інституції¹⁰⁶. Цікавим є спостереження Я. Птаського, що “боротьба

¹⁰² Charewiczowa Ł. Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatycznych i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku. – S. 193.

¹⁰³ Порівн.: Гошко Т. Львівська магдебургія через призму окремих рукописних джерел (XIV–XVIII ст.) // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 47–48.

¹⁰⁴ Ptański J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – Kraków, 1934. – S. 193–223. Цей розділ був передруком статті з такою ж назвою: *Ejusd.* Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku // КН. – Lwów, 1925. – R. XXXIX. – Z. 2. – S. 228–248.

¹⁰⁵ Ptański J. Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku. – S. 249.

¹⁰⁶ Ibid. – S. 249–250.

за демократизацію”, яку вела польська католицька громада з міською радою у XVI–XVIII ст., майже не пов’язувалася зі змаганням “націй” за рівні права у місті.

У польській післявоєнній історіографії існувала негласна заборона на дослідження історії Львова. Сучасні польські історики через цю піввікову перерву у вивченні Львова XVI–XVIII ст. звичайно дотримуються визначених їхніми попередниками положень, хоч іноді подають свої “оригінальні” міркування. С. Ніцея, відомий популяризатор історії Львова, насамперед Личаківського цвинтаря, висунув, наприклад, суперечливу та контроверсійну тезу про “перший розквіт Львова” у ягеллонські часи, наступний розквіт, за його словами, настав у другій половині XVII ст., коли виник університет в 1661 р.¹⁰⁷ “Місто багатьох культур та народів” у трактуванні цього історика – це польське місто, центр польської культури, що “у своїй історії найдовше перебував у кордонах Польської держави і польська культура світила там упродовж віків найбільшими успіхами”¹⁰⁸. Інші національні громади та їхні культурні досягнення, а також міжнаціональні взаємини zostалися на узбіччі дослідницької уваги С. Ніцеї.

У. Августиняк у монографії про плебейську літературу від кінця XVI до кінця XVII ст. підняла декілька львівських сюжетів, дотичних до творчості братів Юзефа Бартоломея Зіморовича та Шимона Зіморовича (Шимоновича)¹⁰⁹. Аналізуючи, переважно, тільки тексти львівських поетів, дослідниця висловила ряд хибних тверджень. Так, скажімо вона безпідставно вважала братів Зіморовичів “русинами”, які мали свідомість регіональних зв’язків¹¹⁰. Звідси зовсім незрозумілими видалися наведені авторкою національні конверсії Зіморовичів (насправді ж такі конверсії відбувалися з літературними героями, яких У. Августиняк ототожнювала з самими поетами).

Автор синтетичної науково-популярної праці з історії міста Л. Подгородецький, повторюючи основні тези польської історіографії другої половини XIX – першої половини XX ст., допустився багатьох фактичних помилок і недоречностей¹¹¹, що й викликало несхвальні відгуки у

¹⁰⁷ *Nicieja S.* Lwów – fenomen miasta wielu kultur i narodów // *Przegląd Wschodni*. – Warszawa, 1994. – Т. III. – З. 4 (12). – С. 718.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ *Augustyniak U.* Koncepcje narodu i społeczeństwa w literaturze plebejskiej od końca XVI do końca XVII wieku. – Warszawa, 1989. – С. 54–55, 58, 139–140, 147.

¹¹⁰ *Ibid.* – С. 139.

¹¹¹ Чи не найдошкульнішою хибною Л. Подгородецького у книзі є його пояснення відсутності археологічних досліджень “з політичних міркувань” на місці Червенського гроду, який він хибно локалізував на українському боці сучасного кордону: “У той спосіб виникла

польській літературі¹¹². З численних польських дослідників, які в 90-х рр. ХХ ст. студювали національну проблематику українсько-польського прикордоння, варто згадати статті А. Янечека¹¹³, Є. Мотилевича¹¹⁴, Ю. Пулцьвяртека¹¹⁵, де львівські відносини висвітлювалися у порівняльному аспекті на рівні регіону. В останні роки з'явилися розвідки краківського дослідника П. Борека, який досліджував образ Львова у тогочасних літературних творах та хроніках¹¹⁶.

Література про львівських вірмен кількісно багата. Її історіографічний нарис до кінця ХІХ ст. написав Я. Дашкевич¹¹⁷. Наукові критичні

ще одна “біла пляма”, що стосується польсько-російських (саме так, а не “руських” чи “українських”. – М. К.) відносин і що сягає у глибоке середньовіччя. У результаті не знаємо докладно історії городу Червен” (*Podhorodecki L. Dzieje Lwowa*. – Warszawa, 1993. – S. 5–6).

¹¹² *Wasyłkowski J.* [рец. на:] *Podhorodecki L. Dzieje Lwowa*. – Warszawa, 1993 // *Rocznik Lwowski*. 1997–1998. – Warszawa, 1999. – S. 343 (“У книзі 1000 (одна тисяча) помилок”); *Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa. Bilans osiągnięć i potrzeb badawczych* // *Rocznik Lwowski*. 1993–1994. – Warszawa, 1994. – S. 12, 30.

¹¹³ *Janeczek A. Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV–XVI w.* // *Przegląd Historyczny*. – Warszawa, 1978. – Т. 69. – З. 4. – S. 597–622; *EjUSD. Ulice etniczne w miastach Rusi Czerwonej w XIV–XVI wieku* // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. – Warszawa, 1999. – N 1/2. – S. 131–145.

¹¹⁴ *Motylewicz J. Społeczność miejska a grupy narodowościowe w miastach Czerwonoruskich w XV–XVIII w. Problem przemian w trwałości więzi społecznych* // *Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy* / Red. nauk. J. Wyrozumski. – Kraków, 1996. – S. 91–103; *EjUSD. Miasta województwa Ruskiego w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku. Zagadnienie kierunków i dynamiki przemian* // *Sąsiedztwo. Osadnictwo na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim w czasach nowożytnych*. – Rzeszów, 1997. – S. 23–32; *EjUSD. Społeczność unicka w miastach województwa Ruskiego w XVII–XVIII wieku* // *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. – Przemyśl, 1998. – Т. 4. – S. 189–197.

¹¹⁵ *Półciwiartek J. Miejsce religii w kształtowaniu oblicza etnicznego społeczności miast południowo wschodnich obszarów Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych* // *Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy* / Red. nauk. J. Wyrozumski. – Kraków, 1996. – S. 211–230; *EjUSD. Nacje i religie na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim czasów nowożytnych. Próba balansu* // *Sąsiedztwo. Osadnictwo na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim w czasach nowożytnych*. – Rzeszów, 1997. – S. 33–53.

¹¹⁶ *Borek P. “Głowa wszystkim Rusi”* // *EjUSD. Ukraina w staropolskich diariuszach i pamiętnikach*. – Kraków, 2001. – S. 183–199; *EjUSD. Lwów w diariuszach i pamiętnikach XVII wieku* // *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura*. – Kraków, 2002. – Т. IV. – S. 43–63; *EjUSD. Jan Tomasz Józefowicz i jego Lwów utrapiony in anno 1704 albo dyaryjusz wziętego Lwowa* // *EjUSD. Szlakami dawnej Ukrainy. Studia staropolskie*. – Kraków, 2002. – S. 117–157.

¹¹⁷ *Дашкевич Я.* Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков (историографический очерк). – Ереван, 1962. Найновіші огляди наукової літератури ХХ ст. див.: *Nadel-Golobič E.* Armenian and Jews in Medieval Lvov. Their Role in Oriental Trade 1400–1600 // *Cahiers du Monde russe et soviétique*. – Paris, 1979. – N 3–4. – P. 348–350; *Bardach J.* Ormianie na ziemiach dawnej Polski. *Przegląd badań* // *KH*. – Warszawa, 1983. – Т. 90. – N 1. – S. 109–118.

дослідження в цій ділянці започаткував ще у першій половині XIX ст. вірменин з походження Ф. Захаріясеви́ч, але його праця назагал торкалася церковної проблематики¹¹⁸. У 50–60-х рр. того ж століття цей зачин продовжив історик-самоук С. Баронч. Дві монографії цього автора, скрупульозного у зборі джерел, стали підґрунтям для майбутніх досліджень вірменської громади Львова. У першій з них С. Баронч подав короткі життєписи відомих вірменських діячів, значна частина яких походила з Львова¹¹⁹. Здебільшого це були церковні діячі (ієрархи, монахи), літератори, вірменські старші – керівники громад, великі купці та землевласники і т. д. Друга книга автора є стислим, але надзвичайно інформативним нарисом церковної та подієвої історії вірменської громади у Львові від княжих часів до середини XIX ст.¹²⁰

У XIX ст. над окремими питаннями (правові аспекти, церковна, економічна історія тощо) історії львівської вірменської громади працювали Д. Зубрицький, Ф. Бішофф, Й. Колер, В. Площанський, І. Шараневич, І. Лінниченко, В. Лозинський та ін.¹²¹ У найцікавішому для нас ракурсі, поєднуючи розгляд правового становища та національних взаємин, минуле львівських вірмен дослідив у великій енциклопедичній статті Т. Громницький¹²², назвавши один з її параграфів “Привілеї (львівських. – М. К.) вірмен та суперечки з містом (Львовом. – М. К.)”. Хоча автор достатньо повно використав друковану та рукописну джерельну базу, але його інтерпретація низки привілеїв, а також суперечок вірменської громади з польським магистратом Львова виявилася хибною, про що докладніше йтиметься згодом, при описі правового становища вірменської громади та її взаємин з міською владою.

У XX ст. вірменська тема далі була доволі популярною серед істориків різних історіографічних шкіл та напрямів. На початку століття видавав правові джерела та ґрунтовно вивчав право львівських вірмен О. Бальцер¹²³.

¹¹⁸ Z[achariasiewicz] [F.] X. Wiadomość o Ormianach w Polsce // Biblioteka Narodowego Zakładu imienia Ossolińskich. – Lwów, 1842. – Т. 1. – С. 64–93; Т. 2. – С. 59–112.

¹¹⁹ Barącz S. Żywoty sławnych ormian w Polsce. – Lwów, 1856.

¹²⁰ Ejuśd. Rys dziejów Ormiańskich. – Tarnopol, 1869. – С. 104–152. Ширше про його погляди описано в: Дашкевич Я. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков. – С. 118–129.

¹²¹ Аналіз їхнього доробку див.: Дашкевич Я. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков. – С. 116–118, 130–157.

¹²² Gromnicki T. Ormianie w Polsce // Encyklopedia Kościelna. – Warszawa, 1891. – Т. XVII. – С. 392–449.

¹²³ Balzer O. Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie // Studya nad historią prawa polskiego. – Lwów, 1909. – Т. IV. – З. 1; Ejuśd. Porządek sądow i spraw prawa ormiańskiego z r. 1604 // Studya nad historią prawa polskiego. – Lwów, 1912. – Т. V. – З. 1.

Невдалим його послідовником можна вважати М. Олесья, праця якого містить багато помилок і має компілятивний характер¹²⁴. Інша англомова розвідка Е. Надель-Голобіч, побудована у порівняльному ключі, присвячена участі вірмен та євреїв у торгівлі Львова XV–XVI ст.¹²⁵ Дослідниця із Чикаго виявила достатньо глибоке знання відповідної літератури та публікованої джерельної бази. Цінне її історіографічне зауваження, що “багато авторів з різних причин перебільшували роль львівських меншостей у східній торгівлі, фаворизуючи вірмен, євреїв і навіть греків як вирішальний елемент у торгівлі в XVII ст.”¹²⁶. Власне таке перебільшення помічаємо у нещодавно виданій монографії А. Дзюбинського про східну торгівлю Польщі з Османською імперією, котра нібито “у XVI і XVII ст. була виключно доменом орієнтальних та середземноморських народів: вірмен, греків, турків, євреїв та італійців”¹²⁷. Про недостатню вивченість вірменсько-єврейських взаємин свідчить ще одна оглядова публікація К. Матвійовського, автор якої гіпотетично вивів конфлікти між обома громадами поза мури міста, припускаючи, що суперечки відбувалися “у Волощині та Мунтянії, бо тільки вірмени подорожували далі в Персію”¹²⁸. Дещо поверховою з джерелознавчого боку, на наш погляд, є недавня спроба дослідження контактів євреїв і вірмен на підставі неглибоких студій кредитно-заставних книг вірменських братств у XVII–XVIII ст.¹²⁹

Великий спектр праць про різні аспекти історії вірменських колоній в Україні та, зокрема, у Львові опублікував у другій половині XX ст. відомий український вірменіст Я. Дашкевич. Історіографічний¹³⁰, джерелознавчий¹³¹,

¹²⁴ *Oleś M.* The Armenian Law in the Polish Kingdom (1356–1519). – Romae, 1966. Нишівну рецензію на цю книгу написав Я. Дашкевич: *Dashkévytch Ya.* [С. R.:] *Oleś M.* The Armenian Law in the Polish Kingdom (1356–1519). – Romae, 1966 // *Revue des Études arméniennes.* N. S. – Paris, 1973–1974. – Т. 10. – Р. 392–399.

¹²⁵ *Nadel-Golobič E.* Armenian and Jews in Medieval Lvov. Their Role in Oriental Trade 1400–1600 // *Cahiers du Monde russe et soviétique.* – Paris, 1979. – N 3–4. – Р. 345–388.

¹²⁶ *Ibid.* – Р. 374.

¹²⁷ *Dziubiński A.* Na szlakach Orientu. Handel między Polską a imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku. – Wrocław, 1998. – S. 79.

¹²⁸ *Matwijowski K.* Jews and Armenians in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Sixteenth and Seventeenth Centuries // *The Jews in Old Poland. 1000–1795* / Ed. A. Polonsky, J. Basista and A. Link-Lenczowski. – London; New York, 1993. – P. 71.

¹²⁹ *Bańczyk N., Mkrtezian K.* Żydzi i Ormianie w Galicji [sic] w XVII–XVIII w. w świetle wzajemnych kontaktów (przyczynek archiwalny) // *Czasopismo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich.* – Wrocław, 1998. – Z. 9. – S. 27–35.

¹³⁰ *Дашкевич Я.* Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков.

¹³¹ *Его же.* Украинско-армянские отношения XVII в. и источники их изучения // *Украинско-армянские связи в XVII веке: Сб. док. / Сост. Я. Дашкевич.* – К., 1969. – С. 3–32;

соціотопографічний¹³², релігієзнавчий¹³³ та інші пласти інформації про громаду львівських вірмен знаходимо у його роботах. 2001 р. вийшов друком збірник статей та рецензій вченого з вірменської проблематики, виданих західноєвропейськими мовами під промовистою назвою “Вірменія та Україна”¹³⁴.

Єврейська історична тематика ранньомодерного періоду у Львові систематично вивчається від 60-х рр. XIX ст.¹³⁵ Перша праця джерельного характеру акумулювала біографічні відомості про рабинів та членів єврейської громади, написи на надгробних пам’ятниках, повчання (“відповіді”) єврейських учених тощо і була видана на ідиші місцевим аматором історії Г. Сухиставом (через деякий час ця не завжди точна та автентична інформація поширилися в інших книгах на ідиш¹³⁶). У 1894 р. головний львівський рабин Й. Каро видав німецькомовну книгу з історії львівського єврейства, котра, проте, виявилася компілятивною за суттю¹³⁷. Достатньо, мабуть, зауважити, що помилка закралася навіть на титульну сторінку книжки, автор якої не знав, коли ж відбувся перший поділ Польщі.

Справжнім літописцем минулого львівської єврейської громади з початку XX ст. став М. Балабан¹³⁸. Перша його монографія про львівських євреїв XVI–XVII ст., базована на широкому аналізі новознайдених джерел

Его же. Армянское самоуправление во Львове в 60–80-х гг. XVII в. (Протоколы армянского совета старейшин как исторический источник) // *Banber Matenadarani / Вестник Матенадарана.* – Yerevan, 1969. – № 9. – С. 213–240.

¹³² *Дашкевич Я.* Армянские кварталы средневековых городов Украины // *Историко-филологический журнал.* – Ереван, 1987. – № 2. – С. 63–85; № 3. – С. 48–60.

¹³³ *Його же.* Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти // *Берестейська унія (1596–1996): Статті та матеріали / Ред. М. Гайковський, В. Гаюк, О. Гринів, Я. Дашкевич та ін.* – Львів, 1996. – С. 74–86.

¹³⁴ *Його же.* Вірменія і Україна: 36 статей. – Львів; Нью-Йорк, 2001. У цій книзі зібрана повна бібліографія праць Я. Дашкевича з української вірменістики, включно з рецензіями та відгуками на його роботи (Там само. – С. 737–755).

¹³⁵ Перегляд досліджень з історії єврейських кагалів Львівської землі XVII–XVIII ст., у тому числі й Львова, зробив С. Гонсьоровський: *Gąsiorowski S.* Stan badań nad dziejami gmin żydowskich na ziemi lwowskiej w XVII i XVIII wieku // *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich. Materiały z konferencji (Kraków, 21–23. XI. 1995) / Pod red. K. Pilarczyka.* – Kraków, 1997. – S. 191–212.

¹³⁶ Докладну джерелознавчу характеристику цих видань знаходимо в: *Balaban M.* Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – Lwów, 1906. – S. 551–558.

¹³⁷ *Caro J.* Geschichte der Juden in Lemberg von dem ältesten Zeiten bis zur Theilung Polens im Jahre 1792 [sic] aus Chroniken und archivalischen Quellen bearbeitet. – Krakau, 1894.

¹³⁸ Про його життя та наукову діяльність написана монографія: *Biderman I.* Mayer Balaban: Historian of Polish Jewry. His Influence on the Younger Generation of Jewish Historians. – New York, 1976.

у міських архівах та втрачених тепер єврейських книг, містила всебічну характеристику правового, економічного, релігійного, культурного життя обох єврейських громад, у середмісті та на передмісті Львова¹³⁹ (на жаль, ні українська, ні вірменська громади не дочекалися й досі такого ґрунтовного дослідження). Підготовлені М. Балабаном синтетичні та підручничкові видання з історії євреїв Польщі включали багатий львівський джерельний матеріал¹⁴⁰.

Виходячи також з кверенди у львівських архівах, різні елементи правового устрою та судочинства єврейської автономної громади у Речі Посполитій розглядали М. Шорр, З. Паздро, І. Шіппер¹⁴¹. Плідно працював над історією галицького єврейства у другій половині ХХ ст. М. Горн. З історії львівської єврейської громади найбільш цікаві його студії демографічно-статистичного плану¹⁴².

В останні десятиліття дослідження єврейської громади XVI–XVIII ст. у Львові майже не велися (вірменська громада постійно перебувала у сфері наукових зацікавлень істориків), лише кілька зарубіжних науковців, не працюючи у львівських архівах, на обмеженій джерельній основі опублікували кілька праць¹⁴³, серед них, зокрема, том привілеїв єврейських громад Речі Посполитої XVI–XVIII ст., що його видав у Єрусалимі Я. Гольдберг. Із численних привілеїв, наданих львівській єврейській громаді, тут бачимо тільки два¹⁴⁴. Нещодавно Я. Гольдберг у невеликій розвідці

¹³⁹ *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* У назві дослідження трохи неточно визначені його хронологічні межі, що насправді були дещо ширші й обіймали XVI ст. та першу половину XVII ст.

¹⁴⁰ Наприклад: *Balaban M. Z historii Żydów w Polsce. Szkice i studia.* – Warszawa, 1920; *EjUSD. Historia i literatura żydowska z szczególnem uwzględnieniem historii żydowskiej w Polsce.* – Lwów, 1925. – Т. 3: *Od wygnania Żydów z Hiszpanii do rewolucji francuskiej.*

¹⁴¹ *Schorr M. Organizacja Żydów w Polsce od najdawniejszych czasów aż do r. 1772* // *KH.* – Lwów, 1899. – R. 13. – S. 482–520, 734–775; *Pazdro Z. Organizacja i praktyka żydowskich sądów podwojewódzińskich w okresie 1740–1772 r.*; *Schipper I. Wewnętrzna organizacja Żydów w dawnej Rzeczypospolitej // Żydzi w Polsce Odrodzonej.* – Warszawa, 1933. – Т. I. – S. 81–110.

¹⁴² *Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.* – Warszawa, 1975; *EjUSD. Rozwój demograficzny i struktura wyznaniowo-narodowościowa mieszczaństwa na ziemiach ukraińskich Korony w latach 1569–1648* // *Studia z filologii rosyjskiej i słowiańskiej. Z problemów ukrainoznawstwa.* – Warszawa, 1987. – Т. 14. – S. 67–84; *EjUSD. Społeczność żydowska w wielonarodowościowym Lwowie 1356–1696* // *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce.* – Warszawa, 1991. – N 1. – S. 3–14.

¹⁴³ Див., зокрема: *Gąsiorowski S. Proces o znieważenie hostii przez Żydów we Lwowie z roku 1636* // *Nasza Przeszłość.* – Kraków, 1994. – Т. 82. – S. 353–357.

¹⁴⁴ *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth: Charters of Rights Granted to Jewish Communities in Poland-Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries* / Ed. J. Goldberg. – Jerusalem, 1985. – P. 169–183.

побіжно розглянув діяльність послів міста Львова на сеймах у розрізі конфліктів з львівськими євреями¹⁴⁵. Нещодавно видана монографія В. Меламеда під синтетичною назвою “Євреї у Львові (XIII – перша половина XX століття)”, у розділах якої про ранньомодерний час немає жодної оригінальної інформації – вони фактично позбавлені наукової вартості¹⁴⁶. Відсутність нових першоджерельних праць засвідчує якщо не кризу, то вади й лакуни у вивченні львівської єврейської тематики XVI–XVIII ст.¹⁴⁷

Львів, як жодне інше місто України, зберегло великі архівні збірки масового характеру (фінансові, раецькі, гродські, земські та інші книги), які все ще недостатньо залучені в науковий обіг. Незважаючи на таку велику джерельну базу масового характеру, Львів досі не має фахової наукової розвідки з історичної демографії. Мало або й узагалі не дослідженими залишаються проблеми динаміки зростання чи спаду чисельності населення національних громад, міграції до міста, асиміляції, соціальної та професійної структури національних груп тощо.

У минулій та сучасній історіографії питання з історії чотирьох національних громад Львова розроблялися ізольовано, а не у взаємозв’язку.

¹⁴⁵ Goldberg J. Posłowie miasta Lwowa wobec Żydów lwowskich w XVII–XVIII wieku // Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. – Kraków, 1999. – Z. 203: Prace Historyczne. – S. 85–94.

¹⁴⁶ Меламед В. Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века). События, общество, люди. – Львов, 1994. – С. 52–97.

¹⁴⁷ Під час написання роботи була опрацьована література теоретичного та практичного плану про національну свідомість, поняття “нації” у ранньомодерному суспільстві, релігійно-етнічне прикордоння (Orzechowski J. Okcydentalizacja Rusi Koronnej w XIV, XV i XVI w. // Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich. – Warszawa, 1990. – S. 215–242; Podraza A. Problem pograniczny w Europie Środkowo-Wschodniej (na przykładzie pogranicza polsko-ukraińskiego) // Prace komisji środkowo-europejskiej / Pod red. J. Machnika i I. Stawowy-Kawki. – Kraków, 1996. – T. IV. – S. 95–123; Schattkowsky R. Region między Wschodem a Zachodem. Regionalizacja i władza w Europie Środkowo-Wschodniej // Regionie pograniczne Europy Środkowo-Wschodniej w XVI–XX wieku. Społeczeństwo-gospodarka-polityka / Pod red. M. Wojciechowskiego i R. Schattkowsky’ego. – Toruń, 1996. – S. 7–22; Maciejewski J. Pogranicze? Specyfika związków polsko-ukraińsko-białoruskich w sarmackiej formacji kulturowej // Pogranicza kultur / Pod red. C. Kłaka. – Rzeszów, 1997. – S. 21–37; Garsztecki S. The Concept of Nation in German-Polish Relations // Ethnicity, Nation, Culture. Central and East European Perspectives / Eds. B. Balla, A. Sterbling. – Hamburg, 1998. – S. 123–147), а також розвідки про національні взаємини у типологічно близьких містах: Кракові, Перемишлі, Торуні та ін. (Urban W. Skład narodowościowy mieszczaństwa krakowskiego w latach 1574–1660 w świetle akt grodzkich // Społeczeństwo staropolskie. – Warszawa, 1983. – T. III. – S. 121–137; Krochmal J. Krzyż i menora. Żydzi i chrześcijanie w Przemyślu w latach 1559–1772. – Przemyśl, 1996; Mikulski K. Struktura etniczna mieszkańców i status społeczny ludności pochodzenia polskiego w Toruniu od końca XIV do połowy XVII wieku // Roczniki Historyczne. – Poznań, 1997. – T. 63. – S. 111–129).

Така ситуація сприяла витворенню окремих національних міфів про Львів. Для українців давній Львів – це, передовсім, “княжий Львів”, “центр національно-культурного відродження другої половини XVI – початку XVII ст.”, для поляків – “передмур’я християнства” (*antemurale Christianitatis*), “завжди вірний (*semper fidelis*) Польщі”, для євреїв – “мати Ізраїлю”. Майбутнє всебічне висвітлення історії Львова повинно спростувати ці та інші міфи у національних історіографіях та закласти підвалини системного аналізу багатьох проблем історії міста.

Розділ II: ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ У СВІТЛІ КОРОЛІВСЬКИХ ПРИВІЛЕЇВ

Магдебурзьке право, яке приймали міста Польщі у XIII ст. та Галицько-Волинської держави наприкінці XIII – у перших десятиліттях XIV ст., містило готові взірці устрою міського управління, вироблені в Магдебурзі й використовувані в інших німецьких містах. Функції та обов'язки вільта, райців (міської ради), лавників (судових присяжних) зафіксували найдавніші пам'ятки права XIII ст. під назвою “Саксонське джерело” та судові ухвали курії шеффенів Магдебурга. Ці некодифіковані, але авторитетні правові документи розповсюджувалися на польських та українських землях у рукописному вигляді до XVI ст.¹ Дві визначні риси відрізняли магдебурзьке право від існуючого руського чи польського права: автономність міської громади, що полягала в судовій та адміністративній незалежності від місцевих державних, судових урядовців й установ, а також право приватної власності на успадковані міські земельні ділянки. У сукупності ці два чинники сприяли підприємницькій ініціативі міщан (купців та ремісників), що приносило матеріальну користь як самим міщанам, так і володарям міста². В модифікованому вигляді, з урахуванням певних місцевих традицій, форма магдебурзького права засвоювалася в українських містах. У Львові, ймовірно, магдебурзьким правом спочатку володіла тільки німецька громада, проте згодом (ще за князівських часів) воно поширилося на всю громаду³.

¹ Василенко Н. Право магдебургское // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1898. – Т. XXIVa. – С. 891. Про поширення магдебурзького права в українських та білоруських землях найдетальніше описано в: *Владимирский-Буданов М.* Німецьке право в Польщі та Литві // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1868. – № 8. – С. 467–554; № 9. – С. 720–806; № 11. – С. 519–586; № 12. – С. 772–833; див. також український переклад цієї праці: *Владимирський-Буданов М.* Німецьке право в Польщі і Литві // Розвідки про міста й міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII ст. – Львів, 1903–1904. – Ч. 1–2.

² *Bogucka M., Samsonowicz H.* Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. – Wrocław, 1986. – S. 50–51.

³ Див. огляд дискусій на цю тему: *Гошко Т.* З історії вивчення проблеми самоврядування міст України в XVI–XVIII ст. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. –

Захоплення Львова польським королем Казимиром III у середині XIV ст. порушило еволюційну рецепцію магдебурзького права. Видання повторного привілею надання магдебургії 1356 р. стосувалося головним чином католицьких колоністів. З того часу католицька громада, здебільшого німецька за етнічним складом, користувалась усіма перевагами магдебурзького права. Тільки католики мали законні підстави перебувати на урядових та судових посадах у місті (хоча в привілеї 1356 р. і не було сказано про усунення некатоліків від управління Львовом – відповідні формулювання зустрічаємо в магдебурзьких привілеях інших міст, найчастіше за панування Владислава II Ягайла⁴). І все ж, у першій половині XV ст. у міських книгах Львова ще натрапляємо на поодинокі згадки про українців (“Ruthenus” або “Reusse”) як про райців чи лавників⁵. Однак на той момент вони могли вже прийняти католицизм, а етнізм, доданий до їхнього імені чи прізвища, міг свідчити про місце походження або проживання, а не про національну чи етнічну належність⁶.

Панівне становище у Львові XIV–XV ст. займали німецькі колоністи, проте з часом їхня громада почала асимілюватися під впливом численних польських переселенців. Протягом XV ст. колонізаційний вплив німецького населення спадав, у місті посилювався польський колонізаційний елемент, особливо у складі середнього класу міського поспільства. Все більше поляків проникали до міського патриціату, й уже в останній третині XV ст. з’явилися шанси для реальної зміни еліти. Це сталося після збожіння заможних львівських купців, переважно німців, коли турки захопили чорноморські порти Кафу, Кілію та деякі інші міста, де були їхні купецькі склади і через які йшла транзитна торгівля з країнами Сходу.

На початку XVI ст. між німцями та поляками у межах католицької громади виникли тертя на ґрунті мови проповідей у римо-католицькому

Вип. 4. – С. 41–42; *Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa. Bilans osiągnięć i potrzeb badawczych // Rocznik Lwowski. 1993–1994. – Warszawa, 1994. – S. 15–16; Капраль М. Привілей 1356 р. як повторне надання магдебурзького права для міста Львова // Львів: місто, суспільство, культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 11–15.*

⁴ *Janeczek A. Exceptis schismaticis. Upośledzenie Rusinów w przywilejach prawa niemieckiego Władysława Jagiełły // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1984. – T. LXXV. – Z. 3. – S. 527–542.* З огляду на це, не можна погодитися з принагідно висловленою думкою Н. Яковенко, котра заперечувала існування заборон для українців займати уряди у міських органах самоврядування: “Траплялося, що спроби усунути некатоліків від організованого міського життя переміщалися з цехів на міську громаду в цілому, хоча спеціальних застережень проти русинів у текстах магдебурзьких привілеїв ми не знайдемо” (*Яковенко Н. Історія України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1998. – С. 87*).

⁵ Перелік подано далі, на с. 62.

⁶ Порівн.: *Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1993. – Т. V. – С. 243–244.*

катедральному храмі міста⁷. За підтримкою “пропольського” львівського архієпископа Бернарда (Вільчека), подаючи в пропагандистському ключі факт поширення протестантизму в німецьких землях, польське населення протягом першої половини XVI ст. зуміло витіснити німців на другий план у католицькій громаді. Чималу роль відіграв тут і процес культурної асиміляції львівських німців зростаючою польською спільнотою, що інтенсифікувався у XVI–XVII ст. Наприкінці XVII ст. німецьке населення Львова зберегло німецьку мову проповідей тільки у костелі Св. Духа. При цьому храмі існувало (до 1698 р.) німецьке побожне братство (“*Congregatio Dominorum Germanorum*”)⁸, яке подеколи отримувало пожертви від окремих недавно прибулих до міста етнічних німців⁹.

Термін “католицька нація”, що вживався у документах XVI–XVIII ст., не відтворював історичних реалій, оскільки не відображав трансформації в етнічній структурі міста, поступового переходу владних позицій у міському управлінні від німецьких до польських рук. Дослідники нерідко без пояснень послуговуються поняттям “польська нація” на означення власне католицької громади¹⁰, яку принаймні на початку XVI ст. слід назвати німецько-польською. Найчастіше в документах мова йде про “львівських міщан римського чи католицького обряду”, а словосполучення “католицька нація” з’являється, напевно, лише на переломі XVI–XVII ст., у час впровадження так званого “зібрання станів та націй”, де окрім католиків голос отримали українці та вірмени¹¹.

Правові надання, які здобувало місто та його магістрат від польських королів, стосувалися власне католицької або, точніше, польської спільноти. Управління у місті належало католицькому за віровизнанням, здебільшого польському населенню, що володіло пасивним та активним виборчим правом. Економічні привілеї про звільнення від мит, податків, повинностей у повному обсязі торкалися тільки цієї привілейованої громади. Отже, можна ствердити, що всі загальноміські привілеї ототожнювалися з власне привілеями польської громади Львова.

⁷ Докладніше про ці суперечки щодо мови проповідей у: *Skoczek J.* Kwestia języka kazań lwowskich w wieku XIII–XVI // *Przegląd Teologiczny*. – Warszawa, 1927. – R. VIII. – Z. 4. – S. 337–377.

⁸ *Charewiczowa Ł.* Lwów na przełomie XVII i XVIII wieku // *Studia z historii społecznej i gospodarczej, poświęconych prof. dr. Fr. Bujakowi*. – Lwów, 1931. – S. 365.

⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 49, арк. 1354 (Христофор Кун, 1633 р.); спр. 1319 (індекси), під буквою “С” (Мельхіор Кайзер, 1665 р.).

¹⁰ *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – S. 13–14.

¹¹ Про це див.: *Ptaśnik J.* Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – S. 200–201, 333.

Українська, вірменська, єврейська громади могли лише при виразній згадці про них у королівському наданні отримати звільнення від податків (як, наприклад, після пожежі 1527 р.) чи право шляхетства (у другій половині XVII ст.)¹². Повноправні міщани (*cives*) з некатолицьких конфесій, насамперед українці та вірмени, користувалися правами та привілеями міста настільки, наскільки це дозволяли їм власні привілеї (“*in quantum se extenderunt privilegia eorum*”¹³). Політичні привілеї міста, передовсім доступ до органів міського самоврядування та судочинства, залишалися недоступними для некатолицьких громадян Львова¹⁴. Звужували міські права некатоліків й обмеження, що встановлювалися для них під час судових процесів з привілейованою громадою магдебурзького права, яка впродовж XVI ст. стала майже цілковито польською за складом. Польська громада виборювала та захищала право залишатися єдиним реципієнтом та повноправним користувачем привілеїв, наданих місту Львову.

Правові взаємини в Польському королівстві, а від Люблінської унії – Речі Посполитій, звичайно регулювалися володарями через надання привілеїв. Зміст цього терміна, що походить від латинських слів “*privus*” (окремих) та “*lex*” (закон), треба розуміти широко – як документ, що створює нові правові відносини для окремих фізичних або юридичних осіб¹⁵. У латинській термінології це: привілей (*privilegium*), надання або донатія (*donatio*), звільнення (*libertas*), імунітет (*immunitas*), відступлення (*cessio*) тощо. Фактично до категорії привілеїв належав будь-який документ володаря міста, адресований усьому місту або його владним структурам та його громадянам, який по-новому регламентував правові взаємини на певний або необмежений час¹⁶. Привілеї видавав, як правило, володар країни. Інші урядовці та достойники також могли надавати звільнення, пільги і т. д. (скажімо, під час безкоролів’я), але їх обов’язково згодом мав підтвердити повноправний володар.

Правові стосунки у Львові XVI–XVIII ст. часто регулювалися й іншими документами – королівськими мандатами, декретами надворних

¹² Привілеї. – Т. I. – С. 208–210, 468 (1658 р.), 477 (1661 р.).

¹³ Цит. за: *Charewiczowa Ł.* Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatyckich i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku // *КН.* – Lwów, 1925. – Р. XXXIX. – З. 2. – С. 198.

¹⁴ *Charewiczowa Ł.* Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatyckich i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku. – С. 193.

¹⁵ *Kutrzeba S.* Historia źródeł dawnego prawa polskiego. – Lwów, 1926. – Т. I. – С. 70; *Капраль М.* Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. (Історико-джерелознавчий огляд) // *Привілеї.* – Т. I. – С. 8.

¹⁶ Порівн.: *Przywileje miasta Poznania XIII–XVIII wieku* / Wyd. W. Maisel. – Poznań, 1994. – С. V.

(асесорських) та реляційних судів, які інколи суттєво змінювали правову ситуацію. У XVII–XVIII ст. сеймові ухвали (конституції) здобули законодавчу першість перед королівськими наданнями, проте ті нечисленні конституції, що були прийняті сеймом Речі Посполитої для Львова, повторювали давно надані права¹⁷ або дублювалися новими королівськими привілеями. Тому зосередимося загалом на королівських привілеях як головній формі правового регулювання відносин національних громад Львова.

1. Привілеї та права польської громади

Магдебурзький привілей 1356 р. З усіх львівських привілеїв чи не найбільшу увагу привертає грамота Казимира III, видана у Сандомирі 17 червня 1356 р.¹⁸ Цим документом король визначав основні параметри магдебурзького права: звільняв від юрисдикції королівських судів та урядників, встановлював судові повноваження міського вйта, окреслював земельне надання у 70 франконських ланів, забороняв будувати шинки ближче, ніж на 1 милю від міста. Привілей підтверджував традиції магдебургії для католицької громади Львова. Проте, оскільки католики на середину XIV ст. у місті перебували в меншості, Казимир III пішов на певні поступки. Протегуючи їм, король водночас юридично санкціонував існування у Львові спільнот українців, вірмен, євреїв, татар і сарацинів¹⁹ та “будь-яких інших” (“naciones Ormenorum, Iudeorum, Saracenorum, Thartarorum, Ruthenorum et aliorum quarumcumque”)²⁰. Громади отримали можливість вибору: повністю підпорядкуватися судовій юрисдикції міського вйта або вирішувати будь-які питання та справи в суді “відповідно до права своєї нації”, але при головуванні міського вйта²¹. Такі дії Казимира III були природними за умови нестійкого статусу новозахоплених земель у середині XIV ст.

¹⁷ Див., наприклад, сеймові конституції, в яких фігурує Львів поряд з іншими містами: *Inwentarz Volumina Legum* / Ed. J. Ohryzko. – Petersburg, 1860. – Cz. 1 (do tomów I–VI). – S. 274–278.

¹⁸ Привілеї. – Т. 1. – С. 27–31.

¹⁹ Питання про ідентифікацію цього народу ще до кінця не з’ясовано. За існуючими на сьогодні гіпотезами, це могли бути караїми, генуезці, татари та ін. (див.: *Дашкевич Я.* Русь і Сирія: взаємозв’язки XIII–XIV ст. // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. 228: Праці Історико-філософської секції. – С. 10).

²⁰ Привілеї. – Т. 1. – С. 27.

²¹ Там само. – С. 28.

Перший видавець привілею 1356 р. Д. Зубрицький висловив сумніви в автентичності казімирівського надання, адже документ не зберігся в оригіналі, а підтвердження-трансумпт датується 1460 роком²². Австрійський дослідник Ф. Бішофф прийшов до подібного висновку, розглядаючи привілей Казимира III через призму розвитку права вірменської громади Львова²³. Однак ґрунтовна критична аргументація Івана Вагилевича, наведена у коментарі до видання привілею 1356 р. у третьому томі “AGZ”, відкинула закиди в неавтентичності документа. Передовсім І. Вагилевич виявив давнішу копію привілею з початку XV ст., а також згадку про існування його оригіналу ще в 1757 р. Крім того, чільний діяч “Руської трійці” відшукав кілька покликань на цей привілей в інших грамотах другої половини XIV ст.²⁴

Більшість дослідників історії Львова прийняли думку І. Вагилевича про автентичність грамоти 1356 р. Втім усіх акцентів у цій полеміці остаточно ще не розставлено. Д. Зубрицькому, підкреслимо, йшлося не стільки про автентичність привілею, як про те, щоб знайти докази існування маґдебургії до цієї грамоти Казимира III. Саме з такою метою він навів факт існування вїйта та райців у Львові ще в 1353 р., покликаючись на підтвердження 1359 р. Натомість І. Вагилевич у руслі заперечення будь-яких аргументів Д. Зубрицького відкинув і цю його тезу, вважаючи, що у документі 1359 р. мовиться не про вїйта на маґдебурзькому праві, а про вїйта, “з’єднаного з громадою”²⁵. Фактично, цей пункт дискусії так і не був вирішений задовільно. Можливо, тому в українській та польській історіографії з цього приводу побутує два різних погляди: якщо перший визнає функціонування маґдебурзького права у Львові та інших українських містах ще до казімирівських часів²⁶, то другий, за невеликим винятком

²² Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 33–35.

²³ Bischoff F. Das alte Recht der Armenier in Polen (aus Urkunden des Lemberger Stadtarchiv) // Österreichische Blätter für Litteratur und Kunst. Beilage zu “Wiener Zeitung”. – Wien, 1857. – Bd. 28. – S. 218. Його погляди розкритикував на початку XX ст. О. Бальцер: Balzer O. Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie // Studya nad historią prawa polskiego. – Lwów, 1909. – T. IV. – Z. 1. – S. 5, 22.

²⁴ Докладніше в: AGZ. – Т. III. – С. 14–16; Привілеї. – Т. 1. – С. 31.

²⁵ AGZ. – Т. III. – С. 18.

²⁶ Аргументацію та докази на ширшому матеріалі знаходимо в: Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. V. – С. 222–227; Купчинський О. Із спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII – першої половини XIV століть // ЗНТШ. – Львів, 1996. – Т. 231: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 60. На поширення маґдебурзького права у містах Галицько-Волинського князівства виразно вказує фрагмент з надання 1339 р. для міста Сянока зі згадкою про існування німецького права “per civitates singulas (в окремих містах)” князівства (Przywilej lokacyjny miasta Sanoka z 1339 roku / Wstęp i oprac. F. Kiryk. – Przemyśl, 1992. – S. 9).

(Ю. Скочек, Ф. Кірик, А. Янечек²⁷), таке твердження сприймає критично, водночас наголошуючи на особливій ролі привілею 1356 р.²⁸ І все ж, результати досліджень у ділянці урбаністики, археології та джерелознавства схиляють прийняти тезу про існування магдебурзького привілею у Львові за княжих часів.

За всіма доказами привілей 1356 р. – повторне надання магдебурзького права. Подібна практика була застосована і для Сянока²⁹ та Перемишля³⁰, відома вона й пізніше. Згадка про війта та, особливо, райців у документі 1353 р. беззаперечно виявляє не просто елементи магдебургії, а власне управління на магдебурзькому праві. Столичний характер міста, створення великої колонії німців та інших католицьких переселенців, безумовно, вимагали надання для них німецького права. Зрозуміло, що воно передбачало й локацію або її елементи, тобто просторове розміщення, поселення колоністів у визначеному місці біля давнього княжого Львова.

Привілеї, надання на міські землі. Окрім повторного надання магдебурзького права, грамота 1356 р. була також локаційним привілеєм, за яким місто отримувало 70 франконських ланів земельних та інших угідь. Землі мали бути відміряні (на відміну від землеволодіння на руському праві, в якому одиниця земельної площі “дворище” не мала визначеної сталої величини). За 60 з цих ланів міщани мусили платити чинш – по 24 руських гроші, а 10 ланів, без будь-якої оплати, відводилося під пасовище. У 1368 р. той же король Казимир III новою грамотою на землі додав до 70 ланів ще 100³¹. З них 89 ланів через 20 років повинні були підлягати оплаті чиншу (по 12 празьких грошів). Однак львівські міщани або не сплачували його взагалі, або сплачували нетривалий час, домігшись у

²⁷ Skoczek J. Ze studjów nad średniowiecznym Lwowem // Pamiętnik Historyczno-Prawny. – Lwów, 1928. – Т. VI. – З. 3. – С. 14–15, 106–112; Przywilej lokacyjny miasta Sanoka z 1339 roku. – С. 3; Janeczek A. Ząb kniazia Lwa. W kwestii wiarygodności przemyskiego przywileju wójtowskiego // Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej. – Wrocław-Praha, 2002. – С. 177–189.

²⁸ Sochaniewicz K. Herb miasta Lwowa. – Lwów, 1933. – С. 20, 71–72. Огляд літератури з цього питання подано в: Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa. Bilans osiągnięć i potrzeb badawczych // Rocznik Lwowski. 1993–1994. – Warszawa, 1994. – С. 14–16.

²⁹ Сянок повторно отримав магдебурзьке право 1366 р. (AGZ. – Т. III. – С. 34–36). Цей документ у багатьох клаузулах нагадує львівський привілей 1356 р.

³⁰ У Перемишлі (як і у Львові) відомо про війта та лавників до надання магдебурзького права, яке це місто отримало аж у 1389 р. (AGZ. – Т. V. – С. 23–25).

³¹ Привілеї. – Т. 1. – С. 33–36. Деякі дослідники висловили думку про доповнення до 70 франконських ланів попереднього надання ще 30 ланів (Czółowski A. Obraz dziejowy Lwowa // Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895). – Lwów, 1896. – С. V), але зі стилізації документа 1368 р. це встановити важко.

1547 р. скасування цих пунктів чиншу як таких, що не виконувалися, “скільки людська пам’ять сягає”³². У 1372 р. Владислав Опольський підтвердив привілей Казимира III від 1368 р., навівши його дослівно.

Після остаточного прислання земель Галицької Русі до Польщі у 1387 р. львівські міщани виклопотали від польської королеви Ядвіги підтвердження всіх попередніх надань, а невдовзі у Владислава II Ягайла – підтвердження на обидва документи – 1368 і 1372 рр.³³ На період панування Владислава II припадає ще один земельний привілей на користь міста: 1415 р. він видав у Добростанах грамоту Львову на використання так званих обширів, тобто земель, прилеглих до міста та не належних до навколишніх сіл, а також лісового масиву під назвою “Кривий ліс”³⁴.

Остаточна міська територія склалася у 1444 р., коли Владислав III Варненчик подарував Львову обшири над річкою Брюховицею³⁵. Хоч це надання було тимчасовим, до часу повернення короля до Польщі, та незабаром Владислав III загинув у бою з турками під Варною й місто почало колонізувати ці території. У першій половині XVI ст. міщани домоглися трьох підтверджень цього привілею, отримавши санкцію на довічне володіння вказаними землями.

Упродовж XVI ст. місто заходами райців прагнуло поширити свої земельні наділи. У 1506–1508 рр. райці викупили зі шляхетських рук межуючі із міською територією села Зубрю та Сихів. Згодом, незважаючи на те, що ця купівля була здійснена райцями приватно, у власних інтересах, вони домоглися у 1525 р. привілею на переведення цих сіл із земського права на міське магдебурзьке³⁶. З його реалізацією, все ж, виникли проблеми, позаяк шляхта Львівської землі Руського воєводства, посилаючись на постанову вального сейму 1504 р.³⁷, прагнула повернути земську маєтність, бо міщани не могли ні купувати маєтків, ні володіти ними. Король Сигізмунд I та його син Сигізмунд Август видали ще два відповідні привілеї 1543 і 1565 рр.³⁸, щоб утвердити львівських райців у володінні Зубрі та Сихова. Але після королівського декрету 1578 р. львівський магістрат частково втратив юрисдикцію над цими селами: їх мешканці мали виконувати військові повинності, як й інші села на земському праві³⁹.

³² Привілеї. – Т. 1. – С. 284–288.

³³ Там само. – С. 46–47, 49–50, 53–54.

³⁴ Там само. – С. 62–64.

³⁵ Там само. – С. 102–104.

³⁶ Там само. – С. 188–191.

³⁷ VL. – Т. I. – С. 136.

³⁸ Привілеї. – Т. 1. – С. 259–261, 356–360.

³⁹ Каталог. – С. 333 (№ 676).

Зубря та Сихів були останніми земельними надбаннями міста, хоча у XVI ст. Львів отримав ще кілька привілеїв на земельні маєтки: села Кожичі, Ямельню та Яромирку у Львівській землі – у тимчасове володіння на 20 років; село Скнилів – з дозволом викупу зі шляхетських рук⁴⁰. Проте це був час зростання у Польському королівстві виключних прерогатив шляхетського стану (за рахунок, насамперед, інтересів міщан та селян) і навіть таким великим та багатим містам, як Львів, уже не вдавалося скористатися тими королівськими привілеями, які йшли у розріз із інтересами шляхти. Місто так і не домоглося права на вічне володіння трьома селами у Львівській землі та не викупило сусіднє село Скнилів.

Привілеї на право складу. Львів володів правом складу, ймовірно, ще за руських, князівських часів. На це вказують два документи, датовані 1379 р.: лист володимирського та луцького князя Дмитрія (Любарта) до львівської міської громади, в якому згадується про “склади у Володимирі, Луцьку та Львові, котрі існують там з давніх часів”⁴¹, та привілеї угорського і польського короля Людовіка⁴². Це, однак, суперечило інтересам столичного міста Кракова, купці якого бажали торгувати зі східними країнами безпосередньо, тобто не виконуючи львівське право складу. 1380 р. Людовік видав документ, не спрямований якомусь конкретному адресатові (у грамоті загально йшлося про купців Угорщини та Польщі), що може вважатися привілеєм і для Кракова, і для Львова⁴³. Так, краківські купці отримали право їхати через Львів до східних держав (“до Татарії”), при цьому вони мусили зупинитися і виконувати право складу у Львові протягом 14 днів. Львівські купці, зрозуміло, прагнули взяти східну торгівлю Польщі цілковито у свої руки. Тому цей привілеї Людовіка не був остаточним. 1403 р. Владислав II підтвердив усі положення цієї грамоти, додавши дозвіл краківським купцям оминати Львів на дорозі до Волощини⁴⁴. 1444 р. Львів здобув, згідно з привілеєм Владислава III, генеральне право складу без зазначення певного часу складування на товари, що привозилися до міста зі Сходу⁴⁵. Кожен купець, який прибув зі східних країв, був змушений відпродати їх місцевим купцям і тільки в цьому випадку покидати Львів. Саме з цим привілеєм можна пов’язувати

⁴⁰ Привілеї. – Т. I. – С. 294–295, 308–310, 337–338.

⁴¹ AGZ. – Т. III. – С. 59–60; Торгівля на Україні, XIV – середина XVII ст.: Волинь і Наддніпрянина / Упор. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К., 1990. – С. 22 (український переклад).

⁴² Привілеї. – Т. I. – С. 42–43.

⁴³ Там само. – С. 44–45.

⁴⁴ Там само. – С. 58–60.

⁴⁵ Там само. – С. 90–94.

збагачення львівських купців, котрі фактично монополізували торгівлю східними товарами в Речі Посполитій.

Право складу для Львова неодноразово підтверджувалося як у привілеях⁴⁶, так і в численних декретах, судових вироках при вирішенні суперечок з купцями інших міст або старостами⁴⁷. Окрім цього, в державних конституціях XVI–XVII ст. часто записувалося про виконання права складу. Але реалії торговельних взаємин, зростання ролі шляхти, яка, користуючись пільгами у торговому обміні, не виконувала львівське право складу, привели до його занепаду в XVII ст.

Привілеї на ярмарки та торги. Першим відомим привілеєм на ярмарки та одночасно підтвердженням львівського права складу була грамота Казимира IV від 1472 р., за якою у Львові встановлювалося два ярмарки⁴⁸. Один – на рухоме свято Трійці – на початку літа, другий – на свято Св. Агнети (21 січня). Документ докладно регламентував торговельну діяльність під час проведення ярмарків, що мали тривати по два тижні.

У 1530 р. Сигізмунд I на прохання львівських міщан відмінив ярмарок на свято Трійці, перенісши його на день Св. Маргарити – 13 липня⁴⁹. Надалі польські королі протягом XVI–XVII ст. час від часу встановлювали нові дати ярмарків, відмінюючи попередні як некорисні для міста⁵⁰.

До цієї групи привілеїв належать і надання Сигізmunдом I від 1509 р. права на проведення м'ясних торгів (під назвою “сохачки”)⁵¹. У Львові існували торги хлібом, рибою тощо, однак проводилися вони не за королівським дозволом, а за звичаєвою традицією. На початку австрійської доби Львів одержав право на щорічний чотиритижневий ярмарок за привілеєм цісаря Йосифа II від 1785 р.⁵²

Привілеї, звільнення від мит та митні регламентації. Для значного торговельного центру, що ним був Львів у XIV–XVIII ст., істотну роль відігравали звільнення від сплати мит у межах Польського королівства та їхня регламентація у країнах, з якими львівські купці підтримували особливо тісні торговельні контакти. Порівняно з краківськими, львівські купці були звільнені від сплати мит у межах Польщі досить пізно – у 1425 р.⁵³ До того ж, це надання не було вічним – король міг скасувати

⁴⁶ Привілеї. – Т. 1. – С. 110–117.

⁴⁷ Див.: Каталог. – С. 104 (№ 191), 215 (№ 436) та ін.

⁴⁸ Привілеї. – Т. 1. – С. 110–116.

⁴⁹ Там само. – С. 213–216.

⁵⁰ Там само. – С. 237–238, 405–407, 411–412, 413–414.

⁵¹ Там само. – С. 172–174.

⁵² Там само. – С. 507–509.

⁵³ Там само. – С. 75–76.

його у будь-який момент. За панування Казимира IV та Яна Ольбрахта Львів так і не домогся “вічного” надання привілею, тож регулювання митних звільнень здійснювалося за допомогою декретів, мандатів. Аж у 1505 р. король Олександр остаточно звільнив львів’ян від сплати всіх мит у Польському королівстві – мостових, гребельних, перевізних, зрівнюючи у цьому Львів з Краковом⁵⁴.

Проте часто виконання митних привілеїв треба було добиватися у судовому порядку, складаючи присягу. 1574 р. представники міста: два райці, два лавники та три посланці громади, відповідно до королівського декрету, присягнули у львівському земському суді, що львівські міщани не сплачували мит⁵⁵ – на підставі грамоти королеви Ядвіги від 1387 р. та її підтвердження Владиславом II⁵⁶. Ретельніше вивчивши привілей 1387 р., з’ясуємо, що там йшлося не про звільнення від сплати мит, а про відміну нововстановлених мит і податків після смерті Казимира III. Навряд чи такий документ реально допомагав міщанам минати вільно, не оплачуючи нічого, численні королівські, а тим паче, шляхетські митниці.

До категорії “митних” привілеїв відносимо й надання польськими королями права збору мит львівським райцям, короткострокові надання оренди мит⁵⁷.

Привілеї для львівських міщан видавали також чужоземні володарі (волицькі, молдавські господарі, угорські королі), які встановлювали певні пільги та регламентували мита для купців⁵⁸.

Привілеї на звільнення від сплати податків. Найбільшу групу складають привілеї на звільнення міста від сплати податків (цизи, чопового, шосу, шелязного та ін.). У королівській канцелярії їх нерідко писали не на пергаменті, а на папері, тому чимало оригіналів не дійшло до нашого часу. Переважно вони мали короткий термін дії – квартал, рік (найтриваліші звільнення не сягали далі 20 років). Тільки одне з отриманих Львовом звільнень – зі сплати податку “від підвод” – не було лімітованим у часі⁵⁹.

Привілеї на звільнення від сплати податків за правовою формою наближалися до королівського мандата. У документі обов’язково подавалося звернення до урядників, збирачів податків, які безпосередньо мали виконати звільнення від податків (саме у цій частині звільнення привілей

⁵⁴ Привілеї. – Т. 1. – С. 159–162.

⁵⁵ Там само. – С. 371–377.

⁵⁶ Там само. – С. 46–47, 73–74.

⁵⁷ Там само. – С. 83–85, 145–147, 147–149.

⁵⁸ Там само. – Додатки. – С. 518–542.

⁵⁹ Там само. – С. 78–80, 360–362, 365–367.

максимально набував ознак мандата, розпорядження короля). Часом володар впроваджував мандатом звільнення від сплати того чи іншого податку. Єдиною відмінністю мандату від привілею була відсутність у першому клаузули, де засвідчувалася би воля експонента.

Типовою рисою більшості звільнень від податків у XV–XVII ст. є аргументація про потреби та спрямування коштів від цих звільнень на укріплення та фортифікацію міста. У XVI ст. Львів зазнав багато стихійних лих – пожеж, моровиць; у XVII ст. шляхетські конфедерації, військові катаклізми знекровили міський організм. Попри тогочасні біди міста, податкові пільги королів ставали все рідшими і видавалися вже за конституціями шляхетських сеймів⁶⁰. Королі у таких випадках часто надавали мандати на виконання сеймових конституцій⁶¹.

Характерною була ситуація, що склалася у 1672 р., коли був зірваний сейм і місто Львів не здобуло обіцяного та узгодженого зі шляхетськими депутатами звільнення від сплати чопового податку для зміцнення укріплень. Тоді король Михайло Вишневецький окремим мандатом від 12 липня 1672 р. наказав використати зібраний чоповий податок на ремонт львівських укріплень і видав окрему грамоту з обіцянкою на наступному сеймі “посприяти місту Львову” в цьому звільненні. У 1674 р. новий король Ян III Собеський знову, після чергового зірвання сейму⁶², звільнив міщан – уже від усіх податків, окрім поголовного, однак правне підтвердження цього привілею міщани одержали лише за сеймовою конституцією. Впродовж XVIII ст., як це не дивно, Львів майже не мав податкових звільнень, хоча його економіка занепадала, торгові шляхи почали обходити місто, а міщани дедалі відчутніше убожіли.

Привілеї на судову юрисдикцію міста. Чи не основною особливістю магдебурзького права був судовий імунітет міста, непідсудність його жителів, котрі мешкали на міській території, судам та юрисдикції королівських урядників. Судову владу у місті здійснював війт разом з колегією присяжних лавників. Війтівська посада спочатку була спадковою, але 1378 р. місто домоглося привілею Владислава Опольського, за яким війтівство з третиною прибутків від судочинства у кримінальних справах передавалося (“інкоропорувалося”) місту, райці якого тепер уже могли

⁶⁰ VL. – Т. IV. – S. 135 (1649 р.), 550 (1658 р.). Повний перелік сеймових звільнень зібрано в: Inwentarz Volumina Legum. – Cz. 1 (do tomów I–VI). – S. 274–278.

⁶¹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 617, арк. 369 (1659 р. Ян Казимир звільнив від податків міщан Львова на підставі сеймової конституції 1658 р.).

⁶² Привілеї. – Т. 1. – С. 491–493.

самі обирати вїйта⁶³. Владислав II повторив цей привілей, а Сигізмунд III у 1619 р. подарував місту дві третини судових прибутків від кримінальних справ⁶⁴.

Становість суспільства Речі Посполитої змушувала львівських міщан шляхом здобування привілеїв боронити юрисдикцію міських земель, маєтків, будинків від зазіхань представників шляхти й духовництва, котрі перебували у “привілейованішому” становищі⁶⁵. Згідно з цими документами, міські маєтки та будинки мали би бути викуплені з рук шляхтичів і духовних осіб чи інституцій. Але вже з середини XVI ст. на міських землях унаслідок королівських надань шляхті й католицьким костелам і монастирям починається інтенсивне створення шляхетських та церковних юридик, зупинити яке упродовж наступних XVII–XVIII ст. місту так і не вдалося⁶⁶.

До групи привілеїв на судову юрисдикцію міста входять і грамоти про непідсудність львівських райців та міщан будь-яким судам Речі Посполитої – гродським, земським, трибунальським, комісарським⁶⁷, а також грамоти про підсудність справ приїжджих купців львівському магдебурзькому міському суду⁶⁸.

Привілеї (декрети) стосовно функціонування міських органів управління. Із запровадженням магдебургії у Львові сформувалася міська рада – орган управління містом. Як свідчить документ Владислава Опольського з 1378 р., райців обирав загальний міщан, а результати виборів схвалювалися володарем міста⁶⁹. Та вже на зламі XV–XVI ст. міська рада набула аристократичного, олігархічного характеру. Раєцькі крісла поступово зайняли представники незначної кількості патриціанських родин. Остаточний стан утвердився за львівських старост Станіслава з Ходеча та його наступника Оттона з Ходеча. У кінці 30-х – на початку 40-х рр. XVI ст. черговий львівський староста Миколай Гербурт (Одновський) прагнув змінити ситуацію та перебрати опіку над виборами райців, покликаючись на практику інших міст, проте судове протистояння виграла рада райців й такий

⁶³ Привілеї. – Т. 1. – С. 41–42.

⁶⁴ Там само. – С. 51–52, 414–416.

⁶⁵ Там само. – С. 65–66, 99–100, 194–196.

⁶⁶ Порівн.: Яценко Г. Розклад цехів у Львові в 1740–1770 рр. // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип. 2. – С. 67–77; Isajewicz J. Uwagi w sprawie oceny prawnej istoty i społecznej treści jurydyk w dawnej Rzeczypospolitej // Czasopismo Prawno-Historyczne. – Warszawa, 1959. – Т. 11. – З. 1. – С. 145–155.

⁶⁷ Привілеї. – Т. 1. – С. 194–196, 310–312, 322–324 та ін.

⁶⁸ Там само. – С. 90–94.

⁶⁹ Там само. – С. 41–42.

порядок виборів, коли раецька рада стала фактично пожиттєвою, був юридично закріплений декретами Сигізмунда I від 1538 та 1541 р.⁷⁰

Паралельно з посиленням впливу міської ради королівська влада взяла до уваги й позицію міської громади і в 1526 р. з королівської канцелярії вийшла грамота про заснування комісії “10-и” для заслуховування рахунків витрат міської ради – в складі чотирьох лавників та шістьох представників громади⁷¹. Ще більшими правами була наділена комісія “40-а мужів” (*quadragintavirat*), утворена за декретом Стефана Баторія 1577 р.: вона не тільки мала повноваження контролю за діяльністю ради, але й впливала на прийняття рішень⁷².

Наприкінці XVI ст. в управлінні містом з’явилася ще одна структура – так звані “стани та нації”⁷³. Власне її формування почалося ще до появи колегії “40-а мужів”. У 1576–1577 рр. католицька громада (“поспільство”), поборюючи владу міського патриціату в керівництві містом, намагалася залучити до спільної акції українську та вірменську громади (“нації”)⁷⁴. Ця співпраця виявилася недовготривалою, мабуть, через те, що обидві громади вели суперечки за рівноправне становище в місті. Та невдовзі “зібрання станів та націй” знову стало інструментом міських політиків. 13 травня 1601 р. датується свідчення Йоганна Альнпека про письмове зобов’язання лавників, представників колегії “40-а мужів”, а також вірменських та руських старших вести своїми коштами судову акцію проти райців⁷⁵. З 1615 р. у львівських міських книгах виділяється окрема категорія книг, де вносилися ухвали та рішення “станів і націй” міста Львова⁷⁶. У 1622 р. міська рада затвердила порядок голосування на “зібранні станів та націй”⁷⁷. Як показують збережені документи про діяльність цього міського органу в другій половині XVII ст., він швидко перетворився у важіль впливу польської громади, що на цих засіданнях узаконювала власні

⁷⁰ Привілеї. – Т. I. – С. 229–231, 243–248.

⁷¹ Там само. – С. 196–198.

⁷² Там само. – С. 387–396.

⁷³ За часів домінації поляків у цій організації вона називалася просто “*ordines civitatis* (стани міста)”.

⁷⁴ *Ptaśnik J.* Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku. – S. 249.

⁷⁵ *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – S. 127.

⁷⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 661. Архівознавчий та джерелознавчий опис цієї категорії книг див.: *Badecki K.* Archiwum Akt Dawnych Miasta Lwowa. – Т. III. – S. 211–214.

⁷⁷ *Ptaśnik J.* Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku. – S. 249–250. За цим порядком визначалося п’ять станів та націй міста, які мали голосувати в такому порядку: лавники, вірменські старші, представники купців, представники ремісників, українські старші. Завершував голосування регент громади.

рішення щодо фіскальної та податкової політики, часто з некористю для двох інших громад. Тому й українці, й вірмени з того часу стали уникати “консультацій” та засідань у ратуші, про що дізнаємося зі скарг та протестів міських урядовців⁷⁸.

Особливість правового регулювання органів управління містом полягала у відсутності надань привілеїв. З огляду на це, в діяльності зазначених органів нерідко виникали суперечливі моменти, котрі вирішувалися шляхом королівського судового втручання.

Привілеї на міські прибутки. Постійним джерелом поповнення міського бюджету були різні види прибутків, узаконені відповідними королівськими грамотами. Серед таких привілеїв найдавнішим є надання місту 1415 р. права побудувати вагу та у 1422 р. – лазню навпроти монастиря францисканців⁷⁹. У 1441 р. Владислав II дозволив райцям закладати крами, ятки та підтвердив право обрання перекладачів⁸⁰. У 1496 р. Ян Ольбрахт встановив воскову комору у Львові, передаючи її в управління Германові Пудвалю⁸¹. Згодом ця комора перейшла у відання міста, бо грамота була внесена до “Золотої книги” привілеїв Львова. Ян Ольбрахт також надав у власність райцям королівську вагу, яку, однак, могли повернути до королівського домена після відновлення влади християн над захопленими турками причорноморськими портами Кафою, Кілією та Білгородом⁸².

У XVI ст. місто отримало багато надань на викуп з приватних рук та побудову млинів біля Львова⁸³, котрі повинні були приносити значні прибутки. Проте не всі ці привілеї вдалося реалізувати. У випадку з викупом Зимноводського млина на заводі стала, напевно, велика викупна сума⁸⁴.

До цієї категорії привілеїв входять також надання місту монополії на виготовлення та продаж горілки (1537)⁸⁵, закладення хлібних яток (1571)⁸⁶ тощо.

⁷⁸ *Ptaśnik J.* Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku. – S. 250.

⁷⁹ Привілеї. – Т. 1. – С. 60–61, 66–68.

⁸⁰ Там само. – С. 86–88.

⁸¹ Там само. – С. 135–136.

⁸² Там само. – С. 137–139.

⁸³ Там само. – С. 219–221, 256–259, 264–268, 280–284.

⁸⁴ AGAD. – *Metryka Koronna*, ks. 96, k. 47v–50 (акт оцінки третьої мірки Зимноводського млина королівськими комісарами від 20 жовтня 1562 р.). Перелік документів про боротьбу за третю мірку цього млина у XVI ст. подано в: ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп.1, спр. 617, арк. 340–354.

⁸⁵ Привілеї. – Т. 1. – С. 226–229.

⁸⁶ Там само. – С. 370–371.

Привілеї-прерогативи міста та міщан. У цю групу виокремлюються королівські грамоти, якими встановлювалися виключні прерогативи для міста Львова та його жителів. Це, зокрема, привілеї 1388 і 1389 рр. про “з’єднання” Львова з Польським королівством⁸⁷, про подання оригіналів документів тільки королю⁸⁸; грамоти на герб 1526 та 1583 рр.⁸⁹; численні привілеї щодо порядку апеляцій⁹⁰, звільнення від посполитого рушення⁹¹ та ін.

Нобілітаційні привілеї міста фактично належать до попередньої категорії документів, і все ж – з огляду на їхню значимість та вплив на подальше надання привілеїв місту – виділяємо їх окремо. Відомі дві грамоти про наділення шляхетськими правами міста⁹². Перша з них була видана на основі коронної конституції 1658 р.⁹³, але невдовзі через протидію шляхти Львівської землі та вихід конституції 1659 р. скасована (оригінал був повернутий до королівської канцелярії)⁹⁴. Місто спромоглося виробити в короля Яна Казимира другий привілей⁹⁵, котрий королівська канцелярія залишила недатованим, з відповідними місцями для вписання дат. Окрім того, у двох місцях було зішкрябано та виправлено текст, за яким не все місто, а тільки його патриціанська верхівка (ті, “які відзначаються цнотами та ведуть пристойний спосіб життя”) могли здобути шляхетські права, а саме місто втрачало голос на сеймі при виборі короля. Однак наступні підтвердження цього диплому 1671, 1676 рр. та сеймова конституція 1676 р. знімають сумніви в автентичності надання нобілітації.

Дата появи другого нобілітаційного привілею начебто усталюється за підтвердженням 1671 р., де проставлено 1661 р. Але й вона навряд чи є істинною, бо їй суперечать інші дати з цієї грамоти, а також сумнівний список свідків. Таким чином, не відкидаючи автентичності документа, можемо лише говорити про страшне безладдя, що існувало у королівській канцелярії наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XVII ст.

⁸⁷ Привілеї. – Т. 1. – С. 52–53, 56–58.

⁸⁸ Там само. – С. 101–102, 274–276.

⁸⁹ Там само. – С. 198–201, 542–544.

⁹⁰ Там само. – С. 224–226, 320–322, 354–356.

⁹¹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 617, арк. 161 (3. 09. 1657 р.); Привілеї. – Т. 1. – С. 463–464 (30. 04. 1658 р.).

⁹² Під наданням шляхетства або нобілітацією міста малося на увазі, насамперед, право вживання шляхетської титулатури, придбання земських маєтків та участь представників міста при виборі королів (ширше див.: *Jaworski F. Nobilitacja miasta Lwowa.* – Lwów, 1909. – S. 15–19).

⁹³ Привілеї. – Т. 1. – С. 464–469.

⁹⁴ *Jaworski F. Nobilitacja miasta Lwowa.* – S. 22–23.

⁹⁵ Привілеї. – Т. 1. – С. 471–477.

Цим нобілітаційним привілеєм закінчується у польський період панування в Львові епоха надання привілеїв місту. За винятком кількох звільнень від сплати податків і загальних підтверджень привілеїв, королівських надань більше не зафіксовано. Особливо це стає помітним у XVIII ст. Можливо, головною причиною такого становища була нобілітація Львова. Міщани вважалися шляхтичами, місто володіло шляхетськими прерогативами. Яких ще привілеїв потребувало місто? З іншого боку, чимало питань, що раніше регулювалися привілеями, тепер вирішувалися виключно конституціями та статутами вальних сеймів. Король тимчасом майже зовсім утратив право видавати привілеї, імунітети, звільнення без згоди на це сейму.

Привілеї на опікунську та коляторську діяльність. До цієї групи привілеїв входять декілька документів: грамота про опіку райців над школою при шпиталі Св. Духа (1444)⁹⁶, а також надання права патронату та презенти до кількох церковних посад у костелах Львова: Св. Катерини на Низькому замку та кафедрального костелу в XVI–XVII ст.⁹⁷ З надань райцям у 1515, 1548, 1623 рр. права патронату до мансіонарії для німецького проповідника цікаво простежити, як довго раєцька колегія ще зберігала німецький характер, прагнучи не втратити німецьку мову проповідування у львівських костелах⁹⁸. Міська рада володіла й іншими правами та прерогативами у церковній сфері, однак вони визначалися наданнями церковних достойників або угодами з церковними інституціями⁹⁹.

Привілеї-підтвердження. Велику групу різних за тематикою документів утворюють підтвердження привілеїв. Можна виділити чотири типи підтвердних грамот: загальне підтвердження всіх прав та привілеїв; трансумпт, або підтвердження та дослівне наведення однієї чи кількох грамот; підтвердження без наведення оригінального документа; підтвердження із внесенням змін та додатків.

Майже кожен король при вступі на престол робив загальне підтвердження привілеїв міста. Несподівана ситуація виникла за Яна Ольбрахта, який видав аж два загальних підтвердження привілеїв міста: 1492 і 1497 рр.¹⁰⁰ Судячи з того, що у львівському архіві не знаходимо ні оригіналу, ні копії грамоти 1492 р., то цілком вірогідно, що документ міг

⁹⁶ Привілеї. – Т. I. – С. 94–96.

⁹⁷ Там само. – С. 268–270, 277–280, 303–305, 403–405 та ін.

⁹⁸ Skoczek J. Kwestia języka kazań lwowskich w wieku XIII–XVI // Przegląd Teologiczny. – Warszawa, 1927. – R. VIII. – Z. 4. – S. 337–377.

⁹⁹ AGZ. – Т. III. – С. 146–148; Т. IV. – С. 60–66 та ін.

¹⁰⁰ Привілеї. – Т. I. – С. 129–130, 141–143.

втратитися ще наприкінці XV ст., і тому львівські міщани у 1497 р. виклопотали у королівській канцелярії ще одне підтвердження привілеїв.

Окрім трансумптів документів попередніх королів і власних грамот, королі підтверджували й ухвали міської ради та всього міста, надаючи їм авторитет “королівської поваги”¹⁰¹.

2. Привілеї та права української громади

Найчисленніша за князівських часів українська громада після захоплення Львова Казимиром III потрапила у скрутне становище “чужих” на своїй землі. В окремі періоди XIV–XV ст. представники української спільноти ще входили до складу міської ради¹⁰². Та вже на початку XV ст. українців, які мешкали в середмісті Львова, було дуже мало – щонайбільше 30 родин, що сплачували податки зі своєї нерухомості¹⁰³. Звичайно, значно більше нараховувалося українських ремісників, некваліфікованих найманих працівників або селян, котрі, мешкаючи у середмісті та на передмістях Львова, не входили до жодних середньовічних реєстрів платників податків. Тимчасом політичне право та голос у вирішенні питань міського життя могли мати власне міщани, тобто повноправні громадяни міста, які володіли нерухомістю у ньому (за все XV ст., зауважимо, міське право Львова отримали тільки 32 українці¹⁰⁴). Тому досить довго нечисленні львів’яни-українці, які селилися, в основному, лише в одному кварталі міста – навколо вулиці Руської, не могли ефективно відстоювати свої інтереси.

На початку XVI ст. українська громада немов пробуджується. Зростає її активність в економічному, культурному, релігійному житті¹⁰⁵, здійснюються

¹⁰¹ Привілеї. – Т. 1. – С. 31–33.

¹⁰² Згадки про українців у міській раді за роками див.: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 35 (“Nicolaus Ruthenus”, 1359 р.), 66 (“Hanuszko Czerkes Rusin”, 1407 р.), 70 (“Nicolaus Reusse”, 1410 р.), 70 (“Neco Reusse”, 1411 р.), 75 (“Jan Czerkis Rusin”, 1418 р.). У документі 1425 р. про засвідчення присяги королю в повному реєстрі львівських міських урядників та посадовців вказується тільки цехмістер шевців “Petrus Ruthenus (Петро Русин)” (Там само. – С. 81).

¹⁰³ *Капраль М.* Демографія Львова XV – першої половини XVI ст. // Львів. Історичні нариси / Упор. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. – Львів, 1996. – С. 70.

¹⁰⁴ *Gilewicz A.* Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604 // *Studia z historii społecznej i gospodarczej, poświęcone prof. Fr. Вуякові.* – Lwów, 1931. – S. 411.

¹⁰⁵ І. Крип’якевич писав, що “тут стоїмо на роздорозі двох епох в життю руського міщанства у Львові... епохи занепаду та обезсилення та... епохи відродження...” (*Крип’якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 10).

перші спроби правового самозахисту, й унаслідок їхньої активності у 20-х рр. XVI ст. польський король Сигізмунд I видає два декрети у процесах між українською громадою та райцями міста Львова¹⁰⁶.

У 1521 р. уповноважені громади українців середмістя та передмістя Львова Ілля, Ігнат та Макар¹⁰⁷ подали королеві Сигізмундові I скаргу на львівських райців. Хоча українці, сказано в скарзі, підлягали тому ж магдебурзькому праву та несли такі ж міські тягарі, як й міщани католицького віровизнання, однак з боку міської ради їм чинилися обмеження. Так, райці відсилали українців складати присягу в міській церкві, напевно, не дозволяючи присягати в католицькому храмі. Також у міських судах не приймалися свідчення українців (“людей руського обряду”), а це, окрім ущемлення правового характеру, завдавало їм збитків в економічній діяльності. Інші скарги стосувалися релігійних обмежень вірних “руської” (православної) Церкви: заборони священикам публічно нести святі дари вулицями міста, переносити померлих до церков для заупокійних відправ. Райці міста, за магдебурзьким правом, володіли патронатом над львівськими костелами та церквами, і з цього огляду українці теж почувалися обтяженими, адже часто райці зловживали своїми повноваженнями, надаючи за подарунок презенту на священика неприготованим до цього кандидатам¹⁰⁸.

Король створив комісію з впливових державних урядовців, до котрої увійшли представники як центральних органів влади: канцлер, підканцлер королівства, краківський бургграф, так і місцеві урядовці: львівські воєвода та староста. Засідаючи у Львові, комісія викликала до себе бурмістра, райців та представників української громади і змусила обидві сторони до компромісу. Українці й надалі були зобов’язані складати присягу в церкві, але вже за присутності судового урядника, який виголошуватиме формулу присяги. Свідчення українців безумовно мали прийматися у судах, хоча це “було проти канонів та норми німецького права”. Комісія при цьому покликала на практику, що узвичаїлася в руських землях Великого князівства Литовського, де українська шляхта користувалася повнотою юридичних прав, не тільки складаючи присягу та безперешкодно даючи свідчення у судах, але й займаючи керівні державні посади на місцях.

¹⁰⁶ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 13–16; Supplementum ad historica Russiae monumenta ex archivis ac bibliothecis extraneis deprompta et a Collegio archeographico edita. – Petropolis, 1848. – Р. 457–458. Остання публікація з перекладом українською мовою: Привілеї. – Т. 2. – С. 39–42, 42–44.

¹⁰⁷ Відомо історична постать, активний діяч української громади Макар Тучапський, пізніше – єпископ львівський, галицький та Кам’янець-Подільського (1540–1549 рр.).

¹⁰⁸ Привілеї. – Т. 2. – С. 39–42.

Суперечності на релігійному ґрунті теж вирішувалися шляхом компромісу, напевно, не задовольняючи до кінця жодну із зацікавлених сторін¹⁰⁹. Священикам було надано право нести Святі Дари до хворих через місто в церковному одязі; дозволялося також переносити вільно померлих у місті, однак запалювати свічки, дзвонити у дзвони й виконувати різні обряди можна було тільки на вулиці Руській. Право патронату залишалось за міською радою, проте вона не могла брати з кандидатів на священика більше, ніж 2 копи польських грошів. Тепер райці повинні були враховувати думку української громади, яка отримала змогу ручатися за кандидатів на священика.

Суперечності між супротивними сторонами у правовій та релігійній ділянках компромісно розв'язував декрет 1521 р. Натомість протиріччя в економічному житті міста, де українська громада робила значний поступ, подібним декретом короля з 1525 р. ліквідувати не вдалося. Під час перебування Сигізмунда I у Львові 1524 р. українці поскаржилися йому на міську раду, що забороняла їм купувати нові будинки поза вулицею Руською та вступати до ремісничих цехів, а отже, й легально виконувати ремісничу роботу (у містах законно займатися ремеслом можна було лише в цехових ремісничих організаціях). Окрім цього, українцям не дозволяли проводити основні на той час підприємницькі операції: шинкувати алкогольними напоями, продавати сукно вроздріб.

Король відклав рішення у цій справі на вальний сейм у Пйотркові, де 17 лютого 1525 р. видав негативний для українців декрет. У жодному з порушених ними питань король не виявив готовності до компромісних формулювань. Покликаючись на відсутність регулювання цих проблем попередниками-королями, Сигізмунд I постановив, щоб українці задовольнилися проживанням у межах свого кварталу, відмовивши їм у праві купувати будинки в інших частинах міста. Категоричним було й підтвердження заборони приймати українців “до будь-яких цехів та ремесел” і права займатися шинкуванням напоями та продажем сукна. Чи не саркастичною насмішкою після цього звучали слова декрету: “щоб вільно (українці. – *М. К.*) шукали для себе прожитку та збільшення свого майна у дозволених їм віддавна заняттях. А ті райці та інші міщани католицького обряду не повинні їм робити жодних обтяжень та несправедливостей [...] ставитися до них з сусідською любов'ю та прихильністю, адже справа

¹⁰⁹ Представники Львівського Успенського братства, складаючи на початку XVII ст. перелік привілеїв української громади, з віддалі часу та досвіду боротьби за свої права однозначно оцінювали цей компромісний документ як привілей “народови рускому шкодливый” (Акты, относящиеся к истории Южно-западной Руси. – С. 157).

взаємного миру та злагоди є справедливою”¹¹⁰. Як підкреслював І. Крип’якевич, українська громада здобула “полекші лиш в релігійних обмеженнях [...], зате в актуальних справах не поступлено Русинам ні кроку”¹¹¹. Зрозуміло, що цей декрет тільки ще більше унеможлилював “взаємний мир та злагоду” у стосунках між польською більшістю й українською меншістю¹¹².

Після укладення Люблінської унії українці домоглися у толерантного в релігійних питаннях польського короля Сигізмунда Августа привілею від 20 травня 1572 р.¹¹³ Цього разу, на відміну від двох попередніх спроб дійти справедливості у короля, українська громада таки здобула грамоту, яка вирішувала більшість проблем релігійного, економічного, правового та культурного життя. Насамперед, українці були зрівняні в усіх правах з домінуючими в місті польськими міщанами католицької віри, що виявилось у наданні можливості кожному з українців бути обраним до міської ради, безперешкодно отримувати міське право Львова та складати присягу, як і міщани-поляки. Усі привілеї та прерогативи, якими володіли польські міщани, стали повністю доступними й для українців Львова.

Одержання політичних прав доповнювалося визнанням за українцями всіх економічних прав, які становили основу життєдіяльності громади. Відтоді українці здобули право не лише вступати до ремісничих цехів, навчатися цехових ремесел, але й обиратися старшими цехмістрами. Без жодних перешкод українці могли торгувати будь-якими товарами на всій території Речі Посполитої – і вроздріб, і гуртом. Окремо в грамоті-привілеї згадувалося про шинкування всіма видами алкогольних напоїв, а також продаж (краяння) сукна, як найприбутковіші тоді види економічної діяльності. Суттєвою для української громади була відміна заборони на купівлю нерухомостей поза вулицею Руською, що досі надзвичайно звужувало діяльність підприємливих українських купців.

Також були усунуті деякі релігійні обмеження, священники звільнялися від податку (у всіх його формах) і мали підпорядковуватися тільки своєму львівському православному єпископові. Однак про ліквідування інших релігійних обтяжень не йшлося. Зате король дав дозвіл українцям посилати своїх синів до католицьких початкових та вищих шкіл із навчанням семи вільних мистецтв. За невиконання та порушення умов цього привілею накладався великий штраф – 20 тис. угорських золотих.

¹¹⁰ Привілеї. – Т. 2. – С. 44.

¹¹¹ Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 62.

¹¹² Приклади взаємної недовіри та суперництва між двома громадами у першій половині XVI ст. наведено в: Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 58–63.

¹¹³ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 42–48; Привілеї. – Т. 2. – № 3.

Привілей 1572 р., на жаль, не став реальністю – його положення не ввійшли в дію через спротив польської громади міста, котра розпочала у королівських судах боротьбу за відміну цього несприятливого для них, на їхню думку, привілею. І хоча українська спільнота отримувала підтвердження грамоти Сигізмунда Августа його наступниками у 1574 та 1577 рр.¹¹⁴, проте впливи польської католицької громади при королівському дворі виявилися сильнішими. Декретом від 21 червня 1578 р. король Стефан Баторій фактично скасовував усі положення привілею 1572 р.¹¹⁵, що так і не був втілений у життя.

Таким чином, видання привілею 1572 р. аж ніяк не поліпшило правової ситуації, у якій перебували українці Львова. Їй надалі райці не допускали їх до міських урядів і ремісничих цехів, забороняли їм шинкувати алкогольними напоями та вести вільну торгівлю в місті, відмовляли у складанні присяги нарівні з польськими міщанами. Завдану їм шкоду українці оцінили на 30 тис. польських злотих, додавши до цієї суми ще 20 тис. угорських золотих – штраф, що згідно з привілеєм, мав накладатися на його порушників. Але король Стефан на своєму реляційному суді цілком зігнорував усі скарги української громади та, покликаючись на статuti королівства, дозволив українським купцям на загальній підставі торгувати у Львові тільки під час ярмарків. Аналогічно було вчинено й щодо шинкування алкогольними напоями. Історик XIX ст. Д. Зубрицький з цього приводу писав про “знищення” грамоти Сигізмунда Августа 1572 р., яку було “здобуто з великими труднощами, витратами й зусиллями”¹¹⁶.

Невід’ємною складовою поняття середньовічної та ранньомодерної нації є, безумовно, релігійний фактор. Етнічно-національна спільнота у цю епоху розумілася також як релігійна та навпаки. Тому часто у львівських документах пізнього Середньовіччя та Нового часу зустрічаємо накладання змістів і синонімізацію термінів, що стосувалися національних та релігійних громад. Ось характерний ряд синонімічних назв львівської української громади XIV–XVIII ст.: “руська нація” “громада грецького обряду”, “громада руського обряду”, “руська громада грецького обряду”, “латино-уніати”, “греко-руська нація”, “міщани греко-руського обряду та віри, римо-уніати” тощо. Подібно можна сказати і про інші етнічно-релігійні громади у Львові (вірмен, поляків та євреїв), котрі мали у місті свої релігійні центри й утворювали окремі національні спільноти.

¹¹⁴ MCS. – Р. 66–67, 72–73; Привілеї. – Т. 2. – № 4–5.

¹¹⁵ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 428–430; Привілеї. – Т. 2. – № 6.

¹¹⁶ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 182.

Представники ж інших етносів і народів входили до складу цих чотирьох національних громад. Неважко помітити, що в разі втрати статусу релігійного центру або його підпорядкування іншому центру (наприклад, при прийнятті церковної унії вірменами в 1630 р.) відбувалася їх поступова асиміляція іншими громадами Львова.

Дослідники простежують взаємовплив релігійного та етно-національного чинника на прикладі українців у XVI–XVII ст.¹¹⁷ Особливо яскраво взаємопереплетення виявлялося у другій половині XVI ст., коли національні інтереси львівської української спільноти почала репрезентувати релігійна організація – братство при міській Успенській церкві. Керівники Успенського братства перебрали на себе обов'язки речників та захисників усієї української громади міста. Відтоді всі привілеї, що стосувалися українців та їхніх церков чи монастирів, почали зберігатися в архіві братства¹¹⁸.

З огляду на сказане, аналізуючи привілеї спільноти українців Львова, слід брати до уваги також надання, котрі отримало власне Успенське братство як церковна організація, оскільки вони частково впливали на правове становище української громади загалом та розглядалися самими українцями як невід'ємна складова їхнього правового статусу. За значенням у цій низці братських привілеїв на першому місці стоїть статут Успенського братства, наданий антіохійським патріархом Йоакимом (Доу) 1 січня (за старим, 11 січня – за новим стилем) 1586 р.¹¹⁹ В історичній літературі вже докладно з'ясовані положення цього важливого для розвитку всього братського руху в Україні та Білорусії документа¹²⁰. Поряд з пунктами церковного характеру (критиорство, благодійність, моральні обов'язки у громаді, взаємини зі священником та ін.) у статуті чітко описано організаційні підстави існування братства: обов'язки та права старших братства, порядок їхнього обрання, підпорядкування братському суду (“Вшелякая справа братская не мает быти выношена далеи от порога дому братского, а на кого бы досведьчено двема, мает быти карань сидTMням и безTMномь восу. А кто бы гордTMль церковнымь братскимь судомь, якь преслушникь

¹¹⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VI. – С. 294–301; Дашкевич Я. Національна свідомість українців на зламі XVI–XVII ст. (Підсумки, джерела, методи дослідження) // Сучасність. – К., 1992. – № 3. – С. 68.

¹¹⁸ Див., наприклад, перелік братських привілеїв з початку XVII ст., внесений до урочистої братської книги вписів під назвою “Альбом”, де були зареєстровані також привілеї української громади Львова (Акты, относящиеся к истории Южно-западной Руси. – С. 156–160).

¹¹⁹ MCS. – Р. 113–119; Привілеї. – Т. 2. – Додатки. – С. 500–504.

¹²⁰ Див., зокрема: Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство. – С. 30–40.

церкве судится”). Для скріплення солідарності в громаді важливу роль мав пункт статуту про те, що відтепер братство мусить слідкувати за моральністю її членів: “даемъ моць сему братъству церковному обличати противныя закону Христову и всякое безъчиние от церкви отлучати. А если которого брата отлучать от церкви през свещеника своего, того протопопа и еп[ис]к[о]пъ неблагословляти мають до того часу, ажъ ся братъству покорить”.

Обов’язок львівських братчиків як “охоронців моральних порядків” поширювався і на священиків, у разі ж, коли й “єпископъ спротивитися закону истинTM и не по правиломъ светыхъ апостолъ и светыхъ отецъ строяще церковъ, разъвращающе праведных в неправду, подъярTMпляюще руки безъзаконикомъ, таковому єпископу съпротивитися всTMмъ, яко врагу истиньны”¹²¹. Першість та влада Львівського Успенського братства поширювалася на всі старі та новозасновані церковні братства в Речі Посполитій, що повинні були йому підпорядковуватися. З такими значними повноваженнями, одержаними за статутом патріарха Йоакима (Доу), діяльність братства виходила поза рамки місцевої львівської організації української громади – воно перетворювалося на один із центрів всеукраїнського національного життя (зазначимо побіжно, що й інші національні громади – вірмен, євреїв, які самоорганізувалися у Львові, також ставали притягальними центрами для інших громад, розташованих у менших містах¹²²).

Після реорганізації Львівське Успенське братство розпочало бурхливу релігійно-культурну діяльність. У планах братчиків було не тільки будівництво нової споруди церкви Успення Пречистої Діви Марії, але й закладення будинків під братську школу та друкарню¹²³. Статус Успенського братства двічі підтвердив найвищий достойник Православної церкви на християнському Сході – константинопольський патріарх Єремія (Транос) (1587 та 1589 рр.), а в 1592 р. він встановив ставропігійський статус для братської Успенської церкви¹²⁴. У грамоті, датованій листопадом 1589 р., наголошувалося на виключних правах братства на організацію у Львові школи та друкарні. Окрім церковних та богослужбових книг, у братській друкарні могли видавати шкільні підручники з граматики, поезики, риторики, філософії та іншу літературу світського характеру (хроніки,

¹²¹ MCS. – Р. 113–119; Привілеї. – Т. 2. – Додатки. – С. 503.

¹²² Конкретніше про це у: *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 250.

¹²³ АЗР. – Т. III. – С. 301–302; Привілеї. – Т. 2. – Додатки. – № 2 (171).

¹²⁴ DS. – Р. 35–38, 62–67, 87–90; Привілеї. – Т. 2. – Додатки. – С. 506–509, 509–514, 517–520.

літописці тощо). Завдяки авторитету константинопольського патріарха та власному завзяттю у релігійно-культурній праці, братство домоглося також свого підтвердження грамотою київського митрополита Михайла (Рагози) від 7 січня 1590 р.¹²⁵ Він же розширив сферу діяльності братства, надавши йому під час свого перебування у Львові в січні 1591 р. привілей на закладення чоловічого та жіночого шпиталів при монастирі Св. Онуфрія¹²⁶.

За сприянням православних магнатів – київського воєводи князя Костянтина Острозького та новгородського воєводи Федора Скумина-Тишкевича – братство отримало необхідне королівське підтвердження свого статусу грамотою Сигізмунда III від 15 жовтня 1592 р.¹²⁷ У цьому документі окремо акцентувалося на праві братства “на встановлення школи, де б навчались вільних наук, і друкарні для друкування книг”¹²⁸. Привілей Сигізмунда III остаточно легітимізував реорганізацію Успенського братства на нових засадах у межах законодавчого поля Речі Посполитої.

У 1639 р. Владислав IV видав новий привілей для Успенського братства, яким підтвердив грамоту свого батька Сигізмунда III від 1592 р. та надав братській друкарні право монополії на друкування книг кирилицею у Львові¹²⁹. Цей привілей був особливо корисним для братства з фінансового боку, адже завдяки друкуванню, насамперед богослужбової літератури, воно могло акумулювати значні кошти на утримання школи, шпиталів, прикрашення церкви, а також на іншу культурну та благодійницьку працю.

Після спалаху активності наприкінці XVI – на початку XVII ст. у суспільно-політичному житті всієї української спільноти у Речі Посполитій, що відбувався на фоні протистояння з місцевим львівським єпископом Гедеоном (Балабаном) і протидії унійним заходам до та після Берестейського собору 1596 р., Львівське Ставропігійське братство поступово полишає всеукраїнські заходи, заглиблюючись тільки у місцеві, непрості для українців Львова проблеми. Як влучно висловився історик

¹²⁵ MCS. – Р. 216–218; Привілеї. – Т. 2. – Додатки. – С. 514–515.

¹²⁶ Памятники. – Т. III. – С. 30–32; Привілеї. – Т. 2. – Додатки. – С. 515–517.

¹²⁷ MCS. – Р. 393–394; Привілеї. – Т. 2. – С. 57–59.

¹²⁸ Ініціатива видання привілею виходила від української громади Львова та членів Успенського братства, які склали кілька чернеткових варіантів цього документа, де набагато ширше викладалися церковні та правові межі існування братства (ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 206, арк. 1–6; спр. 248, арк. 1–2; спр. 758, арк. 1–2). Один з варіантів привілею опублікований: MCS. – Р. 495–496.

¹²⁹ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 182–183; Привілеї. – Т. 2. – С. 60–62.

XIX ст. І. Шараневич, “не було ні однієї важнішої події в історії Галицької Русі, якій би братство не співчувало і яка через кишеню і церковні багатства його не відобразилась”¹³⁰.

Ставропігійське братство стало, фактично, на чолі львівської української громади, створивши авторитетну в громаді, організаційно вдалу структуру, маючи за собою досвід боротьби не тільки за релігійні та культурні, але й економічні та політичні права українців Львова¹³¹. Обрані керівники (старші або старійшини) братства виступали представниками всієї громади українців. На засіданнях братства приймалися рішення про збір коштів (складки) для захисту інтересів українців Львова і передмість у королівських судах та інших державних інституціях, старші братства репрезентували громаду у “зібранні станів та націй” міста.

Привілеї всієї української громади Львова належали і Ставропігійському братству. Підтвердження привілеїв, що їх виклопотали українці в польських королів у XVII ст. (1649, 1669, 1676 та 1697 рр.), видавалися королівськими канцеляріями в один і той же час як для братства, так і для громади. Керівники братства дбали передовсім про підтвердження найважливіших, на їхню думку, привілеїв: Сигізмунда Августа від 1572 р. про зрівняння львівських українців у правах з польськими міщанами, Сигізмунда III від 1592 р. – про підтвердження прав братства, Владислава IV від 1639 р. – про монополію на друкування книг кирилицею у Львові¹³², а також грамоти Сигізмунда III від 15 жовтня 1592 р. про право патронату братства над монастирем Св. Онуфрія, розташованим на Краківському передмісті¹³³.

Та часто королівські привілеї залишалися тільки на папері, бо в їхньому виконанні не була зацікавлена міська влада. Саме тому король Ян Казимир спеціальною протекційною грамотою від 13 липня 1653 р. взяв братство під свій захист¹³⁴. У розпал Хмельниччини львівські українці могли стати жертвою провокацій, тож король, “підключившись про громадянський мир та безпеку”, поширив свою протекцію не лише на права, привілеї, але й на майно громади. Останнє було не зайвим, оскільки в 1651 р. після Берестечка один з королівських слуг, гостининський хорунжий Станіслав Студзинський, виклопотав грамоту відповідно до права кадука

¹³⁰ Шараневич І. Николай Красовский (Миколай Красувський). – С. II (післямова).

¹³¹ Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 97–110.

¹³² АЮЗР. – Ч. I. – Т. X. – С. 334–338, 671–675; ЮС. – Ч. I. – № 134; Привілеї. – Т. 2. – С. 63–66, 69–83.

¹³³ MCS. – Р. 387–389.

¹³⁴ Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 153–155; Привілеї. – Т. 2. – С. 67–68.

(горла), за якою мав одержати все майно братства та громади українців у Львові, насамперед їхню друкарню¹³⁵. Братство постало перед раецьким судом у цій справі й у кінцевому підсумку повинно було сплатити в 1653 р. відкуп, незважаючи навіть на королівську протекційну грамоту (обов'язковою умовою отримання її, як і будь-яких інших королівських документів, було внесення українцями великої грошової суми (у тому випадку – 100 дукатів)¹³⁶).

Українці ще декілька разів вдавалися до прямого королівського захисту та судового втручання для захисту власних інтересів. У 1699 р. українська громада через королівський мандат здобула формальне право голосувати на “зібранні станів та націй” міста, подаючи голос у черзі перед регентом міської громади¹³⁷. Черговість голосування було одним з ознак престижності міських інституцій та спільнот. Досить швидко регент одержав судовий позов короля щодо незаконного надання українській громаді цієї грамоти. Згодом, у 1700 р., українці добилися ще одного декрету з підтвердженням попереднього, вигідного для них рішення, але справа знову застрягла у королівських судах¹³⁸.

У 1700 р. польський король Август II двічі підтверджував права й привілеї братства та брав його під опіку перед львівським єпископом Йосипом (Шумлянським), який прагнув прилучити Ставропігійське братство до унії¹³⁹. Під вагою різних обставин воно, все ж, у 1708 р. прийняло унію з Католицькою церквою. Папа Климент XI буллою від 5 квітня 1709 р. затвердив цей вибір братства та передав під протекцію Конгрегації у справах пропаганди віри, вивівши його з-під прямої церковної влади львівського єпископа¹⁴⁰.

У 1730 та 1735 рр. польські королі Август II і Август III підтвердили права братства й української громади Львова¹⁴¹. Згідно з положеннями привілею 1730 р., українці Львова здобули право купувати крамниці на площі Ринок і торгувати як у Львові, так і по всій Речі Посполитій, а Ставропігійське братство, поряд з повторюваними в інших привілеях прерогативами, отримало змогу обирати до братської церкви не лише священиків, але й всю церковну службу: співаків, дзвонарів тощо. З'явилася

¹³⁵ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 292–293.

¹³⁶ Там само. – С. 300.

¹³⁷ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XII. – С. 582–584; Привілеї. – Т. 2. – С. 83–84.

¹³⁸ Там же. – С. 584.

¹³⁹ Там же. – Т. X. – С. 396–397, 399–403; Привілеї. – Т. 2. – С. 85–86, 87–91.

¹⁴⁰ *Петрушевич А.* Дополнения к сводной галицко-русской летописи с 1700 по 1772 г. – Львов, 1896. – С. 84–86; Привілеї. – Т. 2. – Додатки. – № 8 (177).

¹⁴¹ Привілеї. – Т. 2. – С. 98–101, 102–105.

також ще одна, цілком нова прерогатива – записувати до братства представників шляхти з-поза Львова, “земських, гродських та будь-яких інших урядників”¹⁴². Ставропігія дієво скористалася з такої нагоди й доволі швидко до братства прийшли, зайнявши там керівні посади, державні урядовці та канцеляристи¹⁴³.

У XVIII ст. (1713, 1745, 1753 рр.) величезними зусиллями українська громада домоглася видання королівських декретів, які вводили і регламентували правову й економічну рівноправність української та польської громад¹⁴⁴. Проте реалізація цих прав ускладнювалася сильним спротивом з боку польського магістрату¹⁴⁵.

На схилі існування Польської держави, в 1754 та 1767 рр., Львівське Ставропігійське братство підтвердило свої права в останніх польських королів¹⁴⁶. Власне, це були завершальні привілеї львівських українців у польську епоху, котрі нічого не змінили в конкретній правовій ситуації.

3. Привілеї та права вірменської громади

Початок правового регулювання громада львівських вірмен вела з руських княжих часів. Підставою для цього стала нібито грамота князя Федора Дмитровича, надана вірменам-воїнам 1062 р. із запрошенням їм на Русь. Однак оприлюднено цю грамоту було щойно в 1578 р. перед королем Стефаном Баторієм¹⁴⁷, а тільки 21 жовтня 1641 р. вписано до книг Коронної метрики у Варшаві¹⁴⁸. Всебічна джерелознавча критика цього документа підтвердила думку про його фальсифікацію¹⁴⁹.

¹⁴² Привілеї. – Т. 2. – С. 101.

¹⁴³ Перелік шляхетських урядників, які вступили до братства у XVIII ст., подано в: Шараневич И. Юрий Елияшевич (Георгий Ильяшевич). – С. 8.

¹⁴⁴ Там же. – С. 94–98, 106–111, 112–116.

¹⁴⁵ Правову боротьбу навколо цих декретів описано на с. 141–144; 146–153.

¹⁴⁶ ЮС. – Ч. I. – № 104; Привілеї. – Т. 2. – С. 116–118, 118–119.

¹⁴⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 249зв.

¹⁴⁸ AGAD. – Метрыка Koronna, ks. 187, k. 139–139v. Грамота латинською мовою була вперше опублікована у першій половині XIX ст. (Z[achariasiewicz] [F.] X. Wiadomość o Ormianach w Polsce. – S. 71).

¹⁴⁹ Дашкевич Я. Грамота Федора Дмитровича 1062 р. (нарис з української дипломатики). – С. 9–20. Полеміку вірменського вченого В. Мікаеляна з цього приводу див.: Мікаелян В. К вопросу о грамоте князя Федора Дмитриевича // Археографический ежегодник за 1964 год. – М., 1965. – С. 11–18. Нещодавно І. Мицько ще раз висловив припущення про те, що

На переконання польського вченого О. Бальцера, який всебічно вивчав правові стосунки львівських вірмен періоду Середньовіччя, вірменська громада Львова у давньоруські часи мала власного вйта та окрему юрисдикцію¹⁵⁰. Проте вірогідних документальних свідчень щодо цього до нас не дійшло. Першим надійним пунктом відліку правового забезпечення вірменської громади Львова є лише магдебурзький привілей 1356 р.¹⁵¹ З перелічених у ньому національних громад (українці, вірмени, євреї, татари, сарацини) тільки вірмени змогли максимально скористатися з можливості організації власних автономних органів судочинства. Судячи з опосередкованих звісток документів церковного характеру вірменською мовою з 60–80-х рр. XIV ст., у Львові існувала досить численна і багата вірменська громада з розбудованою соціальною та церковною структурою¹⁵². У 1379 та 1380 рр. вірмени, котрі “мешкають як у місті, так і за мурами міста”, отримують визнання свого правового статусу від польських та угорських королеви Єлизавети і короля Людовика¹⁵³. Громада зберігалася при “їхніх звичаях, а саме при вйті, єпископах, священниках, церквах, у всіх будь-яких користях і правах”. З переходом Львова і Галицької Русі до Польського королівства вірмени підтвердили у Владислава II Ягайла два згадані юрисдикційні привілеї¹⁵⁴.

Основним заняттям львівських вірмен була торгівля зі східними краями – найприбутковіша діяльність у транзитному Львові – “східних брамах” Польського королівства. Але наприкінці XIV – на початку XV ст. внаслідок військових дій східний напрям торгівлі був тимчасово закритим, тому вірмени домоглися у 1402 р. привілею на торгівлю у всьому Польському королівстві, хоча про пільгову торгівлю без сплати мит тут не йшлося¹⁵⁵. Цей привілей підтвердив Казимир IV тільки 23 листопада 1462 р.

еспонентом грамоти був князь Федір Дмитрович (Любартович), а в її тексті мова йшла про Луцьк, а не Львів, тому вірмени довго її не оприлюднювали (*Мицько І. Cherchez la femme* або генеалогічний аспект історії Подільської держави // Семінарії “Княжі часи”. – Львів, 2002. – С. 34).

¹⁵⁰ *Balzer O. Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie.* – S. 9.

¹⁵¹ Докладніше про нього в: *Капраль М.* Привілей 1356 р. як повторне надання магдебурзького права для міста Львова. – С. 11–21.

¹⁵² *Дашкевич Я.* Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчацьких джерелах // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 8–11.

¹⁵³ Привілеї. – Т. 2. – С. 121–122, 122–123.

¹⁵⁴ Там само. – С. 124–125.

¹⁵⁵ Там само. – С. 125–126. Д. Зубрицький помилково відніс видання цього привілею до 1421 р. (*Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 76). Очевидно, він користувався кодексом Йоганна Альнпека, де також вміщено цей документ після опису подій з історії Львова 1421 р., але записи в цьому джерелі часто подані без хронології (див.: ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 1153, арк. 34).

Вірмени, в порівнянні з іншими львівськими мешканцями, особливих пільг у торговельній діяльності не мали, про що дізнаємося, зокрема, з привілею Олександра від 6 травня 1505 р.¹⁵⁶ Король звільнив вірмен від мит (як і інших жителів Львова), однак залишив щорічну сплату податку 30 кіп польських грошів. Документ також вказував, що перед наданням вірмени були обтяжені ще одним податком, сплачуючи окреме львівське мито від товарів, вартість яких перевищувала 30 кіп польських грошів. У 1507 р. новий король Сигізмунд I дозволив королівським митникам стягувати з львівських купців-вірмен половину мита. І тільки через два роки він підтвердив привілей Олександра¹⁵⁷, а в 1524 р. двома мандатами зняв з вірменських купців обов'язок сплачувати нове, нещодавно встановлене мито, але зробив це з огляду на залишену в силі сплату певної суми (напевно, вказаних у документі 1505 р. 30 кіп польських грошів).

У Львові традиційно існувало вірменське вйтівство – це засвідчує не лише привілей 1379 р., але й інші документи другої половини XIV ст.¹⁵⁸ Проте реально інститут вірменського вйтівства не одержав схвалення королівської влади в дипломі, де чітко були б виписані всі основні положення його юрисдикційного статусу та маєткові права вйта. Це спричинило непорозуміння між міською радою та вірменською громадою. У 1444 р. король Владислав III вирішив суперечку щодо права вірменського вйта на прибутки з двох різницьких яток та їхнє утримання¹⁵⁹. Після скасування вірменського вйтівства декілька разів у XVI ст. вірменські старші клопоталися про підтвердження цього суттєвого для давньої економіки права¹⁶⁰.

Саме навколо вірменського вйтівства в другій третині XV ст. розгорівся конфлікт між можновладною родиною Одровонжів та міською владою Львова¹⁶¹. У час найбільшого посилення впливів при королівському дворі львівського старости та воєводи Андрія Одровонжа, зацікавленого у послабленні міської влади, вірменське вйтівство за королівським привілеєм від 23 листопада 1462 р. здобуло цілковиту незалежність від міських судів – судова автономія львівських вірмен стала повною¹⁶². Однак після смерті Андрія Одровонжа в 1464 р. міська влада в 1469 р. домоглася

¹⁵⁶ Привілеї. – Т. 2. – С. 162–165.

¹⁵⁷ Там само. – С. 165–167, 167–169.

¹⁵⁸ *Balzer O. Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie.* – S. 18–19.

¹⁵⁹ Привілеї. – Т. 2. – С. 132–134.

¹⁶⁰ Там само. – С. 174–175, 249–251, 253–254.

¹⁶¹ Перебіг конфлікту докладно описано в: *Balzer O. Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie.* – S. 100–137.

¹⁶² Привілеї. – Т. 2. – С. 140–143.

привілею, за яким вірменське вйтівство ліквідувалося взагалі, а не тільки як окрема правова інституція¹⁶³. Відповідно до привілею 1356 р. забезпечувати судочинство між вірменами мав міський вйіт разом з вірменськими старшими.

У цих судових баталіях за окремого вйіта вірмени програли, але внутрішньо міцна та багата громада й надалі прагнула відстояти автономну юрисдикцію – уже в рамках магдебурзького права. У другій половині XV ст. польські королі двічі – в 1476 та 1493 рр. – уточнювали та регулювали правові взаємини, що склалися після скасування окремого вірменського вйітвства¹⁶⁴. Регулювання стосувалося розподілу штрафів, призначених судом, порядку проведення судового розслідування, відсилання суперечливих справ до вищої судової інстанції та форми присяги вірмен. Проте суперечки між вірменами та містом щодо судової компетенції не припинялися. Тоді Сигізмунд I спробував декретом від 2 березня 1510 р. розмежувати повноваження міського та вірменського судів¹⁶⁵. Виключній юрисдикції міського суду підлягали справи про нерухоме майно, успадкування, а також кримінальні – вбивства, крадіжки, насильства й поранення. У наступних королівських документах це положення отримало назву “чотириох статей”, котрі мали розглядатися тільки міським лавничим судом. Усі інші справи, в яких зацікавленими сторонами виступали вірмени, повинні були вирішуватися на вірменському суді у складі міського вйіта та вірменських старших.

У 1518 р. король Сигізмунд I підтвердив декрет від 1510 р. і знову уточнив правові проблеми вірменської юрисдикції¹⁶⁶. Виникали вони, здебільшого, з вини львівських райців, які намагалися ігнорувати навіть обмежену вірменську юрисдикцію. Король ще раз перелічив чотири статті, розгляд яких був у міській компетенції, встановив, що у вірменському суді поряд з головоючим міським вйітом має засідати шість вірменських старших, та визначив суму штрафу для порушника декрету на 200 гривень.

Суперечності між міською та вірменською юрисдикцією виявлялися і в інших питаннях. Частина львівських вірмен, спокушена перевагами магдебурзького права, що забезпечувало кращі умови для проведення торговельної діяльності, звільняючи від сплати певних податків та мит, переходила на міське право через одержання спеціальних грамот-

¹⁶³ Привілеї. – Т. 2. – С. 145–147.

¹⁶⁴ Там само. – С. 147–150, 157–158.

¹⁶⁵ Там само. – С. 169–174.

¹⁶⁶ Там само. – С. 179–183.

привілеїв. Старші вірменської громади боролися проти такої практики – адже тоді податки, що накладалися на громаду, розподілялися між її членами нерівномірно, бо вірмени, які вже були на міському праві, ухилялися від їх сплати. Тому старші вірменської громади клопоталися про зрівняння у податках усіх вірмен – без різниці в юрисдикційній належності. Збереглося декілька королівських декретів, де на всіх вірмен покладалася солідарна відповідальність при сплаті податків¹⁶⁷. Попри це, “втеча” від вірменської до більше захищеної міської магдебурзької юрисдикції продовжувалася і в наступні століття. У 1561 р. з’явився ще один королівський наказ про зобов’язання всіх вірмен коритися вірменській юрисдикції та “всі тягарі рівномірно зі всіма нести та віддавати”¹⁶⁸.

Окрім вірмен середмістя Львова, своїм правом володіли вірмени, які мешкали на Підзамчі, на території святойоанівського деканату, навколо храму Св. Йоана Хрестителя. За привілеєм Владислава II від 3 квітня 1415 р. всі мешканці цього деканату – і вірмени, і православні, і католики – переходили на вірменське право¹⁶⁹. З того часу всі судові справи у цій громаді вирішувалися перед вйтом вірменського права, котрий був відповідальним перед каноніком та пребендарем храму Св. Йоана Хрестителя, який власне і виклопотав від короля цей привілей¹⁷⁰. Наприкінці XV ст., у 1491 р., Казимир IV підтвердив привілей 1415 р. разом з іншими дипломами, що їх видали королівські урядники в першій половині XV ст. на користь населення деканату Св. Йоана Хрестителя¹⁷¹.

Цими королівськими привілеями та декретами львівські вірмени намагалися впровадити в життя своєї громади та у взаємини з представниками інших спільнот і станів деякі власні правові та звичаєві норми. Декретом Владислава III від 1434 р. застерігалось безумовне виконання вірменами заповіту останньої волі, щоб йому ніхто “місцевий або чужинець не наважувався і не смів перешкоджати”¹⁷². У документі того ж короля від 1444 р. регулювалися проблеми, що виникали під час торгівлі

¹⁶⁷ Привілеї. – Т. 2. – С. 130–131, 145–147.

¹⁶⁸ Там само. – С. 274–276.

¹⁶⁹ Там само. – С. 126–128.

¹⁷⁰ Дослідник вірменського права Мар’ян Олесь допустився незрозумілої як на докторанта Латеранського папського університету похибки при перекладі та інтерпретації латинського тексту привілею 1415 р. Згаданий у документі католицький канонік та пребендар Сигізмунд став у нього “найбільш визначною особою всієї вірменської громади” (*Oleś M. The Armenian Law in the Polish Kingdom (1356–1519)*. – Romae, 1966. – P. 102–103). Див. також рецензію на цю доволі слабу та компілятивну роботу: *Dashkévytch Ya.* [C. R.:] // *Revue des Études arméniennes*. N. S. – Paris, 1973–1974. – Т. 10. – P. 392–399.

¹⁷¹ Привілеї. – Т. 2. – С. 152–157.

¹⁷² Там само. – С. 129.

невільниками, котрих вірмени могли купувати на чорноморських ринках¹⁷³. Ймовірно, на місці, у Львові, траплялися випадки самочинного звільнення рабів без згоди вірмен, тож король заборонив це робити. У разі бажання охреститись, яке виявив невольник, його можна було викупити за ціну, що її заплатив за нього вірменин¹⁷⁴. Якби прийняти католицьке віросповідання забажав член вірменської громади, вона не мала права протидіяти таким намірам. Цей же документ Владислава III, де заторкувалися різнопланові питання економічного та релігійного життя, застерігав також проти свавільного вступу королівських підданих до помешкань вірменського єпископа та вірменських старших.

1518 р. став переломним у стосунках львівських вірмен та нової католицької владної верхівки¹⁷⁵. Конфлікт між ними максимально загострився тоді, коли міський суд засудив до спалення вірменина Івашка Тихновича за адюльтер з жінкою-католичкою¹⁷⁶. Головним правовим підсумком цієї кривавої для вірмен справи був королівський наказ перекласти руською або латинською мовою своє вірменське право, яке вони повинні були подати королеві на вальному сеймі наступного року.

Поданий вірменами правовий кодекс, підтверджений 5 березня 1519 р., у літературі фігурує під назвою “вірменського статуту 1519 р.”¹⁷⁷. Він

¹⁷³ Згадки про перевезення італійськими купцями невольників через Львів у XV ст. знаходимо в: *Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku.* – S. 38. Работорівлею могли займатися також вірмени, які вели активну торгівлю на чорноморських ринках. Випадки торгівлі невольниками в XVI ст. наводить також А. Дзюбинський: *Dziubiński A. Na szlakach Orientu. Handel między Polską a imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku.* – Wrocław, 1998. – S. 204–205.

¹⁷⁴ Привілеї. – Т. 2. – С. 134–136. Свідчення сучасника про невольництво в середині XV ст. у Криму та причорноморських землях див.: *Галенко О. Крим у 1438 р. (Подорожні нотатки Перо Тафура) // Україна в минулому.* – К.; Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 176–190.

¹⁷⁵ Після захоплення турками чорноморських портів Кафи, Кілії, Білгорода та ін. і закриття торговельних шляхів на Схід катастрофічно втрачає свою вагу купецький, здебільшого німецький, патриціат Львова, що масово зубожів (*Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku.* – S. 39, 41), тому наприкінці XV – на початку XVI ст. відбувалася зміна при владі патриціанських родин (*Skoczek J. Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich // Pamiętnik Historyczno-Prawny.* – Lwów, 1929. – Т. VII. – З. 5. – S. 233–234), львівська владна верхівка стала більш польською за етнічним складом та розпочала боротьбу за пожиттєвість своїх раецьких посад.

¹⁷⁶ Привілеї. – Т. 2. – С. 185–188. Перипетії судової справи ширше висвітлено на с. 164.

¹⁷⁷ Там само. – С. 189–249. В історично-правничій літературі вже з'ясовано основні питання про походження, зміст і джерела вірменського статуту 1519 р.: *Balzer O. Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519.* – Lwów, 1910; *Кульчицкий В. С. Армянский “Судебник” Гоша и его применение во Львове // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов.* – К., 1965. – С. 145–150. Див. також нещодавно здійснене в казахському місті Алмати перевидання вірменського статуту в перекладі кількома мовами: Кыпчакско-

охоплював 124 статті, більшість яких базувалася на вірменському середньовічному “Судебнику” XII–XIII ст. авторства Мхітара Гоша, Старому та Новому Завіті, канонічному праві, магдебурзькому праві¹⁷⁸. У статуті широко регулювалися правові стосунки церковного, шлюбного, кримінального, фінансово-економічного, цивільного характеру¹⁷⁹. Невелику частину статей перероблено з урахуванням нових правових відносин, що склалися у Львові. У тих статтях, котрі значно відрізнялися від звичних для польського права аналогів, часто давалася уточнююча нотатка: “Про вірмен цю постанову слід розуміти”.

Вірменський статут 1519 р. як повноцінний та багатфункціональний правовий кодекс¹⁸⁰, що передбачав розв’язання різноманітних правових ситуацій, здавалося, мав би покласти край суперечкам між вірменами та міською владою¹⁸¹. Проте вже невдовзі “виник новий привід для питань та суперечок”, й у 1523 р. король видав новий декрет¹⁸². Ображеною стороною виявилася міська рада, адже вірмени після прийняття статуту 1519 р. перестали визнавати свідчення “християн католицького та руського обрядів” у своїх судах та ревізували деякі положення декрету 1510 р., вирішивши вписувати трансакції з нерухомістю до книг свого вірменського права, а також перебирали на себе розгляд деяких кримінальних злочинів, здійснених вірменами. Очевидно, були випадки, коли хтось із вірмен “зухвало та вперто себе повів або якісь ущипливі слова вимовив” на адресу бурмістра та вїйта. Королівський декрет знову повторив основні положення декрету 1510 р., ще раз утверджуючи компромісний характер вірменського права у Львові, де поряд з вірменською складовою були включені й елементи магдебурзького права.

польская версия Армянского Судебника Мхитара Гоша и Армяно-кыпчакский Процессуальный кодекс. Львов, Каменец-Подольский, 1519-1594 / Подготовка, транскрипция, русский перевод, примечания, кыпчакско-русский глоссарий и статья Александра Гаркавца. Казахский перевод и кыпчакско-казахский глоссарий Гайрата Сапаргалиева. Латинский текст, перевод на украинский язык и статья Мирона Капраля. – Алматы, 2003.

¹⁷⁸ Balzer O. Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519. – S. 7.

¹⁷⁹ Цей документ всебічно охарактеризував його видавець та дослідник, польський історик права О. Бальцер: Balzer O. Statut ormiański w zatwierdzeniu Zygmunta I z r. 1519.

¹⁸⁰ Доповненням до статуту 1519 р. став складений у XVI ст. “Порядок судів та справ вірменського права”, однак не затверджений королівською владою (Balzer O. Porządek sądow i spraw prawa ormiańskiego z r. 1604. – Lwów, 1912. – S. 5).

¹⁸¹ О. Бальцер нарахував 26 копій та списків цього кодексу з XVI–XIX ст., що засвідчило його широке розповсюдження й активне використання не тільки у Львові, але й в інших містах, де існували вірменські громади: Замості, Кам’яні-Подільському та ін. (Corpus Iuris Polonici annos 1506–1522 continens / Typis mandavit adnotationibus O. Balzer. – Cracoviae, 1906. – Vol. 3. – Pars. 1. – P. 401–426).

¹⁸² Привілеї. – Т. 2. – С. 256–259.

Т. Громницький уважав, що в 1542 р. вірменські та руські священики разом з обов'язком сплачувати податки нарівні з міщанами здобули привілеїв та право займати міські уряди¹⁸³. Однак така ситуація була б зовсім нелогічною, оскільки ні вірменські, ні руські старші у своїх громадах не мали такого права й можливості. Збережений текст документа від 12 жовтня 1542 р. та його регести відкидають таке прочитання й інтерпретацію тексту¹⁸⁴.

У 1549 р. вірмени одержали привілеїв про непідлеглість іншим судам, окрім суду власного вірменського права, в якому повинні були засідати в'їт міського магдебурзького суду та старші вірменської громади¹⁸⁵. Це посилювало автономність вірменської юрисдикції в місті. Але й у другій половині XVI ст. з'явилися все нові й нові підстави для судових суперечок між міською католицькою та вірменською громадами. Польський король Сигізмунд Август у 1563 р. намагався в одному декреті зняти всі напружені моменти цього взаємного протистояння¹⁸⁶. Від того часу вірмени могли обирати не 6, а 12 вірменських старших. У міській книзі виборів за 1578 р. уперше зафіксовано вибір вірменських старших, реєстр яких вписано зразу ж після лавників¹⁸⁷.

1569 р. Сигізмунд Август підтвердив старшим та всій вірменській громаді Львова право патронату, тобто розпорядження, управління та опіки над майном вірменського монастиря Св. Анни, розташованого на Краківському передмісті¹⁸⁸. Цей привілеїв вірменська громада набула в конфлікті з вірменським єпископом, який хотів здобути не тільки церковну, але й всю повноту влади над монастирем. Саме в той час, до речі, українська громада боронить своє право патронату щодо Унівського монастиря у королівських судах з львівським єпископом¹⁸⁹. Як бачимо, світський чинник у житті обох громад упродовж XVI ст. був достатньо потужним і впливовим. Згаданий декрет дає змогу відслідкувати подібні елементи правового устрою української та вірменської громад.

¹⁸³ *Gromnicki T.* Ormianie w Polsce // *Encyklopedia Kościelna*. – Warszawa, 1891. – Т. XVII. – S. 431. Ймовірно, Т. Громницький скористався з дипломатарія документів Львова від 1356 до 1600 рр., укладеного І. Вагилевичем та іншими архівістами, де знаходимо подібний помилковий регест цього документа (див.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 1342, арк. 141).

¹⁸⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 131, спр. 424; MRPS. – Varsovie, 1912. – Pars IV. – Vol. 3. – N 20905; Каталог. – № 489.

¹⁸⁵ Привілеїв. – Т. 2. – С. 268–272.

¹⁸⁶ Там само. – С. 277–289. Основні положення декрету розглянуто на с. 166–167.

¹⁸⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 648, арк. 58.

¹⁸⁸ Привілеїв. – Т. 2. – С. 289–291.

¹⁸⁹ MCS. – P. 21–22, 25–31.

1578 р. приніс вірменам зрівняння в усіх правах з домінуючою у політичному житті міста польською громадою¹⁹⁰. За королівським привілеєм, на вірмен поширювалися ті ж закони й вільності, що й на польських міщан (як при торгівлі сукном та різними алкогольними напоями, так і в ремісничій діяльності тощо). Водночас повністю зберігалися попередні права на автономну вірменську юрисдикцію. Заперечення міської влади, “що вірмени, з огляду на різницю у мові та релігії, не є їм рівними та тільки до вільності (права) складу та несплати мит є допущені і до певних меж вільностей є включені з-поміж інших львівських міщан”, король не взяв до уваги. Певно, влада більше дбала про збільшення державних прибутків, котрі могли принести підприємливі львівські вірмени, користаючи з обіцяних у привілеї торгово-економічних пільг.

Привілеї про зрівняння у правах діяв понад 20 років. Упродовж усього цього періоду міська влада прагнула в будь-який спосіб скасувати цей документ, що утискував, на її думку, права міщан-католиків. Вдалося це зробити щойно в 1600 р. – за допомогою двох декретів Сигізмунда III¹⁹¹, які формально підтверджували привілеї Стефана Баторія, але з такими уточненнями, що фактично відміняли його дію у багатьох положеннях¹⁹².

Після привілею від 1578 р. про зрівняння у правах у привілеях першої половини XVII ст., наданих львівським вірменам, домінує економічна проблематика. 1622 р. вірмени протестували проти введення у Львові нового податку під назвою “штукового”, привілеї на який міські райці одержали без їхньої згоди¹⁹³. Вірмени домоглися звільнення від цього податку¹⁹⁴. 1642 р. Владислав IV звільнив львівських вірмен від сплати мит на ввезення та вивезення товарів з королівства, однак з умовою, щоб митники записували провезені товари до реєстрів¹⁹⁵. За декретом коронного підскарб'я Яна Даниловича від 5 вересня 1642 р. положення цього привілею мала підтвердити сеймова конституція¹⁹⁶, проте шляхетські послі на сеймі її не прийняли.

1651 р., в розпал Хмельниччини, вірменська громада знову розширила свої торгові права. Привілеєм Яна Казимира були зняті всі обмеження

¹⁹⁰ Привілеї. – Т. 2. – С. 298–301. Того ж 1578 р., як згадувалося, українці навпаки були позбавлені привілею про зрівняння у правах з польською громадою Львова (Там само. – С. 54–56).

¹⁹¹ Там само. – С. 303–307.

¹⁹² Головні положення декретів 1600 р. описано далі, на с. 172–174.

¹⁹³ Міський привілеї 1622 р. опубліковано в: Привілеї. – Т. 1. – С. 417–419.

¹⁹⁴ Привілеї. – Т. 2. – С. 313–315.

¹⁹⁵ Там само. – С. 323–325.

¹⁹⁶ ЦДДА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 393, арк. 1275–1277.

для вірмен на торгівлю: можна було продавати різні тканини та напої гуртом або вроздріб, відкривати крамниці, виробляти різні напої¹⁹⁷. Через три роки Ян Казимир знову визнав ці економічні й торгові права вірменських купців у Львові, пов'язуючи їх з прийняттям Львівською єпархією Вірменської церкви церковної унії з Римо-католицькою церквою у 1630 р.¹⁹⁸ Та навіть у цьому привілеї відчувалися моменти неповної рівноправності вірменської громади. Так, скажімо, продавати тканини гуртом чи вроздріб дозволялося тільки в п'яти крамницях; кількість кам'яниць, якими могли володіти вірмени у середмісті, збільшувалася лише на десять – з 73 до 83 (ці нові будинки можна було купити на площі Ринок з дозволом орендувати їх якийсь час перед викупом). Королівський декрет також вносив певне обмеження щодо шинкування алкогольними напоями: в одному будинку заборонялося шинкувати більш ніж одним видом напою – вином, медом, пивом або горілкою. Слідкувати за дотриманням цього порядку мали вірменські старші. Не здобули цілковитої рівноправності й вірменські ремісники: хоч вони й отримали право вступати до будь-якого цеху, проте тільки по два майстри для кожного виду ремесла. На прохання старших вірменської громади король наказав не приймати до міського права вірмен-прибульців. Надання їм міського права могло відбутися лише за рекомендацією львівських вірменських старших.

З початку XVII ст. прерогативи вірменських старших у власній та міській громаді істотно зростають. 1616 р. король Сигізмунд III, покликаючись на попередників, піддав усіх вірмен під юрисдикцію вірменських старших¹⁹⁹. Вона поширювалася не тільки на податкові зобов'язання вірмен, але й на всі інші внутрішні питання життя громади. Ухвалені керівниками рішення мали виконуватися в громаді, а в разі незгоди чи непослуху старші могли карати порушників ув'язненням або грошовими штрафами.

Та чи не найважливішими для вірменської спільноти були ті королівські привілеї, які включали її представників до контрольних і рахункових органів міської влади та посилювали їхню роль у цих органах. 1678 р. вірменські старші²⁰⁰ домоглися автономності двох представників у комісії,

¹⁹⁷ Привілеї. – Т. 2. – С. 327–330.

¹⁹⁸ Там само. – С. 332–342.

¹⁹⁹ Там само. – С. 311–313.

²⁰⁰ Характеристику таких важливих документів з історії вірменської громади у Львові, як протоколи засідань вірменських старших, подав: *Дашкевич Я.* Армянское самоуправление во Львове в 60–80-х гг. XVII в. – С. 213–240.

що займалася оцінкою нерухомості при складанні податків²⁰¹. Тепер двоє вірменських старших оцінювали майно лише членів своєї громади, не втручаючись до оцінювання майна представників інших спільнот. Це поліпшило становище вірмен, адже досі польські представники у цій комісії з оцінювання нерухомості, яким належала у ній більшість голосів, накладали на неполяків вищі податки.

У 1678 р. старші вірменської громади одержали від короля Яна III Собеського гоноровий привілей, за яким щонайменше четверо вірмен мали змогу вступити до престижного католицького стрілецького братства²⁰². Але найголовнішим положенням цієї грамоти було звільнення вірменських райців (так названо вірменських старших, мабуть, за їхнім бажанням) від сплати податків з нерухомості. Тимчасом польський магістрат не хотів приймати вірменську еліту до свого кола, наприклад, до престижного стрілецького братства, заявляючи, що «вірменська нація до виконання стрілецького ремесла не є здатна»²⁰³.

Кількарічні судові перипетії на початку 80-х рр. XVII ст. між магістратом і вірменською громадою супроводжувалися арештом на свято Пасхи вірменських старших, опечатуванням їхніх складів з товарами, накладанням райцями на вірмен податків для ведення процесу проти них же. У 1686 р. король Ян III видав великий за обсягом декрет, де вкотре врегулювалися правові взаємини між магістратом та вірменами²⁰⁴.

Після цього вірменська спільнота ще двічі отримала підтвердження своїх прав – у 1697 та 1736 рр.²⁰⁵ Протягом другої половини XVII – XVIII ст. львівська вірменська еліта та громада, яка ставала дедалі меншою, майже повністю асимілюється в оточуючому польському середовищі Львова. Так фактично зникає підґрунтя для правових колізій.

4. Привілеї та права єврейської громади

Єврейська громада сформувалася у Львові, напевно, невдовзі після заснування міста в XIII ст. Ймовірно, першу хвилю єврейських переселенців утворили вихідці зі східних теренів руських земель, які рятувались

²⁰¹ Привілеї. – Т. 2. – С. 348–350.

²⁰² Там само. – С. 350–352.

²⁰³ Там само. – С. 352.

²⁰⁴ Там само. – С. 352–375. Докладніше королівський декрет охарактеризовано на с. 194.

²⁰⁵ Привілеї. – Т. 2. – С. 375–377, 377–379.

втечею від татарських нападів. Першим задокументованим повідомленням про присутність євреїв у Львові є клаузула у привілеї 1356 р. про можливість організації ними та іншими “націями” міста свого судочинства за головуванням міського вйта²⁰⁶. Однак, міський устрій за магдебурзьким правом у Центрально-Східній Європі XIII–XVIII ст. виключав будь-яку участь євреїв у спільному з міщанами судочинстві. Євреї взагалі не приймалися до міського права і вважалися підданими та слугами короля, підпорядковуючись королівським урядовцям, насамперед воєводі або старості²⁰⁷. На відміну від українців та вірмен, євреї цілком усувалися з міського політичного та економічного життя, тому привілеї, надані всім міщанам Львова, їх не стосувалися. У привілеї Казимира III від 1356 р. зі згадкою про можливе єврейське міське судочинство і залучення євреїв до міського життя, очевидно, було зафіксовано фактичний статус євреїв серед місцевого українського (руського) населення за часів Галицько-Волинської держави. У той період євреї у правовому та культурному плані різко не відрізнялися від українців, часто підпадаючи під їхній вплив. Він був помітний і в наступну епоху (прикладом є хоча б те, що частина імен у єврейській громаді й у XV ст. мала місцеве “руське” походження²⁰⁸).

Правові стосунки єврейської громади регулювалися королівськими привілеями та наданнями. Для всіх євреїв Польського королівства основоположним документом, що встановлював їхні правові взаємини з оточуючим християнським населенням, став статут калішського князя Болеслава Побожного від 1264 р.²⁰⁹, заснований на подібних привілеях єврейського населення в австрійських, чеських та інших сусідніх з Польщею землях. Калішський статут ліг в основу наступних королівських надань XIV–XVIII ст. для єврейських громад.

Після утвердження в середині XIV ст. польського панування львівська єврейська громада здобула подібний статут за грамотою короля Казимира III від 1367 р.²¹⁰ Він майже повністю повторював усі положення привілею

²⁰⁶ Привілеї. – Т. 1. – С. 28.

²⁰⁷ У Львові єврейська громада у XIV–XV ст., за часів існування посади львівського генерального старости як найвищого представника королівської влади в руських землях, підпорядковувалася його судовій владі. Опосередковано про це свідчить привілей литовського князя Витовта від 1388 р., наданий берестейським євреям на взірць документа для львівських євреїв (див.: Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России. – СПб., 1903. – Т. III: Документы к истории польских и литовских евреев (1364–1569). – С. 8–12).

²⁰⁸ *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 36.

²⁰⁹ *Codex diplomaticus Maioris Poloniae.* – Poznaniae, 1877. – Vol. I. – P. 563–566.

²¹⁰ Привілеї. – Т. 2. – С. 381–388.

Болеслава Побожного, що забезпечував правову автономію єврейської громади, економічну діяльність у торговій і кредитній сферах та гарантував державний захист від переслідувань. Дослідники виділяють у ньому чотири групи позицій: юридичну владу над єврейським населенням; кредиторську діяльність; торговельну діяльність; стосунки євреїв з християнським населенням поза питаннями кредиту та торгівлі²¹¹. Проте при реалізації цих положень не тільки у Львові, але й інших містах та регіонах відчувався спротив з боку церковних ієрархів та німецьких міщан-переселенців²¹².

На жаль, документ 1367 р. не дійшов до нашого часу в оригіналі – зберігся лише недосконалий відпис-копія у копіарії XV ст. Через втрату давнього казимирівського привілею та його підтвердження Владиславом II від 1387 р.²¹³ львівські євреї в наступні століття згадували і на практиці застосовували так звану розширену версію статуту Казимира III, яку в 1453 р. підтвердив Казимир IV²¹⁴. Цей документ адресувався всім євреям Польщі, але окремо вказувалися три головні єврейські громади – Кракова, Сандомира та Львова. Розширена версія була відредагована у вигідному для євреїв руслі, збільшуючи їхні права, однак невдовзі, в 1454 р., за наполяганням шляхти король скасував цей привілей²¹⁵. Проте на початку XVI ст. дія розширеної версії єврейського статуту знову була санкціонована королівською владою.

²¹¹ *Grodecki R.* Polska Piastowska / Wyd. J. Wyrozumski. – Warszawa, 1969. – S. 650–651; *Goldberg J.* Introduction // *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth: Charters of Rights Granted to Jewish Communities in Poland-Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries* / Ed. J. Goldberg. – Jerusalem, 1985. – P. 2–6.

²¹² *Goldberg J.* Introduction. – P. 5.

²¹³ Привілеї. – Т. 2. – С. 388–389. М. Балабан трактував ці документи непослідовно: привілей Казимира III 1367 р. він вважав автентичним, а його підтвердження грамотою Владислава II 1387 р. – приватною копією (*Balaban M.* Dwa przyczynki do stosunków Jagiełły z Żydami lwowskimi // *КН.* – Lwów, 1911. – R. 25. – Z. 2. – S. 236–239). Натомість М. Шорп, визнавав підтвердження статуту 1387 р. справжнім (*Шорп М.* Краковский свод еврейских статутов и привилегий // *Еврейская старина.* – СПб., 1909. – Вып. 2. – С. 254).

²¹⁴ Русско-еврейский архив. – С. 20–28. У польській та єврейській літературі розгорнулася дискусія про автентичність розширеного надання Казимира IV; огляд літератури див.: *Шорп М.* Краковский свод еврейских статутов и привилегий. – С. 252–258; *Cygielman Sh. A.* The Basic Privileges of the Jews of Great Poland as Reflected in Polish Historiography // *POLIN. A Journal of Polish-Jewish Studies.* – Oxford, 1987. – Vol. 2. – P. 117–149.

²¹⁵ *Goldberg J.* Introduction // *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth.* – P. 8. Як найбільш вигідний з правового погляду, текст так званої розширеної версії привілею євреї внесли до книг Коронної метрики (AGAD. – *Метрыка Koronna*, ks. 13, k. 20–23) та львівського гродського суду (ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 345, арк. 489–494; спр. 461, арк. 51–74).

Наприкінці XV – на початку XVI ст. виявилися перші значні конфлікти між міською владою та єврейською громадою на ґрунті торговельних суперечок²¹⁶. За часів правління Казимира IV та Яна Ольбрахта королівська влада була на боці міської влади Львова, але недовге правління короля Олександра запам’яталося львівським євреям декількома корисними для їхньої громади наданнями. У 1503 р. він узяв львівських євреїв під свій захист в інцидентах, коли забирали “безправно їхні речі, які вони купують на щорічних торгах”²¹⁷. Оскільки в мандаті не уточнювалося, про які саме товари та речі йшлося, то львівські євреї, прикриваючись цим документом, могли торгувати будь-яким видом товарів. У 1506 р. король Олександр тимчасово (на чотири роки) зменшив податок з євреїв на утримання міських фортифікацій (з 200 до 100 польських злотих), а також звільнив єврейських купців від сплати всіх королівських мит, як за рік до того зробив це для львівських міщан²¹⁸. Останній привілей найбільше посприяв розвитку єврейської торгівлі у місті Львові.

На початку свого довгого правління король Сигізмунд I теж був прихильним для львівських євреїв. У 1507 р. він видав мандат до королівських урядовців з наказом виконувати права та привілеї євреїв²¹⁹. Через три роки король полегшив становище єврейської громади, доручивши львівським євреям Саломону та Бароху збирати чинш зі своїх одноплемінників, а наступного року всі євреї, котрі зазнали втрат, очевидно, від пожежі, були звільнені від податків на шість років²²⁰.

1515 р. приніс єврейській громаді Львова ще одну пільгу (щоправда, тимчасово) – можливість займатися торгівлею за звичаєм інших львівських купців, але з обмеженням до двох товарів – сукна та волів²²¹. Однак і цей торговельний дозвіл не був абсолютним: можна було переганяти та продавати тільки 2 тис. волів (порівняно з декретом 1493 р. ця цифра все ж збільшилася удвічі).

У Львові, окрім середміської, існувала ще одна єврейська громада, що мешкала на передмісті – на Підзамчі. Довгий час підзамчанським євреям не вдавалося здобути такого правового статусу, яким володіли їхні одновітці з середмістя. У 1497 р. райці Львова одержали королівський декрет, що забороняв будь-яку торговельну діяльність євреїв та інших громад на передмісті та Підзамчі²²². Попри це, вже у 1519 р. король

²¹⁶ Докладніше описані на с. 199–200.

²¹⁷ Привілеї. – Т. 2. – С. 397–398.

²¹⁸ Там само. – С. 398–399, 400–401.

²¹⁹ Там само. – С. 402–403.

²²⁰ Там само. – С. 403–404, 404.

²²¹ Там само. – С. 405–406.

²²² Там само. – С. 159–160, 394–395.

Сигізмунд I надав єврейській громаді з передмістя зрівняння у правах з міською єврейською громадою та окремих дозвіл на купівлю 500 волів взамін за сплату щороку до королівської скарбниці 30 польських злотих або 20 угорських золотих²²³. Проте ще у тому ж році цей привілей був швидко скасований – через втручання міської єврейської громади, яка побачила в ньому економічні невигоди для себе²²⁴. Нетривалість дії цього документа опосередковано засвідчила певні тертя й непорозуміння в стосунках передміських та міських євреїв²²⁵.

1527 р. виявився особливо важким для всієї міської громади – Львів згорів у нищівній пожежі майже дощенту²²⁶. З огляду на це, львівським міщанам було дозволено не сплачувати податки протягом 20 років²²⁷, а євреям – тільки упродовж 5 років²²⁸.

Кінець правління Сигізмунда I та королювання останнього Ягеллона – Сигізмунда Августа для львівських євреїв позначилися важливими торгово-економічними правами. У 1543 р. король зрівняв єврейських та християнських купців Львова у звільненні від сплати мит, користуванні пасовищами; того ж року вийшов королівський привілей, який знімав з євреїв обов'язок сплачувати мита на дорозі зі Львова до Любліна²²⁹. У 1571 р. Сигізмунд Август підтвердив та розширив дію цього привілею: відтепер “львівські євреї мають бути звільнені в усьому, як наші львівські міщани, від сплати мит як на люблінському гостинці, так і в інших будь-яких місцях, тобто на Покутті та у Перемиській землі, на Волині та всюди, куди б не їхали зі своїми товарами та купцями, чи на ярмарок, чи перед ярмарком”²³⁰.

У 50–70-х рр. XVI ст. за допомогою королівських декретів єврейська громада Львова регулює правові взаємини з християнським населенням, а також питання єврейського судоустрою. У 1553 р. Сигізмунд Август дозволив львівським євреям складати присягу на родалі (сувої Тори, або П'ятикнижжя) у справах, де фігурує сума більша, ніж 50 гривень (в інших

²²³ Привілеї. – Т. 2. – С. 407–408, 406–407.

²²⁴ Там само. – С. 409–410.

²²⁵ М. Балабан ще на початку XX ст. вказав на існування ментальних та культурних і навіть обрядових відмінностей між представниками міської та передміської єврейських громад (*Balaban M. Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki.* – S. 16).

²²⁶ Опис пожежі та її наслідків подано в: *Memoriał pożaru miasta Lwowa / Wyd. K. Badecki.* – Lwów, 1927.

²²⁷ Привілеї. – Т. 1. – С. 208–210.

²²⁸ Там само. – Т. 2. – С. 420–421.

²²⁹ Там само. – С. 422, 424–426.

²³⁰ Там само. – С. 437–438.

випадках їм можна було присягати у дверях синагоги)²³¹. У цьому ж декреті для запобігання судового переслідування єврейських лихварів, котрі, самі не знаючи цього, могли прийняти в заставу крадені речі, вводилося ведення книг записів заставлених речей для уникнення можливих судових претензій.

Дванадцять статей королівського декрету 1569 р. відтворюють судову структуру та організацію єврейської громади²³². Як і будь-де в Речі Посполитій, львівські євреї підлягали юрисдикції місцевого воєводи. Для здійснення судочинства серед єврейського населення він призначав з осіб шляхетського стану суддю. У виборі своїх старших єврейська громада мала повну свободу, проте їх обрання повинен був затверджувати воєвода. Вибір писаря, який вів книги єврейського суду, суддя воєводи мусив узгоджувати зі старшими громади; також усі записи у судові книги мали вноситися з їхнього відома. Судові вироки видавалися спільно суддею воєводи та єврейськими старшими. Окрім суто судових кар, за єврейським правом старші громади могли карати євреїв-злочинців прокляттям, чого “ніхто їм не має забороняти”.

Порівнюючи судову автономію львівських вірмен та євреїв XVI–XVII ст., виявляємо більшу стабільність судових інститутів єврейського судочинства, котрим опікувалися місцеві шляхетські урядники – воєводи і старости, тоді як устрій вірменського судочинства змінювався у постійній боротьбі вірменської громади та польської владної верхівки міста – остання перетягувала судові повноваження вірменського суду до міського магдебурзького суду.

У 1571 р. Сигізмунд Август на прохання львівських євреїв надав їм нові судові та правові прерогативи²³³. У разі скоєння кримінальних злочинів євреї повинні були відповідати перед королівським судом, властивим для їхнього судочинства. Руський воєвода мав судити їх тільки у своїй резиденції у Львові, а не в іншому місті, й апеляція на його вироки йшла до королівського суду. Після смерті єврея, який заборгував перед кредитором, перш, ніж віддати належне їм, треба було виділити з його нерухомості віно (посаг) на користь вдови. Цим же декретом львівські євреї звільнялися від обов’язку супроводжувати злочинців на місце страти, покликаючись на те, що такого не прийнято в інших містах Польщі.

Інтереси міської влади та єврейської громади перетиналися у регулюванні справ володіння та користування нерухомістю на міській території. Так, зокрема, після великої пожежі 1571 р. райці заборонили євреям зводити дерев’яні будинки в середмісті. Вважаючи себе обтяженими, євреї

²³¹ Привілеї. – Т. 2. – С. 426–429.

²³² Там само. – С. 431–433.

²³³ Там само. – С. 434–437.

випросили від короля мандат із заборорою примусу їх до будівництва лише мурованих будинків²³⁴.

З 1581 до 1654 рр. між львівськими райцями та євреями укладалися так звані пакти, в яких зазначалися торгові права єврейського населення (за сеймовою конституцією 1538 р. євреї не могли займатися торгівлею у містах без угод з міською владою²³⁵). Такі угоди (пакти) вступали в дію без королівського схвалення, тобто тільки скріплені підписами обох сторін, хоча сторони (найчастіше євреї) зверталися до королівської влади для тиску на міську владу з метою укласти якомога вигідніші для себе пункти угоди. Міська влада під пресом колегії “40-а мужів”, котра репрезентувала інтерес дрібних та середніх купців і ремісників, зубожілих через єврейську конкуренцію, з кінця XVI ст. стала уникати підписувати пакти з євреями, однак ця тактика не завжди була успішною²³⁶.

Єврейська громада, особливо на передмісті, постійно дбала про правовий захист своєї нерухомості. Забудова на передмісті була переважно дерев'яною, й після великих пожеж нерідко зникали межі між сусідськими ділянками²³⁷. До того ж, горіли не лише будинки, але й паперові та пергаментні привілеї, що підтверджували власність. Так сталося у 1568 р. з єврейською громадою передмістя і король підтвердив права власності євреїв на будинки та нерухоме майно, набуті на дідичному, спадковому праві²³⁸. У XVII ст. євреї-передміщани ще декілька разів домагалися нових королівських та старостинських грамот, де закріплювали й зміцнювали свої власницькі права²³⁹, окремо підкреслюючи вільне користування цвинтарями та сакральними спорудами²⁴⁰.

Проводячи велику кредиторську та позичкову діяльність, необхідну для зростання торгових операцій, євреї через ризик неповернення кредитів та позичок могли позбуватися нерухомості на користь християнського населення. У таких випадках всевладні у Речі Посполитій шляхта й духовництво, а також представники міської олігархії могли й без судового вироку займати будинки євреїв, попередньо виселивши їх. Тимчасом єврейська громада Львова добилася королівського привілею Владислава IV від

²³⁴ Привілеї. – Т. 2. – С. 458–459.

²³⁵ VL. – Т. I. – S. 258–259.

²³⁶ Докладніше боротьбу навколо підписання пактів з євреями висвітлено в: *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 408–453. Див. також наше видання на с. 204–207, 210–211, 213–215, 225–226.

²³⁷ *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 218.

²³⁸ Привілеї. – Т. 2. – С. 429–431.

²³⁹ Там само. – С. 467–472, 479–481.

²⁴⁰ Там само. – С. 452–454, 477–479, 490–494.

1633 р., що встановлював обмеження на дії кредиторів-християн стосовно боржників-євреїв²⁴¹, забезпечивши таким чином дієвий захист єврейської нерухомості. Кредиторам-християнам заборонялося вступати у володіння нерухомістю євреїв без судового рішення. А після судового вироку слід було віддавати будинки у володіння або оренду тільки євреям. Така ситуація мала тривати доти, поки не будуть задоволені претензії до євреїв-боржників.

У XVII ст. економічна сила львівських євреїв стрімко зростала, вони стали поважними конкурентами християнським купцям та ремісникам. Цікавим у цьому контексті є датований 1647 р. лист до католицького кам'янецького єпископа Міхала (Дзялинського), де львівські міщани скаржилися на місцевого старосту, за згодою якого місцеві євреї захоплювали міські промисли та торгівлю²⁴². Справді, львівські старости, насамперед з власних економічних міркувань, дбали про існування єврейських промисловців та ремісників на старостинській юрисдикції – без огляду на давні міські привілеї, котрі виключали таку діяльність зі шкодою для інтересів міста. Львівські старости видавали численні грамоти з дозволами євреям-передміщанам варити й ситити мед, палити горілку та шинкувати, що було надзвичайно прибутковою справою²⁴³. Ці грамоти на економічні пільги набували чинності з часу їхнього затвердження королями, про що вчасно дбали старші та синдики єврейської громади.

Особливо економічні права львівської єврейської громади посилились, як це не парадоксально, після кривавих погромів 1664 р., коли загинуло в місті та на передмісті 129 євреїв²⁴⁴. Для відшкодування їм колосальних матеріальних збитків король Михайло Вишневецький привілеями 1670 та 1671 рр. фактично зрівняв у торгових та економічних прерогативах єврейське купецтво з львівським міщанством²⁴⁵. Львівські євреї могли “привозити та вільно продавати будь-які товари як у мурованому місті Львові, так і на передмістях [...], набувати ґрунти, ділянки та будинки і тішитися іншими будь-якими прерогативами та вільностями на вічні часи”.

Наступні королівські надання лише підтверджували зафіксоване економічне рівноправ'я єврейських і християнських мешканців. У 1672 р. король узяв євреїв-передміщан під свою опіку, дозволивши їм після

²⁴¹ Привілеї. – Т. 2. – С. 450–451.

²⁴² АЮЗР. – Ч. 5. – Т. 1. – С. 154–157.

²⁴³ Привілеї. – Т. 2. – С. 460–461, 467–472.

²⁴⁴ Опис кривавих подій 1664 р. читаємо в: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 367–373.

²⁴⁵ Привілеї. – Т. 2. – С. 472–474.

недавньої облоги міста винаймати будинки в середмісті, торгувати усіма без винятку речами й шинкувати алкогольними напоями без перешкод з боку міської влади²⁴⁶. Привілей короля Августа II 1698 р., окрім згаданих економічних пільг, деталізував й узаконив, зокрема, торгівлю євреїв м'ясом вроздріб та гуртом²⁴⁷ у Львові та на передмістях²⁴⁸. Окремо в привілеї застерігалось, щоб у постановах львівського магістрату не встановлювалися більші збори для євреїв зі штукового податку, ніж це передбачено для міщан.

Економічні привілеї єврейської громади Львова викликали сильний опір з боку магістрату та громади Львова загалом. Усі “стани та нації” міста одноставно виступали за скасування цих привілеїв, які обмежували й обтяжували економічний розвиток християнських купців і ремісників. У першій половині XVIII ст. в королівських судах райці Львова здобули нечувану кількість (аж вісім!) декретів на користь міста, в яких відновлювалися заборони для єврейської торгівлі, що знову мала звестися тільки до чотирьох товарів за декретами XVI ст. Передбачалося також ліквідацію єврейських броварів і шинків на передмістях та інші рішучі заходи – аж до використання збройної сили, конфіскації товарів та оголошення баніції для всієї єврейської громади включно²⁴⁹. Проте ці судові декрети так і не були впроваджені – через впливи єврейської громади у шляхетському та магнатському середовищі (інститут комісарів, котрі виконували королівські декрети, складався виключно з шляхетських урядників, у тому числі і місцевих, які зовсім не хотіли знищити чи пригнітити вигідну для них єврейську торгівлю та економіку).

Зростання економічної потуги єврейської громади Львова в XVII–XVIII ст. супроводжувалось удосконаленням їхнього судочинства. Нові моменти в єврейському судочинстві зафіксував привілей-підтвердження Яна III від 1694 р., який містив дві грамоти руських воєвод Станіслава Яблоновського та Марка Матчинського²⁵⁰. Власне євреї підлягали юрисдикції воєвод, котрі могли регулювати окремі питання єврейського судочинства на місцях²⁵¹. У 1691 р. руський воєвода та одночасно великий

²⁴⁶ Привілеї. – Т. 2. – С. 476–477.

²⁴⁷ Хоча у 1585 р. був прийнятий королівський декрет про заборону євреям торгувати м'ясом у Львові, який, щоправда, не виконувався (*Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 473).

²⁴⁸ Привілеї. – Т. 2. – С. 490–494.

²⁴⁹ Ширше зміст декретів розкрито на с. 224–225.

²⁵⁰ Привілеї. – Т. 2. – С. 483–488.

²⁵¹ Таке регулювання воєвод обов'язково мало підтверджуватися королівською грамотою – тільки тоді воно набувало характеру правової сили. Деякі грамоти львівських воєвод у справі судочинства євреїв не отримали такого підтвердження (наприклад, судове

коронний гетьман Станіслав Яблоновський встановив, що розгляд єврейських справ, окрім тих, що потребували остаточного вироку (йдеться, певно, про апеляції та невідкладні справи), мав відбуватися у судовій кімнаті при синагозі, а суди повинні були проходити двічі на тиждень почергово: для міських та передміських євреїв.

Наступник Станіслава Яблоновського на посаді руського воєводи – Марек Матчинський – грамотою від 1692 р. охопив ширше коло питань, пов'язаних з юрисдикцією над львівськими євреями. Він, зокрема, обмежив до 4 тис. польських злотих суму, яка надходитиме його уряду з усіх сплат та податків від львівських євреїв. Було ще раз підтверджено безперешкодне обрання старших євреїв, котрі також мусять засідати на судових засіданнях. Підвоєвода, якому безпосередньо підпорядковувалися євреї, та єврейський суддя перед обранням на свої посади мали скласти окремі присяги (при цьому жодних інших посад у судових та адміністративних органах вони займати вже не могли). Єврейський суддя обирався з двох кандидатів, що їх подавали на вибір воєводи єврейські міська та передміська громади.

Привілей М. Матчинського деталізував порядок проведення судових засідань: “у понеділок – для міських євреїв, а у четвер – підміських, як це згадувалося при їхніх школах, за винятком справ купців-гостей, які потребували би без затримки швидкого рішення, то [буде] вільно судити, однак, як говорилося, при школі кожного дня, окрім їхніх свят”.

У цій же грамоті 1692 р. йшлося також про посилення відповідальності старших євреїв при наданні членам громади права²⁵² займатися орендою податків (шелязного, чопового та ін.). Зловживання під час стягнення єврейськими орендарями цих податків викликали особливе нарікання християнського населення.

Нові судові та правові прерогативи, надані львівській єврейській громаді воєводою М. Матчинським, показали реальний вплив єврейської спільноти на питання, що стосувалися її організації та життєздатності. У XVIII ст., в 1735 і 1765 рр., єврейська громада двічі підтвердила в останніх польських королів свої права і привілеї, якими вона справді володіла та які

регулювання воєводи Станіслава Голінського від 1604 р.), тому в повному обсязі як правові документи вони не діяли (*Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 287, 312). Дослідник судочинства євреїв Львова З. Паздро взагалі не брав до уваги документ 1604 р.: *Pazdro Z. Organizacja i praktyka żydowskich sądów podwojewódzińskich w okresie 1740–1772 r.* – S. 7-67.

²⁵² Це право мало назву “хазака” (право безперечного володіння) і без його одержання євреям не можна було займатися фактично жодною діяльністю: торговою, ремісничою, як також купувати будинок, брати шлюб тощо (*Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 352).

захищала завдяки своїй потузі в економічному житті міста Львова та Речі Посполитої.

З усіх великих українських і польських міст XVI–XVIII ст. тільки Львів став осередком чотирьох національних громад поляків, українців, вірмен та євреїв, котрі мали правове самоврядування або його елементи. Повноправним господарем міста була польська (католицька) громада – їй належали всі економічні та політичні права, передбачені магдебурзьким правом. Інші національні групи (німці, татари, караїми, греки, італійці та ін.), які також мешкали у місті, але не виступали об'єктом правового регулювання з боку королівської влади, входили в одну з вказаних чотирьох національних груп і послуговувалися їхніми ж правами.

Польські міщани Львова повноцінно та безперешкодно могли користуватися загальноміськими привілеями, що були установчими, регулятивними документами у багатьох ділянках життя міста в XVI–XVIII ст. – передовсім торгівлі, економіці, адміністрації, судочинстві та ін. І все ж, міські привілеї не регулювали абсолютно всі сторони міського організму. Часто прагненню міщан роздобути той чи інший привілей передували конкретні практичні потреби, спричинені можливими судовими суперечками. Чимало проблем також розв'язувалося за допомогою королівських декретів, розпоряджень, судових вироків. З другої половини XVI ст. дедалі більше правового поля від королівських привілеїв відбирали сеймові конституції та статuti, хоч їхня дія була обмеженою. Деякі важливі для всієї міської громади питання (земельні надання, надання міських прибутків тощо) визначалися тільки привілеями, а звільнення від оплат мит, податків у багатьох рисах набували характеру королівських мандатів. Для інших національних громад, що проживали у Львові (українці, вірмени, євреї), міські привілеї, прерогативи були чинними лише тоді, коли вони узгоджувалися з привілеями, наданими їхній громаді.

Початок правового регулювання всі національні громади вели від повторного надання Львову магдебурзького права, яке здійснив Казимир III у 1356 р. За цим документом, окрім упривілеювання католицької громади, передбачалося існування судово-адміністративних автономій національних громад, котрі населяли Львів ще за часів Галицько-Волинської держави.

Українська громада після захоплення Львова та Галицької Русі Казимиром III і перетворення міста в форпост німецької колонізації була відсунута на маргінес політичного та економічного життя. Незважаючи на задекларовану можливість створити власні автономні судові та адміністративні структури, українці, ймовірно, через свою нечисленність у середмісті,

підпали під юрисдикцію міського магдебурзького права. Ще однією причиною правової “асиміляції” української громади у громаду магдебурзького права стала відсутність розробленого автономного міського права за князівських часів. У XVI ст. спроби встановити автономію за зразком вірмен чи домогтися політичного рівноправ'я з католицьким населенням виявилися невдалими. Реальна автономія для українців існувала тільки у формі релігійних структур Православної, а пізніше, з початку XVIII ст. – Греко-католицької церкви. Тому для репрезентування своїх інтересів українська громада Львова використала форму Ставропігійського церковного братства при Успенській церкві. Проте навіть після прийняття Ставропігійським братством у 1708 р. унії українці Львова до кінця панування Речі Посполитої так і не змогли повністю зрівнятись у політичних правах з домінуючим у місті польським католицьким населенням.

Вірменська громада Львова завдяки своєму економічному впливу в місті та активній участі у східній торгівлі, яка приносила великі прибутки, зуміла створити сильну судово-правову автономію у вигляді вірменського війтівства. Хоча 1469 р. у боротьбі з міським магістратом посада вірменського війта як окрема судова інституція була скасована, однак судова вірменська автономія збереглася у формі змішаних судів, що склалися з міського війта та вірменських старших. Упродовж XVI–XVII ст. вірменська громада боронила власну автономію від спроб міської влади перебрати юрисдикцію над вірменським населенням. Наприкінці XVII ст. вірмени отримали фактичне зрівняння у всіх правах з польським католицьким населенням Львова, що стало наслідком асиміляції вірмен у польському середовищі.

Єврейська громада для свого уконституювання застосувала готові правові взірці взаємин між єврейським та християнським населенням, зафіксовані статутом князя Болеслава Побожного від 1264 р. Реальна економічна вага єврейського населення в місті зростає наприкінці XV – на початку XVI ст., коли до Львова доходить хвиля єврейських переселенців з країн Західної Європи. На відміну від християнських громад українців та вірмен, євреї не зазнавали асиміляційного тиску з боку домінуючої католицької громади ні в культурно-релігійному, ні в правовому плані. Католицька міська рада не претендувала на скасування чи обмеження єврейської автономії, натомість вимагаючи обмеження торгово-економічних прав євреїв порівняно з правами міщан Львова. Королівські декрети XVI ст., видані в судових конфліктах з міською громадою, залишали дуже незначний простір для торговельної та підприємницької діяльності євреїв, що створювало підстави у наступних XVII–XVIII ст. для сильної правової конфронтації між єврейською громадою та польською владою міста.

Розділ III: ВІДНОСИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАД

Ранньомодерний Львів був типовим зразком корпоративного суспільства, де співіснували відмінні інтереси багатьох суспільних, етнічних, конфесійних, професійних, територіальних груп. Римо-католицькі ордени, церковні братства, ремісничі цехи, міські органи управління (колегії райців, лавників, “40-а мужів”), “нації”, передміські громади та інші корпорації, уконституювавши свої впливи в місті на підставі отриманих привілеїв, ревно стежили за тим, щоб інші групи не порушували їхніх прав. Незбіжність інтересів міських корпорацій спричиняла часті судові процеси (міської ради з ремісничими цехами, колегією “40-а мужів”, передміщанами тощо). Найбільший резонанс у Львові викликала багатолітня боротьба та безконечні судові процеси польського магістрату й громади, представленої колегією “40-а мужів”, що зумовили перерозподіл деяких владних повноважень та контрольних функцій у місті¹.

Поряд з внутрішньоміськими конфліктами, часто виникало протистояння між громадою міста загалом та представниками вищих станів польського суспільства – шляхти й духівництва. Здебільшого воно мало економічне та правове підґрунтя (ухилення від сплати податків, захоплення міських земель, вилучення з-під міської юрисдикції і т. д.). Шляхтичі нерідко застосовували для досягнення своєї мети прямий політичний тиск, а іноді – й насильницькі методи².

¹ Перебіг судових процесів та інших конфліктних випадків у середині польської громади в загальних рисах подав: *Ptaśnik J.* Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku. – S. 228–248; *Ejusd.* Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – S. 193–223.

² Наступ на привілеї міста з боку магнатів і шляхти Руського воєводства та відсутність безпеки під час міжкоролів'я у 1572–1576 і 1586–1588 рр. описав: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 176–179, 190–191. Трагічні ексцеси шляхти у Львові з вбивствами міщан, які майже завжди закінчувалися непритягненням шляхтичів до відповідальності, досліджували: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 122 (1508 р.), 135 (1526 р.), 170 (1565 р.), 211–212 (1606 р.), 251 (1634 р.), 299–300 (1653 р.), 363–364 (1660 р.); *Łoziński W.* Prawem i lewym. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. – Wyd. 6-e. – Kraków,

Найбільше суперечок було у міста з львівським старостою – через привласнення ним юрисдикції над приїжджими купцями, накладення старостинським урядом несправедливих податків, невиконання міських монополій на торговельну діяльність та право складу, втручання у формування міських урядів³ та ін. Згідно зі збереженими регестами тільки за неповних 250 років, у 1537–1772 рр., лише в асесорському надвірному суді велось 180 судових справ, сторонами в яких виступало місто Львів і місцевий староста⁴. Конфліктні ситуації поставали також із претензій шляхтичів і представників духовного стану, котрі відмовлялися сплачувати податки з нерухомості, набутої у місті⁵. Латинські чернечі ордени, що володіли багатьма будівлями та земельними ділянками у середмісті та на передмістях Львова, одержаними переважно в результаті щедрих королівських і магнатських надань, а також унаслідок виконання заповітів шляхти та міщан⁶, вступали в майнові спори з міською владою, яку до цього спонукало те, що такі маєтки в руках кліру поступово ставали непідлеглими їй юридиками і, відповідно, не сплачувалися податки до міської скарбниці.

Етно-конфесійно-правові (національні) громади Львова також навчилися захищати власні економічні та правові інтереси. З одного боку, отримані привілеї та права “націй” (української, вірменської та єврейської) загрожувалися через домінування римо-католицької (польсько-німецької) громади міста, що визначала діяльність міських владних структур. З іншого – “нації” міста у процесі зростання своїх впливів в економічному житті Львова та в політичних колах Речі Посполитої реалізовували практично здобуті пільги без правового їх забезпечення та висловлювали наміри подальшого розширення своїх прав. А це призводило до зіткнень на правовому ґрунті з міською радою. Звичайним шляхом вирішення таких конфліктів ставали судові процеси.

1960. – Т. 1. – С. 47, 61–62, 172–174. Особливу шкоду завдавали всім мешканцям Львова військові шляхетські конфедерації, що виникали через брак коштів у державній скарбниці та закінчувалися накладанням несправедливих велетенських контрибуцій на міщан (на ці обставини звернуто увагу в: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 220–224, 233, 365–367).

³ Привілеї. – Т. 1. – С. 229–231, 243–248 (королівські декрети про порядок обрання міської ради від 1538 та 1541 рр.).

⁴ *Woźniakowa M.* Sąd asesorski Koronny (1537–1795). Jego organizacja, funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburgskiego w Polsce. – Warszawa, 1990. – S. 110, 214.

⁵ Привілеї. – Т. 1. – С. 93–94, 99–100, 331–334.

⁶ *Krętosz J.* Organizacja archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego od XV wieku do 1772 r. – Lublin, 1986. – S. 49–56; *Trajdos T.* Dobroczyńcy mendikantów średniowiecznego Lwowa // *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej.* – Warszawa, 1999. – Т. VIII. – S. 219–254.

1. Початки правового протистояння (перша половина XVI ст.)

У перші десятиліття XVI ст. українська (руська) громада після багатьох десятиліть “летаргійного сну”, що межував із втратою її політичної та культурної ідентичності, “прокинулася” для боротьби за втрачені від середини XIV ст. суспільні, економічні та релігійні права.

Ще наприкінці XV ст. міська влада зауважила активніший економічний рух українців та інших національних громад (євреїв і вірмен) на передмісті міської, а також старостинської (на Підзамчі) та духовної (деканат Св. Йоана) юрисдикцій. Економічне відродження цих підміських теренів, які колись були серцевиною княжого Львова, видалося міській владі небезпечним. 8 грудня 1497 р. райці Львова виклопотали у королівській канцелярії три судові декрети польського короля Яна Ольбрахта⁷ про заборону торговельної діяльності на передміських територіях.

Львівський римо-католицький декан Йоан Кровіцький⁸, якому підпорядковувалася святойоанівська юридика, зацікавлений у подальшому існуванні торгів на території юридики, постарався про отримання грамоти від 2 січня 1498 р., виставленої райцями багатьох галицьких міст: Перемишля, Самбора, Жидачева, Стрия та ін. Райці цих міст підтверджували довготривале проведення у деканаті щорічних ярмарків та щотижневих торгів, дозволених мешканцям деканату⁹. Але юридична сила королівських декретів від 2 січня 1498 р. виявилася міцнішою, ніж освячена традицією практика вільної торгівлі (і, мабуть, не лише на юридиці Св. Йоана, але й на Краківському передмісті та прилеглій старостинській юридиці (Підзамчі)). Щоправда, королівські вироки не виконувалися ретельно. Це засвідчили пізніші декрети та мандати королів XVI–XVII ст., адресовані львівським старостам, щоб ті не порушували міщанських привілеїв на монополію торгової діяльності та міське право складу, котре передбачало обов’язковий торговий примус та складування товарів тільки у середмісті Львова. Так, 31 травня 1546 р. Сигізмунд I Старий видав декрет, який знову забороняв вести торгівлю та шинкувати алкогольними напоями на

⁷ Привілеї. – Т. 2. – С. 159–160 (для міських передмість), 160–161 (для деканату Св. Йоана), 394–395 (для Підзамча).

⁸ Д. Зубрицький назвав розпорядження декана Йоана Кровіцького у 1507 р., коли він обмежив користування лазнею лише для убогих римської віри, причиною до зростання нетолерантності на релігійному ґрунті (*Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 121, 128).

⁹ AGZ. – Т. IX. – S. 162–163.

старостинській юридиці¹⁰. Через півстоліття, у 1600 р., райці та ремісничі цехи оскаржили львівського старосту й бурграфа у недотриманні королівських декретів про заборону діяльності ремісників-партачів на старостинському підзамчанському передмісті. У складеному ними переліку були прізвища 244 позацехових ремісників, котрі займалися ремеслом у різних юридиках, не підлеглих владі магістрату¹¹.

У той же час, наприкінці XV – на початку XVI ст., українці середмістя Львова об'єдналися в церковне братство при міському храмі Успення Богородиці¹². Зорганізована українська громада, що включала, окрім жителів середмістя, й передміщан, виставила до міського уряду вимоги зняти обтяжливі релігійні та економічні обмеження, які вона мала у порівнянні з католицьким населенням Львова. Отримавши відмову, українці звернулися до королівської влади як останньої судової інстанції. Своім декретом від 28 червня 1521 р. король Сигізмунд I Старий компромісно вирішив суперечки української громади та католицької верхівки міста¹³. Представники української громади та райці Львова у правовій формі обопільної згоди (*concordia*) пішли на взаємні поступки стосовно правосильності присяги, свідчень українців, права патронату магістрату щодо міської церкви, дозволів православної (руській) громаді на проведення деяких публічних релігійних обрядів у середмісті Львова (похоронних процесій, пронесення вулицями Святих Дарів тощо).

Виданий 1525 р., під час нового конфлікту райців міста з українською громадою Львова, королівський декрет виявився несприятливим для українців. Якщо в 1521 р. обом сторонам вдалося досягнути компромісу у релігійних та правових питаннях, то в 1525 р. міська рада відмовилася

¹⁰ Каталог. – № 510. – С. 250–251.

¹¹ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Зб. док. / Під ред. Я. Кіся. – Львів, 1961. – С. 93–100. Про боротьбу цехових ремісників з партачами у Львові див.: Крип'якевич І. Боротьба нецехових ремісників проти цехів у Львові (1590–1630) // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип. 1. – С. 5–14.

¹² Можливо, братська організація й існувала раніше (стосовно цього науковці ще не прийшли до єдиної думки, порівн.: Ісасевич Я. Найдавніші документи про діяльність братств на Україні. – С. 22–34; Його ж. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 31–33; Капраль М. Чи існувало Львівське Успенське братство перед 1586 роком? // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. – Львів, 1996. – С. 8–12), але саме в цей час з'являються документи, що непрямо засвідчують її діяльність (Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 70).

¹³ Аналіз положень декрету зробили: Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 130–131, 134; Łoziński W. Patrusyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – S. 337–338; Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство. – С. 13 (аналіз без зазначення року); Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 61–62; Капраль М. Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. (Історико-джерелознавчий огляд). – С. 7–9.

піти на погодження важливих економічних суперечностей, так і не давши українцям дозволу вільно проводити торгівлю та ремісничу діяльність, вступати в цехи, купувати нерухомість у будь-якій частині середмістя¹⁴. Король покликався на відсутність привілеїв та інших документів, котрі зафіксували б права та прерогативи української громади в економічній ділянці, залишаючи невивідну для українців ситуацію без змін¹⁵.

Зростаюча економічна потуга українських купців та ремісників уможливила їхню активну участь в економічному житті міста. Після нищівної пожежі Львова 1527 р., коли згоріло все середмістя (за винятком декількох культових та приватних будинків), українські та інші некатолицькі багаті купці змогли викупити від поляків та німців частину кам'яниць у середмісті та крамниць на Ринку, на вулиці Багатих крамів¹⁶. Про “захоплення українцями крамниць та місць християн римської релігії” твердили у 1529 р. католицькі купці під час судового процесу проти їхніх українських колег¹⁷. Зміст процесу зводився до оскарження українських купців, які відмовлялися ходити з дружинами на панахиди та похорони померлих колег-католиків з купецького цеху, як це було прийнято за звичаєм, обов'язком та давньою традицією. Про те, що такий порядок був заведений здавна, свідчили й львівські вірменські купці. Аргументація українських купців мала релігійне підґрунтя: вони відмовляються ходити до римського костелу, бо “не знають, що тайного або святого ті обряди римської віри в собі мають або представляють”¹⁸. У відповідь католицькі купці

¹⁴ Привілеї. – Т. 2. – С. 43–44. Польський дослідник В. Лозинський тенденційно відтворив згадані суперечки української громади та міської ради, показавши українців політично незрілими та наївними в їхніх вимогах, які, на його думку, повинні були стосуватися їхньої повноправної участі у політичному житті міста; див. його аналіз положень декрету 1521 р.: *Loziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku.* – S. 337–338. Випади проти української спільноти в роботі В. Лозинського, написаній наприкінці XIX ст., мали очевидний політичний підтекст, адже саме у цей час українці реально претендували на однакову участь з поляками у владних та освітянських структурах не тільки Львова, але й цілої Галицької провінції у складі Австро-Угорської імперії.

¹⁵ У часи Середньовіччя та Нового часу для користування тими чи іншими правами потрібно було володіти наданими сюзеренами писаними правами та привілеями. Українська ж громада могла покликатися хіба що на магдебурзький привілей 1356 р., що давав їй змогу отримати автономне судочинство, влаштоване подібно до вірменського, але нічого не згадував про її економічні пільги та права (*Капраль М. Привілей 1356 р. як повторне надання магдебурзького права для міста Львова.* – С. 11–21; *Його ж. Чи існувало Львівське Успенське братство перед 1586 роком?* – С. 10).

¹⁶ Привілеї. – Т. 2. – С. 285. Про цей факт згадують райці у 1563 р., проводячи судову суперечку з вірменами: “немало пустуючих ґрунтів після пожежі того міста, яка сталася у 1527 р., за невелику ціну спадково викупили вірмени, українці та євреї”.

¹⁷ *Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.* – № 337. – С. 181.

¹⁸ Там само. – С. 58 (переклад з латинської мови І. Крип'якевича).

заявляли, що українці, які зайняли крамниці та торгові місця католиків, зобов'язані – як і раніше – ходити на похорони з дружинами.

Позиція українських купців була викликом релігійній ідентичності владної католицької верхівки не тільки купецького цеху, але й усього міста. Рада Львова у судовому вироку в цій справі виразно стала на бік католицьких купців. Згідно з її рішенням, українські купці, які купили чи набули іншим способом крамниці у католиків¹⁹, були зобов'язані відвідувати заупокійні богослужіння в католицьких храмах. За ігнорування цієї постанови порушник мусив оплатити один талант воску для купецького цеху. Обидві сторони прийняли раєцький вирок, вигідний насамперед католицькій частині купецького цеху. І. Крип'якевич влучно охарактеризував вибір аргументації у цьому судовому процесі: якщо польські купці та урядуюча католицька верхівка керувалася правовими відносинами (“законом”), то українська сторона висувала на перший план реальні відносини, що склалися на той час²⁰.

Судовий вирок раєцького суду стосовно українських та католицьких купців започаткував серію інших українсько-польських судових справ у ремісничих цехах. У 1538 р. раєцький суд розглянув скаргу кравців-українців на католицьких колег з цеху²¹. Поляки обмежували доступ до ремісничого братства українцям, встановивши для їхніх учнів довгий трирічний термін визволення²², тоді як учні-католики могли визволитися вже через один рік. Крім цього, у випадку смерті чи втечі учнів майстри-українці мали змогу приймати нових учнів тільки після того, як визволиться попередній учень (тобто після трьох років), а майстри-католики були вільні від таких обмежень. Не володіли рівними правами з католиками і сини українських кравців, будучи змушеними, на відміну від синів польських майстрів, виконувати “штуку” (зразковий виріб) при вступі до цеху та сплачувати певні суми. В аналогічне становище потрапляли майстри-католики, котрі одружувалися з доньками українських майстрів²³.

¹⁹ У документах першої половини XVI ст. зазначено про 10 крамниць “багатих крамів” на площі Ринок, власниками яких були українці, з них – три ремісники (*Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 23–24).

²⁰ *Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 58.

²¹ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 22–26.

²² “Визволення учня” тут означає звільнення учня від його попереднього становища та статусу і набуття статусу підмайстра-ремісника, порівн.: *Балушок В.* Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. – К., 1993. – С. 68–69.

²³ Очевидно, ці майстри отримували як придане від дочок українських купців не тільки фах їхніх батьків, але й існуючі для них обмеження, порівн.: *Балушок В.* Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. – С. 83.

Майстри католицької віри у своїй відповіді покликалися лише на статут, затверджений львівськими райцями для їхнього цеху²⁴, вказуючи при цьому на загрозу збільшення числа українських ремісників-партачів, які не вивчившись на підмайстрів, залишали цех та закладали ремісничі майстерні на передмістях. У своєму рішенні міська рада пішла шляхом детальнішої регламентації суперечливих положень. Тепер за гроші українські кравці могли вчити своїх учнів два роки, а за службу або відробіток – три роки. У разі ж смерті чи втечі учнів українцям, як і католикам, можна було відразу приймати на навчання нових. Сини кравців-майстрів, українці та католики, зрівнювалися у своїх правах на пільги при набутті ремесла. Проте інші українці, котрі без батьківської підтримки отримували фах кравця, повинні були сплачувати всі суми та виготовляти “штуку” при вступі²⁵. Раєцький декрет став тим компромісним полагодженням суперечки, що задовольнило представників обох віровизнань.

У першій половині XVI ст. енергія української громади спрямовувалася на те, щоб позбутися тих релігійних та економічних обмежень, що тяжіли над нею. Відбулося організаційне оформлення громади у вигляді церковного братства, навколо якого концентрувалася діяльність найактивніших її членів. У раєцьких актах за 1538 р. знаходимо згадку про збори українських міщан Львова, які “з-поміж себе вибирають руських бурмістрів та райців й багато іншого видумують проти міського уряду”²⁶. Ці слова ображеного з якоїсь причини на громаду кушніра Курила частково відтворюють нуртуючий процес пошуків українцями Львова шляхів захисту своїх прав. У релігійній ділянці успіхи українців-львів’ян були очевидні. Вже 1539 р. після важкої боротьби з римо-католицьким львівським архієпископом Бернардином православним (“руським”) львів’янам разом з місцевим шляхетством православного віросповідання вдалося заснувати Львівське єпископство, першим єпископом якого став саме львівський міщанин Макарій (Тучапський)²⁷. Проте в економічній сфері порух українців

²⁴ Пункти статуту кравецького цеху райці затвердили 4 березня 1534 р. (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 6–6зв.).

²⁵ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 25–26.

²⁶ Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 63 (переклад з латинської мови І. Крип’якевича); № 560. – С. 239–240.

²⁷ Про запеклу боротьбу під час відновлення Львівського єпископства та про особу першого львівського єпископа писали: *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – С. 20–28; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. V. – С. 437–440; *Крип’якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 79–91; *Кметь В.* “Дворний єпископ з рамени митрополита”. До 460-ліття хіротонії першого львівського владика Макарія (Тучапського) // Православний вісник. – К., 2000. – № 5–6. – С. 58–74; *Його ж.* Юрисдикційний статус та організаційна структура Галицької (Львівської) єпархії (XII – середина XVI століття) // Ковчег. – Львів, 2001. – Ч. 3. – С. 145–151.

до здобуття нових прав зупинявся твердою позицією міської влади. Особливо негнучкою була політика міської ради, котра обмежувала українців у купівлі нерухомості в середмісті та, навіть, на передмістях. 1540 р. під час продажу одного міського ґрунту на Краківському передмісті райці застерегли, що у випадку його перепродажу він має потрапити тільки в руки людини католицького віровизнання²⁸. У 1544 р. райці видали декрет, яким удруге після королівського рішення 1525 р. заборонили українцям та іншим представникам некатолицького віровизнання купувати нерухомість на площі Ринок та на іншій території міста, наказуючи задовольнитися їм набутою нерухомістю у межах своїх національних кварталів²⁹.

2. Між двома уніями (друга половина XVI ст.)

З другої половини XVI ст. українська громада ще завзятіше виступила за здобуття рівних прав з католицьким населенням Львова. Точкою відліку цієї боротьби стала політична подія загальнодержавного масштабу – Люблінська унія, укладена 1569 р. Вже наступного 1570 р., коли у Львові проходила люстрація доходів королівських маєтків (королівщин)³⁰, українці, посилаючись на акти унії, поскаржилися люстраторам на утиски з боку міського уряду. Королівські люстратори відіслали цю справу на суд короля Сигізмунда Августа³¹. Останній представник династії Ягеллонів на польському троні видав толерантний привілей через два роки, 20 травня 1572 р.³² Беручи за приклад політичну рівність українсько-білоруської шляхти, зафіксовану в ухвалах Люблінської унії, король зрівняв українську громаду з католицькою фактично у всіх ділянках релігійного,

²⁸ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 18; № 641. – С. 260. Польська дослідниця Л. Харевичова згадує ще один подібний декрет з 1535 р., коли расцький уряд застеріг про перепродаж крамниці в руки тільки католика (*Charewiczowa L. Ograniczenia gospodarcze nasuj schizmatyckich i Żydów we Lwowie.* – S. 202. Документ опубл.: Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – № 469. – С. 218). Не можна погодитися з трактуванням Л. Харевичовою цього факту, мовляв “міська рада, маючи правову підставу для обмежень, не дуже сильно їх використовує” (*Ibid.*). Міська рада застосовувала правові обмеження тоді, коли українські інтереси могли в майбутньому зашкодити економічній домінації патриціату у Львові.

²⁹ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – № 776. – С. 295.

³⁰ Публікацію матеріалів люстрації 1570 р. див.: Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1903. – Т. VII: Люстрація 1570 р. / Вид. М. Грушевський. – 362 с. (включено люстрації королівщин західноукраїнських земель, окрім Барського староства).

³¹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 7–7зв.

³² Привілеї. – Т. 2. – С. 45–51.

економічного, правового та культурного життя³³. У документі зазначалося, що на порушників привілею накладатиметься великий, як на той час, штраф – 20 тис. угорських золотих. Проте навіть ця можлива санкція не примусила міську раду до реалізації положень королівського декрету. Щоб зберегти попереднє правове становище львівських українців, райці вдалися до зволікань з виконанням і загалом проігнорували привілей 1572 р., хоча й отримали відповідний королівський мандат³⁴. Двічі (у 1574 та 1577 рр.³⁵) українці домоглися підтвердження привілею 1572 р., одержавши водночас з королівської канцелярії мандати, спрямовані до львівського магістрату, із заборонаю утискати українське населення³⁶, але реальних змін у їхньому правовому становищі не сталося.

31 березня 1574 р. львівський староста Миколай Гербурт і представники української громади Львова через возного внесли протест проти бурмістра та райців, які протидіяли виконанню привілею 1572 р. та мандатів³⁷. Однак у 1575 р., коли українці вирішили скористатися привілеєм Сигізмунда Августа і в час ярмарку почали вільно торгувати у Львові, райці припинили їхню торгівлю та арештували чільного члена громади Дмитра Красовського³⁸. Через два роки, після нового підтвердження зрівняльного привілею 1572 р., за наказом бурмістра та райців у травні 1577 р. були арештовані львівські міщани Хома Бабич та Хома Кушнір, котрі спробували реалізувати надане українцям право шинкувати пивом та медом. Протест проти арешту висловили представники всієї громади міщан та передміщан Львова, які викликали возного для засвідчення невиконання королівських привілеїв³⁹.

Після нелегких для міста літ міжкоролів'я (*interregnum*) у Речі Посполитій (1572–1576) судова суперечка між райцями та українцями вирішилася декретом від 21 червня 1578 р.⁴⁰ У декреті перелічено низку порушень

³³ Докладний аналіз привілею подано у: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 175–176; *Капраль М.* Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. (Історико-джерелознавчий огляд). – С. 9–10.

³⁴ MCS. – Р. 63–64. Мандат був внесений у львівські гродські акти 11 березня 1573 р. Невдовзі, 6 серпня 1572 р., було видано ще один королівський мандат, спрямований до львівського старости Миколая Гербурта, якому наказувалося зберегти за українськими міщанами їхні права (*Ibid.* – Р. 65–66).

³⁵ Привілеї. – Т. 2. – С. 51–52 (підтвердження Генріха від 15 квітня 1574 р.), 53–54 (підтвердження Стефана Баторія від 26 березня 1577 р.).

³⁶ MCS. – Р. 68–69 (мандат від 15 квітня 1574 р.); ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 333, арк. 1282–1283 (мандат від 30 березня 1577 р.).

³⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 55, арк. 1.

³⁸ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 179.

³⁹ MCS. – Р. 73–74.

⁴⁰ Привілеї. – Т. 2. – С. 54–56.

наданих українцям прав, що були вчинені міською владою: “[...] їх (українців. – *М. К.*) не допускали до вільностей та імунітетів, якими інші міщани-поляки міста Львова тішались; стягували від їхніх священиків “грецької” церкви датки та податки; не дозволяли їм виконувати ремесло і працювати, та забороняли тримати учнів; не дозволяли виставляти, шинкувати та виготовляти алкогольні напої, вино; заборонили купувати будинки на площі міста та (навчати) вільних мистецтв; відмовляли (у вступі) до урядів та цехів⁴¹; перешкоджали у шинкуванні вином під назвою мальмазія, пивом, медом; відмовляли у складанні тілесної присяги на кшталт інших польських львівських міщан, обтяжуючи їх податками, відмовляючись добровільно (виконати привілей), стягуючи кари при вільному торзі на ярмарках”⁴². Українці оцінили завдані збитки у грошовому еквіваленті на 30 тис. польських злотих, додаючи до цієї суми ще 20 тис. угорських золотих як штраф за порушення статей привілею 1572 р. Однак, у підсумку король Стефан Баторій декретом від 21 червня 1578 р. фактично скасував привілей 1572 р., ігноруючи всі перелічені скарги і дозволяючи українським купцям торгувати у Львові тільки під час ярмарків, тоді як польські купці такого обмеження не мали. Цілком слушно виділяє Л. Харевичова політичний аспект у неприхильному ставленні короля Стефана Баторія до львівських українців – адже напередодні, 16 червня 1578 р., у Львові за наказом короля стратили молдавського господаря та козацького ватажка Івану Підкову, котрого “з маніфестаціями” поховали українці, а отже, виявили себе політично підозрілими⁴³.

З огляду на невирішеність багатьох інших питань (окрім торгових), про які йшлося в декреті 1578 р., українці добивалися продовження процесу проти міської ради. Та їхні зусилля виявилися марними – король Стефан Баторій остаточно звільнив райців від оскаржень української громади декретом від 17 травня 1585 р.⁴⁴

⁴¹ Для українських ремісників особливо болючим обмеженням було неприйняття у львівські ремісничі цехи за конфесійною ознакою. Насамперед з огляду на православну віру, львівський сідлярський цех не хотів приймати в 1585 р. талановитих та надзвичайно вправних у сідлярському ремеслі, майбутніх активних діячів братського руху братів Івана та Юрія Рогатинців і навіть після позитивного декрету райців міста чинив спротив та перешкоди (*Срібний Ф.* Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI ст. до половини XVII ст. // ЗНТШ. – Львів, 1913. – Т. 115. – С. 70–71; *Капраль М.* Брати Рогатинці – старійшини Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 55–56).

⁴² Привілеї. – Т. 2. – С. 55–56.

⁴³ *Chariewiczowa Ł.* Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatyckich i Żydów we Lwowie. – S. 201–202. Проте одночасно, 21 липня 1578 р., король, перебуваючи у Львові, вирішив на користь вірменської громади подібну суперечку з міською радою (Привілеї. – Т. 2. – С. 298–301), що додатково засвідчує політичне підґрунтя несприятливого для українців вироку.

У проміжку між двома декретами 1578 та 1585 рр. відбулися події, що мали довготривалий вплив на відносини української та польської громад. 21 лютого 1582 р. папа Григорій XIII оголосив про запровадження нового церковного календаря. На землях Речі Посполитої за незбереженням королівським універсалом Стефана Баторія новий календар повинен був не тільки увійти у життя Католицької церкви, державних установ, але й стати основою літургійного календаря православних та вірних інших Церков⁴⁵. Протягом жовтня-листопада 1582 р. гродські та земські суди західно-українських земель перейшли на новий календар⁴⁶. Натомість Православна, а також Вірменська церкви категорично відмовилися запроваджувати новий стиль літочислення. Константинопольський патріарх Єремія (Транос) написав датовану 20 листопада 1583 р. відозву до православних з богословським обґрунтуванням неможливості прийняти григоріанський календар⁴⁷. У такій ситуації під час Різдвяних свят 24 грудня 1583 р. за старим стилем, а 3 січня 1584 р. за новим стилем у Львові дійшло до зіткнень, коли за наказом львівського латинського архієпископа Яна Димітра (Соліковського) були опечатані руські церкви⁴⁸. В цей конфлікт, окрім католицького кліру, активно включилася міська влада: 9 січня 1584 р. вона отримала королівський мандат з дозволом арештовувати товари та виробу вірменських, українських ремісників і купців, якщо вони займалися ремеслом чи купецтвом протягом католицьких свят⁴⁹.

Ворожнеча у Львові набула резонансу у вищих шляхетських колах Речі Посполитої. Невдовзі Стефан Баторій видав мандат з дозволом українцям та вірменам зоставатися при старому календарі, а між Яном Димітром (Соліковським) та львівським православним єпископом була укладена угода про збереження status quo у міжцерковних стосунках і прийняття змін тільки за згодою папи римського та східних патріархів. Угоду підписали достойники обох віровизнань – київський воєвода Костянтин Острозький, канцлер Великого князівства Литовського Остафій

⁴⁵ Купчинський О. Перші датування документів за григоріанським календарем у державних установах України XVI ст. // ЗНТШ. – Львів, 1991. – Т. 222: Праці Історико-філософської секції. – С. 257.

⁴⁶ Там само. – С. 256–269.

⁴⁷ АЗР. – Т. III. – С. 278–280; MCS. – Р. 94–97. У відозві патріарха згадувалося також про те, що до нього у справі нового календаря зверталися й вірменські представники. Можливо, це були львівські вірменські купці, торгові шляхи яких проходили через Константинополь.

⁴⁸ Опис ситуації подано в: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 188–189.

⁴⁹ *Bischoff F.* Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. – Wien, 1864. – S. 81–82; MCS. – Р. 101.

Волович, белзький воєвода Станіслав Жолкевський та мінський каштелян Ян Глібович⁵⁰.

Насильне опечатування церков у 1583–1584 рр. відклалося в історичній пам'яті української громади і спричинилося до витворення негативних міфів про стосунки з міською владою (вже через одинадцять років, у 1595 р., братчики у новій конфліктній ситуації з міською радою, згадуючи про ці події, закидали райцям арешти священників⁵¹). Насправді ж головну роль в опечатуванні церков відіграло саме католицьке духівництво, а не міська рада⁵².

Після реорганізації міського Успенського братства у 1586 р. діяльність української громади стала більш дієвою та організованою. Старші (старійшини) братства, визнаного не тільки східними патріархами, але й королівською владою, виступають координаторами правових дій та судових позовів, спрямованих на захист українців Львова⁵³. Та це стосується здебільшого вже 90-х рр. XVI ст., а зразу ж після 1586 р. нова організаційна форма, яка суперечила усталеному стереотипу братської організації, викликала певний спротив в українському середовищі. Найсильніше враження на сучасників робили пункти в статуті братства про можливість нагляду за моральним життям мирян, священників, а також єпископа, котрому вони могли “противитися як ворогу істини”⁵⁴.

Особливо гострою була реакція львівського єпископа Гедеона (Балабана), який аж до замирення з братством на початку XVII ст. вів запеклі судові суперечки, що часом переростали в насильницькі дії⁵⁵. Про свою незгоду з діяльністю братства проголосили також деякі впливові члени

⁵⁰ MCS. – Р. 107–108. Вплив на ситуацію у Львові також мав луцький єпископ Кирило (Терлецький), як засвідчують заяви братчиків дещо пізнішого часу, від 13 березня 1595 р.: АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 89 (видавець А. Криловський неточно встановив рік створення документа – 1593 р.).

⁵¹ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 90.

⁵² Див. протест львівського православного єпископа Гедеона (Балабана) від 10 січня 1584 р. (MCS. – Р. 97–100).

⁵³ Про деякі форми боротьби Успенського братства за політичні інтереси українців Львова писав: *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 97–110.

⁵⁴ MCS. – Р. 114, 117. Про негативну реакцію руського єпископату на нові прерогативи Львівського братства йдеться в: *Гудзяк Б.* Криза і реформи. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 209–210.

⁵⁵ Підстави та хід суперечок та протистояння Гедеона (Балабана) з Львівським Успенським братством описано в: *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – С. 139–150; *Срібний Ф.* Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI ст. до половини XVII ст. // ЗНТШ. – Львів, 1911. – Т. 106. – С. 25–32; *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 72–79.

української громади, мешканці та власники кам'яниць на вулиці Руській, а також окремі священики передміських церков, котрі стали на бік львівського єпископа. Вони оскаржили старших Успенського братства, бо ті “принесли якесь братство з Туреччини від якогось патріарха [...], самі собі нові суди та вирокі чинять [...], тих ремісників, які у поляків працюють, або їхню челядь за проклятих мають і до церковних церемоній не допускають та плюють на них”⁵⁶.

1590 р. братство в цьому протистоянні підтримав київський митрополит Михайло (Рагоза), який наклав анафему на львівських міщан Івана Рудька (Минцевича), Сенька Крамаря, Хому Кушніра, Івана Білдагу⁵⁷ та інших, які пішли за львівським єпископом Гедеоном (Балабаном) у його суперечці з братством⁵⁸. Відлучені від Церкви міщани вислали двох представників – Івана Минцевича та Івана Мороховського – до митрополита, але він ще раз викляв противників братства⁵⁹. Іван Білдага, Хома Кушнір та Іван Минець (Минцевич) були членами ще нереформованого братства, як засвідчив перелік братчиків в інвентарі Святооуфрїївської монастирської церкви від 1579 р.⁶⁰ Після реформування братства 1586 р. у них могли виникнути не лише сумніви у доцільності цього кроку, а й претензії щодо лідерства в організації, провід у якій вели брати Красовські та Рогатинці. З тих чи інших мотивів ці братчики прийняли сторону єпископа Гедеона (Балабана), можливо, саме тому їхніх прізвищ уже немає у братському реєстрі 1586 р.⁶¹ Згадані міщани тільки під час приїзду до Львова

⁵⁶ Переклад за: *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – S. 344.

⁵⁷ Серед учасників антибратської “фронди” 1590 р. був і відомий український маляр Лаврін Пухала, який у кінці століття став уже членом Миколаївського братства й також активно приєднався до братського руху (*Александрович В.* Львівські малярі кінця XVI ст. – Львів, 1998. – С. 52, 56).

⁵⁸ MCS. – Р. 240–242 (декрет митрополита Михайла (Рагози) від 14 червня 1590 р.). А. Криловський помилково вважав, що цей конфлікт виник у межах Успенського братства, в середовищі самих братчиків (*Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – С. 225–227). У протесті старших братства перед гродськими актами у 1590 р. вони називали противників братства своїми сусідами, які “не є в порядку (тобто не визнають статут 1586 р. – *М. К.*) та у братстві” (АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XII. – С. 524).

⁵⁹ *Ibid.* – Р. 252–254 (декрет митрополита Михайла (Рагози) від 22 червня 1590 р.). З цього декрету довідуємося про кількість учасників антибратського руху у Львові: 8 львівських міщан зі середмістя та 17 передміщан з різних парафій на Краківському та Галицькому передмістях “з усіма помічниками”.

⁶⁰ *Кметь В.* Інвентарі Успенської та Святооуфрїївської монастирської церков у Львові 1579 р. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 504.

⁶¹ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 3.

митрополита Михайла (Рагози) в січні 1591 р., коли був влаштований духовний суд над ними, зреклися своїх поглядів і митрополит звільнив їх від анафемі⁶². Розходження в українській громаді Львова виникли і між Успенським братством та окремими передміськими братствами, де ключову роль у той час відігравали священники, які спочатку також підтримували дії львівського владики⁶³.

Міська рада у другій половині 80-х – на початку 90-х рр. XVI ст. не втручалася і ніби не помічала суперечки в межах української громади. Якщо якась зі сторін і зверталася до магістрату за правовим захистом, то райці відсилали їх до духовного суду, оскільки такі справи були в його компетенції. Так, 21 липня 1588 р. райці вирішили відправити справу між єпископом Гедеоном (Балабаном) та братчиками Іваном Красовським і Лукою Губою на суд патріарха Єремії (Траноса)⁶⁴, котрий тоді перебував у Речі Посполитій⁶⁵.

Серйозний конфлікт між братством та міською радою розгорівся у другій половині 1592 р., коли 13 липня були ув'язнені деякі підмайстри та учні українських ремісників, серед них учень старійшини братства Юрія Рогатинця⁶⁶. На розпитування про причини арешту бурмістр, який, напевно, ініціював затримання, відповів: “Причина та, що ви не святкуєте наших свят (за католицьким календарем. – *М. К.*), не буваєте на проповідях в нашому костелі і не слухаєте, коли ксьондзи оголошують про свята. Отже, ідіть і ви сидіти”⁶⁷. Хоча за короткий час ремісничка челядь була відпущена, і, здавалося б, конфлікт вичерпав себе – сторони домовилися не розпочинати судової справи, та вже на другий день Різдва Христового, святкований українцями за старим календарем, тобто 7 січня 1593 р., райці наказали ув'язнити старших братства Дмитра Красовського, Луку Губу

⁶² MCS. – Р. 273–279. У братських реєстрах Іван Білдага знову фігурував з 1590 р. (*Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 3–4), але ця дата неточна, адже до січня 1591 р. він був запеклим противником Успенського братства та його керівників.

⁶³ MCS. – Р. 241.

⁶⁴ Ibid. – Р. 165.

⁶⁵ *Гудзяк Б.* Криза і реформи. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – С. 212–217. У монографії висловлено помилкове твердження, ніби патріарх Єремія (Транос) у травні 1588 р. перебував у Львові (Там само. – С. 214). У львівських джерелах про цей приїзд немає нічого; порівн. згадки про відвідини Львова православними ієрархами в 80–90-х рр. XVI ст. в одній зі скарг братства у міському суді, де не йдеться про патріарха Єремію: MCS. – Р. 566.

⁶⁶ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 87; Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і м-лів / Упор. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Купчинський та ін. – К., 1986. – С. 53–54 (український переклад).

⁶⁷ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 87.

й українських школярів-колядників. Як бачимо, приводом для переслідувань українців було календарне питання, що виникло ще в кінці 1583 р. – на початку 1584 р. і запам’яталося гострим протистоянням міської влади з православними українцями⁶⁸.

Від 1586 р. авторитет Успенського братства утвердився у середовищі львівських українців як у середмісті, так і на передмістях. 15 жовтня 1592 р. братство здобуло королівський привілей з підтвердженням усіх прав, включно з дозволом на заснування школи та друкарні⁶⁹, а 1 листопада 1592 р. Успенська церква отримала від константинопольського патріарха Єремії (Траноса) грамоту про ставропігійський статус – незалежність від єпископської влади та підлеглість владі патріарха⁷⁰. З того часу братство стало називати себе Ставропігійським, хоча й раніше воно було незалежним від влади львівського єпископа. Мабуть, у зв’язку з виданням цих документів, рада міста, побоюючись правової емансипації українців з-під їхньої юрисдикції, видала декрет від 20 січня 1593 р. про підлеглість українців Львова їхній владі подібно до поляків та вірмен – “*famates et honestes homines Ruthenos ritus et religionis Graecae sive fraternitate Beatissimae Virginis Mariae deiunctos sive etiam extra eam fraternitatem existentes in platea Rutenica vocata* (славетних і чесних людей грецького обряду та релігії або з братства Пречистої Діви Марії, або також тих, хто поза братством перебуває, [що] живуть на вулиці Руській)”⁷¹.

Енергійні спроби якимсь чином упокорити братство та львівських українців зафіксовані на початку 1595 р., коли український та білоруський єпископат обговорював унію з Римською церквою. Як привід для судових переслідувань міська рада використала конфліктну ситуацію Успенського братства зі своїми сусідами – отцями домініканцями. Католицьким монахам не сподобалося надто гучне дзвоніння з недавно побудованої дзвіниці Корнякта при Успенській церкві в час латинської Літургії у монастирському костелі Божого Тіла. На скаргу домініканців не забарився відреагувати магістрат, оголосивши рішення про заборону (під карою в 30 гривень) такого дзвоніння в недільні дні й у час католицьких свят⁷². 11 лютого

⁶⁸ Перебіг конфлікту у Львові в час Різдвяних святкувань на межі 1583 і 1584 рр. див.: *Зубрицький Д.* *Летопись Львовского Ставропигиального братства.* – Львов, 1926. – С. 12–13.

⁶⁹ Привілеї. – Т. 2. – С. 57–59.

⁷⁰ Там само. – Додатки. – С. 517–520. Деякі видавці та дослідники цієї патріаршої грамоти хибно датували її 1593 роком, див.: *DS.* – Р. 87; *Памятники.* – Т. III. – С. 36; *Ісаєвич Я.* *Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.* – С. 35.

⁷¹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 221, арк. 1–4.

⁷² Ще в 1580 р., у час завершення будівництва дзвіниці Корнякта міська влада чинила перешкоди у встановленні на ній дзвонів, тому Корнякт мусив клопотатися про королівський мандат у цій справі (*Зубрицький Д.* *Хроніка міста Львова.* – С. 185). Натомість у 1587 р.

1595 р. братчики Дмитро Красовський, Лука Кравець та Юрій Рогатинець внесли протест перед львівським гродським судом у Низькому замку (очевидно, що до міських актів такий протест прийняти не хотіли) проти дій магістрату⁷³. Братство відмовилося поставити перед міським урядом священників у справі несплати на користь райців так званих “коляд” щорічно на Різдво, що включали по дві копи яєць, два каплуни, два струдлі та два гроші кожному райцеві. Магістрат за такий непослух ув’язнив трьох братчиків – Івана Красовського⁷⁴, Луку Губу та Прокопа Крамаря, які довго сиділи під арештом⁷⁵. На той час король Сигізмунд III перебував за межами Речі Посполитої, виїхавши до Швеції. Відсутність у країні короля позбавляла українців надії на швидкий розгляд їхніх скарг королівськими судами.

Братчики також скаржилися на заборону міської ради організувати процесії у середмісті при запалених свічках за участю священника⁷⁶. Хоча такі процесії були заборонені, окрім вулиці Руської, ще декретом 1521 р., на захист цього права навели факти урочистих зустрічей у минулому – охридського (“архідонського”) митрополита Гавриїла (Габрієля) у 1585 р., антиохійського патріарха Йоакима (Доу) у 1586 р. та київського митрополита Михайла (Рагози) в 1591 р.⁷⁷

21 лютого 1595 р. від імені міської ради було внесено зустрічний протест проти поданої у письмовій формі скарги братства. Райці заявили, що у цій скарзі чимало помилкового. Так, зокрема, вони заперечували, що до цього часу були ув’язненими “деякі люди грецької віри”, й залишили за собою право взятися до судових акцій супроти братчиків⁷⁸. Львівський магістрат справді розпочав судове переслідування братства, котре закінчилося новим арештом п’яти його членів.

Під час цих суперечок уперше виник прецедент у взаєминах влади Львова з українцями, коли ув’язнені члени Успенського братства написали відозву про захист братства й українців Львова від сваволі магістрату та польського духівництва⁷⁹. Відозва адресувалася всім православним

домініканці виграли у міському суді процес, за яким братству було заборонено дзвонити під час богослужінь у Домініканському костелі (Там само. – С. 191).

⁷³ MCS. – Р. 565–567, 568–570.

⁷⁴ Про цього активного діяча братства див. підбірку документів: *Капраль М.* Актові матеріали до біографії Івана Красовського за 1574–1619 рр. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип. 4. – С. 90–131.

⁷⁵ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 90.

⁷⁶ MCS. – Р. 565–567.

⁷⁷ Ibid. – Р. 566.

⁷⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 272, арк. 1.

⁷⁹ Там само. – Ф. 129, оп. 1, спр. 277, арк. 1–2. У публікації цього документа (АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 89–92) неточно вказано дату написання відозви: “13 березня 1593 р.”, має бути – 13 березня 1595 р.

християнам Речі Посполитої (“всему духовенству и паном и всем православным християном”). Братчики “боронилися” перед свавіллям магістрату угодою 1584 р. між львівським католицьким архиєпископом Яном Димітром (Соліковським) та львівським православним єпископом Гедеоном (Балабаном), якою було уконституйовано мирні взаємини віруючих обох християнських конфесій.

Українці вказали на факт зростання їхньої чисельності у середмісті, де вони володіли кам’яницями не тільки у своєму кварталі, а й біля самої ратуші; до того ж, у польських та вірменських будинках також мешкали ремісники, купці, слуги православної віри. За логікою українців декрети 1521 і 1525 рр. повинні втратити правочинність, з огляду на нову ситуацію (українці у Львові живуть уже не в окремому кварталі, а поряд з поляками та вірменами). Однак, попри неспростовність цих аргументів, міська рада все ж не сумнівалася у своїй правоті. Райці не бажали продовжувати правове змагання, не дозволяли подавати апеляції на свої дії до королівського суду. Та вже через місяць, 20 березня 1595 р., братчики знову протестували у львівському гродському суді проти заборони міського уряду дзвонити під час католицьких богослужінь та проти інших обмежень⁸⁰.

Невдовзі, 1 квітня 1595 р., возний вручив позов раді міста Львова, яка викликала до суду київським митрополитом Михайлом (Рагозою) у справі ув’язнення міщан-українців⁸¹. 5 квітня 1595 р. в актах львівського гродського суду в цій справі з’явилася ще одна протестація, внесена випадковими протекторами української громади Львова, представниками могутніх князівських родин – Адамом Вишневецьким та Кириком Ружинським⁸². У Львові вони перебували тимчасово, по дорозі до Варшави на засідання сейму як послі “Київського князівства та Волинського й Брацлавського воєводств”. Дізнавшись про скрутне становище місцевого братства, князі вписалися в каталог (“Альбом”) членів Успенського братства⁸³ та внесли протест про переслідування львівських міщан руської віри⁸⁴. Князі зі східних теренів України оскаржили насильницькі дії не лише

⁸⁰ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 444–446; MCS. – Р. 592–594.

⁸¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 281, арк. 1.

⁸² Адам Вишневецький (помер 1622 р.) – один з організаторів походу на Московську державу на початку XVII ст. (Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVIII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 112, 301); Кирик Ружинський (помер 1599 р.) – у 1588 р. отаман Війська Запорозького (Там само. – С. 283).

⁸³ MCS. – S. 610–611. Окрім згаданих, до каталогу братства вписалися також Роман Ружинський (син Кирика) та Лев Бережецький.

⁸⁴ MCS. – S. 608–611; Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 50–52 (переклад українською мовою); порівн.: Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VI. – С. 540–541.

райців Львова, але й латинського духівництва, а також людей “різних станів”, тобто шляхтичів, чого не могли собі дозволити місцеві українці. Йшлося тут передовсім про релігійні переслідування. Окрім ексцесів, згаданих у попередніх заявах українців, протектори описали незаконне вимагання райцями подарунків (“коляд”) від священників, неправні позови до міського суду церковним та світським людям з наступним їхнім ув’язненням. Українців-учнів та підмайстрів примушували відвідувати костели, – зазначалося у протестації, – силоміць наvertsали їхніх дітей на латинський обряд, вимагали святкувати католицькі свята, знущалися над школярами братської школи тощо.

Судова справа братства та міської ради швидко стала відомою у вищих державних колах Речі Посполитої. Львів’яни з Успенського братства двічі зверталися за заступництвом до канцлера та коронного гетьмана Яна Замойського. За словами самих братчиків, канцлер у листі до райців “погромив” їх, боячись резонансу і ширших виявів непокори інших верств українського населення, бо ця “справа всего народу руского, панов и рицества, так духовных, як и светских за собою тягнет”⁸⁵. Я. Замойський, за відсутності короля, вислав до Львова секретаря Микиту Грабовецького із завданням звільнити ув’язнених українців та попередити райців про їхній обов’язок підтримувати мир у Львові. З другого збереженого листа братчиків до канцлера від 7 квітня 1595 р. дізнаємося, що впливовий державний діяч Речі Посполитої не зміг зупинити насильницькі дії магістрату щодо українського населення й братство просило його нового втручання⁸⁶. Лист-попередження написав до львівських райців також наймогутніший протектор православної віри у Речі Посполитій – київський воєвода, князь Костянтин Острозький. Проте звернення можновладців обох віровизнань майже не вплинули на позицію львівського магістрату.

Про приховану ціль цих подальших переслідувань з боку міської влади Львова братчики розповідали в листі від 22 вересня 1596 р. до свого старшого брата Юрія Рогатинця, який тоді перебував поза Львовом⁸⁷. Львівські райці вели з ними мирні розмови в ратуші та “обіцяли золоті гори” за підтримку унії під час Берестейського собору. Братчики під час бесіди не змогли прямо відмовити райцям, ухильно відповівши на їхні слова. Однак у братській інструкції послан на Берестейський сейм, датованій 26 вересня 1596 р., вони чітко висловили незгоду братства та львівських

⁸⁵ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 90.

⁸⁶ AGAD. – Archiwum Zamojskich, sygn. 158, k. 7–8.

⁸⁷ MCS. – Р. 736–738.

українців з унійними планами⁸⁸. На думку братчиків, головна причина унії зводилася до занепаду духовного життя і нижчого кліру, і єпископів, “що живуть з жінками та дозволяють вдруге, втретє одружуватись священикам”⁸⁹.

1 грудня 1596 р. Ставропігійське братство та львівський єпископ Гедеон (Балабан), маючи на меті спільно протидіяти унії, тимчасово замирилися за посередництвом князя Костянтина Острозького. Деякі провідники братства, як-от Юрій Рогатинець, навіть радили використати владику Гедеона (Балабана) як промотора боротьби за “кривди посполиті”, залишаючи братство у тіні, щоб його “неприятелом на зуби не выдано”⁹⁰. Проте стосунки між братством та львівським єпископом незабаром погіршилися і Ставропігія змушена була взяти тягар правових суперечок на свої плечі.

Після офіційного запровадження унії наступне загострення взаємин у місті між католиками-поляками та православними українцями відбулося взимку 1598/1599 рр.⁹¹ У цю пору в їхніх стосунках на перший план вийшли економічні протиріччя. Під приводом відмови українців Львова прийняти умови Берестейської унії ремісничі цехи перестали приймати до свого складу українських ремісників, навіть учнів, а майстрів, котрі там уже були, намагалися усунути.

Колишній братський антагоніст, безкомпромісну боротьбу з яким братство вело більше десятиліття, львівський єпископ Гедеон (Балабан) у листі від 20 грудня 1598 р. до Костянтина Острозького попросив його допомогти львівським міщанам – як ремісникам, так і купцям, у їхньому змаганні за права, що їх хоче відняти міський уряд⁹². К. Острозький

⁸⁸ MCS. – Р. 741–742. У листі-інструкції української громади м. Львова послам на сейм, датованому 1596 р., детально викладено мотиви, якими керувалися братчики у протидії унії (Ibid. – Р. 783–785). Це був маніфест-звернення, що не мав ніякої правочинності, окрім морального впливу на суспільство, адже Успенське братство не могло посилати своїх представників (“послів”) на сейм (Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 100–101, 110; Його ж. Джерела про суспільно-політичну і культурну діяльність братств України в XVI–XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. – К., 1969. – Вип. 4. – С. 45; порівн. рецензію на монографію Я. Ісаєвича історика права Ю. Бардаха: *Bardach J. Bractwa cerkiewne na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku* // КН. – Warszawa, 1967. – N 1. – S. 81–82).

⁸⁹ MCS. – Р. 785.

⁹⁰ Ibid. – Р. 768–769.

⁹¹ В одному з документів, що вийшов з братського середовища на початку XVII ст., говорилося про 1597 р. як про початок переслідувань українських ремісників, вигнання їх з цехів тощо (АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 40), однак реальні переслідування, судячи зі скарг українських ремісників, почалися трохи пізніше.

⁹² MCS. – Р. 811–812.

швидко відгукнувся й надіслав королеві Сигізмунду III прохання втрутитися, про що повідомив братство⁹³. З того часу з королівської канцелярії вийшов тільки один мандат від 22 травня 1599 р., в якому Сигізмунд III закликав львівський магістрат не порушувати право українського населення на внесення записів у раецькі книги та отримання витягів з них⁹⁴. Проте цей мандат стосувався конкретно тільки окремих правових, процедурних формальностей і не міг погамувати гострих протиріч між українською та польською громадами.

Представники української громади у розмовах на ратуші йшли на поступки та компроміси, до яких їх змушувало домінування польської громади. Старший Успенського братства та української громади Юрій Рогатинець залишив з цього приводу цікавий психологічний відбиток міжконфесійних та міжнаціональних стосунків кінця XVI ст.: “М^{тм}ваю я частую розмову со всякими противними людьми, не держачи сторони их, але овечьим незлобіем и мудростію зміиною и целостію голубиною, яко Христос поучил, поступаючи”⁹⁵.

3. Об’єднані зусилля української спільноти за рівні права (кінець XVI – перша половина XVII ст.)

Наприкінці XVI ст. – на початку XVII ст. особливо гострі суперечки розгорілися у кравецькому цеху міста Львова. 13 січня 1599 р. кравці-українці, які були повноправними членами цього цеху, занесли до раецьких актів скаргу на дії своїх колег – цехмістрів та майстрів латинського обряду⁹⁶. Ті з “погордою ставляться до українців, виключають їх та не допускають до більш довірених цехових нарад, розпоряджаються без їхнього відома спільними грішми, на засіданні цеху безчестять їх різними непристойними та зневажливими словами”⁹⁷. Кравці-українці у своїй скарзі домагалися від ради вплинути своїм авторитетом на кравецький цех.

Ця заява започаткувала довгий судовий процес між членами кравецького цеху. 3 березня 1599 р. міська рада затвердила рішення кравецького цеху

⁹³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 327, арк. 1–2; опубл.: Головацький Я. Львовское Ставропигийское братство и князь Острожский // Временник Института Ставропигийского с месяцесловом на год простый 1867. – Львов, [1866]. – С. 76–77.

⁹⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 333, арк. 1.

⁹⁵ АЗР. – Т. IV. – С. 201.

⁹⁶ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 66–67.

⁹⁷ Там само. – С. 67.

про відмову повторно прийняти до нього Дмитра Красовського, довголітнього члена ремісничого об'єднання. Католицькі цехмістри обгрунтовували своє рішення тим, що Д. Красовський протягом півтора року “нехтував належними цеховими повинностями і не виконував їх” і нібито був прийнятий в інший цех⁹⁸. Того ж дня у міському суді старші та молодші римо-католицькі майстри протестували проти своїх колег українців (“magistorum sartorum ritus Graeci (майстрів-кравців грецького обряду)”), котрі “сміють проводити таємні зібрання з підзамковими, мандрівними і невизнаними правом кравцями”. Мало того, кравці-українці разом з підзамчанськими ремісниками подали спільну скаргу на майстрів-католиків з приводу їх недопущення до цеху. З огляду на таку “зраду”, майстри-католики вирішили кардинально відсепаруватися від українців та заявили, що вони загалом “не хочуть їх (українців. – М. К.) терпіти у своєму цеху або допускати їх на цехові наради”⁹⁹.

Результати спільних нарад українських кравців як цехових, так і нецехових з Підзамча, були оприлюднені при вписанні скарги в гродські акти 20 березня 1599 р. Супліку підписали Лука Кравець, Федір Постава та Микола Добрянський, “львівські міщани-ремісники, кравці”, й була вона спрямована проти “цехмістрів і майстрів кравецького ремесла польського народу”¹⁰⁰. Українські ремісники, напевно, довго готувалися до правового акту, вивчали юридичні підстави та вдало підбирали докази. Вони протестували проти свого нерівноправного становища в цеху, покликаючись на акти міської ради, які не суперечили коронним правам та вільностям. На їхню думку, згідно з присягою, що складалася всіма цеховими братами, українці так само, як і поляки, мали право розпоряджатися грішми цехової скарбнички. Протестуючі згадали про факт нищення цехових реєстрів, де були занотовані імена вписаних членів цеху. Католицькі цехмістри вчинили це для того, щоби позбавити своїх опонентів аргументації історичного характеру, адже українці у XV ст. ще обиралися керівниками кравецького цеху¹⁰¹. Інший серйозний закид українських кравців торкався можливого використання католицькими кравецькими майстрами фальшивих

⁹⁸ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 69–71.

⁹⁹ Там само. – С. 71.

¹⁰⁰ Там само. – С. 73.

¹⁰¹ В інструкції послам братства від 2 січня 1609 р., очевидно, з пам'яті відновлено імена та прізвища українських ремісників, які обиралися цехмістрами кравецького цеху наприкінці XV – на початку XVI ст. (*Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 34). Цей же аргумент також висловили українці-ремісники з Краківського передмістя у скарзі на магістрат від 1 жовтня 1599 р., порівн.: Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 89.

привілеїв, які фабрикував якийсь Димідецький, син львівського золотаря Духни¹⁰².

У гродському суді прозвучали й інші аргументи історичного плану, що стосувалися уже всієї української громади Львова: “Ні львівські вірмени, ні євреї не мають таких зв’язків з поляками, які має наш руський народ. А все-таки вони користуються своїми правами повніше, ніж ми. Прийшли до нас, Русі, а з нами, Руссю, на Русі не хочуть жити згідно з давніми нашими правами та постановами”¹⁰³.

Невдовзі, на початку липня 1599 р., конфлікт ще більше ускладнився. П’ять кравців “грецької віри” із середмістя та передмістя потрапили на кілька днів до міської в’язниці “Пражник” через скаргу католицьких цехмістрів за нібито знеславлення ними католицького свята Введення в храм Пресвятої Богородиці. Цехові українські кравці, а також чинбарі, в це свято працювали за своїм фахом¹⁰⁴. У конфлікт охоче втягнулася міська влада в особі бурмістра, котрий самостійно прийняв рішення про арешти. Ув’язнені українські кравці у реляції возного Андрія Стратина відстоювали себе, наводячи приклад єврейської та вірменської громад, що “спокійно користуються в цьому місті Львові вільностями [...] і виконують у всілякі свята домашні роботи і ремесла”¹⁰⁵.

Прецедент судових процесів та протестів українських кравців, серед яких було декілька впливових старійшин та членів Успенського братства (Дмитро Красовський, Микола Добрянський та ін.), вплинув на майстрів-українців, котрі перебували в подібних обставинах в інших ремісничих цехах Львова (як у середмісті, так і на передмістях). У 1599 р. українці-чинбарі опротестували відмову католицьких цехмістрів приймати на навчання ремесла учнів-українців, а 1604 р. вже українські кушніри виступили проти їхнього насильного виключення з цеху¹⁰⁶. 2 серпня 1599 р. Успенське Ставропігійське братство разом з усіма передміськими братствами вирішило одноставно розпочати судову справу супроти магістрату про порушення прав українського населення “не щадячи маєтностей, часу

¹⁰² В архіві львівського братства збереглося свідчення від 12 березня 1603 р. городоцького підстарости Яна Гумовського про знищення на ратуші м. Городка фальшивого листа львівського кравецького цеху: ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 374, арк. 1.

¹⁰³ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 73.

¹⁰⁴ Там само. – С. 74–75 (скарга майстрів-католиків кравецького та чинбарського цеху від 3 липня 1599 р. на майстрів-українців за відмову святкувати лагінські свята). Цехмістри підсумували свою скаргу заявою, “що не хочуть їхніх учнів руської віри в цьому ремеслі визволяти, щоб не збільшувалася кількість відступників у вірі” (Там само. – С. 75).

¹⁰⁵ Там само. – С. 78.

¹⁰⁶ *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 104.

і самих себе”¹⁰⁷. Українські братства організували значну грошову складчину та вислали до Варшави для ведення справи у королівських судах двох посланців: від Успенського братства – Семена Луцького, від передміських братств – члена Миколаєвського братства Лавріна Пухалу (“Лаврентія маляра”)¹⁰⁸. Цікаво, що перед тим, як зініціювати цю судову акцію, братчики попросили старших вірменської громади допомогти порадами у боротьбі з католицьким магістратом. Вірменські старші по кількох днях роздумів практично відмовили українцям, передавши їм тільки лист з Коронної метрики та запропонувавши звернутися до своїх сенаторів, князів православної віри¹⁰⁹.

У Варшаві посланцям вдалося домогтися лише того, що 12 січня 1600 р. з королівської канцелярії вийшов позов до королівського суду, адресований бурмістрові та райцям Львова, з приводу скарги українських ремісників та всіх українців, котрі живуть у середмісті та на передмістях¹¹⁰. Магістрат оскаржувався у чиненні перешкод при вступі до цехів українським ремісникам, від яких райці вимагали переходити на латинський обряд. У березні 1600 р. Сигізмунд III видав два документи в справі українських ремісників та львівського магістрату. 4 березня 1600 р. бурмістра та райців Львова було засуджено заочно контумаційним декретом¹¹¹. Незабаром, 9 березня, з’явився новий королівський позов, що зобов’язував райців стати до суду за два тижні; у ньому детально викладалися скарги українських ремісників, які оцінили завдані кривди та збитки на суму 10 тис. злотих¹¹². Наступні акти у цій судовій справі до нас не дійшли, проте можемо ствердити, що вона так і не була завершена, “застрягнувши” у надвірних судах. У королівській канцелярії судовий розгляд львівського конфлікту між українцями та поляками відсунули на наступний сейм¹¹³.

¹⁰⁷ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 3–4. Не можна погодитися з твердженням І. Крип’якевича про те, що боротьба українських ремісників за рівні права виникла як реакція на оголошення наказу львівського старости від 13 лютого 1599 р. про обов’язкове виконання ремесла тільки членами цехів і таку ініціативу в цій справі першими виявили у спільній акції саме передміські братства (див.: Крип’якевич І. Боротьба нецехових ремісників проти цехів у Львові (1590–1630). – С. 9–10).

¹⁰⁸ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 4. Див.: Александрович В. Львівські малярі кінця XVI ст. – С. 56–57.

¹⁰⁹ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 5–6.

¹¹⁰ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 25–25зв.

¹¹¹ MCS. – Р. 841. Проте контумаційний вирок в асесорському королівському суді не був остаточним і сторона, що не з’явилася на суд, могла обійти цей вирок через його “арешт” або новий розгляд справи (*Woźniakowa M. Sąd asesorski Koronny (1537–1795)*. – S. 162–166).

¹¹² MCS. – Р. 842–844.

¹¹³ Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство. – С. 90.

Позитивно вирішити справу в королівських судах українській стороні не вдалося, напевно, через брак коштів. 2 серпня 1599 р. українські міщани та передміщани зібрали 666 зл., яких виявилось замало, щоб оплатити неофіційні послуги коронного інстигатора та інших королівських урядників¹¹⁴. Після отримання повідомлення з Варшави про нестачу коштів 5 лютого 1600 р. відбулося нове загальне засідання львівських українців і з парафій та братств було зібрано вже 1500 зл. Утім, і цих грошей не вистачило, як і не допомогла підтримка опального при королівському дворі православного князя Костянтина Острозького.

Майже щороку, а то й декілька разів на рік, братство упродовж двох перших десятиліть XVII ст. висилало своїх представників на загальні (“вальні”) сейми королівства, а також місцеві регіональні сеймики у Судовій Вишні, Галичі, Луцьку. Перед виїздом посланців Успенське братство та передміські братства проводили збір коштів (“складки”) на дорогу, харчування та проживання, але головною статтею видатків були гроші й подарунки вищим достойникам та канцелярським урядникам Речі Посполитої. Найбільший грошовий внесок робили члени Успенського Ставропігійського братства, котрі були найбагатшими з українців Львова. З передміських громад поважніші суми збиралися у парафіях Св. Миколая, Св. Теодора, Богоявленської церкви. Кошти на провадження спільної судової акції давали і небагаті передміські церковні громади Чесного Хреста, Спаса. Навіть у передміських селах Знесінні та Головську 1605 р. було зібрано по 1 золоту¹¹⁵. Щорічні грошові видатки і відсутність хоча б якихось правових здобутків у справі частково знеохотили українців з передмість. У 1608 р. відбулися збори українських церковних громад – за ініціативою львівського духовенства на чолі з львівським намісником, священником Воскресенської церкви Андрієм. Він скаржився на деяких парафіян, що “анTM складки, анTM складки ходити не хотят, хотяєм до них и в домы их посылал”¹¹⁶.

За даними протоколів засідань, Успенське братство матеріально підтримувало українських ремісників, надаючи кошти на судові акції¹¹⁷. Прикладом Львівського Успенського братства стосовно спільних дій невдовзі скористалися ремісники-українці Краківського передмістя, коли 1 жовтня 1599 р. подали до гродського суду скаргу на міських райців, бурмістра, а

¹¹⁴ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 22.

¹¹⁵ Там же. – С. 42.

¹¹⁶ Там же. – С. 46.

¹¹⁷ Там же. – С. 25 (“на кушнірську протестацію дали 1 таляр”, 1600 р.), 34 (“на кравецьку потребу дано прокуратору пол. зол. 6 через Лукаша кравця і Миколая кравця” (ймовірно, Луку Бартниковича та Миколу Добрянського. – М. К.), 1608 р.).

також католицьких цехмістрів. Опираючись на декрет Стефана Баторія від 2 січня 1580 р.¹¹⁸ та грамоту львівського старости Юрія Мнішка, спрямовану на його виконання, українські ремісники пробували вступити у міські цехи, проте їм безпідставно відмовили. Скаржники у гродському суді заявили про причетність до конфліктної ситуації не тільки цехмістрів, але й львівського бурмістра та райців, котрі не спонукали “до відповідальності цехмістрів різних ремесел”¹¹⁹. Українські ремісники для обґрунтування своєї рівноправності емоційно покликалися на “старовину”: “[...] бо ми ж не пройдисвіти, але на руській рідній землі на підставі унії (йшлося про Люблінську унію. – М. К.) живемо спільно з поляками та у старовинній правдивій апостольській вірі. Завжди з дідів та прадідів аж до цього часу ремісники нашої грецької релігії вільно займалися в різних цехах ремеслом”¹²⁰. А бурмістр та райці “не тільки не залишили нас, передміщан, при старих звичаях і правах, даних декретом блаженної пам’яті Стефана, але навпаки, міщан, своїх сусідів руського народу, які з давніх часів є у цехах, мучать у в’язниці, несправедливо і незаконно карають, насильно привертаючи їх до своєї релігії”¹²¹.

Заборони приймати українських ремісників до свого грона дотримувалися у багатьох львівських цехах, що засвідчив збережений у архіві Ставропігійського братства реєстр з кінця XVI – початку XVII ст. “русських” ремісників, яких цехи ігнорували¹²². Ці заборони діяли, за словами авторів документа, всупереч обіцянці, даній райцями у присутності сандомирського воєводи, львівського старости, люблінського підкоморія та інших королівських урядників. У реєстрі перелічено прізвища дев’яти ремісників залізобробного цеху (ковалів, слюсарів, мечників, котлярів, голкарів), трьох шевців, чотирьох різників, яким римо-католицькі цехмістри не дозволяли вступати до цехів. У пекарському (пекарів білого хліба), у деревообробному (стельмахів, бондарів, столярів, колодіїв) цехах через непоповнення “перевівся народ руський”. Ігнорували українських ремісників, порушуючи права та звичаї Львова, і в деяких інших цехах – кравецькому, кушнірському, чинбарському, поворозників і гребінників і т. д. Конкретніше описано ситуацію в об’єднаному цеху “спільної фундації” золотарів, конвісарів та малярів, де українці колись були і цехмістрами; латинники не вписували та не визволяли українських майстрів, до того

¹¹⁸ Каталог. – № 701. – С. 348–350.

¹¹⁹ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 89.

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Там само. – С. 90.

¹²² АЮЗР. – Ч. I. – Т. X. – С. 504–508.

ж, навіть вигнали з цеху Лавріна маляра та Семена, сина майстра¹²³, кажучи, щоб вони собі “інший цех мали руський, крім поляків”. Володимир Александрович на джерельному матеріалі з’ясував окремі неточності, що просочилися до тексту документа. Насправді ці малярі не входили раніше до об’єднаного цеху золотарів, конвісарів та малярів і, напевно, хотіли вступити до новоутвореного (у 1595–1596 рр.) самостійного цеху малярів-католиків, але одержали категоричну відмову¹²⁴.

Вигнання з кравецького цеху на старші роки “заслужив” старійшина Успенського братства Дмитро Красовський. Після відмови знову прийняти його до цеху він запропонував замість себе зятя Яроша (Йоахима), теж кравця. Цехмістри відповіли, що коли українці виграють процес, тоді їх обох вони також приймуть¹²⁵. Після цієї розмови, за відсутності Яроша кравця католицькі майстри напали на його будинок і забрали “шалі злотоглаві, гатлосові, китайкові” (серед забраних речей було й замовлення для княжни Маруші Збараської¹²⁶, сестри брацлавського воєводи Януша Збараського).

Цехмістри кравецького цеху, на думку укладачів реєстру, вирізнялися особливо неприхильним ставленням до українців. Окрім усього, вони якось ще й зачинили в цеховій кімнаті кравецьку челядь “руського народу” і звеліли бити киями за те, що вона не хотіла йти до костелу понад звичай (“nad zwyczaj”). Міські райці, котрих поінформували про це насильство, замість припинити його, навпаки наказали вкинути кравчиків до в’язниці. Райці також видали декрет про приневолення непокірних відвідувати католицькі храми, а в разі непослуху – накладення грошових штрафів (20 гривень на кожного кравця чи кравчика) та ув’язнення у міській тюрмі.

Про цей декрет згадували українські кравці Лука Бартникович та Микола Добрянський, вносячи протест до гродського суду 9 листопада 1601 р. Скаржники стверджували, що такого в цеху не було від часу його заснування, а для задоволення релігійних потреб українці мали “свої церкви, свої свята, свої обряди і свої давні церемонії”. Вони радили львівським райцям займатися більше світськими справами, як світському уряду, а не

¹²³ Мова йшла про відомого маляра Лавріна Пухалу (Пухальського) та Семена Терлецького, див.: *Александрович В.* Львівські малярські родини XVI століття // *Жовтень*. – Львів, 1987. – № 1. – С. 97–98; *Його ж.* Львівські малярі кінця XVI ст. – С. 53–54.

¹²⁴ *Александрович В.* Львівські малярі кінця XVI ст. – С. 55. Міжнаціональні відносини в малярському цеху Львова в XVII ст. також див.: *Жолтовський П.* Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. – К., 1983. – С. 55–57.

¹²⁵ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 507.

¹²⁶ Йдеться про Марію (Марушу) Миколаївну Збараську (пом. до 1620 р.) (*Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV до середини XVIII ст. – С. 299).

духовними¹²⁷. Проте, як вказувало тогочасне братське джерело, тільки після приїзду до Львова львівського католицького архиєпископа Яна Дмитра (Соліковського) та волинського воєводи Олександра Острозького суперечки в ремісничому середовищі Львова тимчасово були вгамовані¹²⁸.

1603 р. у відносинах римо-католицького та православного населення виникла нова конфліктна ситуація. У зв'язку з цим Костянтин Острозький, листом від 20 жовтня 1603 р. повідомив братство, що він вислав підпорядкованих собі слуг та урядовців, серед них володимирського гродського писаря, для обговорення з братчиками “яко найлепей бы се забежати тым речом могло [...] таковому утиску праву посполитому и звычаем”¹²⁹.

У 1603–1604 рр. продовжувалася у міському та гродському судах Львова судова тяжба між українськими та католицькими кравцями. 1 березня 1603 р. у міських актах кравці католицької віри подали декілька важливих, на їхній погляд, причин, чому українські кравці не могли користуватись усією повнотою прав у цеху. Головне заперечення зводилося до того, що кравецький цех у Львові був заснований львівськими райцями “на підставі королівських привілеїв тільки для католиків, а не для людей чужої віри”¹³⁰. При цьому латинники посилалися на цеховий привілей Сигізмунда I, виданий у 1543 р., хоча кравецький цех існував ще в XV ст. Очевидно, цехмістри мали на увазі декрет Сигізмунда I від 9 квітня 1543 р., за яким заборонялося, передовсім, євреям, а також жителям Львова й інших міст Руського та Подільського воєводств займатися продажем жупанів, виготовлених з простого сукна¹³¹. У цьому документі про виключення українців з цеху взагалі не йшлося.

Католицькі цехмістри на своє виправдання також покликалися на декрети Сигізмунда I від 17 лютого 1525 р. та Стефана Баторія від 21 червня 1578 р.¹³², хоча другий з них не містив прямих заборон для українських майстрів на заняття ремеслом. Цікавим виглядає той факт, що кравецькі цехмістри не знали про існування цих документів і готові були навіть присягнути про свою непоінформованість.

Католицькі майстри особливо нарікали на відмінності у вірі, що спричиняли “важку згоду в одному цеху католиків з русинами”, адже останні виявляли непошану та зневагу, за словами поляків, до обрядів Католицької

¹²⁷ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 509.

¹²⁸ Там же. – С. 507.

¹²⁹ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 18–19.

¹³⁰ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 104.

¹³¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 8–10. Документ підтвердив Сигізмунд Август 11 червня 1570 р., його регест див.: Каталог. – № 639. – С. 314–315.

¹³² Привілеї. – Т. 2. – С. 42–44, С. 54–56.

церкви і “ніякими декретами теперішнього (міського. – *М. К.*) уряду, а їх вже кілька, ні карами не дають себе привести до таких послуг у костелі”¹³³. Українські кравці не відзначали латинських свят, примушували католицьких підмайстрів працювати у святкові дні, не бажали брати участь у похоронах та поминальних службах тощо.

Кравці-католики наголошували на окремих аспектах правового становища всього українського населення Львова, що сформувалися у місті не за писаним правом, а звичаєво. Львівські українці не складали міщанської присяги і присяги на вірність місту, їх не допускали навіть до сторожування на мурах міста, “бо їхня охорона не здається місту певною і безпечною”. Чи не вперше в документі тих часів представники львівського кравецького цеху заявили про таку ненадійність українських міщан, котрі “схилялися до ворогів Корони, як до людей своєї віри, завдяки своїм богослужінням, благанням і молитвам у церквах. Ще свіжий спомин про Мичайка (?) і Наливайка, про це знає цілий світ”¹³⁴. Можна з певністю сказати, що остання радикальна заява католицьких кравців не мала жодної підстави щодо часів повстання козаків під проводом Северина Наливайка у 1595–1596 рр.¹³⁵ і віддзеркалювала стан “культурного непорозуміння” між католицьким та православним населенням Львова на початку XVII ст. Львівські священники-крилошани на чолі з намісником, отцем Благовіщенської церкви Григорієм Негребецьким основну причину загострення цих стосунків вбачали в насильницьких методах впровадження унії, після якої “идут от урядов, – як читаємо в їхньому листі від 1604 р., – заказы уживанье обходов, з доброй пріязни Руси с Поляки окрутнеся велика неприязнь вщела [...]”¹³⁶.

Поряд з кравцями протести проти дискримінації у своєму цеху висловлювали також ткачі-українці. Однак вони звернулися вже не до міського, а до королівського суду і повідомили не лише про свої цехові жалі, але й скарги всіх українських мешканців Львова, що тепер “ані ремеслами, ані іншими заняттями, якими до того часу користувалися, не можуть безпечно користуватися”¹³⁷. В результаті Сигізмунд III 19 грудня 1604 р.

¹³³ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 105.

¹³⁴ Там само. – С. 106.

¹³⁵ Львівський літописець другої половини XVII ст. Юзеф Бартоломей Зіморович описав перевезення через Львів у 1596 р. захопленого в полон С. Наливайка, але не згадав жодним словом про якісь вислови симпатії до нього з боку місцевих українців (*Zimorowicz J. B. Leopoldis Triplex // Ejustd. Opera quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur / Ed. C. Heck. – Leopoli, 1899. – P. 152.*)

¹³⁶ *Петрушевич А.* Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – Львов, 1874. – С. 404.

¹³⁷ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 26.

видав мандат до львівського магістрату та цехових старших (цехмістрів), щоб вони залишили українське населення (“людей руської релігії”) при їхніх давніх правах у виконанні ремесел та інших занять до часу вирішення судової справи між українським і польським населенням у королівських судах¹³⁸.

Суперечки між православними та католицькими ремісниками тривали довший час ще у першій половині XVII ст. Так, зокрема, у 1616 р. католицькі майстри двох цехів – суконників та котлярів – отримали привілеї про усунення українців (“схизматиків”) з їхніх цехів¹³⁹. У 1645 р. майстри-українці кравецького цеху в раецькому суді знову скаржилися на своїх колег про позбавлення голосу на цехових зібраннях, заборону розпоряджатися грошми зі спільної скарбнички та інші утиски¹⁴⁰. Українські майстри у скарзі згадували також про попередні раецькі декрети 1622 р., що свідчило про задавненість цехових суперечок. Райці визначили двох уповноважених зі своєї колегії для позасудового примирення сторін.

Тільки у шевському цеху українцям вдалося домогтися рівноправності з польським населенням. У 1618 р. львівський староста Станіслав Мнішек видав розпорядження про утворення окремого цеху для шевців-українців на Краківському передмісті¹⁴¹. Король Владислав IV 28 березня 1633 р. підтвердив цей документ львівського старости¹⁴², змусивши цехових шевців прийняти до свого грона українців з передмістя. Українські шевці поряд з католицькими на паритетних засадах обиралися на цехмістрів та впливали на всі справи у цеху. Рівноправність українців у шевському цеху засвідчили реєстри власників шевських яток, побудованих близько 1645 р. на площі Ринок¹⁴³, та реєстри прийнять до міського права другої половини XVII–XVIII ст. (згадки про шевців-українців були найчисленнішими з усіх українських ремісників у цих реєстрах). Цехмістри шевського цеху (паритетно, українець та поляк) давали рекомендації до прийняття права.

Для підтримки своєї судової справи з львівським магістратом на сеймі королівства, а також з метою збору грошових пожертв на будівництво

¹³⁸ Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 26–27.

¹³⁹ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 226.

¹⁴⁰ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы: В 3-х т. – М., 1953. – Т. I (1620–1647 гг.) / Сост. Е. Апанович, Е. Луговая, С. Майборода и др. – С. 404–406.

¹⁴¹ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 178–181.

¹⁴² AGZ. – Т. X. – N 3705.

¹⁴³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 720, с. 32–33 (у 1645 р. у 54 новозмурованих ятках власниками були 30 українських шевців). Подібні пропорції збереглися й у 1680 р.: Там само. – Ф. 52, оп. 2, спр. 721, с. 26 (8 українців у 16 шевських ятках).

церкви, утримання школи та друкарні братство 1608 р. видало друком “Послання” до духовних та світських провідників українського (руського) народу¹⁴⁴. “От давных л^{ТМ}т утяжени естесми суть зде в Львов^{ТМ} ярмом египетское неволи невыповедимых б^{ТМ}д, с повлочанием задворных и сеймовых уставичных прав и утисков вшеляких, а праве знищення и выгнания от вшеляких обходов и до самое наименшее иглы и шипця, чим бы толко челов^{ТМ}к жив быти могл забороняют нам панове народа Полского люде уживати”¹⁴⁵, – йшлося у братському манфесті. З проханням про пожертви братство зверталось до багатьох можних (“предних”) свого народу, але ті найчастіше відбувалися обіцянками, тож братчики були змушені просити їх у “чужих” людей (натяк, мабуть, на значні датки молдавських господарів на будівництво Успенської церкви).

Як зразок згуртованого народу у “Посланні” 1608 р. наводилися євреї – для “стыду и жалости” українського народу. Братчики пригадували українцям голосний у ті часи випадок, коли єврейська громада зуміла в судовому порядку відстояти свої права на синагогу “Золота Роза” у середмісті, на вулиці Жидівській, хоч і з великими фінансовими витратами¹⁴⁶. Вони “будучи отверженны от лица Божіа, ратунок своим отовсюду подали, и вскурали противко отцом езуитом, не дали взяти школы соб^{ТМ} албо божниц^{ТМ} своеи жидовское в Львов^{ТМ}”¹⁴⁷.

Визначною пам’яткою, у якій найповніше відображені політичні, економічні та культурно-релігійні вимоги українців, стала “Інструкція” посланцям на сейм від 2 січня 1609 р. Її підписали старійшини Успенського Ставропігійського братства Іван Красовський¹⁴⁸ та Андрій Білдагович (Білдага), проте пункти до виконання посланцям формулювали “міщани та передміщани обох урядів та юрисдикцій, замкової та міської” – серед посланців були двоє з львівського середмістя – Стефан Хомич та Іван Бабич, а також двоє передміщан – Семен Красовський і Микола Добрянський¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Я. Ісаєвич помилково ототожнив “Послання” 1608 р. з відозвою під назвою “Лямент альбо мова до короля” від 2 січня 1609 р., що є частиною “Інструкції” посланцям братства на сейм: *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 101–102 (порівн. плутанину щодо дат 1608 та 1609 рр. у тексті та в підписі до ілюстрації). Цитуючи, начебто, “Послання” 1608 р., автор насправді наводить стилістично подібний фрагмент “Ляменту” (Там само. – С. 102).

¹⁴⁵ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XII. – С. 526.

¹⁴⁶ Докладніше цю боротьбу висвітлено в: *Balaban M.* Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – S. 89–146.

¹⁴⁷ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XII. – С. 528.

¹⁴⁸ Я. Ісаєвич уважає, що І. Красовський міг бути автором цього документа (*Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 102).

¹⁴⁹ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 31.

Активність у скликанні зборів парафіян руських церков середмістя та передмість Львова, включно з духівництвом, виявив, зокрема, також священник Воскресенської церкви, львівський намісник Андрій¹⁵⁰. Таким чином, Ставропігійське братство продовжило існуючу практику загальних зборів усіх львівських братств як представників української спільноти міста. У 1599 р. її репрезентанти вже збиралися для того, щоб розпочати судовий процес за свої права в королівських судах. Але й через десять років українська справа не посунулася у позитивному напрямку ні на йоту – посланці української громади на сейми отримували так звані “лімітації”, тобто відтермінування справи на пізніші сейми¹⁵¹. На загальне зібрання української громади все ж не прийшла частина міських та передміських парафіян. Отець Андрій запропонував відлучити їх від Церкви та відмовити їм у евхаристійному спілкуванні.

Отже, в 1609 р. православні Львова вирішили ще раз повторити свої скарги в королівському суді. Серед наведених в “Інструкції” 14 пунктів на перше місце поставлено найголовніше прохання – зрівняти в правах з “польським народом”, з яким український є “одного права” та несе однакові тягарі, згідно з привілеєм Сигізмунда Августа (“привилея з унії”) від 1572 р. Зрівняння мало відбутися в трьох головних сферах міського життя: економічній, релігійній та правовій. Економічна програма української громади була сформована ще в першій половині XVI ст. В “Інструкції” ж було записано ширше два пункти: 1) про дозвіл купувати будинки та крамниці на площі Ринок і на вулицях середмістя та можливість відкупити “руські” кам’яниці, котрі потрапили до вірменських та єврейських рук; 2) про рівний доступ до посад у ремісничих цехах і рівноправне з поляками становище в них.

Обмеження в релігійній сфері, яких українці хотіли позбавитися, також відомі ще з XVI ст.: йшлося про заборони урочистих процесій зі священниками в ризах із запаленими свічками через площу Ринок та вулиці середмістя, наказ не дзвонити під час католицьких богослужінь тощо.

Найоригінальніше та найбільш компромісно в “Інструкції” 1609 р. були сформульовані пункти щодо правового устрою української громади Львова. Хоча спершу українці вимагали повного зрівняння у правах з польським населенням, вони усвідомлювали, що досягнути цього буде важко, і в одному з наступних пунктів запропонували королеві ввести в місті “особное свое руское право і цехи, і уживаня обходов місцких, яко в

¹⁵⁰ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – С. 91.

¹⁵¹ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 42.

Каменцу Подолском народу рускому”¹⁵². Початком цієї “руської” юрисдикції, на переконання братчиків, став би дозвіл українським (“руським”) старшим, міщанам та передміщанам рекомендувати прибулих до Львова українців до прийняття міського права та вступу до ремісничих цехів.

Львів’яни орієнтувалися на руську юрисдикцію, що існувала у Кам’янці-Подільському з 1491 р. За привілеєм Казимира IV українська громада обирала вїйта, який отримував владу судити всіх міщан руської “нації” з правом карати на смерть, а руська юрисдикція звільнялася від влади воєвод, каштелянів та інших королівських урядників¹⁵³. Однак руська юрисдикція не набула свого завершення у вигляді власної ради, а протидія польських мешканців спричинила до численних суперечок у місті впродовж наступних двох століть. У 1670 р. руська юрисдикція була ліквідована через інкорпорацію до польської з рівністю прав обох громад (польської та української) в магістраті¹⁵⁴.

Якби надії братчиків на окрему руську юрисдикцію у Львові виявилися марними, то посланці мали просити короля надати право “яко орменом лвовским, приходнем ту до паньств его кролевское милости”. Ще іншим, але гіршим, на спільну думку українців Львова, виходом могла бути така ж автономія в економічній ділянці (“при обходах купецьтв и ремесел”), як у львівських євреїв, котрі організували два цехи з ремісників різних ремесел¹⁵⁵.

Автори “Інструкції” 1609 р. долучили до неї також гадану промову до короля: “Лямент, албо мова до кроля его милости”. Пропагандивна за характером, вона була розрахована на розголошення судового процесу між українською та польською громадами Львова і привернення на свій бік ширшого загалу, насамперед представників православної шляхти українських та білоруських земель, яка на сеймах захищала інтереси Православної церкви¹⁵⁶. У “Ляменті” в алегоричній формі літературним стилем викладено нарікання на польське населення Львова. “Утяжени естесмо, ми народ руский, от народа полского ярмом над египетскую неволю, –

¹⁵² Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 69.

¹⁵³ *Владимирский-Буданов М.* Немецкое право в Польше и Литве // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1868. – № 11. – С. 520–521.

¹⁵⁴ Там же. – С. 521–522.

¹⁵⁵ Про єврейські ремісничі цехи у Львові писав: *Horn M.* Żydowskie bractwa rzemieślnicze na ziemiach polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich w latach 1613–1850. – Warszawa, 1998. – S. 109–110.

¹⁵⁶ Про сеймову боротьбу після укладення Берестейської унії 1596 р. йдеться в: *Жукович П.* Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией до 1609 г. – СПб., 1901; *Его же.* Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (с 1609 г.). – СПб., 1903–1912. – Вып. 1–6.

жалілися українці, сподіваючись на підтримку, – же нас леч без меча, але горій ніж мечем с потомстви вигубляют, заборонивши нам пожитков і ремесл обходов вшеляких”¹⁵⁷.

За панування Сигізмунда III судову справу про зрівняння у правах української та польської “націй” не вдалося навіть поставити на розгляд у королівських судах. Здебільшого декретами короля процес відтермінувався на чергові сейми¹⁵⁸. Успенське братство після судових невдач початку XVII ст. стало наймати у Варшаві прокураторів (судових захисників), які за оплату допомагали братству розв’язати ті чи інші правові “ребуси”. Так, скажімо, у 1613 р. посланці братства видали прокураторам у Варшаві Анджею Янецькому (Яноцькому) та Марціну Свіжинському (Свідзинському) 140 злотих і забезпечили їх необхідними документами¹⁵⁹. Ймовірно, саме завдяки їхнім старанням король видав мандат від 14 листопада 1614 р. до львівського магістрату, який фактично повторював положення його ж декрету від 19 грудня 1604 р. Він укотре застеріг райців, щоб вони залишали українців при їхніх правах та привілеях, поки їхнє питання не буде вирішене в королівських судах¹⁶⁰.

Наприкінці 1614 р. у лавничому суді розглядалася, здавалось би, приватна справа про спадщину Леська Малецького між його спадкоємцями: племінниками, синами Прокопа Малецького (Драбика), та Лукою Бартошевичем¹⁶¹. Звичайна майнова справа переросла в правове змагання, що безпосередньо заторкувало інтереси українців Львова. У 1608 р. Лесько Малецький визнав борг братству на суму в 1 тис. злотих, заставою на яку були крамниці багатих крамів на площі Ринок¹⁶². Але братство, замість висунути претензії на крамницю, почало захищати інтереси синів Прокопа Малецького через діяльного братчика Стефана Хомича. Позивачем у

¹⁵⁷ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 35; Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 70.

¹⁵⁸ Див. численні декрети про лімітацію (відтермінування) справи за часів Сигізмунда III: ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 406 (1606 р.), 417 (1607 р.), 440 (1613 р.), 447 (1614 р.), 457 (1615 р.), 466 (1617 р.), 494 (1625 р.).

¹⁵⁹ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 41–42. Три листи цих обох судових захисників до братства у 1613–1614 рр. з рекомендаціями правових кроків та з обговоренням питання винагород зберігаються в: ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 445, арк. 1–6.

¹⁶⁰ Там само. – Арк. 44–45.

¹⁶¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 258, арк. 669–671, 683–696, 753–755. В. Лозинський неправильно вказав дату процесу: 1619 р., замість – 1614 р. (*Łozinski W.* Pat-gusyat i mieszczanstwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – S. 330–331).

¹⁶² *Срїбний Ф.* Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI ст. до половини XVII ст. // ЗНТШ. – Львів, 1912. – Т. 112. – С. 61.

справі виступив католик, кравець Лука Бартошевич, котрий покликаючись на своє віровизнання, вимагав у суді відсудження від синів Прокопа крамниці на площі Ринок, яку православні (“схизматики”) за декретом Сигізмунда I 1525 р. не мали права посідати. У відповіді Стефан Хомич відкинув силу (“validitas”) декрету 1525 р., оскільки такий правовий документ з’явився без згоди шляхетських послів, підкресливши натомість чинність привілею Сигізмунда Августа від 1572 р., виданого на сеймі за згодою шляхетських послів (саме цей документ відмінив попередні суперечливі декрети та рішення)¹⁶³. Судова суперечка між магістратом та українською громадою щодо впровадження цього привілею ще не завершена остаточно у королівських судах, тому він зберігає свою правову дію. Після обміну сторін аргументами, лавничий суд вирішив, спираючись якраз на декрет 1525 р., що нащадки Прокопа Малецького (Драбика) повинні продати спірну крамницю протягом року вірному Латинській церкві¹⁶⁴.

Ще один конфлікт між римо-католицькою та руською громадою Львова виник у 1623 р. – через те, що українці провели в останню дорогу когось із неназваних визначніших членів громади, що мешкав у середмісті поза вулицею Руською, через центр міста зі співом, запаленими свічками. Судовий процес у міському суді розпочав міський інстигатор Станіслав Церазин (Stanislaus Cerasinus) на вимогу і “від імені всього міста, як урядів, так і посполитого люду, католиків” проти старших “русської нації” та Ставропігійського братства Миколи Добрянського й Андрія Білдаги¹⁶⁵. Напруження навколо цієї справи підігрівало римо-католицьке духівництво. На проповідях вони відверто закидали міському уряду, що той дозволив таку врочисту похоронну процесію. У судовому процесі захисником руських старших виступав шляхтич Захарій Сярницький. На його переконання, слід було позивати руське духівництво, яке власне й вело похоронну процесію, а не світських осіб, старших української громади. Судовий захисник також посилався на привілей Сигізмунда Августа від 1572 р. та наводив інші міркування релігійного характеру, якими усправедлилював руську громаду. Урешті-решт він зазначив, що й раніше українці проводили такі процесії безперешкодно. Вирок расцького уряду був засуджуючий: українських старших мали затримати в ратуші зі сплатою

¹⁶³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 258, арк. 690–691.

¹⁶⁴ Крамниця та кам’яниця на площі Ринок так і не потрапили до польських рук, залишившись в українських міщан: Успенське братство у 1627 р. через свої старших відступило своє право на цю нерухомість Катерині Прокоповичовні, вдові Станіслава Миколайовича (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 42, арк. 604).

¹⁶⁵ Акти судового процесу з 1623 р. опубл. в: *Петрушевич А.* Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – С. 277–283; АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XII. – С. 543–549.

60 гривень кари. Райці не допустили апеляції засудженої сторони до короля. Руські старші були затримані у ратуші протягом години, після чого на прохання співгромадян їх відпустили¹⁶⁶.

Судова суперечка з магістратом у королівських судах і далі забирала чимало часу та грошових засобів. 1616 р. братство ухвалило послати у Варшаву своїх представників (резидентів), які найкраще розумілися на правових тонкощах, щоб ті постійно відстежували хід процесу, пробуючи інспірувати (передовсім грошами та подарунками) позитивне для братства судове рішення. Кожен резидент мав мешкати у Варшаві вісім тижнів, після чого його змінював інший представник братства, утримання родини якого та відшкодування його господарських втрат брала на себе Ставропігія¹⁶⁷. Проте й ці заходи братчиків за часів Сигізмунда III не дали жодних реальних результатів, призвівши тільки до великих грошових витрат.

На правове становище української громади Львова впливало неприхильне ставлення до “схизми” короля Сигізмунда III¹⁶⁸, неприхованою метою котрого було поширення унії серед українського та білоруського населення Речі Посполитої. Ставропігійське братство й українська громада безпосередньо відчували на собі спрямування цієї конфесійної політики наприкінці його панування. Після усунення від церкви священника Василя Боярського¹⁶⁹ король втрутився у право подавання львівського магістрату, що повинен був презентувати кандидата на священника до Успенської церкви, та у листі 8 січня 1631 р. рекомендував райцям “спокійного чоловіка, який справу до унії провадив би” і притому не порушив згоди у місті¹⁷⁰. Однак смерть Сигізмунда III 1632 р. тимчасово зупинила подальші ускладнення та сутички щодо надання презенти для унійного кандидата, й міська рада фактично дозволила братству обрати православного священника.

¹⁶⁶ Різні інтерпретації цього процесу з окремими неточностями та недоречностями щодо вироку райців подали: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 235; *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczactwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – S. 339.

¹⁶⁷ *Зубрицький Д.* Летопись Львовского Ставропигиального братства. – С. 49.

¹⁶⁸ Наприклад, під час перебування Сигізмунда III у Львові в 1621 р. українці не зуміли переконати його підтримати їх у суперечці з католицьким магістратом, хоча король прийняв дорогі подарунки перськими килимами та розкішними східними тканинами (*Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 232).

¹⁶⁹ Братство скористалося своїм правом усунення запідозреного в унійних симпатіях священника наприкінці 1630 р., див.: *Мицько І.* Львівські священники та вчителі останньої чверті XVI – першої третини XVII ст. // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. – Львів, 1996. – С. 13.

¹⁷⁰ *Петрушевич А.* Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – С. 293. А. Криловський хибно відніс видання мандата Сигізмунда III до 1629 р., року скликання Львівського собору для поєднання “Русі з Руссю” (тобто уніатів з православними), вважаючи, що це сталося “за намовою єзуїтів” (*Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – С. 103).

Магістрат прагнув скористатися правом патронату насамперед з меркантильних мотивів, українська ж громада намагалася протидіяти цьому. 18 липня 1633 р. братчики звернулися до райців із проханням поступитися Успенському братству правом патронату та подання священика до міської церкви. Пропонувалося зробити це терміном на 40, 30, 20 або 10 років, та магістрат погодився поступитися лише на 1 рік¹⁷¹. Владислав IV під час перебування у Львові 10 жовтня 1634 р. передав “право подавання” до міської церкви братству, яке здобуло можливість безперешкодно вибирати для міської церкви монахів¹⁷². Магістрат відразу ж ініціював судову тяганину про відміну цього привілею й змушував братство прийняти його кандидата на священика. Після протестів братства та грошових дарунків у королівській канцелярії 20 лютого 1637 р. вийшов королівський декрет про заборону магістрату зловживати правом презенту¹⁷³. 3 квітня 1647 р. магістрат листовно попросив холмського унійного єпископа Методія (Терлецького) номінувати священиків до церков, що перебували у міській юрисдикції¹⁷⁴.

Ще в другій половині XVII ст. братчики у своїх підтвердженнях прав та привілеїв старалися застерегти права патронату над міською церквою за Ставропігійським братством¹⁷⁵. Проте міська рада втримала у своїх руках право подавання і зловживала ним не тільки щодо православних церков, але й латинських костелів. З огляду на це, 23 січня 1677 р. Ян III Собеський видав мандат, докоряючи магістрату в зловживанні правом презентування кандидатів на міські парафії у Львові. У мандаті, зокрема, наказувалося магістрату вибирати кандидатами у священики “з руської нації відповідних та вчених осіб, чесних звичаїв, котрі не виступають проти побожної науки Римської церкви, по-іншому – зразкових мужів”¹⁷⁶.

Владислав IV, який зі вступом на королівський трон легалізував у 1633 р. православну ієрархію, підтримував добрі стосунки з українськими козаками, маючи на меті використати їхній мілітарний потенціал у зовнішній

¹⁷¹ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 105–107.

¹⁷² Каталог. – № 830. – С. 418.

¹⁷³ Мандат від 20 лютого 1637 р. не містив підтвердженнь права патронату для братства, як гадав Д. Зубрицький (*Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 255; *Зубрицький Д.* Летопись Львовского Ставропигиального братства. – С. 58–59), згадувалося тільки про зловживання цим правом з боку магістрату (*Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 113).

¹⁷⁴ ЦДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 162 (реєстр документів у судовій справі львівського магістрату з українською громадою).

¹⁷⁵ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – С. 208–209.

¹⁷⁶ Львівський історичний музей. – Відділ фондів (рукописи), спр. 246, арк. 1.

політиці, і не продовжував конфесійну політику свого батька. Однак і за його панування львівські українці не зуміли добитися в королівських судах остаточного розгляду їхньої справи з магістратом і припинили будь-які заходи на сеймах. У 1636 р. посланці братства Яній Афендик та Миколай Альвізій були на загальному сеймі королівства, але про судову справу з магістратом розмови не вели¹⁷⁷.

Конфлікти між польською та українською громадами, зрозуміло, не припинялись. Після нарікань братчиків 20 лютого 1637 р. вийшов черговий королівський мандат до львівського магістрату про скарги українського населення на його дії (примус при поданні священників, заборона похоронів зі свічками та церковним співом тощо). Магістрату ще раз вказувалося, що його справа з українською громадою остаточно не розглянута в надвірних судах, тому міській владі було наказано залишити українців при їхніх старих правах¹⁷⁸. Оскільки конфліктна ситуація все ще не була вичерпана, через два роки, 20 квітня 1639 р., Владислав IV новим мандатом узяв братство під протекцію від будь-яких утисків магістрату Львова¹⁷⁹.

У 1642 р. райці наклали на 20 власників кам'яниць на Руській вулиці податок донативу на суму 2 тис. зл., хоч ухвалена сума податку з усього міста склала всього 6 тис. зл. Такий несправедливий розподіл суми податку – зовсім непропорційно щодо кількості українського населення у середмісті – зумовив скаргу українців спочатку до магістрату, а потім до короля Владислава IV¹⁸⁰, але вона залишилася без відповіді.

4. Роки військових розрух та економічного занепаду міста (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.)

Грізний для Речі Посполитої 1648 р. розпочався для української спільноти Львова декретом міської ради від 16 березня із заборonoю для православних жителів влаштовувати публічні похоронні процесії в місті¹⁸¹. Після трагічних подій облоги міста козацькими і татарськими військами

¹⁷⁷ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 328.

¹⁷⁸ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 113–114.

¹⁷⁹ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 256.

¹⁸⁰ Там само. – С. 260.

¹⁸¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 579, арк. 1. Опубл.: *Петрушевич А.* Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – С. 520–521.

1648 р., що супроводжувалися масовим психозом польського населення щодо українців, насиллям з боку польських військ та міських урядових чинників¹⁸², українська громада вирішила підтвердити своє правове становище й вислала посланців на коронаційний сейм у 1649 р. Посланці мали клопотати перед українськими світськими та духовними особами (київським воєводою Адамом Кисілем, колишнім львівським братським вчителем, а тоді київським митрополитом Сильвестром (Косовим) та ін.) про підтримку в їхніх домаганнях дійсного виконання королівських привілеїв, реально якими Успенське братство та українська громада не могли користуватися¹⁸³. Представники братства добивалися підтвердження здобутих прав сеймовою конституцією, оскільки вона давала значно більше гарантій, ніж королівський привілей. У складеній інструкції посланцям братство згрупувало свої вимоги у дві частини, які можна умовно поділити на “братську” (релігійну) та “світську” (політичну). У першій частині програми, котра мала лобюватися під час коронаційного сейму, були пункти про дозвіл братству карати вироками “непослушних братів”, вільний вибір та усунення священиків, давні, але незадоволені, прохання про вільне здійснення публічних обрядів тощо. Один з пунктів передбачав заборону православним (“руським“) християнам вступати на службу до євреїв, “особливо тим, що до того поганства тиснутья, і звідси буває погіршення та примовка”¹⁸⁴.

Що ж до “світських справ”, то тут українська громада вимагала реалізації попередніх привілеїв про допущення її на засідання міської ради. У разі відмови планувалося просити про такий судоустрій, як у вірмен¹⁸⁵. Представники української громади мали знати про кожне засідання, де йшлося про “квоти, складки, ухвали”, та самі брати участь у прийнятті рішення. Посланцям рекомендували бути наполегливими й “у цьому не поступатися”. Інша частина вимог стосувалася усунення економічних обмежень: дозвіл вільної торгівлі всіма товарами впродовж цілого року, а не тільки під час ярмарків, можливість безперешкодної купівлі кам’яниць,

¹⁸² Приклади описав та прокоментував: *Томашівський С.* Межи Пилявцями і Замостям / Матеріали до історії Галичини. – Т. III // Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1913. – Т. VI. – С. 20, 35, 51–52; *Його ж.* Самуїл Казимир Кушевич, райця львівський і його записна книжка // ЗНТШ. – Львів, 1897. – Т. 15. – С. 19.

¹⁸³ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 187.

¹⁸⁴ Там же. – С. 188–189.

¹⁸⁵ А. Криловський неправильно витлумачив цей фрагмент: “як вірмени мали засідати у раді” (*Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – С. 105), – насправді вірмени не засідали у міській раді до кінця існування Речі Посполитої.

утримання аптек, обрання цехмістрами ремісничих цехів, право “варити, ситити та палити” горілку, вино, пиво, мед та ін.¹⁸⁶

Як наслідок, братство та українська громада отримали в королівській канцелярії наприкінці січня – на початку лютого 1649 р. підтвердження лише своїх давніх привілеїв (зокрема, про зрівняння в правах 1572 р.¹⁸⁷). Проте інші їхні домагання, а також прохання про сеймове затвердження привілеїв залишилися невиконаними. Після повернення посланців братства з коронаційного сейму 1649 р. міська рада ще раз повторила ухвалу про заборону урочистих процесій (“О сакрамент”) та підтвердила декрет про шинкування вин, “Руси обтяжливий”¹⁸⁸, виданий нею ще 1646 р. і королем Владиславом IV затверджений 18 березня 1647 р.¹⁸⁹ Згідно з цим декретом, у середмісті та на передмістях повинно було залишитися тільки 14 броварів для шинкування вин, а всі міщани та передміщани позбавлялися того права. Зрозуміло, що українські броварники вина мали мінімальні шанси потрапити до цих обраних міською радою шинкарів.

Після невдалої Зборівської компанії 1649 р., король Ян Казимир 12 січня 1650 р. видав диплом на користь православного населення Речі Посполитої, дозволивши, окрім іншого, доступ українських міщан Львова до магістрату¹⁹⁰. Проте магістрат й надалі ігнорував це королівське розпорядження, як і наступні грамоти, одержані українською громадою від нового короля. У 1650 р. Ставропігійське братство знову вислало посланців на сейм до Любліна. В інструкції їм наказувалося, “приїхавши до Любліна, зупинитися на квартирах окремо, а не з панами поляками (послами, обраними міською радою. – *М. К.*) й окремо харчуватися, а не разом з ними, щоб більших витрат уникнути”¹⁹¹. Вперше в інструкції говорилося про співпрацю з представниками міста для розв’язання загальноміських проблем, породжених воєнним часом. На Люблінському сеймі братські посланці мусили разом із міськими послами (“панами поляками”) намагатися повернути церковні коштовності та гроші, котрі забрав Ярема Вишневецький та його відпоручник, ломжинський староста Геронім Радзейовський, у 1648 р., напередодні облоги міста військами Богдана Хмельницького, а також 3 тис. зл., які українська громада міста заплатила татарському послові після Зборівської битви.

¹⁸⁶ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 190.

¹⁸⁷ Привілеї. – Т. 2. – С. 63–66.

¹⁸⁸ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 410.

¹⁸⁹ Привілеї. – Т. 1. – С. 451–454.

¹⁹⁰ *Петрушевич А.* Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – С. 303, 530.

¹⁹¹ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 133.

Дошкульного правового удару зазнало Успенське братство у розпал повстання Б. Хмельницького, після Берестецької битви, 9 липня 1651 р., коли королівський придворний, гостининський хорунжий Станіслав Студзинський здобув королівське надання (“даровизну”) за правом кадука (горла) на “руські” друкарні та їхнє майно у Львові¹⁹². Представник хорунжого звернувся до львівського магістрату з вимогою про виконання привілею. Виконуючий обов’язки вїта Станіслав Вільчек та два лавники наклали арешт та опечатали друкарню й друкарське майно з книжками не тільки Ставропігійського братства, але й приватної особи, друкаря Михайла Сльозки. Обидві скривджені сторони розпочали у міському суді процес зі Станіславом Студзинським з приводу конфіскації їхніх друкарень¹⁹³.

Представники братства Павло Лавришевич та Василь Леонович, викладаючи правові аргументи, заявили в міському суді, що друкарня братства не є приватним володінням, а власністю Церкви і нею опікується братство, “а братство не вмирає”¹⁹⁴, тож надання на праві горла тут є помилковим. З огляду на цю очевидну помилковість, братчики протестували проти арешту й опечатування друкарні та майна. До того ж, вони не були повідомлені магістратом про ці судові дії, а отже, не могли показати своїх привілеїв, які, безсумнівно, підтвердили б саме їхнє право на друкарню. Власні аргументи, що виявляли безпідставність арешту друкарні та її майна, виклав також Михайло Сльозка: відсутність позову з боку міського суду перед арештом та незгадування його прізвища в “даровизні” С. Студзинському, його непідсудність міській юрисдикції за королівськими привілеями¹⁹⁵, належність друкарні до юрисдикції львівського католицького архієпископа¹⁹⁶ тощо.

¹⁹² *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 292–293; *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – С. 106–107. Правом кадука (горла) король користувався щодо майна після смерті його власників у разі відсутності спадкоємців.

¹⁹³ Матеріали цього процесу в львівському міському суді за 7–9 серпня 1651 р. опубл. у: *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 136–152.

¹⁹⁴ Там же. – С. 142.

¹⁹⁵ Цікаво, що 1638 р. львівський магістрат поряд з львівським католицьким архієпископом рекомендували королю Владиславу IV надати Михайлові Сльозці право друкувати книжки, зокрема й кириличними літерами, і закласти свою друкарню на протипагу братській (Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.): Зб. док. / Упор. Я. Ісаєвич, О. Купчинський, О. Мацюк, Е. Ружицький. – К., 1975. – С. 168). Про друкарську діяльність М. Сльозки докладніше в: *Ісаєвич Я.* Преемники первопечатника. – М., 1981. – С. 97–103; *Ісаєвич Я.* Українське книгодрукування. Витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 211–218, 263–265.

¹⁹⁶ Привілей львівського католицького архієпископа Станіслава (Гроховського) від 5 серпня 1638 р. опубл. в: АЮЗР. – Ч. I. – Т. X. – С. 648–649; переклад українською мовою: Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні. – С. 166.

Якою ж була відповідь речників міського суду на всі ці, здавалося б, неспростовні докази скаржників, котрі звинувачували у неправових діях насамперед магістрат? Райці, вдаючись до двозначних правових формул, виправдовувалися різними софістичними методами¹⁹⁷. Урешті-решт міська рада збилася з правового шляху й заявила, що привілеями на друкарню братство зловживало, “часто-густо схизму розсіваючи, результат їхніх друкарень тепер на повстаннях (козацьких. – М. К.) і на людях та державі виявився”¹⁹⁸.

У результаті раєцький уряд, вислухавши аргументи та взявши до відома документи сторін, передав цю справу на розгляд до королівського суду, але свого попереднього рішення про арешт та опечатування майна друкарень не скасував. Після цього вироку представник С. Студзинського просив райців накласти арешт з відповідним опечатуванням і на приховані суми грошей чи майно, яким ще розпоряджалося братство, а також протестував проти вказаного шляху ремісії справи. Братчики та М. Сльозка, натомість, апелювали до короля про скасування диплому даровизни. Райці залишили своє розпорядження без змін, переадресувавши прохання представника С. Студзинського королівському суду¹⁹⁹.

Виконання королівського привілею, фактично, позбавило би братство важливого джерела прибутків, адже друкарня приносила найбільше коштів, за які, в основному, й утримувалися церква, школа, шпиталь. Розуміючи складність ситуації, старші братства розіслали листи про підтримку до можливих протекторів – київського воєводи Адама Кисіля, молдавського господаря Мойсея Могили, його сестри, сандомирської воєводини Анни Мишковської²⁰⁰. Завдяки їхньому заступництву, король через рік, у

¹⁹⁷ Судовий процес, мовляв, законно розпочався через внесення обляти до раєцьких актів без ознайомлення з її змістом позивачів, оскільки в даровизні “руських” друкарень С. Студзинському говорилося конкретно про доведення змісту до відома (*ad notitiam*) тільки урядів та магістратів. По-друге, позови необхідні лише у “формальних” процесах, а не при даровизнах. Райці також пробували нівелювати аргумент про невідповідність застосування права горла щодо майна братства, “яке не вмирає”. За їхньою інтерпретацією документа, король все ж таки міг видаги привілей даровизни на праві горла на тій тільки підставі, що у тексті королівської грамоти вони не знаходили слів “після смерті (*post obitum*)”, котрі звичайно стосуються приватної особи. Привілеї братства та Михайла Сльозки, якими вони обґрунтовували своє право на друкарні, на думку міської ради, не могли зашкодити королівській донації. Такі привілеї мали тимчасовий характер, отже, наступні дипломи можуть їх відмінити. Король, надаючи будь-який привілей, не забирає у себе можливості в майбутньому скасувати його (*Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 145–151).

¹⁹⁸ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 145. Порівн.: *Ісаевич Я.* Українське книгодрукування. Витоки, розвиток, проблеми. – С. 264.

¹⁹⁹ *Крыловский А.* Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 151–152.

²⁰⁰ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 171–177.

1652 р., відмінив привілей С. Студзинському і зняв арешт на майно друкарень. Та магістрат не поспішав упроваджувати в дію і цей королівський декрет, тому коронний канцлер Анджей Лещинський змушений був 27 травня 1652 р. листовно повідомити львівських райців про припинення справи братства зі С. Студзинським, що “в королівському суді є заспокоєна”, наказавши без зволікань зняти опечатування майна друкарень²⁰¹. Загалом на полагодження цієї справи – скасування королівського привілею С. Студзинському, братство витратило 1245 зл. (не рахуючи значних дорожніх видатків)²⁰².

Після подій Визвольної війни українського народу (включно з двома облогами Львова 1648 та 1655 рр.), упродовж яких міжнаціональні стосунки у Львові були неймовірно напруженими²⁰³, у другій половині XVII ст. взаємини між українською та польською громадами склалися у спокійному руслі. Конфліктних ситуацій на рівні обох громад у джерелах віднотовано небагато, а ті нечасті, що трапляються, незабаром згасали. Найбільше нарікали українці на несправедливий розподіл під час збору надзвичайних податків, коли невелика кількість українців-міщан, котрі мешкали в середмісті на вулиці Руській, змушені були платити близько третини визначеної магістратом суми. Наприклад, так було в 1660 р. (час приїзду короля Яна Казимира до Львова), у 1662 р. (збір коштів на утримання артилерії)²⁰⁴, однак далі протестів справа не просунулася. 1669 р. міська рада вкотре поновила заборону для українців купувати будинки поза вулицею Руською²⁰⁵. Райця Адам Томіцький, писар Якуб Мосціцький та регент громади Анджей Добрич у 1670 р. внесли в акти Коронної метрики протест проти продажу католиком золотарем Якубом Галяровичем кам'яниці на площі Ринок “вірному константинопольського патріарха” Кипріяну Кисельницькому²⁰⁶. Тоді ж регент міста виявив надзвичайно бурхливу діяльність у цій справі, подавши протест навіть проти магістрату Львова, який “проти прав та декретів міста” дозволяє приймати до своїх актів записи про продаж кам'яниць українцям²⁰⁷. За словами ж Якуба Галяровича, він не був першим католиком, котрий відступив українцеві за певну суму кам'яницю, і досі міська рада не забороняла вносити такі контракти

²⁰¹ Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство. – Приложение. – С. 153.

²⁰² АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 415.

²⁰³ Детальний опис облог Львова подав: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 263–287 (1648 р.), 303–341 (1655 р.).

²⁰⁴ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 215–216; *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 367.

²⁰⁵ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 378.

²⁰⁶ AGAD. – *Metryka Koronna*, ks. 210, k. 351–352.

²⁰⁷ *Ibid.* – К. 353–354.

до своїх актів²⁰⁸. 15 листопада 1670 р. асесорський суд видав позитивний для Кипріяна Кисельницького вирок, згодом справа через апеляцію застрягла в реляційному суді (розгляд у ньому міг відкладатися на десятиліття), тож, фактично, українець володів кам'яницею на площі Ринок безперешкодно²⁰⁹.

У 1670 р. постало інше економічне питання про право українських міщан шинкувати напоями, проти чого виступив міський уряд²¹⁰. 1684 р. виникла сутичка магістрату з Успенським братством, коли райці наказали братчикам дзвонити під час похорону бурмістра Адама Томіцького, а братство відмовилося це робити. Вважаючи непослух свідченням неповаги до міської влади, райці покарали штрафом двох братчиків та видали ухвалу з наказом відтепер дзвонити після смерті кожного райці чи його дружини. Проте невдовзі король Ян III Собеський відмінив це рішення магістрату, залишивши можливість домовлятися про таке дзвоніння за винагороду²¹¹.

Втім, у другій половині XVII ст. простежувалася тенденція до співпраці, взаємврахування інтересів та порозуміння магістрату й старших української громади. Добиваючись привілею на нобілітацію для Львова у 1658 та 1661 рр., райці, окрім римо-католицького населення міста, включили у число можливих отримувачів пільгового статусу також українців і вірмен²¹². 1679 р. у суперечці магістрату та цехів з приводу накладання несправедливих податків старші української та вірменської громад стають на бік магістрату²¹³. За королівським декретом 1686 р., руські старші, поряд з вірменськими, одержали змогу обрати двох представників до міської комісії, що оцінювала рухоме та нерухоме майно при накладанні податків²¹⁴. Проти цього декрету, вигідного для українців та вірмен, магістрат не протестував²¹⁵. Українська громада успішно підтвердила свої привілеї у польських королів Михайла, Яна III Собеського, Августа II²¹⁶,

²⁰⁸ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 681–685.

²⁰⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 46зв., 63.

²¹⁰ Там само. – Ф. 52, оп. 2, спр. 611, арк. 265.

²¹¹ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 750–752.

²¹² Привілеї. – Т. 1. – С. 468, 477.

²¹³ Соціальна боротьба в місті Львові у XVI–XVIII ст. – С. 317–324.

²¹⁴ Привілеї. – Т. 2. – С. 374.

²¹⁵ Д. Зубрицький безпідставно вважав, що магістрат не допускав українців до нарад у справі податків і нібито з 1686 р. українці мали незрозумілий “вільний” голос на таких нарадах (Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 446). Але загострення у стосунках обох громад сталося наприкінці XVII ст. і мова тоді йшла про першість голосування українських старших перед регентом громади, а голосування повинно було відбуватися на засіданнях “станів та націй” міста (порівн.: АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XII. – С. 582–595; Привілеї. – Т. 2. – С. 83–84).

²¹⁶ Привілеї. – Т. 2. – С. 69–83.

хоча й не досягла реальної рівності з польською громадою. Висилаючи представників на сейми в 70-х рр. XVII ст. для лобювання своїх інтересів, братчики не згадували про відновлення процесу з магістратом²¹⁷. Ймовірно, за часів економічного спаду, який тоді переживало місто, в цьому та інших подібних випадках конфесійні й національні суперечності тимчасово відійшли на другий план перед потребою станової економічної солідарності²¹⁸. І все ж, ця міщанська корпоративність у Львові мала свої межі, й коли хтось з українців приватно домагався королівського привілею про рівні права з поляками в торгівлі (як Михайло Скалка в 1685 р.) чи купував кам'яницю на площі Ринок для краєння та продажу сукна (як Григорій Васильович у 1682 р.)²¹⁹, то польський магістрат разом з цехмістрами докладали всіх зусиль, щоб зберегти обмежуючий статус для української громади Львова.

Діяльність Ставропігійського братства в другій половині XVII ст. через несприятливі зовнішні обставини (облоги, війни, виїзд населення з міста) частково була паралізована. Тільки в 1686 р. зібралося більше коло братчиків, що зуміли обрати своїх старших. У 1692 р. на засіданні було виділено п'ять представників від братства “на ратушу” для захисту прав української громади²²⁰. З приходом до влади енергійного старійшини Миколи Красовського, який обіймав спочатку, з 1686 р., посаду писаря, а з 1692 до 1697 р. – старшого, братство стало прагматичнішим у своїх практичних кроках. Саме за урядування цього старійшини воно віднайшло нове джерело прибутків – позички під заставу, навіть за участю єврейських посередників²²¹.

²¹⁷ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 272–273, 283–285.

²¹⁸ На прикладі малих міст Руського воеводства це явище простежив польський історик Є. Мотилевич: *Motylewicz J. Miasta województwa Ruskiego w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku. Zagadnienie kierunków i dynamiki przemian // Sąsiedztwo. Osadnictwo na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim w czasach nowożytnych.* – Rzeszów, 1997. – S. 29. Про міста Великого князівства Литовського див.: *Alexandrowicz S. Gospodarcze, prawne i etniczne osobliwości sieci miejskiej ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVII w. // Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy / Red. nauk. J. Wyrozumski.* – Kraków, 1996. – S. 61–89.

²¹⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 45–45зв., 62–63зв.; Ф. 52, оп. 2, спр. 619, арк. 339–341зв.

²²⁰ *Шараневич И. Николай Красовский (Миколай Красувский). Исторический очерк.* – Львов, 1895. – С. 6, 8. Див. також генеалогічну розвідку про його родину: *Шестакова Н. Родина Стрілецьких і Красовських у Львові другої половини XVII – початку XVIII ст. // ЗНТШ.* – Львів, 2000. – Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 247–254.

²²¹ *Шараневич И. Николай Красовский.* – С. 100–105.

Взаємини української громади та магістрату знову загострилися наприкінці XVII ст., коли в конфлікті старших української громади та регента міської громади про першість голосування на “зібранні станів та націй” міста райці підтримали регента²²². Судова тяганина, що тривала у 1699–1701 рр., формально завершилася перемогою руських старших, які домоглися декількох королівських декретів. Тим часом райці вирішили взагалі не допускати старших української громади на “зібрання станів та націй” міста, оскільки, за їхнім твердженням, справа про черговість голосування з регентом нібито остаточно ще не завершена. У королівському мандаті з цього приводу також наказувалося магістрату не змушувати “непотрібними карами” українців до підписання невігідних для них ухвал.

Певною мірою на загострення відносин українців з міською владою вплинула позиція Ставропігійського братства не приймати унію, котру проголосив 1700 р. у Львівській єпархії єпископ Йосиф (Шумлянський) (з ним братство перебувало в напружених стосунках не одне десятиліття²²³), а також тісні контакти чільних діячів братського руху з московськими резидентами в 1690-х рр.²²⁴ Потрапивши у скрутне становище, українці на початку XVIII ст. спробували відновити в королівських судах процес про зрівняння в правах з польською громадою та введення в дію привілею Сигізмунда Августа від 1572 р.²²⁵, однак події Північної війни, що заторкнули Львів у 1704 р., завадили цій судовій акції української громади.

²²² Основні документи, які висвітлюють судовий процес між українськими старшими та регентом, опубл. в: АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XII. – С. 582–595.

²²³ Про взаємини львівського єпископа Йосифа (Шумлянського) та Ставропігії читаємо в: *Andrusiak M. Józef Szumlański. Pierwszy biskup unicki Lwowski (1676–1708). Zarys biograficzny.* – Lwów, 1934. – S. 124–136.

²²⁴ Див. наприклад: *Соловьев С. История России с древнейших времен.* – 2-е изд. – СПб., 1896. – Кн. 3. – Т. XIV. – С. 1130–1131; *Петрушевич А. Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год.* – С. 375–377. У розмові з московським резидентом Борисом Михайловичем 1692 р. братчик Юрій Папара скаржився про зростання “гонінь на православну віру” у Львові з боку поляків після підписання “Вічного миру” між Річчю Посполитою та Московською державою у 1686 р., але до цих слів треба ставитися обережно, адже у тій же розмові братчик висловив цілком фантастичні побоювання про перехід на католицизм Москви (sic!) під впливом агітації місіонерів Товариства Ісуса (*Петрушевич А. Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год.* – С. 376–377).

²²⁵ *Зубрицкий Д. Летопись Львовского Ставропигияльного братства.* – С. 101–102. Автор помилково ствердив, що українці (русини) відновили розпочатий 1592 р. (?) процес з поляками. Насправді ж, українська громада провадила судовий процес з великими перервами з моменту невиконання польським магістратом привілею 1572 р. Порівн. слова у листі братства близько 1600 р. до невідомого достойника: “у цих справах 18 років за двором короля з райцями та з громадою судимося [...]” (MCS. – P. 880; у виданні неточно встановлено дату написання документа – “бл. 1595 р.”).

1708 р. Успенське Ставропігійське братство перейшло на унію, визнавши зверхність намісника престолу Св. Петра Климента XI, який було від 5 квітня 1709 р. взяв братство та Онуфріївський монастир під свою опіку, тобто підпорядкував їх безпосередньо Апостольському престолу та Конгрегації поширення віри²²⁶. Попри це, правове становище української громади у Львові не змінилося – райці й не думали допускати українців до участі в управлінні містом, як це було зроблено, наприклад, у деяких містах Руського воєводства – Дрогобичі, Мостиськах, Красноставі та ін.²²⁷ Здавалося, після прийняття унії українці зрівнюються у правах з римо-католицьким населенням Львова, адже згідно з конституцією Речі Посполитої від 1699 р., міщани-уніати мали бути допущеними до всіх міських урядів та прав, якими володіли міщани-латинники²²⁸. Після чергової категоричної відмови львівського магістрату українська громада знову вдалася до судових заходів. У 1712 р., знаючи настрої громади, ініціатором скликання наради за участю львівських братств та духовництва став львівський єпископ Варлаам (Шептицький)²²⁹. 10 вересня 1712 р. представники передміських братств (при церквах Св. Миколая, Св. Йоана Богослова, Св. Параскеви-П'ятниці, Богоявлення, Воскресення, Св. Теодора, Св. Хреста) уповноважили Львівське Успенське братство вести боротьбу з магістратом за зрівняння “руської нації” у правах і заприсяглися всіма “силами підтримувати справу проти міста”²³⁰. Готуючись до судових розглядів у 1712 р., представники Ставропігії замовили витяг з кам'янець-подільських гродських актів копії привілеїв української громади цього міста, що володіла правом обирати одного бурмістра до міської ради²³¹. 1713 р. вислані до Варшави уповноважені братства добилися початку судових акцій через видачу позову райцям до надвірного суду.

У відповідь львівський магістрат наклав новий податок, основний тягар якого падав на українців, щоб райці мали кошти на ведення судового

²²⁶ Привілеї. – Т. 2. – Додатки. – С. 521–524.

²²⁷ *Ісаєвич Я.* З історії суспільно-політичної боротьби у місті Дрогобичі в XVI ст. // З історії західноукраїнських земель. – К., 1960. – Вип. 5. – С. 9–14; *Motylewicz J.* Miasta ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku. – Przemyśl; Rzeszów, 1993. – S. 99–100; *Ejusd.* Społeczność miejska a grupy narodowościowe w miastach Czerwonoruskich w XV–XVIII w. Problem przemian w trwałości więzi społecznych // Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy / Red. nauk. J. Wyrozumski. – Kraków, 1996. – S. 99.

²²⁸ VL. – Т. VI. – С. 35.

²²⁹ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 417–418; *Зубрицький Д.* Летопись Львовского Ставропигиального братства. – С. 120–121.

²³⁰ ЮС. – Ч. I. – С. 26–27.

²³¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, стр. 52, арк. 1–12.

процесу з ними²³². Королівська влада заступилася за скривджену громаду і 25 березня 1713 р. Август II на прохання старших української громади й водночас керівників Ставропігійського братства Стефана Лясковського та Петра Семеновича звільнив львівських українців, міщан та переміщан, від несправедливо накладених на них податків та контрибуцій²³³.

За королівським декретом від 16 вересня 1713 р. українська громада домоглася зрівняння в політичних та економічних правах з латинською громадою Львова²³⁴. Українці, котрі “приступили до унії зі святою Римською церквою, були зрівняні у правах, прерогативах, вільностях та імунітетах з львівськими польськими міщанами”²³⁵. Королівським декретом також наказувалося, “щоб шляхетний і знаменитий магістрат та стани і вся громада міста Львова позивачів, славетних старших та будь-яких інших маєтних осіб з руської нації, жителів, що є тепер і в майбутньому у Львові перебуватимуть, приймали, вибирали і вводили до міського права, потім до обов’язків та урядів як в [колегії] “40-а мужів”, так і в [колегії] лавників, а також [колегії] львівських райців, відповідно до здатності маєтних осіб, при [появі] перших вакантних [посад] після оголошення даного декрету; [...] не заважайте у виконанні (їхньої) торгівлі та ремесла, приймайте їх до будь-яких цехів і ремісничих братств, як-от, купців – до купецького [цеху], а інших, що володіють ремеслом – до інших ремесел, як-от – до аптекарського, хірургів, золотарського, пекарського, [цеху] броварників пива і меду та інших напоїв, римарів, пірників, кравців, різників, мулярів та в будь-які інші цехи, що у Львові існують”²³⁶.

Рішучу незгоду з цим декретом, нібито отриманим українцями через погану поінформованість королівської канцелярії та спрямованим проти міської влади, висловив 2 листопада 1713 р. від імені львівського магістрату міський писар, королівський секретар, доктор філософії Миколай Зенткевич. Він також вказав на неповагу до магістрату руських старших, які відмовилися прийняти пропонувану ухвалу про сплату податків²³⁷. Призвідцем непослуху з боку українців, на думку міського писаря, був Стефан Лясковський, для характеристики якого М. Зенткевич не пошкодував дошкульних слів. Зі свого боку, старші української громади

²³² Подібну нехитру тактику застосували райці і під час судової тяганини з вірменами в першій половині 80-х рр. XVII ст., також накладаючи на вірмен, з якими процесувалися, податок на ведення судових акцій (Привілеї. – Т. 2. – С. 375).

²³³ ЮС. – Ч. I. – № 27; Привілеї. – Т. 2. – № 26.

²³⁴ АЮЗР. – Ч. 1. – Т. XII. – С. 626–627; Привілеї. – Т. 2. – С. 94–98.

²³⁵ Привілеї. – Т. 2. – С. 93.

²³⁶ Там само.

²³⁷ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 69–70.

теж внесли 12 лютого 1714 р. до львівських гродських книг протест проти дій магістрату, регента громади, колегії “40-а мужів”, вірменської й католицької громад Львова, котрі, незважаючи на постанови вишенського сеймику, королівський декрет, акт прийняття унії та інші документи, відмовили українцям бути “рівноправним членом одного міста поряд з іншими міщанами-поляками”²³⁸.

Українці недовго раділи здобутій правовій перемозі. Вже 25 січня 1714 р. вийшов позов до королівського суду та наказ скласти декрет від 16 вересня 1713 р. для докладнішого розгляду справи. Міська рада вирішила ґрунтовно підготуватися до нових судових баталій з українською громадою. 1714 р. датується друкована брошура під назвою “*Informatio in causa cum Rutheni ratione admissionis ad immunitates et officia civitati Leopoliensi in judiciis S. R. M. per eosdem intentata, anno 1714* (Інформація у справі з русинами щодо допуску до вільностей та урядів міста Львова, що була розпочата ними у судах Його Королівського Маєстату, року 1714)”²³⁹. Цей документ, створений, зрозуміло, задля агітації та чіткого викладу своєї позиції в королівському суді, дає змогу краще зрозуміти логіку або “антилогіку” позиції магістрату, який вважав: українці придатні до виконання міських урядів, “як осел до ліри”²⁴⁰.

На переконання анонімного автора чи авторів “Інформації”²⁴¹, тільки католики користувалися магдебурзьким правом з 1356 р., а українці (русини) не “мали влади та магдебурзької юрисдикції”. Виданий 1572 р. привілей для українців суперечив давнім правам міста, тому й не виконувався. Реально українці не мали та не отримали повних прав у Львові. Згадувалося, що в 1678 р. Петро Афендик²⁴², хоча й був нобілітований за конституційною ухвалою, втім так і не зміг набути права торгувати “на лікті та постави”; у 1685 р. приватний процес з магістратом програв український купець Михайло Скалка, і королівським декретом була заперечена

²³⁸ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 71–72.

²³⁹ Там само. – Арк. 79–83зв. Передрук: АЮЗР. – Ч. 1. – Т. X. – С. 408–418.

²⁴⁰ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 81. Порівн.: *Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku.* – S. 350–351.

²⁴¹ Найімовірніше, автором цієї брошури був синдик міста, в обов’язки якого входив правовий захист інтересів міста та його урядів. Збережена чернетка з правками, можливо, свідчить про залучення до редакції “Інформації” також ширшого кола міського патриціату (ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 163–166зв.).

²⁴² Петро Афендик та Стефан Лавришович кілька років були заручниками у турків від “руської нації” в числі інших міських добровільних бранців через неповність сплачений викуп містом Львовом під час облоги 1672 р. (*Шараневич И. Николай Красовский (Миколай Красувский).* – С. 6).

участь українців в управлінні містом, зрівнянні у торгових правах тощо. Насправді, як показують збережені судові джерела, Петро Афендик завдяки звільненню за сеймовою конституцією зумів виграти судовий процес у львівського магістрату у 1686 р. і вже вільно займався торговельною діяльністю²⁴³.

Далі наводилися такі міркування: місто завойовано польською зброєю; у Руському воєводстві при владі є тільки польські шляхтичі; права торгівлі, шинкування, презенти священників належать місту; українці у цьому не є “постійними” через втручання Ставропігії, що має відати лише церковними проблемами; до цієї справи долучаються українці з передмість, які судяться за іншими правами, ніж міщани; “чужоземні східні греки та ті ж особи шляхетського стану” через українську громаду намагаються “прокрастися” до міських прав; українці начебто покинули вали під час облоги міста військами Б. Хмельницького. Окрім того, будинки представників “руської нації” поступово перейшли до людей інших станів: шляхетського, духовного і “навіть до євреїв”, як видно з реєстрів лонгерії. З огляду на те, що українські землі були захоплені Казимиром III, частина українців стала підданими шляхтичів, інша частина – ремісниками та передміщанами, і ця “маса грубих та неосвічених” нездатна до посідання урядів у місті²⁴⁴.

В “Інформації” було зроблено випад проти найенергійнішого речника української спільноти того часу – Стефана Ляковського, який “користуючись імунітетом міста, разом з чужоземними грецькими купцями приносить велику руїну для міста”. С. Ляковський, за ствердженням магістрату, не платив податки та закликав до цього інших членів української громади²⁴⁵. Унія з Римською Апостольською столицею не могла бути підставою для зрівняння у правах. При цьому автори “Інформації” наводили приклад львівських вірмен, що, будучи уніатами, не претендували на управління містом. Не забуто тут і конфлікт братства з єпископом Йосифом (Шумлянським), котрого братчики не допускали до Успенської церкви після прийняття ним унії у 1700 р. Більш того, у райців взагалі виникла підозра щодо правдивості прийняття унії львівськими українцями – мовляв, старші громади забороняли приймати їм Євхаристію в латинських храмах. Навіть на думку В. Лозинського, який прийняв багато міркувань “Інформації” на віру, серед аргументів магістрату “є далеко

²⁴³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 619, арк. 339–341зв., 343–345.

²⁴⁴ Там само. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 81.

²⁴⁵ Там само. – Арк. 82.

більше опору, упередження і старої нехоті, ніж суспільного глузду та політичного розуму”²⁴⁶.

У судовому процесі, що розпочався 1714 р., магістрат аргументував свою позицію посиленнями на локаційний привілей 1356 р., а українська громада – на зрівняльний привілей 1572 р., підтвердження нобілітаційного привілею від 1676 р. та конституцію 1699 р. “Unia Fidei Graeca (Унія грецької віри)”, за якою уніати здобували в містах повні політичні права. Новий розгляд справи відбувся у грудні 1714 р. За декретом від 20 грудня 1714 р. справа передавалася на остаточне вивчення та вирішення до реляційного королівського суду, де мав засідати особисто король²⁴⁷.

Справа зрівняння у правах львівських українців з поляками, започаткована ще привілеєм 1572 р., після декрету 1714 р. довгі роки лежала непорушно в королівському реляційному суді. Українська громада витратила чимало зусиль та коштів, щоб її питання знову розглянули (адже, нагадаємо, для участі у реляційному суді потрібна була присутність особи короля). У 1718 р. братство уповноважило вести справу в “обороні всієї нації” Стефана Ляковського (у часи свого домінування в українській громаді він загалом п’ять разів побував на сеймах у Варшаві та Гродні і витратив на дорогу та подарунки урядовцям 52 тис. 672 зл.²⁴⁸), а в 1722 р. – його ж та Івана Чесніковського²⁴⁹. Прокуратором (захисником) інтересів української громади та Ставропігії в королівській канцелярії у цей період був писар декретів королівського двору Себастьян Рибчинський. У збереженому листі до С. Ляковського від 3 грудня 1722 р. він пропонував посланцям братства “заспокоєння” справи через висунення зі середовища українців кандидатури на вакантне місце в лавничому уряді²⁵⁰.

У другій половині 20-х – 30-х рр. XVIII ст. новий впливовий старший (сеньйор) Ставропігії Юрій Ілляшевич обрав іншу тактику вирішення справ братства, а саме шлях судових процесів за посередництвом адвокатів,

²⁴⁶ *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – S. 351. Порівн. з іншими цитатами В. Лозинського: “Русь в другій половині XVII ст. ніби працювала, щоб заробити собі на глибоку, ніби непереборну нехоть міста” (Ibid.); “А русини після унії з подвійною ненавистю (sic!) виступають проти поляків, так у Велику П’ятницю забороняють полякам йти до Божого гробу в міській церкві, хоч раніше це дозволяли робити і т. д.” (Ibid.).

²⁴⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 75–78зв. Порівн.: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 418–420.

²⁴⁸ *Шараневич И.* Юрий Елияшевич (Георгий Ильяшевич). – С. 20.

²⁴⁹ *Его же.* Николай Красовский (Миколай Красувский). – С. 160–161.

²⁵⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 826, арк. 1. Себастьян Рибчинський залагоджував й інші справи братства, особисто опікувався сином Стефана Ляковського, який вчився та жив деякий час у Варшаві.

подарунків, меморіалів, листів²⁵¹. Зокрема, йому вдалося полагодити на користь Ставропігійського братства численні суперечки з львівським єпископом Атанасієм (Шептицьким)²⁵².

5. Досягнуте “рівноправ’я” (кінець 30-х рр. XVIII ст. – 1772 р.)

Після припинення судових процесів Ставропігії з львівським єпископом при королівському дворі та в Римі наприкінці 30-х рр. XVIII ст. склалася сприятлива ситуація для відновлення процесу з магістратом. На засіданні братства від 26 вересня 1738 р. було вироблено інструкцію своєму старшому, королівському секретареві Якову Русяновичу (Русіановичу) та писарю Михайлові Лясковському для захисту інтересів “нашої нації та конфратернії”, “один без одного нічого не чинячи [...] не жалкуючи своїх сил та праць” у процесі з львівським магістратом та у деяких інших справах²⁵³. Плодом старань братських висланців став лист коронного канцлера від 12 травня 1739 р. з уже стандартною вимогою до магістрату не обтяжувати українське населення податками та не забороняти подавати голос “на міських консультаціях” після вірменської громади²⁵⁴. З огляду на мізерні результати попередньої місії до королівського двору, братчики 6 жовтня 1740 р. знову ухвалили послати до Варшави депутацію в складі Якова Русяновича та Юрія (Георгія) Коція разом з письмовими проханнями до примаса, коронного канцлера та писаря асесорського суду. Однак до Варшави виїхав з привілеями та рекомендаційними листами тільки Я. Русянович, а Ю. Коцій залишився у Львові²⁵⁵. Братчики могли сподіватися на позитивне вирішення їхнього питання, бо перед цим засіданням 28 липня братство зустрічало у Львові коронного канцлера, луцького латинського

²⁵¹ Шараневич І. Юрій Елияшевич (Георгий Ильяшевич). – С. 21.

²⁵² Про перипетії запеклих судових сутичок між обома сторонами у 20–30-х рр. XVIII ст., що виснажували матеріальні ресурси української громади, йдеться в: *Зубрицький Д.* Летопись Львовского Ставропигиального братства. – С. 132–135. Львівський єпископ Атанасій (Шептицький) у 20-х рр. XVIII ст. мав власні судові суперечки з магістратом, який втручався у справі його святоюрської юридики (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 53–74, 83), проте в цих актах не знаходимо жодної згадки про суперечку української та польської громад Львова.

²⁵³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 946, арк. 1–13в.

²⁵⁴ Там само. – Спр. 918, арк. 1.

²⁵⁵ Там само. – Спр. 1169, арк. 9зв.–12зв.

єпископа Станіслава Залуського, який обіцяв стати на захист їхніх прав. Наступного дня після зустрічі представники української громади на прохання канцлера передали його секретареві окремі документи в цій справі.

Судова справа з магістратом у реляційному суді справді мала шанси просунути у корисному для українців напрямку. Після приїзду до Варшави, у жовтні 1740 р. Я. Русянович побував на аудієнції в коронного канцлера С. Залуського. Канцлер пам'ятав про розмови у Львові, але в цей час його, за наполяганням російського посла, чекали курляндські справи, тож розв'язання проблеми з львівським магістратом відкладалося на пізніше. А через місяць, як писав у листі до братства від 10 листопада 1740 р. Я. Русянович, “нещаслива година випала для справи”: помер кримський хан, і з політичних міркувань було відкладено усі судові процеси²⁵⁶. Міські представники при дворі також не гаяли часу, відстоюючи свої позиції. Я. Русянович повідомляв братчикам, що вони навіть братських протекторів, тобто примаса та канцлера, перетягнули на свій бік. Братський посланець перебував при королівському дворі 12 тижнів, аж поки львівська справа остаточно не була відтермінована.

Унаслідок відновлення судової тяганини між українською громадою та магістратом погіршилася ситуація у місті. На своєму засіданні 20 листопада 1741 р. братчики дискутували про суперечки з райцями, які у справі прибутків з кам'яниці Дем'яновича судять і виголошують вирoki, не зважаючи на права та закони королівства, накладають штрафні санкції, а апеляцій до королівського суду не допускають²⁵⁷. Братчики звернулися до коронного канцлера з проханням захистити їх перед діями львівського магістрату. Вони заявили, що й при справедливих претензіях братства магістрат багато разів приймав рішення, що передбачали втрату майна для церкви²⁵⁸. Протистояння так загострилося, що в 1743 р. посланці української громади перестали ходити на наради до ратуші, на що скаржилися представники станів міста та вірменської громади²⁵⁹.

У 1744 р. львівському магістрату прийшло три позови до королівського реляційного суду, які той проігнорував. Тим часом делегація українців декілька місяців очікувала на розгляд справи у Варшаві. Щоб одержати нібито остаточний декрет на свою користь, представники української громади були змушені чекати аж до 30 січня 1745 р., коли був виданий вирок реляційного суду²⁶⁰. Королівський контумаційний (заочний) декрет свідчив

²⁵⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 1169, арк. 17–18.

²⁵⁷ Там само. – Арк. 32зв.

²⁵⁸ Там само. – Арк. 33.

²⁵⁹ Там само. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 86–87.

²⁶⁰ Привілеї. – Т. 2. – С. 106–111.

про перемогу українців: король Август III однозначно наказав увести репрезентантів “руської нації” до міських органів влади і створив для реалізації положень декрету комісію, до котрої ввійшли римо-католицький луцький суфраган Героним Шептицький, скарбник Великого князівства Литовського Ігнатій Сапега, львівський староста Йоахим Потоцький та ще кілька менш титулованих шляхтичів і королівських урядників. Комісія з виконання королівського декрету мала провести у Львові вибори, після яких представники української громади вже засідали б у міській раді, лавничому уряді та колегії “40-а мужів”.

22 лютого 1745 р., у день виборів урядовців міста, королівська комісія у складі тільки двох осіб – луцького суфрагана Героніма Шептицького та перемиського стольника Василя Устрицького – після відмови райців добровільно допустити українців до міських посад оголосила королівський декрет та своїм рішенням затвердила вибір на звільнені місця до раєцького уряду – Георгія Коція, до лавничого – Якова Русяновича, Михайла Горошка та Михайла Ляковського, а ще сімох українців – до колегії “40-а мужів”²⁶¹. Однак це розпорядження залишалося тільки на папері, тож пізніші твердження істориків про реальне досягнення рівноправ’я українців з поляками не відповідають дійсності²⁶². Магістрат рішуче заперечив факт обрання українців до міських органів влади, королівську комісію назвав “руською” за складом, а її ухвали – порушенням права міста Львова на вільний вибір міських урядовців. 23 лютого 1745 р. магістрат на засіданні міського суду також протестував проти виборів, здійснених комісарами “з руської нації”, та проти осіб, які претендували на посади райця, лавників і членів колегії “40-а мужів”. У протесті знову наголошувалося на вільному праві вибору міських урядовців без втручання зовнішніх чинників.

Уже після прийняття королівського декрету на реляційному суді, між польською та українською громадами вибухнула справжня пропагандистська війна, що супроводжувалася написанням “Суплік”, “Побажань”, адресованих найвищим достойникам Речі Посполитої. Було, зокрема, видано друком так звані “Стани справи (Status causae)”, де розлого викладалися найрізноманітніші аргументи сторін²⁶³. У 1745 р. магістрат опублікував

²⁶¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 96–97. Д. Зубрицький неточно повідомив про впровадження у міські уряди українців як про доконаний факт: *Зубрицький Д. Хроніка міста Львова*. – С. 431.

²⁶² Порівн.: *Зубрицький Д. Хроніка міста Львова*. – С. 431; *Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*. – S. 335–336.

²⁶³ Так звані “стани справ” або “status causae” мали подаватися судовому уряднику – референдарю уповноваженими захисниками сторін перед остаточним розглядом справи у

брошуру “Status causae ex parte magistratus, quadragintaviros [...] ratione praetensae ad omnes praerogativas, libertates [...], ad iudicia sacrae regiae maiestatis institutae, demum ad iudicia relationum propriarum remissae, rationibus iuris, privilegiis, statutis et constitutionibus atque status regni Poloniae intentionem Ruthenorum [...]” (Стан справи, представлений з боку магістрату, “40-а мужів” [...] щодо претензій до рівного доступу до всіх прерогатив, вільностей [...], котра (справа) до судів священного королівського маєстату потрапила, потім віднесена до судів власних реляцій з приводу претензій русинів-українців про права, привілеї, статуту та конституції, а також стану Польського королівства [...])²⁶⁴ (додаток 2: док. 4). У 36 пунктах цієї брошури з’ясовувалося, чому українці не могли стати рівноправними міщанами та урядовцями в місті Львові. Автори меморіалу розпочали з “історичних” підстав, частина яких була спекулятивно сформульована, а частина – взагалі фальшива: львівські русичі нібито ще в часи Мешка (Мечислава), Лешка Чорного, Болеслава, Казимира III були примушені до капітуляції (ad deditioem), тому зберегли свої права і привілеї лише в релігійній сфері; привілеєм Казимира III 1460 р. (sic!), підтвердженням наступними королями, а також декретами 1525, 1578 і 1585 рр. їх усунуто від усіх прав, прерогатив, вільностей; через близькість українців за обрядом, мовою, звичаями до московитів, козаків, молдаван місто Львів, що на кордоні цих народів, перебуває у постійній небезпеці, католики ж завжди залишалися вірними королю та Речі Посполитій; українці претендують на місця в міській раді, на право адмініструвати арсеналом, утримувати ключі від брам міста “без виявлення мужності в небезпеці” і т. д.²⁶⁵ А нещодавно, у тому ж 1745 р., за участю двох львівських українців Якова Русяновича та Павла Яновича через грецьких купців було продано 15 тис. рушниць до Молдавії (“Волощини”), що, на думку авторів меморіалу, зроблено на користь ворогів держави.

Так само непереконливим та заплутаним виглядав блок економічних обґрунтувань. За словами авторів брошури, ще декретом Сигізмунда I українцям дозволялася приватна торгівля тільки під час ярмарків уроздріб (“на лікоть та штуки”), тоді як насправді таке обмеження було введено декретом Стефана Баторія 1578 р.²⁶⁶ Права ремісничих цехів начебто виключали участь у них українців. З прибутків раєцьких маєтків досі користали тільки римо-католики, і було б несправедливо, якби, не сплативши

реляційному суді для кращого з’ясування попереднього ходу справи та аргументів сторін (порівн.: *Woźniakowa M. Sąd asesorski Koronny (1537–1795)*. – S. 75).

²⁶⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 118–122зв.

²⁶⁵ Там само. – Арк. 118–119зв.

²⁶⁶ Порівн. з текстом декрету Стефана Баторія від 1578 р.: Привілеї. – Т. 2. – С. 54–56.

вартості, ними могли розпоряджатися і нові члени магістрату – українці. Католики й так достатньо потерпали від торгових негараздів, що існували в Речі Посполитій XVIII ст., а з допущенням до торгових вільностей українців, польське населення стане покривдженим ще більше. До того ж, української громади у середмісті, фактично, немає, вона втратила контроль над своєю вулицею – кам'яниці на вулиці Руській захопили особи духовного стану, шляхта та євреї, і лише три будинки належать їй.

Найбільше заперечень у польських патрициїв викликало зрівняння в правах українців, як це не дивно, з огляду на їхню церковну юрисдикцію. Адже тепер вони могли нібито претендувати на право патронату та подання настоятеля, каноніків, вікаріїв та інших духівників до латинської катедри та інших римо-католицьких храмів. Вони мали право навіть “дістатися” до латинського капітулу, брати участь в адмініструванні шпиталями, володіти костельними ключами, інвентарем; на них покладалася б обов’язок привітання капітулу в храмі на кожне свято, як це завше робили райці тощо. І навпаки, з часу допуску українців до вільностей латинників останнім відкривався шлях до “узурпування” прерогатив грецької віри – права вибору єпископа, розпорядження прибутками друкарні та братства і т. д. – за принципом “якщо дозволено Павлові, чому не дозволено Петрові”. Дотримання свят за старим календарем призведе до того, що суди в ці дні можуть не діяти, та й загалом введення руського обряду в урядових і судових установах міста спричинятиме порушення приписів Римської церкви щодо літургійного календаря.

На підставі всіх цих міркувань, польський магістрат просив короля на новому розгляді справи у реляційному суді відмовити українській громаді у зрівнянні в політичних правах через “відмінність статусу та релігії”, щоб українці не захопили “магістратського уряду та інших міських обов’язків, особливо щодо львівської катедри”²⁶⁷. Польський дослідник міського життя Я. Птаський достатньо об’єктивно характеризував цей меморіал, як “повний помилок та історичних фальшунів [...]”, (його. – М. К.) можна вважати за приклад розумової темноти, що запанувала у Львові в XVIII ст. Забракло людей, які змогли б скласти розумні меморіали, хоч би на захист неслухної справи [...] Бездарний, злостивий та переповнений фальшем меморіал мав скласти враження абсолютно відмінне від того, чого собі бажали автори”²⁶⁸.

Успішніше захищала свою позицію у публічній дискусії з магістратом українська громада. Того ж 1745 р. її представники виступили з невеликим

²⁶⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 122зв.

²⁶⁸ *Ptański J. Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku.* – S. 252.

друкованим меморіалом під назвою “Status causae ex parte seniorum totiusque communitatis ritus Graeci Romano Uniti civitatis S. R. M. Leopoliensis actorum contra nobiles spectabiles proconsulem, consules, scabinos, regentem, quadraginta viros totamque communitatem eiusdem civitatis Leopoliensis citatos (Стан справи, викладений з боку старших та всієї громади грецького обряду, з’єднаної з Римською церквою, королівського міста Львова, позивачів, проти відповідачів, шляхетних і знаменитих бурмістра, райців, лавників, регента, колегії “40-а мужів” та всієї громади того міста Львова)”²⁶⁹. Аргументи української сторони були чіткими, конкретними і посутніми. У меморіалі зауважено, що ще в 1572 р. Сигізмунд Август видав привілей про рівноправність української та польської громад у Львові. Наступні польські монархи, включно з останнім королем Августом III, підтвердили цей привілей. Права української громади гарантувалися й іншими королівськими дипломами, а особливо коронними конституціями з 1667, 1678 та 1699 рр.²⁷⁰ Усупереч цьому “руській нації” у місті чиниться протидія з боку магістрату. Зовсім на маргінес, щоправда, у вимогах української громади зійшло домагання вільного доступу до ремісничих цехів – ймовірно, представники урядового шляхетства та багатого купецтва, котрі очолювали в той час Ставропігію та українську спільноту, менше цікавилися проблемами ремісників; окрім цього, у XVIII ст. цехові організації втратили привабливість не лише для українських ремісників²⁷¹. Закінчуючи меморіал, українська громада просто прохала підтвердити в королівському реляційному суді надані їй права, а порушників королівських привілеїв, дипломів, грамот, охоронних листів покарати за законами королівства та стягнути зі сторони відповідача всі судові витрати.

Українська громада у цій ситуації також намагалася здобути прихильність високопоставлених осіб Речі Посполитої, які могли реально вплинути на вирішення справи. Після невиконання магістратом декрету від 30 січня 1745 р., провідники української громади вислали делегацію, ймовірно, до канцлера з листом, що містив одинадцять побажань (*desideria*)²⁷². “Русь” клопотала про те, щоб у магістраті, міському суді (лаві), колегії “40-а мужів” було порівну українців та поляків, а також існував вільний доступ до урядів писаря та синдика; щоб зі шести урядуючих райців три

²⁶⁹ ЮС. – Ч. I. – С. 196–198.

²⁷⁰ Див.: VL. – Т. IV. – S. 437 (1667 р.); Т. V. – S. 306 (1678 р.); Т. VI. – S. 35 (1699 р.).

²⁷¹ Яценко Г. Розклад цехів у Львові в 1740–1770 рр. // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип. 2. – С. 76.

²⁷² ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 134–135. Подібні пункти висувалися й у листах до інших польських урядовців, див.: Archiwum Państwowe w Krakowie. – Oddział I (na Wawelu). – Archiwum Sanguszków ze Sławuty, sygn. 273, k. 137–138.

були українцями і почергово з поляком українець обирався на найвищу посаду міста – президента; щоб після українця міг займати той чи інший уряд українець; щоб належні за посадовим становищем міські фільварки міська рада віддавала українцям, а кандидатів на ці посади українці вибирали самі з-поміж себе. Документ включав також прохання про встановлення кари за порушення декрету, передбачаючи і заходи проти корупції під час виборів тощо.

Окремо у цьому листі розглядалися релігійні питання. “Русь” просила зафіксувати в декреті дозвіл торгувати та займатися ремеслом у римські свята, бо “поляки у руські свята працюють так само, як і євреї”. Якщо ж дві громади дотримуватимуться всіх свят, тоді впадуть заробітки в міщан обох обрядів. У разі ж постанови, що українці зобов’язані долучитися до католицьких процесій, нехай і поляки в руських також беруть участь.

На закид польського магістрату про недовіру судів через святкування руських свят, викладений у згаданому меморіалі, українці відповідали, що не буде затримки у здійсненні справедливості у судах, коли райці обох обрядів пунктуально додержуватимуться визначених днів ведення судових процесів.

Улітку 1745 р. примас, гнєзненський архієпископ Ян-Олександр (Ліпський) надіслав до магістрату два листи в справі допущення українців до міських урядів²⁷³. Він схилився на бік міської влади й використовував свої впливи, щоб переконати коронного підканцлера поновити розгляд справи. Примас погоджувався з аргументами райців, що право українців на міське урядування може спричинити занепад торгівлі та повний занепад міста. До райців у цій справі звернувся письмово й белзький воєвода Антон Міхал Потоцький, який не раз активно допомагав братству, отримуючи за це грошові подарунки²⁷⁴. Опікувався львівськими українцями і луцький суфраган Гієронім Шептицький. Судячи з непрямих свідчень²⁷⁵, львівські українці написали одному з них листа у 1746 р. з докладним поясненням ситуації, проблемність котрої полягала в тому, що львівський магістрат не виконував королівського декрету від 1745 р., “на який вони з немалими видатками постаралися” і видання якого чекали кільканадцять тижнів у Варшаві²⁷⁶. Коли українці подали королівський декрет

²⁷³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 132, оп. 1, спр. 693, арк. 1–2.

²⁷⁴ *Зубрицький Д.* *Летопись Львовского Ставропигиального братства.* – С. 161.

²⁷⁵ Неназваного патрона української громади у листі названо “in hac Roxolana gente collossus (колом у роксоланському роді)” (Archiwum Państwowe w Krakowie. – Oddział I (na Wawelu). – Archiwum Sanguszków ze Sławuty, sygn. 291, k. 333).

²⁷⁶ Archiwum Państwowe w Krakowie. – Oddział I (na Wawelu). – Archiwum Sanguszków ze Sławuty, sygn. 291, k. 333–335.

до магістрату, там його сприйняли з обуренням. Райці швидко виклопотали мандат про скасування цього декрету й розпочали новий оберт судової тяганини. Українці прохали свого протектора про збереження їхніх прав, котрі мала “Русь” в інших містах Польського королівства та Великого князівства Литовського, “за винятком одного Львова” (sic!). У разі, якщо ж через спротив польського магістрату, не вдасться домогтися доступу до міських урядів, львівські українці просили посприяти виокремленню “руської” юрисдикції з прямою апеляцією до короля на взірць юрисдикції вірменської громади.

Заходи українців при королівському дворі виявилися дієвішими, ніж у представників польського магістрату. 23 вересня 1746 р. з королівської канцелярії вийшов новий мандат про виконання попереднього декрету, з додатком, де вказувалося, що половина урядових посад у колегіях райців, лавників та “40-а мужів” мала належати представникам української громади²⁷⁷.

Але католицький магістрат з усіх сил протидіяв цьому зрівнянню, не бажаючи утрачати свою монополію на владу в місті. У березні 1746 р. обраний комісарами львівський райця Юрій Коцій оскаржував своїх колег-райців, які проігнорували королівське розпорядження про введення його у володіння частиною прибутків з раецького маєтку в селі Сихів²⁷⁸. У листопаді 1746 р. на ратуші знову засідала королівська комісія для нового виконання декрету про зрівняння українців у правах²⁷⁹. З цього приводу райці, котрі не були присутні на засіданні комісії та заслуховуванні декрету комісарів, внесли протест до львівських гродських книг. Судові претензії райці висловили не проти королівських комісарів, а проти “руської нації”, що організувала під час роботи комісії в ратуші її військову охорону, котру складала “якісь чужоземні люди у повному військовому спорядженні з рушницями, мечами, пістолетами та іншим військовим спорядженням (*homines quosdam exoticos omni apparatu militari cum bombardis, spathis, sclopetis et caetero militari apparatu*)”²⁸⁰, – ймовірно, це були наймані шляхтичі – “ходачкова шляхта” або німецька піхота. І цього разу польський магістрат не зважив на королівські декрети й навіть саботував виконання на місці їхніх положень уповноваженими комісарами, що їх райці в одному з документів назвали “комісарами, визначеними з руської нації”²⁸¹.

²⁷⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 108–109зв.

²⁷⁸ Там само. – Арк. 106–107.

²⁷⁹ Там само. – Арк. 110–111.

²⁸⁰ Там само. – Арк. 110.

²⁸¹ Там само. – Арк. 125.

Через два роки, в 1748 р., обидві сторони перед новим розглядом справи в королівському суді написали до достойників Речі Посполитої “Інформації (Status causae)”, виклавши свої аргументи, які, здебільшого, повторювали тези попередніх подібних документів²⁸². Магістрат знову сумнівався в щирості прийняття унії львівськими українцями, запідозрюючи їх у таємному дотримуванні православ’я (“схизми”) і, навіть, пошуку протекції у чужоземних держав (йшлося про Росію) для відновлення православних Луцької, Галицької, Перемишльської та Львівської єпархії, про що була мова на вальному сеймі 1746 р.

На засіданні Ставропігії 6 грудня 1749 р. братчики зазначали, що магістрат чинить перешкоди допуску “Русі” до міських урядів, порушує королівські ухвали, “відштовхує себе від нас, іменуючи нас “нацією”, а не інкорпорованими в рівності зі собою”²⁸³. Братчики вирішили на наступних міських виборах, котрі припадали на 22 лютого, все-таки домагатися виконання королівських декретів. Для цього вони звернулися до номінально обраного на львівського райцю Юрія Коція, який мав приятелів при дворі коронного канцлера та краківського єпископа. У цьому середовищі можна було отримати пораду для “переламання завзятості” магістрату. Не відомо, чи Ю. Коцій виконав доручення, однак фактом залишається те, що під час проведення наступних виборів урядовців міста магістрат укотре знехтував королівськими декретами. Братство на засіданні 15 березня 1750 р. ухвалило знову вислати до коронного канцлера Ю. Коція, разом з яким 25 травня до Варшави виїхав писар братства Михайло Лясковський. Коронний канцлер призначив на 3 червня 1750 р. остаточне судове засідання й видав позови обом сторонам²⁸⁴. У тому ж 1750 р. львівський магістрат у Львові прохав духовних отців католицького капітулу спробувати заручитися підтримкою впливової особи при дворі – варшавського каштеляна.

Проте, ця справа розглядалася новим коронним канцлером Яном Малаховським тільки в 1753 р., поряд з вирішенням багатьох інших суперечок, що виникли між райцями та міською громадою. У 31 пункті королівського декрету від 5 червня 1753 р. укотре мовилося про вибори українців до міських урядів. Нове судове рішення засвідчило складність завдання, яке стояло перед “львівською Руссю” у доведенні свого рівноправ’я²⁸⁵. У суперечку між українською громадою та польським магістратом вклинився

²⁸² ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 136–136зв., 140–141зв.

²⁸³ Там само. – Ф. 129, оп. 1, спр. 1169, арк. 39.

²⁸⁴ Там само. – Арк. 39зв.

²⁸⁵ Привілеї. – Т. 2. – С. 112–116.

львівський латинський капітул, позірно побоюючись можливого втручання обраних міських райців-українців в опіку та адміністрування римокатолицькими храмами та шпиталями. На цій вигаданій підставі урядуюча польська більшість намагалася заблокувати виконання декрету про зрівняння у правах, хоч у ньому ця ситуація роз'яснювалася цілком логічно: ктиторами та провізорами латинських костелів та шпиталів мали бути латинники, а уніатських храмів – українці-уніати.

В останні десятиліття існування Речі Посполитої кілька українців уніатського обряду підписувалися в братських актах як міські урядовці. Окрім згаданих райці Ю. Коція, лавників Я. Русяновича, М. Лясковського, 1755 р. у протоколі братства свій автограф поставив львівський лавник Павло Волкович²⁸⁶, а в 1758 р. до братства вступив Василь Ілляшевич, апостольський та консисторський львівський писар, райця, а пізніше вїйт міста²⁸⁷. У міській раді українці-райці в багатьох справах (раецьких прибутків, головування на засіданнях тощо) зустрічали протидію райців-латинників, котрі також блокували будь-які спроби ввести порівно українців та поляків до магістрату²⁸⁸. До 1772 р. Ю. Коцій та В. Ілляшевич були єдиними представниками української громади у міській раді²⁸⁹. В австрійський час, у середині 80-х рр. XVIII ст., перед скасуванням магдебурзького устрою у Львові, райці інформували цісарського намісника, бажаючи зберегти свої виняткові права на міські уряди: “Відомо, що Юрій Коцій, міщанин з роксоланської нації, не своєю властивою юрисдикцією користується, а підпав прямо під латинську юрисдикцію 40 років тому за декретом Августа III через делеговану комісію”²⁹⁰. Це ще раз підтвердило майже

²⁸⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 129, оп. 1, спр. 1169, арк. 53зв. 29 лютого 1756 р. львівський лавник Павло Волкович взяв шлюб у передміському католицькому костелі Марії Сніжної: Archiwum archidiecezji Lwowskiej w Krakowie. – Księgi metrykalne, sygn. CXXXIII/8, s. 5. Серед свідків були греко-католики: львівський райця Василь Ілляшевич та королівський секретар Антоній Дейма.

²⁸⁷ *Шараневич И.* Юрий Елияшевич (Георгий Ильяшевич). – С. 3–4.

²⁸⁸ Див., наприклад, чернеткові нотатки судового захисника поляків-райців у їхній судовій тяганні з Ю. Коцієм та В. Ілляшевичем: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 146–147зв., 148–151зв.

²⁸⁹ В. Ілляшевич перебував на найвищій посаді президента міста з 1771 р. і зустрів на ній у 1772 р. австрійську окупацію Львова (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 610, с. 118). А. Петрушевич помилково повідомив про його президенство з 1768 р. (*Петрушевич А.* Дополнения к Сводной галицко-русской летописи с 1700 по 1772 г. – Львов, 1896. – С. 320). Як засвідчують збережені тогочасні протоколи засідань міської ради, В. Ілляшевич не ініціював розгляду справ, безпосередньо дотичних до інтересів “руської нації”, політично асимілюючись у “католицьку націю” (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 610, с. 118–183).

²⁹⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 465 (чернетка).

цілковите ігнорування львівським магістратом королівських декретів про введення українців на посади міських урядовців та невизнання інших привілеїв про зрівняння в правах українського та польського населення до кінця існування Речі Посполитої.

У першій половині XVI ст., коли львівська українська (руська) громада економічно та організаційно зміцнилася, між українським та польським населенням виникло протистояння, передовсім економічне та релігійне. Його основною формою були правові процеси у королівських судах. Привілей Сигізмунда Августа від 20 травня 1572 р. про зрівняння львівських українців у політичних та економічних правах став своєрідним моментом відліку, що започаткував тривалу правову конфронтацію між українською громадою та міською радою (магістратом), яка репрезентувала польську громаду міста Львова. У центрі цього конфлікту була проблема рівноправності українців та поляків. Після декретів Стефана Баторія 1578 та 1585 рр. судові терези схилилися на бік міської ради, й українська спільнота не змогла здобути рівноправного з польською громадою становища. Наприкінці XVI ст. українці поновили судові позови, щоб добитися доступу до ремісничих цехів, участі в міських органах влади, вільної торгівлі, купівлі нерухомості у будь-якому районі міста тощо. З великими перервами судові процеси тривали до 40–50-х рр. XVIII ст., однак юридичне задоволення домагань для українців виявилось ілюзорним у реальному політичному та економічному вимірі Речі Посполитої.

Важливою проблемою для новочасного Львова були конфесійні обмеження, що їх накладала католицька польська більшість на православне українське населення (заборони проводити урочисті процесії у центрі міста та дзвонити під час латинських богослужінь, надужиття правом патронату з боку магістрату тощо). За своїм значенням вона не поступалася проблемі політичної та економічної рівноправності. Протистояння особливо загострилося – аж до застосування сили – під час переходу на новий григоріанський календар на Різдвяні свята 1583/1584 рр., а також у переддень прийняття Берестейської унії в 1595–1596 рр.

Переведення суперечностей інтересів у правову площину сприяло пригамуванню відвертих виявів ворожнечі між обома громадами. Упродовж тривалого мирного співіснування у Львові українського та польського народів, пов'язаних роками й століттями культурного й побутового співжиття, конфлікти з елементами насильства вибухали звичайно в короткі періоди (введення григоріанського календаря, полеміка навколо укладення унії, Визвольна війна українського народу середини XVII ст.),

проте залишили глибокі сліди в історичній пам'яті обох громад, відклавши стійкі негативні стереотипи.

Організаційним центром, що координував та фінансував правову боротьбу української громади, стало церковне братство при міській церкві Успення Богородиці, яке репрезентувало інтереси міського та передміського українського населення. Саме завдяки фінансовим ресурсам та рішучості братства, вдалося у 1572 р. здобути привілей про рівноправність із польською громадою, вести дуже виснажливі судові процеси в XVII–XVIII ст. Реформування братства у 1586 р. спричинило тривалі суперечки з львівським єпископом Гедеоном (Балабаном), а також необхідність вироблення нової культурно-освітньої програми (передбачала організацію школи та друкарні). З огляду на це, українська громада частково призупинила свою активність у “політично-економічному” змаганні з польською громадою за власні права, зосередившись на внутрішньому реформуванні. Така ситуація була типовою, коли протистояння виникали в рамках української громади Львова (особливо у часи боротьби між Ставропігійським братством та львівськими єпископами – Гедеоном (Балабаном), Йосифом (Шумлянським), Атанасієм (Шептицьким)), тоді судові процеси з міською радою згасали, відступали на другий план.

Формальним приводом до судових суперечок між обома громадами здебільшого були неприхильні чи й насильницькі дії міських урядовців (бурмістрів, цехмістрів та ін.) або винесення міською радою ухвал, що дискримінували українську громаду, після чого вона заносила скарги до королівських (надвірних) судів. Іншою формою захисту своїх корпоративних інтересів стало внесення протестів української громади до книг львівського гродського суду. Ці протести та скарги у формі письмових витягів слугували аргументами для подальшої правової боротьби у королівських судах, вироки (декрети) яких, за існуючою правовою системою, мали завершити правове змагання. Хоча з королівської канцелярії протягом XVI–XVIII ст. виходили привілеї, мандати та декрети, котрі вирішували конфліктні ситуації на користь українців, однак вони не виконувалися міською владою та місцевою королівською адміністрацією. Довготривала юридична “завислість” проблеми співіснування української та польської громад Львова провокувала протистояння між обома “націями”. Конфліктна ситуація частково пом'якшувалася відсутністю ригористичності й послідовності в дотриманні міською радою економічних заборон для українського населення (вступати у ремісничі цехи, купувати будинки поза Руською вулицею тощо).

Ініціативу в більшості конфліктів з українською громадою виявляла міська рада, яка у своїх діях опиралася також на рішення та впливи, що

виходили як з королівського двору (у випадку з уведенням нового церковного календаря у 1583/1584 рр.), так і місцевого латинського духовенства (врахування інтересів чернечих орденів і костелів). Українці займали переважно оборонну позицію, домінування польської спільноти змушувало їх іти на компроміси. На буденному міському рівні назрівали та розв'язувалися, часом успішно, суперечки між українськими та польськими ремісниками в цехах, змагання за рівні права в яких особливо активно проходило в першій половині XVII ст. Упродовж наступного століття через занепад цехів у суперечках української та польської громад на перше місце вийшла проблема участі представників української громади в міських органах влади.

Постійна правова, економічна чи, особливо, релігійна конфронтація стимулювала процеси консолідації “Львівської Русі”, залучення ширшого загалу українського населення до “національної” справи, а також сприяла виявам національного самоусвідомлення серед провідної верстви української спільноти Львова, котра групувалася навколо Успенського Ставропігійського братства. Затяжна правова боротьба загострювала почуття політичної окремішності української громади, поряд з існуючою культурною та конфесійною “інакшістю” щодо привілейованої польської громади.

Розділ IV: ВЗАЄМИНИ ВІРМЕНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАД

1. Юрисдикційне протистояння (друга половина XV – 20-ті рр. XVI ст.)

У XV ст. у Львові між вірменами, які, напевно, мали свою окрему юрисдикцію ще з княжих часів, і радою міста періодично виникали непорозуміння та суперечки. Вірменська юрисдикція на чолі з війтом видавалася львівським райцям потенційно небезпечним конкурентом для міської магдебургії. Т. Громницький помилково вважав, що юрисдикція львівського магістрату поширювалася на вірмен святойоанівського деканату і що нібито “у 1445 р. магістрат намагався притягнути вірмен нарівні з русинами до оплат у святойоанівському деканаті і скасувати їхні суди”¹. Насправді, в цьому році воєвода та генеральний староста руської землі Петро Одровонж підтвердив юрисдикційний статус деканату, який існував ще з 1415 р., з часу надання Владислава II Ягайла².

Найсильнішими були тертя у взаєминах вірменської громади, розташованої в середмісті, з католицькою громадою, основу якої у XV ст. ще складали німецькі міщани. Особливо ситуація загострилася у другій третині XV ст., коли потужні магнати Одровонжі, котрі фактично панували тоді у Руському воєводстві, почали посилювати вірменську юрисдикцію у своїй боротьбі з львівською міською владою³. За їх підтримки в 1462 р. вірмени фактично здобули окрему юрисдикцію та узаконили судівництво у вигляді вірменського війта, що існувало віддавна⁴. Однак унаслідок смерті руського воєводи Андрія Одровонжа у 1464 р., знівелювання впливів при королівському дворі клану Одровонжів та усунення

¹ *Gromnicki T.* Ormianie w Polsce // Encyklopedia Kościelna. – Warszawa, 1891. – Т. XVII. – S. 428.

² Привілеї. – Т. 2. – С. 155.

³ Перебіг боротьби див.: *Balzer O.* Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie. – S. 100–137.

⁴ Детальніше про привілей 1462 р. сказано на с. 74–75.

їх з урядових посад у Руському воєводстві вірменська громада хоч і не втратила своєї юрисдикції, але позбулася посади відокремленого вірменського вйта. За королівським декретом від 10 квітня 1469 р., судові справи львівських вірмен мав вирішувати міський вйт при допомозі вірменських старших⁵. Документ скасування вірменського вйтівства не описував механізму детальної регуляції взаємин вірменського суду під керівництвом вйта магдебурзького суду. У декреті коротко зазначалося, що грошові штрафи в справах між вірменами припадуть самим вірменам, а штрафи у судових справах між іншими людьми та чужоземними вірменами – на користь львівського вйта. Розуміючи, що суперечки, з огляду на лаконічність декрету, неминучі, король Казимир IV відклав наступну свою ухвалу до часу приїзду на українські землі.

За період свого довгого панування Казимир IV, на наполягання обох сторін, ще раз уточнив декрет 25 жовтня 1476 р. (під час перебування у Белзі)⁶. Після скасування вірменського вйтівства вірмени все ще сподівалися відновити втрачені правові позиції. У судових дебатах 1476 р. вірменські старші наводили своє обґрунтування, чому саме “їхній (вірменський. – *М. К.*) вйт у будь-якій справі має їх судити”⁷. Райці, навпаки, покликалися на недавно виданий декрет зі скасуванням вірменського вйтівства. Вірмени ж заперечували дієвість цього документа, положення котрого були сформульовані надто неоднозначно, щоб дотримуватися їх без сумнівів та суперечок. Королівська влада схилилася на сторону міської влади – попередній декрет від 10 квітня 1469 р. було підтверджено та уточнено його зміст. Тепер міський вйт повинен був судити вірмен за участю вірменських старших. Проте у кримінальних справах, у яких підозрюваними виступали представники вірменської громади, вйт та лавники міського суду отримували повну юрисдикцію і розгляд цих справ відбувався вже без вірменських старших. У разі суперечки щодо віднесення тієї чи іншої справи до компетенції суду, остаточне рішення залишалося за королівським судом, апеляція до котрого відсилалася за згодою обох сторін. Окремий пункт королівського декрету стосувався форми присяги вірмен, що також створювало труднощі для вірменського населення Львова – король доручив львівському старості Рафалу з Ярослава вивчити форму та звичаї, за якими така присяга складалася в інших містах.

Протягом 70–90-х рр. XV ст. вірмени ніяк не могли погодитися на новий судовий уклад. У 1493 р. вони знову клопотали, вже у нового короля

⁵ Привілеї. – Т. 2. – С. 145–147.

⁶ Там само. – С. 147–150.

⁷ Там само. – С. 149.

Яна Ольбрахта, про свій вихід з-під юрисдикції львівських райців. Однак король декретом від 8 лютого 1493 р. залишив вірмен у попередній правовій ситуації, хоч і пообіцяв після приїзду до Львова прийняти остаточну ухвалу, уважно з'ясувавши обставини справи⁸.

На відміну від вірмен середмістя вїт вірменського права на святойоанівському деканаті не мав суперників, які намагалися б скасувати його інституцію⁹. Проте до громади вірменського права тут належали не тільки вірмени, але й українці, поляки та інші мешканці деканату, тому вїтом юридики обирався зазвичай не вірменин¹⁰. Окрему юрисдикцію жителів деканату у XV ст. кілька разів підтвердили місцеві та центральні урядники, а 2 вересня 1491 р. існуючий правовий стан санкціонував король Казимир IV¹¹.

Наприкінці XV ст. львівські райці відчували зростаючу конкуренцію з боку купців вірмен, українців та євреїв, котрі жили як на міських передмістях, так і в юридиках, не підлеглих міському праву: в деканаті Св. Йоана Хрестителя та на Підзамчі¹². У 1497 р. райці виклопотали три однакового змісту королівські декрети, за якими цим купцям заборонялася торгівля, що йшла не на користь міського права складу¹³. У відповідь львівський католицький декан, котрому підпорядковувалася святойоанівська юридика, постарався одержати грамоту, видану 2 січня 1498 р. райцями багатьох галицьких міст: Перемишля, Самбора, Жидачева, Стрия та ін., де стверджувалося про проведення в деканаті щорічної ярмарки та щотижневих торгів, право торгівлі на яких було надане раніше польськими королями вірменам, українцям та іншим мешканцям деканату¹⁴.

У 1509 р., після підтвердження Сигізмундом I економічних привілеїв вірменській громаді¹⁵, у королівському суді відновився спір між львівськими

⁸ Привілеї. – Т. 2. – С. 157–158.

⁹ Книги вїтвського та вїтвсько-лавничого суду вірменського права на святойоанівському деканаті збереглися з початку XVII ст. (*Капраль М.* Джерела до історичної демографії та соціотопографії Львова XVI–XVII ст. у варшавських архівних збірках. – С. 202).

¹⁰ У XVII ст. вірмени з середмістя володіли однією власною юридикою на передмісті, яка називалася Біскупщиною. Акти цієї юридики з першої половини XVIII ст. див.: ЛНБ. – Ф. 5, оп. 1, спр. 1725, арк. 1–14. Докладніше джерела цієї категорії описав: *Дашкевич Я.* Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII–XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження). – С. 129–171.

¹¹ Привілеї. – Т. 2. – С. 152–157.

¹² У декреті, спрямованому проти купецтва на Підзамчі, не згадувалося про вірмен (Привілеї. – Т. 2. – С. 394–395), хоча вони наприкінці XV ст. звичайно мешкали там, маючи свого вїта, який підпорядковувався львівському старості, див.: *Balzer O.* Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie. – S. 170).

¹³ Привілеї. – Т. 2. – С. 159–162, 394–395.

¹⁴ AGZ. – Т. IX. – S. 162–163. Про цей документ див. також на с. 97.

¹⁵ Привілеї. – Т. 2. – С. 167–169.

райцями та вірменами про розмежування юрисдикції. Під час перебування короля у Львові головним предметом суперечок була інституція вірменського вйта; вони продовжилися у період вального сейму в Пйотркові 1510 р., куди сторони мали з'явитися з усіма привілеями та іншими документами. Представники вірменської громади далі переконували короля зберегти чи відновити їм повну судову юрисдикцію з окремим вірменським вйтом. Райці ж, апелюючи до магдебурзького привілею 1356 р., наголошували, що у Львові має бути один міський вйт для “людей будь-якої нації, обряду і віри: католиків, українців, вірмен, сарацинів та євреїв, будь-якого стану, статі та походження, він повинен судити, оголошувати вирок та засуджувати”¹⁶.

Вірменські старші не змогли представити привілей про фундацію окремого вірменського вйта¹⁷, що міг бути важливим аргументом у цій суперечці. Королівський суд, притримуючись компромісної політики декретів 1476 та 1493 рр., залишив вірменську судову юрисдикцію у Львові, ухваливши, однак, що на судових засіданнях головуватиме міський вйт за співучастю вірменських старших. Рішення такого суду можна було оскаржувати в королівському суді. Вірменський суд мав формальне право розглядати всі справи, що стосувалися вірмен міста Львова, окрім так званих чотирьох статей, котрі перебували у компетенції тільки міського суду – як найбільш важливі у судочинстві: питання про нерухомість та її успадкування, про насильницькі дії, вчинені у місті та на передмістях, про вбивства та поранення, а також про крадіжки, потерпілою чи винною стороною у яких виступали вірмени.

Конфлікт між райцями та вірменськими старшими вийшов поза межі юрисдикційних проблем. У декреті від 1510 р. король застерігав міську владу “вірмен понад право і справедливість обтяжувати, ані теж незвичних штрафів з них не стягувати”, наказуючи поводитися з ними, як прийнято щодо людей католицької віри. Вірмени, натомість, були зобов'язані коритися владі магістрату Львова у справах, пов'язаних з поліційними функціями (“добрим управлінням та охороною”)¹⁸.

¹⁶ Привілеї. – Т. 2. – С. 172.

¹⁷ З цього приводу у літературі розгорілася дискусія щодо автентичності документа про фундацію вірменського вйта у 1462 р. (див.: *Balzer O. Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie.* – S. 122–128). Очевидно, вірмени на той час уже не володіли оригіналом привілею 1462 р., який був узятий у королівську канцелярію 1469 р., після видання декрету про скасування інституції вірменського вйта у Львові (Привілеї. – Т. 2. – С. 145–147).

¹⁸ Привілеї. – Т. 2. – С. 173.

Компромісні положення декрету 1510 р., якими визначалися незвичні форми спільного судочинства, спричинили нові непорозуміння між міською владою та вірменами. Саме у цей час міська рада вдалася до перетинання глиняних або дерев'яних труб, котрими допливала вода до житла львівських вірмен, а місцевий римо-католицький архієпископ Бернардін навіть заборонив католикам найматися візниками на роботу до вірменських купців¹⁹. У 1513 р. Сигізмунд I видав рескрипт до бурмістра та райців Львова з нагадуванням про потребу зберігати злагоду в стосунках з вірменською громадою²⁰. Тимчасом кожна сторона намагалася перетягнути юрисдикційний “канат” на себе. У 1518 р. вірмени скаржилися, що бурмістр, райці та вїйт не виконують декрет 1510 р. В усіх справах, навіть, найдрібніших, вони “звертаються до міського суду, відкидаючи вірменське право”²¹. На заваді впровадження нового порядку вірменського судочинства стали і процедурні моменти: порядок відсилання справ з міського суду до вірменського, кількість вірменських старших, розподіл прибутків зі штрафів між вїйтом та вірменськими старшими. Новий королівський декрет від 20 березня 1518 р., окрім підтвердження попереднього правового становища, уточнив та доповнив ці процедури. За порушення положень декрету передбачався штраф у розмірі 200 гривень. У разі, якби вірмени й надалі почувалися обтяженими певними діями райців, що посягали на їхню юрисдикцію, вони могли після усних нагадувань просити допомоги у королівських урядників – львівського старости та підстарости.

Попри обмеженість компетенції вірменського суду, за ним все-таки зберігалось право на вживання жорстких заходів (проти чого виступали райці) щодо неплатників чиншів та податків – аж до можливого ув'язнення у міських в'язницях. Львівським вірменам вдалося відвоювати у міського судочинства також можливість безперешкодно укладати заповіти останньої волі (духівниці) за вірменським правом, здобутим ще 1434 р.²²

Через два місяці після судового декрету, у травні 1518 р., король видав мандат у тій же справі між львівськими райцями та вірменами. Каменем незгоди виявилось цілком другорядне, але не без значення престижу, питання: сперечалися про місце засідання вірменського суду, оскільки райці відмовлялися пускати вірменських старших у зал, де звичайно працював міський суд. Король у мандаті, знімаючи двозначність попереднього

¹⁹ *Charewiczowa L.* Ograniczenia gospodarze nacyj schizmatyckich i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku. – S. 208.

²⁰ *Bischoff F.* Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. – Wien, 1864. – S. 44.

²¹ Привілеї. – Т. 2. – С. 182.

²² Там само. – С. 129.

документа (підставу відмінної його інтерпретації зацікавленими сторонами), наказав райцям надати вірменському суду котресь із приміщень ратуші, але не зал засідань міського суду²³. Королівський мандат засвідчив велику напруженість у тогочасних взаєминах вірменської та католицької громад міста. Вірмени з якихось причин²⁴ узагалі відмовилися платити міські податки, і король дав міській раді дозвіл на будь-які примусові заходи правового характеру, щоб спонукати вірмен нести ті ж міські тягарі, що й усі жителі Львова римо-католицької віри.

Вибух неприхованого невдоволення, котре накопичилося в магістраті у відносинах з вірменським населенням, стався восени 1518 р. Міський суд уперше виніс, як фіксують відомі джерела, смертний вирок вірменинові з релігійних мотивів. Багатий вірменський купець Івашко Тихнович покохав свою служницю Софію, римо-католичку за віровизнанням²⁵. Коли ці стосунки стали очевидними (мабуть, жінка завагітніла), міський суд негайно арештував обох і, за наполяганням львівського прокуратора Матія Селеса, що, на думку Д. Зубрицького, запровадив суворі покарання у міському суді, провів терміновий кримінальний процес²⁶. Вирок був винесений судом невідкладно, причому на смерть була засуджена також католичка Софія. Вся громада львівських вірмен звернулася за справедливістю до королівського суду, спрямовуючи увагу на порушення їхнього судочинства (Івашко Тихнович був засуджений за міським магдебурзьким правом).

Відповідний королівський декрет від 21 жовтня 1518 р. був неприхильним до райців – їх визнано винними у недотриманні вірменського права, котре поширювалося на всі справи вірмен, окрім чотирьох, згаданих у декреті 1510 р. Райці мали сплатити 200 гривень у королівську скарбницю, а також по 20 грошів кожному вірменину-господарю, який мешкав у середмісті. Король відмінив ухвалу міської ради, що забороняла вірменам наймати служниць католицької віри²⁷. На третій день після прийняття засуджуючого декрету, 21 жовтня 1518 р., вийшов черговий королівський декрет, у якому визначався величезний штраф – 10 тис. гривень, котрі заплатить та зі сторін, що порушить спокій у місті, давши привід для суперечок²⁸.

Та вже 1521 р. у Львові на юрисдикційному ґрунті виникають нові непорозуміння – щодо присяг у вірменському суді. Покликаючись на

²³ Привілеї. – Т. 2. – С. 184–185.

²⁴ У документі згадувалося про пожежу (Привілеї. – Т. 2. – С. 185).

²⁵ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 127.

²⁶ Там само. – С. 139.

²⁷ Привілеї. – Т. 2. – С. 188.

²⁸ ЦДДА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 10, арк. 536–537.

положення підтвердженого в 1519 р. вірменського статуту, згідно з яким у вірменському суді могли свідчити лише вірмени, вони відмовлялися допускати до складання присяги як католиків (поляків, німців), так і українців²⁹. Король, реагуючи на скаргу львівських райців та міщан, наказав вірменам допускати в судових справах свідчення представників інших християнських віровизнань. Ще один привід до заворушень у місті з'явився тоді, коли вірменські старші не дали покарати свого одноплемінника, котрий “безсоромно та нахабно негідними та недостойними словами” образив бурмістра.

Наступний королівський декрет від 11 квітня 1523 р. підсумував правові змагання, що їх у першій чверті XVI ст. вели вірмени з міською радою³⁰. Користуючись підтвердженням вірменського статуту з 124 статтями у 1519 р., вірмени спробували перехопити в міського суду розгляд майнових справ про продаж будинків та іншого нерухомого майна та почали робити записи про відступлення нерухомості (*resignatio*) у книгах вірменського суду. Королівським декретом унеможливилася така практика: всі записи про продаж вірменських будинків треба було вносити у міські книги. Однак вірмени таки домоглися спільної участі міських та вірменських урядовців (міського в'їта і двох вірменських старших або лавників) у процесі введення в нерухомі мастки (*intromissio*), чого попередні правові документи не фіксували.

Король повторив положення декрету 1521 р. про допущення свідками у вірменському суді католиків та православних, додавши обов'язковість присяги перед їхнім свідченням. Знову нагадувалося про “зухвалі та нахабні” дії деяких вірмен, які ображають вищих міських урядовців. (В. Лозинський, до речі, описуючи такі випадки, підкреслював пристрасний східний темперамент вірмен, які швидко спалахували, навіть у найпростіших конфліктних ситуаціях³¹).

У юрисдикції міського суду залишалися всі кримінальні справи. Було уточнено окремі суперечливі процедурні аспекти. Так, скажімо, упійманий уночі на якомусь злочині вірменин мусив сидіти у міській в'язниці і наступного дня, коли після розслідування виявилось би, що його злочин підлягає вірменському праву, за клопотанням вірменських старших його можна було випустити на поруки до судового розгляду. Вірменські патриції також отримали дозвіл передавати своїх слуг чи служниць до міської в'язниці за певні проступки, окрім кримінальних, що розглядалися тільки міським судом.

²⁹ Привілеї. – Т. 2. – С. 254–255.

³⁰ Там само. – С. 256–259.

³¹ *Loziński W. Patrycyat i mieszczanstwo lwowskie w XVI–XVII wieku.* – S. 291.

2. Економічні та судові сперечання (друга половина XVI – початок XVII ст.)

Довгий час після видання декрету від 1523 р. між міською владою та вірменською громадою не відчувалося помітного тертя, обидві сторони намагалися виконувати королівські декрети про розподіл повноважень. Відносний правовий спокій тривав аж до початку 60-х рр. XVI ст.³² Тричі, 22 травня 1561 р., 23 травня 1562 р. та 30 березня 1563 р., з королівської канцелярії вийшли мандати до львівських райців та лавників, щоб вони під страхом штрафу на суму 2 тис. гривень шанували права та привілеї львівських вірмен, не ув'язнювали їх без відома їхніх старших³³. Новий спалах протистояння був спровокований арештом, ймовірно, у 1562 р., вірменського старшого (лавника) Томи Стецьковича, затриманого на тій підставі, що він “будучи тричі викликаний, відмовлявся прийти до раєцької резиденції”. Окрім цього, райці вдарили по економічних інтересах вірменських купців, арештувавши, нібито за несплату шосового податку, їхні вози з товарами, які вони виправили на краківський та колобжезький ярмарки³⁴.

На процесі в королівському суді вірмени перелічили й інші претензії до міської влади Львова: “їм забороняють львівські бурмістр, райці, війт і лавники чинити суди про нерухоме майно, таким же чином не дозволяють судити їм справ про криваві рани; забороняють купівлю нерухомих маєтків у місті і на передмісті, не дозволяють вірменських зібрань”³⁵. У всіх цих питаннях вірмени намагалися ревізувати на свою користь попередні королівські ухвали, “перетягнувши” до вірменського права вирішення цих важливих справ (особливо – про нерухомість та кримінальні злочини). Проте королівський декрет від 18 січня 1563 р. чітко витримував

³² Т. Громницький уважав, що у “декреті” 1549 р. Сигізмунд Август наклав певне обмеження на вірменський “сепаратизм”, коли ні міський війт, ні вірменські старші не могли самостійно апелювати до королівських судів у суперечних справах (*Gromnicki T. Ormianie w Polsce // Encyklopedia Kościelna. – Warszawa, 1891. – Т. XVII. – S. 431*). Однак, привілей 1549 р. (а не декрет, як твердив Т. Громницький) не містив положення про порядок апеляцій – мова у ньому йшла про солідарну відповідальність війта та старших при позовах у королівському суді і цей документ, навпаки, посилював окремішність вірменської юрисдикції (див.: Привілеї. – Т. 2. – С. 269–272).

³³ ЦДДА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 330, арк. 818; спр. 331, арк. 130–132, 274–275.

³⁴ Там само. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 229–229зв.

³⁵ Привілеї. – Т. 2. – С. 283–284.

правову лінію попередніх актів Сигізмунда I, залишаючи за міським судом розгляд кримінальних злочинів та справ про нерухомість (крім випадків, коли успадкування за вірменським правом відрізнялося від магдебурзького, – тоді це була прерогатива вірменського суду). Проблема введення у володіння нерухомими маєтками також була розв’язана компромісно: його здійснював міський вїйт разом з двома вірменами – присяжними лавниками. Було задоволене прохання розширити представництво вірменських старших – з 6 до 12. Арешт райцями Томи Стецьковича не схвалювався, як і затримка возів з товарами вірменських купців.

Цим декретом упроваджувалася нова правова регламентація стосовно дотримання порядку в місті та оборони міста. У часи воєнної небезпеки чи природного лиха (пожежі, чуми та ін.) райці отримали право арештовувати вірмен-порушників і накладати на них штрафи. У зв’язку з цим цікава увага й підозра міської католицької влади до зібрань вірменської громади, “які люди іншої нації та обряду проводять”. Подібна ситуація склалася у 1538 р., але вже щодо українців, котрих теж звинувачували у тому, що “потаємно роблять сходини і там вибирають поміж себе бурмістрів та радних”³⁶.

У цей час уперше у стосунках вірменської громади та львівського магістрату постало питання про купівлю будинків вірменами, що й зафіксував королівський декрет від 18 січня 1563 р. Райці, покликаючись на заборону українській громаді від 1525 р. купувати будівлі поза своїм кварталом, на тій же підставі відмовили й вірменам, які хотіли мешкати у престижних районах міста³⁷. У королівському декреті цю справу залишено відкритою для майбутнього розгляду. Сторонам, котрі називали різне число будинків, де могли жити вірмени, необхідно було підтвердити свою позицію автентичними документами.

Після детального декрету 1563 р. боротьба за юрисдикцію між вірменами та міською владою майже припинилася. Нове ускладнення з’явилося у 1585 р. – після того як міські ціпаки арештували та ув’язнили львівського вірменина Богдана Доноваковича, слугу познанського воєводи Станіслава Гурки. Вірменин зажадав від міського вїйта та лавників сплати 10 тис. злотих як відшкодування за порушення його прав та відмовлявся визнати міську юрисдикцію щодо своєї особи. Згідно з королівським декретом від 1585 р. міська судова влада звільнялася від переслідування Богданом Доноваковичем, отже, львівські вїйт та лавники діяли в рамках своїх легітимних повноважень³⁸.

³⁶ Див.: Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 63.

³⁷ Привілеї. – Т. 2. – С. 287.

³⁸ *Bischoff F.* Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. – S. 82–83.

У взаєминах магістрату та вірменської громади у XV – першій половині XVI ст. економічні питання були маргінальними – вірменська купецька верхівка більше дбала про здобуття окремої юрисдикції. В організації гуртової торгівлі східними товарами на теренах Речі Посполитої вірмени відчували підтримку державної влади, до того ж у Львові далекосяжна східна торгівля вірменських купців не зазнавала конкуренції з боку інших купців, навіть привілейованого міського патриціату. Проблеми виникали тільки щодо торгівлі та шинкування винами. У 1476 р. вірмени вибороли у суперечках з міською радою право у Львові торгувати та шинкувати привізним вином (через десять років вони знову змушені були його підтверджувати)³⁹. Польський дослідник А. Дзюбинський уважав, що вірмени взагалі не займалися транспортуванням вина на місцеві ринки у Речі Посполитій⁴⁰, проте, як свідчить декрет 1476 р. та деякі інші документи⁴¹, вірмени не виключали вино різних сортів зі свого багатого асортименту східних товарів.

Вірменські купці домінували не лише у своїй громаді, але й серед купців інших національних громад. Формально це визнали і цехмістри купецького цеху Ян Баптиста та Станіслав Вільчек у 1589 р. На вимогу колегії “40-а мужів”, вони повідомили, що на Ринку є 38 крамниць (“багатих крамів”), з них у руках католиків перебуває 8, в українців – 6, у вірмен – 22, про дві з них останні сперечаються з католиками. Ще істотношою була їхня перевага у категорії “бідних крамів”, яких у місті існувало тоді 24, з них у власності католиків – 2, в українців – 3, решта 19 – у вірмен⁴².

Слабше, ніж торгівля, розвивалося у львівській вірменській громаді ремесло. Найбільше клопотів цехмістри католицької віри завдавали вірменським ремісникам-різникам. На початку XVI ст. цех львівських різників висловив претензії до вірмен, які мали у своєму кварталі дві різницькі ятки. З цього приводу протягом першої половини XVI ст. кількаразово зав'язувалися судові суперечки, що супроводжувалися виданням декретів у надвірних судах. У королівському декреті від 2 березня 1510 р. підтверджувалося право володіти двома м'ясними ятками, привілей на які одержав ще у XV ст. вірменський вїйт⁴³. Водночас на вірменських

³⁹ Привілеї. – Т. 2. – С. 150–152.

⁴⁰ *Dziubiński A.* Na szlakach Orientu. – S. 82.

⁴¹ Привілеї. – Т. 2. – С. 264–265 (у 1530 р. вірмени могли купувати і безмитно (? – у збереженому регесті документа нечітко сформульовано це положення) провозити до Львова 20 бочок вина для власного споживання); Т. 1. – С. 400 (у 1580 р. вірмени згадуються серед купців, які мали сплачувати податки з ввезених вин – мускателі й мальмазії, а також лимонів).

⁴² *Bischoff F.* Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. – S. 88–89.

⁴³ Привілеї. – Т. 2. – С. 132–134.

різників накладалось обмеження – продавати м'ясо тільки у власній вірменській громаді⁴⁴. Очевидно, вони не завжди зважали на цей королівський припис, продаючи м'ясо для прибутку й іншим львівським міщанам.

14 жовтня 1510 р. вірменські різники отримали можливість вільного торгу в Львові – подібно до різників у Кракові та Казимирі, але цей привілей не був уведений у дію через протести цеху різників. У 1512 р. обидві сторони пішли на компроміс й підписали підтверджену королівською владою угоду про правила вірменської торгівлі м'ясом у Львові: “[...] вірменські різники матимуть всяку можливість продажу м'яса у суботні дні на вільному торзі, а в неділю, понеділок – у тих їхніх двох ятках будь-яким людям, будь-якого стану, статі, як кожен закон, право містить, таким способом, як й іншим різникам згаданого міста вільно, й без будь-якої перешкоди. А в інші дні тільки вірменам, людям свого обряду, м'ясо у згаданих своїх ятках повинні продавати”⁴⁵. Після пожежі міста 1527 р. вірмени добилися права торгу м'ясом без жодних обмежень упродовж 20 років. У серпні 1547 р. Сигізмунд I заборонив їм продавати м'ясо з двох яток будь-кому, окрім людей вірменського обряду⁴⁶. Що ж до інших ремесел, у котрих вправлялися вірмени (наприклад, лучники, золотарі, миловари, ольштерники, гаптувальники, які здебільшого були вірменами⁴⁷), то тут вони не мали конкуренції, однак чисельно, у порівнянні з іншими ремісниками, вірменських майстрів у Львові було небагато.

Після видання Стефаном Баторієм привілею від 21 липня 1578 р. про зрівняння в економічних правах вірмен і поляків у Львові, магістрат тривалий час домагався при королівському дворі скасувати цей не вигідний польському патриціату документ. Зручна нагода випала у кінці 80-х рр. XVI ст., коли зміцніла влада новообраного короля Сигізмунда III. 11 березня 1591 р. вірменам прийшов позов до надвірного суду з боку магістрату про те, що одержані вірменами права та привілеї обтяжували католицьку громаду міста і порушували їхні давні права⁴⁸. Готуючись до судових баталій у королівських судах, вірменська громада виробила з Коронної метрики 21 січня 1591 р. аж 8 копій (“видимусів”) привілеїв вірменської громади

⁴⁴ Привілеї. – Т. 2. – С. 174–175.

⁴⁵ Там само. – С. 179.

⁴⁶ MRPS. – Varsovie, 1910. – Pars IV. – Vol. 1. – N 7986 (регест документа із книги, що загинула під час Другої світової війни).

⁴⁷ *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – S. 276; *Ejusd.* Złotnictwo lwowskie w dawnych czasach: 1384–1640. – Lwów, 1912.

⁴⁸ *Bischoff F.* Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. – S. 89–90.

XV – початку XVI ст.⁴⁹ (і це при тому, що коштували вони, безумовно, не дешево).

Судова акція у 1596 р. виринула стараннями львівських райців навіть перед сеймом, але декрет сеймового суду від 20 квітня 1596 р. в їхній справі проти вірмен виявився некорисним для міської влади. Вірмен було звільнено від усіх звинувачень через процедурні моменти, оскільки справу на сеймовий суд міг відсилати тільки король і це питання мало розглядатися лише на асесорському суді⁵⁰. Король хотів ще й накласти штраф на райців за програму справу, але врятували справу впливові сенатори⁵¹.

Після сеймового декрету вірменська громада закидала міську владу позовами до асесорського суду. 6 травня 1596 р. вийшов королівський позов бурмістру та райцям про невиконання декрету та привілею, наданого львівським вірменам Стефаном Баторієм у 1578 р. Через п'ять днів з'явився ще один позов до магістрату – з приводу стягнення податків з вірменської громади без відома вірменських старших⁵². Райці звинувачувалися у зловживаннях при розпорядженні зібраними коштами. Ніхто у місті не знав, на які саме потреби витрачалися ці гроші – заслуховувати фінансові рахунки райці нікого не допускали, хоч цього вимагали привілеї першої половини XVI ст. В останньому зі згаданих судових позовів вірмени використали конфліктну ситуацію у взаєминах усієї міської громади та міської ради⁵³. Вірменські старші оцінили збитки, що їх вони зазнали внаслідок дій міської влади на суму 30 тис. злотих.

11 травня 1596 р. вірменська громада Львова викликала через королівський позов до суду міських райців – у справі недотримання ними декретів, спрямованих на заборону торгівлі євреям Львова. Укладені угоди (йдеться про так звані пакти з євреями) завдавали шкоди торговим інтересам вірменських купців, котрі визначили суму своїх матеріальних втрат у 100 тис. злотих⁵⁴. У червні 1596 р., за ініціативою вірменської громади, з королівської канцелярії видали ще один позов львівським райцям, які звинувачувалися у порушенні вірменської юрисдикції, насамперед в

⁴⁹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 119–127зв.

⁵⁰ *Woźniakowa M.* Sąd asesorski Koronny (1537–1795). – S. 51–54.

⁵¹ *Bischoff F.* Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. – S. 90–92.

⁵² ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 144.

⁵³ Про судові суперечки райців та громади (поспільства) перед та після організації колегії “40-а мужів” у другій половині 70-х рр. XVI ст. див.: *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – S. 62–66; *Ptaśnik J.* Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku. – S. 234.

⁵⁴ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 148–149.

ігноруванні положень декрету Сигізмунда I від 1510 р. про “чотири статті”⁵⁵.

Однак, за цими позовами судові засідання у 1597 р. двічі відтерміновувалися⁵⁶. Тим часом мирити дві громади взялися поєднувачі, з яких знаємо тільки найбільш діяльного – львівського римо-католицького архієпископа Яна Димітра (Соліковського)⁵⁷. У грудні 1597 р. він сформулював “Засоби до згоди, подані у справі між панами райцями та католицькими міщанами й панами вірменами, також міщанами міста Львова”⁵⁸ (додаток 2: док. 1). Перш ніж викладати пункти мирової угоди між сторонами, архієпископ звернувся до історії, намагаючись з’ясувати причини конфліктів між вірменами та поляками. І ті, й інші, роздумував він, є у цьому краю прибульцями, “але це не новина у всіх християнських королівствах та землях через воєнні, громадянські чи інтервенційні заворушення”. Відносини між поляками та вірменами мають нагадувати стосунки старших братів з молодшими, бо вони не рівня одні одним через різну мову, віру (“хоч і християни, але не того визнання”). Спочатку вірмени у Львові трималися своїх звичаїв, їх уважали львівськими міщанами, хоч вони й не користувалися всіма міськими правами. Потрохи від багатьох королів вірмени набули певних привілеїв, “тягнучись до рівності”, і саме це спричинило до “неприсмностей та незгоди з поляками”⁵⁹.

Унікаючи ворожнечі та непорозуміння у місті (“щоб вам і нам добре було”), сторони мусили погодитися з дванадцятьма пунктами, котрі сформулювали посередники. Майже всі пункти наvertsали до того попереднього становища, яке склалося у місті перед декретом Стефана Баторія від 1578 р., що надавав львівським вірменам рівноправність у місті з польською громадою. Цікаво, що саме у той час у королівській канцелярії служив майбутній львівський архієпископ Ян Димітр (Соліковський). Не вдаючись у подробиці, він пояснював видання цього декрету необізнаністю нового короля з ситуацією у краї, адже новий володар був чужоземцем, який “не міг всього знати, що потрібно полякам та Короні”⁶⁰, до того ж, у

⁵⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 150–150зв.

⁵⁶ Там само. – Арк. 242–243, 244.

⁵⁷ Після смерті Яна Димітра Соліковського у 1647 р. вийшла його книжка, окремий параграф якої присвячений стосункам львівських вірмен та поляків: [Solikowski Joannes Demetrius]. Joannis Demetrii Sulikovii archiepiscopi Leopoliensis Commentarius brevis rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti Poloniae regis. – Gedanense, 1647. – Р. 108–109. Аналіз “вірменських” поглядів львівського римо-католицького архієпископа здійснено в: *Дашкевич Я.* Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков (историографический очерк). – С. 30–31.

⁵⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 248–249зв.

⁵⁹ Там само. – Арк. 248.

⁶⁰ Там само. – Арк. 248зв.

цей період він більше дбав про воєнну компанію з Московською державою. Після одержання вірменами зрівняльних прерогатив, – архієпископ висунув чи не найсильніший свій аргумент, – почали нарікати не тільки люди католицької віри, а й також вірмени, які, за їхніми ж словами, живуть “тепер тяжче, ніж перед тим було”.

Пункти примирення польської та вірменської громад активно редагувалися львівським римо-католицьким архієпископом. Він пропонував, виходячи з прагматичної та протекційної концепції поступу економіки, і вірменам, і полякам займатися не “зайвими та непорядними шинками”, а тими ремеслами, що розвивалися у Німеччині, Італії та Іспанії. Інша його пропозиція торкалася вірменської торгівлі дорогими східними товарами – “килимами, мальмазією, саф’янами, які ніякої користі не приносять, тільки Корону кожного року приводять в убозтво”⁶¹. Сучасні дослідження істориків підтверджують ці здогадки львівського архієпископа: баланс східної торгівлі для Речі Посполитої справді був не вигідним, у великій кількості вивозилася срібна монета до Молдавії та Туреччини⁶². Завершуючи виклад “пунктів до поєднання”, католицький пастир висловив переконання, що вірмени за певний час таки підпорядкуються владі Апостольської столиці і стануть користуватися міськими та іншими привілеями разом “з нашими міщанами, як католики з католиками”⁶³.

Утім, наприкінці XVI ст. до церковного поєднання не дійшло, як власне, і до згоди польських та вірменських провідників у торгових та економічних питаннях. Судова веремія між вірменами та магістратом тривала ще кілька років, поки справу не відправили на розгляд засідання королівського реляційного суду, на якому мав засідати особисто король. 17 квітня 1600 р. економічні повноваження вірменської громади були ще більше обмежені двома новими королівськими декретами⁶⁴. Перший з них, хоч і зберігав за вірменами право вільної торгівлі, проте визначав для них тільки дві крамниці для продажу тканин. Ці тканини мали бути переважно дорогих сортів (шкарлати, гранати), оскільки продаж дешевших уродздріб вірменам заборонявся (окрім часу закриття торгівлі з Туреччиною внаслідок військових дій). Так само лімітувалося вірменам шинкування алкогольними напоями: у двох будинках, вказаних вірменськими старшими,

⁶¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 248зв.–249.

⁶² *Kołodziejczyk D.* Eksport srebrnej monety z Rzeczypospolitej na ziemie imperium Osmańskiego i problem bilansu handlowego // *Mapa mundi. Studia in honorem Jaroslavi Daškevyč septuagenario dedicata*. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів, К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 253–260.

⁶³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 249. На релігійний аспект цього документа вперше звернув увагу Т. Громницький: *Gromnicki T.* Ormianie w Polsce. – S. 403.

⁶⁴ Привілеї. – Т. 2. – С. 303–310.

можна було торгувати вином, у трьох – медом, у чотирьох – пивом. Надто малою встановлювалася і кількість ремісників-вірмен, котрі могли вступати до ремісничих цехів: по двоє кравців, шевців, кушнірів та один маляр.

Другий обмежуючий декрет Сигізмунда III стосувався кількості будинків, дозволених вірменам для проживання та володіння у середмісті Львова⁶⁵. Ще у другій половині XVI ст. міська рада робила спроби запобігти переходу католицької власності до вірмен. У 1597 р. був складений документ з переліком 11 будинків і городів у середмісті та на передмістях, які потрапили в руки вірмен упродовж 10 років⁶⁶. Однак ця нерухомість ще не перейшла остаточно у вірменську власність – вона здебільшого була заставлена або продана лише частково. Якщо ж вірмени хотіли узаконити купівлю нерухомих маєтків, особливо у середмісті, то міська влада у таких випадках зверталася до королівської влади.

У 1588 р. вийшов королівський декрет у справі братів Торосовичів про купівлю двох крамниць (“багатих крамів”) на площі Ринок, проти чого протестували райці, відмовляючись прийняти їхні записи про продаж до раєцьких книг⁶⁷. Вірмени оцінили збитки, завдані магістратом, на суму 3 тис. злотих. Івашко Торосович, представляючи свою родину на судових засіданнях, розповів, що багато католиків раніше продавали свою нерухомість вірменам і це не викликало протидії міської влади. Райці ж покликалися на ще невирішену справу щодо кількості будинків, дозволених декретом 1563 р. для купівлі вірменами у Львові. Цей процес жодна сторона не виграла: братам Торосовичам прямо не заборонялося купити крамницю, проте вони були зобов’язані на наступному судовому засіданні через чотири тижні показати документи, що засвідчували б їхнє право на володіння нею. Довгий процес з міською радою завершився тільки у 1600 р., коли за Торосовичами було збережено лише одну з двох крамниць багатих крамів⁶⁸. Кілька разів у 90-х рр. XVI ст. райці в актах лавничого суду застерігали про те, щоб та чи інша кам’яниця не потрапила “до рук схизматика або інших чужих людей, що не мають міського права, бо привілеї того міста забороняють, щоб католицькі кам’яниці потрапляли до рук схизматиків або чужих людей”⁶⁹.

⁶⁵ Привілеї. – Т. 2. – С. 307–310.

⁶⁶ *Bischoff F.* Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. – S. 83–85.

⁶⁷ *Ibid.* – S. 86–88.

⁶⁸ *Charewiczowa Ł.* Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatyckich i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku. – S. 211.

⁶⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 205–206 (1593 р.), 242–243 (1596 р. – застереження райців, щоб кам’яниця в середмісті залишилася у власності католика, хоч на неї мав певні претензії вірменин Якоб Вартерисович через боргові зобов’язання її власника – лавника Вольфганга Берндта).

Позицію королівської влади у цій суперечці відображало судове рішення Сигізмунда III від 13 травня 1597 р. після заборони райцями вірменинові Якобові Вартерисовичу будувати чи перебудовувати кам'яниці у середмісті Львова⁷⁰. Декрет короля знімав з райців обвинувачення вірменина, проте йому було дозволено добудувати і прикрасити будинок безперешкодно, але на правах володіння, а не власності. Коли ж постане проблема власності, тобто переходу до католика, Якоб Вартерисович мав би погодитися на оцінку вартості будинку комісією, ухваленою міською радою. Окремо у декреті повідомлялося, що він не поширюється на судову акцію, яку вели райці проти вірмен щодо кількості будинків в останніх.

За декретом Сигізмунда III від 1600 р., вірменам можна було володіти на ділчичному спадковому праві 73 будинками, без включення до цього числа громадських і церковних споруд вірменської громади та ще трьох нещодавно придбаних будівель. Вірмени також могли без жодних перешкод викуповувати нерухомість у євреїв міста. Проте на центральній площі Ринок – найбільш престижному районі міста – вірмени мусили продати кам'яниці та більше їх не купувати у людей католицької віри.

У 1640 р. вірменські старші королівською грамотою підтвердили раєцьку ухвалу з 1574 р. про дозвіл вірменам з середмістя набувати нерухомі маєтки на львівських передмістях⁷¹. Очевидно, в той час назріла нагальна потреба розширення території проживання вірмен, яким було тісно у рамках визначених їм 73 будинків у середмісті.

Філософ та медик Себастьян Петриці на початку XVII ст. у коментарях до виданої ним Арістотелівської “Політики” кілька сторінок присвятив вірменам. За його сильними антивірменськими виразами відчувалася позиція міської влади Львова: він звинувачував вірмен у тому, що вони “у Львів, прийшовши як волоцюги та дрібні перекупні, тепер випихають з міста польську націю (*natia Polska*) [...] самі між собою женяться, свою “річ посполиту” потрохи мають, до великих панів у ласку вдираються, вроджених поляків, де можуть, нищать”⁷².

⁷⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 152–152зв.

⁷¹ Привілеї. – Т. 2. – С. 320–322.

⁷² *Petrycy S. Jeśli Żydowie więcej podejrzani i gorsi są Rzeczypospolitej niżli Ormianie [Przydatek do piątych ksiąg] // Aristoteles. Polityka to jest rządu Rzeczypospolitej z dokładem ksiąg ośmioro. – Kraków, 1605. – Cz. 2. – S. 14.*

3. Випробування перед унією

Друга половина 20-х рр. XVII ст. ознаменувалася сильним протистоянням міської влади та вірменської громади. Привід був дрібничковим: у 1625 р. двоє вірмен – Торос Гарбараш та Симон Рабичка – не задовольнилися постановою вірменського суду у цивільній справі⁷³. Вірменські старші, реалізуючи своє право (відповідно до декрету 1600 р.) вибирати трьох шинкарів з вірмен, з якоїсь причини відмовили у поданні Симонові Рабичці, який довгий час був шинкарем меду. Він, а також інший ображений вірменин Торос Гарбараш, звернулися до міського суду, хоч формально, нагадаємо, це було неможливо, позаяк міський суд мав юрисдикцію над вірменами тільки у чотирьох статтях, що зводилися до кримінальних справ та питань нерухомості. Райці, проте, прийняли до розгляду їхню справу та видали декрет на користь скривджених вірмен.

У відповідь вірменські старші вирішили покарати непокірних членів громади. На той час, після надання привілею Сигізмундом III у 1616 р., вони вже мали змогу накладати на вірмен штрафи та навіть ув'язнювати їх (здебільшого через відмову сплачувати податки і нести міські та державні повинності нарівні з іншими)⁷⁴. Але у цьому разі вірменські провідники чомусь взялися судити Рабичку та Гарбараша на вірменському духовному суді (“хуці”)⁷⁵. Звинувачені були через дзвонаря анафемовані та виключені з релігійної вірменської громади. Незабаром міська рада арештувала двох вірменських старших (регентів), які керували судовими засіданнями⁷⁶, Аведика Аведиковича та Христофора Голубовича й розпочала судову акцію проти вірменських старших про скасування їхнього духовного суду. За словами міського синдика, старші вірменської громади в духовному суді розглядали цивільні та кримінальні питання і проти

⁷³ Про цей конфлікт коротко розповів: *Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku.* – S. 291–293.

⁷⁴ Привілеї. – Т. 2. – С. 311–313.

⁷⁵ У документі фігурує назва “хуц”, що означала приміщення духовного суду, радну кімнату (див.: *Z[achariasiewicz] [F.] X. Wiadomość o Ormianach w Polsce.* – Т. 2. – S. 81).

⁷⁶ У засіданнях вірменського духовного суду брав участь вірменський єпископ або його уповно-важений з вірменськими старшими (*Barącz S. Rys dziejów Ormiańskich.* – S. 114), але після смерті Месроба близько 1625–1626 рр. у Львові новий єпископ ще не був висвячений (*Gromnicki T. Ormianie w Polsce.* – S. 404). Загалом, у період прийняття унії у 1630 р. і пізніше вірменські старші мали значний вплив на вірменське духівництво (порівн.: *Ibid.* – S. 399–400).

прав міста у релігійних за формою справах засуджували членів своєї громади⁷⁷.

Раєцький суд покарав двох арештованих вірмен на місяць ув'язнення, трирічну баніцію (вигнання з міста) та штраф на суму дві гривні золота. Справа між сторонами через апеляції швидко опинилася у королівському суді, й вірмени домоглися виправдувального вироку від короля та мандата про звільнення арештованих, що, однак, був зігнорований райцями. Невдовзі з королівської канцелярії вийшов новий мандат, у котрому виразно наказувалося звільнити арештованих на поруки вірменської громади, від якої, натомість, вимагалось зберігати спокій і виявляти послух магістрату⁷⁸. Львівські райці, затягуючи момент звільнення ув'язнених⁷⁹, звернули увагу на процедурні моменти, оскаржуючи вірмен у тому, що вони не дочекалися інформування короля про справу на формальному судовому процесі, а випросили у канцелярії мандат через своїх приватних висланців. Вірменські старші заперечили це твердження: їхні представники перебували при королівському дворі в інших справах і між ними попросили видати мандат про звільнення цих “двох нещасних, які терпіли”. Також вірмени протестували проти заборони їм безпосередньо звертатися до короля та його надвірних судів і канцелярії.

Наступного, 1626 р., польський магістрат далі намагався у королівських судах припинити діяльність духовного вірменського суду та скасувати декрет асесорського суду про звільнення Аведиковича та Голубовича, але безуспішно. Міська влада закидала вірменським старшим, що за допомогою духовного суду “можна легко їхню схизму поширювати, церковними та сиротинськими грішми розпоряджатися, міських та державних тягарів та обов'язків уникати, а також виконання контрактів з кредиторами, різні докази помилок і злочинів приховувати, податками та здирствами обтяжувати та обдурювати своїх співгромадян вірмен”⁸⁰. Райці розширили коло звинувачень, висунутих вірменській спільноті, яка, за їхньою скаргою, встановлювала власну колегію “40-а мужів”, обирала писарів для свого приватного уряду. З огляду на ці порушення міської юрисдикції, магістрат збирався стягнути з вірмен 2 тис. злотих⁸¹. Т. Громницький у цих позовах вірменській громаді “знайшов” і неіснуючі обвинувачення – у тому, що нібито вірменські старші прибирали титул президентів (це

⁷⁷ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 299–300зв.

⁷⁸ Там само. – Арк. 289–292зв.

⁷⁹ Див. коментар з боку В. Лозинського – про виявлення райцями твердості та непоступливості щодо вірменської громади: *Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku.* – S. 292–293.

⁸⁰ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 171.

⁸¹ Там само. – Арк. 309–310.

насправді сталося тільки у XVIII ст.), хотіли створити другий магістрат у Львові, агітували за окремого вірменського бурмістра⁸².

2 травня 1626 р. два райці – відомий львівський патрицій Мартин Кампіан і Мартин Коженювський – та синдик міста Якоб Шольц, подали у гродському суді протест проти вірменських старших, котрі начебто неправдоподібно одержали у теперішнього та попередніх королів якісь привілеї та приховують їх. Представники міської влади вимагали скласти ці документи для розгляду у королівському суді як суперечні правам та привілеям міста⁸³. Міські урядники зазначали, що вірмени поширювали чутки про існування сфальшованої грамоти князя Федора Дмитровича 1062 р. (показуючи декому з-поза вірменської громади), яка документально була оприлюднена тільки 21 жовтня 1641 р. у Варшаві в актах Коронної метрики⁸⁴.

У 1626 р. з'явився новий мотив для ворожнечі між обома громадами – уже з релігійним підтекстом. До Львова тоді приїхав вірменський католикос Мельхиседек, який покинув свою столицю у Ечміадзіні, уникаючи переслідувань з боку перського шаха⁸⁵. Його раптовий приїзд до Речі Посполитої дещо стурбував королівський двір, і король вважав за потрібне мандатом від 30 липня 1626 р. поінформувати львівський магістрат про прибуття без його відома “якогось вірменського патріарха з турецьких земель”. Ймовірно, католикос мав на меті провести з'їзди з місцевими вірменськими єпископами, суди тощо. Король наказав затримати його разом з почтом, розпитати про причини прибуття і повідомити про це Варшаву⁸⁶. Але райці ще у травні 1626 р. оскаржували вірмен у тому, що в їхніх будинках мешкають без відома короля та львівського римо-католицького архієпископа “різні чужоземці”. Мова йшла про вірменського католикоса з його духовним почтом. Перебуваючи у Львові, він, незважаючи на протидію значної частини вірменської громади, висвятив 7 січня

⁸² *Gromnicki T.* Ormianie w Polsce. – S. 434.

⁸³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 307–307зв.

⁸⁴ *Дашкевич Я.* Грамота Федора Дмитровича 1062 р. (нарис з української дипломатики). – С. 9; *Капраль М.* Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. (Історико-джерелознавчий огляд). – С. 35. Вперше ж ця грамота була показана у Львові у 1578 р. королю Стефану Баторію (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 249зв.).

⁸⁵ *Barącz S.* Żywoty sławnych ormian w Polsce. – Lwów, 1856. – S. 191. У біограмі про католикоса Мелхиседека С. Баронч помилково повідомив про його прибуття до Львова ще у 1622 р. і керування львівською вірменською єпископією протягом чотирьох років (*Ibid.*) до висвячення Торосовича 7 січня 1627 р., що не підтверджується документальними свідченнями. В іншій праці С. Баронч назвав ще одну хибну дату приїзду католикоса – 1624 р.: *Ejusd.* Rys dziejów Ormiańskich. – Tarnopol, 1869. – S. 118.

⁸⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 169.

1627 р. на вірменського єпископа 23-річного монаха Миколая Торосовича⁸⁷. Мельхиседек ще деякий час зоставався у Львові й покинув місто таємно, як заявили львівські райці, 23 лютого 1627 р.⁸⁸ Підносячи юнака з львівської вірменської патриціанської родини до гідності львівського єпископа, вірменський католикос спричинив серйозну кризу у львівській вірменській громаді. Навколорелігійна та внутрішньовірменська боротьба, особливо після прийняття унії єпископом Миколаєм (Торосовичем), вийшла поза межі вірменської громади.

4. Участь львівського магістрату в суперечках навколо унії

Прийняття унії з Римо-католицькою церквою вірменським єпископом Миколаєм (Торосовичем) 24 жовтня 1630 р. у львівському монастирі кармелітів стало новим випробовуванням у взаєминах вірменської та польської громад Львова. Унія поділила вірменську громаду на два табори. Перший, який формувався з прихильників унії навколо суперечливої особи єпископа Торосовича⁸⁹, спочатку був нечисленний. Більшість вірмен залишилася на позиції своїх світських проводирів – вірменських старших, котрі не визнавали ідей унії⁹⁰. Спершу зберігаючи нейтралітет у цій внутрішній вірменській боротьбі, львівський магістрат невдовзі був змушений визначитися, яку сторону підтримати, коли у жовтні 1630 р. до

⁸⁷ Про деякі обставини висвячення Торосовича дізнаємося у: *Gromnicki T.* Otmianie w Polsce. – S. 404–405; Українсько-армянские связи в XVII веке. – С. 49–50.

⁸⁸ Запис перед буськими гродськими актами: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 207. Католикос Мелхиседек помер у дорозі до Вірменії у Кам'янці-Подільському 18 березня 1627 р.

⁸⁹ Більше про постать вірменського архієпископа Миколая (Торосовича) як ініціатора та захисника унії див.: *Petrowicz G.* L'unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626–1686). – Roma, 1950. Про суб'єктивність цього дослідження написано у рецензії: *Dashkevich Ya.* [С. R.:] *Petrowicz G.* L'unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626–1686). – Roma, 1950 // *Revue des Études arméniennes.* N. S. – Paris, 1964. – Т. 1. – Р. 462–466.

⁹⁰ За свідченням вірменських старших від 29 листопада 1633 р., у Львові давні вірменські звичаї та обряд підтримували “близько півтори тисячі людей” і тільки близько десяти вірмен схилилися до ідеї унії з Католицькою церквою (*Лингирян Г.* З історії боротьби українських вірмен проти насильницького запровадження унії в 30-х роках XVII ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1963. – № 5. – С. 50; порівн. коментар до цього документа: *Дашкевич Я.* Українсько-армянские отношения XVII в. и источники их изучения // *Украинско-армянские связи в XVII веке: Сб. док. / Сост. Я. Дашкевич.* – К., 1969. – С. 6).

львівських райців зі скаргою на єпископа Миколая (Торосовича) прийшли вірменські старші.

Свою аргументацію вони розпочали так: “добре знаючи, що ваші вірності (райці. – *М. К.*) у тому місті, як найвищий уряд, є охоронцями законів (*custodes legum*), спокою та безпеки, доброго управління (*boni regiminis*)”⁹¹, а старші вірменської громади згідно з королівськими вільностями мають відповідати за духовні справи та належний порядок Вірменської церкви, тому вони оскаржили єпископа Миколая у непорядках та порушенні спокою в місті саме у львівському раєцькому суді. Конкретніше їхнє прохання зводилося до вислання на вірменський духовний суд представника магістрату, щоб він закликав єпископа та його прибічників поводитися пристойно: нікого не ображати, не безчестити словами тощо. У відповіді на ці оскарження єпископ Миколай (Торосович) спростовував закиди у порушенні громадського спокою. Навпаки, він став обвинувачувати вірменських старших, які закрили катедру вірменського єпископа та не впускають його туди, “зневажаючи владу єпископського уряду”⁹².

Складений суд (*iudicium compositum*), на котрому спільно засідали гродський та міський раєцький уряди, взяв до розгляду справу між львівськими вірменами та єпископом Миколаєм, хоч перші просили тільки про посланця від міської ради для позасудового примирення сторін. Вірменські старші зразу ж висловили протест проти цієї судової інстанції, оскільки вважали, що на їхні релігійні справи компетенція цього суду не поширюється. Судовим захисником інтересів вірмен у цій справі виступив майбутній райця та бурмістр, перший хроніст історії Львова Юзеф Бартоломей Зіморович⁹³. Він заперечував юрисдикцію міського суду, апелюючи до декрету Сигізмунда I від 1510 р. про “чотири статті”⁹⁴.

Проте суд таки взявся за цю справу, оскільки тут ішлося про порушення спокою у місті, а обов’язком магістрату було забезпечити порядок та належне управління у місті, а також гарантувати безпеку вірменському єпископу як законнообраному пастиреві. Райці покликалися на мандат

⁹¹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 10.

⁹² Там само. – Арк. 11.

⁹³ С. Баронч та інші вірменські історики вважали Ю.-Б. Зіморовича за походженням вірменином: *Barącz S. Żywoty sławnych ormian w Polsce*. – S. 405. Проте К. Гек та В. Лозинський заперечили це припущення вірменського історика: *Heck K. Życie i dzieła Bartłomieja i Szymona Zimorowiczów (Ozimków) na tle stosunków ówczesnego Lwowa*. – Kraków, 1894. – S. 64–65; *Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku*. – S. 265.

⁹⁴ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 30. Цікаво, що у 1654 р. як війт Львова Ю.-Б. Зіморович представляв уже інтереси міського уряду у правовій суперечці з вірменськими старшими (див.: Привілеї. – Т. 2. – С. 338).

короля Сигізмунда III до львівських райців, що передбачав їхню опіку над єпископом у його боротьбі за утвердження унії у вірменській громаді. Королівський захист вірменському єпископові виявився потрібним і наступного року. 12 травня 1631 р. Сигізмунд III у своєму листі до львівського магістрату прямо наказав у суперечках вірменського єпископа та вірмен-неуніатів захищати і підтримувати Торосовича, проте не приймати судових вироків щодо майна та життя (*super bonis et capitibus*) без королівського відома⁹⁵. Вірменським старшим, на вимогу райців, було прочитано виданий того ж дня (12 травня 1631 р.)⁹⁶ королівський мандат до львівських вірмен, щоб ті покорилися духовній владі єпископа Миколая⁹⁷. Представники вірменської громади, яких заслухали на ратуші 30 травня, в емоційній формі відкинули правосильність королівського втручання у релігійні справи Вірменської церкви. Один з присутніх вірменських старших Симон Вартерисович відразу ж заявив райцям: “Ми мандата його королівського маєстату не боїмося, його не приймаємо та не визнаємо й визнавати не будемо, поки нам не накаже наш патріарх”⁹⁸.

Львівські райці все ж зуміли посприяти вірменському єпископу та його прихильникам, однак не судовим шляхом, а реальною владною допомогою. Завдяки їм вірменський духовний пастир 4 листопада 1630 р. повернув під свою руку катедральний храм. Раєцькі слуги у присутності возного, всієї вірменської громади, багатьох поляків та українців силоміць відкрили (зламали) двері вірменської святині. Під час цієї насильницької акції вірменський старший Аведик Бернатович вигукнув: “Гвалт, панове (райці. – *М. К.*), гвалт, ані в Туреччині, ані в поганській землі цього нам не чинять, що ви чините. Кращі у вас євреї, аніж ми, християни”. А інший вірменський старший Христофор Убаль привселюдно виголосив: “Протестуємо проти вас, панове, що нашій церкві діється гвалт. Маємо там багато скарбів, коштовних речей, яких не маємо переписаними та порегестованими. Якщо це нам зникне, на вас самих та на ваших особах і на маєтках будемо доходити [справедливості]”⁹⁹.

Після слів Аведика Бернатовича міський війт, помічаючи незадоволення у вірменській громаді, заапелював до возного та двох шляхтичів про те, що вірменський старший чинить колотнечу та кличе на гвалт. Міський війт миттєво послав слуг до бурмістра з пропозицією закрити брами міста, як це звичайно робилося у разі заворушень. Але, на щастя

⁹⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 3–4.

⁹⁶ AGZ. – Т. X. – N 3642.

⁹⁷ Украинско-армянские связи в XVII веке. – С. 41–42.

⁹⁸ Там же. – С. 42.

⁹⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 20.

для міської влади, нічого загрозливого не сталося. Вірменський єпископ Миколай (Торосович) увійшов до відчиненої церкви, хвалячи Бога вірменською мовою при великому загалі вірмен, поляків та українців¹⁰⁰.

Наступного року міська влада продовжувала відкрито сприяти вірменському уніатському владиці. У червні 1631 р. міський бурмістр Георгій Боїм Дзюрдзі передав у розпорядження Торосовича міських слуг, котрі брали участь у арешті двох священників-неуніатів¹⁰¹. Крім королівської влади та львівського магістрату, дієву підтримку вірменському єпископові надали львівські єзуїти. У червні 1631 р. настоятель єзуїтського монастиря у Львові Миколай Сельський вимагав перед актами міського суду скасувати вірменську юрисдикцію¹⁰². Судова суперечка почалася з того, що український міщанин, старший Ставропігійського братства Гавриїл (Габріель) Лангіш відступив у 1630 р. львівським єзуїтам борг на суму 1161 злотий, який мав у нього вірменин Івашко Вартерисович¹⁰³. Ухвали вірменського суду, куди звернулися єзуїти зі скаргою про сплату боргу, виявилися не на користь львівських отців-єзуїтів.

У своєму наступі на вірменське судочинство єзуїти виходили з католицьких позицій та з прихильності до вірменського уніатського єпископа. Вони звинуватили вірменську громаду в ересях, ненависті до католицької релігії, спротиві єпископові Миколаю. Вірменські старші у цей час активно протидіяли змішаним шлюбом вірмен з поляками-католиками – не видавали у таких випадках придане нареченим, виключали з громади тощо. Союзниками вірмен у цьому протистоянні з польською громадою та власним уніатським єпископом в очах єзуїтських спостерігачів стали українці, котрі тоді перебували у подібних конфліктних релігійних та національних обставинах¹⁰⁴.

По смерті Сигізмунда III у 1632 р., який відверто сприяв вірменському єпископові в утвердженні унії, вірменські старші сподівалися на зміну поведінки міської влади. 18 жовтня 1632 р. вони скаржилися перед раєцьким урядом на свого єпископа, що не дозволяв їм як провізорам катедрального храму оглянути церковний посуд, прикраси та речі, а також складені в храмі депозити різних осіб на суму 12 тис. злотих. Уся допомога раєцького

¹⁰⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 20зв.

¹⁰¹ Українсько-армянские связи в XVII веке. – С. 42–44.

¹⁰² Там же. – С. 45–48.

¹⁰³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 45, с. 2373.

¹⁰⁴ Дашкевич Я. Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти // Берестейська унія (1596–1996): Статті та матеріали / Ред. М. Гайковський, В. Гаюк, О. Гринів, Я. Дашкевич та ін. – Львів, 1996. – С. 77.

уряду звелася до того, що він вислав депутацію з повідомленням єпископові про скаргу вірменських старших, яку той зігнував¹⁰⁵.

На початку квітня 1633 р. за участю студентів єзуїтського колегіуму єпископ Миколай взяв під арешт у власну тюрму двох вірменських священників, котрі не підпорядкувалися його владі¹⁰⁶. Вірменські старші прямо звинуватили пріора єзуїтів Миколая Сельського, “за порадою, помічно і дозволом” якого вірменський єпископ зібрав у своєму приміщенні студентів та інших свавільних людей (вірменські старші нарахували 16 чоловік). Спершу вони напали зі зброєю в руках (“шаблями, мечами, рушницями, луками, сокирами”) на один вірменський будинок на передмісті¹⁰⁷. Пізніше вернулися до середмістя та увірвалися у дім вірменського старшого Івашка Филиповича. Напасники побили господаря, схопили священника зі Снятина, який там мешкав, витягнули на вулицю за бороду і тягнули з криком через площу Ринок до єпископа Миколая (Торосовича), який посадив його у власну тюрму.

Судова справа, що провадилася у міському суді, засвідчила пасивність і невтручання міського бурмістра та львівського старости. Слуги бурмістра Якоба Шольца, відповідального за порядок у місті, “не помітили” чи “не встигли помітити” як ватага єзуїтських спудеїв здобувала будинок вірменського старшого Івашка Филиповича, як захопила священника та з побоями супроводжувала його вулицями міста та площею Ринок. Львівський староста ж відмовився скликати складений (міський та старостинський) суд за Торунським статутом, щоб осудити шляхтичів-студентів з єзуїтського колегіуму за насильство супроти вірменських священників та міщан¹⁰⁸. Така байдужість міської та старостинської влади збурила всю вірменську громаду Львова. До міської ратуші разом із старшими прийшло чимало вірменських мешканців. Ця збуджена “чернь”, за ствердженнями райців, висловлювалася про них “з великим безчестям та зневагою”¹⁰⁹.

З обранням та коронуванням на королівський трон Речі Посполитої Владислава IV вірменська справа набула у королівських судах нових обертів. Королівські декрети тепер випадали не тільки на користь польського католицького магістрату та вірменського єпископа Миколая (Торосовича). Вже 14 липня 1633 р. королівські комісари Якоб Собеський, королівський

¹⁰⁵ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 49–49зв. Обидві сторони звинувачували одна одну у привласненні церковного посуду та прикрас, див.: Українско-армянские связи в XVII веке. – С. 40–41 (24 квітня 1631 р.), 66–67 (16 травня 1634 р.).

¹⁰⁶ Українско-армянские связи в XVII веке. – С. 58–66.

¹⁰⁷ Пінгірян Г. З історії боротьби українських вірмен проти насильницького запровадження унії в 30-х роках XVII ст. – С. 49.

¹⁰⁸ Українско-армянские связи в XVII веке. – С. 62–63.

¹⁰⁹ Там же. – С. 66.

крайчий, Миколай Остророг, королівський підхорунжий, Станіслав Мнішек, львівський староста, та Миколай Нарайовський, львівський підсудок, подали позов до львівського бурмістра та райців у їхній справі з вірменами, щоб вони очистилися через присягу від звинувачень у неправових діях¹¹⁰. 29 липня перед львівським гродським судом представники райців, лавників та католицького поспільства оголосили перед королівськими комісарами свою позицію у справі з львівськими вірменами. Найперше вони відкидали – як не відповідний – позов до комісарського суду, аргументуючи це своїм вилученням з-під юрисдикції будь-яких судів, окрім королівських¹¹¹. Представники польської католицької громади оскаржили вірменських старших, котрі нібито обвинувачували райців перед комісарами у забороні вірменам ховати померлих, хоча міська рада, навпаки, рекомендувала робити це, щоб не виникло у місті епідемії. Не приймали католики також скарг вірмен про накладання на них частих і незвичних податків. Протест львівських поляків стосувався також слів вірменського старшого Аведика Бернатовича, сказаних при королівських комісарах, єпископові Миколаю (Торосовичу) та катедральних прелатах, що королівський декрет, виданий у реляційному суді, мовляв, мав різні редакції: його по-різному читали в покої короля та у королівській канцелярії¹¹².

Ініціатива у судових баталіях переходила до вірменських старших, які змушували польський магістрат виправдовуватися перед королем. Впливи вірмен при дворі Владислава IV зміцнювалися, зрозуміло, не без дорогих подарунків як королю, так і його урядовцям та канцеляристам. 28 жовтня 1634 р. королівський суд попередньо вирішив справу на користь вірменської громади¹¹³. За нею визнавалося право на духовний суд, але на його засіданнях мав головувати вірменський єпископ. Для з'ясування долі церковних скарбів, що зникли з катедрального храму після самовільного вступу до нього єпископа Миколая, цим декретом передбачалося створення окремої комісії. Оскільки райці проігнорували і цей декрет, то король 7 грудня 1634 р. видав мандат з наказом повернути вірменам частину будинку, у якому засідав духовний суд, та загалом виконати положення попереднього декрету¹¹⁴.

¹¹⁰ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 54–55.

¹¹¹ Привілеї. – Т. 1. – С. 322–324 (привілей Сигізмунда Августа від 24 березня 1553 р.).

¹¹² ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 57–57зв.

¹¹³ Там само. – Арк. 58–63. Протягом жовтня 1634 р. король Владислав IV перебував у Львові, де його з надзвичайною гостинністю та пишністю з великим почтом зустрічали міські урядовці та національні громади (*Jaworski F. Królowie polscy we Lwowie. – Lwów, 1912. – S. 58–65*).

¹¹⁴ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 172.

Дієвість королівських документів часто нівелювалися бездіяльністю виконавчої влади. Львівський староста Станіслав-Боніфаций Мнішек перед гродськими актами 28 лютого 1635 р. заявив, що повернути вірменській громаді приміщення для засідань духовного суду¹¹⁵ наразі неможливо, позаяк перебуваючі у тому приміщенні домініканські монахи та вірменські священники-уніати від імені єпископа (Миколая) відмовилися підкоритися королівському судовому рішенню, на тій підставі, що вірменський єпископ був незалежний від світської юрисдикції.

Із появою чергового королівського декрету від 17 квітня 1635 р. шальки судових терезів почали перехилитися на бік львівських райців та вірменського єпископа Миколая Торосовича¹¹⁶. Вірменам заборонялося скаржитися на райців за насильний вхід до катедрального храму, який відкрили за раєцьким наказом міські слюсарі та ковалі. Асесорський суд відіслав справу для наступного судового кроку, а саме присяги, до інстанції львівського католицького архиєпископа та львівського старости. Перед ними у міському суді через шість тижнів четверо львівських райців мали скласти присягу за такою формою: “Що під час передачі вірменської церкви, не вчинили ексцесів, але все [було зроблено] справедливо та належно”¹¹⁷. Після цієї присяги магістрат звільнявся від правових звинувачень вірмен.

Розбурханий релігійними та національними пристрастями Львів не заспокоїв згадані королівські декрети. Вірменська громада отримала королівський лист безпеки (глейт), однак міська рада, за словами вірменських скаржників, різними способами провокувала порушення їхньої юрисдикції, вдавалася не у кримінальні, а у духовні (*mentales*) справи львівської вірменської громади. Міська влада видала кілька обтяжливих для вірмен ухвал, зробити витяги з яких їм не дозволили. Король окремим мандатом від 17 березня 1636 р. звелів міській раді під страхом кари у 2 тис. червоних золотих не перешкоджати вірменам робити копії та витяги з будь-яких документів міської канцелярії¹¹⁸.

У протистоянні вірменської громади, котру репрезентували старші, та нечисленних вірмен-уніатів, які згурпувалися навколо єпископа Миколая (Торосовича), міська рада та католицька громада виразно підтримували другу сторону. У лютому 1636 р. за участю студентів єзуїтського колегіуму, замкової піхоти та інших прибічників вірменського єпископа стався напад на вірменський квартал. Свавільниками були побиті вікна,

¹¹⁵ Українско-армянские связи в XVII веке. – С. 71.

¹¹⁶ *Bischoff F.* Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. – S. 106–111.

¹¹⁷ Українско-армянские связи в XVII веке. – С. 67.

¹¹⁸ Там же. – С. 70–71.

виламані двері, завдано багато іншої шкоди, а також ув'язнено двоє вірменських священиків, котрі не визнавали духовної влади Торосовича¹¹⁹. Власне, конфліктна ситуація виникла через намагання монахів та прихильників єпископа захопити вірменських отців-неуніатів, які знайшли сховок у кам'яниці вірменина Каспара на вулиці Пекарській у середмісті¹²⁰. Вірменські старші неодноразово попереджали міського бурмістра Якоба Шольца про підготовку нападу на їхніх священиків, прохаючи запобігти заворушенням. Бурмістр, натомість, запропонував їм самим застерегти молодь від можливих зворохоблень та агресії. Не маючи значних поліцейських сил, окрім відділу ціпаків, Якоб Шольц зняв із себе та міської влади відповідальність за події в місті, якщо там учиниться велика колотнеча. Він тільки послав делегацію до львівського старости, як представника королівської влади, щоб той узяв на себе втихомирення загрозованої ситуації. Для переконання спудеїв єзуїтського колегіуму та вірменського єпископа також були вислані представники міської влади. Така пасивність магістрату стала однією з причин того, що кілька днів між вірменським населенням та католицькою студентською молоддю відбувалися сутички та бійки. Лише після реальної загрози масштабних заворушень, фактичної облоги вірменського кварталу бурмістр, за новою інтервенцією вірменських старших, відправив ціпаків (челядь) у вірменський квартал для наведення порядку та затримання “своєвільних” бунтівників¹²¹. На судовому процесі, що розпочався у міському суді за наполяганням вірменського єпископа Миколая (Торосовича), який у цих заворушеннях також постраждав, вислуховувалися свідчення тільки з боку польських міщан, котрі вбачали у вірменах призвідців заворушень¹²². Аби захистити свої інтереси, вірмени звернулися до королівського двору, і 29 березня 1636 р. з королівської канцелярії вийшли три позови до королівського суду – для старости, райців та вірменського єпископа¹²³. Проте арештовані внаслідок цих подій вірменські священики були випущені єпископом з ув'язнення лише за півроку, у жовтні 1636 р.

Серед польських патрициїв та урядовців не всі були недругами та зятими противниками вірменської громади. Так, вірменські старші змогли найняти для правового захисту своїх інтересів львівського лавника та міського писаря Альберта Зимницького. 12 липня 1636 р. два вірменські ченці-уніати Антоній Серебкович та Ян Керемович оскаржували його у

¹¹⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 80–81.

¹²⁰ Українсько-армянские связи в XVII веке. – С. 72.

¹²¹ Там же. – С. 75. Порівн. також скаргу вірмен перед расцькими актами та відповідь райців: Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 247–249.

¹²² Українсько-армянские связи в XVII веке. – С. 76–81.

¹²³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 9, арк. 772–778.

відкритому сприянні “вірменам-схизматикам”. Він протягом декількох років, – за їхніми словами, – забувши міську присягу, бував на зборах вірмен і давав їм “погані поради”¹²⁴. Його “відступництво” особливо яскраво виявилось в останній справі, коли вірмени “за його порадою та спонуканням” прийшли у день святого Матія (21 вересня) до єпископських палат, побили цих двох монахів і нібито намагалися вбити вірменського єпископа Миколая (Торосовича). Скривджені єпископ та ченці подалися до раецького уряду зі скаргою та з проханням про допомогу від магістрату. Але міський писар А. Зимницький записав у міських книгах спочатку свідчення вірмен, а не їхню протестацію. А згодом він неправильно вписав у міські книги королівський мандат про вживання Торосовичем титулу архієпископа¹²⁵, не зазначивши в актах осіб, які вимагали зробити цей впис.

Того ж дня, 12 липня 1636 р., А. Зимницький здійснив репротестацію проти заяви вірменських монахів. Він, зокрема, стверджував, що його не було у ратуші під час вписання у раецькі книги протестів і скарг у справі насильства щодо вірменського архієпископа та монахів. До того ж А. Зимницький розпоряджався про переписування до книг тих копій, які йому подавали. На закид про правове консультування вірменських старших він відповів, що давати поради може, кому схочє, “бо до кравця, шевця чи чинбаря” за консультаціями у таких випадках не ходять¹²⁶.

Свавілля на релігійному ґрунті тривало у вірменській громаді й у 1637 р. Вона скаржилася перед королем на вірменського архієпископа, який зібрав “для насилля та заворушення” своїх слуг (челядь), а також “свавільних людей зі стічних каналів міста”¹²⁷. Вони нападали на будинки вірменської громади, виламували двері, вибивали вікна, відкривали крамниці з товарами, били та ранили людей, а декого з них ув’язнювали. Знаючи про ці події, міські райці не тільки ніяк не захищали вірменських міщан, а, навпаки, усіляко сприяли Торосовичу, надаючи міських слуг тощо.

Під час однієї з сутичок на вірменському цвинтарі вірмени спробували напасти на вірменського єпископа та кількох священників, котрі його

¹²⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 74–75.

¹²⁵ Після прийняття унії єпископ Миколай (Торосович) 11 липня 1635 р. під час перебування у Римі отримав від Апостольської столиці сан архієпископа (*Baracz S. Rys dziejów Ormiańskich.* – S. 120). Однак, проти присвоєння йому цього сану виступив львівський римо-католицький архієпископ, який невдовзі виклопотав у короля Владислава IV мандат від 29 березня 1636 р. про заборону Торосовичу “на неславу” львівському римо-католицькому архієпископові титулуватися тим же титулом (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 76зв.).

¹²⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 78зв.

¹²⁷ Там само. – Арк. 90.

супроводжували¹²⁸. Міська влада кваліфікувала такі дії як порушення громадської безпеки вірменською громадою, хоча в аналогічних випадках з боку прихильників Торосовича була цілком бездієвою. Справа спершу потрапила до асесорського, а потім до реляційного королівського суду. Присутній на реляційному суді король визнав юрисдикцію міського суду у випадку порушення публічного спокою під час нападу на вірменського архиєпископа (згідно з декретами 1518 та 1563 рр.)¹²⁹. Для повного з'ясування суперечних юрисдикційних питань між вірменською та польською громадами король призначив комісію, що мала подати йому свої пропозиції для остаточного рішення.

Королівська комісія у складі двох королівських секретарів, віце-префекта королівської конюшні Рафала Гроховського, велюньського підчашого Ольбрахта Гіжицького та львівського писаря Петра Ожги через рік після заворушень у Львові, 22 вересня 1638 р., розпочала опитування свідків у львівській ратуші¹³⁰. По завершенню її роботи 21 грудня 1638 р. вийшов королівський декрет, за яким вірмен було повністю звільнено від звинувачень у порушенні громадського спокою в Львові, а райців засуджено до сплати 200 гривень штрафу¹³¹. За положеннями цього декрету надалі всі подібні справи повинні були розглядатися на складеному суді (*judicium compositum*).

Два королівські секретарі також одержали мандат короля від 15 січня 1638 р., що зобов'язував їх повернути вірменській громаді захоплений єпископом Миколаєм храм Св. Хреста на Краківському передмісті¹³². При цьому вони сподівалися на допомогу міської влади, котра, проте, залишилася осторонь. Хоча ще 13 жовтня 1637 р. львівським райцям прийшов мандат Владислава IV, виконуючи який вони мусили допомогти своїм “співмешканцям”, вірменам-неуніатам, від яких Торосович відібрав храм Св. Хреста, “збудований їхнім власним коштом”. Король наказав зберігати спокій у місті, не займати майно вірменам та не допускати насильницьких дій щодо них, а все, що захопив вірменський архиєпископ, повернути неуніатам під страхом кари у 2 тис. червоних золотих¹³³.

¹²⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 86.

¹²⁹ Там само.

¹³⁰ Там само. – Арк. 93–96зв.

¹³¹ Там само. – Арк. 100–101зв.

¹³² ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 3–4. Історію захоплення у 1637 р. храму Св. Хреста, який побудував за свої гроші багатий член вірменської громади Сагак Агопсович, висвітлено в: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 248 (без зазначення часу); *Barcz S.* Rys dziejów Ormiańskich. – S. 121.

¹³³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 1–2.

Королівські секретарі Рафал Гроховський та Ольбрахт Гіжицький, упроваджуючи положення королівського мандата у березні 1638 р., висловили протест проти міської ради Львова, котра не посприяла реалізації королівського рішення й тим самим не виявила поваги до королівської влади. Синдик міста Анджей Вахльович у репротестації інакше висвітлив виниклу ситуацію. За його словами, королівські комісари, взявши на себе виконання мандата, вирішили “на отця вірменського єпископа наступати силою та збройною рукою”¹³⁴. У збройній акції, на їхню пропозицію, мали брати участь й відділи з міста. Але магістрат самотійно, без ухвали станів міста, не міг погодитися на таку насильну інтервенцію. Представники влади міста просили королівських комісарів зачекати з рішучими діями, рекомендуючи шляхом переговорів з єпископом Миколаєм примусити його віддати ключі від церкви Св. Хреста. Тим часом “стани міста” провели консультації й відмовили комісарам у збройній підтримці, бо у мандаті не йшлося про захоплення церкви силою. Збройна акція могла призвести до втрати “нашого (міщан. – *М. К.*) здоров’я та (порядку. – *М. К.*) у цілому місті”¹³⁵. Не задовольнившись цими поясненнями, королівські комісари й подали скаргу на магістрат до львівських гродських актів, однак відбирати храм Св. Хреста самотужки не наважилися¹³⁶. Таким чином, останній вірменський храм остаточно перейшов під юрисдикцію вірменського уніатського архиєпископа.

За таких загострених релігійною та національною ворожнечею обставин, у 1644 р. відбувся обмін протестами між вірменською та польською громадами перед львівськими гродськими актами. Вірмени всіляко домагалися впливу на прийняття рішень міською владою, які стосувалися складання звітів з рахунків, накладання податків, оцінки нерухомості, участі у нарадах з правом голосу. У відповідь представники райців та колегії “40-а мужів” від імені католицької громади виступили зі звинуваченням у привласненні міської юрисдикції вірменами, котрі нібито вважали себе чи не новим “четвертим станом” у місті¹³⁷. Вони, – обурювалися католики, – без потреби і безпідставно вимагали перевірки рахунків у міської ради, хоча не мали на це повноважень, бо вірмени та українці

¹³⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 92.

¹³⁵ Там само.

¹³⁶ Про практиковані насильницькі звичаї при виконанні судових вироків у цей час на багатому джерельному матеріалі Руського воєводства написав В. Лозинський: *Łoziński W. Prawem i lewym. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku.* – Wyd. 6-e. – Kraków, 1960. – Т. I: Czasy i ludzie; Т. II: Wojne prywatne.

¹³⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 313.

(“греки”) входили до складу третього стану в місті, а саме “40-а мужів”¹³⁸. Вірмен навіть не запрошували (бо й не було такого звичаю) на наради в ратушу.

Представники польської владної верхівки заперечували участь вірмен від давніх часів у підрахунку звітів (регестів) міських урядовців, на що мали право тільки колегії “10-и” та “40-а мужів”¹³⁹. Не погоджувалися вони і з вимогою вірмен не допускати “католиків та греків” до оцінки вірменського майна під час накладання податків. Саме через побоювання несправедливої оцінки нерухомих маєтків вірмени заблокували сплату містом податку від купців під назвою “донатива”, збір якої затягнувся на 3–4 місяці понад визначений термін¹⁴⁰.

Завдяки посиленій підтримці польського католицького суспільства, включно з духовною та світською владами у Львові, у другій половині 40-х рр. XVII ст. у вірменській громаді відбувся злам на користь прийняття унії з Католицькою церквою¹⁴¹. Інститут вірменських старших розколовся на два ворогуючі табори¹⁴², що, безумовно, послабило позиції всієї громади. Посилився наступ міської ради на юрисдикційні права львівських вірмен. Райці розпочали не тільки арештовувати вірменських міщан за незначні проступки (як у XVI ст.), але й намагаються вплинути на вибори вірменських старших (26 січня 1647 р. король навіть видав мандат львівським райцям про невтручання у вибори вірменських старших, “яким вільно вибирати особу молодого або зрілого віку” на цю посаду¹⁴³). З огляду на

¹³⁸ У той час українці вже не входили до колегії “40-а мужів” (порівн.: *Ptaśnik J.* Walki o demokrację Lwowa od XVI do XVIII wieku. – S. 241; *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 106).

¹³⁹ Відповідний привілей від 1526 р. та декрет від 1577 р. про введення цих міських інституцій див.: Привілеї. – Т. 1. – С. 197, 395.

¹⁴⁰ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 314.

¹⁴¹ Д. Зубрицький ствердив, що за його архівними пошуками, тільки у 1646 р. припинилася судова справа між вірменами, з одного боку, та їхнім архієпископом і львівським магістратом, з іншого боку, й пояснював це збільшенням чисельності вірменуніатів (*Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 248; порівн. покликання на незбережений королівський декрет від 21 липня 1646 р.: *Gromnicki T.* Ormianie w Polsce. – S. 410). Місіонер-театинець Л.-М. Піду де Сент-Олон, який перебував у Львові у 60–70-х рр. XVII ст., писав, що спочатку вірменська нація позірно прийняла унію, сподіваючись повернутися до попереднього церковного стану, і погодилася на неї лише через матеріальне зубожіння (*Pidou de Saint-Olon L.-M.* Krótka wiadomość o obecnym stanie, początkach i postępie misji apostolskiej do Ormian w Polsce, Wołoszczyźnie i sąsiednich krajach // *Źródła dziejowe.* – Warszawa, 1876. – Т. 2. – S. 25). Остаточне утвердження унії у вірменській громаді він пов’язував з відкриттям театинської вірменської колегії у Львові та з місією отця Клементя Галяно у 1664 р. (*Ibid.* – S. 35).

¹⁴² Українско-армянские связи в XVII веке. – С. 92–94.

¹⁴³ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 174.

такі обставини частина вірмен, найбільш невдоволених утисками міських райців, нетерпимою релігійною політикою вірменського архієпископа та його прибічників, переселилася до Молдавії, Волощини та Трансільванії.

5. Соціально-правові наслідки прийняття унії (друга половина XVII ст.)

Військові події середини XVII ст. прискорили перехід львівської вірменської громади на унійні позиції. Загострення національної та релігійної ворожнечі у Речі Посполитій та місті Львові, зокрема, поставило львівських вірмен перед потребою вибору релігійної орієнтації на Рим. Релігійна трансформація громади проходила поступово, закорінюючись з новими успіхами місії театинців-монахів, розпочатої у 1664 р.¹⁴⁴

Декларація переходу на унію львівських вірмен посприяла громаді в отриманні на королівському дворі економічних надань 1651 та 1654 рр.¹⁴⁵ Проте католицька громада в особі львівського магістрату аж ніяк не бажала зрівняти вірмен в економічних правах з поляками, покликаючись на давні привілеї, якими у всій їх повноті могли користуватися тільки католики. За юридичною казуїстикою міських урядовців приховувалася боязнь конкуренції з боку вірменських ремісників, купців та шинкарів. У 1654 р. на королівському суді з ентузіазмом віталася заява вірменської громади, що “перебуває в унії зі святою Католицькою та Апостольською Церквою”¹⁴⁶, але навіть попри це вірмени реально не здобули, як покажуть наступні події, очікуваного економічного рівноправ'я.

Королівський декрет від 1654 р. лише на недовгий час встановив спокій у місті. У важкі часи 50–60-х рр. XVII ст. вірмени постійно порушували окремі положення цього декрету – наприклад, про шинкування алкогольними напоями. У цей період міські урядники, як синдики, так і регенти громади, майже щороку заносили протести проти порушень вірменськими шинкарями порядку виготовлення напоїв. Не дотримувалися вірмени і визначеного декретом обмеження, за яким в одному будинку один шинкар

¹⁴⁴ Культурну та місійну працю театинців серед вірмен Львова описано в: *Pidou de Saint-Olon L.-M.* Krótka wiadomość o obecnym stanie, początkach i postępie misji apostolskiej do Ormian w Polsce, Wołoszczyźnie i sąsiednich krajach. – Т. 2. – С. 5–96; [Anonim]. Obszerna wiadomość o połączeniu narodu ormiańsko-polskiego z kościołem rzymskim r. 1676 // *Ibid.* – С. 115–202.

¹⁴⁵ Докладніший аналіз цих документів подано на с. 80–81.

¹⁴⁶ Привілеї. – Т. 2. – С. 341.

вірменської громади мав шинкувати одним видом напою, а не двома і більше¹⁴⁷.

Після 1654 р. вірменські старші вже тільки час від часу з'являлися на “зібранні станів та націй” Львова, де повинні були вирішуватися найважливіші питання життєдіяльності міста. Т. Громницький уважав, що така поведінка була спровокована ще виданням привілею Сигізмундом III у 1616 р. Мовляв, на його підставі вірмени мали знати мету використання сплачуваних ними податків, тому пізніше вони відмовлялися брати участь у “зібранні станів та націй” міста, уникаючи сплати податків¹⁴⁸. Проте у згаданому документі 1616 р. взагалі не існувало статті, на яку посилався Т. Громницький¹⁴⁹. Українська громада була солідарна з вірменами і часто відмовлялася брати участь у засіданнях “станів та націй”¹⁵⁰, хоча й не володіла подібним королівським привілеєм. Та незважаючи на такі протестні маніфестації, міські та державні податки все-таки сплачувалися національними громадами; виняток становили надзвичайні складки, наприклад, на подорож послів міста до королівського двору (вірмени з осторогою ставилися до таких посольств, адже міські представники часто вели судові справи у королівських судах проти вірмен, отже, могли використати таке перебування при королівському дворі проти них же).

Правління короля Яна III Собеського в останній чверті XVII ст. було надзвичайно багате на вірменські епізоди. Енергійний польський монарх, переможець турків під Віднем у 1683 р., бачив у своїх планах відродження незалежного Вірменського королівства, що мало послабити Османську імперію¹⁵¹. Очевидно, у зв'язку з цими планами, його політика стосовно львівських вірмен була якнайсприятливіша – починаючи з 1678 р., пільги та привілеї на користь львівської вірменської громади щедро сипалися з королівської канцелярії¹⁵².

Польський магістрат Львова також налагодив хороші стосунки з польським королем, котрий неодноразово бував у Львові, чимало часу проводячи у своїй міській резиденції на площі Ринок і близьких замках у Жовкві та Яворові. Інтереси Яна III Собеського щодо Львова не обмежувалися турботою про укріплення міських фортифікацій – король посилено

¹⁴⁷ Привілеї. – Т. 2. – С. 342.

¹⁴⁸ *Gromnicki T.* Ormianie w Polsce. – S. 435–436.

¹⁴⁹ Див.: Привілеї. – Т. 2. – С. 311–313.

¹⁵⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 351.

¹⁵¹ Про цей проєкт Яна III Собеського детальніше писали: *Barącz S.* Sobieski a Ormianie // *Dziennik Literacki.* – Lwów, 1854. – N 21. – S. 160–161; N 22. – S. 169–173; *Gromnicki T.* Ormianie w Polsce. – S. 438–440.

¹⁵² Ширше про це пишеться на с. 81–82.

сприяв ще досить заможній вірменській громаді¹⁵³. За привілеєм від 20 липня 1678 р., вірменські старші уперше в офіційних документах стали називатися райцями, їхні кам'яниці звільнялися від сплати податків, а вся громада львівських вірмен отримувала такі ж права, що й польська спільнота у Львові. Реакція магістрату на ці вірменські привілеї виявилася досить жорсткою. Вийшли типові позови до королівського суду, у яких вірменам закидалося здобуття привілеїв проти прав міста, проти “безпеки королівства та з небезпекою для міста, що на кордонах королівства лежить”, а це “може викликати заворушення у місті”¹⁵⁴. Інші обвинувачення стосувалися того, що вірменські старші іменувалися невластивим для них від заснування міста титулом “райців”, нехтували міськими судами, не приходили на публічні консультації “станів та націй” міста, відмовлялися підписувати їхні ухвали. Усе це нібито підривало авторитет магістрату, подаючи поганий приклад для наслідування іншим мешканцям та громадянам Львова. Видані позови блокували вірменам користування привілеями. Міська рада вимагала від звільнених від податків вірменських старших (“райців”) їх сплачувати, а в разі категоричної відмови – опечатувала їхні крамниці, а декого з них арештовувала й утримувала у міській в'язниці навіть під час Великодніх свят.

Вірменська громада постаралася у королівській канцелярії про зустрічний судовий позов проти магістрату від 22 вересня 1679 р.¹⁵⁵, описавши у ньому ті порушення права, котрі міська рада вчинила на шкоду їхній “нації”. Звичним стало незаконне розширення міським судом своїх повноважень і на цивільні справи львівських вірмен, що означало посягання на юрисдикцію вірменського суду. Райці для вимушення податків залишали у вірменському кварталі на постій драгунів; не звітували із зібраних податків, приймали без згоди вірменських старших чужоземних вірмен до міського права; сприяли безмитному переходу грецьких купців львівського складу; не дозволяли вірменам вступати до стрілецького братства тощо.

Характерним є змалювання взаємин обох громад та тогочасної ситуації у мандаті Яна III Собеського від 11 жовтня 1680 р.¹⁵⁶ Король повідомляв райцям, що до нього звернувся зі скаргою на них райця львівської вірменської громади Шимон Муратович. Його кам'яниця стояла поряд з кам'яницями у власності міста, які через занедбаність поступово обвалювалися

¹⁵³ Порівн. привілеї, надані міській (польській) та вірменській громадам: Привілеї. – Т. 1. – С. 491–493; Т. 2. – С. 347–352.

¹⁵⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 362зв.–364зв. (від 13 жовтня 1678 р.), 368зв.–369 (від 14 жовтня 1678 р.), 372–373зв. (від 6 березня 1679 р.).

¹⁵⁵ Там само. – Арк. 180–182.

¹⁵⁶ Там само. – Ф. 9, оп. 1, спр. 442, арк. 2788–2791.

і могли його будинок зруйнувати. Вірменський скаржник кілька разів приходив на ратушу, однак райці його ігнорували, заставляли чекати під дверима. Після огляду будинків мулярськими цехмістрами король наказав райцям розібрати мур однієї з міських кам'яниць, що могла впасти на дім Ш. Муратовича, а також замурувати двері в одній з пивниць, котра сусідила з пивницею вірменина, щоб вода не потрапляла у цю будівлю і не знищувала його.

Відчуваючи певну підтримку королівської влади, вірмени не поступалися у своєму протистоянні з магістратом. Дванадцять вірменських старших у 1679–1681 рр. не сплатили жодних податків¹⁵⁷, коли ж раецькі слуги опечатували їм крамниці, їхні власники зривали безоглядно міські печатки. 22 листопада 1681 р. відбулося засідання міського надзвичайного (*peculiaris*) суду, у якому взяли участь у повному складі магістрат (райці), лавники, регент громади, двоє старших української (руської) громади, представники колегії “40-а мужів”. Вони висловили протест проти дій вірменських старших, котрі не сплачували податків, не з’явилися на засіданні “станів та націй” на ратуші тощо¹⁵⁸. Новим закидом вірменській стороні прозвучало те, що вона звернулася у цій справі до чужої юрисдикції, а саме львівського гродського суду. У реєстр кам'яниць, складений міським урядовцями у тому ж 1681 р., включено 37 будинків у власності вірмен, з яких “жодного податку чи повинності не чиниться, які (будинки. – М. К.) пани вірмени різних станів десятки років тому захопили, через що місту велика шкода діється”¹⁵⁹. Нагадаємо, що за декретом 1654 р. вірмени могли мати 83 будинки, серед них 10 – на площі Ринок¹⁶⁰, отже, близько половини вірменських кам'яниць було вилучено з міської юрисдикції та підпадало під шляхетські чи духовні звільнення від податків.

Міський суд, звичайно, не міг розв’язати гордіїв вузол проблем у стосунках польської та вірменської громад. Садок Баронч писав про втручання королівських військ на користь вірмен для виконання волі Яна III Собеського¹⁶¹. При урочистому в’їзді до міста львівського римо-католицького архієпископа Костянтина (Липського) у 1682 р. між вірменською та польською церемоніальними хоругвами зчинилася бійка, яку було

¹⁵⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 416.

¹⁵⁸ Там само. – Арк. 380–381.

¹⁵⁹ Там само. – Арк. 378.

¹⁶⁰ Привілеї. – Т. 2. – С. 342.

¹⁶¹ *Barącz S. Rys dziejów Ormiańskich.* – S. 127. Автор також згадував про покарання королем членів львівського магістрату у 1679 р. місячним ув’язненням, сплатою скривдженням 1 тис. дукатів за арешт вірменських старших, а також виданням 500 гривень на ремонт мурів (*Ibid.*).

припинено силами коронних військ¹⁶². Подоланню ворожнечі між громадами не допомогли приїзди до Львова повноважних королівських комісарів на чолі з польним гетьманом, руським воєводою Станіславом Яблоновським у 1679 та 1681 рр.¹⁶³ Міські райці здобули 7 липня 1681 р. контумаційний декрет проти вірменських старших, який зобов'язував їх до сплати податків, хоча загалом уся справа входила до компетенції королівського реляційного суду¹⁶⁴. У 1682, 1684 та 1685 рр. з'являлися декрети, що підтримували то одну, то іншу сторону, але остаточно вирішив суперечки у місті лише детальний декрет реляційного суду короля Яна III Собеського, виданий 13 лютого 1686 р.

Після всебічного розгляду справи, “взявши до уваги, що наші міщани-вірмени [...], на підставі королівського декрету 1654 р., не тільки твердять, що визнають правдиву і єдину апостольську римську віру, але також декларують у судовому порядку, що хочуть вмерти (sic) за неї [...]”¹⁶⁵, король дарував вірменській громаді нові звільнення та свободи. Відповідно до цього декрету, вірменські старші стали іменувалися “вірменськими суддями” (під заборонаю називатися райцями чи вірменськими старшими), їм знову було підтверджено право вступати у стрілецьке братство. Дванадцять вірменських суддів почергово: шість суддів на один рік, шість інших – на другий рік, позбавлялися обов'язку сплачувати податки з кам'яниць, в яких мешкали. Д. Зубрицький цілком влучно оцінював саме цей момент королівського рішення як негативний – адже після звільнення шести вірменських старших більше податкового тягара спадало на бідніших членів громади¹⁶⁶.

Важливими для вірмен були ухвали про введення одного з них до “комісії 10-и” для заслуховування звітів та фінансових рахунків міста і про входження до оцінювальної комісії нерухомих маєтків уже не двох, а трьох представників вірменської громади*.

Львівський магістрат зразу ж не хотів дотримуватися положень декрету. У 1687 р. король Ян III Собеський змушений був видати мандат до львівських райців з наказом точно виконувати цей декрет та інші декрети, що слугували вірменській громаді¹⁶⁷. Вийшов також королівський мандат

¹⁶² Barącz S. Rys dziejów Ormiańskich. – S. 128–129.

¹⁶³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 370 (лист комісарів до львівського магістрату від 7 грудня 1679 р.), 382 (лист від 26 грудня 1681 р.).

¹⁶⁴ Там само. – Арк. 376–377.

¹⁶⁵ Привілеї. – Т. 2. – С. 371.

¹⁶⁶ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 397–398.

* Тільки у цьому правовому документі фіксувалося входження також двох представників української громади до комісії з оцінювання нерухомого майна.

¹⁶⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 184.

у справі вірменського судді Яна Яскевича, який відчував себе обтяженим після вироку раецького суду щодо частини Галяровичовської кам'яниці, зі скасуванням попередніх рішень райців. У 1700 р. вже магістрат оскаржував вірменських старших, котрі порушували зафіксовані королівськими декретами права магістрату, не даючи своїх представників до комісії присяжних (*juris fidelium*) для введення у нерухомі маєтки¹⁶⁸.

У XVIII ст. відносини вірменської та польської громад складалися загалом мирно та безконфліктно. Тільки часом виникали дрібні непорозуміння, які не заторкували інтересів усієї громади. На межі XVII і XVIII ст. трапився швидше особистий інцидент багатого і впливового вірменського судді, суперінтенданта мит королівства Домініка Богдановича, котрий під час виборів влади міста образив двох райців, будучи нападпитку¹⁶⁹. У 1717 р. вірменські судді подали протестацію проти райці Казимира Киркора, який без відома інших райців пробував повторно стягнути податок з вірменської громади¹⁷⁰. У 1767 р. вірменські судді не забажали брати участь у створенні нового купецького братства у Львові, мотивуючи це суперечністю окремих статей нового братства їхнім привілеям¹⁷¹.

Тим часом доступ до інших керівних органів міста для вірмен залишався закритим, вони задовольнялися власною вірменською юрисдикцією. Вихідці з львівської вірменської громади упродовж XVIII ст. здобували найвищі посади у магістратах Кракова, Любліна та Варшави¹⁷², але тільки не у Львові. Лише після скасування вірменської юрисдикції у 1784 р. вірменські патриції змогли стати райцями, лавниками та іншими урядниками Львова. Колишній вірменський суддя Юзеф Яскевич у 1787 р. став львівським райцею, а згодом був обраний найвищою посадовою особою міста – бурмістром¹⁷³.

Після першого поділу Речі Посполитої й переходу Галичини до Австрійської імперії у 1772 р. верхівка вірменської громади у поданні до нових властей краю від 1774 р. намагалася їх переконати у потребі не тільки зберегти дві юрисдикції у місті – “польську” та вірменську, а й зробити останню цілком незалежною. У заяві вірменської громади, підписаній

¹⁶⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 418–419.

¹⁶⁹ *Charewiczowa Ł. Lwów na przełomie XVII i XVIII wieku // Studia z historii społecznej i gospodarczej, poświęconych prof. dr. Fr. Bujakowi. – Lwów, 1931. – S. 356.*

¹⁷⁰ ЛНБ. – Ф. 5, спр. 1725, арк. 34.

¹⁷¹ *Ossol., sygn. 1730, k. 7–8.*

¹⁷² Якоб Дерякубович у 1701 р. став краківським райцею (*Barącz S. Żywoty sławnych ormian w Polsce. – S. 117*); Гжегож Мурагович у 1717 р. обраний люблінським райцею (*Ibid. – S. 237*); Гжегож Лишкевич у 1750 р. був бурмістром у Старій Варшаві (*Ibid. – S. 179*).

¹⁷³ *Barącz S. Żywoty sławnych ormian w Polsce. – S. 146.*

її директором Григорієм Никоровичем, вказувалася одна з головних підстав для такого кроку австрійської влади: до краю прибували вірмени зі Сходу, тому варто було зберегти юрисдикцію для кращого ведення торгівлі та збільшення кількості нових мешканців, що сплачуватимуть податки¹⁷⁴. Львівські вірмени пропонували також такі умови для їхньої юрисдикції: 1) вона мала прямо залежати від “найвищого управління”; 2) скасовувалися “чотири статті”, що належали до компетенції міських судів, і це вносило плутанину у судову діяльність; 3) на вірменському суді мав президувати вірменський директор, а не міський вейт; 4) усі вірмени Австрійської імперії одержували право апеляції до вірменського суду у Львові; 5) для урядовців вірменської юрисдикції визначалася платня, як й для інших урядовців¹⁷⁵. Проте австрійський уряд не прислухався до цих побажань провідників нечисленної вірменської громади (1787 р. у Львові нараховувалося трохи більше 200 вірмен) й ухвалою від 24 березня 1784 р. скасував вірменську юрисдикцію та приєднав її до міського уряду¹⁷⁶.

З XV ст. католицький магістрат Львова успадкував конфліктні взаємини з вірменською громадою, котра прагнула вибороти юрисдикційну незалежність від нього. Власне юрисдикційні моменти переважали у відносинах влади міста та вірмен і протягом XVI–XVII ст. Внаслідок довготривалої боротьби вірменська громада зберегла власну судову та адміністративну юрисдикцію, хоч і в обмеженому вигляді, адже так звані “чотири статті”, тобто справи про нерухомість та кримінальні злочини (вбивства, грабунки тощо) перейшли до компетенції міського суду. Протягом двох століть у судовій практиці виникали гучні суперечки, в яких кожна сторона намагалася перетягнути “юрисдикційний канат” на свій бік. Вірмени у деяких справах (купівля будинків, відступлення нерухомості та ін.) займали наступальну позицію у стосунках з міською радою. Але залишався майже незмінним до кінця існування Речі Посполитої укладений розподіл повноважень, що багато разів підтверджувався польськими королями.

Економічний фактор довго не відігравав істотної ролі у взаєминах вірмен з католицьким патриціатом та міщанством. Вірменські купці у XV – першій половині XVII ст. фактично були монополістами у далекосяжній торгівлі східними товарами. Польські купці без знання мови не могли вирушати у надто далекі торгові подорожі у східні країни, тож

¹⁷⁴ ЦДДА України у Львові. – Ф. 475, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

¹⁷⁵ Там само. – Арк. 1–1зв.

¹⁷⁶ Barącz S. Rys dziejów Ormiańskich. – S. 141.

отримували свої надприбутки, використовуючи положення торгового права складу й орієнтуючись здебільшого на західний напрямок у львівській торгівлі. Автономність та прибутковість економічного життя вірменської громади були тими вагомими чинниками, що протягом віків забезпечували існування вірменської юрисдикції у Львові.

Наприкінці XVI ст. – на початку XVII ст. економічна конкуренція на східному напрямку торгівлі загострилася, тому вірмени почали активніше займатися ремеслами та промислами, вкладати гроші у міську нерухомість, що спричинило до тертя з міською владою. Польський публіцист Себастьян Петриці, котрий якийсь час перебував у Львові і знав місцеву ситуацію, дещо гіперболізовано писав на початку XVII ст. про “випихання” вірменами з міста польської громади¹⁷⁷. Після видання двох компромісних декретів у 1600 р., які не задовольняли жодну сторону, упродовж усього XVII ст. вірмени змагали до економічного рівноправ'я, чого й реально домоглися у часи панування Яна III Собеського.

Обов'язковими учасниками стосунків між обома громадами були королівський двір, коронний канцлер та сам король, тобто центральна влада. Шляхом видання декретів у асесорських та реляційних судах центральна влада втручалася у перебіг конфліктів. Вирішальну роль для здобуття судової перемоги при конфліктах прав та привілеїв польської та вірменської громад відіграла особиста зацікавленість королів та їхніх урядників. Для “задобрення” короля, канцлера та судових урядників обидві сторони часто витрачали величезні суми грошей для подарунків, хоч це і було звично у системі судочинства Речі Посполитої. За панування Сигізмунда III на прийняття тих чи інших декретів і мандатів остаточно впливали не гроші та подарунки, а релігійна заангажованість монарха. Ян III Собеський, маючи амбітні плани проти Османської імперії, пов'язані з відновленням незалежного Вірменського королівства, сприяв львівським вірменам у їхніх суперечках з львівськими райцями.

Унія Вірменської церкви з Апостольським престолом у 1630 р., прийнята вірменським єпископом Миколаєм (Торосовичем), стала каталізатором національно-релігійного протистояння. Польська громада на чолі з магістратом за наказом короля Сигізмунда III активно підтримувала єпископа з незначною кількістю його прихильників проти загалу вірменської громади, що відмовлялася визнати ідею унії. Навіть у часи панування релігійно терпимого Владислава IV політика польського патриціату кардинально не змінилася щодо правового і неправового сприяння вірменським уніатам.

¹⁷⁷ Цит. за: *Barącz S. Rys dziejów Ormiańskich.* – S. 116.

Тверду позицію львівського магістрату стосовно вірмен провокувало контрреформаційно налаштоване місцеве римо-католицьке духовництво – як каноніки, так і монахи різних орденів (передовсім, Товариства Ісуса), що прагнуло до якнайшвидшого та повного навернення вірмен у лоно Католицької церкви.

Хоч у середині XVII ст. вірменська громада перейшла на унію, але ще до кінця цього століття львівські вірмени зазнавали утисків з боку польського магістрату. Зникло релігійне, економічне, а також мовне підґрунтя для суперечностей, однак у вірмен усе ще залишалося почуття культурної та юрисдикційної “окремішності”, що відтворювало у наступних поколіннях львівських вірмен елементи національної самосвідомості.

Розділ V: ВІДНОСИНИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ГРОМАД

1. Початки конфронтації (кінець XV – перша половина XVI ст.)

Наприкінці XV ст. уперше помітно проявилися суперечності у взаєминах єврейської та міської громад Львова. Напевно, до цього часу кількість євреїв у місті була такою незначною, що вони не могли скласти конкуренції християнським (німецьким, польським, українським, вірменським) купцям. Однак поступово число єврейських переселенців з країн Західної Європи зростало. Прибувши до Львова уже з певним підприємницьким досвідом, вони починали конкурувати з львівськими купцями. У центрі суперечок опинилися торгово-економічні прерогативи євреїв.

У 1488–1489 рр. перед судом королевича Яна Ольбрахта та його батька Казимира IV розглядалася справа між львівськими євреями та райцями про торгівлю сукном¹. Під час судового процесу євреї покликалися на привілей, “за яким вони є допущені в королівство”, тобто, мабуть, на одне з підтверджень привілею Болеслава Побожного від 1264 р. Апелюючи до цього документа, євреї відмовлялися зважати на заборони на торгівлю, що виходили з боку райців. Проте декрет виявився прихильнішим до міщан: львівські євреї мали підпорядкуватися існуючому праву в інших головних містах королівства, де євреям дозволялося торгувати сукном з великими обмеженнями.

У 1493 та 1497 рр. король Ян Ольбрахт ідентичними декретами відрегулював єврейську торгівлю волами та сукном². Єврейські купці зі Львова могли міняти сукно на 1 тис. волів на двох річних ярмарках у містах Перемишлі та Ярославі, причому сукно треба було реалізовувати гуртом (“поставами”). Король видав проміжне розпорядження у цій справі, але за його правління євреї так і не дочекалися остаточного розв’язання торгової

¹ Привілеї. – Т. 2. – С. 389–391.

² Там само. – С. 392–393, 393–394.

суперечки з містом. У 1502 р. новий король Олександр лише підтвердив декрет 1497 р.³ Однак практичне впровадження положень цього декрету було фактично неможливим, особливо після виходу мандата Олександра від 1503 р., яким король брав євреїв під свій захист⁴.

Польські королі Олександр та Сигізмунд I щедро обдаровували пільгами та прерогативами обидві зростаючі єврейські громади в середмісті та на Краківському передмісті Львова, проте міщани не хотіли втрачати своїх торгових переваг над єврейськими конкурентами. Вони багато разів домагалися від короля мандатів на виконання львівського права складу. У 1502 та 1512 рр. вийшли з королівської канцелярії мандати до урядовців Руського воєводства, за якими передбачався арешт купців, переважно євреїв, що порушували право складу, перемитнювали до Любліна та Кракова віск, сукно та інші товари⁵. Наприкінці 1513 р. виникла конфліктна ситуація, коли вже євреї скаржилися королеві, що львівські райці забороняють їм займатися торгівлею, посилаючись на нові та незвичні закони⁶.

Для того, щоб позбутися конкуренції єврейських купців, львівські райці зверталися, з метою координації своїх дій, до міських рад інших великих міст держави, де євреї становили серйозну загрозу торгівлі міщан⁷. Завдяки цій взаємодії міст та впливам при дворі королівська прихильність до львівських євреїв змінилася на немилість, коли 1521 р. Сигізмунд I видав важливий декрет, вигідний передовсім львівським райцям⁸. Уся єврейська торгівля була зведена до чотирьох товарів: волів, сукна, воску та невичинених шкір, і її можна було проводити тільки під час ярмарків у Львові та інших містах, в основному, гуртом – тобто на торговому праві, передбаченому для чужоземних купців. Через шість років, у 1527 р., міські євреї клопотали у Сигізмунда I про відновлення їм дозволу на продаж будь-яких товарів, але король знову підтвердив декрет 1521 р. і навіть звелів королівським та міським урядникам посилити контроль за євреями, щоб ті не порушували його положення⁹. З цього часу райці могли, закликавши

³ Привілеї. – Т. 2. – С. 396–397.

⁴ Там само. – С. 397–398.

⁵ AGZ. – Т. IX. – S. 193–194; ЦДІА України у Львові. – Ф. 131, спр. 304.

⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 1 (мандат від 2 січня 1514 р.). У М. Балабана цей документ опубліковано під хибною датою 2 (1 – ?) вересня 1514 р.: *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – N 2 (Materiały).

⁷ *Charewiczowa Ł. Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatyckich i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku.* – S. 220.

⁸ Привілеї. – Т. 2. – С. 411–414.

⁹ Там само. – С. 414–417.

старостинського урядовця, переглянути та переписати все сукно, привезене єврейськими купцями з ярмарків. У разі, якби євреї незаконно продавали у Львові сукно на лікті, тобто вроздріб, його конфісковували на користь королівської скарбниці та міста. Ніяким чином, натомість, не вдавалося простежити за торгівлею забороненими товарами – у яких місцях вони куплені і чи порушується норма про купівлю щонайбільше 2,5 тис. волів тощо.

Передміські євреї також утратили майже всі попередні торгові права. 3 квітня 1527 р. при судовому розгляді справи між райцями, міщанами Львова та передміськими євреями король, відмінивши привілей від 1519 р. з дозволом обмеженої торгівлі останнім, узагалі заборонив їм торгувати¹⁰. Щоправда, аби трохи пом'якшити важке становище передміських євреїв і дати їм змогу повернути взяті позички та кредити, Сигізмунд I відтермінував дію декрету на два роки. За цей час райці та передміські євреї, за задумом королівської влади, мали домовитися про економічну взаємодію на львівському ринку. Однак міська рада довго не йшла на жодні поступки. Король у листі до магістрату Львова від 8 січня 1528 р. повідомляв про звернення до нього деяких сенаторів, котрі намагалися своїми посередницькими зусиллями посприяти полюбовній згоді райців із передміськими євреями¹¹. Без такої домовленості євреї на передмісті не мали б з чого жити та годувати свої родини, якби, звичайно, виконували декрет 1527 р. у всіх його положеннях.

Незважаючи на це, на момент вказаного дворічного терміну, коли передміщани-євреї могли ще крамарювати без обмежень з боку міста, ніякої угоди укладено не було. Безвихідь змусила Сигізмунда I знову написати листа до райців 26 квітня 1529 р., попередивши їх, щоб не зловживали силою і не прагнули таким чином вигнати передміських євреїв з королівства¹². Для узгодження позицій сторін король вислав своїх комісарів. Під час переговорів вони, за королівською інструкцією, повинні були дбати про засоби прожиття євреїв на передмісті, щоб не зникло джерело прибутків для королівської скарбниці. Зі скрутної ситуації передміські євреї вийшли у 1530 р., домовившись з міською владою, що торгуватимуть за певну щорічну сплату (16 злотих) на тих самих умовах, що й міські євреї¹³.

¹⁰ Привілеї. – Т. 2. – С. 417–420.

¹¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 2. Опубл.: *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – N 5 (Materiały).

¹² Там само. – Арк. 3. Опубл.: *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – N 6 (Materiały).

¹³ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 138.

Такі вузькі рамки для єврейської торгівлі не могли залишатися реально діючими, й євреї різними способами “виламувалися з них постійно”¹⁴. Протидію з боку міської ради зростаючій єврейській торгівлі простежуємо в деяких документах першої половини XVI ст. У 1537 р. король підтвердив усі давніші вироки та положення декретів проти львівських євреїв, що обмежували їхні права купівлі та продажу товарів, надавши урядовцям “Русі та Поділля” право ув’язнювати та карати порушників¹⁵. 1540 р. у Львові почала працювати королівська комісія, що мала на меті вирішити якусь зі суперечок львівських євреїв та міщан. Конфліктність їхніх стосунків породжувала підозри і недовір’я між католицькою та єврейською громадами. Міська рада у 1535 р. заборонила міщанам виступати у “єврейських справах” їхніми захисниками та патронами¹⁶. Ігноруючі цей припис самим лише фактом правової підтримки євреїв “виключалися” з християнської (католицької) спільноти.

Нова хвиля єврейських вигнанців з країн Західної та Центральної Європи досягнула Львова на початку 40-х рр. XVI ст. Очевидно, їхня кількість була достатньо великою, оскільки у 1543 р. з королівської канцелярії вийшов мандат до руського воєводи Станіслава Одровонжа та львівського старости Миколая Одновського про проведення розслідування в єврейській громаді Львова та вигнання всіх новоприбулих з-за кордону євреїв¹⁷. Такий королівський наказ мотивувався занепокоєнням і кривдою католицького населення міста, котре потрапляло в гірше становище, ніж євреї та “схизматики”.

У цей час конфліктні ситуації в місті між євреями та міщанами виникають уже не тільки в торговій сфері, але й у ремеслі. 1543 р. з’явився королівський декрет у справі двох львівських цехів (кравецького та кушнірського) проти міських і передміських євреїв, які виконували їхню роботу – виготовляли руські сорочки, звані “опашнями”, одяг з різних шкір, привозили готову одіж та продавали її у близьких містах і селах¹⁸. Королівський суд заборонив євреям займатися цими ремеслами і привозити готовий одяг усупереч цеховим привілеям, а також розпорядився, щоб урядовці затримували порушників-євреїв, конфісковували їхній товар, а прибутки від продажу порівно розподіляли з львівськими цехами.

¹⁴ Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – S. 404.

¹⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 4.

¹⁶ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 140.

¹⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 7.

¹⁸ Там само. – Арк. 8–10.

У 1570 р. цехи домоглися підтвердження цього декрету, що вказувало на часткове (чи й повне) ігнорування його положень євреями¹⁹.

До останньої чверті XVI ст. відносини між польським магістратом та єврейськими громадами були доволі спокійними. У 1556 р. міська рада уклала з євреями договір про копання криниці та проведення води до єврейського кварталу, за що вони погодилися сплачувати 20 злотих річно, а також по 4 гривні на ремонт міських доріг та мостів²⁰. Під час міжкоролів'я першої половини 70-х рр. XVI ст. євреї долучилися до збору грошей найманцям для забезпечення спокою у місті²¹. У наступні часи, як виявиться далі, досягнути подібного порозуміння між громадами вже не вдавалося.

Окремі фінансові документи, що збереглися до наших днів, опосередковано засвідчують помітну співпрацю між верхівками обох громад. Райці здавали в оренду і пожиттєво дарували багатим євреям порожні ділянки на Жидівській вулиці та прилеглих районах. У 1554 р., наприклад, райці, на прохання вельможної Анни з Боброк, жінки львівського старости Миколая Гербурта, пожиттєво подарували порожню ділянку (грунт) на вулиці Жидівській у середмісті єврейці Мілці Мошейовій та її сину Нахіму і доньці Шульці²². Після їхньої смерті спадкоємці мали сплачувати з ділянки місту чинш – як і орендарі інших шести будинків чи ділянок, що раніше були надані львівським євреям. У 1576 р. райці, на клопотання іншого місцевого магната, галицького підкоморія Себастьяна Жоравинського, здали в оренду львівським євреям Ісааку та жінці Дворці частину ґрунту на вулиці Жидівській біля міського муру з річним чиншем 13,5 злотих²³. У цій та інших угодах, підписаних з євреями, міська рада стралася зберегти нерухомість у власності міста або у міській юрисдикції, передаючи ділянки та будинки тільки в оренду з обов'язковою виплатою щорічного чиншу. Однак у цих договорах був один невігідний пункт для євреїв. У ньому застерігалось, що у надзвичайних випадках (війна, облога тощо) місто могло або забрати ділянки без повернення вартості побудованої нерухомості, або навіть зруйнувати її, якби будівлі шкодили обороноздатності міста²⁴.

¹⁹ Каталог. – № 639. – С. 314–315 (в анотації документа упорядники помилково назвали кушнірів суконниками).

²⁰ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 160–161.

²¹ Там само. – С. 179.

²² ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 137, арк. 6–6зв.

²³ Там само. – Арк. 12–12зв.

²⁴ *Balaban M.* Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – S. 18–19.

2. Боротьба за домінуючі впливи у торгівлі (остання чверть XVI ст. – перша половина XVII ст.)

Налагоджені стосунки між громадами зіпсувалися у другій половині 70-х рр. XVI ст., коли єврейська громада склала скаргу на бурмістра та райців про заборону їй вільної торгівлі. У 1578 р. сторони домовилися ще не доводити справу до судового вироку – з надією на полюбівне замирення до майбутнього вального сейму²⁵. Через два роки справа між ними знову відтермінувалася через видання декрету короля Стефана Баторія. Ситуація розрядилася тільки у 1581 р., коли між райцями Львова та єврейськими старшими було підписано так звані пакти (терміном на вісім років), що регламентували торгові права євреїв. Вони вносили певні корективи у торгові взаємини єврейських купців з містом. Обмежувальні декрети 1521 та 1527 рр. на номенклатуру товарів, дозволених для торгівлі євреям, фактично не виконувалися, про що свідчив чисельний реєстр східних та західних купецьких товарів, перевезених євреями через львівські митні рогатки у 1577–1582 рр.²⁶ За таких обставин львівські райці вирішили хоча б закріпити існуючий стан справ у торгівлі, укладаючи пакти з євреями, щоб хоч якимсь чином встановити рамки для розростання єврейської торгівлі. Однією з умов укладання пактів було тимчасове припинення чинності всіх декретів та привілеїв сторін у торговій діяльності. Згідно з цим документом від 1581 р., окрім давніх чотирьох гатунків товарів, євреї набули право торгівлі турецькими товарами і, зокрема, східними прянощами (“корінням”), які дозволялося продавати уроздріб під час львівських ярмарків. Євреї вибороли можливість вільної торгівлі і для своїх жінок²⁷.

Після завершення дії пактів, наприкінці 1589 р., райці вирішили відновити дію обмежувальних актів 1521 та 1527 рр. Міські слуги за вказівкою магістрату почали затримувати єврейські вози з товаром на міських брамах та забороняли продавати все, що не дозволене декретами. Цими першими жорсткими заходами місто у другій половині XVI ст. намагалося зупинити розвиток єврейської торгівлі. Однак євреї знайшли шлях до королівського двору, і Сигізмунд III 17 квітня 1589 р. видав мандат до магістрату

²⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 26.

²⁶ *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 406.

²⁷ Детальніший аналіз змісту та публікацію пактів 1581 р. див.: *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – N 17 (Materiały).

Львова, призначивши своїх комісарів, котрі мали вивчити справу на місці²⁸. До прийняття відповідної постанови райці не повинні були заважати євреям у їхніх торговельних операціях.

Королівські комісари, якими були найвищі шляхетські урядовці Руського воєводства, засідали на львівській ратуші. Вони розглянули претензії львівських євреїв, котрі оцінювали свої збитки на 80 тис. злотих²⁹. При цьому комісари орієнтувались на торгові права, якими володіли послідовники віри Мойсея в Кракові, Сандомирі та Любліні, де не знали таких обмежень, як у Львові. З огляду на протести райців, які не хотіли підпадати під юрисдикцію комісарських судів, справу було відіслано до короля, котрому “єдиному належить право інтерпретувати привілеї”. У своєму декреті комісари все ж занотували, що припинення єврейської торгівлі завдасть великої шкоди мало не всім шляхтичам “Русі та Поділля”, адже “у євреїв майже всі товари можна придбати за меншою ціною”³⁰.

Один із комісарів, руський воєвода Миколай Гербурт, написав з цього приводу “сердитого” листа до львівського магістрату. Аби підсилити вияв свого невдоволення, руський воєвода не подав навіть вступних і кінцевих клаузул; не зазначив він також і датування листа (хоч і підписався під ним)³¹. Головний представник шляхти Руського воєводства став цілковито на захист інтересів львівських євреїв: “Бачу, що ваші милості на таке наважилися всіма силами, щоб тих євреїв викорінити, і в своєму наполяганні багато зробили [...], але при цьому нам усім обивателям (шляхті. – М. К.) Руського і Подільського воєводства дістається”. Дійшло до того, за словами М. Гербурта, що хутряного (“kosmatego”) одягу не можна було купити, не переплативши втричі (і це при тому, що досі Львів був відомий тим, що все в ньому коштувало набагато дешевше). Руський воєвода просив зняти обтяжливі декрети проти “убогих євреїв” та не утискати таким чином шляхетську “старшу братію”.

Королівський декрет від 20 червня 1589 р., прийнятий за відсутності райців, випав на користь львівських євреїв³². Але у новому судовому процесі, що незабаром розпочався і тривав ще два роки, вже перемогли райці. За остаточним декретом Сигізмунда III від 9 липня 1591 р., єврейська торгівля знову зводилася до чотирьох товарів, а євреям-передміщанам

²⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 29.

²⁹ Там само. – Арк. 33–40.

³⁰ Там само. – Арк. 40.

³¹ Лист опубл.: *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – N 45 (Materiały). Видавець приймав 1599 р. як рік написання, проте більша ймовірність, що лист датується 1589 р. – часом участі М. Гербурта в комісарському суді.

³² ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 42.

узагалі заборонялося займатися торгівлею³³. Після вдалого закінчення процесу для закріплення існуючого правового стану райці навіть видрукували окремою брошуркою декрети 1521, 1527 (два) та 1591 рр., якими лімітувалася торгівля євреїв³⁴.

Проте й після декрету 1591 р. євреї продовжували крамарювати, незважаючи на жодні заборони міської влади. Як наслідок, у 1592 р. райці Львова під тиском короля та шляхти, зацікавлених у розвитку єврейської торгівлі, уклали з євреями нові пакти³⁵. Вони виявилися більш вигідними для єврейських інтересів, аніж попередні – 1581 р. Єврейські торговці одержали змогу продавати свій крам до і після ярмарків, але тільки у руки львівських міщан. Заборонені для їхньої торгівлі речі (наприклад, “австрійські” – залізні та металеві вироби) євреї могли купувати у львівських міщан і потім перепродувати іншим купцям або вивозити зі Львова. Значно розширився асортимент “південних та східних” товарів, дозволених для продажу під назвами “італійський, волоський, турецький” товар.

На думку М. Балабана, дотримуючись пактів 1592 р., єврейський купець міг стати лише “мандруючим купцем, а не осілим, поважним купцем”³⁶. Львівські райці, укладаючи ці умови з євреями, старалися спрямувати єврейську торгівлю у потрібне їм русло, щоб єврейські купці перетворилися на постачальників, довізників необхідного краму до Львова. Більше того, безпечні дороги на Захід їм закривалися, а відкривалися, натомість, небезпечні східні дороги. Не дозволяючи єврейським торговцям продавати уродзріб (окрім часу ярмарків), польські купці, таким чином, віддаляли своїх конкурентів від покупців.

Попри всі ці заходи, реальна єврейська торгівля незабаром перейшла визначені їй межі. Євреї обходили виконання пактів, тож швидко тактика щодо них міської ради (під тиском загалу міщан, інтереси яких вона повинна була репрезентувати) змінилася. М. Балабан, аналізуючи торгові взаємини у місті, зазначав, що з часу підписання перших пактів євреї постійно прагнули відновити та розширити їх, а міщани – зірвати їх³⁷.

³³ Привілеї. – Т. 2. – С. 443–447.

³⁴ *Privilegia et decreta civitatis Leopoliensis cum Iudaeis.* – [Leopoli, після 1591]. – 15 р. Єдиний відомий примірник зберігається у Вроцлаві (див.: *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVI / Opr. M. Bohonos.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1965. – S. 622).

³⁵ Зміст пактів докладніше описали: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 198–200; *Balaban M.* *Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 419–420.

³⁶ *Balaban M.* *Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 421.

³⁷ *Ibid.* – S. 408.

Після завершення дії пактів наприкінці XVI ст. райці відмовили єврейським старшим в укладенні нових торгових умов. Вплив на таке рішення мали представники ремісничих цехів та колегиї “40-а мужів”, які у 1597 р. різко виступили проти підписання нових пактів з євреями. Ще 11 травня 1596 р. вірмени подали до королівського суду скаргу на райців, котрі склали з євреями умови з кривдою для вірменських купців, й оцінили свої збитки на суму у 100 тис. злотих³⁸, а 11 квітня 1597 р. з цього ж приводу вони позивали до королівських судів уже єврейських старших³⁹. Очевидно, що й українська громада підтримала вимоги вірмен про скасування пактів.

Судові акції тривали і в грудні 1599 р., коли євреї оскаржили перед королівським судом львівських райців та уповноважених громади – за те, що не отримали від них опіки та захисту власності, а у березні 1600 р. вже євреям возний вручив позов з наріканням львівських шевців на заборонене виконання їхнього ремесла⁴⁰. Однак підтримка львівських євреїв на дворі була настільки міцною, що 29 липня 1600 р. Сигізмунд III звелів написати до бурмістра, райців та всієї громади міста Львова, щоб вони уклали нову торгову угоду з євреями на підставі їхніх давніх звичаїв та вільностей⁴¹. А через кілька днів до міських урядників прийшло ще два листи – від канцлера, перемиського єпископа Матія (Пстроконського) та підканцлера, хелмінського єпископа Петра (Тиміцького), де вони заступалися як за неназваного окремого єврея, так і за всіх львівських євреїв, котрі клопоталися про нові пакти з містом⁴². Нові пакти, а точніше – пролонгацію попередніх без будь-яких змін, було узаконено 26 листопада 1601 р.⁴³ І все ж, становище єврейської громади не було достатньо міцним. Райці тепер уже мусили оглядатися на представників громади (“поспільства”), які рішуче заперечували проти пактів.

На початку XVII ст. у Львові у розпалі перебувала гучна на всю Річ Посполиту суперечка львівських євреїв з Товариством Ісуса (орденом єзуїтів) за володіння ділянками у східній частині вулиці Жидівської, наданими на побудову костелу та монастиря єзуїтів⁴⁴. На одній з цих ділянок постала недавно збудована синагога, названа пізніше “Золота Роза”. Королівська влада у цьому конфлікті була не на боці львівських євреїв, адже

³⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 148–149.

³⁹ *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – N 43 (Materiały).

⁴⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 1344, арк. 382, 384.

⁴¹ Там само. – Арк. 388.

⁴² Там само.

⁴³ *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 433.

⁴⁴ *Ibid.* – S. 89–146.

Сигізмунд III, як свідчать відгуки сучасників і його реальна політика, керувався ідеологічними настановами, виробленими у час Контрреформації, найактивнішими провідниками котрої у Речі Посполитій виступили єзуїти.

Морально заохочена єзуїтами міська рада, користаючи з підтримки королівського двору, видала 1603 р. декрет про конфіскацію у кількох єврейських родин ділянок з нерухомими маєтками (будинками, кам'яницями тощо)⁴⁵. Хоча у попередніх угодах про оренду цих маєтків існував пункт про можливість їх повернення без відшкодування вартості у міську власність через нагальну потребу міста, євреї подали скаргу до короля на райців, котрі, на їхнє переконання, не забезпечили надійного володіння цими маєтками (сума завданих збитків визначалася у 100 тис. злотих). За договором між міською радою та громадою у 1603 р. магістрат уже не міг дозволяти євреям (ймовірно, за великі приватні винагороди) ставити будинки і навіть продавати цеглу, хіба для перебудови дерев'яної споруди на кам'яницю⁴⁶.

Королівські комісії у Львові часто мінялися, з'являлися різні декрети та інші розпорядження, але вони не виконувалися через результативну протидію винахідливих євреїв. З королівським декретом 1606 р. єзуїти здобули реальне введення у володіння єврейською синагогою, проте вхід до неї у тісному єврейському кварталі вів через приватний будинок Мордехая Нахмановича. Один раз давши дозвіл єзуїтам пройти через свій будинок, упевнений у своїй правоті євреї, який був одним зі старших своєї громади, заборонив проходити до синагоги, порекомендувавши потрапляти туди ... через повітря!⁴⁷

Лише у 1608 р. три зацікавлені сторони – міська єврейська громада, райці та єзуїти – за участю посередників досягли компромісної угоди, за котрою ділянки з синагогою “Золота Роза” на вулиці Жидівській залишилися за єврейською громадою, що була змушена виплатити значні суми на викуп земельних ділянок на площі Св. Духа, біля міського муру, де зводився монастир і костел єзуїтів⁴⁸.

Чергове протистояння між райцями та євреями зародилося після пожежі 26 травня 1616 р., внаслідок якої згорів єврейський квартал у середмісті, а також кілька українських та польських кам'яниць. Вогонь виявився настільки сильний, що кам'яниці були знищені вщент, “до ґрунту”.

⁴⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 55.

⁴⁶ Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 114.

⁴⁷ *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 123.

⁴⁸ *Ibid.* – S. 573–577 (регести всіх документів у справі євреїв з міською радою та єзуїтами).

Райці висловили припущення, що пожежа могла виникнути у будинку єврея Ізраеля, де зберігалось кількадесят куф горілки. Для встановлення істинних причин лиха магістрат відправив двох лавників Яна Алємбака та Войцеха Гладиша. Побувавши на місці руйновища, вони спробували оглянути пивниці у цьому будинку, але присутні євреї не дали їм цього зробити, адже лавники могли знайти недозволені для продажу та виробництва євреями товари.

Упродовж переговорів на ратуші між райцями та єврейськими старшими у присутності писаря єврейського суду шляхетного Якуба Грицини перші намагалися пояснити, що розслідування початків пожежі мало на меті безпеку всього міста, і просили старших єврейської громади добровільно показати підвали та склади краму. Старші міської громади євреїв Марек Ісаакович та Марек Мошкович відповіли відмовою, мотивуючи тим, що раніше такого не було, щоб “склади і пивниці комусь відкривати і тепер не хочемо, маємо свій уряд [...]”⁴⁹. Вносячи протест до гродських книг, райці пригадали поведінку євреїв під час пожежі, яку вони не гасили, а позамикались у своїх хатах. Далі на карб єврейської громади ставилося порушення коронних конституцій та королівських декретів, ведення торгівлі без підписання жодних пактів з містом. Ігноруючи урядові заборони, її представники на дерев’яних кутах та піддашсях під стріхами перетоплювали золото, срібло, віск, лой, шинкували горілкою та пивом, чим створювали небезпеку виникнення пожеж із загрозою для всього міста.

Аби компенсувати втрати від пожежі та допомогти стати на ноги єврейській громаді, 13 жовтня 1616 р. міщани “на прохання знаних людей та панів” погодилися продовжити торгові пакти з євреями на 10 років⁵⁰. Характерно, що вийшов цей документ від імені не тільки райців, а й також – лавників та членів колегії “40-а мужів”. Тепер євреям дозволялося будувати нові дерев’яні будинки, поки їм не вистачало коштів на кам’яниці, проте їхня висота не мала перевищувати двох поверхів. Ці будинки могли стояти “до старості”, а потім слід було зводити лише кам’яниці. А тим часом у всіх дерев’яних спорудах євреї були зобов’язані вимурувати комори та печі для запобігання пожеж. Категорично заборонялося “спускання” лоїв, воску, паління горілки, витоплювання золота тощо, окрім срібла, бо “серед наших (львівських міщан. – М. К.)” його витоплювачів тоді не існувало⁵¹. Окремим пунктом львівська влада виселяла ката (“малодоброго”)

⁴⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 57зв.

⁵⁰ *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – N 65 (Materiały).

⁵¹ *Ibid.*

з вежі на вулиці Жидівській, котру орендував на 20 років єврейський школьник з чиншем у 5 злотих щорічно. Кат та його челядь настільки сприкрився єврейській громаді, що школьник виплатив відразу всі гроші на весь термін оренди, а євреї застерегли, щоб “малодобрий” не мав права зайняти сусідню вежу за міською капницею.

Після великої пожежі у 1623 р. на Краківському передмісті, райці розпорядилися не зводити будівель ближче 400 ліктів до міських укріплень⁵². У зв’язку з цим наступного 1624 р. була укладена угода між райцями та передміськими євреями про побудову синагоги подалі від міських мурів – у низині місцевості, названої “Познанським двором”⁵³. Сигізмунд III підтвердив цей документ, про що подбали євреї, навчені гірким досвідом (відсутність подібного королівського підтвердження, а також дозволу з боку католицького архієпископа для зведення синагоги “Золотої Рози” в середмісті Львова наприкінці XVI ст. призвела до тривалих і важких судових суперечок на початку XVII ст. з орденом єзуїтів та великих фінансових втрат для міської єврейської громади). У 1635 р. договір схвалив новий польський король Владислав IV, додавши дозвіл на перенесення та мурування “будинку для жінок” при передміській синагозі⁵⁴.

“Пожежна” війна між євреями та міщанами все ж не вичерпалася, бо акт 1624 р. врегулював стосунки тільки з передміськими євреями. Наступного 1625 р. королівська канцелярія видала два позови середміським євреям у справі з львівським магістратом, що вказував на небезпечність єврейських будинків (особливо, в часи татарських нападів), які зведені “з незручністю та кривдою” для міста⁵⁵. Ризик посилювався тоді, коли багато єврейських втікачів з передмістя зосереджувалося в середмісті. Ховаючись у разі потреби за міськими мурами, вони водночас уникали участі разом з міщанами в укріпленні фортифікацій, виставленні сторож та інших охоронних заходах. Завдані збитки львівський магістрат оцінив у 10 тис. злотих.

Після припинення дії попередніх пактів у 1627 р. міська влада оголосила про повернення до попередньої правової ситуації, коли торгівля євреїв зводилася до чотирьох товарів. Але втручання королівського двору та місцевої магнатерії, що активно торпедували міську раду вимогами продовжити пакти з євреями, зумовило появу нових пактів – від 9 серпня

⁵² *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 235.

⁵³ Привілеї. – Т. 2. – С. 447–449.

⁵⁴ Там само. – С. 455–457.

⁵⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 64–65, 66–67.

1629 р.⁵⁶ Положення цього документа повторювали основні пункти пактів 1581 р., однак суми, що їх мали сплачувати євреї до міської лонгерії за окремі категорії товарів, збільшилися: для турецького краму – з 1 тис. злотих до 2 тис., а для волоського – з 1,5 тис. злотих до 2 тис. Новим був пункт про дозвіл євреям торгувати лише невичиненим хутром, з повною заборонаю мати справу з “виправленим” хутряним товаром. Уведення цього положення свідчило про те, що єврейська торгівля хутром та шкірами зросла настільки, що й міський цех кушнірів відчув з їхнього боку дошкульну конкуренцію⁵⁷.

У першій половині XVII ст. ініціатива у протистоянні єврейській економічній експансії поступово переходить від магістрату до львівських міщан. Протести проти виключності євреїв у сплаті податків чуються не лише від колегії “40-а мужів”, а й від передміщан. Вони у 1630 р. позивали до міського раецького суду передміських євреїв, котрі не несли аналогічних з християнами тягарів: не відбували сторож, не давали складок на жовнірів, не платили чиншів з ґрунтів, що відійшли до євреїв через договори купівлі-продажу, особливо у районі їхнього цвинтаря (“окописька”) та на прилеглих вулицях⁵⁸. Представники єврейської громади, поруч з якими виступав і суддя єврейського суду Якуб Грицина, захищали свої позиції пунктами укладених в урядовому порядку угод купівлі-продажу, де зазначалося про звільнення куплених ґрунтів від усіх тягарів та повинностей.

Раецький уряд у судовому декреті виніс позитивне рішення для скаржників-передміщан. Хоч євреї й покликалися на відповідні документи (угоди купівлі-продажу) з податковими звільненнями, проте на цих ґрунтах і ділянках вони осаджували комірників та чиншовиків. Члени єврейської громади, не отримавши дозволу, також зводили будинки при єврейському цвинтарі та розширювали його. Тому раецький уряд роз’яснив видані ним попередні угоди купівлі-продажу, уточнивши, що з цвинтаря та прилеглих вулиць і ділянок євреї мусять нести такі ж повинності, як і християни з передмістя. Вважаючи себе обтяженою цим декретом, єврейська сторона звернулася з апеляцією до королівського суду, на що раецький уряд погодився.

⁵⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 617, арк. 100–101зв.; *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 434–435.

⁵⁷ Про важку, проте компромісну боротьбу єврейських торгівців і виробників хутрових виробів з міським цехом кушнірів у 30–40-х рр. XVII ст. див.: *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 446–453.

⁵⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 83–84зв.

Восени 1634 р. протягом місяця у Львові перебував король Владислав IV і, особисто порадкуючи на місці, вирішував чимало справ, що стосувалися міжнародних взаємин у місті. Серед інших рішень вийшов декрет від 26 жовтня 1634 р., за яким король визнав справедливими претензії міської громади (“поспільства”) до магістрату, який не може ухвалювати пактів з євреями без згоди станів⁵⁹. Цим декретом скасовувалися підписані пакти 1629 р., а їхня дія продовжувалася тільки на два роки.

Видання цього декрету означило початок різкішого ставлення у місті до євреїв. За твердженням М. Балабана, головну скрипку у цій грі “виконував” регент громади Войцех Острогорський-Шафенберг, який був ініціатором багатьох заходів, спрямованих на ліквідацію конкуренції з боку євреїв. При цьому міська влада вдавалася до контролю єврейських будинків (щоб не займали більше місця, ніж належало), суворіше стежила за єврейською торгівлею (щоб не переходила меж, визначених пактами), усунула євреїв з міських митних рогаток. У 1634 р. згаданий регент подався до магістрату та короля з проханням про замурування вікон у мурах при єврейському кварталі – адже такі виломи в укріпленнях могли бути небезпечними для міста в час нападів ворогів. Спершу король наказав замурувати ці віконні отвори, та після комісії за скаргами євреїв, котрі пояснювали, що ці вікна заграбовані і вже давно існують у такому вигляді, вони залишилися не замуруваними⁶⁰.

З наближенням часу завершення дії пактів атмосфера у місті ставала все напруженішою. 1635 р. у місті пройшов процес над одним євреєм, який продавав заборонені у пактах товари і був засуджений на баніцію. При винесенні такого вироку райці апелювали до королівського декрету проти порушників пактів. У тому ж році вже євреї постаралися при королівському дворі про мандат до райців з вимогою покарати злочинців, які грабували єврейські могили⁶¹ (міська рада випустила мародерів на волю через те, що євреї відмовилися сплачувати на утримання цих в’язнів так звані “стравні гроші”).

Окрім торгових, у стосунках з євреями болючими для міської влади були питання про сплату податків з міських будинків, ґрунтів, ділянок, а також державних (“публічних”) податків, що накладалися на ціле місто. У 1635 р. розпочалися судові процеси про сплату податків (чиншів та шосів) євреями з нерухомих маєтків, орендованих або викуплених ними. Спочатку справа розглядалася королівським асесорським судом, звідки

⁵⁹ *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 437.

⁶⁰ *Ibid.* – S. 163–164.

⁶¹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 95–95зв.

була переадресована до реляційного суду для глибшого вивчення ситуації. У міському архіві збереглася чернетка “Стану справи”, підготовлена, мабуть, міським синдиком перед сесією реляційного суду з викладом аргументів на захист позиції міста. Передовсім синдик посилався на декрет Стефана Баторія від 1579 р., за яким усі мешканці Львова на міських грунтах повинні сплачувати податки і нести всі повинності. Цим же декретом визначалася квота сплати одного податку-контрибуції – у сумі 1200 злотих з усього міста. Коли одного року місто сплатило 28 поборів та шосів на суму 34 тис. злотих, без чопового податку, що склав 20 тис. злотих, то це привело до зубожіння міщан, тимчасом “євреї, опанувавши немалу частину міста та передмістя, заспокоюються одним поголовним, не платять ні з грунтів, ні з обійсть”⁶². Синдик резонно ставив проблему: якщо шляхта, духівництво та євреї не платитимуть податки з викуплених міських земель, то міщани не зможуть збирати згадану квоту 1200 злотих, боргуючи у приватних осіб, щоб внести цю суму.

У міській раді єврейським старшим закидали, чому їхні громади не беруть участі в складках на фортифікаційні роботи, укріплення валів, закупівлю пороху тощо. 1638 р. магістрат позивав євреїв з’явитися на конкретний термін у надвірному королівському суді⁶³. 1639 р. було прийнято цілком позитивний для міста декрет асесорського суду, що змушував євреїв повернути всі заборгованості, але, за королівською вказівкою, він не вийшов з канцелярії. Остаточна ухвала з’явилася лише 1642 р., коли Владислав IV наказав звільнити євреїв від сплати окремих податків на міську нерухомість (шосу, чиншів, за підведення води, від цвинтаря та ін.), а взамін встановив суму у 200 злотих річних виплат єврейською громадою до економії (лонгерії) міста⁶⁴. Це королівське рішення, природно, приймалося на користь євреїв, адже наперед визначену суму легше було сплачувати, ніж окремі міські податки, що постійно зростали (як і швидко зростала інфляція в Речі Посполитій у другій половині XVI – першій половині XVII ст.⁶⁵). За цим же декретом євреї зобов’язувались докладатися до загальноміських витрат під час “міжкоролів’я або воєн, або свят”; їхня частка мала складати 1/5 усіх видатків⁶⁶.

Утім, центральною проблемою у взаєминах євреїв із магістратом у цей період було підписання пактів. На початку січня 1637 р., коли минув час дії пактів за декретом Владислава IV від 1634 р., міська рада, за підтримкою

⁶² ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 89.

⁶³ Там само. – Арк. 135.

⁶⁴ Там само. – Спр. 139, арк. 59.

⁶⁵ *Hoszowski S. Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku.* – Lwów, 1928. – S. 24.

⁶⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 59.

всієї громади, оголосила через возного львівським євреям про повернення їхніх торгових взаємин з містом на підставі декрету 1521 р. і вимагала припинити незаконну, відповідно до цього декрету, торгівлю. У той період євреї ще не раз клопоталися про те, щоб схилити райців до підписання торгових умов, та щоразу і магістрат, і вся громада відповідали, що “про жодні пакти з євреями не мислимо”⁶⁷. 7 січня 1637 р. “стани та нації” міста зробили заяву, що забрані 5 січня товари у євреїв, які порушували міські торгові привілеї, мали бути продані з найбільшою вигодою, а виручені кошти – передані на судовий захист справи з євреями⁶⁸. Всі стани спільно зобов’язувалися відповідати за свої дії.

Єврейський дослідник М. Балабан, описуючи ці стосунки міської ради та міщан з євреями, показав повну антагоністичність позицій магістрату і “простої людини” у Львові⁶⁹. Зокрема, історик покликався на розмову, що її вели єврейські старші 13 лютого 1637 р. з райцями про підписання пактів. Під час цієї бесіди на ратуші у присутності возного єврейський старший Мошко Аврагамович висловив пропозицію до райців, що як тільки вони розпочнуть переговори про пакти, то єврейська громада анулює судові позови до ради. Райці ж дали таку відповідь, що вони готові “до всього приступити”, але цьому, мовляв, усіляко перешкоджає колегія “40-а мужів”⁷⁰. Проте через декілька днів підсиндик міста Александр Прокопович від імені магістрату опротестував правдивість слів, сказаних райцями, котрі відмовилися від них категорично⁷¹.

З королівського двору надходили листи та мандати як самого короля, так і коронного канцлера з вимогою до райців підписати пакти з євреями, повернути забрані у єврейських купців товари. Однак міська влада та громада твердо не збиралися йти на поступки євреям. Шість пунктів, сформульованих ними, ставили єврейську торгівлю під суворий контроль, тому єврейська громада зразу ж їх відкинула. Декрет реляційного суду від 30 червня 1637 р. вирішив львівський ребус протистояння, зобов’язуючи міську раду продовжити пакти з євреями на 15 років на тій умові, що замість 200 злотих єврейська громада сплачуватиме у міську лонгерію вже 1 тис. злотих річно⁷². Таким чином, королівська влада на власну руку взялася

⁶⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 105зв.–106.

⁶⁸ Там само. – Арк. 117.

⁶⁹ *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 440–441.

⁷⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 126.

⁷¹ Там само. – Арк. 132. Цікаво, що цю контрзаяву міського підсиндика засвідчив інший возний – напевно, у разі серйозних правових зіткнень кожна сторона мала “своїх” возних, які бачили й засвідчували те, чого бажала сторона, що платила за їхні послуги.

⁷² ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 114–115зв.

продовжити пакти до 1652 р., залишивши за собою право подальшої їх пролонгації. Не можна погодитися з думкою М. Балабана про те, що цей декрет був першим королівським рішенням, яке порушувало права та привілеї міста і створювало “небезпечний прецедент” для нього⁷³ – такі “прецеденти” вже траплялися і то досить часто, особливо у взаєминах міста зі шляхтою.

Після цього королівського декрету вдалося подолати найгостріші розбіжності у торгових взаєминах обох громад, проте не надовго. Торгові пакти стосувалися лише прав міських євреїв, становище ж передміських було все ще до кінця не з’ясованим. У 1639 р. всі стани міста протестували проти допущення передміських євреїв до торгових прав міста⁷⁴. Але, напевно, міщанам не вдалося заборонити торгівлю передміських євреїв, котрі були під прикриттям шляхетських та старостинської юридик на передмістях Львова. 1647 р. львівські міщани в листі до католицького кам’янецького єпископа Міхала (Дзялинського) поставили низку питань, у вирішенні яких вони були зацікавленими. Насамперед, львів’яни скаржилися на незвичні податки місцевої старостинської влади, що присвоїла собі право стягувати податки від привезених товарів, підпорядкувала своїй юрисдикції приїжджих купців, дозволила євреям захоплювати міські промисли та торгівлю⁷⁵. Економічне становище міщан Львова змальовувалося в чорних барвах. Єврейську спільноту міста підтримували місцеві шляхетські урядники, проти чого міська верхівка нічого не могла вдіяти.

3. Без надії на порозуміння (друга половина XVII ст. – 1772 р.)

Визвольна війна українського народу середини XVII ст. стала важким випробуванням для львівських євреїв. Двічі – у 1648 та 1655 рр. – міські та передміські євреї переживали облоги міста козацькими і татарськими військами, беручи участь в обороні⁷⁶. Під час першої облоги 1648 р. довір’я польського магістрату до євреїв на антикозацькому ґрунті було настільки великим, що райці роздали єврейській молоді 200 рушниць та обсадили

⁷³ Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – S. 446.

⁷⁴ Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – S. 192.

⁷⁵ АЮЗР. – Ч. V. – Т. 1. – С. 154–157.

⁷⁶ Horn M. Powinności wojenne Żydów w Rzeczpospolitej w XVI i XVII wieku. – Warszawa, 1978. – S. 98.

єврейськими стрільцями частину міського муру й Успенську вежу на вулиці Руській, цілком не довіряючи українській громаді, що там мешкала. Під час облог з боку гетьмана Богдана Хмельницького звучала вимога видати євреїв з усім їхнім майном, проте львівські міщани відповіли відмовою⁷⁷. Єврейський хроніст Натан Гановер повідомляв про 10 тис. загиблих упродовж однієї облоги 1648 р., однак це число треба оцінювати скептично, як і багато інших фактів у його публіцистичному творі, написаному у стресовому емоційному стані⁷⁸.

10 жовтня 1649 р. “стани і нації” міста уклали угоду з єврейськими громадами середмістя та передмістя про відшкодування загальних витрат міста на викуп військам Б. Хмельницького⁷⁹. Комісія, призначена для врегулювання цього суперечливого для обох сторін питання, одержувала подарунки від польських (міських) та єврейських представників. Міщани наполягали на сплаті євреями, відповідно до декрету Владислава IV від 1642 р., 1/5 всієї суми викупу, тобто 200 тис. злотих. Урешті-решт після довгих конфліктних переговорів під тиском комісарів частка євреїв була зведена до 84 тис. злотих, водночас міська громада відмовлялася від позову до королівського реляційного суду. Умови виплат теж були не зовсім вигідними для міста, позаяк відразу євреї віддавали лише 4 тис. злотих готівкою, а більша частина суми сплачувалася товарами почастинно (трьома частинами – “ратами”) під час ярславського ярмарку протягом 1650–1652 рр. З усієї суми виділялося 20 тис. злотих на капітал, з якого євреї до 1655 р. мали виплачувати річний чинш у 8 %⁸⁰. Проте єврейські зобов’язання за угодою 1649 р. не були до кінця виконані. У 1662 р. міська рада, випроваджуючи своїх посланців до королівського двору, серед інших грошових претензій до євреїв виставила й 26 тис. 520 злотих – за недотримання угоди 1649 р. про сплату 20 тис. злотих капіталу та відсотків з нього⁸¹.

⁷⁷ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 282. В українській історіографії досі дискутується питання про видачу євреїв козакам (чи існувала взагалі така вимога): *Томашівський С.* Межи Пилявцями і Замостям / Матеріали до історії Галичини. – Т. III // Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1913. – Т. VI. – С. 127; *Плохій С.* Хмельниччина та євреї. Причинки до ідеології повстання // PROSFONHMA. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича / Уклад Я. Якимович за участю М. Боянівської, О. Середи, А. Ясиновського. – Львів, 1998. – С. 484.

⁷⁸ *Сисин Ф.* Євреї та повстання Богдана Хмельницького // *Mapra mundi. Studia in honorem Jaroslavi Daškevič septuagenario dedicata.* Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 481.

⁷⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 617, арк. 102–103; *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 289–290.

⁸⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 150–152зв.

⁸¹ Там само. – Арк. 166.

1652 р. закінчився термін продовжених у 1637 р. торгових пактів, і єврейські купці взялися вживати заходів для їх поновлення. Однак у цьому році міські правники виявилися прудкішими, і король мандатом заборонив укладання будь-яких пактів без його спеціального дозволу⁸². Та вже наступного 1653 р. на підставі листа коронного канцлера все ж розпочалися важкі переговори міщан з єврейськими старшими про умови пактів. Позиції обох сторін були твердими й непримиримими. Регент громади Ян Буський записав у своєму діярії тільки один епізод з цих переговорів, коли єврейські старші показували міським делегатам “фігу, склавши пальці, і злязичили своїми харкотливими губиськами “аби вас повбивали, хочете сап’яну, не буде вам того, з’їжте чорта, а не сап’яну””⁸³. Протест у гродські акти проти зневаги, виявленої єврейськими старшими місту та його представникам, підтримали райці та лавники.

Проте торгові пакти сторони таки підписали – на прохання “великих людей” – 1654 р. Принципово вони не відрізнялися від попередньо діючих пактів. Основні вимоги з боку міської влади та хід переговорів виклав у своєму щоденнику Я. Буський: “Дня 6 лютого 1654. “Стани і нації” засідали над жидівськими пактами й погодилися з ними, зробивши такий висновок: оскільки ми з жидами почали [судову] справу, і намагалися їх переламати, ані самі не хотіли залишатися при тій торгівлі [...]. Насамперед, аби залишалися при давніх пактах, не заїжджали як самі, так і через підлеглих осіб до Волощини по товари, а скуповували їх на складі, а саме на ярмарках у прикордонних містах, але не більше як на півтори тисячі золотих, як це показують давні пакти [...]. Термін дії цих пактів має тривати до восьми років, а на кожен рік повинні платити і віддавати містові по 4 тис. золотих пактових грошей [...]. Нарешті, у цих пактах застерігається, аби жида, для яких це не новина, не намагалися шукати прихильності і протекції могутніх панів чи вдаватися до інших властей, оминаючи наш міський суд, але при потребі зверталися до світлого магістрату й охоронців складу”⁸⁴. В остаточному варіанті євреї добилися зменшення річної сплати місту до 1450 злотих, відкинувши сплату 4 тис.⁸⁵ У цьому ж році король Ян Казимир видав декрет, що зобов’язував передміських євреїв сплачувати 400 злотих річно за дозвіл шинкування горілкою⁸⁶.

⁸² *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 293.

⁸³ Там само. – С. 297–298.

⁸⁴ Цит. за: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 300–301.

⁸⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 617, арк. 162–166; *Balaban M.* Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – S. 453.

⁸⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 174–177. Угода між містом та передміськими євреями про сплату такого внеску за шинкування горілки діяла від

Недовго сторони виконували свої обіцянки після підписання пактів та врегулювання інших суперечок. Кілька років, до 1658 р., єврейська громада сумлінно робила внески до міської лонгерії необхідних сум⁸⁷, а пізніше перестала сплачувати будь-які податки та інші кошти на користь міста. У 1657 р. передміські євреї відмовилися платити горілчаний чинш та інші податки. 26 березня 1658 р. Ян Казимир видав, на прохання львівського магістрату, мандат до урядовців Руського воєводства, щоб вони своїми діями зупинили перемитництво як чужоземних (шотландських, німецьких, турецьких та ін.), так і львівських єврейських купців, котрі оминали львівський склад⁸⁸. Цим розпорядженням уводився прийнятий у Кракові звичай: після ярмарку всі товари чужоземних та єврейських купців повинні були зачинятися у складах, на дверях яких встановлювалися два замки, а ключі від них зберігалися у купця та спеціально обраних для цього двох міщан.

1662 р. міська рада виставила чергові грошові претензії до євреїв у місті та передмісті на суму понад 100 тис. злотих, до якої включила єврейські розкладки (1/5 частина) за фортифікаційні роботи, за наймання гайдуків, піхоти у воєнний час, збитки від порушення торгових пактів, шинкування горілкою тощо⁸⁹. Міщани внесли в перелік навіть 300 злотих за несплату євреями за 200 рушниць та 50 списів, розданих магістратом під час облоги 1648 р. Невдовзі – у 1663 та 1666 рр. – вийшли два декрети на користь міста, що зобов'язували єврейську громаду повернути заборгованості⁹⁰.

Однак після погромів 1664 р., про які йтиметься далі, королівське оточення та надвірні суди вже цілком прихильно поставилися до пограбованих та помордованих євреїв. У 1667 р., за ухвалою асесорського суду, в якому вирішальну роль відігравав коронний канцлер, була створена комісія для перевірки поданих міськими представниками сум заборгованості⁹¹. А 1670 р. новий король Михайло скасував майже всі боргові претензії міста до євреїв⁹².

Взаємні позови та судові суперечки між львівськими міщанами та євреями не припинилися і в наступні десятиліття. Королівські мандати і

1641 р., оскільки у документі від 1657 р. мова йшла про єврейську заборгованість за 16 років.

⁸⁷ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 17, 60.

⁸⁸ Там само. – Арк. 10–11.

⁸⁹ Там само. – Спр. 138, арк. 166–166зв., 180–181зв.

⁹⁰ Там само. – Ф. 52, оп. 2, спр. 617, арк. 181–182, 193–194зв.

⁹¹ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 341.

⁹² ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 30.

декрети не виконувалися через їхню неузгодженість між собою. Судова тяганина забирала багато коштів та сил обох сторін, але не приносила очікуваного результату. У 1686 р. обидві сторони постановили поладити взаємини шляхом визнання євреями боргів місту. У збереженому документі від 3 січня того року під назвою “Ліквідація боргів з євреями на ратуші” міським регентом було викладено 21 претензію до євреїв (численні борги, несплата податків, відмова від міських повинностей, проблема водотягу, вивезення сміття тощо)⁹³. Сума всіх заборгованостей, пред’явлених євреям, сягала 115 тис. злотих.

Єврейські старші відповіли за кожним пунктом – детально та конструктивно. Заборгованість з кам’яниць вони не брали до уваги, оскільки вважали її приватною справою конкретних боржників, а всі інші борги громади, наприклад, з часу облоги 1648 р., були скасовані королівським декретом 1670 р. Щодо окремих пунктів євреї висловили бажання вести переговори та сплачувати визначені суми, а після укладення відповідних угод – заявили і про готовність ліквідувати незаконно побудовані броварні та воскобійню на передмісті, коли “місто виграє через право”⁹⁴. Якщо ж місто розпочне ремонтувати мури або чистити рови та насипати вали, чи ремонтувати дороги, то євреї зберуть необхідні складки, також при потребі вивезуть сміття та гній біля мурів у їхньому кварталі.

З огляду на небезпеку погромів з релігійних причин, єврейські старші обіцяли оголосити в синагогах про заборону торгівлі та ремесла у християнські свята і неділі. Євреї навіть погодилися застерігати членів своєї громади про сварки з християнами, що могли перерости в погроми.

Два роки тривали переговори між обома сторонами, дискутувалася сума виплат. Для тиску на міську владу євреї знову вдалися до посередницьких послуг магнатів, які слали листи з побажаннями в інтересах єврейської громади. Нарешті 2 червня 1688 р. єврейські старші підписали зобов’язання передати у міську скарбницю, але не 115 тис., а всього-на-всього 12 тис. злотих⁹⁵. У серпні міська влада видала квит про сплату 10 тис. злотих, а решту (2 тис.) євреї так і не виплатили.

Одержавши тільки незначну частку боргу, міська влада залишила за собою право на судові претензії до євреїв і в майбутньому. Вже 1690 р. вийшов позов короля Яна III Собеського до єврейської міської та передміської громад з боку міста⁹⁶. Проте військовий герой Відня, переможець турків, мав прихильність до львівських євреїв, один з яких – Емануель

⁹³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 19–22зв.

⁹⁴ Там само. – Арк. 21.

⁹⁵ Там само. – Ф. 52, оп. 2, спр. 617, арк. 19; Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 34–34зв.

⁹⁶ Там само. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 42–43.

де Йона – був його особистим лікарем, а інший – Якуб Бецал (Бецалал) – керував королівськими митницями у всій Польщі⁹⁷. Тому у королівських судах справа постійно відкладалася.

Незабаром, щоб унеможливити розростання єврейської торгівлі, вже сам магістрат виступив з ініціативою укладення торгових пактів з євреями (у 1701 р. міські урядники навіть офіційно шкодували про те, що близько 15 років велася мова про ті пакти і багато вкладеної праці, старань пішло намарно). З єврейської сторони всі повноваження для ведення переговорів та підписання пактів отримав згаданий придворний лікар Яна III Собеського Емануель де Йона, котрий був також старшим львівської єврейської громади. Руський воєвода Станіслав Яблонівський двічі сам засідав на переговорах, прагнучи погодити обидві сторони, однак до домовленості не дійшло⁹⁸. Львівські євреї наполягали на збереженні реального стану, коли вони могли торгувати будь-яким видом товарів. Міська влада та всі міщани, натомість, ніяк не погоджувалися на таку пропозицію – “хіба з останньою згубою та руїною”⁹⁹.

Наприкінці XVII ст. з’явилися ознаки деякого покращення у стосунках християнських та єврейської громад. Райці, лавники, представники колегії “40-а мужів”, вірмен та українців у великому за обсягом меморіалі повідомили єврейських старших про умови майбутньої економічної діяльності євреїв у місті¹⁰⁰. Зважаючи на волю монарха та “поважних осіб”, які заступилися за євреїв, міська влада була готова вести розмови про відновлення дії торгових пактів. Та одночасно вони підкреслювали, що єврейські торговці повсюдно порушували попередні пакти 1654 р., привілеї та права міщан. Піддавшись на прохання можновладців про переговори з євреями стосовно пактів, магістрат усе ж не відмовився від справи з євреями, що продовжувалася у королівських судах.

Умови, котрі висунули міські представники для майбутніх пактів, були аналогічними до попередніх: обмеження роздрібною торгівлі євреїв, прив’язання її в основному до ярмаркового часу, зведення ролі єврейських купців до постачальників товарів для християнських колег, суворі заходи щодо порушників пактів, відповідальність за яких лягала на всю єврейську громаду. Щорічна сума за користування торговими пактами мала

⁹⁷ *Balaban M.* Becał, celnik ziem ruskich w XVII w. // *Z historii Żydów w Polsce. Szkice i studia.* – Warszawa, 1920. – S. 49–58; *Меламед В.* Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века). События, общество, люди. – Львов, 1994. – С. 91–92.

⁹⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 61.

⁹⁹ Там само. – Арк. 61–61зв.

¹⁰⁰ Там само. – Спр. 138, арк. 167–173зв.

збільшитися до 3 тис. злотих. Укотре згадувалося, що євреї не можуть торгувати міддю, сталлю, селітрою, порохом, цвяхами, “австрійським”¹⁰¹, тобто залізним товаром (бляха, сокири, ножиці тощо). До забороненого належав і “козацький” крам, під яким малося на увазі спорядження для коня та вершника, а також легке озброєння: сідла, луки, панцирі, стремена і т. д.¹⁰² Не могла міська влада дивитися й на активне скуповування єврейськими заготівельниками збіжжя, воску, хмелю, меду тощо, котре вона характеризувала як монопольну діяльність. У майбутніх пактах міщани хотіли взагалі заборонити євреям скуповувати ці товари, зробивши виняток для воску, який дозволялося купувати у віддалених місцевостях, але не у Львові та його передмістях.

В аналізованому меморандумі міської влади заторкувалися не тільки торгові взаємини з єврейською громадою, а й інші суперечливі ділянки економічного і навіть побутового життя. Міські представники висунули вимогу закрити підпільні воскобійні, солодовні, броварні, шинки на передмісті, що діяли проти міських прав та інтересів. Також вони висловили побажання, щоб євреї не скуповували ґрунтів та будинків на передмістях, а з куплених – платили міські податки. Велике невдоволення викликали у християнських купців так звані єврейські баришники, котрі займалися тим, що поєднували купця та продавця, отримуючи за це винагороду. У місті єврейських баришників було дуже багато і вони розвинули таку активність, що практично жодного товару, як стверджувалося у міському меморандумі, не продавалося без їхньої участі. Саме в їхній монополії міщани вбачали головну причину збільшення цін у місті, яка “щодня вгору йде”¹⁰³. Міщани мали претензії і щодо лихварів (“wekslarzów”), котрі заповнили місто “зіпсутою” монетою, тоді як повноцінна вивозилася за кордон¹⁰⁴. Автори меморандуму наївно зверталися до єврейських старших, щоб ті “вчинили порядок, щоб ціле баришництво та лихварство загинуло, бо для купця і продавця це є ошуканством, а такі шахраї без жодної праці з чужого добра збагачуються”¹⁰⁵.

¹⁰¹ М. Балабан, пишучи про пакти кінця XVI – першої половини XVII ст., під заборону на торгівлю австрійським товаром хибно розумів заборону на західні торгові дороги для євреїв, як безпечніші від східних (*Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 401).

¹⁰² ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 167зв.

¹⁰³ Там само. – Арк. 170зв.

¹⁰⁴ До “зіпсутої” монети міщани відносили сьодмаки та сілезькі трояки, а до “доброї” – півтораки, шостаки, тинфи, орти, талери, червоні золоті (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 63зв.).

¹⁰⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 170зв.

Ремісничі цехи через єврейську конкуренцію у Львові занепадали, окремі з них узагалі припинили своє існування. У шмуклерському, склярському, бляхарському промислі не було жодного християнина – їх провадили виключно єврейські майстри. У таких ремеслах, як пасамонництво, голкарство, зброярство, заледве зосталося по двоє-трое ремісників-християн. Багато з них були змушені покинути місто, щоб не стати жебраками, а дехто – “проти християнської гідності” – пішов за челядь до євреїв, хоч перед тим був майстром та господарем. Дійшло навіть до того, що євреї самі, без королівського дозволу, організовували власні ремісничі цехи, обирали цехмістрів, визволяли учнів¹⁰⁶. Такий перехід ремісництва в єврейські руки негативно відбивався на обороноздатності міста, адже саме міщани-ремісники обсаджували вежі під час ворожих нападів, закупували провіант, амуніцію тощо.

Кожен ремісничий цех сформулював конкретні претензії до євреїв. Цехові ремісники посилалися на королівські декрети, які обмежували кількість єврейських майстрів. Так, скажімо, різники запевняли, що за королівськими декретами у євреїв мало бути щонайбільше вісім заприсяжених майстрів з двома помічниками. Насправді вони нарахували у Львові 22 єврейських майстрів, які не склали присягу, не беручи до уваги їхніх численних помічників. Цехові пекарі виявили аж 87 незаконних яток та інших місць, де євреї продавали хліб і печиво (а скільки було тих, що розносили товар!). Християнські золотарі говорили про “незліченну кількість” єврейських майстрів, котрі займалися золотарством, хоч у статуті цеху, підтверженому королем, дозволялася праця шести євреїв і то тільки для перетоплювання (“szeydowania”) золота¹⁰⁷. Кушніри скаржилися, що євреї “ремесло їм цілком відібрали, ледве чи не кожен єврей є кушніром”¹⁰⁸. Більшість крамниць цехових кушнірів збанкрутували саме через єврейську конкуренцію.

Представники інших цехів (шевці, цирульники, голкарі, мечники та інші) також пред’явили численні претензії до євреїв, які, на їхню думку, нечесним шляхом здобували собі переваги над християнськими ремісниками. Особливо вони нарікали, як і купці, на єврейських баришників, які спроваджували можливих покупців, насамперед шляхту, до

¹⁰⁶ За даними М. Горна, у Львові на початок XVIII ст. було чотири єврейських ремісничих цехів, а загалом до кінця століття – вісім (*Horn M. Żydowskie bractwa rzemieślnicze na ziemiach polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich w latach 1613–1850.* – Warszawa, 1998. – S. 109–110).

¹⁰⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 171.

¹⁰⁸ Там само. – Арк. 172.

єврейського кварталу. Загальна думка ремісників зводилася до необхідності заборонити євреям займатися ремеслом, хоч і залишити їм шлях до укладання угод з містом¹⁰⁹.

Проте жодних угод з євреями підписати не вдалося й міська влада знову подала позови до королівського суду. 1701 р. міські правники склали велику за обсягом “Інформацію про справу між містом та євреями” для посланців міста на сейм Речі Посполитої¹¹⁰ (щоб якимось завершити цю справу, міщани з останніх сил відважилися на такий крок, “витискаючи з убогих людей останні краплі”¹¹¹). Вперше позови були розділені – окремо для міських та передміських євреїв, що мотивувалося різницею прав цих обох громад. Претензії міщан до євреїв були традиційними для другої половини XVII ст. – припинити вільну торгівлю єврейським купцям, ліквідувати єврейські броварні, солодовні, які виникли на передмісті, змусити євреїв дотримуватись обмежувальних королівських декретів XVI – першої половини XVII ст. На переконання міщан, безконтрольна, нерегульована торгівля, котру вели євреї після видання декрету 1670 р., сприяла зростанню їхньої кількості у місті та надзвичайно збагатила єврейських торговців.

За приблизною оцінкою міщан, кожен з кількадесяти львівських євреїв володів торговим капіталом у понад 100 тис. злотих¹¹². Маючи фінанси, вони могли “купити” потрібне рішення у будь-якому суді чи установі. Саме це зауважив представник магістрату на вишенському сеймику шляхти Руського воєводства, коли за допомогою воєводи євреї протягнули постанову, щоб визначити комісію для укладання пактів. Міська влада побоювалася, аби шляхом “перекупу” шляхетських та духовних комісарів євреї не досягнули усього “чого хотіли би”. Тому “Інформація”, окрім іншого, зобов’язувала делегатів Львова на сейм звернутися до інших великих міст Речі Посполитої за підтримкою, щоб торгівля, купецтво збереглися для християнства¹¹³. Як і на початку XVI ст., політичними союзниками львівських політиків мали стати інші міста, де існували подібні проблеми з єврейським наступом на міську торгівлю та ремесло. Однак вплив міських громад у повністю здомінованому магнатами та шляхтою

¹⁰⁹ Практика укладання таких договорів між християнськими та єврейськими ремісниками, коли останні сплачували певні суми у вигляді квартального податку, щоб займатися ремеслом, стала особливо поширеною у XVIII ст. (див.: *Яценко Г.* Розклад цехів у Львові в 1740–1770 рр. // *З історії західноукраїнських земель.* – К., 1957. – Вип. 2. – С. 76).

¹¹⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 58–68зв.

¹¹¹ Там само. – Арк. 58.

¹¹² Там само. – Арк. 68.

¹¹³ Там само.

політичному житті Речі Посполитої виявився мізерним, навіть у порівнянні з першими десятиліттями XVI ст. До того ж, воєнні події початку XVII ст., захоплення Львова шведами у 1704 р., знелюднення міста через епідемії смертельних хвороб відклали розгляд судових суперечок міста та євреїв на довгі роки.

Тільки 5 квітня 1710 р. вийшов декрет стосовно відносин між містом і міськими євреями¹¹⁴. Цей декрет був контумаційним, виданим за відсутності єврейської сторони. Згідно з ним, міські євреї поверталися до стану 1521 р., коли вони могли торгувати у Львові лише чотирма видами товарів; протягом двох тижнів вони повинні були укласти нові пакти з міщанами; протягом восьми тижнів – заплатити 20 тис. злотих за завдані збитки й повернути борг 37 тис. злотих. Міським євреям заборонили займатися шинкуванням, наказали докладати четвертину до суми міських податків і складок. Як зазначав Д. Зубрицький, одночасно зі згаданим з'явився й декрет проти передміських жидів, що позбавляв їх усіляких прав, торгівлі й пропінації¹¹⁵.

Але не тільки економічні аспекти протистояння врегулював королівський суд. Через тиждень, 12 квітня 1710 р., король Август II підтвердив ухвалу “станів та націй” Львова про роздільне проживання євреїв і християн¹¹⁶. Аргументуючи своє рішення, міщани, окрім економічних причин, називали й релігійні (порушення християнських свят). Тому “стани та нації” міста постановили, щоб жоден міщанин не наважувався здавати в оренду єврееві помешкання, склад, пивницю тощо – під страхом кари у 500 злотих з багатших жителів і 200 злотих – з бідніших. Для виконання ухвали міщани сформували комісію (по два райці, лавники, вірменські старші, чотири представники з колегії “40-а мужів”, один руський старший), котра повинна була зробити ревізію всіх кам’яниць у середмісті та вигнати з них єврейських орендарів і комірників. Проте вже 23 квітня 1710 р. єврейські старші знайшли можливість своїми впливами добитися скасувального декрету, хоч він і вийшов не під великою коронною, а – під перстеневою (“cubicularis”) печаткою короля¹¹⁷, тому потребував

¹¹⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 618, арк. 35–44, 47–55. Детальна характеристика декрету в: Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 416–417.

¹¹⁵ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 417.

¹¹⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 84. Ще 27 травня 1656 р. король Ян Казимир своїм універсалом заборонив спільне проживання єврейського та християнського населення у Львові, але ця заборона у другій половині XVII ст. не виконувалася (Balaban M. Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. – S. 43).

¹¹⁷ Там само. – Арк. 86–86зв.

підтвердження своєї чинності. Тимчасом, у Львові комендант гарнізону, полковник Анджей Ясперський чинив міщанам перешкоди у вигнанні (“wygogowani”) євреїв з християнських кам’яниць, тож міська рада змушена була просити допомоги у короля. 21 квітня 1710 р. Август II наказав комендантові виконувати королівський декрет¹¹⁸. Але його дієвість була мінімальною.

Протягом усієї першої половини XVIII ст. з’явилося вісім королівських декретів аналогічного змісту – про покарання єврейської громади, засудження на баніцію за здійснення незаконної торгівлі, повернення заборгованих сум, скасування шинків, броварень тощо¹¹⁹ (Д. Зубрицький навів вичерпний перелік та аналіз цих декретів¹²⁰). Проте щоразу євреї подавали апеляції для скасування цих декретів, відтермінування справи на новий розгляд. Коли ж призначалися комісії з представників шляхти та духовництва, їх підкуповували і вони не приїжджали до Львова у вказаний час. Якщо комісії й відбувалися (як, наприклад, у 1713 р.), то їхня постанова знову відсилалася на остаточне вирішення до надвірного суду¹²¹. Таку ситуацію влучно охарактеризував М. Балабан: “У Польщі ніхто на декрети не зважав, якщо його противник не мав досить сили, щоб той декрет виконати”¹²².

Єврейські старші пояснювали свій спротив тим, що вони не могли платити державні податки й дотримуватися всіх обов’язків перед шляхтою та духовництвом з обслуговування позичок і застав. У 1712 р., під час переговорів на ратуші про умови підписання пактів, як того вимагав декрет від 5 квітня 1710 р., представники міської єврейської громади заявили, що міщанам у їхніх вимогах не слід орієнтуватися на часи початку XVI ст.¹²³, бо і двісті, і сто років тому була сприятлива ситуація – тоді “мило квітнув світ будь-якому народу (у Львові. – М. К.), у тих роках воєн не було, але загалом вільність кожному служила, ярмарки у різних краях не переставали”¹²⁴. Тепер же ярмарки припинилися, через що єврейські торговці зубожіли, напозичали у католицьких монастирів і в різної шляхти великі суми – чи не кожен єврей-господар став боржником. Львівська

¹¹⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 88.

¹¹⁹ Усі декрети проти євреїв XVIII ст. міські урядовці зібрали в окрему книгу: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 618, арк. 35–309.

¹²⁰ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 416–417 (1710 р.), 418–420 (1713 р.), 421 (1714 р.), 424 (1724 р.), 425 (1732 р.), 427–428 (1738 р.), 430–431 (1744 р.).

¹²¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 122–124зв.

¹²² Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – S. 473.

¹²³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 106–106зв.

¹²⁴ Там само. – Арк. 106.

єврейська міська громада (“синагога”) заборгувала найбільшу суму в Руському воєводстві¹²⁵.

У важкий період початку XVIII ст. християни перехоплювали ті заняття, якими раніше нехтували “через гонор та славу” і які перед тим були цариною євреїв (наприклад, шинкування горілкою). В підсумку своїх пропозицій євреї, покликаючись на декрет 1670 р. та інші привілеї, погоджувалися тільки на укладення таких торгових пактів, що уможлилювали б їм торгівлю вроздріб та гуртом усіма товарами, за винятком сукна та блавагу, що розпродувався би лише гуртовими партіями. Ремісничі цехи з ними мали домовлятися окремо, незалежно від укладення пактів.

Проте ніякої угоди у 1712 р. між сторонами підписано не було. Багато часу витратилося на з’ясування формального боку переговорів: визначення уповноважених, їхніх управнень тощо. На цій стадії справи, коли ще не почалися предметні дискусії, міщани протестували проти вживання євреями у своїх уповноваженнях титулу “бурмістр”, який належить тільки міським органам управління¹²⁶. Цей епізод непрямо вказував на перетинання інтересів польської (міської) та єврейської громад, навіть у питанні юрисдикції.

До 1738 р. позиції євреїв у торгівлі Львова ще більше посилилися, і під час нового раунду переговорів єврейські старші поставили умови фактично вільної торгівлі для своїх купців без будь-яких обмежень¹²⁷. Райцям залишалось хіба що знову наполягати на виконанні статутів, конституцій королівства, декретів короля з усіма зафіксованими там заборонами. При такій непоступливості з обох сторін порозуміння між обома громадами було майже нереальним. А євреї тим часом знаходили шляхи до розширення своєї торгівлі та ремесла через оренду складів, кам’яниць та інших приміщень у шляхти та духовництва. Королівські комісари в 1738 р. викликали до свого суду 25 шляхетських та духовних власників (членів латинського капітулу, каноніків катедри, отців ордену домініканців, кармелітів та ін.), які у частинах своїх кам’яниць дозволяли євреям мешкати та продавати їхні товари¹²⁸. Але й міщанський стан не хотів втрачати нагоду заробити

¹²⁵ У 1727 р. сума заборгованості склала 438 тис. злотих (*Balaban M. Dzieje Żydów w Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej. 1772–1868. – Lwów, 1914. – S. 4; Leszczyński A. Sejm Żydów Korony. 1623–1764. – Warszawa, 1994. – S. 142*). Для порівняння: інші єврейські кагали Дрогобича та Перемишля Руського воєводства заборгували у XVIII ст. значно менші суми, що не перевищували 150 тис. злотих (*Krochmal J. Krzyż i menora. Żydzi i chrześciance w Przemyślu w latach 1559–1772. – Przemyśl, 1996. – S. 104*).

¹²⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 114зв.

¹²⁷ Там само. – Арк. 263–264зв.

¹²⁸ Там само. – Арк. 241–246зв.

на оренді своїх приміщень. І патриції, райці, лавники, і бідніші міщани, попри заборону 1710 р., винаймали власну нерухомість євреям.

20 квітня 1738 р. на вимогу королівської комісії пройшла ревізія крамниць та інших приміщень у середмісті¹²⁹ (додаток 2: док. 3). Комісари виявили 70 крамниць чи складів у 60 кам'яницях, що перебували в єврейській оренді. Мед, хутро, прянощі, кришталь, горілка та інші товари, під умовними назвами: “вроцлавський”, “нюрнберзький”, “брабантський” “багатий” крам, заповнили численні єврейські крамниці. Характеристично про економічний наступ та перевагу євреїв промовляє цитата з ревізії 1738 р.: “У кам'яниці його милості пана Мрозовецького одні євреї живуть, тільки їм синагоги не вистачає (sic!) та різну торгівлю провадять”¹³⁰.

За королівським декретом від 11 лютого 1738 р. євреїв мали усунути з усіх вулиць, окрім їхнього кварталу та, упродовж одного лише року, з вулиці Руської¹³¹. Наступна ревізія від 13 квітня 1739 р. засвідчила майже повне ігнорування євреями королівського декрету: вони тримали на правах оренди 54 склади й крамниці у 25 кам'яницях міста¹³². Регент громади Флоріан Нушинський через кілька років, у 1743 р., скаржився перед львівськими гродськими актами про невиконання декрету 1738 р. євреями, які “зі ще більшим розмахом” вели торгівлю й знову займали міські ґрунти й крамниці¹³³. Згідно з реляцією возного від 4 грудня 1744 р., у середмісті налічувалося, не враховуючи вулиці Жидівської, 19 кам'яниць, де протиправно мешкали і перебували єврейські купці та ремісники¹³⁴. Єврейські купці після 1738 р. спершу почали покидати деякі католицькі квартали Львова, однак досить швидко виник зворотний рух і вони знову опановували втрачені й нові терени для торгівлі та ремесла. М. Балабан повідомив, що 21 червня 1740 р. євреї зуміли підписати з магістратом нові торгові пакти, базовані на пактах 1592 р., й у них уже не йшлося про відмову євреїв від християнських нерухомостей¹³⁵. Проте у міському архіві зберігся тільки проект торгових пактів під цією датою, не підписаний сторонами. Про дієвість цього документа немає жодних слідів і в інших джерелах, адже райці й у наступні роки вимагали припинити єврейську торгівлю та обмежити проживання євреїв рамками їхніх гетто. 1744 р. вийшов останній королівський декрет у справі міста проти євреїв. Королівський

¹²⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 253–254зв.

¹³⁰ Там само. – Арк. 253.

¹³¹ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 427.

¹³² ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 271–272зв.

¹³³ Там само. – Арк. 297–299.

¹³⁴ Там само. – Арк. 318зв.–322зв.

¹³⁵ *Balaban M.* Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. – S. 46.

возний Лаврентій Кешневський змушений був оголошувати цей вирок – про баніцію та інфамію для обох єврейських кагалів – у далекому білоруському Гродні¹³⁶. Очевидно, що через протидію у Львові возний не зміг би оприлюднити антиєврейський вирок.

1759 р. ситуація у взаєминах громад практично не змінилася. Королівський комісар, коронний підचाший Фелікс Чацький, інформуючи про початок роботи нової королівської комісії, оповістив понад 160 шляхетських та духовних власників нерухомості у Львові, у яких мешкали єврейські купці та промисловці¹³⁷. Більшість із 57 пунктів звичного для XVIII ст. велетенського (259 сторінок) комісарського декрету від 12 лютого 1759 р. містили накази про виселення євреїв з християнської нерухомості й старі заборони проти єврейської торгівлі, ремесла, пропінації, шинків, воскобоень¹³⁸. Але й цього разу жодних дієвих наслідків це не дало, і вже 12 квітня королівський комісар Фелікс Чацький і львівський магістрат одержали позов королівського інстигатора на вимогу обох єврейських кагалів, що відчули себе обтяженими вирокком комісарського суду¹³⁹. Проти виконання комісарського декрету зіграло й антиєврейське заворушення та погром, що сталися невдовзі після видання декрету¹⁴⁰. Єврейські старші звинуватили міську раду в пасивності й навіть сприянні (*auxilia*) “волоцюгам”. Зрозуміло, що король за таких обставин відмінив комісарський декрет.

Упродовж липня 1759 р. у Львові відбувся відомий диспут ортодоксальних євреїв з євреями-франкістами, котрі тяжіли до переходу в християнство¹⁴¹. Під час полеміки франкісти висунули проти своїх співплемінників тяжкі звинувачення, передовсім у так званих “ритуальних злочинах” (споживанні крові християн, викраденні Святих Дарів тощо). Королівський двір та римо-католицьке духовництво, що стояло за спинами франкістів, очікували масових конверсій єврейського населення за результатами львівського релігійного диспуту. Однак їхні сподівання виявилися марними.

¹³⁶ Horn M. Regesty dokumentów i excerpty z Metryki Koronnej do historii Żydów w Polsce. 1697–1795. – Wrocław etc., 1984. – Т. I: Czasy Saskie (1697–1763). – S. 77 (N 365).

¹³⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 640, арк. 6–22.

¹³⁸ М. Балабан помилково назвав комісарський декрет Фелікса Чацького від 12 лютого 1759 р. декретом короля Августа III (*Balaban M. Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki*. – S. 50).

¹³⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 140, арк. 10–10зв.

¹⁴⁰ AGZ. – Т. X. – N 7258; ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 582, с. 1863–1865 (Реєстр матеріальних втрат, завданих євреям під час погрому 13 березня 1759 р.).

¹⁴¹ Докладніше про диспут у Львові в липні-вересні 1759 р. писав: *Kraushar A. Frank i frankiści polscy. 1726–1816. Monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych i rękopiśmiennych*. – Kraków, 1895. – Т. 1. – S. 149–153.

Лише франкісти, котрі здебільшого походили з подільських містечок, масово прийняли християнство¹⁴².

У XVIII ст., а особливо у другій його половині, Львів частково втратив свою привабливість як місто для проживання єврейського населення. Великі єврейські кагали утворилися у сусідніх галицьких містечках – Бродах, Жовкві, Бібрці та ін. Невдовзі рабини у цих містечках навіть почали претендувати на першість перед львівськими. Усе це було зумовлено, мабуть, тим, що у Львові постійно тривала конфронтація місцевих єврейських кагалів з міською владою та християнським населенням, тоді як у малих містечках євреї не тільки не відчували такої конкуренції¹⁴³, але й користувалися протекцією власників міст¹⁴⁴.

4. Антиєврейські напади та погроми XVII–XVIII ст.

У відносно спокійному XVI ст. – попри складні та суперечливі стосунки католицького та єврейського населення – не траплялося випадків масового насильства, заворушень та збройних нападів на єврейські гетто. Французький дослідник Д. Толле, порівнюючи обмеження, які накладалися міською владою на євреїв у трьох великих містах Речі Посполитої в XVI–XVII ст.: Кракові, Львові та Познані, називав найкращою ситуацією у Львові, а найгіршою – в Познані, де жорстко визначалася кількість будинків, дозволених у єврейському кварталі, а міською владою здійснювалася сувора сегрегаційна політика щодо проживання католиків та євреїв¹⁴⁵.

¹⁴² Протягом 1759–1760 рр. хрещення у Львові прийняло 514 франкістів (*Kraushar A. Frank i frankiści polscy.* – S. 208, 327–377 (витяги з метричної книги); ЛНБ. – Ф. 132 (Львівський університет), спр. 112, арк. 73).

¹⁴³ У Перемишлі, згідно з підписаною угодою у 1757 р., християнська та єврейська громади отримали цілком рівні права щодо розселення у місті та економічної діяльності: *Krochmal J. Krzyż i menora.* – S. 206.

¹⁴⁴ Характерний приклад опіки польських магнатів над єврейською спільнотою у недалекій від Львова Жовкві описав: *Gąsiorowski S. Chrześcianie i Żydzi w Żółkwie w XVII i XVIII wieku.* – Kraków, 2001. – S. 130-157. До речі, не можна не зауважити у цій книзі майже цілковите нехтування українським (руським) населенням Жовкви. Сліпо йдучи за джерелами, під “християнами” автор мав на увазі тільки поляків, хоч у наведених ним прикладах часто фігурували українські прізвища та імена. С. Гонсьоровський не помітив різниці між українцями православними та греко-католиками у XVII ст., не знаючи того факту, що на унію Львівська єпархія перейшла тільки 1700 р. (*Ibid.* – S. 34, 59, 63).

¹⁴⁵ *Tollet D. Historia Żydów w Polsce od XVI wieku do rozbiorów.* – Warszawa, 1999. – S. 27.

Наприкінці XVI ст. поширення Контрреформації у Львові 1598 р. було засигналізоване виданням брошури С. Губицького під назвою “Żydowskie okrucieństwa” (“Єврейські злочини”), яка, за незначними змінами, була передруком антисемітського твору, опублікованого 1590 р. краківським астрономом, професором Ягелонського університету П. Моєцьким¹⁴⁶. У Львові на межі XVI–XVII ст. перебував філософ та лікар Себастьян Петриці, який написав кілька праць, де подав не лише антивірменські, а й антисемітські пасажі¹⁴⁷. Ці та інші твори з’явилися у час, коли напруга взаємин у міжнаціональній та міжконфесійній сфері Львова наприкінці XVI ст. помітно зросла (навколоберестейська полеміка української громади з магістратом, процеси міської ради з вірменами про кількість будинків та торгівлю, відмова продовжити дії пактів з євреями).

З побудовою монастиря єзуїтів у середмісті Львова та заснуванням колегіуму у 1608 р. проживання єврейського населення у Львові стало насправді небезпечним. З того часу чи не в кожному антиєврейському заворушенні або погромі діяльну участь брали студенти новоствореного колегіуму (у перший рік його існування кількість студентів сягнула 200 осіб, через рік їх вже було 400, а у 1613 р. – 530¹⁴⁸). М. Балабан висловив думку про майже щорічні погроми (tumulty) єврейського населення з боку студентів та міської голоти¹⁴⁹. Однак справжні погроми з людськими жертвами та масовим грабунком єврейських гетто траплялися у Львові рідко. Зазвичай ватаги студентів, передміських селян, міської прислуги та ремісничої челяді, вояків без платні, шляхетської голоти обмежувалися нападами на окремі єврейські будинки. Нечисленні міські ціпаки та залога Високого замку часто не могли запобігти постійним загрозам для єврейського населення.

Перше велике насилля щодо євреїв сталося у 1618 р., коли кілька студентів єзуїтського колегіуму напали на передміський квартал, понищили

¹⁴⁶ *Mojecki P.* Żydowskie okrucieństwo, mordy i zabobony. – Kraków, 1589. Конкретніше розглянув антисемітську літературу в Речі Посполитій цього періоду К. Бартошевич: *Bartoszewicz K.* Antysemityzm w literaturze polskiej XVI–XVII wieku. – Kraków, 1914.

¹⁴⁷ *Petrycy S.* Jeśli Żydowie więcej podejrzani i gorsi są Rzeczypospolitej niżli Ormianie [Przydatek do piątych ksiąg] // *Aristoteles.* Polityka to jest rządu Rzeczypospolitej z dokładem ksiąg ośmiorgo. – Kraków, 1605. – Cz. 2. – S. CXXXI.

¹⁴⁸ *Кметь В.* Львівський єзуїтський колегіум на тлі контрреформації у Речі Посполитій в XVI – першій половині XVII ст. // Проблеми архівознавства і джерелознавства. Збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В. Стрельського. – К., 2001. – Вип. 4. – С. 343.

¹⁴⁹ *Balaban M.* Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – S. 496.

деякі будівлі та сплюндрували синагогу¹⁵⁰. А виникла конфліктна ситуація зі звичайної сварки, а потім бійки між студентом колегіуму та євреєм на площі Ринок. Участь у пограбуванні будинків євреїв і синагоги “в четвер після святка” Трійці*, а саме 7 червня 1618 р. взяли студенти єзуїтського колегіуму. До них приєдналися гайдуки, які на той час стаціонували на передмісті. Єврейські старші з передмістя у протесті до міського суду від 14 липня 1618 р. призвідцем та головним учасником пограбування назвали студента колегіуму, шляхтича Яна Каньовського (Канівця). Він з іншими студентами, “добре озброївшись”, учинив напад на єврейський квартал. Спочатку було вирубано двері до синагоги й усе цінне, що там зберігалось (срібло, гроші, мідь, книги, ритуальний одяг, “єврейські пергаміни” тощо), винесено або понищено. Після сплюндрування синагоги грабіжники “наскочили” на сусідні єврейські будинки, звідки забрали гроші, срібло, одяг, інші речі та цінності. Євреї через кілька днів після нападу своїми силами спіймали Яна Каньовського та передали раєцькому уряду, й допитав він зізнався у нападі та грабунку.

У судовому процесі, що розпочався в міському лавничому суді, захисники Яна Каньовського закидали євреям проведення публічних процесій із запаленими свічками та співами, що “ображали католицьку релігію” і, мовляв, за це “Божим судом” були покарані¹⁵¹. Єврейська сторона на судовому процесі виставила двох свідків – Тому Скшипека та Івана кушніра, котрі ствердили факт пограбування синагоги. Судовий захисник відразу ж помітив у їхніх показах розбіжності щодо часу події і взагалі відкинув їхні свідчення через зацікавленість (Тома Скшипек постійно купував продукти в євреїв та “між євреями грає на скрипці”, а Іван кушнір працював у той час на єврейському обійсті), до того ж, він “русин – схизматик, який у справі на горло не може свідчити проти християнина (тобто, католика. – М. К.)”¹⁵².

Сторона відповідача виставила своїх свідків, котрі дали вигідні для Яна Каньовського покази, нібито він після розбою піднімав у болоті поряд із синагогою якісь цінні речі – отже, вони не були украдені під час нападу та пограбування. Декрет кримінального лавничого суду від 1 серпня 1618 р. вийшов на користь Яна Каньовського. Мотивацією такого рішення було

¹⁵⁰ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 259, арк. 1262–1264. Д. Зубрицький подав без пояснень цю подію під 1619 р. (*Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 228).

* У час християнських релігійних свят найбільше траплялося міжконфесійних сутичок та розбоїв.

¹⁵¹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 259, арк. 1285.

¹⁵² Там само. – Арк. 1302.

те, що у перші дні після розбою євреї не згадували його серед збурювачів спокою, а сам Ян засвідчив свою непричетність до цих подій, оскільки речі з синагоги знайшов у болоті на вулиці. Суд постановив привести його до очищувальної присяги за складеною судом формою (“ротою”), що звільняла його від закидів у ініціюванні збурення та пограбування синагоги. Королівський суд, до якого апелювали скривджені міським вироком суду, залишив його без змін, підтвердивши всі його положення декретом від 9 січня 1619 р.¹⁵³

З цього часу різні інциденти насильницького характеру траплялися у Львові з євреями все частіше¹⁵⁴. Характерним був випадок, що стався 26 травня 1636 р., у час, коли в розпалі була суперечка між міською радою та євреями про підписання пактів¹⁵⁵. На восьмий день (“в октаву”) свята Божого Тіла зав’язалася сутичка неподалік Домініканського костелу, у середмісті Львова, між католицькою процесією зі Святими Дарами та похоронною єврейською процесією, що не могли розійтися. Внаслідок сутички серйозно постраждали два євреї, що й ініціювало судовий процес спершу в львівському гродському суді, а потім – у Люблінському трибуналі, який завершився вироком трибуналу від 9 червня 1636 р. Євреїв було визнано винними в сутичці 26 травня 1636 р., у зневазі Святих Дарів та в образі релігійних почуттів усіх католиків. Надалі їм заборонялося проходити з погребовими процесіями через Домініканську площу. С. Гонсьоровський занотував незвичну для таких процесів лагідність судового рішення, адже у подібних та менш значних випадках єврейські громади в інших містах засуджувалися до баніцій, що нерідко призводило до загальних погромів єврейських дільниць¹⁵⁶. У цій ситуації, очевидно, вирішальне слово мав король Владислав IV, в інтересах котрого було збалансування, передовсім, економічних інтересів єврейської, польської та інших національних громад Львова.

На початку 40-х рр. XVII ст. кількість нападів на дільниці євреїв зростає. Приводами слугували насамперед економічні суперечки, які виникали між окремими членами єврейської чи католицької, вірменської або руської громад. Євреї не залишалися пасивними жертвами агресії, а намагалися правовим чи неправовим шляхом відшкодувати свої втрати. Характерна

¹⁵³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 259, арк. 1860–1861.

¹⁵⁴ Перелік єврейських “тумультів” у Львові наведено в: *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 496; *Ejusd. Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki.* – S. 34.

¹⁵⁵ Ґрунтовний опис у: *Gąsiorowski S. Proces o znieważenie hostii przez Żydów we Lwowie z roku 1636 // Nasza Przeszłość.* – Kraków, 1994. – Т. 82. – S. 353–357.

¹⁵⁶ *Ibid.* – S. 356.

ситуація взаємних нападів виникла у 1641 р. під час конфлікту щодо власності на ґрунт між братством церкви Св. Миколая та одним із керівників єврейського кагалу Краківського передмістя школьником Зеліком Лазаровичем (Собольовичем). Найімовірніше, внаслідок великої пожежі на цьому передмісті у 1623 р. зникли межі між окремими ділянками й під час відбудови будинків та інших господарських споруд і постала ця суперечка. У першій половині 1641 р. обидві сторони отримали кілька позовів до асесорського, трибунальського та старостинського судів¹⁵⁷. 19 липня 1641 р. студенти та різні волоцюги вчинили великий напад на передміське гетто, вщент пограбувавши та понищивши багато єврейських будинків¹⁵⁸. А вже 23 липня священник церкви Св. Миколая Семен Семьонович та братство занесли протест проти Зеліка Лазаровича та інших євреїв (близько 40 осіб), які вдерлися у шпитальний будинок братства. У ньому на той час мешкав купець Антон Жолкович з жінкою Анною. Нападники серед іншого майна викинули зі скринь та потоптали церковні образи (“*imagines moscoviticis*”), а один з євреїв пошкодив “окованим костуром” розп’яття, що висіло на стіні¹⁵⁹.

За свідченням хроніста Яна Томаша Юзефовича, після цього інциденту у шпитальному будинку побував вірменський архієпископ Миколай (Торосович), котрий поскладав розбите розп’яття, поклав його на столі та запалив дві свічки. До розп’яття, на якому, за словами очевидців, з’явилися сльози, почалося паломництво християн, а в передмісті йшлося до великого погрому¹⁶⁰. Тільки втручання львівського бурграфа Гавловського, який забрав розп’яття до замку, послабило напруження.

Священики Семен Семьонович та Михайло П’ятницький подали позов до старостинського суду на тих 40 євреїв, котрі здійснили напад на шпитальний будинок та зганьбили християнські символи¹⁶¹. Звинувачення євреїв можна було віднести до так званих ритуальних злочинів, що передбачало тяжке покарання. Старостинський суд, до компетенції якого не належали єврейські справи, заочно за свіжими слідами виніс смертний

¹⁵⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 392, с. 546–547, 622–623, 720–726.

¹⁵⁸ Там само. – С. 756–764.

¹⁵⁹ Там само. – С. 752.

¹⁶⁰ *Józefowicz J.* Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690. – S. 40–47. Паралельно у цей самий час виник подібний судовий процес з приводу поганьблення християнської віри; 15 червня 1641 р. католицький капітул разом з раєцькою колегією оскаржили передміського єврея Боруха з жінкою у підмові Матія Рубена, вихрещеного єврея (“*ex Judeo Ruthenus*”), у викраденні причастя з костелу Св. Станіслава (ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 392, арк. 628–632).

¹⁶¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 392, арк. 899–901.

¹⁶² *Balaban M.* Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – N 107 (Materiały).

вирок Зеліку та Симону, школьникам обох єврейських синагог, трьом старшим передміського кагалу та іншим 40 євреям. Проте король Владислав IV узяв засуджених євреїв під свій захист, надавши їм 20 серпня 1641 р. на 6 місяців так званого залізного листа, що захищав від судового переслідування¹⁶². А тим часом оскаржені євреї домоглися позову асесорського суду для двох передміських священиків і нового розгляду справи, де вже вони виступали позивачами, а не відповідачами.

Поза судовими акціями, які нерідко виявлялися безрезультативними, скривджені вдавалися до неправових засобів впливу на супротивну сторону. 10 вересня 1641 р., за словами старших передміського кагалу, з ініціативи членів братства церкви Св. Миколая відбувся нічний напад на два єврейські будинки на передмісті¹⁶³. Як причину нападу, єврейська сторона називала суперечку щодо спірних ділянок на передмісті. Наступного дня прийшла черга скаржитися священику Семену Семьоновичу та “всьому львівському капітулу грецького обряду Св. Миколая на Краківському передмісті” проти Якоба Новака та інших старших і членів передміської єврейської громади, котрі у великій кількості збройно (“*armatim et tumultuarie*”) напали на цвинтар церкви, де побили жінку Андрійову (“*Jędrzejowa*”), яка там молилася, та захопили хлопчика дев’яти років Степана¹⁶⁴.

Нічні напади (очевидно, з обох боків) тривали й надалі, судові розслідування провадилися не оперативно, а головне – виконання вироків кожна зі сторін могла відкласти, безконечно апелюючи до вищої інстанції. У судових записках наступних років зникають кінці розгляду цих справ про ґрунти та про наругу над християнськими символами¹⁶⁵.

¹⁶³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 392, арк. 911–913.

¹⁶⁴ Там само. – Арк. 914.

¹⁶⁵ Надзвичайно плутано та суперечливо описав цю суперечку братства з передміськими євреями М. Балабан (*Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku.* – S. 224–227). Спростуємо деякі його хибні твердження: напад на єврейське гетто стався 19 липня 1641 р., а не 24 липня 1641 р. (у тексті М. Балабана описка – 1640 р.), коли відбулося внесення скарги до актів; не можна стверджувати, що ініціаторами нападу були “парафіяни братства”, оскільки у скарзі про це нічого не згадувалося; М. Балабан сплутав чи з’єднав в один опис нападу у липні та у вересні 1641 р.; судовими позивачами проти євреїв, котрі зганьбили християнські цінності, стали два руських священики, а не католицький консистор; братство відмовилося від судового позову 5 серпня 1641 р. у справі з євреями, бо священики вже розпочали судове переслідування євреїв, але воно ніколи не полишало судової тяжби про ґрунти, які вважало своєю власністю; немає підстав трактувати як приватну (*sic!*) помсту побиття школьником Зеліком Лазаровичем та його прихильниками Семена Лавриновича (Влошка), старшого братства Св. Миколая (порівн.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 392, арк. 1035–1037, 1139).

Переплетення релігійного та економічного чинників у виникненні антисемітських погромів та заворушень чітко прослідковуємо в одному зі судових виступів у 1644 р. регента міської громади Феліціана Кубінського¹⁶⁶. Хоч справа стосувалася оскарження двох львівських євреїв у незаконному виготовленні конвісарських виробів, регент виклав звинувачення проти всього єврейського народу. На його думку, від євреїв великі нещастя терплять усі стани Речі Посполитої. Духівництво зносить наругу з боку єврейських орендарів, особливо на Україні, і доходить до того, “як публічний поголос доходить (*ut fama publica fert*)”, що вони орендують плебанії, завідують духовними добрами¹⁶⁷. Далі у звинуваченні мова зайшла про кривди шляхти, оскільки євреї наживалися через привласнення маєтків багатьох шляхтичів, хоч “будучи вигнанцями, прибули до Польської держави тільки з голими талмудами”. Але найсильніше львівського регента непокоїли шкоди міщанам від єврейської конкуренції (перемитництво, незаконні монополії, порушення торгових прав міста та підписаних пактів, відмова від сплати міських податків тощо).

Після важких воєнних років Хмельниччини та шведського потопу у знищеному та знелюдненому Львові 1664 р. сталося два найбільших погроми євреїв у історії міста¹⁶⁸. Спершу напад зазнала передміська єврейська громада – в суботу 3 травня 1664 р. Цього дня у середмісті та на передмістях зібралося багато людей обох християнських конфесій на святкування одночасно двох свят: католицького празника Св. Христа та православного (руського) – Св. Юрія. Якраз у цей день передміські євреї вирішили провести тренування та стрільби з мушкетів перед міськими валами та мурами під охороною відділу піхоти (кількадесят осіб), який вони винайняли у львівського старости. Очевидно, вони побоювалися

¹⁶⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 57, арк. 576–583.

¹⁶⁷ Там само. – Арк. 576. Порівн. суперечку в історіографії про реальність чи міфічність оренди церков євреями в Україні, про що повідомляли козацькі літописи: *Галант І.* Арендовали ли євреї церкви на Україні // *Єврейская старина*. – СПб., 1909. – Вып. 1. – С. 81–87; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. VIII. – Ч. 2. – С. 125–126.

¹⁶⁸ Широкий опис цих трагічних подій за меморіалом міської влади з надмірною заангажованістю на користь однієї сторони подав Д. Зубрицький: *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 367–373. Теми погромів 1664 р. коротко торкався в кількох роботах також М. Балабан (*Balaban M.* *Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku*. – S. 497; *Ejzsd.* *Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki*. – S. 32–33; *Балабан М.* Из прошлого “Єврейской улицы” во Львове (XVII–XVIII в.). – С. 239–240). У першій з них дослідник неточно вказав на 1663 р., як рік великого погрому, звідки ця хибна дата потрапила на сторінки праць деяких інших авторів, див. наприклад: *Меламед В.* Євреї во Львове (XIII – первая половина XX века). – С. 90.

антиєврейських заворушень у святковий час і таким чином хотіли гарантувати собі безпеку. Але все вийшло навпаки. На картину єврейських військових вправ приблизно подивитися чимало охочих. Студенти та міська молодь почали глузувати, “гукати”, а потім і кидати камінці на євреїв. На думку представників міської влади, котрі пізніше давали свідчення про ці події, євреї неадекватно прореагували на ці кпини, кинулися зі зброєю на християнських хлопців і деяких побили. Міський меморіал повідомив і про кількох убитих осіб, хоч ці свідчення викликають сумнів, оскільки в документах подальшого судового процесу такий факт не фіксується.

Після цих вісток про побиття християн розпочався некерований погром передміських євреїв, у якому взяли участь кілька тисяч осіб – студенти, прислуга з численних шляхетських дворів на передмісті, сільські мешканці, котрі прибули на передмістя з нагоди свят тощо. До погромників приєдналися навіть найманці, запрошені євреями для охорони. Для наведення порядку міський уряд зразу ж вислав свої невеликі сили (кілька десятків слуг і ратушних ціпаків), однак вони не могли стримати кількатисячний натовп.

Після погрому на передмісті майже всі євреї перебралися до середмістя. Міська влада звернулася до єврейських старших, щоб задля їхньої безпеки разом з містом вони найняли відділ вояків. Проте євреї вирішили прохати допомоги у коронного гетьмана Станіслава Потоцького, який виділив дві хоругви (“волоську та драгунську”) для їхнього захисту¹⁶⁹. Магістрат скаржився, що вояки стали на постій не у єврейському кварталі, а у християнських районах, й убогі люди змушені їх утримувати. Незабаром одна хоругва за наполяганням міщан покинула Львів.

У такій нервовій та напруженій ситуації стався другий погром – уже у середмісті Львова. На католицьке свято Божого Тіла 12 червня 1664 р., незважаючи на запобіжні заходи магістрату, після урочистого походу містом студенти колегіуму єзуїтів зібралися неподалік костелу домініканців та напали на єврейські будинки в їхньому кварталі. Міський бурмістр, хроніст Львова Юзеф Бартоломей Зіморович намагався опанувати ситуацією:

¹⁶⁹ Помилкові відомості про погроми 1664 р. навів В. Меламед, користаючи з літератури, яку не добре простудіював (часом навіть складається враження про слабе знання ним польської мови). Ось деякі з його ляпсусів: автор не знає про те, що сталося два погроми – на передмісті та у середмісті; стверджує, що з невеликим загоном запобігав погрому, нібито, коронний гетьман Станіслав Потоцький (якого не було у Львові); називає неточну цифру загиблих євреїв – 75 і 200 важкопоранених; інформує про компенсацію рідним загиблих тощо (*Меламед В. Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века)*. – С. 90–91).

особисто з міськими слугами побував на місці погрому і на самому початку дещо заспокоїв студентів, а також надіслав повідомлення про загрозу погрому католицькому архієпископові, ректорові єзуїтського колегіуму та іншим урядовцям. У разі критичної становища бурмістр наказав стріляти з гармати поверх голів нападників. Унаслідок невдалої або невмілої гарматної стрілянини (стріляв не гарматник, а ремісник-пряничник) загинуло кілька осіб¹⁷⁰, але це натовп не зупинило.

Драгунська хоругва пана Тарнавського, що залишилася для охорони євреїв, протидії нападникам (“своєвільникам”) не вчинила. Для того, щоб впустити драгунів, котрі стаціонували на передмісті, бурмістр відкрив браму, через яку ввійшло чимало бунтівників. У пізнішому свідченні Ю.-Б. Зіморевич оскаржував провідника драгунів за те, що під час погрому він поведився нерозважливо: кидався з оголеною шаблею на міщан, присягався його вбити тощо¹⁷¹. За таких умов ніщо не могло зупинити погромників та грабіжників.

У результаті погромів обох єврейських громад загинуло 129 євреїв¹⁷²: 78 – на передмісті, 51 – у середмісті. Доценту були зруйновані будинки, сплюндровані кам’яниці, пограбоване приватне та громадське майно, спалені й викрадені права та привілеї громад. Єврейські старші оцінили всі збитки у велику суму – 700 тис. злотих. Як пише Д. Зубрицький, виникла проблема відшкодування, і єврейські старші за порадою своїх можновладних протекторів вирішили подати позов проти магістрату, що не забезпечив захист від погромів¹⁷³. Дієві учасники погрому (студенти єзуїтського колегіуму, прислуга, ходячкова шляхта, випадкові прибульці до Львова) могли unikнути судового переслідування, тому найзручніше було звинуватити саме міську владу.

Протягом місяця, з 21 липня по 23 серпня 1664 р., у ратуші засідала королівська комісія на чолі з кам’янецьким каштеляном Миколаєм Бегановським, що розслідувала причини погромів. У ході слідства постало питання, чому жоден уряд (городський, підвоєводський, міський) не зміг їм запобігти¹⁷⁴. Однією з ключових у роботі комісії була проблема втрачених коштовностей та інших речей, заставлених, в основному, шляхтою в євреїв. Невдовзі шляхта та духівництво почали закидати євреїв позовами про повернення заставлених речей і боргів, що призвело до втручання

¹⁷⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 189–190зв.

¹⁷¹ Там само. – Арк. 231.

¹⁷² Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 371.

¹⁷³ Там само. – С. 372.

¹⁷⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 205–229зв.

короля, який видав мандат кільком потужним магнатам, урядникам Руського воєводства¹⁷⁵.

Позивачами у судовому процесі комісарського суду стали міські та передміські євреї, родичі котрих загинули у погромах¹⁷⁶, та вся єврейська громада Львова. Відповідачами вони визначили бурмістрів Якуба Крауза та Юзефа Бартоломея Зіморовича, магістрат та всю міську громаду Львова. Синдик міста С. Доткевич хотів поставити під сумнів повноваження комісії – з огляду на порушення сеймових конституцій і привілеїв, що виключали місто Львів з-під юрисдикції будь-яких комісарських судів. Проте на користь правосильності комісарського суду були сеймові конституції про погроми (“тумульти”) і безпеку міста. Тож комісія мала провести тільки розслідування, а остаточне рішення ухвалював король.

Єврейські старші зібрали всі факти й відомості, що засвідчували би порушення “безпеки у прикордонному місті” Львові через бездіяльність влади міста. І до Я. Крауза (бурмістра під час погрому 3 травня 1664 р.), і до Ю.-Б. Зіморовича єврейські старші, школьники та інші посланці зверталися неодноразово, до і під час погромів, з проханням надати військової чи іншої допомоги. Однак райці їх переконували у необхідності зберегти спокій і залишатися у своїх будинках. Після трагічних подій євреї зробили висновок: “Напевно, так пани райці вчинили, щоб всіх євреїв повбивати”¹⁷⁷. Чи не найбільше претензій було до бурмістра Ю.-Б. Зіморовича стосовно подій другого погрому: даремно заспокоював перед погромом, не організував міщан-майстрів для захисту єврейської дільниці, під час погрому не вислав жодних відділів, окрім 6–7 челядників, тощо. У 1665 р. Ю.-Б. Зіморович залишив окреме свідчення, що “очищувало” його від цих єврейських закидів¹⁷⁸. Мабуть, пам’ять про ці звинувачення водила пером львівського хроніста під час написання “Потрійного Львова”, де він наділив єврейський народ рясними образливими епітетами¹⁷⁹.

Упродовж більш ніж місячної діяльності комісії євреї, за ствердженням міського синдика С. Доткевича, підкуповували свідків, щоб вони показали міських функціонерів ініціаторами погромів. Монах ордену кармелітів Теодор Лабунський був схоплений під час погрому та перевезений до арешту в Підгайці. У цьому місті на суді коронного гетьмана за наполяганням львівських євреїв (Бонеха та Гершона) він визнав, що діяв

¹⁷⁵ Привілеї. – Т. 2. – С. 464–466.

¹⁷⁶ У переліку нараховуємо близько 50 родин, хоч насправді було 129 загиблих євреїв: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 211зв.–212зв.

¹⁷⁷ Там само. – Арк. 213зв.–214.

¹⁷⁸ Там само. – Арк. 231–231зв.

¹⁷⁹ *Zimorowicz J. B. Leopoldis Triplex.* – P. 43, 63 etc.

за намовою райці Ю.-Б. Зіморовича та інших львівських владоможців, зносив крадені речі до раецького фільварку. Згодом, уже перед духовним судом, кармеліт відмовився від попередніх свідчень, які дав, за його словами, під загрозою смертної кари¹⁸⁰.

Інший свідок, шляхтич Якуб Корицький з Белзького воєводства перед гродськими актами розповів про спробу передміського школьника підкупити його. Він запропонував бідному шляхтичеві повернути заставлену шаблю за свідчення на комісарському суді і при цьому написав для нього чернетку, що саме має він говорити про погром на Краківському передмісті. Йшлося про те, щоб у неприхильному світлі показати дії міської влади, зокрема, Ю.-Б. Зіморовича, Ю. Толочка, котрі нібито заохочували погромників криками з міських валів¹⁸¹.

Комісарський суд ухвалив відмовитися від заслуховування свідків, які могли бути корумпованими, й відіслав остаточне рішення до короля. Однак на цьому королівські комісари свою роботу не вважали закінченою і сформулювали “*Ordinatio securitatis civitatis Leopoliensis* (Ординацію про безпеку міста Львова)”¹⁸². П’ять пунктів ординації були покликані забезпечити спокій у місті від свавільних людей. Спочатку два райці та чотири представники від “станів” – у середмісті, уповноважені гродським та міським урядом особи – на передмістях, мали провести огляд у всіх будинках, кам’яницях, юридиках, передміських дворах тощо та описати всіх людей незалежно від стану, статі та віку. Осіб без праці, волоцюг, “перекотиполе” слід було допитати і ув’язнити можливих учасників погромів. Після визначення кількості всіх мешканців, з господарів, комірників та челядників необхідно було обрати старших, сотників і десятників. Склавши присягу на вірність королю та магістрату, вони мали створити сотні (“віртелі”) та десятки по всіх вулицях, на передмістях та юридиках, основним завданням яких було нести варту та стежити за безпекою. Щотижнево сотники та десятки зобов’язувалися висилати реляції до бургграфа або бурмістра про стан справ у їхніх районах міста. З початком погрому всі міщани зі своїми “віртелями”, а передміщани особисто (“*in personis suis*”) повинні зібратися на чолі зі своїми урядниками. Для найму службової піхоти місто мало дати три частини, а міські та передміські євреї – дві частини від усієї суми¹⁸³.

¹⁸⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 185–185зв.

¹⁸¹ Там само. – Арк. 195–195зв.

¹⁸² Там само. – Арк. 226зв.–229.

¹⁸³ У цій ординації від 1664 р. вперше у Львові було сформульовано вимоги до пожежної безпеки: “Належить до доброго порядку, щоб господар як в місті, так і на

Через чотири роки, 17 липня 1668 р., вийшов контумаційний декрет Яна Казимира у реляційному суді. За відсутності правників магістрату і громади євреї домоглися суворого вироку для міської влади та міщан¹⁸⁴. Місто за кожного вбитого за єврейським статутом 1264 р. засуджувалося до сплати “головщици” (taxa capitum); по чотири представники від трьох станів (райців, лавників, громади) ув’язнювалися на рік та шість тижнів. Усі шкоди від погромів і судові витрати, що їх євреї оцінювали у 700 тис. злотих, міщани мали повернути протягом двох тижнів. Окрім цього, львівським євреям дозволялася вільна торгівля та інша економічна діяльність (відкриття шинків, оренда нерухомості тощо) без жодних перешкод. Виконання декрету покладалося на львівський гродський уряд. Д. Зубрицький, аналізуючи декрет 1668 р., писав про своєрідно виявлену “вдячність” Речі Посполитої місту Львова за витримані облоги 1648 та 1655 рр. та фінансові витрати міщан¹⁸⁵.

Проте контумаційний декрет Яна Казимира від 17 липня 1668 р. так і не набув чинності, остаточний вирок у цій справі виніс наступний король Михайло Вишневецький 20 грудня 1670 р.¹⁸⁶ Він скасував попередній декрет, при цьому визначивши нові умови, що повинні були виконати магістрат та міщани. Колишні бурмістри Я. Крауз, Ю.-Б. Зіморевич, Ю. Толочко зобов’язувалися королівським судом до складання присяги про те, що вони своїми діями не давали приводу для погромів на передмісті та в середмісті, а після погромів не дали змоги втекти 15 погромникам з міської в’язниці. Найкориснішими для єврейської громади були два наступних пункти декрету: євреї звільнялися від сплати боргів перед містом, окрім заборгованостей з двох орендованих ними будинків; вони могли користуватися всіма економічними та торговими привілеями та правами, якими володіли міщани великих міст Речі Посполитої. Цими положеннями декрету львівські міщани та євреї повністю урівнювалися в економічній сфері: звільнялися від сплати мит, отримували дозвіл на шинкування алкогольними напоями, закладення яток і, найголовніше – право вільної торгівлі будь-яким товаром без часових та інших обмежень.

передмісті на випадок пожежі мав вдосталь води в посудинах, драбини і плахти, багри для гасіння” (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 228зв.). Автор монографії про розвиток пожежної справи у Львові як перший антипожежний регламентуючий документ згадав ухвалу магістрату від 1681 р. (Попович С. Пожежництво Львова. Історичний нарис. – Львів, 2002. – С. 144–145).

¹⁸⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 241–245зв. У Д. Зубрицького неточно вказано дату – 24 липня 1668 р. (Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 374).

¹⁸⁵ Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 375.

¹⁸⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 24–30зв.

У період цієї судової боротьби у Львові знову ледве не дійшло до погрому. Старший передміських євреїв та два школьники занесли скаргу у гродські акти проти бурмістра і всієї громади міста Львова. У ній говорилося, що 16 червня 1668 р. з міста вийшла на Краківське передмістя делегація, очолювана бурмістром Ю.-Б. Зіморовичем та райцями, для виконання комісарського декрету про знесення яток перекупників перед міською брамою¹⁸⁷. Комісія, створена королем для розмежування міської та замкової юрисдикції, майже завершила свою роботу. Оскільки на міській юрисдикції опинилися лавки єврейських перекупників, то міщанська делегація, до якої приєдналося багато інших людей, ледь не спричинилася до нового погрому євреїв. Натомість уже почав громити єврейські будинки і тільки втручання комісарів та воєводських урядовців загамувало бурхливий антиєврейські настрої.

У XVIII ст. загрозливі ситуації, що сприяли проявам ксенофобії у середовищі львівського міщанства, виникали особливо часто. Захисту, як і в попередні часи, євреї шукали у своїх можновладних протекторів, у котрих вони нерідко служили орендарями та торговими факторами, позичали їм значні суми тощо. У 1718 р. руський воєвода Ян Станіслав Яблонівський надіслав докірливого листа до львівського бурмістра, райців, інших міських урядників, а також до ректора катедральної школи з метою запобігти погрому євреїв у Львові¹⁸⁸. Загрозлива ситуація, зокрема, виникла після насильницької смерті однієї зі служниць-християнок, які перебували на службі у євреїв. Тільки завдяки коронному великому гетьманові, краківському каштелянові Адамові Сенявському, котрий надав військові відділи, було зупинено небажаний розвиток подій. Проте деякі єврейські будинки були-таки пограбовані. На місці злочину військові спіймали 25 волоцюг різного стану: шляхтичів, міщан, селян. Вирок гродського суду над погромниками виявився суворим – смертна кара, однак з умовою, що їхню провину засвідчать шестеро осіб¹⁸⁹.

1728 р. у Львові відбувся судовий процес над братами Райцесами та щирецьким рабином, яких звинуватили у прозелітизмі щодо наверненого з Мойсеєвої віри на католицизм Яна Филиповича¹⁹⁰. Напевно, неопіт, що прибув до Львова з провінції, вагався, не був стійким у новій вірі, тож євреї

¹⁸⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 239–240.

¹⁸⁸ Там само. – Спр. 139, арк. 149–152.

¹⁸⁹ Там само. – Арк. 153–154.

¹⁹⁰ Попередні обставини, хід процесу та враження від нього у єврейському середовищі описано в: *Balaban M. Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki.* – S. 34–37; *Балабан М. Из прошлого “Еврейской улицы” во Львове (XVII–XVIII в.).* – С. 242–246.

вирішили знову його повернути. Вони звинувачувалися у тому, що схопили Филиповича, коли той повертався додому, та посадили в пивницю, розташовану під будинком кагального управління. Тут євреї намагалися змити з новохрещеного хрисмон^{*}, а також зламали та розтоптали натільний хрестик¹⁹¹. Власне це святотатство в очах християн і стало підставою для жорстких судових переслідувань усього єврейського кагалу. Львівський староста Станіслав Потоцький наказав арештувати всіх рабинів і старших кагалу у Львові та найближчих містах. Утім, до рук правосуддя потрапило лише кілька осіб: брати Райцеси та щирецький рабин, проте останній зумів утекти з тюрми (його імені немає в документах). Вирок суду, який склали найвищі урядовці Руського та Подільського воєводств, був надзвичайно жорстоким: “вирвати язика з горла, потім спалити руки, поставити біля ганебного стовпа і живих четвертувати, а потім спалити на стосі”¹⁹². Тільки один з братів – Хаїм Райцес, котрий очолював рабинський суд у Львові, не уникнув цих жахливих тортур у день виконання вироку 13 травня 1728 р. Перед смертю він відмовився прийняти католицизм, ставши мучеником за віру Мойсея¹⁹³. Протягом XVI–XVIII ст. це був єдиний у Львові судовий процес у справах образи релігії, що закінчився виконанням смертного вироку. На теренах Руського воєводства смертельні вердикти для євреїв за аналогічних звинувачень траплялися частіше, наприклад, у Перемишлі тільки 1759 р. стратили шість євреїв¹⁹⁴.

Новий великий напад на обидва львівських гетто стався 1732 р. Поштовхом для нього було смертельне побиття студента єзуїтського колегіуму невідомим євреєм з юрисдикції коменданта Львова Людвика Завадського. Кілька днів студенти збиралися натовпами, намагаючись увірватися в єврейські діляниці. Дві кам’яниці на Краківській вулиці, де жили євреї-орендарі, вже були зруйновані нападниками¹⁹⁵. У розпалюванні погромних настроїв підвоєвода Юзеф Блажейовський як єврейський суддя звинувачував отців-єзуїтів, оскаржуючи водночас у бездіяльності львівський магістрат. Міській владі таки не вдалося запобігти більшим заворушенням, які відбулися 26 липня 1732 р. Спочатку студенти, міські та

* Освячений єлей, яким священик робив помазання на чолі християнина.

¹⁹¹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 521, с. 1410–1411.

¹⁹² *Балабан М.* Из прошлого “Еврейской улицы” во Львове (XVII–XVIII в.). – С. 243.

¹⁹³ *Balaban M.* Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. – S. 37.

¹⁹⁴ *Guldon Z., Wijaczka J.* Procesy o mordy rytualne na Rusi Czerwonej, Podolu i Prawobrzeżnej Ukrainie w XVI–XVIII wieku // *Nasza Przeszłość*. – Kraków, 1994. – N 81. – S. 61–63.

¹⁹⁵ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 215–217зв.

передміські волоцюги, ремісничя челядь пограбували у середмісті декілька кам'яниць в єврейському кварталі, а потім натовп рушив до передмістя, де було пограбовано та понищено близько 160 будинків. Погромники обібрали передміську синагогу, позабирали різні релігійні цінності, посуд, книги, боргові записи та інші документи¹⁹⁶.

Єврейські старші у цих подіях за звичною схемою звинуватили міських райців у бездіяльності й навіть підбурюванні до заворушень, мовляв, перед цим студенти приходили на потаємні консультації на ратуші. Євреї представили чотирьох пораних під час погрому, ствердили, що в тій колотнечі загубилися дві дитини три- та чотирирічного віку. Матеріальні втрати близько 190 єврейських родин, здебільшого передміських, обраховувалися сотнями тисяч злотих¹⁹⁷.

Упродовж другої половини XVIII ст. у Львові сталося ще три великих єврейських погроми – у 1751, 1759 та 1762 рр.¹⁹⁸, які вкотре викликали недовір'я та підозріливість у міському середовищі. Євреї не бажали виконувати королівські та комісарські декрети, а магістрат, підтримуваний усіма міщанами Львова, далі намагався жорстко обмежувати їхнє проживання та торгівлю. З входженням Львова до складу Австрійської імперії у 1772 р. австрійські чиновники, що успадкували мінімальний “кредит” довір'я у взаєминах християнської та єврейської громад, силою державного примусу зуміли подолати проблему погромів єврейського населення. Однак, підтримуючи безпеку єврейського населення, австрійські чиновники активно, хоч і безсистемно, втручалися у життя єврейської громади: висилали бідних з краю, вводили великі грошові сплати при укладанні шлюбу, примушували служити у війську тощо¹⁹⁹. В австрійський період єврейська громада Львова, як й інші національні громади, потрапила у цілком відмінні правові обставини.

Підсумовуючи, зазначимо, що правові й неправові відносини міської влади та двох єврейських кагалів Львова склалися в XVI–XVIII ст. значно драматичніше та гостріше, ніж стосунки з іншими національними громадами міста. Конфліктні взаємини між християнським та єврейським населенням у Львові не були успадковані з попередніх XIV–XV ст. Тільки наприкінці XV ст., під впливом вигнання євреїв з кількох країн Західної

¹⁹⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 220.

¹⁹⁷ Там само. – Арк. 224.

¹⁹⁸ *Balaban M.* Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. – S. 34; ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 140, арк. 3–5зв.

¹⁹⁹ *Balaban M.* Dzieje Żydów w Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej. – S. 3–17.

Європи та посиленням нетолеранції у столичному Кракові (коли єврейський кагал був усунутий до сусіднього Казимира), що спричинили істотне зростання кількості євреїв у Львові, міська рада, репрезентуючи інтереси католицької більшості, вдалася до судових акцій з метою послабити передовсім економічну конкуренцію з боку єврейського населення.

З початком XVI ст. магістрат правовими методами зумів поставити обидва єврейські кагали у середмісті та на передмісті в жорсткі рамки торгових і економічних обмежень – завдяки виданню королівських декретів 1521 та 1527 рр. Однак суворі приписи цих декретів залишалися на папері, насамперед через широкі звільнення від податків після пожежі міста 1527 р. За панування останнього Ягелона – Сигізмунда Августа – за період торговельного та економічного підйому в третій чверті XVI ст. взаємини між християнським і єврейським населенням у Львові були мирними та конструктивними. Міські райці у цей час прагматично укладали на вигідних для себе й для міста умовах угоди про довгострокову оренду багатьох будинків та господарських приміщень переважно саме в єврейській дільниці Львова (на “вулиці Жидівській”).

Наприкінці XVI ст. християнські купці Львова все гостріше відчували конкуренцію місцевих єврейських підприємливих колег. Розвиток єврейської торгівлі супроводжувався появою необхідних для її обслуговування майстерень єврейських ремісників. Міська рада вдруге в XVI ст. вийшла на судове поле й виграла процес з львівським єврейським кагалом. За королівським декретом 1591 р. на єврейську торгівлю знову поширювалися всі тяжкі обмеження, санкціоновані у 20-х рр. XVI ст. Проте, це був лише проміжний етап нелегкої та затяжної боротьби, що потребувала багатьох заходів і зусиль обох сторін. У підсумку реальним переможцем правового та судового протистояння стала єврейська громада, котра отримала політичну підтримку місцевої магнатерії та королівського двору. Під їхнім інтенсивним тиском львівське міщанство змушене було поступитися й визнати за місцевими євреями частину ринку східних і західних товарів, що й зафіксували торгові пакти 1592 р.

У першій половині XVII ст. полеміка про торговельну сферу, котра давала у транзитному Львові найбільше прибутків, була дуже активною. Із закінченням дії торгових пактів міська влада, в якій тоді дедалі вагомішою ставала роль бюргерства, намагалася не відновлювати їхню дію й таким чином поставити єврейських купців поза конкуренцією. Однак економічна сила та політичні впливи єврейської громади виявилися на той час уже достатніми, щоб через прямий і відвертий тиск королівського двору добиватися відновлення status quo в їхньому економічному стані. 1636 р. король Владислав IV своїм рішенням ухвалив продовжити дію

попередніх торгових пактів міста Львова з євреями без згоди на те міської влади. Останні торгові пакти були підписані під час Хмельниччини у 1654 р. А в останній третині XVII ст., коли євреї фактично зрівнялися в економічних правах з міщанами, вони вже не були зацікавлені в укладанні будь-яких угод, що обмежували би їхні широкі торгові прерогативи.

Напруженість у християнсько-єврейських взаєминах у першій половині XVII ст. стала особливо помітною на тлі католицької Контрреформації у Речі Посполитій. Заснування єзуїтського колегіуму у Львові 1608 р., де навчалася кількасот студентів, сприяло піднесенню антиєврейських настроїв у місті. У постійних сутичках та грабунках, окрім студентів, дієву участь також брали соціальні низи львівського суспільства. Доволі байдуже ставлення до цього міської влади породило різні звинувачення у їхньому потуранні погромникам, котрі підставово або безпідставно звучали чи не щоразу, коли у місті траплялися серйозні антиєврейські ексцеси. Підґрунтя цих негативних процесів виявилось двояким: з одного боку, безпосередньою причиною погромів стало загострення економічної конкуренції, що з початку XVII ст. обіймала все ширше коло християнського населення, з іншого боку, постійним приводом для неприязного ставлення до євреїв була релігійна нетерпимість, що посилювалася через культурну закритість єврейського кагалу, взаємну необізнаність щодо релігійних і культурних звичаїв християнських та єврейської громад. Найбільша трагедія сталася у травні-червні 1664 р., коли на Краківському передмісті та в середмісті внаслідок двох послідовних погромів загинуло 129 євреїв.

Через поступове зростання чисельності єврейського населення Львова у XVII ст. виникли суперечки з міською владою про розширення території проживання, сплати єврейськими орендарями чиншів, податків з нерухомостей тощо. Кілька разів у XVII–XVIII ст. виходили ухвали, в тому числі й королівські розпорядження 1656 та 1710 рр., про заборону євреям оренди помешкань у християн та спільного проживання з ними, що пояснювалося релігійними причинами. Проте ці постанови не виконувалися, оскільки християнські домовласники, бажаючи одержати зиск, віддавали будинки, пивниці, склади та інші будівлі насамперед кредиторським євреям. Кількість єврейських кам'яниць, крамниць, ремісничих майстерень у середмісті Львова мала тенденцію до виходу поза межі єврейського гетто. У XVIII ст. сусідні з єврейським кварталом ділянки, перш за все вулиця Руська, поволі потрапили під їхній контроль – незважаючи на рішення про виселення євреїв та заборону на оренду помешкань.

Ще більш відчутною була економічна та просторова експансія євреїв на львівських передмістях. З початку XVII ст., перебуваючи під захистом влади львівських старост і власників зростаючих шляхетських і духовних

юридик, євреї взяли у свої руки виробництво та продаж алкогольних напоїв, розпочали незаконно виготовляти віск, лой та ін., провадили зважування товарів, що було монополією міста, тощо. На львівських передмістях єврейські купці складували різноманітні товари, якими не могли торгувати, а потім переправляли їх до середмістя, уникаючи права складу міста. Попри численні судові постанови, спрямовані проти єврейської економічної активності на передмістях, міській владі тут ще менше вдавалося протидіяти єврейському наступу.

У XVIII ст. почастишали напади на єврейські квартали, які, щоправда, переважно обходилися без людських жертв. Насильство проти євреїв серед міських низів перебувало в тісному зв'язку з правовими суперечками, що їх вели євреї та міська влада. У цей період особливо загострилося правове протистояння євреїв з магістратом, який періодично започатковував судові процеси у королівських судах з метою жорстко обмежити єврейську торгівлю, заняття ними ремеслом, територію для проживання тощо. Однак до кінця існування Речі Посполитої міській раді Львова так і не вдалося знайти можливостей для політичного і правового подолання єврейських впливів при королівському дворі та магнатських палацах, а також покінчити з єврейською конкуренцією у торгівлі та ремеслах.

Розділ VI: РИСИ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІОТОПОГРАФІЇ ЛЬВОВА

Демографічний метод в історичних дослідженнях потребує джерел особливого типу, що закумулювали масовий матеріал статистичного характеру. Львів, як жодне інше українське місто епохи Середніх віків та Нового часу, надається для демографічного вивчення – з цього періоду до нас дійшла низка фінансових або рахункових книг, в яких вміщено податкові реєстри мешканців міста. Наше дослідження, в основному, базуватиметься на аналізі цих та деяких інших додаткових джерел – даних церковних метрик, реєстрів та інвентарів. Такий багатий джерельний матеріал, усе ж, не дозволяє охопити всі аспекти, що входять у поняття демографічного дослідження¹. У цьому розділі зупинимося на кількох проблемах демографічного розвитку національних спільнот Львова XVI – XVIII ст., а саме: орієнтовній чисельності, етнічному складі, міграції до міста, асиміляційних впливах, “націотопографії” теренів міста.

1. Демографічні рамки

Визначити загальну кількість мешканців Львова у XVI-XVIII ст., як і будь-якого іншого українського міста того часу, доволі непросто. На відміну від сьогодення, котре у демографічному розрізі вивчається на матеріалах загальних переписів населення, коли частка неврахованих громадян (бездомні, жебраки та ін.) досить незначна, демографія ранньомодерного періоду може ґрунтуватися хіба що на тих неповних відомостях про кількість жителів, що їх донесли до нас фінансові (фіскальні) реєстри. У такі списки включалися насамперед власники нерухомості в середмісті та на передмістях Львова, а також частина комірників, які винаймали помеш-

¹ Дискусію про джерелознавчі застереження щодо використання фінансових документів у демографічних дослідженнях підсумовано у: *Gieysztorowa I. Wstęp do demografii staropolskiej.* – Warszawa, 1976. – S. 146–161.

кання. Майже не згадувалися у фінансових книгах наймані робітники, прислуга, учні, підмайстри – саме ті верстви населення, що творячи найбіднішу частину міського суспільства (плебс), склали більшість людності Львова. Вельми рідко потрапляли у фінансові книги Львова і такі основні демографічні групи, як жінки та діти.

Виходячи з обмеженої джерельної бази, для демографічного обрахунку можна запропонувати кілька методів. Головний з них, який звичайно і застосовується дослідниками, полягає у з'ясуванні кількості будинків або сімей на підставі числа платників податку та визначенні демографічного множника на один будинок або на одного платника податку з наступним обрахунком орієнтовної чисельності. Останнім часом популярності набувають й інші методи, в основі котрих лежать такі показники: число людей на урбанізовану площу, споживчий множник (кількість пекарів на число людей) та ін. Вони дають менш вірогідні результати, але можуть доповнювати та коригувати дані, отримані за допомогою основного методу, перевагою якого є повніше використання джерел масового типу (хоч, як уже зазначалося, ті також не містять вичерпної демографічної інформації у сучасному розумінні).

До підрахунків орієнтовної кількості населення міста у різні періоди його історії принагідно вдавалося чимало дослідників Львова й часто їхні цифри суперечили одна одній. Так, скажімо, Денис Зубрицький і Станіслав Кутшеба стверджували, що у Львові на початку XV ст. було 4–5 тис. мешканців². Деякі сучасні автори називають інше число – 10 тис. чол.³ Відомі також спроби з'ясувати рівень залюдненості Львова у першій половині XVII ст. На переконання львівського хроніста Юзефа Бартоломея Зіморовича, котрий виявився першопрохідцем у цій ділянці, на середину XVII ст. тут мешкало більш ніж 50 тис. осіб (*civium plus quam L milia*)⁴. Корнелій Гек, який свого часу вивчав творчість братів Зіморовичів, натомість,

² Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – С. 69–70; *Kutrzeba S. Szos we Lwowie w początkach XV wieku // Przewodnik Naukowy i Literacki.* – Lwów, 1900. – R. XXVIII. – S. 411.

³ Історія Львова / Під ред. Ю. Сливки, Ф. Стебля та ін. – К., 1984. – С. 34; *Трегубова Т., Мих Р.* Львів. Архітектурно-історичний нарис. – К., 1989. – С. 38.

⁴ *Zimorowicz J. B. Viri illustres civitatis Leopoliensis, metropoliae Russiae // Ejusd. Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur / Ed. C. Heck.* – Leopoli, 1899. – P. 321. Таке перебільшення чисельності населення було характерним і для інших міст Польщі та Західної Європи. Райці дивилися на офіційні списки мешканців як на найбільшу міську таємницю, доступ до якої мали тільки взаємничені (*Belzyt L. Kraków i Praga około 1600. Porównanie topograficznych i demograficznych aspektów struktury społecznej i etnicznej dwóch metropolii Europy Środkowo-Wschodniej.* – Toruń, 1999. – S. 73).

приймав без ґрунтовніших підстав, загальну цифру у 2 тис. будинків у місті та звідси виводив 30 тис. людей⁵. Він уважав, що до 50 тис. жителів, про які говорив Ю.-Б. Зіморович, входило насправді не лише місцеве, а й напливове населення, що схоронилося за львівськими мурами у 1648 р. Однак, зі слів Самуїла Кушевича та інших джерел знаємо про велику кількість утікачів зі ще необложеного Львова⁶. Український історик міжвоєнного часу Роман Зубик на 1628 р. наводив значно менше число мешканців міста – 16–18 тис., уперше для підрахунків приймаючи диференційовані множники для родин власників та комірників⁷.

У міжвоєнні роки демографія Львова від кінця XVI до кінця XVIII ст. була предметом магістерського дослідження Данути Моравицької, виконаного на семінарі відомого польського вченого Францішека Буяка у Львівському університеті⁸. Джерельною базою роботи стали метричні книги римо-католицької громади. Для заповнення існуючих лакун (адже за невеликими винятками метричні книги греко-католицьких та вірменських церков XVI–XVIII ст. не збереглися) Д. Моравицька, виходячи з ситуації у XIX ст., гіпотетично вивела незмінне процентне співвідношення чисельності національних громад для вказаного періоду: 55 % – католики, 30 % – євреї, 15 % – українці. Дослідниця недооцінила наслідки епідемій різних хвороб та пожеж, що часто траплялися у Львові XVI–XVIII ст., посиляючись на показники народжуваності XIX ст., яке ці стихійні лиха оминули. Окрім цього, вона не використала жодних порівняльних джерел для верифікації даних метричних книг (наприклад, міські фінансові книги). З огляду на такі методологічні хиби, її обчислення людності виявилися завищеними⁹.

У повоєнний час Ярослав Кісь, маючи у своєму розпорядженні точніші відомості про кількість будинків, ніж його попередники, визначив населення Львова на початку XVII ст. у 17–20 тис. осіб¹⁰. А загалом, на його думку, в XVI–XVIII ст. у Львові могло проживати приблизно 20–30 тис. чол. Я. Кісь відкинув етнічну пропорцію населення, запропоновану

⁵ Heck K. *Życie i dzieła Bartłomieja i Szymona Zimorowiczów (Ozimków) na tle stosunków ówczesnego Lwowa*. – Kraków, 1894. – S. 33.

⁶ Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1898. – Т. IV. – С. 67; *Ptaśnik J. Wilkierz lwowski z roku 1648 o uchodźcach i jego losy // Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*. – Lwów, 1925. – S. 315–326.

⁷ *Zubik R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635*. – Lwów, 1930. – S. 7.

⁸ ЛНБ. – Ф. 132, спр. 112, арк. 1–103.

⁹ Критику методу Д. Моравицької див. також: *Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму*. – С. 28–29.

¹⁰ *Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму*. – С. 27.

Д. Моравицькою, слушно заперечуючи проти ігнорування нею вірменської громади, завищення числа євреїв (у XVII ст. їх було близько 20 %, а не 35 %, як у XIX ст.) і зниження чисельності українців – їх тоді налічувалося 20 %, а не 15 %) ¹¹.

У XV–XVI ст. найбільш заселеним районом Львова (і водночас найменшим за площею) було середмістя, оточене з усіх боків мурами, ровами та баштами. У найдокладнішому, як на початок XV ст., реєстрі шосового податку 1405 р. ¹², можна віднайти 195 будинків середмістя Львова без врахування вірменської та єврейської дільниць. Зіставивши цю цифру з кількістю споруд у середмісті в другій чверті XVI ст. – 266, з них 62 – у руках вірмен та євреїв ¹³, дізнаємося, що кількість будівель у центрі міста за той час майже не змінилася.

У цьому джерелі виявляємо ще один важливий для демографічних підрахунків показник – число платників шосового податку, яких у 1405 р. було 552. Тимчасом, за даними шосового податку 1535–1544 рр. у середмісті мешкало тільки 360 платників податку – як власників чи співвласників ділянок, так і комірників. Таке різке зменшення платоспроможного населення пояснюється, ймовірно, наслідками нищівної пожежі 1527 р. Ретельне вивчення фінансових, а також раецьких книг XV–XVI ст. дало змогу прийняти гіпотетичний множник 8 осіб на одного власника нерухомості – платника податку. Порівнявши дані про склад 121 сім'ї, зафіксовані у львівських раецьких актах 1460–1550 рр. ¹⁴, знаходимо середнє значення – 4,2 осіб на сім'ю ¹⁵. Ця цифра, до речі, близька до аналогічної для єврейської родини, що виводилася на підставі поголового податку на євреїв середмістя Львова 1578 р. ¹⁶ Узявши до уваги також неповнолітніх

¹¹ Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 28–29.

¹² Найдавніші шосові реєстри Львова з початку XV ст. опубл. у: *Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414)* / Wyd. A. Czołowski. – Lwów, 1896; *Księga przychodów i rozchodów miasta (1414–1426)* / Wyd. A. Czołowski. – Lwów, 1905.

¹³ *Капраль М.* Демографія Львова XV – першої половини XVI ст. // Львів. Історичні нариси / Упор. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. – Львів, 1996. – С. 68.

¹⁴ Див.: *Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 104–349.

¹⁵ Порівн. подібні множники (число людей у родині) для деяких німецьких та польських міст аналогічного періоду: Торунь – 5,2 (середмістя); 3,4 (передмістя); Любек – 5,5; Росток – 5,4; Дрезден – 5,1; Кельн – 4,1 (*Jasiński T.* *Przedmieścia Torunia i Chełmna.* – Poznań, 1982. – S. 61).

¹⁶ *Horn M.* *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.* – S. 59–60. В Крамаж на підставі перемишльських джерельних матеріалів того часу виводив середню величину єврейської родини – 4,8 осіб (*Kramarz W.* *Ludność Przemyśla w latach 1521–1921.* – Przemyśl, 1930. – S. 6).

дітей, прислугу, підмайстрів та учнів ремісників, отримуємо демографічний множник – 8 осіб на одного платника податку – голову родини. Загальні обчислення дають такі результати: у середмісті Львова на початку XV ст. мешкало орієнтовно 4,5 тис. чол., а в 40-х рр. XVI ст. – близько 3 тис. осіб, у тому числі духівництво та шляхта. Як бачимо, після пожежі 1527 р. середмістя ще не цілком відновило свої звичні демографічні рамки.

На обох передмістях, Татарському (з другої половини XV ст. – Краківському) та Галицькому, за даними чиншового податку 1405 р. було 102 будинки з городами. Протягом наступних 140 років колонізаційна ситуація змінюється, і вже у 1544 р. на обох цих передмістях налічуємо 347 ділянок, 78 з яких належало середміщанам і 269 – передміщанам. Названі числа не можна вважати абсолютно точними, оскільки вони не охоплюють ні ділянок на старостинській юрисдиції, ні наділів на частині неоподаткованих земель міського патриціату, духівництва та шляхти. Зовсім випали з чиншових реєстрів деякі оселі Галицького передмістя – Глинянська, Шпитальна, Темричовська вулиці. Дані інвентарю 1534 р. на старостинській юрисдиції дозволяють доповнити кількість ділянок на передмісті – їх загальне число становило понад 450. Приймаючи гіпотетичний множник 6 осіб на одне господарство, матимемо більше 600 передміщан для початку XV ст. та 2 700 чол., котрі мешкали на передмістях і на Підзамчі у другій чверті XVI ст.

Третє коло території Львова поряд зі середмістям та передмістями утворилося, здебільшого, з новозаснованих протягом XIV–XV ст. сіл Замарстинова, Великого і Малого Головська, Кульпаркова, Клепарова, Знесіння та Білогощі*. 1546 р. у Замарстинові жило 34 селянини, в тому числі 16 загородників; у присілках Замарстинова – Волиці та Поріччі – було 36 підданих. У Білогощі в другій чверті XVI ст. число господарств дорівнювало 12 півлановим ділянкам. В інших міських селах кількість селянських господарств у той час була такою: у Головську з присілками – 23, на Знесінні – 15 та в Кульпаркові – 8 ділянок. Загалом у приміських селах налічуємо 128 господарств. Приймавши множник 6 осіб на одне господарство, одержуємо більше 700 мешканців львівських сіл.

Отже, у Львові на початку XV ст. жило приблизно 5,5 тис. осіб (без врахування старостинської юрисдики), а в другій чверті XVI ст. (разом з передмістями та міськими селами) – орієнтовно 6,7–7 тис., з яких тільки близько 3 тис. чол. – у середмісті, у межах мурів. У XV – на початку XVI ст.

* Інші міські села – Брюховичі, Малехів, Зубря, Сихів, хоча й розташовувалися недалеко від Львова і перебували під міською юрисдикцією, не склали з передмістями єдиного компактно заселеного комплексу.

населення активніше розселивалося на передмісті, розбудовувало міські села та оселі. Середміщан стало менше на 1,5 тис. чол., порівняно з початком XV ст., але це зменшення можна пояснити наслідками нищівної пожежі Львова 1527 р.

У другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. людність столиці Руського воєводства продовжувала зростати. 1583 р., за даними шосового податку, в середмісті проживало вже 455 господарів кам'яниць та співвласників, що на 95 більше, ніж 1544 р. (*додаток 1: табл. 1–2*). Проте ще швидше розвивалися львівські передмістя: того ж 1583 р., згідно з шосовими реєстрами, на Галицькому та Краківському передмістях налічувалося 778 будинків чи городів¹⁷. Більш ніж удвічі зросло число селян міських сіл: 1583 р. задокументовано 282 (*додаток 1: табл. 2*). Що ж до старостинської юридики, то 1570 р. тут, включно з деканатом Св. Йоана, було 268 будинків та шляхетських дворів¹⁸. Додаючи згадані цифри до чисельності єврейського населення за обрахунком М. Горна (1,5 тис.)¹⁹ та застосовуючи множник 8 на одного платника шосового податку з середмістя²⁰ і множник 6 – у передмістях та міських селах, виявляємо, що в 70–80-х рр. XVI ст. у середмісті мешкало близько 4,5 тис. населення, на передмістях – близько 7,5 тис., у міських селах – 2 тис. Таким чином, 1583 р. орієнтовно проживало в усьому місті 14–14,5 тис. осіб.

Сприятлива внутрішня та зовнішня економічна кон'юнктура для львівської торгівлі та ремесла у першій половині XVII ст. зумовлювала подальший приріст міського населення. В інвентарному описі 1608 р. міські ревізори зафіксували у середмісті 426 власників та співвласників,

¹⁷ У чиншові реєстри передмість у 1583 р. включено трохи меншу кількість ділянок – 561 (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 702, с. 116–127), що можна пояснити уникненням сплати податку мешканцями середмістя.

¹⁸ *Капраль М.* Населення Підзамча та деканату Св. Йоана на передмісті Львова наприкінці 50-х – на початку 70-х рр. XVI ст. (за матеріалами фінансових документів) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 472.

¹⁹ *Horn M.* Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w. – S. 62.

²⁰ Саме у другій половині XVI ст. міщани розпочали активне будівництво ренесансних кам'яниць у середмісті Львова, запрошуючи будівничими італійських архітекторів (*Mańkowski T.* Pochodzenie osiadłych we Lwowie budowniczych włoskich // *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego.* – Lwów, 1936. – Т. 1. – S. 133–146). Після цієї хвилі забудови у середмісті визначилася кількість кам'яниць – 290–300, що майже не змінювалася впродовж усього XVII ст. (якщо не брати до уваги нечисленних будинків на площі Ринок і на валах поблизу Краківської та Галицької брам, що постали через неможливість отримати нові ділянки в середмісті).

226 комірників у 254 будинках (окрім єврейського кварталу, в якому було ще близько 30 будинків²¹). Надалі помітна стабілізація чисельності населення при такій же, фактично, величині нерухомості. Шосові реєстри 20–30-х рр. XVII ст. акумулювали інформацію про приблизно 630–640 власників нерухомості та комірників 268 будинків і кам'яниць у межах мурів міста²² (додаток 1: табл. 7). Таким чином, кількість жителів середмістя сягала у 20-х рр. XVII ст. близько 5,8–6 тис. чол. (разом з 600–700 євреями в 28 кам'яницях, за даними 1628 р.²³).

1607 р. міська рада, на виконання королівського декрету у суперечці з міською громадою, сформувала комісію для складання інвентарю міських земель поза мурами Львова²⁴. Очолив комісію райця Станіслав Ансерин, за іменем якого й назвали опис 100 ланів²⁵. Інвентаризація міської нерухомості сприяла кращому загосподарюванню передміських земель. Від 1608 р. і до кінця 20-х рр. XVII ст., як свідчать міські чинші та шосові книги, істотно зросло число будинків та ділянок на передмістях: 1607 р. – 711; 1618 р. – 1 162; 1628 р. – 1 218 (додаток 1: табл. 4, б). Отже, недалекоми від істини були оцінкові твердження львівського хроніста Йоганна Альнпека (Алембека) про півтори тисячі будинків на обох львівських передмістях на початку XVII ст.²⁶ У найповнішому шосовому реєстрі 1618 р. на обох передмістях занотовано 1 964 власники нерухомості та коморники²⁷. На жаль, для старостинської юридикі немає аналогічних статистичних відомостей. На початку XVII ст. у міських селах за інвентарними описами міські урядовці нарахували 214 селянських господарств²⁸ (додаток 1: табл. 5). Упродовж цього періоду в найсильніше орієнтованих

²¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 718, с. 327–370.

²² *Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635.* – S. 6–7.

²³ *Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.* – S. 70.

²⁴ *Badecki K. Archiwum Akt Dawnych Miasta Lwowa.* – T. IV. – S. 26.

²⁵ Після діяльності цієї комісії збереглося два важливих документи з описом меж міста 1607 р. та з описом 100 ланів 1608 р.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 654, 732. Комісія також мала на меті описати й інші міські землі, так звані 70 ланів (*Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635.* – S. 69–70).

²⁶ Jan Alnpek i jego “Opis miasta Lwowa” z początku XVII wieku / Wyd. S. Rachwał. – Lwów, 1930. – S. 23; український переклад: Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 65.

²⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 774, с. 2–177.

²⁸ Я. Кісь у докторському дисертаційному дослідженні наводить дещо іншу цифру – 224 селянських господарства, включивши до неї 13 селянських господарств у лавничій частині власності Малого та Великого Головська (*Кісь Я. Соціально-економічні відносини та класова боротьба в період феодалізму (XIII – перша половина XIX ст.): Дис. ... д-ра істор. наук / Львівський державний університет ім. І. Франка.* – Львів, 1968. – С. 393).

на міську економіку селам Замарстинові, Волиці та Поріччі спостерігаємо зниження кількості селян, порівняно з другою половиною XVI ст. (з 95 у 1583 р. до 79)²⁹. Це зменшення можна тлумачити активними діями львівського магістрату наприкінці XVI ст. – у першій половині XVII ст., що домагався розширення повинностей селян міських сіл – аж до виконання панщини³⁰. З огляду на це, а також на аналогічність розвитку всіх міських територій, можемо запропонувати приблизне число мешканців передмістя – 13–14 тис. чол., з них – 3 тис. євреїв. З усього сказаного робимо висновок, що у другій половині 20-х рр. XVII ст. Львів разом із прилеглими міськими селами мав щонайменше 22–23 тис. жителів³¹.

Процес залюднення Львова незабаром призупинився, що відобразили реєстри 30–40-х рр. XVII ст.³², проте катастрофічний його спад відбувся, звичайно, після воєнних подій середини XVII ст. Єврейський хроніст Натан Гановер писав про 10 тис. загиблих під час облоги міста 1648 р.³³, однак мусимо пам'ятати, що наведені тогочасними єврейськими авторами цифри переважно несли не змістове, а символічне навантаження. Юзеф Бартоломей Зіморович подає ще більшу кількість – 15 тис. осіб (“contagiones et continuae mortes ad XV milia de plebe absumpserant (пошесті та наступні смерті винищили до 15 тис. народу)”³⁴). Очевидно, що максимальних людських втрат місто зазнало внаслідок хвороб та голоду, коли козацькі і татарські війська вже відійшли від Львова. Окрім екстремальних ситуацій (війни, пожежі, епідемії), довготривалий вплив на зменшення залюдненості Львова мали такі фактори, як позбавлення шляхтою його торговельних функцій, зміна векторів торгових шляхів, що тепер обминали місто, насамперед, у східному напрямку.

На демографічну перспективу Львова вплинуло також поспішне та необгрунтоване спалення великих територій передмість 1648 р., здійснене за задумом обложених. Очевидець і хроніст облоги, львівський лавник

²⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 733, с. 62–66.

³⁰ Огляд судових перипетій зроблено в: *Кісь Я.* Боротьба селян львівських міських сіл проти феодального гніту в кінці XVI і першій половині XVII ст. // 300 років возз'єднання України з Росією: Наук. зб. / За ред. Є. Лазаренка. – Львів, 1954. – С. 39–57.

³¹ Д. Моравицька, на підставі метричних книг народжень, вважала, що у 1621–1630 рр. мешкало в місті 31 817 мешканців (ЛНБ. – Ф. 132, спр. 112, арк. 19).

³² Саме у цей час Львів покинула частина вірменського населення, незадоволеного прийняттям унії з Католицькою церквою у 1630 р. (*Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 248).

³³ *Hanower N.* Jawein Mecula, czyli Bagno głębokie / Tłum. M. Bałaban // *Sprawy i rzeczy ukraińskie. Materiały do dziejów Kozaczyzny i hajdamaczyzny* / Wyd. Fr. Rawita-Gawroński. – Lwów, 1914. – S. 50.

³⁴ *Zimorowicz J. B.* Viri illustres civitatis Leopoliensis, metropoliae Russiae. – P. 322.

Самуїл Кушевич описує: “Отож підпалили широко розбудовані передмістя, й вони горіли сильним полум’ям кілька днів і ночей. Не видно було ні неба, ні хмар від високого полум’я і страшних стовпів диму. [...] Ніч перетворилася на день, можна було знайти голку, а день став нічю через хмари густого диму, що закривали сонячні промені. Споглядаючи таке жалібне видовище, серце краялося, страх охоплював не одного, не одному приходило на думку останнє прощання з цим світом, всі були розгублені, повні жалю, всі ридали й тяжко зітхали в цей час, коли по різних кам’яницях, по баштах і високих брамах, по вулицях і тісних закамарках лунали пронизливі голоси: «Боже, горить!», що знову відбивались луною, яка в нічних сутінках повторювала: «Боже, горить!»³⁵. Таким чином демографічна основа Львова – передмістя – за лічені дні 1648 р. перетворилися у попіл і згодом, як показують фінансові документи наступних періодів, так і не змогли відновитися до кінця існування Речі Посполитої.

Для другої половини XVII ст. зберігся унікальний документ з демографічної історії міста, а саме поголовний податок на християнське населення від 1662 р.³⁶ Його унікальність визначається тим, що для ранньомодерного періоду не існує інших демографічних джерел такої повноти та достовірності³⁷. Вперше у фінансових матеріалах для теренів значної частини міста зафіксовані жінки, діти від 10 років, а також підмайстри, учні, прислуга тощо. Проте не варто забувати й про певні джерелознавчі застереження щодо реєстрів поголовного податку 1662 р., зумовлені як закладеними у сеймовій конституції правилами збору податку (винятки для шляхетських, духовних володінь та для єврейського населення), так і суб’єктивними причинами, що виникали вже під час безпосереднього стягнення податку (уникнення податку, неможливість його сплати тощо). Населення середмістя Львова реєструвалося детальніше – включно з мешканцями в невеликих дерев’яних прибудовах, шпиталях, оборонних баштах та підвалах, тоді як передміські оселі внесені у реєстри неповно, часто анонімно – без подання імен платників податку. Не відображено у передміських реєстрах і реальної чисельності в сім’ях, бо в списках платників передміщан звичайно відсутні дані про дітей.

³⁵ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 269 (переклад з польської мови Івана Сварника).

³⁶ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 783.

³⁷ Уперше введено у науковий обіг та ґрунтовно використано цей документ у монографії: *Кісь Я.* Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 26–37. Польський дослідник гендерних проблем А. Карпінський також звернувся до цього цінного джерела: *Karpiński A.* Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. – Warszawa, 1995. – S. 186–187 *passim*.

У середмісті, за даними поголового податку 1662 р., проживало 3 343 особи в 287 кам'яницях, дерев'яних будинках на валах, оборонних баштах³⁸ тощо (*додаток 1: табл. 8*). Реєстр будинків від 1668 р. виявив майже ідентичну кількість нерухомості у середмісті – 290 будинків без єврейської нерухомості. Власне міщанських будинків було 256 і 34 кам'яниці – у шляхетській та духовній власності.

На обох передмістях Львова збирачі податку 1662 р. занесли в реєстри 2 721 людину. Це були мешканці будинків, фільварків, раецьких дворів, котрі перебували під міською юрисдикцією. Реєстр 1668 р. нараховує 340 будівель у міщанській власності на Галицькому передмісті та 144 – на Краківському передмісті³⁹. Шляхті та духовенству поза більшими юридиками (Зборівщина, Сенявщина, Святоюрська тощо) належало 29 великих дворів, 8 двориків, 45 будинків, 99 халуп, 5 городів⁴⁰. Шляхетна власність найінтенсивніше утверджувалася у Галицькому передмісті, де шляхта активно ставила свої резиденційні дворики, що поступово перетворювалися на території, вільні від міської юрисдикції. На Краківському передмісті вже до цього часу було чимало юридик навколо храмів різних конфесій, серед них і найбільша старостинська або замкова юридика, на теренах якої теж формувалися менші юридики. Зіставляючи міську та юридичну частину тогочасних передмість, можна стверджувати, що в останній могло мешкати до 40–50 % передміщан.

У третьому міському поясі – міських селах – задокументовано 538 мешканців (*додаток 1: табл. 9–10*). Таким чином, дістаємо загальне число – 6 602 особи, котре підсумовуємо на підставі поголового податку 1662 р. (*додаток 1: табл. 11*). Якщо до нього долучити й дані інших джерел – про ті категорії населення, що не потрапили до реєстрів поголового податку (918 євреїв: 503 у середмісті та 415 – на передмістях, а також 752 особи на старостинській і святойоанівській юридиці⁴¹), то попередній висновок про чисельність усіх мешканців Львова на 1662 р. зводиться до числа 8 272 жителів. Приймавши до уваги, що на середину XIX ст. діти до десяти років становили 20 % населення, а також згадавши про ще неврахованих мешканців шляхетських і духовних юридик середмістя та передмість, яких, вірогідно, було близько 2 тис. осіб, визначаємо, що орієнтовна кількість

³⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 718, с. 151–152.

³⁹ Там само. – С. 153–154.

⁴⁰ Там само. – С. 154–158.

⁴¹ *Guldon Z. Ludność żydowska w miastach małopolskich i czerwonoruskich w drugiej połowie XVII wieku // Guldon Z. Żydzi i szkoci w Polsce w XVI–XVIII wieku. Studia i materiały. – Kielce, 1990. – S. 100.*

населення Львова у 1662 р. могла складати 12–13 тис. чол.⁴² Отже, порівняно з кінцем 20-х рр. XVII ст., залюдненість Львова знизилася майже вдвічі.

У другій половині XVII ст. місто мало-помалу відновлювало втрачений демографічний потенціал. Проте нова облога Львова 1672 р. та військові дії на передмістях Львова у 1695 р. під час запеклих боїв з татарськими військами не дозволили зрости чисельності жителів столиці Руського воєводства. Тимчасом на початок XVIII ст., у 1703 р., саме перед захопленням Львова шведськими військами Карла XII, у середмісті Львова з 265 кам'яницями та 15 будинками на Краківському валі біля брами проживало 699 власників, співвласників та комірників, тоді як у 1632 р. їх було 622, а в 1666 р. – 547 (*додаток 1: табл. 7, 12, 13*). Кількість мешканців середмістя збільшувалася, судячи з цих цифр, проте за рахунок демографічного розвитку передмість, адже у воєнний час найбезпечніше було перебувати серед мурів, а не в загроженій передміській території.

Середмістя, забудова якого кам'яницями мала чіткі територіальні обмеження, вичерпало можливість подальшого демографічного росту. Після захоплення Львова 1704 р. занепад міста став особливо помітним. Часті хвилі епідемій хвороб у перше десятиліття XVII ст. забрали життя багатьох львів'ян (за словами Ігнація Ходиніцького – 10 тис. чол., що, однак, є перебільшенням⁴³). Поступово зменшувалася кількість кам'яниць, а відповідно, і число власників та співвласників – платників податків – у середмісті (без єврейського кварталу): 1734 р. – 249 кам'яниць (521 платник податку), 1748 р. – 234 (484 платники податку), 1767 р. – 215 (*додаток 1: табл. 16*). Будинки не просто падали, перетворюючись у руїни (1748 р. було 18 так званих “рудер”), але й достатньо швидко переходили до рук шляхти та духівництва. Упродовж 1729–1731 рр. таких будівель чи окремих частин у середмісті нараховувалося 70 (28 % усієї нерухомості)⁴⁴, а в 1767 р., за матеріалами ліктьового податку – 80 (37 % від загальної кількості) (*карта 1*). Шляхетські кам'яниці посилено перебудовувалися, укрупнювалися, приєднувалися. Польські магнати з передмість

⁴² Польський дослідник Зенон Гульдон прийняв для цього часу дещо вищу кількість населення Львова – 15,5 тис. чол. (*Guldon Z. Ludność żydowska w miastach małopolskich i czerwonoruskich w drugiej połowie XVII wieku.* – S. 100–101).

⁴³ *Chodyncki I. Historia stołecznego Królestw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów terazniejszych.* – Lwów, 1829. – S. 268.

⁴⁴ *Кісь Я.* Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 47. Порівн.: 1676 р. у шляхетських руках перебувало тільки 39 кам'яниць або їхніх частин (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 389, арк. 89–89зв.).

поступово перебиралися у центр міста, зводячи великі, але малозаселені палацові споруди (найкращим прикладом цього процесу став палац Любомирських на площі Ринок). Як наслідок, міщани почали втрачати життєвий простір у середмісті. Оцінюючи цифрові дані та зважаючи на складну економічну і соціотопографічну ситуацію, можна дійти висновку, що число мешканців середміщан Львова з початку і до 70-х рр. XVIII ст. не перевищувало 5–6 тис. осіб.

Після спалення передмість у середині XVII ст. на довгий час із фінансових джерел зникли повідомлення про передмістя. Ґрунтовну інформацію про передміщан знаходимо лише в реєстрі жовнірської стації, розписаної по львівських передмістях 1732 р.⁴⁵ Реєстр був зроблений з ініціативи воєнних, котрі уважно оглянули всі будинки та халупи передмістя. Дві хоругви (120 жовнірів) мали стаціонувати у 587 халупах та будинках Краківського передмістя, котре включало всі існуючі юридики – і шляхетські, і духовні. Інші дві хоругви (121 жовнір) передбачалося розташувати у 525 будинках Галицького передмістя. В документі, який складався на місцевості за результатами візуального огляду жовнірських постоїв, було занотовано 31 юридику та місцевість Краківського передмістя та 48 юридик Галицького передмістя⁴⁶. (Аби ще раз переконатися у незвичній докладності цього цінного джерела, порівняймо: міський реєстр подимного податку від 1734 р., де також були занесені платники податків шляхетських та духовних юридик, охоплював відомості про 299 будівель з 20 юридиками на Краківському передмісті та 382 будівлі з 33 юридиками Галицького передмістя (*додаток 1: табл. 17*)). Таким чином, на обох львівських передмістях у 1732 р. стояло щонайменше 1 150 житлових споруд (кам'яниць, будинків, халуп тощо), де мешкало максимум 5,5–6 тис. чол. – порівняно з кінцем 20-х рр. XVII ст. потенціал передмість Львова відновився трохи більше, ніж наполовину. Загалом, у 30-х рр. XVIII ст. в усьому місті разом з міськими селами (про які майже не згадується у фінансових джерелах) було до 13–14 тис. жителів⁴⁷.

⁴⁵ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 619, арк. 353зв.–357зв. Порівн. подібний документ для Кам'янка-Подільського – надзвичайно детальну поквартирну люстрацію 1734 р. (*Крикун М.* Люстрація Кам'янка-Подільського 1734 р.: до питання про житловий фонд українського міста у XVIII ст. // *Український археографічний щорічник.* – К., 1993. – Т. 2. – С. 193–262).

⁴⁶ У 1732 р. міські урядовці визначили 122 власників юридик на обох передмістях, проти яких вони розпочали судовий процес у Радомському трибуналі (ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 627, с. 469–471).

⁴⁷ Д. Моравицька, базуючись на даних метричних книг, наводить для 1731–1740 рр. цілком непевну цифру – 27 912 осіб (ЛНБ. – Ф. 132, спр. 112, арк. 20).

За останні роки польського правління, а також перші роки австрійського панування у Львові збереглися нові реєстри та зведені сумарії населення і нерухомості. Як засвідчували детальні реєстри ліктьового податку 1767 р., у середмісті Львова налічувалося 265 будинків (з них – 49 в єврейському кварталі) та 84 будівлі на валах міста⁴⁸. Згідно з даними податку з нерухомості⁴⁹ та люстрації Львівського староства, у 1768 р.⁵⁰ на Краківському передмісті існувало 24 великих юридики (там жили чиншовики) та 2 шляхетських дворики й 1 палац, на Галицькому передмісті – 16 юридик із чиншовиками та 111 шляхетських нерухомостей (105 дворів та двориків, 6 палаців).

1774 р. австрійські урядовці занотували: на Краківському передмісті – 936 будинків (577 – у міській юрисдикції та 359 – на старостинській юридиці); на Галицькому передмісті – 1 002 будинки, а по всьому передмісті – 1 938 житлових споруд⁵¹. Цим часом датується перший відомий нам точний обрахунок чорного духівництва, що перебувало у місті. В ретельному переліку членів монаших спільнот у Львові від 1 квітня 1774 р. виявляємо 551 представника чернецтва 29 львівських монастирів⁵². У міських селах 1774 р. вело власні господарства 272 селянина: 31 – у Білогощі, 57 – у Брюховичах, 15 – у Кульпаркові з Персенківкою, 57 – у Клепарові, 37 – у Малому Головську, 34 – у Великому Головську, 41 – у Замарстинові⁵³. А в усьому Львові, за результатами першого австрійського опису 1772 р., мешкало 22 545 особи⁵⁴ – тобто, фактично, як у кінці 20-х рр. XVII ст. – у період найвищого зростання економіки та залюдненості міста.

⁴⁸ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 813, арк. 1–80. Неточною видається статистика австрійських урядовців, які у 1774 р. занотували у середмісті Львова 461 будинок (Історія Львова у документах і матеріалах. – С. 98). Правдоподібно, що у реєстри внесли кількість власників та співвласників будинків, адже фізично у середмісті не могло вміститися таке велике число нерухомості.

⁴⁹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 811, арк. 399–422.

⁵⁰ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Oddział LVI, sygn. 2756, k. 122v–128v.

⁵¹ Історія Львова у документах і матеріалах. – С. 98.

⁵² ЛНБ. – Ф. 229 (Теки Козловського), спр. 119, папка VI, с. 24. Я. Кісь, виходячи з цього ж документа, називає значно більшу цифру – 966 (*Кісь Я.* Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 37).

⁵³ Історія Львова у документах і матеріалах. – С. 98. Опушено інформацію про Волицю та Поріччя – присілки Замарстинова (див. інвентарні описи міських сіл у 1792–1793 рр.: ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 404, арк. 7зв.–78).

⁵⁴ *Кісь Я.* Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 31. Перші австрійські статистичні описи Львова та Галичини викликали у дослідників застереження щодо повноти зібраних відомостей – через уникнення від сплати податків, необізнаність австрійських урядників з місцевими обставинами тощо. Але вони у кожному разі набагато повніші та достовірніші, ніж уривчасті дані періоду Речі Посполитої у XVIII ст.

Підсумовуючи наведені демографічні відомості за XVII–XVIII ст., можемо констатувати істотне зменшення населення Львова внаслідок воєн середини XVII – початку XVIII ст. Лише з 30–40-х рр. XVIII ст. зауважуємо легке демографічне піднесення та пожвавлення економіки. Львів у таких стагнаційних демографічних процесах не був унікальним – подібні метаморфози у своєму поступі переживали і західноєвропейські міста: стагнацію від 1650 до 1750 р. і підйом від середини XVIII ст.⁵⁵ Та навіть попри ці непрості демографічні процеси, Львів у 1772 р. залишався найбільшим містом на етнічних українських землях⁵⁶. Водночас столиця Галичини наприкінці XVIII ст. перебувала з мізерними, за європейськими мірками, 22 тис. населення на узбіччі масштабного процесу європейської урбанізації, котра супроводжувалась у Західній Європі розвитком новочасних громадянських суспільств і передових капіталістичних технологій⁵⁷.

2. Етнічний склад

З'ясування етнічного складу населення – достатньо складна проблема, що постає перед дослідниками середньовічного або ранньомодерного міста. Головні критерії – мова спілкування, особисте ствердження про своє походження, свідчення іноземних спостерігачів – тут не застосовні через брак джерел. Чи не єдиним критерієм залишається така вторинна ознака етнічної належності, як звучання імені та прізвища.

З огляду на це, національність тих чи інших мешканців Львова визначалася за такими загальноприйнятими в літературі ознаками:

1) етнічне ім'я (Ганус, Еразм, Вольф – німецькі імена; Станіслав, Ян, Бартош – польські; Іван, Василь, Сенько – українські, і т. д.);

2) етнічне прізвище;

3) етнічна прикладка: русин, німець, угорець, вірменин, єврей та ін.

Проте в численних випадках виникали труднощі. Багато львів'ян у XVI ст. ще не мали власних прізвищ (або міський писар не вносив прізвища в реєстри фінансових книг), а їхні християнські імена, передані міжнародною мовою *lingua latina*, не вказували на етнічну особливість. Іноді

⁵⁵ Hohenberg P., Lynn Hollen L. The making of Urban Europe 1000–1950. – Harvard; Cambridge; London, 1985. – P. 8.

⁵⁶ Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 31.

⁵⁷ Vries J., de. European Urbanization. 1500–1800. – London, 1984. – P. 338.

було зазначене й ім'я, і прізвище, але вони розходилися в національній належності (наприклад: Ганус Микулка, Станіслав Бергер та ін.). Окрім того, фінансові книги XVI ст., як наймасовіший вид джерел, давали інформацію тільки про власників нерухомості у місті та на передмістях. Етнічна належність значної частини населення (духівництво, шляхта, а також частково плебс) випадала з поля зору дослідників. А. Янечек назвав ще одну слабину методу “статистики імен” – небезпеку суб’єктивного інтерпретування, що починається там, де діють “впливи різних позанаукових концепцій”⁵⁸. Через ці причини будь-які підрахунки етнічного складу в XVI–XVIII ст. можуть бути тільки орієнтовними.

На початок XV ст. більшість населення становили німці, про що свідчило переважання німецьких імен та прізвищ у податкових реєстрах. У реєстрі шосового податку 1405 р. з 552 згаданих мешканців середмістя Львова 349 мали німецьке походження, 63 – були вірменами, 28 – українцями, 23 – поляками. В середмісті також мешкало кілька татар, угорців. Ще у 87 випадках встановити етнічну належність міщанина неможливо. На передмісті етнічна картина виглядала інакше. Згідно з чиншовим реєстром нерухомості 1405 р., на передмістях суттєво зростав, порівняно з середмістям, відсоток українського і татарського населення, хоча й зберігалось превалювання німецьких осадників.

У другій чверті XVI ст. Львів разом зі старостинською юридикою за етнічним складом можна поділити на три відмінні райони: середмістя, передмістя зі старостинською юридикою та міські села. Львівське середмістя в 1544 р. налічувало на своїй невеликій території 263 ділянки. Імена та прізвища їхніх власників виявили такий етнічний склад: 94 будинки належало полякам, 31 – німцям, 25 – українцям, 42 – вірменам, 28 – євреям, 43 – католикам суперечливої національної належності (поляки або німці).

Як видно з цифрових даних, абсолютної кількісної переваги в середмісті у першій половині XVI ст. не мала жодна етнічна група. Німці, які на початку XV ст. становили абсолютну більшість у середмісті, згодом цілком втратили свою перевагу. На перше місце за чисельністю поступово

⁵⁸ Janeczek A. Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV–XVI w. // *Przegląd Historyczny*. – Warszawa, 1978. – Т. 69. – З. 4. – С. 601. Див. також: Górski K. W sprawie przynależności narodowościowej w późnym średniowieczu // *Przegląd Zachodni*. – Poznań, 1954. – N 7–8. – С. 445–454; Jasiński T. Przedmieścia Torunia i Chełmna. – Poznań, 1982. – С. 67–77; Urban W. Skład narodowościowy mieszczaństwa krakowskiego w latach 1574–1660 w świetle akt grodzkich // *Spółczesność staropolskie*. – Warszawa, 1983. – Т. III. – С. 121–137. Осганній вдалий приклад застосування аналізу етнічних імен і прізвищ для Кракова та Праги: Belzyt L. Kraków i Praga około 1600. Porównanie topograficznych i demograficznych aspektów struktury społecznej i etnicznej dwóch metropolii Europy Środkowo-Wschodniej. – Toruń, 1999.

вийшли поляки⁵⁹, що було зумовлено як міграцією з етнічної Польщі, так і асиміляцією німецького населення, про що свідчила подвійна етнічна ідентифікація деяких імен та прізвищ: Валентин (Фолтин) Гебель, Лаврентій (Лоринч) кравець, Йоан Ганзльович, Томас Метла, Станіслав Гайзлер, Ганус Пачкерович та ін. Незважаючи на втрату кількісного домінування серед міщан, німецький елемент превалював у міському управлінні – в раді та лаві Львова. Але й тут поляки становили вже близько третини львівського патриціату.

Три етнічні групи – українці, вірмени та євреї, чия чисельність у середмісті сягала або перевищувала 10 %, утворювали окремі національні квартали-дільниці в південній, південно-східній та південно-західній частинах середмістя. Представники інших етнічних груп лише епізодично з'являлися в реєстрах фінансових книг: Микола угорець, Микола чех, Міклаш та ін.

На двох передмістях разом зі старостинською юридикою домінували власники нерухомості двох етно-конфесійних груп: поляки – 182 ділянки (44 % від загалу), та українці – 100 ділянок (24 %). З двох передмість найбільше поляків було на Галицькому – 79 ділянок (61 %). Українці ж превалювали на окремих оселях Краківського передмістя: біля Королівського джерела – 27 ділянок (39 %), на першій та другій оселях, відповідно – 16 (39 %) та 10 (33 %) ґрунтів (*додаток 1: табл. 1*).

Порівняно з середмістям відчутно зменшилася частка власників нерухомості на передмісті серед німців (7 %) та вірмен (2 %). Причому німці здебільшого володіли нерухомістю одночасно й у середмісті. Представників єврейської передміської громади було трохи більше, ніж у межах мурів – 36 власників будинків, що набирали тільки 9 % від загалу власників-передміщан. Документ дещо пізнішого походження – квітація від 28 квітня 1550 р., видана Станіславом Липницьким, сандомирським ловчим, збирачем поголовного податку з євреїв – дав змогу точно визначити кількість єврейської громади у Львові. У квітації зафіксовано сплату податку з 917 львівських євреїв, котрі мешкали як у середмісті, так і на передмісті⁶⁰. На жаль, не можна встановити відсоток єврейських мешканців окремо в

⁵⁹ Польські дослідники відносять перелом на користь польської нації в складі населення Львова на кінець XV – початок XVI ст. (див.: *Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku.* – S. 11–13). Юзеф Бартоломей Зіморович починає епоху “польського” Львова з 1550 р., що прийшла слідом за “руським” та “німецьким” періодами у житті міста (*Zimorowicz J. B. Leopoldis Triplex // Eiusd. Opera quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur / Ed. C. Neck.* – Leopoli, 1899. – P. 37).

⁶⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 26, с. 1013–1014. Перест (AGZ. – Т. X. – N 856) неточно передав зміст документа: нібито від сплати поголовного були звільнені всі львівські євреї – йшлося про звільнення тільки 417 осіб.

середмісті та передмісті. Квитация зі сплати єврейського поголовного податку засвідчувала надзвичайно швидке зростання числа євреїв у Львові, які у другій чверті XVI ст. масово прибували до столиці Русі із західних країн, і цей процес занепокоїв місцеву людність. На прохання львівських міщан, король Сигізмунд I у 1543 р. видав мандат місцевим королівським урядникам про вигнання зі Львова всіх євреїв, котрі недавно прибули з-за кордону⁶¹. 417 євреїв з 917 у 1550 р. через надзвичайну бідність не могли сплатити податок – більшість з них були недавніми переселенцями. Тож навряд чи королівський мандат від 1543 р. про їхнє вигнання з міста ретельно виконувався.

Відмінною від міської та передміської була етнічна структура населення міських сіл: Білогощі, Головська, Замарстинова, Знесіння та Кульпаркова. Абсолютну кількісну перевагу мали українці – 66 ділянок (59 %), значно випереджаючи поляків – 22 ділянки (20 %). Окрім Кульпаркова та частини Замарстинова, українці фактично становили все населення львівських сіл.

Широкий етнічний спектр, який ми отримуємо серед власників нерухомості, звужується при аналізі етнічної структури ремісників. Так, зокрема, серед ремісників-середміщан, згаданих у фінансових книгах другої чверті XVI ст., понад 95 % склали німці, поляки та інші представники католицької більшості. Повністю усунутими від участі в цехах виявилися вірмени та євреї, які заробляли на життя торговими та лихварськими операціями. Українців також майже не було в ремісничих цехах. Їхня спроба здобути у 1525 р. привілей від польського короля зі скасуванням дискримінації українців-ремісників при вступі в львівські цехові організації закінчилася невдачею⁶². Якщо ж українці і потрапляли до складу ремісників, то тільки на винятковому праві, з великими обмеженнями⁶³. Найбільше українців нараховуємо серед кравців (18 ремісників із 55 згаданих у фінансових книгах), кушнірів (6 із 32) та чинбарів (5 із 25). Лише у двох видах ремесла домінували кількісно українці: в малярстві (7 із 9) та у виробництві гребенів (5 із 7), проте ці ремесла на той час велися, в основному, поза існуючими цехами, на передмістях.

Значнішим було число ремісників-українців на передмістях. У збережених двох реєстрах з 1540 і 1542 р.⁶⁴, де фігурує 133 ремісники-передміщани, переважають, звісно, католики: 54 % – поляків, 10 % – німців, 19 % – ремісників католицького походження, але й українців тут немало – 17 %.

⁶¹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 138, арк. 7.

⁶² Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 19–20.

⁶³ Там само. – С. 22–24.

⁶⁴ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 769, арк. 95–97, 127–129.

Певно, великою була частка українських ремісників на старостинській юридиці, та, на жаль, не володіємо такими ж реєстрами, як для львівського передмістя, щоб підтвердити це документально.

Як бачимо, етнічне обличчя Львова першої половини XVI ст. визначали п'ять національних груп: поляки (38 %), українці (24 %), німці (8 %), євреї (8 %) та вірмени (7 %) (додаток 1: табл. 1). У 15 % не вдалося з'ясувати національну належність львівських мешканців, котрі входили до католицької громади⁶⁵. Відносну перевагу в місті і на передмістях мали поляки, що разом з німцями, з якими їх поєднувала католицька релігія та доступ до міських урядів, становили абсолютну більшість. Особливо активно зростала чисельність єврейського населення – завдяки переселенцям із Заходу, що масово втікали від погромів: уже 1550 р. їх налічувалося у Львові понад 900 осіб. Українці, вірмени та євреї жили компактно в середмісті у своїх національних кварталах. Поза міськими мурами та валами тільки вірмени та євреї оселилися окремими громадами. Українці мешкали головним чином на території княжого Львова – старостинській юридиці, частково на Галицькому передмісті, де превалювали поляки. Абсолютною була перевага українців у міських селах. В етнічній структурі тогочасного ремісництва, через норми магдебурзького права, цілковито домінували поляки та німці. Представники інших громад (за релігійною ознакою) не мали права вступати в ремісничі цехи. На винятковому праві в кількох цехах – кравецькому, крамарському, чинбарському, кушнірському – перебували українці. Більше було ремісників серед українського населення на передмістях та старостинській юридиці, де знаходили притулок позацехові партачі.

У другій половині XVI – першій половині XVII ст. національна картина Львова суттєво змінилася у кількісних пропорціях. У католицькій спільноті міста інтенсивно відбувалася акультурація та денаціоналізація німецьких мешканців на користь польської громади⁶⁶. Водночас поступово зростала нерухомість і чисельний склад двох громад: вірмен і євреїв, натомість українська громада дещо зменшилася.

Для цього періоду, як і для попереднього, головним джерелом, що дозволяє визначити національний склад, залишаються фінансові реєстри платників податків. У 1583 р. серед усіх платників шосового податку у

⁶⁵ У Кракові процес полонізації німецької громади проходив повільніше – число німців там зменшилася до 8 % тільки наприкінці XVI ст. (*Belzyt L. Kraków i Praga około 1600.* – S. 231), тоді як у Львові такий відсоток німецького населення був уже в першій половині XVI ст.

⁶⁶ Докладніше про це в: *Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku.* – S. 12–13.

середмісті абсолютну перевагу мали поляки та фактично вже зденаціоналізовані німці. Малопомітний процес втрати Львовом німецького обличчя став явним на рівні термінології правових документів. Якщо 1525 р. львівські українці скаржилися перед королівським судом на “міщан католицького обряду (*cives ritus Catholici seu Romani*)”, то в 1572 р. – вже на “польську громаду Римської церкви (*communitas Polonorum ecclesiae Romanae*)”⁶⁷. У 1583 р. з 455 платників шосового податку до “польської громади” відносимо 346 осіб, які володіли 177 кам’яницями (61 %) (*додаток 1: табл. 2*).

На вулиці Руській більшість власників кам’яниць у другій половині XVI ст. були українцями. З 23 будинків, згаданих у реєстрі нерухомості 1569 р., 20 належали руському населенню. Три ділянки міцно тримали в своїх руках вірменські родини Доноваків, Аведиковичів та Ківерейовичів, продовжуючи традицію першої половини XVI ст. – енергійного просування вірмен на вулицю Руську⁶⁸. На 1583 р. вірмени не розширили своїх володінь на цій вулиці, зате три кам’яниці перейшли до грецьких купців – відомого фундатора вежі при Успенській церкві Костянтина Корнякта, а також Сави Федоровича та Марка Лангіша (Лангі). Основна частина грецьких купців, які осідали у Львові на постійно, доволі безболісно інкорпоровалися в руську громаду не тільки через спільність православної віри й родинні стосунки (Сава Федорович був зятем Миська кравця, Марк Лангіш – Васька Куриловича), але й через трактування міською владою греків в однаковій правовій площині з українським населенням Львова⁶⁹.

Вірменська присутність у середмісті, порівняно з першою половиною XVI ст., зросла з 42 до 56 кам’яниць (*додаток 1: табл. 16*), що частково пояснювалося подальшою архітектурною розбудовою вірменського кварталу. За урядовими свідченнями, задокументованими чомусь у городоцьких міських книгах, лише протягом десятиріччя (1587–1597 рр.) львівські вірмени уклали контракти на купівлю або заставу 14 об’єктів нерухомості (кам’яниць і городів) у середмісті та на передмістях⁷⁰. Збагатився новозведеними будинками і єврейський квартал: з 28 у 1538 р. до 38 у 1578 р., хоча частина з них була дерев’яною. У другій половині XVI ст. зафіксовано

⁶⁷ Привілеї. – Т. 2. – С. 43 (1525 р.), 45 (1572 р.).

⁶⁸ Крип’якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 17.

⁶⁹ У 1584 р. на міське право переходить Яній Афендик, “за звичасм інших руських міщан (*iuxta alios cives Ruthenos*)” (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 648, с. 113). У 1588 р. Емануель Арфан з острова Хіос приймає міське право Львова за посередництвом вїта, двох лавників та двох представників української громади – Дмитра Красовського й Івана Дяка, також “за звичасм інших міщан руського обряду” (Там само. – С. 158). Порівн.: *Лильо І.* Нариси з історії грецької громади Львова XVI–XVII століть. – Львів, 2002. – С. 69–72.

⁷⁰ *Bischoff F.* Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. – S. 85–87.

перші випадки систематичного проникання євреїв поза межі свого кварталу – шляхом оренди та купівлі різних нерухомостей. Так, зокрема, тільки за чвертьстолітній період 1576–1601 рр. євреї уклали 11 контрактів на купівлю кам'яниць у середмісті⁷¹.

Від 1578 р. зберігся унікальний для всієї території Речі Посполитої реєстр поголового податку єврейського населення Львова, якого не існує для попередніх та наступних часів⁷². У цей документ було внесено 331 особу дорослого та дитячого віку в середмісті. Виходячи з досліджень польського вченого М. Горна, котрий приймав множник 6 на одну єврейську родину (у середмісті таких було 79) разом з прислугою та самотніми, а також множник 12 на 1 будинок⁷³, легко вивести цифру у близько 450–470 євреїв, які мешкали в середмісті.

Згідно з цим же реєстром, на Краківському передмісті у 57 будинках жило 333 євреї. Враховуючи такі ж множники, як і для середмістя Львова, та долучаючи сюди мешканців Підзамча й інших юридик, М. Горн уважав, що всього на передмістях було близько 1 тис. євреїв, а їхнє загальне число сягало в третій чверті XVI ст. 1,5 тис. чол.⁷⁴ Проте достовірність цієї цифри викликає певні сумніви, адже на передмістях євреї, як й інші мешканці, оселялися в менших будівлях, аніж їхні одноплемінники зі середмістя, де стояли великі муровані кам'яниці. Тому тут варто застосувати інші множники, що випливають з реальної кількості жителів у будинку, визначеної на підставі інших джерел⁷⁵.

Аналіз фінансових документів 50–60-х рр. XVI ст. свідчив про глибокі зміни в етнічній структурі на Підзамчі⁷⁶. У чиншовому реєстрі 1558 р. відносно превалювали руські імена та прізвища (29 з 74 платників чиншу). Другими за чисельністю були згадки про євреїв – власників нерухомості на Підзамчі (15 будинків)⁷⁷, за ними йшли вірмени – 7. Польське населення

⁷¹ *Balaban M. Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – S. 50–51 (Materiały).*

⁷² *Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w. – S. 59–60.*

⁷³ *Ibid. – S. 60.*

⁷⁴ *Ibid. – S. 62.*

⁷⁵ Для XVII ст. Я. Кісь, на підставі поголового податку 1662 р., наводив два узагальнені множники: 20 жителів у кам'яниці в середмісті та 8 мешканців у передміському будинку (*Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 26*).

⁷⁶ Докладніше про це в: *Капраль М. Населення Підзамча та деканату Св. Йоана на передмісті Львова наприкінці 50-х – на початку 70-х рр. XVI ст. – С. 469–493.*

⁷⁷ М. Горн помилково розділяв євреїв на передміщан та жителів Підзамчанської юридик: *Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. – S. 61.* Однак у джерелах Підзамче часто титулується як львівське передмістя, хоча обов'язково вказується, що воно старостинської або гродської юрисдикції.

фігурувало лише у кількох випадках, причому у 8-и з них йшлося про шляхтичів.

Відмінні обставини склалися наприкінці 1560-х – на початку 1570-х рр. Із 227 будівель на Підзамчі 60 були у володінні українців, 23 – вірмен, 3 – євреїв⁷⁸. Польська ж нерухомість переважала абсолютно: 131 з 227 будинків та дворів, 34 з яких належали шляхті. Територія давнього княжого міста втратила українську етнічну домінанту. У люстрації королівщин 1564–1565 рр. згадувалися осадники на Підзамчі, й усі 25 – за іменами та прізвищами були польського походження⁷⁹.

Заселення необжитих територій під Високим замком відбувалося і завдяки інтенсивній шляхетській колонізації. У 50–60-ті рр. XVI ст. розпочався відлік численних королівських надань для польських шляхтичів та магнатів, а також для вірменських урядовців (насамперед перекладачам зі східних мов) при королівському дворі⁸⁰. Нерухомість зосереджувалася у шляхетських руках не тільки через надання короля, але й шляхом прямого скуповування маєтків на Підзамчі. Так, шляхтич Лука Куновський лише за 1569–1570 рр. викупив кілька лук і будинків з городами, що досі були власністю передміщан з Підзамча⁸¹. Оскільки шляхтичі мали звичайно польське походження, то ця колонізація львівського Підзамча частково набула польського характеру, що відображають і податкові реєстри з іменами осадників.

Подібну ситуацію спостерігаємо і на обох передмістях міської юрисдикції. Число українців – власників нерухомості там постійно зменшувалося. У 1583 р. з 729 ділянок українцям належало тільки 131 (18 %), тоді як польські передміщани володіли 591 (81 %) будинком, ґрунтом або городом (*додаток 1: табл. 2*). У другій половині XVI ст. руська громада поступово втратила кількісну перевагу в міських селах на користь польської громади. У 1583 р. серед господарів, комірників та загородників у 8 міських селах українців було 127 (45 %), а польських селян – 155 (55 %) (*додаток 1: табл. 3*). Українських селян мешкало більше тільки у Білогощі, Великому Головську, Волі Замарстинівській та Брюховичах. Схожа тенденція до незначного зменшення українського населення існувала в

⁷⁸ У гродських актах за 1659–1670 рр. знаходимо повідомлення про 12 євреїв на Підзамчі (ЦДДА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 42, с. 521–678).

⁷⁹ Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1900. – Т. III: Люстрації королівщин в землях Холмській, Белзькій і Львівській в 1564–1565 рр. – С. 343.

⁸⁰ AGZ. – Т. X. – N 1061 (18. 07. 1555 р. – Янові Руцькому), 1106 (10. 06. 1556 р. – Івашкові вірменину), 1123 (5. 02. 1557 р. – Миколаю вірменинові, перекладачу з турецької мови), 1293 (12. 09. 1564 р. – львівському старості Петрові Бажому) та ін.

⁸¹ ЦДДА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 42, с. 521, 574–576, 624–626, 639–641.

міських селах (41 % проти 59 % поляків) і на початку XVII ст. (додаток 1: табл. 5).

Наприкінці XVI ст. – у першій половині XVII ст. етнічні пропорції в середмісті продовжували змінюватися. Свої позиції серед власників нерухомості посилювали вірмени (24–26 %), і дещо послаблювали поляки (68–72 %) та українці (6–7 %) (додаток 1: табл. 7). Тимчасом на двох передмістях у міській юрисдикції, незважаючи на розширення території, закладення нових осад, етнічна картина залишалася стабільною. Так, кількість українських передміських ділянок у 1607 та 1618 рр. коливалася в межах 13–17 %, а польських – 80–81 % (додаток 1: табл. 4, 6). Дозвіл магістрату купувати передміські ґрунти вірменам, наданий їм у 1574 р.⁸², сприяв зростанню розмірів їхньої земельної власності під міською юрисдикцією. 1606 р. підприємливий вірменин Богдан Доновакович, підтриманий міською владою, заклав на Краківському передмісті, недалеко від в'їздної брами, на емфітевтичному праві велику осаду, що пізніше отримала назву “Богданівка”⁸³. Ця осада Краківського передмістя швидко розвивалася: в 1608 р. на ній розташовувалися млин, два стави, 24 ділянки, у 1618 р. ділянок стало вже 40⁸⁴.

З появою нових юридик на передмістях та Підзамчі в першій половині XVII ст. суттєво зросло єврейське населення. Щораз більше потрапляло до єврейських рук християнських нерухомостей шляхом купівлі, оренди та винайму помешкань та господарських приміщень. За підрахунками М. Горна, в середині XVII ст. у середмісті та на передмістях євреї жили принаймні у 400 будинках, усього ж у Львові могло на той час налічуватися 4,8–6 тис. євреїв, котрі становили від 16 до 20 % загалу людності⁸⁵. Непрямо на таку кількість населення вказує й цифра з королівського декрету від 1642 р. про сплату євреями 1/5 або 20 % усіх надзвичайних видатків міста⁸⁶.

З'ясовуючи чисельність українців у першій половині XVII ст., Я. Кісь обчислив його у 5 тис. чол. або 20 % усього загалу⁸⁷. Але в основі його розрахунків лежали дані з першої половини XVI ст., які зібрав І. Крип'якевич: 30 будинків у Руському кварталі та 250 будинків на передмістях,

⁸² Привілеї. – Т. 2. – С. 320–322.

⁸³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 398, арк. 69зв.

⁸⁴ Там само. – Ф. 52, оп. 2, спр. 774, с. 175–177.

⁸⁵ Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. – S. 70; *Ejused. Społeczność żydowska w wielonarodowościowym Lwowie. 1356–1696.* – S. 3.

⁸⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 139, арк. 59; оп. 2, спр. 619, арк. 250.

⁸⁷ Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 27.

де, на його думку мешкало 2,5 тис. чол. До цієї цифри автор підрахунків додав гіпотетично понад 2 тис. “комірників, слуг заможних міщан тощо; це були українці, вихідці з навколишніх сіл”⁸⁸. Проте для першої половини XVII ст. існує виявлений Федором Срібним широкий джерельний матеріал з архіву Львівського братства, що надається для опрацювання демографічними методами⁸⁹. Найінформативнішими для демографів є реєстри братських кам’яниць у середмісті від 1609 р. і реєстри міської та шести найбільших передміських парафій руських церков від 1600 р.⁹⁰ На початку XVII ст. українці володіли в Руському кварталі тільки 15 будинками, а, включно з трьома кам’яницями на вулиці Багатих крамів, загальна кількість українських власників у середмісті сягала 18-и. Ф. Срібний дослідив, що в них проживало 50 українських сімей (разом з комірниками, вдовами тощо)⁹¹.

На передмісті братські реєстри занотували 369 імен власників і винаймачів будинків. Найбільшими та найбагатшими після міської були парафії церкви Св. Миколая – 108 парафіян, Св. Параскеви – 97, Богоявлення – 66, Св. Теодора – 40, Благовіщення – 42, Воскресіння – 26. Цей реєстр не вичерпний, оскільки у Львові на передмістях та у міських селах існувало на початку XVII ст. 15 церков⁹², однак братства в них були нечисленними, а самі парафіяни – дуже бідними, малоактивними в спільних справах всієї української громади Львова.

У самому середмісті багато українців (комірники, слуги, кухарки, ремісники тощо) мешкали у польських та вірменських кам’яницях⁹³. За дещо пізнішим джерелом – поголовним податком 1662 р., таких українців поза межами вулиці Руської було в середмісті 350–400 (включно з дітьми до 10 років, які не сплачували поголовне) (додаток 1: табл. 8). Зваживши на ці уточнення та доповнення і приймаючи множник 20 на одну кам’яницю в середмісті, 8 – на одну сім’ю у передмістях та міських селах, виводимо орієнтовну кількість українського населення: 670–750 – у середмісті (320–360 – у Руському кварталі і на площі Ринок), 2,2–2,5 тис.

⁸⁸ Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 27.

⁸⁹ Срібний Ф. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до половини XVII ст. // ЗНТШ. – Львів, 1912. – Т. 108. – С. 9–10.

⁹⁰ АЮЗР. – Ч. I. – Т. XI. – С. 26–34, 303–304.

⁹¹ Срібний Ф. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до половини XVII ст. // ЗНТШ. – Львів, 1912. – Т. 111. – С. 15.

⁹² Лабенский Ф. Русские церкви и братства на предградиях львовских. – Львов, 1911. – С. 3–16.

⁹³ MCS. – Р. 566.

осіб – на передмістях, близько 1 тис. чол. – у міських селах, а загалом у Львові на початку XVII ст. могло жити 4–4,2 тис. українців, тобто 18–20 % усього населення Львова.

Чисельність тутешніх вірмен у першій половині XVII ст. встановлюємо зі скарги вірменської громади, поданої до львівського старостинського суду від 29 листопада 1633 р.⁹⁴ У ній згадувалося про 1,5 тис. вірмен, 80 з яких були господарями кам'яниць у середмісті Львова, окрім цього вірмени мали ще 280 будинків на передмісті⁹⁵. Я. Дашкевич уточнив, що в названій цифрі 1,5 тис. не враховані діти. Беручи до уваги цю обставину, одержимо приблизно 2,5–2,8 тис. львівських вірмен (12–14 % загалу жителів).

Підрахувавши чисельність представників трьох менших національних громад і знаючи кількість усього населення у кінці 20-х рр. XVII ст., можна визначити кількість жителів найбільшої польської громади. Отже, у цей час із 22–23 тис. усіх львів'ян орієнтовно 11–12 тис. (49–51 %) належали до польської “нації”.

У другій половині XVII – XVIII ст. відбувалися подальші зміни в демографічному складі людності Львова, започатковані в попередній період. Знижувалася частка українців у загалі населення, зростала вага єврейського демографічного чинника, а вірменська громада втрачала людський потенціал на користь польської спільноти.

Найповнішу інформацію про національний склад львів'ян з другої половини XVII ст. дає аналіз даних поголового податку християнського населення Львова від 1662 р. (*додаток 1: табл. 8–11*). Абсолютну більшість серед християн як у середмісті, так і на передмістях, у міських селах здобули поляки (65 %), зменшили свою частку українці, поступаючись польській громаді навіть у міських селах (15 %), вірмени, відомості про яких стосувалися лише середмістя (5 %).

Податкові реєстри нерухомості фіксують відносно стабільну тенденцію у володінні нерухомістю трьома християнськими громадами: і вірмени, й українці потрохи поступалися своєю власністю польській громаді. Так, на юридиці Св. Юра у 1645 р. було 102 ґрунти, з яких 54, або більше половини належало українським власникам, а після воєнних лихоліть, у

⁹⁴ Пінгірян Г. З історії боротьби українських вірмен проти насильницького запровадження унії в 30-х роках XVII ст. – С. 50–51; Дашкевич Я. Украинско-армянские отношения XVII в. и источники их изучения. – С. 6.

⁹⁵ На жаль, у міських джерелах про ці будинки не згадувалося взагалі, бо вони стояли на приватних юридиках, насамперед Святойоанівській та Біскупщицні.

1680 р. в українських руках залишилося трохи більше чверті всіх ґрунтів (18 з 61)⁹⁶. Багато з них спорожніли через відсутність власників, й окремі спритні особи заволоділи кількома наділами.

У час економічного занепаду міста деякі кам'яниці в середмісті без ремонту та належного догляду руйнувалися. Крім цього, велике число будинків (близько третини) перейшло до рук шляхти та духівництва. Тож не тільки руські та вірменські мешканці, але й польські міщани фактично втрачали володіння нерухомістю, а отже, і чисельність. Тому слова автора антиукраїнської брошури зі середини XVIII ст. про те, що “українці всю свою вулицю, надану їм віддавна, розпродали найбільше духовним і частково шляхетним особам, а також євреям”⁹⁷ (додаток 2: док. 3), цілком можна віднести і до “все менш пануючої” у місті польської громади.

Вірменська спільнота в середмісті, зменшуючись кількісно, все ж міцно тримала нерухомість у своїх руках. Тільки з другої половини XVIII ст. помітно різку втрату вірменами кам'яниць в їхньому кварталі на користь шляхти та духівництва. Підприємливі вірменські купці були змушені сплачувати непропорційні своїй кількості частки від загальних міських податків і надзвичайних контрибуцій. У подібній ситуації перебували й багаті українські та грецькі купці. У 1651 р. на дарунок татарському послові після битви під Берестечком руська та вірменська громади сплатили по 3 тис. злотих, а поляки, попри їхню чисельну перевагу – лише 4 тис. злотих⁹⁸.

За даними “коєкваліції” (податкового вирівнювання) 1656 р., під час другої облоги міста Хмельницьким 37 вірменських купців мали капітал на суму 1 млн. 277 тис. злотих (37 %), 14 руських купців – на суму 704 тис. злотих (20 %), а 91 польський купець – на суму 1 млн. 509 тис. злотих (43 %)⁹⁹ (додаток 2: док. 2). У 1704 р. 73 вірменських купці склали 32 % суми, сплаченої шведським військам усіма львівськими купцями¹⁰⁰. Все це свідчило про економічну потугу досить нечисленних вірменських та українських купецьких родин, котрі мешкали у середмісті. Згідно з детальними реєстрами викупів міщан козацьким та шведським військам середини XVII – початку XVIII ст., кількість вірменських родин у середмісті за півстоліття зменшилася з 128 у 1648 р. до 73 – у 1704 р. Протягом 30-х рр. XVIII ст. у протоколах засідань суддів вірменської громади занотовувалися відомості про 54–64 членів громади, з яких 12 були вірменськими суддя-

⁹⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 720, с. 36–38 (1645 р.); спр. 721, с. 35–37.

⁹⁷ Там само. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 119зв.

⁹⁸ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 291.

⁹⁹ Ossol., sygn. 1480, k. 64–67.

¹⁰⁰ Ibid. – Sygn. 1646, k. 185–203; *Barącz S.* Rys dziejów Ormiańskich. – S. 306.

ми¹⁰¹. Наприкінці польського періоду в історії Львова число вірмен можемо оцінити у 500–600 осіб (2,5–3 %). За ствердженням С. Баронча, дещо пізніше, 1787 р., у Львові налічувалося тільки 212 вірмен¹⁰², але, ймовірно, мова йшла лише про доросле населення.

Цінним джерелом для з'ясування кількості українців 60-х рр. XVIII ст. стали церковні джерела¹⁰³. 1765 р. для 10 львівських храмів Унійної церкви були складені списки парафіян (*registra dusz*)¹⁰⁴. До реєстрів місцеві парохии мали внести всіх дорослих та окремо дітей до 7 років, які ще не приймали причастя. Загалом у реєстрах львівських церков зафіксовано 1 717 осіб: 1 295 дорослих та 422 дитини до 7 років (*додаток 1: табл. 15*). До реєстрів не увійшла інформація про парафіян двох церков: єпископської кафедри – храму Св. Юра (Юрія), а також – Св. Теодора¹⁰⁵. Напевно, парохии цих храмів як крилошани були звільнені від виконання обов'язку складання реєстрів. З інших церковних джерел, а саме метрик шлюбів та хрещень, довідуємося, що тільки у парафії Св. Юра у цей час могло проживати 500 людей¹⁰⁶. Долучаючи населення й інших неврахованих парафій руських церков, отримуємо цифру у 2,8–3 тис. українців (13–15 % загалу), що мешкали в Львові на 1765 р. У трохи пізнішому документі з початків австрійського панування в Галичині укладач реєстру львівських церков зауважив, що колись вони мали “*numerosissimos et opulentissimos* (багатьох і багатих)” парафіян, проте через збільшення єврейського населення українці були усунуті від ремесел, втратили ґрунти та будинки й тепер

¹⁰¹ ЛНБ. – Ф. 5, оп. 1, спр. 1725, арк. 93зв.–94; спр. 1727, арк. 520–522; спр. 1728, арк. 1096–1097; Ossol., sygn. 1647, к. 229–230.

¹⁰² *Barącz S. Rys dziejów Ormiańskich.* – S. 141.

¹⁰³ Останнім часом польський дослідник Здзіслав Будзинський є найбільшим адептом залучення церковних джерел, передовсім метричних книг, для демографічних досліджень (*Budziński Z. Stan badań nad ludnością pogranicza polsko-ukraińskiego w czasach nowożytnych // Sąsiedztwo. Osadnictwo na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim w czasach nowożytnych.* – Rzeszów, 1997. – S. 69–78). Проте у випадку зі Львовом XVI–XVIII ст. історик-демограф виявляє брак цих джерел: втрачено метричні книги вірменських церков, для руських церков вони збереглися тільки з 1770 р., а метричні книги римо-католицьких костелів маємо теж не повністю (ЛНБ. – Ф. 132, спр. 112, арк. II).

¹⁰⁴ ЛНБ. – Ф. 141 (Чоловського), спр. 525, арк. 101. Опубліковано з помилками у назві церков: *Лабя В.* Перший галицький церковний шематизм 1763–1765 років. – Львів, 2002. – С. 21.

¹⁰⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201, оп. 4-а, спр. 4, арк. 35–36 (Реєстр 1786 р. 13 львівських церков, включно з парафіями у селах Головську та Знесіння). У цьому документі згадувалося про зникнення парафії церкви Преображення, що вже “26 років (від 1760 р. – *М. К.*) стоїть порожня, колись парафіянами були здебільшого купці, кушніри, але тепер у руїні”.

¹⁰⁶ *Кісь Я.* Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 30.

перебувають у невеликій кількості¹⁰⁷. Порівняно з першою половиною XVII ст. чисельність українців зменшилася як абсолютно, так і відносно інших національних громад, окрім вірменської.

На відміну від християнських громад, єврейська спільнота у другій половині XVII ст. активно зростала, напевно, складаючи тоді понад 20 % загалу. На початку XVIII ст. число євреїв уже сягнуло чверті львів'ян – у 1710 р. міщани домагалися, на підставі королівського декрету, від них сплати вже однієї четвертої суми всіх міських надзвичайних податків та грошових складок¹⁰⁸. Хоча у цей час єврейське населення, як і взагалі все населення Львова, зменшувалося¹⁰⁹, однак євреї швидше пристосовувалися до нових економічних умов. Відбулося майже повсюдне витіснення євреями християн з багатьох ремісничих фахів. За констатуванням міської реляції від 1708 р., що її опублікував М. Балабан, у Львові: “бляховників з християн немає жодного, євреїв у місті і на передмісті – 18; золотарів-християн немає жодних, тільки 10, євреїв – 44; різників-християн – 8, євреїв – більше як 50; пасамонників-християн – 1, євреїв – 10; цирюльників-християн – 19, євреїв – 20; пекарів білого хліба: християн – 26, євреїв у місті немає (на передмісті – 20); шинкарів пива та горілки: євреїв – 30; кравців-християн – 40, євреїв – 50, німецьких – 4, для ксьондзів – 3; євреїв – тандетників заліза та старими речами – 50; єврейських солярів та перекупнів – 60; у місті єврейських перекупок – 20, єврейських баришників – 80, веклярів – 30, лихварів – 30, докторів медицини – 4”¹¹⁰. Експансію євреїв якнайкраще демонструє ревізія єврейських крамниць у міських та шляхетських кам'яницях від 1738 р.¹¹¹ (додаток 2: док. 3). Попри сувору заборону селитися поза єврейським гетто, у середмісті ревізори знайшли єврейські крамниці та склади у 71 кам'яниці, що становило близько третини всієї нерухомості.

Французький подорожник Г. Вотрін у другій половині XVIII ст. назвав такі внутрішні причини швидкого демографічного росту євреїв у Речі Посполитій: ранні шлюби у 12–13 років, відраза до безшлюбності та мішаних шлюбів, легкість отримання розлучення, неприйняття “легкості звичаїв”,

¹⁰⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 201, оп. 4-а, спр. 4, арк. 35.

¹⁰⁸ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 417.

¹⁰⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 505, с. 935–937. Руський воєвода Я. Яблонівський 1717 р. у суперечці грецьких “орієнтальних” та єврейських купців зі Львова захищав останніх від кредиторських вимог такими аргументами: “заможніші євреї залишили будинки пустками, перебралися в інші місця, міста та містечка, села на оренди, де мають імунітет, тому мала кількість євреїв зосталася у Львові” (Там само. – С. 935).

¹¹⁰ *Balaban M.* Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. – S. 45.

¹¹¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 139, арк. 253–254зв.

тверезість та поміркований спосіб життя¹¹². Дослідники демографічних процесів також звернули увагу на нижчу, аніж у християн, смертність єврейської людності, особливо дітей¹¹³.

У 1764–1765 рр. при сплаті поголового податку у двох єврейських кагалах Львова нараховувалося більше 6 тис. осіб¹¹⁴. Оскільки євреї масово уникали сплати поголового¹¹⁵, то маємо підстави підняти їхню чисельність принаймні до 7 тис., 72 % з яких жило на передмістях¹¹⁶. Таким чином, наприкінці польського періоду в історії Львова євреї склали 30–32 % усіх львів'ян, котрих тоді було близько 20–22 тис. чол. Завзята правова боротьба, що точилася між магістратом та єврейським проводом у другій половині XVII – XVIII ст. не тільки щодо торгових та економічних прав, але й щодо обмежень оселення євреїв поза їхніми ділянцями (гетто), була спробою безуспішного опору міської влади стрімкому демографічному зростанню єврейського населення.

3. Міграція до міста

Рівень залюдненості такого великого міста, яким був Львів у XV–XVIII ст., не залишався незмінним – пожежі, епідемії різних хвороб, ворожі напади, особливо на передмістях, збирали чималу “данину” з людських

¹¹² *Tollet D.* Historia Żydów w Polsce od XVI wieku do rozbiorów. – S. 90.

¹¹³ *Półcwiartek J.* Skupiska żydowskie w Galicji u schyłku XVIII wieku // *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego* / Pod red. F. Kiryka. – Przemyśl, 1991. – S. 156.

¹¹⁴ За Ф. Бостелем – 6 159 осіб: *Żydzi ziemi lwowskiej i powiatu żydaczowskiego w roku 1765* / Wyd. F. Bostel // *Archiwum Komisji Historycznej.* – Kraków, 1891. – Т. 6. – S. 371; *Mahler R.* Żydzi w dawnej Polsce w świetle liczb. Struktura demograficzna i społeczno-ekonomiczna Żydów w Koronie w XVIII wieku // *Przeszłość Demograficzna Polski.* – Warszawa, 1967. – Т. 1. – S. 159. За іншими даними – 6 378 осіб: *Stampfer S.* The 1764 Census of Polish Jewry // *Annual of Bar-Ilan University. Studies in Judaica and the Humanities.* – Ramat-Gan, 1989. – Vol. XXIV–XXV (*Studies in the History and Culture of East European Jewry*). – P. 41–147.

¹¹⁵ Про джерельну неповноту реєстрів єврейського поголового див.: *Guldon Z., Krykun N.* Przyczynek do krytyki spisów ludności żydowskiej z końca XVIII wieku // *Studia Źródłoznawcze.* – Warszawa, 1978. – Т. 23. – S. 153–157; *Guldon Z.* Źródła i metody szacunków liczebności ludności żydowskiej w Polsce w XVI–XVIII wieku // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* – Warszawa, 1986. – Z. 2. – S. 250–256.

¹¹⁶ *Pazdro Z.* Organizacja i praktyka żydowskich sądów podwojewódzińskich w okresie 1740–1772 r. – S. 33.

життів¹¹⁷. Смертність серед мешканців міста сильно перевищувала аналогічний показник для сільських жителів, тому міська влада була зацікавлена в постійному припливі нових мешканців. Для історії Львова XVI–XVIII ст., на жаль, немає демографічних досліджень з обрахуваннями народжуваності, смертності, середнього віку життя, приросту населення тощо. Тому звернемося до подібних великих міст регіону Центрально-Східної Європи. Так, наприклад, у Торуні в XVIII ст. середня тривалість життя становила 35 років, а смертність перевищувала народжуваність (щорічний приріст мав від'ємну величину – -19)¹¹⁸. Значна кількість повторних шлюбів виявляла велику смертність серед дорослих, що ж до дітей, то тут цей показник сягав майже 30 %¹¹⁹. Схожою була й ситуація у пізньосередньовічному та ранньомодерному Львові, який потребував активної міграції до нього з інших близьких та далеких регіонів.

Новоприйнятих громадян (*cives*) міста вносили до реєстрів прийняття міського права. У ці реєстри потрапляли особи, котрі відповідали таким критеріям: надання листа про походження, визнання християнської віри, набуття нерухомості в місті¹²⁰. Саме адепти міського права вважалися, властиво, міщанами, що користувалися всіма привілеями міського права. Як і в інших великих містах нашого регіону, більшість населення (70-75 % від загалу), мешканці (*incolae*) Львова, не належали до верстви привілейованих міщан¹²¹. У реєстрах міського права не відображено міграційного руху єврейського населення, яке складало у новочасному Львові у різні періоди 10-30 % людності міста. Але, фактично, тільки ці реєстри й дають змогу аналізувати напрямки та тенденції міграційних процесів, що тривали у Львові у XV–XVIII ст.¹²²

З цього періоду збереглися документи про прийняття міського права за 293 роки. За цей час громадянами міста стали 6 647 осіб, отже, в середньому щороку до міського права Львова приймали 22,6 осіб (див.:

¹¹⁷ Charewiczowa L. Kłęski zarazy w dawnym Lwowie. – Lwów, 1930.

¹¹⁸ Górný K. Ze studiów nad stosunkami ludnościowymi Torunia w XVIII w. // Akta Universitatis Nicolai Copernici. – Toruń, 1977. – Historia, 11. – S. 89–90, 96.

¹¹⁹ За дослідженнями Д. Моравицької, у Львові у XVIII ст. показник смертності серед дітей до 5 років був ще вищим і подекуди сягав 60 % (ЛНБ. – Ф. 132, спр. 112, арк. 58–60). Див. також: Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 30.

¹²⁰ Gierszewski S. Obywatele miast Polski przedrozbirowej. – Warszawa, 1973. – S. 32.

¹²¹ Ibid. – S. 31–32.

¹²² Річні реєстри прийняття до міського права Львова XV – початку XVII ст. проаналізувано в: Gilewicz A. Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604 // Studia z historii społecznej i gospodarczej, poświęcone prof. Fr. Bujakowi. – Lwów, 1931. – S. 375–414. Щодо XVII–XVIII ст. реєстри опрацював: Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 41–45.

додаток 1: табл. 20). Найбільше записаних у міське право припадало на 1405–1426 рр. – 534 або 24,2 щороку. Міське право від 1522 до 1548 р. прийняла 591 особа¹²³. У середньому кожного року міська громада поповнювалася на 23 повноправних міщан. Після пожежі 1527 р. міграція посилилася (до цього року від 1522 р. міське право набували в середньому лише 16 осіб). У другій половині XVI–XVIII ст. кількість новоспечених міщан Львова фактично стабілізувалася – 19–25 чол. на рік, не змінюючись навіть у другій половині XVII–XVIII ст., коли місто перебувало у кризовому стані. Магістрат знизив вимоги до претендентів на міське право, зокрема, вже зникли згадки про купівлю мушкетів та іншої військової амуніції до міського арсеналу тощо. Така політика міської влади дозволила залучати більше число охочих оселитися у Львові.

У XV–XVI ст., як бачимо з актів про прийняття міського права, напливовий, колонізаційний елемент суттєво переважав місцевий. Особливо інтенсивно міграційні процеси проходили в першій половині XV ст. У цей період повноправними міщанами стали тільки 5 питомих львів'ян, тобто менше 1 % від загалу записаних. Найбільше прибуло до Львова з ближніх до міста українських теренів – Руського воєводства – 131 особа, або 24,5 %. У 1405–1426 рр. потужно напливали до центру західноукраїнських земель мігранти з Малопольщі та германізованої Сілезії – по 131 колоністові (21,2 %). Як не дивно, з власне Німеччини та Пруссії сюди перебралося тільки 5 осіб¹²⁴. Сукупний аналіз прізвищ дозволяє зробити висновок про превалювання німецького етносу серед іммігрантів до Львова, частка якого у певні роки сягала навіть поза 70%¹²⁵.

Упродовж 1522–1548 рр. 153 львів'ян (26 % від усіх прийнятих, яких було 591) присягнули на вірність рідному місту. Руські землі Польського королівства (Руське та Белзьке воєводства) спільно дали Львову 118 громадян (20 %), однак здебільшого це не були етнічні українці. З інших українських земель (Волинь, Поділля, Київщина) не дуже активно переселялися до Львова – прибуло тільки 15 осіб (2 %). Багато емігрувало до Львова в другій чверті XVI ст. з польських етнічних земель: з Малопольщі – 104 чол. (18 %), з Великопольщі та Мазовії – по 19 чол. (6 %). А. Гілевич визначив головний напрям міграції в XV–XVI ст. західних, головню польських колоністів: з міст у напрямку з Кракова до Львова через Перемишль

¹²³ Капраль М. Демографія Львова XV – першої половини XVI ст. – С. 73.

¹²⁴ Gilewicz A. Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604. – S. 384 (tablica 1).

¹²⁵ Lück K. Deutsche Aufbkräfte in der Entwicklung Polens. – Plauen, 1934. – S. 75 (цит. за: Janeczek A. Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV–XVI w. // Przegląd Historyczny. – Warszawa, 1978. – Т. 69. – З. 4. – S. 602).

та прилеглих до цього шляху районів¹²⁶. Значно ослаб, порівняно з першою половиною XV ст., німецький колонізаційний чинник: з німецьких земель, включаючи Пруссію, до Львова приїхало лише 15 осіб (2 %), з Сілезії – 13 осіб (2 %). Стільки ж – 13 іммігрантів (переважно східнослов'янського походження) – прийняло львівське громадянство, будучи вихідцями з білоруських та литовських земель.

Не завжди географія замешкання отримувачів міського права однозначно вказувала на їхню етнічну належність. Вивчення імен та прізвищ прийнятих до міського права у 1522–1548 рр. дало такий результат: абсолютну більшість серед нових громадян Львова склали поляки – 320 чол. з 591, або 54 %. Українців за другу чверть XVI ст. отримало львівське громадянство 86 осіб (15 %)¹²⁷. Третє місце за чисельністю займав німецький елемент – 65 чол. (11 %)¹²⁸. Серед інших етнічних груп записи про прийняття міського права зафіксували 12 вірмен (2 %), причому лише один з них був родом з етнічної Вірменії. 100 осіб (17 %) мали загальнохристиянські імена в латинському написанні, що унеможливило визначення етнічного обличчя їхніх носіїв. Склад отримувачів міського права загалом відповідав етнічному складу міської громади в першій половині XVI ст., коли польський елемент почав переважати за кількістю як український, так і німецький чинники.

Аналогічні міграційні процеси у львівському міщанському середовищі спостерігалися і в другій половині XVI ст. Серед реципієнтів міського права домінують, поряд з українськими, польські вихідці з колишньої Галицької Русі та сусідньої Малопольщі, які склали майже половину всіх прибульців¹²⁹. Водночас продовжувалася посилена міграція поляків з Мазовії, Великопольщі. З цих теренів в останній третині XVI ст. до міського права Львова вступило понад 10 %.

З другої половини XVI ст. помічаємо раптове зниження частки при-

¹²⁶ *Gilewicz A. Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604.* – S. 389–390.

¹²⁷ В А. Гілевича відсоток українців, які прийняли міське право у першій і другій третині XVI ст., склав близько 10 %. Щоправда, він не враховував “правдоподібних” українців-русинів: *Gilewicz A. Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604.* – S. 411.

¹²⁸ За підрахунками К. Люка, німецький елемент у 1500–1513 рр. становив 14 %, а у 1522–1548 рр. – 6 %: *Lück K. Deutsche Aufbkräfte in der Entwicklung Polens.* – S. 75. Інший німецький дослідник Г. Вечерка виводив, на основі тих же реєстрів прийняття до міського права на початку XVI ст., 50 % німецьких прибульців (*Weczerka H. Herkunft und Volkszugehörigkeit der Lemberger Neubürger im 15. Jahrhundert // Zeitschrift für Ostforschung.* – Marburg/Lahn, 1955. – Bd. IV. – H. 4. – S. 506–530 (цит. за: *Janeczek A. Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV–XVI w.* – S. 602)).

¹²⁹ *Gilewicz A. Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604.* – S. 384 (tablica 1).

йнять до міського права німецьких переселенців. Від початку 70-х рр. XVI ст. і до 1727 р., за нашими підрахунками, міське право Львова прийняли тільки 49 вихідців з властиво німецьких земель, Пруссії та Сілезії, тобто близько 1,5 % усього загалу. Зберігалася тенденція до збільшення числа питомих львів'ян, котрих вступило до міського права рідного міста у 1570–1604 рр. 227 осіб, або 28,8 %, тоді як на початку XV ст. таких було близько 1 %, а на початку XVI ст. – трохи більше 10%.

Реєстри прийнять до міського права XVII–XVIII ст.* менш репрезентативні щодо географічного походження прибулих – його фактично не зазначено у реєстрах за 1627–1652, 1654–1680 та в індексі імен і прізвищ нових міщан 1750–1783 рр. Я. Кісь, досліджуючи реєстри за 1684–1727 рр., з'ясував географічне походження мігрантів, і виявилось, що міста Руського, Белзького воєводства та польських земель близької Малопольщі, як і в попередньому XVI ст., залишалися головними постачальниками іммігрантів до міста¹³⁰. Орієнтовний підрахунок за іменним критерієм дозволив припустити, що міське право Львова у XVII–XVIII ст. прийняло 70–80 % польського населення.

Склад львівського міщанства регулярно поповнювали українці, частка яких коливалася від 1 % на початку XV ст. до 12–15 % у XVI–XVIII ст. (додаток 1: табл. 20). Реєстри прийнять до міського права частково відображали міграцію українського населення у Львові і, зокрема, у його середмісті. Дані реєстрів фіксують лише загальні відомості про міграцію та фах нових мешканців Львова. Записи про прийняття до міського права не можуть бути вичерпним джерелом, оскільки не кожен львів'янин – повноправний міщанин – документував свою присутність у місті. Так, з власників-українців на Руській вулиці в 1549–1586 рр. тільки 16 вписалися у міські реєстри, хоча самих лише будинків на вулиці було 23 (не враховуючи вже часту зміну власників при купівлі чи введенні у володіння будинку при борговому зобов'язанні)¹³¹.

У XVII–XVIII ст. серед українського населення, що переходило на міське право, абсолютно превалювали ремісники, котрі звичайно працювали або осідали на передмістях. Майже зник серед прибулих до Львова українців купецький фах, водночас збільшується кількість грецьких купців. Не зовсім можна погодитися з Я. Кісем, що з другої половини XVII ст. “зменшується число грецьких, італійських купців та купців інших країн,

* Не збереглося реєстрів прийняття міського права за 1605–1626, 1653, 1728–1749 рр.

¹³⁰ Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 42–43.

¹³¹ Капраль М. Українська громада на вулиці Руській Львова у 1550–1585 рр. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 156.

що одержали міське право у Львові¹³². Адже в реєстрах отримувачів міського права XVII–XVIII ст. занотовано про 13 греків з 22 нових греків-міщан Львова за весь період XV–XVIII ст., 4 французів (загалом 9). Італійські купці ж справді почали обминати Львів: у реєстри громадян Львова другої половини XVII–XVIII ст. їх внесено тільки 6 із 24 зафіксованих у реєстрах вихідців з Апеннінського півострова. На львівському ринку з початку XVII ст. активізувалися шотландські купці, з яких 5 здобули міське право. Дослідниця львівської торгівлі Р. Шиян нарахувала в актових джерелах 33 згадки про шотландців зі Львова¹³³. Така розбіжність у цифрах вказує на відносну джерелознавчу цінність реєстрів прийнять міського права. Значна частина заможного населення міста не легалізувала свого становища, реально проживаючи у Львові, працюючи, наприклад, факторами інших купців. Ремісники-партачі з передмість та юридик, яких не допускали до міських цехів, також не могли набути міського права у XVI ст. – на початку XVII ст., а в другій половині XVII–XVIII ст. вони вже нерідко самі свідомо ігнорували цю процедуру.

Львівські вірмени, маючи судово-адміністративну автономію, майже не приймали міське право Львова у XV–XVI ст.: ті 1–2 % вірмен, виявлених у джерелах, суттєво занижують реальну кількість львів'ян вірменського походження (*додаток 1: табл. 20*). Натомість, у другій половині XVII – першій третині XVIII ст. спостерігаємо цілком відмінну картину, коли відсоток прийнятих до міського права вірмен (8,5–9 %) перевищував їхню частку у демографічній структурі міста. Це можна пояснити тим, що численні багаті вірменські купці, котрі займали майже монополіне становище на східному напрямку львівської торгівлі, для того, щоб поширювати свою діяльність і на ринки інших міст Речі Посполитої (наприклад, Кракова¹³⁴), старалися одержати львівське міське право. З другої половини XVII ст. зауважуємо зростання кількості вірменських ремісників, що теж стали повноправними міщанами. Перелік ремісничих професій вірмен обмежується кількома: гаптувальники, золотарі, лучники. Проте й надалі купецтво не втрачає своїх домінуючих позицій у вірменському середовищі.

Певні трансформації у структурі реципієнтів міського права упродовж XVII–XVIII ст. виявляє її аналіз за географічною ознакою. З близько 30 % наприкінці XVI ст. – на початку XVII ст. до приблизно 50 % у другій

¹³² Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму. – С. 43.

¹³³ Шиян Р. Купці-шотландці в містах Руського воєводства у XVI–XVII століттях // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 51.

¹³⁴ Motylewicz J. Kupcy lwowscy na rynku krakowskim w drugiej połowie XVII wieku // Львів: місто, суспільство, культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 152.

половині XVII – першій третині XVIII ст. збільшилася чисельність львів'ян, які прийняли міське право. Так, у 1701–1727 рр. з 528 нових міщан 264, або понад 50 %, були львів'янами¹³⁵.

Подібні міграційні процеси простежуємо наприкінці 20–30-х рр. XVIII ст. на підставі іншого джерела – книги шлюбів передміської парафії Марії Сніжної. У цей період писар вносив до метрик інформацію про місце народження, роки чи місяці перебування у Львові наречених, які вступали у шлюб¹³⁶. Ці метричні записи дозволяють відтворити міграційні тенденції серед нижчих прошарків людності, що не мали міського права, а також серед передміської шляхти. Так, з 958 молодят*, котрі взяли шлюб у костелі Марії Сніжної, 373 особи (40 %) народилися на львівських передмістях та в міських селах (Клепарові, Замарстинові, Головському та ін.). До львівських мешканців з цілковитою певністю також можна віднести 113 осіб (12 %), що жили на львівському передмісті 10 і більше років. Іншим найбільшим демографічним донором передмість були територіально близькі до Львова міста та містечка Руського воєводства, вихідці з яких шукали у великому центрі кращої економічної кар'єри та перспективи суспільного просування. З цих міст та містечок у 1728–1738 рр. на львівські передмістя переселилося шляхом одруження 208 осіб (22 %).

Зменшення числа прибульців до Львова сигналізувало про послаблення привабливості міста для емігрантів як з-закордону, так і з сусідніх українських та польських земель. Метрополія руських земель в економічному плані перетворювалася на пересічний торговий центр, частково поступаючись своїми колись монопольними функціями на користь Станіславова, Бродів та інших сусідніх міст. Подібні міграційні процеси проходили у польській та українській громадах (*додаток 1: табл. 21*), що черпали свої демографічні резерви, майже порівно, зі Львова та з-поза його меж. Вірменська громада в XV–XVI ст. відрізнялася енергійним залученням до Львова німецьких вірмен, звичайно з-закордону. Однак у наступні століття була відчутна міграційна ізоляція їхньої громади, що слабо поповнювалася прибульцями (від 16 до 31 %), серед яких переважали вихідці з недавньої колонії львівських вірмен – Язлівця (також після захоплення Кам'янця-Подільського турками у 1672 р. міське право

¹³⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 651, арк. 421–847.

¹³⁶ Archiwum archidiecezji Lwowskiej w Krakowie. – Księgi metrykalne, sygn. CXXXIII/6, k. 97–114, sygn. CXXXIII/6, k. 1–40.

* З розгляду ми відкинули 40 пар (80 осіб) з підльвівських сіл (Кривчиць, Лисинич, Збоїськ та ін.), що не входили до міської території.

Львова вимушено протягом наступних років приймали кам'янецькі вірмени).

Узагальнюючи, ствердимо, що Львів упродовж XV–XVIII ст. перебував у центрі активних міграційних рухів. Особливо вплинула на етнічну структуру людності міста значна колонізаційна експансія німецького населення у XV ст., а в наступні століття – польських переселенців із поближких міст колишньої Галицько-Волинської держави та з сусідньої Малопольщі. У кризовий час, у другій половині XVII – XVIII ст., еміграційна привабливість міста ослабла, й магістрат істотно знизив вимоги до претендентів на міщанство. Втім доплив до Львова колоністів, тим паче з-за кордону, на той час уже спав, а збільшилася, натомість, частка львів'ян, які приймали міське право. З трьох громад поляків, українців та вірмен тільки останні втрачали свій демографічний потенціал через зниження рівня міграції та посилення ізоляційних тенденцій.

4. Проблеми асиміляції

Паралельно з міграцією населення Львова, необхідно розглядати також і проблеми асиміляції у місті, населеному кількома великими національними громадами. Досліджень з цієї проблематики у багажі праць з історії Львова обмаль. Принагідні і побіжні зауваги з цього приводу здебільшого обмежувалися поверховими твердженнями про асиміляцію українців, вірмен або німців. Найвиразнішою ознакою таких асиміляційних процесів вважалася зміна статусу тієї чи іншої мови. Втрата нею свого значення, насамперед при складанні документів, різні мовні трансформації імен та прізвищ, на думку цих дослідників, засвідчували й національну асиміляцію носіїв мови. В. Лозинський залишив “найкращі” зразки такого підходу¹³⁷. Прослідковуючи зникнення німецької мови з урядових актів і заміну її латинською, він робив висновок про те, що “швидке спольщення (німців. – *М. К.*) тим ліпше виявляє силу асиміляції польського елемента і його цивілізаційної діяльності, адже поляки тут також були прибулим елементом”¹³⁸. У контексті асиміляції Ю. Скочек аналізував суперечку щодо мови проповідей у львівських римо-католицьких костелах XIII–XVI ст.¹³⁹ Про асиміляційні процеси у львівському середовищі

¹³⁷ *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – S. 13–15.

¹³⁸ *Ibid.* – S. 13.

¹³⁹ *Skoczek J.* Kwestia języka kazań lwowskich w wieku XIII–XVI. – S. 337–377.

спорадично та загально писали й інші польські історики¹⁴⁰, проте ґрунтовних розвідок на цю тематику, на жаль, не з'явилося. Сучасний польський дослідник А. Янечек видав кілька праць про колонізацію та міграцію на території земель колишнього Галицько-Волинського князівства¹⁴¹. Вивчивши актовий матеріал, він прийшов до висновку про перевагу польського етнічного елемента над німецьким уже у другій половині XV ст., хоча й не зазначив, чи це сталося внаслідок міграційних процесів чи в результаті полонізації¹⁴². З іншого боку, дослідник не перебільшував ролі асиміляційних чинників, визнаючи, що “в містах русини не піддавалися швидкій полонізації, маючи опору у власних міських та релігійних організаціях”¹⁴³. У порівняльному ключі для нас цікавим є дослідження польського дослідника Л. Бельзита, котрий студіював етнічні процеси на межі XVI–XVII ст. у двох містах Кракові та Празі, близьких до Львова за соціальною структурою та функціями¹⁴⁴.

Українські вчені зазвичай обминали тему асиміляції у своїх розвідках. І. Крип'якевич констатував факти релігійних конверсій українського населення у другій половині XV – першій половині XVI ст.¹⁴⁵ М. Голубець так охарактеризував хід полонізації в ранньомодерному Львові: “Український в своїй основі, а німецький в своїй організації Львів, польців з дня на день, а в парі з тим гіршало становище загалу українців”¹⁴⁶. Подібні звинувачення у важкому становищі українського населення і пов'язаній з цим його полонізації та насадженні католицизму, включно з насильницьким прийняттям унії, стали загальним місцем на сторінках численних праць про давній Львів у радянський час¹⁴⁷.

¹⁴⁰ *Charewiczowa L.* Ograniczenia gospodarcze nacyj schizmatyckich i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku. – S. 196, 198; *Ptaśnik J.* Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – S. 331.

¹⁴¹ *Janeczek A.* Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV–XVI w. – S. 597–622; *EjUSD.* Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. – Wrocław etc., 1991.

¹⁴² *EjUSD.* Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV–XVI w. – S. 605.

¹⁴³ *Ibid.* – S. 620.

¹⁴⁴ *Belzyt L.* Kraków i Praga około 1600. Автор вагався між термінами “етнічна” та “національна” група, віддаючи перевагу першому, більш “обережному” терміну (*Ibid.* – S. 14, 171–173).

¹⁴⁵ *Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 80–81.

¹⁴⁶ *Голубець М.* За український Львів (Епізоди боротьби XIII–XVIII в.). – Львів, 1927. – С. 17.

¹⁴⁷ Див., наприклад: Нариси історії Львова. – Львів, 1956. – С. 87–88. Однак і в наш час збереглися (зокрема, у підручниках з історії України) окремі “невикорінювані” антипольські кліше та стереотипи попереднього періоду, до яких належать звинувачення у насильницькій полонізації та денационалізації (*Яковенко Н.* Польща і поляки у шкільних підручниках історії, або відлуння далекого й близького минулого // *Їїж.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 373–379).

впливів етносів у мультинаціональному суспільстві була предметом теоретичних розробок західних учених¹⁴⁸. Можна ствердити складність та різноплановість такого процесу, як асиміляція, котрий ніколи не був ні однолінійним, ні незворотним. На пришвидшення або пригальмування асиміляційних процесів мали вплив відмінності у культурних нормах і звичках, на які орієнтувалися різні етнічні групи, існування упереджень, стереотипів, величина етнічної групи, що піддавалася асиміляційним впливам, її просторове розміщення, тобто “націотопографія”, рівень повноти соціальної структури, сильна внутрішньогрупова ідеологія тощо. Для глибшого розкриття суті асиміляційних рухів слід залучати фахівців з різних ділянок гуманітарного знання: соціологів, демографів, істориків, культурологів, мовознавців, фольклористів тощо.

Львівська ситуація XVI–XVIII ст. пограничного співжиття багатьох етносів дає добру нагоду для досконалішого бачення їхніх відносин. На жаль, церковні метричні книги, що могли стати найкращим джерелом для вивчення асиміляційних процесів, дійшли до нас у незначній кількості¹⁴⁹. Книги релігійних конверсій, які слугували би об’єктом найпильнішої уваги істориків міжнаціональних взаємин, збереглися тільки з XIX ст. Виходячи з актуальної джерельної бази, у цій праці зупинимося лише на декількох аспектах складної проблеми асиміляції національних громад Львова: суспільне просування як передумова асиміляції, релігійні конверсії, мішані шлюби.

Зі середини XV ст. міщанський стан Польського королівства став втрачати вагу в політичному житті держави. Розпочавши з усунення міщанського представництва від реальної участі у парламенті – сеймі, шляхта поступово позбавила міщан різних економічних та політичних прерогатив. Сеймовими конституціями кінця XV – першої половини XVI ст. їм заборонялося займати вищі щаблі державної і церковної влади, володіти земською нерухомістю, без обмежень проводити купецьку діяльність тощо¹⁵⁰. Зрозуміло, що за таких дискримінаційних обставин львівські міщани вдалися до пошуку правових і неправових шляхів переходу до

¹⁴⁸ Ethnicity. Theory and Experience / Ed. N. Glazer, D. Moynihan. – Cambridge, Mass., 1975; Założenie teorii asymilacji / Pod red. H. Kubiaka i A. Palucha. – Wrocław, 1980 (виклад основних теорій асиміляції та етнічних відносин у західних дослідженнях); Vos G., de. Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation. The Role of Ethnicity in Social History // Ethnic Identity, Creation and Accommodation / Ed. L. Romanucci-Ross and G. de Vos. – Walnut Creek; London; New Delhi, 1995. – P. 15–47; Kłosowska A. Kultury narodowe u korzeniu. – Warszawa, 1996.

¹⁴⁹ Див. наше видання, с. 289, 291.

¹⁵⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. V. – С. 233–236; Bogucka M., Samsonowicz H. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. – Wrocław etc., 1986. – S. 321–323.

лав привілейованого шляхетського або духовного стану (звісно, католицького віровизнання). Першими, окрім власне польських міщан, почали “похід у шляхту” багаті німецькі міщани ще у XV ст.¹⁵¹ Здобувши польське шляхетство й пов’язані з ним суспільні блага, увійшовши в родинні стосунки з польською шляхтою, колись німецькі міщани, котрі були католиками, легко асимілювалися не лише політично, але й культурно. “Полювання за шляхетством” тривало і в XVI ст., хоча й не так активно, оскільки вже діяли сеймові заборони на отримання шляхетства.

Члени інших національних громад, які були впливовими у своєму середовищі і могли мріяти про подальше суспільне просування, не досягали шляхетської гідності (за невеликим винятком¹⁵²) передовсім через суворі обмеження, коли вже не король, а тільки сейм приймав рішення про надання шляхетства. У другій половині 50-х рр. XVII ст. завдяки різним заслугам перед Польською державою кілька руських (українських та грецьких) міщан отримали шляхетську гідність: брати Стрілецькі (Красовські), Юрій Папара, Ян Мазаракі та деякі інші¹⁵³. Більшість з них зникли з львівського виднокола, очевидно, ставши лояльними польськими шляхтичами. Лише нащадки Юрія Папари ще в XVIII ст. зберігали львівську нерухомість і брали участь у діяльності Ставропігійського братства.

Вірменські представники доволі рідко одержували шляхетство протягом XVI–XVIII ст., про що свідчать життєписи найвизначніших вірмен, написані С. Барончем¹⁵⁴. До 1772 р. шляхтичами стали: Миколай Гадзевич (1654 р.), Ян Торосович (1658 р.), Захарій Задикевич (1673 р.), Бернард Бернатович (1676 р.)¹⁵⁵. Ян Вартерисович, найбагатший львівський міщанин, котрий заплатив найвищу суму викупу в 1655 р. та був кредитором польського короля Яна Казимира, вибором шляхетський титул у 1654 р.¹⁵⁶ Як і в українців Львова, у вірмен (і то лише в найзаможніших) тільки в другій половині XVII ст. з’явилася можливість просунутися по щаблях суспільної драбини. Новонобілітовані, а особливо їхні нащадки поступово або й зразу втрачали зв’язок з вірменською громадою у Львові. Бернард

¹⁵¹ Skoczek J. Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich. – S. 28–29.

¹⁵² Грецький купець, державець митниць Руського воєводства, найбагатший мешканець Львова Костянтин Корнякт отримав нобілітацію у 1571 р. (Urban W. Korniakt Konstanty (ok. 1520–1603) // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1968. – Т. XIV/1. – S. 82–83).

¹⁵³ Łoziński W. Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – S. 333; AGZ. – Т. X. – N 4719, 4730.

¹⁵⁴ Barącz S. Żywoty sławnych ormian w Polsce. Більшість шляхетських титулів львівські вірмени здобули у перші роки австрійського панування.

¹⁵⁵ Ibid. – S. 74–75, 136, 337, 395.

¹⁵⁶ AGZ. – Т. X. – N 4511.

Бернатович після nobilitacji змінив прізвище на Бернацький та “від’єднався від своєї нації”, сини Яна Вартерисовича також позбулися прізвища батька й стали шляхтичами Слоневськими¹⁵⁷. Інші багаті та впливові при королівському дворі вірмени задовольнялися численними званнями королівських секретарів, перекладачів, референдарів, слуг, факторів, суперінтендантів тощо, займали найвищі уряди в магістратах інших великих міст¹⁵⁸. Однак у Львові вірменські старші змогли посісти місця у міській раді аж в австрійські часи. Така позиція польських патрициїв, що й у XVIII ст. чулися економічно загроженими з боку вірменських купців, утворювала вже штучні бар’єри між поляками та дуже засимільованою громадою вірмен.

Члени єврейської громади у Львові також використовували шанси підвищити свій соціальний статус, найнижчий серед національних і релігійних громад Речі Посполитої. Першим необхідним кроком у шляхетські ряди для євреїв було прийняття католицької віри. Але на це, як побачимо далі, зважувалося мало послідовників Мойсейового закону. Заможні львівські євреї здобували впливи при королівському дворі подібно до вірмен і ставали королівськими слугами (слугами двору), банкірами, митниками, факторами, суперінтендантами¹⁵⁹. Якщо особливістю вірменського просування до королівського двору, окрім надання кредиторських послуг, було добре знання східних мов, то євреї зі Львова часто ставали особистими банкірами та лікарями польських королів і магнатів. Найбільш відомим з них був Емануель де Йона – особистий лікар короля Яна III Собеського¹⁶⁰. Наближення до влади не стимулювало асиміляційного руху в єврейському середовищі. Той же Емануель де Йона після смерті короля зайнявся енергійною діяльністю у львівській єврейській громаді, де тривалий час був старшим.

Релігійні конверсії стали переконливими свідченнями та небезпідставними доказами асиміляційних процесів у національних громадах Львова¹⁶¹. З огляду на майже цілковиту відсутність церковних документів,

¹⁵⁷ Barącz S. Żywoty sławnych ormian w Polsce. – S. 75, 351.

¹⁵⁸ Ibid. – S. 117 (Якуб Дерякубович – краківський райця у 1701 р.), 179 (Гжегож Лишкевич – бурмістр у Старій Варшаві 1750 р.), 237 (Гжегож Муратович – райця у Любліні 1717 р.).

¹⁵⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 403, с. 2402–2404 (Ісаак Абрагамович Лахманович – королівський фактор та слуга у 1654 р.); AGZ. – Т. X. – N 4525 (Лахман Іцкович – королівський слуга з 1655 р.), 6820 (Давид з сином Ізраїлем – слуги королівського двору з 1721 р.).

¹⁶⁰ Меламед В. Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века). – С. 91.

особливо для XVI ст., найдоцільніше звернутися до збережених актових джерел. За дослідженням І. Крип'якевича у документах XV – першої половини XVI ст. серед львівських українців було занотовано шість неофітів з “*ex fide graeca* (з грецької віри)”¹⁶². Всі вони приймали нове хрещення (“вихрещувалися”) на латинський обряд, одержуючи при цьому нові хресні імена латинського календаря. Такий обряд чинився над неофітами навіть у супереччю буллі папи від 1503 р., якою заборонялося вдруге хрестити православних¹⁶³. У міських актах за 1550–1586 рр. з більш ніж 2,5 тис. записів, де фігурують кількості українців зі Львова, виявлено три згадки про неофітів¹⁶⁴. Для руської міщанської суспільності такі випадки виглядали незвично, чинячи їй своєрідний “виклик”. Омелян, чільний діяч української громади, мешканець вулиці Руської, після прийняття його дружиною католицької віри дав їй розлучення і виділив їй третину майна, як цього вимагало право¹⁶⁵.

За даними прийнять до міського права, упродовж XV–XVI ст. 14 неофітів з православ'я стали львівськими міщанами (більшість з них були прибульцями до Львова)¹⁶⁶. Однак до кінця XVI ст. їхнє число зменшувалося, а в період 1571–1604 рр. – взагалі зійшло на нуль, що пояснювалося не здобуттям економічної рівності, як уважав А. Гілевич, а посиленням внутрішньої згуртованості громади завдяки поширенню братського руху та встановленню Львівського єпископства у 1539 р.

Зміна віровизнання через прийняття хрещення траплялася в XVI ст. порівняно рідко. Проте існував ще один спосіб зміщення культурних та національних орієнтирів – мішані шлюби, передумовою яких було спільне проживання на одній території представників різних громад, насамперед

¹⁶¹ Нещодавно з'явилася піонерська розвідка Наталі Яковенко про релігійні конверсії православної шляхетської еліти Волині та Наддніпрянщини, в якій дослідниця виразно демонструє складність та неоднозначність асиміляційних процесів: *Яковенко Н.* Релігійні конверсії: спроба погляду зсередини // *Ї ж.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 13–79. Що ж до іншого стану ранньомодерного суспільства – міщан, то асиміляційні процеси у цьому середовищі помітно відставали, відрізняючись водночас від аналогічних явищ у соціально привілейованих шляхетських і магнатських елітах.

¹⁶² *Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 79–80.

¹⁶³ Там само. – С. 80.

¹⁶⁴ ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 11, с. 1729–1730 (Олена-Гелена – жінка Бартоломея золотаря, 1553 р.); спр. 12, с. 1073 (Алена, колишня дружина Міська з Волиці й теперішня дружина Каспара Дроздовського, 1558 р.); спр. 15, с. 1077 (Йоан-Янко, колишній слуга Костянтина Корнякта, 1572 р.).

¹⁶⁵ *Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 80.

¹⁶⁶ *Gilewicz A.* Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604. – S. 412.

українців і поляків на львівських передмістях та в селах.

Згідно з раецькими книгами, у першій половині XVI ст. змішаних шлюбів було дуже мало, про що свідчили одноетнічні імена подружжів та їхніх дітей¹⁶⁷. Культурний вплив польського оточення виявлявся у появі невеликої кількості імен, які прийнято було давати при хрещенні у костелі: Станіслав, Єва, Адам тощо. В наступний період 1550–1586 рр. у раецьких книгах подано 25 записів, що вказували на можливі міжконфесійні подружні пари¹⁶⁸. Здебільшого тут занотовувалися повторні шлюби вдівців та вдів. У 68 % випадків українки виходили заміж за поляків і в 32 % – польські жінки або дівчата обирали за наречених українських суджених. Непрямою вказівкою на змішаність шлюбів стали й різноетнічні імена братів і сестер (Ян та Маруся, Сигізмунд і Сенько, Анастасія та Валентин¹⁶⁹ тощо). Напевно, це були діти від двох і більше шлюбів батьків, що було досить поширено через значну смертність у тіснєві великого міста.

Трохи відмінна ситуація з мішаними шлюбами задокументована у середмісті: за метричними реєстрами шлюбів львівської латинської катедри 1554–1591 рр., на 4 893 укладених шлюби припало тільки п'ять мішаних (0,1 %) (по два польсько-українські, польсько-грецькі та один польсько-вірменський)¹⁷⁰. Зрозуміло, що у сегрегаційному середмісті, де розташовувалися всі центри громадського життя національних громад, укладення мішаних шлюбів сприймалося неприхильно. Так, у 1573 р. римо-католицький консисторський суд розпочав судову справу проти мішаного подружжя Івана маляра та Ядвіги¹⁷¹. Їх звинуватили в тому, що вони взяли шлюб у церкві всупереч ухвалам Тридентського собору.

Майже всі виявлені нами мішані шлюби укладалися між мешканцями передмість і міських сіл, де не існувало такої сегрегації в розселенні за національною ознакою, як у середмісті. І все ж один випадок вийшов поза межі згаданої схеми. У 1574 р. Ядвіга, вдова львівського міщанина та заможного купця Альберта Алляндта, одружилася з українським крав-

¹⁶⁷ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 354–383 (іменний покажчик).

¹⁶⁸ Йоан Потулай та Палажка русинка (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 11, с. 1191); Бартек та Маруся Лавришкова (Там само. – Спр. 12, с. 680); Анна Янова Пилипова та Ян Чорний (Там само. – С. 1287); Лавришко Терешкович і Доротія Заськовчанка (Там само. – Спр. 15, с. 414) та ін. Оскільки у збережених метричних реєстрах латинської катедри за 1554–1591 рр. ці шлюби не зареєстровані (Ossol., sygn. 826), то, найімовірніше, вони відбулися у львівських руських церквах.

¹⁶⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 13, с. 663; спр. 16, с. 254.

¹⁷⁰ Ossol., sygn. 826, k. 53v, 62, 69, 71, 89v.

¹⁷¹ Archiwum archidiecezji Lwowskiej w Krakowie. – Księgi konsystorskie, sygn. 5, k. 156–156v. Висловлюю подяку В. Александровичу за повідомлення про цей факт.

цем, у майбутньому діяльним членом та керівником Успенського братства Дмитром Красовським¹⁷². Від першого шлюбу в неї була малолітня дочка Катерина, яку нове подружжя хотіло взяти в опіку. Однак до міської ради звернувся Вільгельм Алляндт, брат попереднього чоловіка Ядвіги, зі своєю претензією на опікунство. Він мотивував свій крок тим, що “схизматик” не може бути добрим опікуном та вихователем для католицької дівчини. Йому, очевидно, більше йшлося про матеріальну вигоду, адже після встановлення опіки над племінницею Катериною В. Алляндт отримав би право розпоряджатися до її повноліття двома третинами майна його брата, тоді як вдові належалося володіти тільки третьою спадку чоловіка. Магістрат видав ухвалу на користь В. Алляндта, відмовляючи Д. Красовському в дозволі на опіку, бо “pro diversitate eiusmodi religionis tutelam eam sine notabili susceptione gerere non potest (при різниці у релігії цю опіку не може нести без помітної підозри)”¹⁷³. В ухвалі райців згадувався приклад іншого резонансного мішаного шлюбу, вже католика та вірменки. Анна Кохнова після одруження з польським патрицієм перейшла з вірменського віровизнання на католицьке, і через це вірменські старші позбавили її нащадків будь-якого успадкування після смерті її вірменських родичів.

Під 1641 р. львівський хроніст Ян Томаш Юзефович розповів про цікавий факт вінчання у передміській церкві Воскресення католика та православної¹⁷⁴. За словами хроніста, духовний католицький суд покарав православного священика (як саме, щоправда, не повідомлено). Збережені акти латинського консисторського суду за цей час дозволили нам конкретніше дізнатися про хід та результат цієї справи. Насправді, у судовому процесі мова йшла про одруження двох польських ремісників з львівського передмістя, Яна Трача та Амброзія Патковського, з руськими дівчатами, імена котрих у документі не згадані¹⁷⁵. Про цю “крамолу” швидко стало відомо у львівських католицьких духовних колах. Парох костелу Марії Сніжної, вікарій катедрального храму Мартин Роговський звернувся до

¹⁷² ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 16, с. 264.

¹⁷³ Там само. – С. 320.

¹⁷⁴ *Józefowicz J. Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690.* – S. 47.

¹⁷⁵ Archiwum archidiecezji Lwowskiej w Krakowie. – Księgi konsystorskie, sygn. 9, k. 109v. Цікаво, що поряд зі справою воскресенського священика в акти латинського консистора була внесена справа проти писаря консисторії, пароха з Чишків Станіслава Родишевського, якому, серед іншого, закидалося те, що він вносив записи до книг про шлюби католиків “схизматичькими” священиками, хрещення ними немовлят тощо (Ibid. – К. 116v–118). Очевидно, обидві справи були пов’язані між собою, але процедурно вони розглядалися окремо, бо С. Родишевського звинувачували й у інших злочинах.

львівської римо-католицької консисторії з оскарженням дій священника Воскресенської церкви о. Йоана. Суд, визнавши руського священника винним, наказав йому найближчої неділі оголосити в церкві про заборону одружуватися православним з католиками. Сам священник мав відсидіти у вигляді ув'язнення при своїй церкві одну добу та видати 5 гривень на оздобу цього храму¹⁷⁶. Таке втручання римо-католицького суду у духовні справи православної конфесії в Львові було звичним у XV – першій половині XVI ст. до встановлення Львівського єпископства 1539 р. У XVII ст. воно траплялося лише тоді, коли після смерті львівського православного єпископа ще не було обрано та висвячено його наступника. Саме перед висвяченням на єпископа Арсенія (Желіборського) в листопаді 1641 р.¹⁷⁷ і стався цей епізод з втручанням римо-католицького духовного суду в справи православного населення.

Для другої половини XVII–XVIII ст. збереглися метричні книги зі щорічними записами шлюбів двох існуючих тоді львівських латинських парафіяльних костелів* – латинської катедрі у середмісті та Марії Сніжної на передмісті поблизу Краківської брами, аналіз яких дає уявлення про асиміляційні тенденції у Львові. У римо-католицькій катедрі, згідно із записами метричної книги шлюбів за 1668–1693 рр., одружилася 2 371 пара¹⁷⁸, 55 з них (2,2 %) були мішаними, з яких 49 виявилися польсько-українськими (додаток 1: табл. 18). Проте, зазначимо, не всі новопошлюблені були вихідцями з міщанського середовища Львова, оскільки у престижній архієпископській латинській катедрі одружувалося багато шляхтичів та шляхтянок з навколишніх земель. Так, зокрема, із 23 мішаних шлюбів у 1668–1674 рр. у 5 випадках обоє або, принаймні, хтось із наречених були шляхетського роду з-поза Львова.

На відміну від практики XV – першої половини XVI ст., при укладенні

¹⁷⁶ Archiwum archidiecezji Lwowskiej w Krakowie. – Księgi konsystorskie, sygn. 9, к. 115v–116v.

¹⁷⁷ Львівський єпископ Єремія (Тисаровський) помер 1 березня 1641 р., а його наступник, Арсеній (Желіборський) був обраний львівським єпископом на єпархіальному соборі 5 квітня і хіротонізований у листопаді 1641 р. (*Кметь В.* “Життєписи львівських єпископів грецького обряду” – пам’ятка української історіографії другої половини XVII ст. // *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura.* – Kraków, 2002. – Т. IV. – С. 69). Саме в міжчассі цих подій римо-католицький консисторський суд намагався привласнити владу над православними духовними особами. Однак після того як владика Арсеній (Желіборський) утвердився на своїй посаді, у консисторських актах подібних справ уже не фіксувалося.

* Тільки 1763 р. за львівського архієпископа Героніма (Сераковського) була проведена реформа, за якою у Львові поряд з двома існуючими створювалися інші латинські парафії на передмістях: Св. Марії Магдалени, Св. Марка, Св. Антонія, Св. Анни та ін.

¹⁷⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 618, оп. 2, спр. 2632, арк. 1–85.

шлюбу в римо-католицькому храмі формально обходилося без релігійних навернень. Молодий чи молода “руської” релігії зобов’язувалися і склали присягу про те, що вони виконуватимуть “усе належне до католицької віри”, особливо умову, щоб майбутні діти від шлюбного ложа були хрещені у католицькій вірі. Але таке зобов’язання занотовано лише у половині метричних вписів. Маргінальний характер мішаних шлюбів засвідчував той факт, що серед прізвищ мішаних подружжів не було представників із заможних руських родин із середмістя та членів Ставропігійського братства. Нечасті згадки про походження молодих стосувалися головно мешканців Галицького та Краківського передмістя¹⁷⁹.

У першій половині XVIII ст. число мішаних польсько-українських шлюбів у латинській катедрі залишалося стабільним, не перевищуючи 2 % річно (додаток 1: табл. 18). Однак зі середини XVIII ст. помітна тенденція до почастішання мішаних шлюбів польського та українського населення, число котрих уже перевищило 5 %.

На парафії Марії Сніжної на Краківському передмісті у 1696–1772 рр. обвінчалася 3 020 пар, з яких 224 (7,41 %) були українсько-польськими (додаток 1: табл. 19). На відміну від середміської парафії латинської катедрі, число таких шлюбів на передмісті було вищим на 2–3 %. Активне зростання мішаних шлюбів у цій передміській парафії помітне вже у 20-х рр. XVIII ст. Більшу їх кількість на передмісті зумовлював, очевидно, мішаний характер проживання різних етносів. Треба також зауважити, що львівська передміська латинська парафія включала духовну опіку над вірними Католицької церкви у близьких до Львова селах Кривчицях, Збоїськах, Лисиничах, Грибовичах та ін. Власне вони давали значний відсоток мішаних шлюбів (23 % загалу всіх шлюбів). Костел Марії Сніжної, як і міська латинська катедрі, теж була престижним місцем для укладення шлюбів дрібної околичної руської шляхти Львівської землі (11 %), яка осідала й у шляхетських та магнатських дворах на передмісті.

Активізацію асиміляційних процесів серед своєї пастви зауважили духовні пастирі українського населення. 1757 р. єпископи Унійної церкви Київської митрополії з великим занепокоєнням інформували Апостольський престол, що за останні 15 років близько 100 тис. їхніх вірних перейшло на латинський обряд¹⁸⁰. Немає досліджень, щоб перевірити вірогідність цієї цифри, ймовірно, вона перебільшена, але вже саме звернення єписко-

¹⁷⁹ ЦДА України у Львові. – Ф. 618, оп. 2, спр. 2632, арк. 45 (Валентин Суховірх “грецької віри” та Катерина Вояховська з Галицького передмістя); Арк. 70 (Ян Пехота та Анна Романовна “грецької віри” з Краківського передмістя).

¹⁸⁰ Śliwa T. Kościół greckokatolicki w latach 1696–1764 // Historia Kościoła w Polsce. – Poznań; Warszawa, 1974. – Т. I. – Cz. 2. – S. 478.

пів вказувало на пришвидшення асиміляційного руху в українському середовищі, зокрема й у Львові¹⁸¹.

Занепокоєння львівського владики Лева (Шептицького) зменшенням своєї пастви вилилося у його розпорядженні подати реєстр осіб, які перейшли в Львівській, Галицькій та Кам'янець-Подільській єпархіях з греко-католицького обряду на латинський у 1758–1765 рр.¹⁸² У реєстрі, що складався за свідченнями парафіяльних священників, записано імена та прізвища 18 чоловіків та жінок, котрі змінили обряд у Львові. Звідси можемо зробити висновок, що кожного року в місті змінювало обряд близько двох осіб. Порівнявши їхні прізвища з прізвищами мішаних подружжів, з'ясуємо, що львівські греко-католицькі священники не включили приклади з таких шлюбів у реєстри про зміну обряду в їхніх парафіях. Адже тільки за 1758–1765 рр. у латинській катедрі було повінчано в мішаних шлюбах 51 представника Унійної церкви, що становило понад 5 % від загалу одружених у цей час.

З останньої третини XVIII ст. до нас дійшла єдина збережена метрична книга шлюбів, хрещень та реєстрації померлих катедрального храму Св. Юрія (Юра) Унійної церкви за 1770–1785 рр.¹⁸³ На прикладі одружень та хрещень розглянемо асиміляційні процеси в українській громаді львівського передмістя в останні роки польського панування. У цю метричну книгу в 1770–1772 рр. священники занесли відомості про 56 хрещень. Чотири дитини (7 %) народилися у мішаних шлюбах українців і поляків. У репертуарі хресних імен уже важко вирізнити власне українські. Майже зникають такі часті у XVI–XVII ст. Стецьки, Яцьки, Васьки, Івани та інші яскраво виражені етнічні імена і починають переважати загальнохристиянські, що побутували й у католицькій громаді: Андрій, Михайло, Григорій, Анна, Катерина, Маріанна тощо.

Із 14 зафіксованих шлюбів у церкві Св. Юра в 1770–1772 рр. два (14 %)

¹⁸¹ Зазначимо тільки, що польський дослідник Август Фенчак написав декілька статей про взаємостосунки двох обрядів Католицької церкви у XVIII ст.: *Fenczak A. Stosunki między obrządkami Kościoła katolickiego na Rusi Czerwonej w połowie XVIII wieku // Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. – Lublin, 1973. – R. 1971. – N 20. – S. 38–42; Ejust. Z dziejów inicjatyw polskich na rzecz uregulowania stosunków między obrządkami Kościoła katolickiego (Artykuły arcybiskupa Jana Skarbka z 1714 roku) // Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym. – Przemyśl, 1990. – T. 1. – S. 167–180. Цю тему з церковно-правового погляду також висвітлено в: *Mudryj S. De transitu ad alium ritum (a bysantino-ucraino ad ritum latinum). – Romae, 1973. – P. 24–51.**

¹⁸² *Connotatio injuriarum, variorumque praejudiciorum, per clerum et populum ritus latini clero, populo et ipsimet ritui graeco, cum S. Romana sede unito, in diaecesibus Leopoliensi, Haliciensi et Camenecensi Podoliae illatum ab anno Christi 1758 ad praesentem 1765 // АЮЗР. – Ч. I. – Т. IV. – С. 521–580.*

¹⁸³ ЦДДА України у Львові. – Ф. 201, оп. 4-а, спр. 3393.

були мішані. Одружилися з українськими дівчатами двоє поляків, парафіяни близького костелу Св. Марії Магдалени – Ян Крвостек та Францішек Пйотровський¹⁸⁴. Для пошлюблення в церкві Св. Юра вони отримали окремі дозволи-свідоцтва від о. Себастьяна з римо-католицької парафії Св. Марії Магдалени. У них зазначалося про відсутність канонічних заперечень проти шлюбу й про те, що про нього тричі оголошувалося в костелі*. Цікаво, що подібний дозвіл, але вже на поховання померлого, одержала від отців домініканців на цій же парафії у 1771 р. родина Іллі, єпископського кухаря, вірного греко-католицького обряду, та Маріанни, вірної латинського обряду, коли померла їхня дочка Маріамія і вони вирішили її відспівати у церкві¹⁸⁵. Ці уривкові свідчення про асиміляцію в українському середовищі, що посилювалися упродовж XVIII ст., особливо після Замойського собору 1720 р., підтверджувалися й іншими джерелами. На юридіці при церкві Св. Юра від кінця XVI ст. записи судових книг здійснювалися руською мовою, та саме в середині XVIII ст. писарі перевели діловодство на польську мову**. На зростання кількості релігійних переходів серед українців вплинуло розширення (з 13 до 27) мережі римо-католицьких монастирів у другій половині XVII – XVIII ст. (карта 2), що вели активну місійну працю, утім не лише серед українського населення.

Перші відомі нам конверсії у львівській вірменській громаді датуються ще кінцем XIV–XV ст.¹⁸⁶ Унаслідок вдалої місійної діяльності католицьких орденів домініканців, францисканців серед жертводавців зустрічаємо кілька вірмен¹⁸⁷. Завдяки економічному підґрунтю та судово-адміністративній автономії вірменська громада у Львові довгий час зберігала і збільшувала свою чисельність, осівши у кварталах у середмісті та на Краківському

¹⁸⁴ ЦДДА України у Львові. – Ф. 201, оп. 4-а, спр. 3393, арк. 25–25зв.

* У XVIII ст. діяло правило, що чітко фіксувалося у книгах шлюбів у храмах як латинського, так і греко-католицького обрядів: молодий завжди йшов до шлюбу у парафії молодої, а оголошення про шлюб парохі давали в обох храмах.

¹⁸⁵ ЦДДА України у Львові. – Ф. 201, оп. 4-а, спр. 3393, арк. 35зв.

** Книги святоюрської юридіки готує до друку з передмовою та коментарями вчений секретар НТШ у Львові Олег Купчинський.

¹⁸⁶ До уваги не взято короткочасної діяльності осідку вірменських уніатів-василіан при костелі Св. Івана Хрестителя на передмісті після захоплення Львова Казимиром III, бо на переломі XIV–XV ст. їх там уже не було (*Stoń M. Wspólnoty religijne w XV-wiecznym Lwowie // Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu. – Toruń, 1996. – Т. 1. – S. 121.*)

¹⁸⁷ *Trajdos T. Dobroczyncy mendiķantów średniowiecznego Lwowa // Społeczeństwo Polski średniowiecznej. – Warszawa, 1999. – Т. VIII. – S. 249–250.* Найщедрішим доброчинцем був вірменин Черкіс (чи Ченкіс), який подарував монастирю францисканців підльвівське село Козельники (*Ibid.*).

передмісті. Як показав уже наведений приклад з вірменкою-конвертиткою Анною Кохною з XVI ст., нащадки котрої втратили спадкоємність у вірменських родичів, старші громади намагалися правовими засобами запобігти зміні віросповідання. Тільки прийняття унії єпископом Миколаєм (Торосовичем) у 1630 р. стало тим переломним моментом, після якого релігійна та національна спаяність їхньої громади дала тріщини.

Протоколи засідань вірменських старших (з 1686 р. – суддів), а також записи тестаментів (духівниць) та шлюбних контрактів XVII – XVIII ст.¹⁸⁸ дозволяють частково прослідкувати процес акультурації та асиміляції “зсередины”. Аналіз змісту вірменських духівниць першої третини XVIII ст.¹⁸⁹ підводить нас до висновку про культурну та релігійну дуалістичність тих, котрі уклали ці документи – більшість вірмен перед смертю робили пожертви як вірменському духівництву (архієпископові, суфрагану, священникам), вірменським релігійним установам (церквам, монастирям, братствам), так і римо-католицьким костелам, братствам і монастирям. Найчастіше вірмени заповідали гроші католицьким монастирям у Львові: оо. бернардинцям, домініканцям, єзуїтам, реформатам, августинам та ін. 1707 р. найбагатший львівський вірменський купець Домінік Богданович зробив заповіт, за яким значні пожертви отримали вірменські храми у Львові, Кам’янець-Подільському, Станіславові, Сучаві, Язлівці, а також львівські оо. бернардини, тринітарії; окремо згадувалося про передачу частини спадку його родичеві з ордену домініканців¹⁹⁰. У деяких вірменських заповітах, усе ж, не виявляємо згадок про пожертви на церкви та духівництву – ймовірно, їх склали менш заможні члени громади.

Після переходу на унію, особливо з другої половини XVII ст., багато вірменських юнаків прийняли монаший постриг у римо-католицьких монастирях Львова й інших міст Речі Посполитої¹⁹¹. Немало з них зробили блискучу духовну кар’єру, стали відомими вченими, проповідниками, богословами, котрі повертаючись до Львова пріорами католицьких монастирів, фактично не мали вже нічого спільного зі своєю національною

¹⁸⁸ Приклади аналізу та використання цих джерел подано в: *Дашкевич Я.* Армянское самоуправление во Львове в 60–80-х гг. XVII в. – С. 213–240; *Його ж.* Типологія актів з історії щоденного життя Львова: (Вірменська колонія кінця XVI – початку XVII ст.) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1999. – Вип. 3–4. – С. 169–199.

¹⁸⁹ Ossol., sygn. 1731. Не було змоги опрацювати духівниці та передшлюбні контракти кінця XVI–XVII ст., дві книги яких зберігаються у Відні у Бібліотеці мхітаристів, відділ рукописів (№ 441, 447), та одна – у Венеції у Бібліотеці мхітаристів, відділ рукописів (№ 1788) (*Дашкевич Я.* Типологія актів з історії щоденного життя Львова. – С. 170, 197).

¹⁹⁰ Ossol., sygn. 1731, k. 70–71.

¹⁹¹ Життя найбільш відомих з них описав у середині XIX ст. Садек Баронч, монах-домініканець вірменського походження: *Barącz S.* Żywoty sławnych ormian w Polsce; див.

громадою¹⁹². Такого релігійного поєднання та прийняття іншого обряду не помічаємо в українських львів'ян після акту прилучення до унії на початку XVIII ст.

Незвичним для українців релігійним синкретизмом просякнуті окремі фрази із заповітів львівських вірмен: “umieram prawdziwym katolikiem u synem posłusznym do kościoła Rzymsko-katolickiego (вмираю правдивим католиком та послушним сином Римо-католицької церкви)” (Миколай Манчукевич, 1719 р.)¹⁹³; “będąc w wierze s[więtej] katolickiej wychowany, w tej ze wierze świętej zys i umierac pragnę (вихований у святій католицькій вірі, у тій же святій вірі прагну жити та вмерти)” (Богдан Суहाгович, 1721 р.)¹⁹⁴. За своїм змістом і формою вірменські заповіти відрізнялися від тих, що були типовими у польському міському середовищі¹⁹⁵, адже львівські вірмени зі середини XV ст., за допомогою привілеїв та інших правових документів, виборювали собі особливий шлях успадкування майна за духівницями.

Записи про шлюбні угоди – кроронки (krogaŃy) – нотували переважно шлюби в рамках львівської вірменської громади. У другій половині XVII ст.

також.: *Rok B. Ormianie w Kościele rzymskokatolickim w XVIII w. // Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700–1939 / Pod red. A. Bilewicz i S. Wałasek. – Wrocław, 1998. – S. 19–29.* В. Александрович наголосив на інтенсивних контактах у першій половині XVIII ст. малярів вірменського походження, римо-католиків за хрещенням, братів Богушовичів з львівськими єзуїтами, які давали їм численні мистецькі замовлення (*Александрович В. Епілог львівського середовища малярів вірменського походження: майстри середини XVII – першої половини XVIII ст. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 143–150*). Назагал у середовищі вірменських малярів інтенсивніше проходили асиміляційні процеси, частіше укладалися мішані шлюби (*Александрович В. Львівські малярі кінця XVI ст. – С. 116; Його ж. Малярі вірменського походження у Львові перед серединою XVII століття // Мappa mundi. Studia in honorem Jaroslavi Daškevič septuagenario dedicata. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 542–543*), що опосередковано можна пояснити прийняттям вірменськими малярами західноєвропейської мистецької традиції на львівському ґрунті (*Александрович В. Львівські малярі кінця XVI ст. – С. 126*).

¹⁹² *Barącz S. Żywoty sławnych ormian w Polsce. – S. 103* (Клеменс Ходикевич, пріор у костелі Марії Магдалени у другій половині XVIII ст.), 117–119 (Антонін Дерякубович, пріор монастиря Божого Тіла у 1752 р.), 138 (Никофор Гадзевич, пріор у Жовкві 1738 р., в монастирі Божого Тіла – у 1744 р.) та ін.

¹⁹³ *Ossol., sygn. 1731, k. 168.*

¹⁹⁴ *Ibid. – K. 201.*

¹⁹⁵ *Wolański F. Postawa Ormian lwowskich wobec śmierci // Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700–1939 / Pod red. A. Bilewicz i S. Wałasek. – Wrocław, 1998. – S. 31–38.*

мішані шлюби з поляками були рідкістю (за 1668–1674 рр., наприклад, у метричній книзі латинської катедри зафіксовано тільки один шлюб римокатолика Лаврентія Маврика з Любомлі з вірменською дівчиною Барбарою Лушкевичівною¹⁹⁶). Однак через обмежений шлюбний ринок у все меншій за чисельністю вірменській спільноті, коли приплив вірменських мігрантів до Львова майже припинився, почали з'являтися й угоди про мішані шлюби. Характерний кронек був укладений у 1717 р. між жителем Ельблонга Вілімом Вільнером та вірменською родиною його нареченої Анастасії Вартановичової¹⁹⁷. Після одруження В. Вільнер обіцяв мешкати у Львові та займатися торговельними операціями. Крім цього, оскільки німець брав дружину з вірменського дому, то з часу одруження він мав дотримуватися всіх прав і статей вірменського права. А головною була та передшлюбна умова, яка стосувалася його переходу з лютеранства на католицьку віру¹⁹⁸.

У XVIII ст. вірменські дівчата з патриціанських родин усе частіше виходили заміж за польських шляхтичів, львівських патриціїв, проте більшість шлюбних контрактів укладалися між вірменськими нареченими. Проаналізовані документи відтворили асиміляційну ситуацію серед еліти вірменської громади у Львові, тимчасом у нижчих верствах цієї громади асиміляція проходила ще швидше й нагальніше, що важко прослідкувати у джерелах (додаток 1: табл. 18–19).

З чотирьох національних громад Львова єврейська виявилася найбільш відпiрною до асиміляційних процесів, залишаючись герметичною в культурному та релігійному житті. Слабкість асиміляційних впливів у ній зумовлювала повна соціальна структура єврейської громади (банкiри, багаті купці, лихварі, середній клас єврейства та єврейська біднота). Фактично, окрім польської, тільки українська та єврейська громада могли вважатися громадами з повною соціальною структурою. Вірменська громада у XVIII ст. її вже втратила, з повноцінної громади перетворившись у невелику групу, що швидко асимілювалася¹⁹⁹.

Серед львівських євреїв, хоча й доволі рідко, траплялися випадки конверсій, до Львова також прибували євреї-конвертити з інших міст та

¹⁹⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 618, оп. 2, спр. 2632, арк. 4зв.

¹⁹⁷ Ossol., sygn. 1731, k. 149–150.

¹⁹⁸ Загалом у Львові з 1639 до 1754 р. з лютеранства на католицьку віру перейшло вісім осіб: ЛНБ. – Ф. 132, спр. 112, арк. 72.

¹⁹⁹ Порівн.: *Belzyt L. Kraków i Praga około 1600.* – S. 274. На відміну від Львова, у Кракові та Празі тільки титульні нації – поляки, чехи – а також євреї мали структуровані

регіонів держави²⁰⁰. Про це дізнаємося з книг хрещень латинської катедри і, частково, книг прийнять до міського права. За XV–XVI ст. до міського права Львова було прийнято тільки 4 євреї-неофіти²⁰¹. Під 1629 р. у списках студентів Лейпцизького університету знаходимо прізвище Михайла Гелінгіуса, вихрещеного єврея зі Львова²⁰². Інше джерело – книги хрещень – містить значно повнішу інформацію: у період з 1640 до 1770 р. у Львові з юдаїзму на католицьку віру перейшло 92 євреї, з яких 23 жінки, а 15 осіб – з-поза меж Львова²⁰³. За спостереженням Д. Моравицької, у метричних записах XVIII ст. згадувалося про вік конвертитів – переважно 15–18 років²⁰⁴. Можна висловити думку про вдалу місійну діяльність римо-католицьких орденів серед єврейської молоді. На кількість конверсій впливали й інші чинники. Їхній пік (10 випадків) припав на рік найбільшого погрому єврейського населення у Львові – 1664 р. Скасування їхньої автономії (сейму) в межах Речі Посполитої у 1764 р. також сприяло активнішій зміні віросповідання: 1764 р. – 4 особи, 1766 р. – 3, 1767 р. – 3, 1769 р. – 3, 1770 р. – 5.

Релігійна конверсія навіть одного єврея віддавала голосним відлунням не тільки у міщанському суспільстві. Дуже часто хресними батьками на обряді конвертитів ставали політично впливові шляхетські урядники та магнати. У 1640 р. при хрещенні Якоба Абраха та його жінки Ребеки зі Сохачева хресними виступили Якоб Собеський, белзький воєвода, та Катерина Мястковська, жінка львівського підкоморія²⁰⁵. В аналогічній ситуації у 1684 р. хресним погодився бути руський воєвода Стефан Чарнецький.

Євреї змінювали свою релігію не лише на панівний католицизм – відомо кілька прикладів охрещення ними на православну віру. Наприкінці

громади, інші (німці, італійці, шотландці тощо) були етнічними групами, котрі швидко піддавалися на асиміляційні впливи. З огляду на це, не можна повністю погодитися з основним висновком автора про те, що міські агломерації Кракова та Праги склали “цілісні організми, не роздерті внутрішньо через етнічні поділи, в яких з існуючої мозаїки культур творилися нові категорії” (Ibid. – S. 288), а також з віднесенням Львова з його набагато складнішою етнічною структурою до того ж типу міських осередків Центрально-Східної Європи (Ibid. – S. 291).

²⁰⁰ Загальна ситуація єврейських релігійних конверсій у Речі Посполитій відтворена в: Goldberg J. *Żydowsy konwertycy w społeczeństwie staropolskim // Społeczeństwo staropolskie*. – Warszawa, 1986. – Т. 4. – S. 195–248.

²⁰¹ Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604*. – S. 412.

²⁰² Лоський І. *Українці на студіях в Німеччині в XVI–XVIII ст.* // ЗНТШ. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 101.

²⁰³ ЛНБ. – Ф. 132, спр. 112, арк. 68–70.

²⁰⁴ Там само. – Арк. 68.

²⁰⁵ ЦДДА України у Львові. – Ф. 618, оп. 2, спр. 2629, арк. 428зв.

XVI ст. єврей прийняв православну віру й невдовзі неофіт Васько став священником у близькому до Львова містечку Гологори, де показав себе палким прихильником культурно-релігійних реформ, упроваджуваних Львівським Ставропігійським братством²⁰⁶. Під 1641 р. у львівських гродських книгах в одній зі судових справ йшлося про неофіта Матія Рубена, “ex Judeo Ruthenus (з єврея русина)”²⁰⁷. Проте цей неофіт виявився нестійким у новій вірі, позаяк він, як стверджують гродські акти, нібито за намовою єврея з передмістя Боруха, викрав Святі Дари з храму під час прийняття причастя. Позивачами стали не православні священники, а римо-католицький капітул та міська рада Львова, бо це викрадення відбулося у костелі Св. Станіслава²⁰⁸. Єврей Борух змушений був утікати зі Львова через загрозу смертної кари, а конвертит Матій, згідно з вироком міського суду, за злочин святотатства був спалений²⁰⁹.

Конверсія кожного єврея досить боляче сприймалася в єврейському середовищі. Окрім цілковитої обструкції й виключення з національної громади, нерідко робилися спроби повернути “заблуканого” на “істинну дорогу”. У 1728 р. пройшов резонансний судовий процес зі смертними вироками над чільними діячами львівського єврейського кагалу братами Райцесами, котрі намагалися знову навернути на віру Мойсея конвертита Яна Филиповича²¹⁰.

Незважаючи на згадані конверсії, львівська єврейська громада продемонструвала високу внутрішню стійкість проти асиміляційних процесів. Найсильнішим випробовуванням для вірності львівських євреїв закону Мойсея виявився так званий диспут у 1759 р. з представниками єврейської секти Якуба Франка (“контргалмудистами”)²¹¹. Вони звинувачували ортодоксальних євреїв у ритуальних злочинах (споживання крові християн, поганьблення їхніх символів тощо), водночас у місті розпалювалася антиєврейська атмосфера, що поєднувалася з гострою економічною боротьбою в місті. Після безплідного диспуту франкісти, які походили здебільшого з містечок Поділля, у 1759–1760 рр. почали масово приймати католицьку

²⁰⁶ *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – С. 60; *Ісаєвич Я.* Between Eastern Tradition and Influences from the West: Confraternities in Early Modern Ukraine and Byelorussia // *Ricerche Slavistiche*. – Roma, 1990. – Vol. 37. – P. 282.

²⁰⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 392, с. 628–632, 887–889.

²⁰⁸ Там само. – С. 628.

²⁰⁹ *Козицький А., Білостоцький С.* Кримінальний світ старого Львова. – Львів, 2001. – С. 128.

²¹⁰ *Balaban M.* Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. – S. 34–37; *Балабан М.* Из прошлого “Еврейской улицы” во Львове (XVII–XVIII в.). – С. 242–246.

²¹¹ *Kraushar A.* Frank i frankiści polscy. – T. 1. – S. 149–153.

віру. Але у середовищі семитисячної львівської єврейської громади, що перебувала під потужним психологічним та релігійним тиском, у цей час майже не було випадків конверсій²¹².

5. “Націотопографія”

Для аналізу розміщення національних громад у Львові скористаємося елементами соціотопографічного методу, що дозволяє накладати соціальну, у даному разі, національну структуру, на просторовий розвиток міста²¹³. Питальник²¹⁴ передбачатиме з’ясування таких моментів: територіальний розвиток міста, розташування і забудова вулиці, площі чи оселі, кількість будинків чи ділянок, сакральні й громадські об’єкти. Львівські фінансові та інші допоміжні джерела масового характеру XVI–XVIII ст.²¹⁵ дають змогу провести соціотопографічний огляд середмістя та передмість²¹⁶.

Топографічне розміщення національних громад у Львові почало ви-

²¹² Д. Моравицька повідомляє про 6 львівських випадків з 514 конверсій франкістів (ЛНБ. – Ф. 132, спр. 112, арк. 75).

²¹³ Потребу розвитку соціотопографічних досліджень польських та українських міст описано в: *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne* / Pod. red. A. Gieysztor i T. Rosłanowskiego. – Warszawa; Poznań; Toruń, 1976; *Дашкевич Я.* Соціотопографія городів як напрямлення историко-краєведческих исследований // Первая всесоюзная научная конференция по историческому краеведению (г. Полтава, октябрь 1987 года). Тезисы докладов и сообщений. – К., 1987. – С. 71–72; *Roslanowski T.* Socjotopografia i urbanistyka Polski i Ukrainy w XIV–XIX/XX wieku (zagadnienia porównawcze) // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. – Warszawa, 1995. – Z. 1. – S. 3–7.

²¹⁴ Більш детальний формуляр для соціотопографічного дослідження людності середньовічного Ельблонга див.: *Czaja R.* Socjotopografia miasta Elbląga w średniowieczu. – Toruń, 1992. – S. 57.

²¹⁵ Джерелознавчий аналіз шосових реєстрів подано в: *Капраль М.* Станово-професійна структура населення Львова у другій чверті XVI ст. (за матеріалами міських рахункових книг) // *Україна в минулому*. – К.; Львів, 1994. – Вип. 6. – С. 8–9.

²¹⁶ Відносини власності у середмісті та на передмістях Львова для першої половини XVI ст. розкрито на основі соціотопографічного методу в: *Капраль М.* Власники нерухомості на львівських передмістях у другій чверті XVI ст. (за матеріалами чиншових реєстрів) // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 188–198; *Його ж.* Власники нерухомості середмістя Львова 30–40-х років XVI століття у світлі шосових реєстрів (соціотопографічний аспект) // *ЗНТШ*. – Львів, 1997. – Т. 233: *Праці Історико-філософської секції*. – С. 148–181.

значатися ще в XIII–XIV ст. У давньому княжому Львові під Високим замком, окрім руського населення, також проживали вірмени, євреї, караїми, татари, переселенці із західних країн. Юзеф Бартоломей Зіморович писав, що князь Лев при заснуванні, напевно, нового міста в долині річки Полтви поділив його “на чотири ділянки, тобто: для русинів, як своїх, (надано) сторону вигіднішу, зі сходу, для євреїв і подібних до них правовірних сарацинів – з полудня, для вірмен і татарів, що звикли до спільного товариства, визначено (ділянку) з півночі, а для себе і свого двору обрав Лев частину західну, бо попередньо вона вже була забудована замком”²¹⁷. Залишивши для археологів проблему точної хронологічної та просторової локалізації нового міста, зазначимо тільки, що характеристика розташування громад, наведена Зіморовичем, відповідала топографії нового міста, а не старого княжого. Вже в польський період у середмісті, фактично за тією ж схемою, виділяємо національні квартали: католицький – північно-західна ділянка з Низьким замком (цей квартал у княжі часи належав князеві), вірменський – північний район, руський – східний квартал (у старому княжому місті він лежав у західній частині, навпроти Високого замку), єврейську ділянку знаходимо в південно-східному куті міських мурів.

Нове місто чи середмістя, оточене мурами, займало близько 50 га і було поділене на приблизно 250 ділянок (лат. *area*) під забудову²¹⁸. Первісна мережа ділянок зберегла свої риси до сьогодні, і це уможливило встановлення початкового розміру ділянки: 43,4x8,64 м²¹⁹. У фінансових книгах ґрунтова ділянка латинською мовою передавалася словом “*area*”, українським відповідником якого є “ґрунт”. З кінця XIV – початку XV ст. у письмових джерелах траплялися топоніми головних міських вулиць і площ міста: площа Ринок, вулиці Галицька, Татарська (Краківська), Шевська та ін., а також етнотопоніми – вулиця Жидівська, Руська, Вірменська (карта 1).

Безпосередньо за двома основними брамами міста, Галицькою та Краківською (Татарською), міщани взялися закладати городи, сади. Але у XIV–XV ст. передміські осаді чи оселі ще не були достатньо розвиненими (за винятком заселених із княжих часів підзамчанських земель навколо Високого замку), тому до середини XVI ст. не існувало чіткого поділу на передміщан і властиво міщан²²⁰. Привілеєм Казимира III від 17 червня 1356 р. міська громада наділялася 70 франконськими ланами земель навколо Львова, а за привілеєм того ж Казимира III від 27 липня 1368 р. місто

²¹⁷ Zimorowicz J. B. *Leopolis Triplex*. – P. 42.

²¹⁸ Трегубова Т., Мих Р. Львів. Архітектурно-історичний нарис. – К., 1989. – С. 46–47.

²¹⁹ Там само. – С. 47.

²²⁰ Gilewicz A. *Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604*. – S. 378.

володіло вже 170 франконськими ланами²²¹. Окрім цього, Владислав II Ягайло у 1415 р. надав Львову нові землі²²². Міщанам належало загосподарювати ці доволі значні приміські угіддя з луками, лісами, полями, озерами та ін.

Р. Зубик підрахував, що власне місто тримало у першій половині XVII ст. у своїх руках тільки 20 ланів, прибутки з яких йшли безпосередньо до міської скарбниці²²³. А інші землі були продані в приватну власність райцям і багатим міщанам, котрі засновували нові села та заселяли чиншовиків у старих осадах: Замарстинів (кінець XIV ст.), Клепарів (початок XV ст.), Кульпарків (1425 р.), Велике Головсько і Мале Головсько (1470 р.), Поріччя (1500 р.), Волиця (1503 р.), Брюховичі (1503 р.)²²⁴, а також деякі вулиці та фільварки. Окремо варто сказати про урочище Білогошу, яке згадувалося в магдебурзькому привілеї Казимира III від 1356 р. серед виділених місту 70 ланів. За ініціативою міської ради у 1463 р., тут осіло 7 “селян руснаків” на семи ланах, котрі сплачували 25 грошів річного чиншу²²⁵. До другої чверті XVI ст. ці землі частково були загосподарені: з’явилися фільварки, городи, луки і сади. 1507 р. райці придбали у власність міста також ближні села Сихів і Зубрю, прибутки від господарювання з яких використовувалися ними приватно²²⁶.

Заселення і загосподарювання львівського середмістя та околиць час-то ускладнювалося такими катаклізмами, як воєнні напади та пожежі. Лише наприкінці XV – на початку XVI ст. чотири рази (1498 р., 1509 р., 1514 р., 1524 р.) передмістя зазнавали відчутних спустошень після нападів військ татарського хана та молдавського господаря²²⁷. Натомість жителі середмістя, котрі рятувалися від воєнної загрози за міцними міськими укріпленнями, нічого не могли вдіяти проти пожеж дерев’яних будинків у самому

²²¹ Привілеї. – Т. 1. – С. 33–36. У літературі існує плутанина щодо кількості наданих Казимиром III міських ланів – 100 чи 170. На мою думку, остаточно її розв’язав на користь подвійного надання ланів (70 у 1356 р. та 100 у 1368 р.) Роман Зубик, який уважно проаналізував дані інвентарю 1608 р. (*Zubik R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635.* – S. 69).

²²² Привілеї. – Т. 1. – С. 62–64.

²²³ *Zubik R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635.* – S. 69.

²²⁴ [Anonim]. *Dobra gminy królewskiego stołecznego miasta Lwowa. Pogląd na ich historię, gospodarstwo i etnografię.* – Lwów, 1894. – S. IV–VIII. Про розвиток території давнього Львова писали: *Степанів О.* Сучасний Львів. – Львів, 1992. – С. 7–21; *Вуйцик В.* Територіальний розвиток міста Львова (до 1939 р.) // *Вісник Інституту Укрзахідпроектреставрація.* – Львів, 1997. – Ч. 8. – С. 41–48.

²²⁵ *Ibid.* – S. VII.

²²⁶ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 120–121; *Zubik R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635.* – S. 6.

²²⁷ *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – С. 115–116, 123, 126, 133.

місті. Особливо згубним було полум'я, що палало у Львові 1527 р.²²⁸ За свідченням очевидця, який вніс опис пожежі у міську книгу, майже всі будинки і навіть кам'яні вежі середмістя, а також обидва передмістя і село Знесіння були знищені вогнем. Випадково zostались непошкодженими міська ратуша, будинок, покритий черепицею, і три вежі навколо Низького замку²²⁹. З цього часу спеціальною ухвалою магістрату міщани зобов'язувалися будувати в середмісті виключно кам'яні будинки – кам'яниці (*lapidea*), щоб звести до мінімуму небезпеку нових пожеж.

У другій половині XVI – першій половині XVII ст. територія львівських передмість активно заселялася та розширювалася на ще не загосподарені терени міста. Найпевнішу інформацію про цей період подав нам інвентар 100 ланів, створений у 1608 р.²³⁰ На великому Галицькому передмісті існувало 5 осель чи осад, тоді як на меншому Краківському передмісті їх було 8 (*додаток 1: табл. 4*). За повідомленням Яна Альнпека, на початку XVII ст. на львівських передмістях разом зі старостинською юридикой стояло близько 1 500 будинків²³¹.

У першій половині XVII ст. передмістя досягли найвищої межі свого розвитку – як демографічно, так і територіально. Після знищення у середині століття передмість вони довго та повільно відбудовувалися, поки не повернули втрачені терени для господарської діяльності. Втім, відновлений вигляд львівських передмість набув іншого соціотопографічного виміру. Згідно з прийнятою у польській літературі класифікацією, передмістя Львова можна було назвати “резиденційно-городничо-рільничими”²³². Духівництво, насамперед римо-католицькі чернечі ордени, та шляхта здобували в міській ради чи у короля землі на передмістях та в середмісті й змінювали урбаністичну панораму Львова, споруджуючи монастирські комплекси, магнатські палаци, закладаючи сади, парки для відпочинку тощо.

Поступ латинізації на передмістях Львова супроводжувався зростанням кількості католицьких монастирів. У першій половині XVIII ст. у

²²⁸ Опис очевидця подано в: *Memorial pożaru miasta Lwowa / Wyd. K. Wadecki. – Lwów, 1927. – S. 27–30; Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 32–33 (український переклад).*

²²⁹ Львівський дослідник Роман Могитич вважає, що автор “*Memorialu pożaru miasta Lwowa*” значно перебільшив руйнівні наслідки пожежі з метою здобути від королівської влади якнайбільше привілеїв на користь міста (*Могитич Р. Яким був стольний Львів. До справи суперечки про львівське будівництво XIII–XIV ст. // Дзвін. – Львів, 1991. – № 6. – С. 129*).

²³⁰ Опубл.: *Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635. – S. 457–462.*

²³¹ Докладніше про це на с. 253.

²³² *Bogucka M., Samsonowicz H. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. – S. 503–504.*

львівському середмісті було 4 монастирі, на передмістях – 17, більшість з яких з'явилися у XVII – на початку XVIII ст.²³³ У 1760-х рр., як бачимо на першому детальному плані Львова, створеному Жаном ду Дефі (Десфілем), та на плані анонімного австрійського геометра від 1775 р.²³⁴, місто мало 27 римо-католицьких монастирів та 13 костелів²³⁵ (для порівняння: львівські греко-католики проводили богослужіння у 13 церквах, вірменокатолики – у 4 храмах, а євреї – у 3 синагогах, дві з яких стояли у середмісті, одна – на передмісті) (*карта 2*). Не меншою була територіальна експансія на міські землі шляхетських юридик. У 1768 р. на Краківському передмісті розташовувалося 24 великих юридики (на них мешкали чиншовики), 2 шляхетських дворики та 1 палац, на Галицькому передмісті – 16 юридик з чиншовиками та 111 шляхетських нерухомостей (105 дворів і двориків, 6 палаців)²³⁶. А тим часом міська юрисдикція все звужувалася і звужувалася – аж до зовсім невеликого масиву земель навколо мурів міста та розпорощених ділянок серед численних шляхетських і духовних юридик.

У львівському середмісті існувала виразна система національних кварталів ще у княжі часи, як стверджував Ю.-Б. Зімович. Найбільший *католицький квартал* охоплював приблизно 2/3 території середмістя, в якому у різні періоди XVI–XVIII ст. було від 160 до 170 будинків-кам'яниць, 3 костели (катедральний Успення Богородиці, Св. Катерини на Низькому замку, Св. Духа при міському шпиталі) і 2 монастирі з храмами (домініканців та францисканців) (*додаток 1: табл. 1б*). На відміну від загрозених ворогами передмість, число будинків та сакральних об'єктів середмістя у досліджуваній період майже не змінювалося. До переліку сакральних споруд, що постали у католицькому кварталі в XIV–XV ст.,

²³³ *Gromnicki T.* Lwów: Kościoły obrządku rzymsko-katolickiego // *Encyklopedia Kościelna*. – Warszawa, 1879. – Т. XII. – S. 472–481.

²³⁴ *Lemberg nach einer Österreichische Geometer in Jahre 1775 ausgeführten Aufnahme [in:] Lang Karol.* Die Belagerung von Lemberg im Jahre 1648 durch den Kosaken-Hetman Bogdan Chmielnicki // *Organ der Militär-wissenschaftlichen Vereine*. – Wien, 1890. – Bd. XLI. – Tafel 8. Цей план з 1775 р. використав без посилання на нього польський дослідник М. Дзедушицький у 1858 р. при реконструкції вигляду Львова до 1773 р., порівн.: *Czerner O.* Lwów na dawnej gusinie i planie. – Wrocław etc., 1997. – Plustracja 109.

²³⁵ *Мартинюк А., Тарас Я.* Перший детальний план міста Львова // *Народознавчі Зошити*. – Львів, 2000. – № 2. – С. 365–370. У переліку австрійського часу від 1774 р. занотовано 21 римо-католицький храм (ЛНБ. – Ф. 229, спр. 119, папка VI, с. 24).

²³⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 811, арк. 399–422; AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Oddział LVI, sygn. 2756, k. 122v–128v.

необхідно додати зведені поблизу Краківської брами на початку XVIII ст. костел і монастир ордену тринітаріїв²³⁷. Центром середмістя вважалася торговельна площа, що, як і в більшості середньовічних міст нашого регіону, мала назву Ринок. У Львові ця площа (*circulus*) утворювала по осях так званий “м’який” квадрат: 147x128,5 м. Північна та південна його сторони з часу закладання були розраховані на 14 ділянок під забудову, східна та західна – на 12. Загалом на площі мало розміститися 52 ділянки – парцели з житловими будинками²³⁸. Розмір площі Ринок визначав розпланування всього середмістя Львова (*карта 1*).

Першою стороною Ринку, за даними шосової книги з 1535–1544 рр., вважалася західна сторона²³⁹. У другій чверті XVI ст. у цій частині площі розташовувалося 13 ділянок, що були одними з найбільших у місті. У самому центрі площі височіла ратуша – символ міської влади та самоуправління. Посеред площі стояв ряд з 12–14 мурованих крамниць, що оточував ратушу з північного боку й отримав назву вулиці Багатих крамів²⁴⁰. Українці та вірмени робили тут виїмки у польській домінації на площі Ринок: у різні роки вони володіли 2–5 крамницями (*додаток 1: табл. 7, 12, 13*).

З південно-західного боку на головну площу міста падала тінь латинського катедрального собору – основної сакральної споруди католиків Львова. Навпроти катедри, на третій східній стороні Ринку, містилася резиденція львівського архієпископа, надана польським королем Владиславом II Ягайлом ще 1431 р.²⁴¹

Під час торгів та ярмарків на площі Ринок велася жвава торгівля між купцями, що з’їжджалися до Львова з багатьох країн Сходу та Заходу. Підвали кам’яниць на Ринку влаштувалися так, що їх було зручно використовувати під гуртові склади різноманітних товарів²⁴². Перший поверх ринкових кам’яниць займали купецькі кантори, де торговці-гуртовики проводили переговори та укладали взаємовигідні договори. На площі Ринок стояли також міська постригальня і вага (вагарня) для зважування товарів, що була подарована Львову польським королем Яном Ольбрахтом у 1497 р., після зайняття турками генуезьких колоній на Чорному морі²⁴³.

²³⁷ Трегубова Т., Мих Р. Львів. Архітектурно-історичний нарис. – С. 49.

²³⁸ Трегубова Т. Планировка средневекового Львова // Строительство и архитектура. – К., 1968. – № 6. – С. 17.

²³⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 769, с. 7.

²⁴⁰ Див.: Jaworski F. Ratusz lwowski. – Lwów, 1907. – S. 27.

²⁴¹ AGZ. – Т. II. – С. 86–88.

²⁴² Трегубова Т. Нове про архітектуру середньовічного житла на площі Ринок у Львові // Українське мистецтво. – К., 1969. – Вип. 3. – С. 150–157.

Північна сторона площі Ринок, яка прилягала до вірменського кварталу, налічувала у першій половині XVI ст. максимальну кількість ділянок – 20. Така сильна подрібненість у порівнянні з іншими сторонами була ліквідована у другій половині XVII – на початку XVIII ст., коли через укрупнення число будинків зменшилося до 14 (*додаток 1: табл. 12, 13*). Найменше ділянок на площі Ринок мала третя східна сторона – 10, але вони були найбільшими. Східна сторона площі, що першою зазнала експансії шляхетських власників, починаючи з кінця XVI ст. забудовувалася величними архітектурними спорудами (серед них – палаци-кам'яниці Бандіnellі, Анчевських, Корнякта, Любомирських)²⁴⁴. Уже 1544 р. дві з кам'яниць не підпадали під міську юрисдикцію, серед них – резиденція католицького архієпископа та будинок львівського войського. Четверта південна сторона площі Ринок постійно займала 12 парцел, хоч і пережила значні архітектурні зміни з часу первісного планування. У цій частині міста лежала ділянка Георгія Гутетера, що згідно з шосовим реєстром 1544 р. мала найбільшу в місті площу – 1 1/4 гунту²⁴⁵.

Колишній торгово-ремісничий центр княжого Львова – площу Старий Ринок біля церкви Св. Миколая та костелу Св. Йоана Хрестителя – як і все Краківське передмістя та район старостинського Підзамча, з'єднувала з площею Ринок вулиця Краківська²⁴⁶. Це була одна з найдовших вулиць у північній частині міста, що нараховувала від 22 ділянок (1544 р.) до 32 (1703 р.). З другої половини XVII ст. вона фактично складалася з трьох частин: “вулиця Краківська до брами”, “вулиця Краківська від брами”, “вулиця Краківська до Ринку”.

Другою вулицею північно-західної католицької частини міста була Шевська. На початку XV ст. вона мала іншу назву – “Лазнярська” або “До лазні” (*platea balnei, ad balneos*), яка пов'язувалася з тим, що до XVII ст. на місці пізніше побудованого єзуїтського монастиря та костелу там розташовувалася міська лазня²⁴⁷. Перша згадка топоніма “вулиця Шевська” датується 1444 р.²⁴⁸ У другій чверті XVI ст. вона була довшою, ніж теперішня вулиця з тією ж назвою, бо поширювалася також на частину сучасної вулиці Театральної в північному напрямку. У зазначений період на Шевській

²⁴³ Привілеї. – Т. 1. – С. 137–139.

²⁴⁴ Вуйцик В. Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. – Львів, 1991. – С. 31–32.

²⁴⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 769, с. 20.

²⁴⁶ Давніша назва цієї вулиці – Татарська: *Najstarsza księga miejska* (1382–1389). – S. 1.

²⁴⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 704, с. 5, 16, 26 та ін.

²⁴⁸ *Księga ławnicza miejska* (1441–1448) / Wyd. A. Czołowski, F. Jaworski. – Lwów, 1921. – S. 158.

існувало 22 ділянки, проте після викупу ґрунтів та побудову єзуїтами монастиря їхня кількість зменшилася до 12–13.

Коротшою від Шевської була інша вулиця північно-західної частини середмістя – Пекарська, вперше занотована у джерелах 1441 р.²⁴⁹ Її можна вважати частиною теперішньої Вірменської вулиці, що з'єднує Краківську та Театральну²⁵⁰. Поряд з Пекарською, у самому північно-західному куті міста, розташовувалися Низький замок та резиденція львівського старости із замковим костелом Св. Катерини²⁵¹. Вулиця Пекарська охоплювала у різні роки від 11 до 15 ділянок.

На друге передмістя Львова – Галицьке, що обіймало місто з південно-східного напрямку, з площі Ринок вела центральна вулиця південної частини міста – Галицька, яка тягнулася до Галицької брами. Її назва відома з найдавніших збережених до наших днів актових і рахункових книг кінця XIV – початку XV ст.²⁵² У першій своїй частині вулиця Галицька, на відміну від симетричної їй Краківської, була забудована односторонньо – тільки з боку площі Ринок. З іншого боку вулиці у XV ст. було зведено католицьку катедрu, а також будинок капітулу та інші додаткові споруди. В другій частині, ближче до Галицької брами, вулиця мала вже двосторонню забудову. Загалом упродовж XVI–XVIII ст. на неї припадало від 15 до 18 ділянок. Напевно, що на цій вулиці мешкало чимало представників католицького духовництва, нерухомість якого не входила до міської юрисдикції.

Вулиця Шпитальна простягалася у північній частині міста. Свою назву вона отримала від шпиталю Св. Духа, що стояв на місці сучасної площі Івана Підкови. Вперше цей топонім знаходимо в міській лавничій книзі під 1442 р.²⁵³ Як і вулиця Галицька, вона в більшій своїй частині була односторонньою. З протилежного боку вулиці розміщувалися невеликий костел та шпиталь Св. Духа. До часу побудови костелу та монастиря єзуїтів на початку XVII ст. вулиця займала 16 ділянок, а після того – лише 8.

У південно-східній частині міста, перпендикулярно до вулиці Галицької, тяглася вулиця Зерванська. Первісні найменування цієї вулиці

²⁴⁹ Księga ławnicza miejska (1441–1448). – S. 22.

²⁵⁰ Мельник Б. Довідник перейменувань вулиць і площ Львова XIII–XX ст. – Львів, 2001. – С. 13.

²⁵¹ Могитич Р. Планувальна структура львівського середмістя і проблеми його датування // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. 227: Праці секції мистецтвознавства. – С. 281 (реконструкція плану Львова XIII–XIV ст.).

²⁵² Najstarsza księga miejska (1382–1389). – S. 25; Księga przychodów i rozchodów (1404–1414). – S. 4.

²⁵³ Księga ławnicza miejska (1441–1448). – S. 68.

були пов'язані з м'ясним ремеслом – “Бидленца” та “Торг худоби (forum resorum)”²⁵⁴. Від першої згадки у 1436 р. назва вулиці протягом століть еволюціонувала від “Зарваниці”, “Зарванської”, “Зерванської” до “Сербської”, причому до етносу сербів вона не мала жодного відношення²⁵⁵. Другим своїм боком вулиця Зерванська прилягала до єврейського кварталу, звідки в її споруди переселялося чимало послідовників закону Мойсея, здебільшого орендуючи та винаймаючи будинки. На вулиці Зерванській у 1544 р. було 16 ділянок, проте до 1632 р. їх число зменшилося до 12 (додаток 1: табл. 12).

У політичному та економічному житті середмістя Львова домінували купці-католики разом з ремісниками, діяльність яких була наближена до торгівлі – різники, броварники, аптекарі, а також золотарі, ливарники, гармаші²⁵⁶. Попри це, купці не допускали до влади у Львові ремісників: за невеликим винятком, міська рада та лава складалися виключно з купців (на відміну від деяких інших великих міст Речі Посполитої)²⁵⁷.

Жидівський квартал (або вулиця Жидівська) охоплював південно-східну частину середмістя, створюючи замкнуту територію – гетто, що мала від вулиці Руської власну браму, завжди замкнуту на ніч для уникнення погромів²⁵⁸. У єврейській ділянці міста було в давні часи споруджено міську синагогу – релігійно-культурний центр єврейського населення. У 80-х рр. XVI ст. у центрі кварталу серед житлової забудови постала славнозвісна синагога, названа пізніше “Золотою Розою”²⁵⁹. Реєстр поголового податку на євреїв 1538 р. у середмісті Львова зафіксував 27 їхніх будинків²⁶⁰. Писар ні разу не занотував ремесло чи фах того чи іншого єврея, що зрештою не дивно, адже більшість з них займалися торгівлею та лихварством. Жидівський квартал не обмежувався тільки Жидівською

²⁵⁴ Мельник Б. Довідник перейменувань вулиць і площ Львова XIII–XX ст. – С. 55.

²⁵⁵ Janeczek A. Ulice etniczne w miastach Rusi Czerwonej w XIV–XVI wieku // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – Warszawa, 1999. – Z. 1/2. – S. 142.

²⁵⁶ Грунтовнішу соціотопографічну характеристику середмістя Львова у XVI ст. наведено в: Капраль М. Проблеми соціотопографії Львова (за матеріалами фінансових книг другої чверті XVI ст.) // Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura. – Kraków, 1998. – Т. II. – S. 41–46; Його ж. Соціотопографія львівського середмістя середини XVI ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2001. – Вип. V. – С. 59–72.

²⁵⁷ Noga Z. Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy. – Kraków, 2003. – S. 164–165; Czaja R. Socjotopografia miasta Elbląga w średniowieczu. – Toruń, 1992. – S. 51–52; Wiesiółowski J. Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania. – Warszawa; Poznań, 1982. – S. 57–58.

²⁵⁸ М. Балабан детально описав топографію та будівельний розвиток єврейського кварталу: Balaban M. Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki.

²⁵⁹ Ibid. – S. 73.

²⁶⁰ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Oddział I, sygn. 35, k. 367–368.

вулицею – поступово кілька кам'яниць (спершу на Руській, потім на Зерванській та інших сусідніх вулицях) перейшли у приватну власність євреїв, хоч магістрат і намагався протидіяти цьому процесу. За відомостями ліктвового податку 1767 р., жидівський квартал у той час містив 49 будинків, частина яких були дерев'яними. Але цим гетто, знову ж таки, не вичерпувалася єврейська присутність у середмісті: єврейські купці та ремісники масово винаймали помешкання, склади, крамниці у християнських кам'яницях на більшості вулиць середмістя (додаток 2: док. 3).

Руський квартал прилягав до жидівського кварталу зі східного боку²⁶¹. У міських фінансових книгах початку XV ст. записи про українців (Rutheni) подано окремим пунктом, напевно, щоб показати їхню осібну осілість у Львові²⁶². Під 1414 р. виявляємо топонім “вулиця Соляників (platea Salsatorum)”²⁶³, але з часом остаточно утверджується інша назва – вулиця Руська²⁶⁴. У 30–40-ві рр. XVI ст. на Руській було 28 ділянок, у наступні століття – лише 17–20 (додаток 1: табл. 12, 13). Релігійно-культурним осередком українців середмістя стала мурована Успенська церква, що височіла неподалік міських мурів. Біля неї розташовувався будинок священика, зазначений у шосових реєстрах XVI ст.²⁶⁵ Упродовж другої половини XVII – XVIII ст. українське населення поступово зменшувало свою присутність на вулиці Руській на користь вірмен, поляків, а також шляхти та духівництва. Великим власником нерухомості стає Успенське Ставропігійське братство, що у XVIII ст. тримало 5–6 будинків на вулиці Руській і деякі крамниці на вулиці Багатих крамів серед Ринку (карта 1).

Вірменський квартал (або вулиця Вірменська) простягався у північно-східній частині середмістя, межуючи з північного боку з руською дільницею. Це була одна з найдавніших вулиць середмістя, її назву бачимо у письмових джерелах уже під 1394 р.²⁶⁶ Сакральним центром кварталу був вірменський храм Успення Пресвятої Богородиці. Чотири найближчі до храму будинки належали вірменському духівництву, включаючи єпис-

²⁶¹ Літературу про вулицю Руську див.: Кос Г. Українська дільниця середньовічного Львова (До питання історії будівництва та архітектури XV–XIX ст.) // Україна в минулому. – К.; Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 66–75; Капраль М. Українська громада на вулиці Руській Львова у 1550–1585 рр. – С. 146.

²⁶² Księga przychodów i rozchodów miasta (1414–1426). – S. 15, 37, 60, 76, 109.

²⁶³ Ibid. – S. 30.

²⁶⁴ Перший запис топоніма “вулиця Руська” датується 12 березня 1471 р., проте ця назва функціонувала й давніше (Капраль М. Українська громада на вулиці Руській Львова у 1550–1585 рр. – С. 148).

²⁶⁵ Капраль М. Власники нерухомості середмістя Львова 30–40-х років XVI століття у світлі шосових реєстрів. – С. 170.

²⁶⁶ Дашкевич Я. Армянские кварталы средневековых городов Украины // Историко-филологический журнал. – Ереван, 1987. – № 2. – С. 65. Про забудову вулиці впродовж

копа. Шосові реєстри першої половини XVI ст. зафіксували у вірменському кварталі 39 ділянок. Та вже незабаром цей квартал, окрім своєї вулиці, розростається на ділянки та будинки сусідніх вулиць (Руської, Краківської, другої і третьої сторони площі Ринок), повністю займаючи у певні періоди такі провулки: від Ринку до оо. домініканців, від Ринку до вулиці Руської (*додаток 1: табл. 12, 13*). На початок XVII ст. число вірменських будинків так стрімко зросло, що міська рада вирішила за допомогою королівського декрету обмежити його 73 кам'яницями²⁶⁷. У середині цього ж століття вірмени домоглися збільшення кількості їхніх будинків до 83, у тому числі й 10 – на площі Ринок, а також отримали змогу викуповувати нерухомість в євреїв. Проте реєстри власників нерухомості у цей період та в наступному XVIII ст., навпаки, свідчать про зменшення вірменської власності у середмісті (*карта 1*), що можна пояснити їхньою поступовою асиміляцією, а також ослабленням східного напрямку торгівлі, де превалювали вірменські купці.

Фінансові джерела XVI–XVIII ст. дозволяють пунктирно накреслити контури львівських передмість, орієнтовне розміщення окремих осель та їхній національний склад. Неправильний чотирикутник середмістя Львова з північного і західного боку частково обіймало *Краківське передмістя*. Річка Полтва, що огинала мури із західного боку міста і продовжувала свою течію у північному напрямку, разом з горою Св. Юра та горою Страчення були природними межами осель Краківського передмістя. Будинки, городи, сади закладалися вздовж доріг, які виходили з Краківської брами в напрямку на міста Городок та Холм (*карта 2*).

У першій половині XVI ст. перша оселя Краківського передмістя розпочиналася недалеко від костелу Св. Станіслава та Зимновського млина²⁶⁸, за Краківською брамою, і поширювалася в бік Святоюрської гори. Шість “святоюрських городів”, хоча й згадувалися у реєстрі чиншового податку 1544 р., проте не оподатковувалися, отже, становили юридику, належну до храму Св. Юра. Не отримувала податки міська каса і з тих земель, що перебували у чиншовому користуванні католицького духовництва – монастиря ордену домініканців, котрі оселяли на цих теренах своїх чиншовиків²⁶⁹. Найбільшою з юридик, вірогідно, була єпископська святоюрська юридика, що виникла невдовзі після встановлення Львівсько-

XVI–XVIII ст. див. також: *Кос Г.* З історії забудови вірменської дільниці у Львові // ЗНТШ. – Львів, 1994. – Т. 227: Праці секції мистецтвознавства. – С. 289–295.

²⁶⁷ Ширше про це на с. 174.

²⁶⁸ *Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 260 (№ 641).

го єпископства у 1539 р. і постійно зростала в розмірах упродовж XVII–XVIII ст.

З першою сусідила друга оселя Краківського передмістя, займаючи простір від святоюрської гори до новозведеного на початку XVI ст. костелу Св. Анни²⁷⁰. На початку XVII ст. на цих обох осадах було 82 ділянки (*додаток 1: табл. 4*), що вказувало на незначне територіальне розширення цих давніх передміських осель.

Ділянки третьої осади Краківського передмістя – від храму Св. Хреста до міста – розташовувалися вздовж Городоцької дороги в напрямку до мурів міста. Найбільшою оселею Краківського передмістя у першій половині XVI ст. була осада біля Королівського джерела, що у 1544 р. нараховувала 68 ділянок. Вона займала низинну територію, прилеглу до Клепарова та Замарстинова від єврейського цвинтаря і до долини річки Полтви. Найновіша оселя Краківського передмістя – міське село Клепарів, куплена за кошти міської громади 1535 р., короткий час у XVI ст. фігурувала в шосових реєстрах як територія міської юрисдикції, але через свою прибутковість потім швидко опинилася у приватних руках орендарів і не приносила безпосередніх прибутків до міської скарбниці.

Під час проведення інвентаризації міських земель на початку XVII ст. Краківське передмістя міської юрисдикції мало вже вісім осель чи осад (*додаток 1: табл. 4*). Збільшення чисельності осель пов'язувалося, в основному, з розвитком й кращим загосподарюванням попередніх осель, детальнішою інвентаризацією міських земель під натиском міського поспільства²⁷¹. Впродовж другої половини XVII–XVIII ст. на передмісті постало багато шляхетських та духовних юридик, що істотно змінили соціотопографічну картину Краківського передмістя. Згідно з даними реєстру місцевостей за стаційним податком 1732 р., на Краківському передмісті, включно з колишньою старостинською юридикою, існувало близько 30 юридик. Лише кілька місцевостей, переважно неподалік Краківської брами, підпадали під міську юрисдикцію, інші ж землі та будинки перебували під духовною та шляхетською владою (*додаток 1: табл. 14*). Зі сторінок документів зникли старі топографічні назви осель “Біля Королівського джерела”, “Від Св. Хреста до міста” тощо. Нове соціотопографічне обличчя передмістя у XVIII ст. визначали, насамперед, назви шляхетських і духовних юридик.

²⁶⁹ *Крип'якевич І.* Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 331 (№ 910).

²⁷⁰ *Zimorowicz J.* Leopoldis Triplex. – Р. 109; Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст. – С. 15–16.

²⁷¹ *Zubyk R.* Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635. – S. 69.

На відміну від середмістя, передмістя Львова в міській юрисдикції не мали виразного поділу на етнічні райони проживання: українське та польське населення мешкало поруч і вперемішку. Винятком могли бути нечисленні церковні юридики навколо храмів (Св. Юра, Св. Марії Магдалини та ін.). Співвідношення двох найбільших етносів на оселях Краківського передмістя залишалося протягом XVI–XVIII ст., судячи з аналізу фінансових документів, стабільним (*додаток 1: табл. 2, 4, 6*). Утім, кількість польського населення дещо зростала у всіх тих оселях, де воно відразу превалювало. Єврейські мешканці на Краківському передмісті міської юрисдикції почали з'являтися з другої половини XVI ст., коли міська рада продала ділянки на влаштування їхнього цвинтаря (“окописька”), що розкинувся недалеко від міського села Клепарова. Після цього євреї стали викупувати сусідні з цвинтарем землі від християн, формуючи такий собі “єврейський пояс” залюдненості, що тягнувся від єврейського цвинтаря в напрямку долини річки Полтви, з'єднуючись із давнім єврейським поселенням на правому березі річки, на старостинській юридичі. У 1774 р., за австрійською статистикою, на Краківському передмісті було 126 єврейських та 451 християнських будинки²⁷². Практично не задокументовано на Краківському передмісті вірменських поселенців, окрім кількох багатих купців, які вкладали гроші у прибуткову нерухомість (серед них Богдан Доновакович – засновник юридики “Богданівка”).

У першій половині XVI ст. перша оселя *Галицького передмістя* розташовувалася відразу за Бернардинським монастирем у напрямку сучасної Пекарської вулиці. Перша оселя включала також вулицю Глинянську та Широку, відомі в цій частині передмістя з актових документів²⁷³. У той час це був один із головних осередків ремісничого виробництва у Львові²⁷⁴.

Уздовж дороги зі столиці Руського воєводства на південь до Галича і далі, до Молдавії та Туреччини, лежали землі другої оселі Галицького передмістя – “Біля Волоського мосту”. Вона обіймала менші топографічні об'єкти – вулицю Гончарську, де стояли Богоявленська церква і поряд неї руський шпиталь для бідних та хворих, і Калічу гору²⁷⁵. Третя оселя Галицького передмістя, що перебувала у міській юрисдикції – Чинбарська (Гарбарська) вулиця – займала територію у нижній частині сучасного проспекту Т. Шевченка²⁷⁶. Сама її назва – Чинбарська – вказувала на ремісничі

²⁷² Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 98.

²⁷³ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 144–145 (№ 192).

²⁷⁴ Капраль М. Проблеми соціотопографії Львова. – С. 41–46.

²⁷⁵ Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. – С. 190 (№ 371); 320 (№ 872); 382 (№ 884).

значення цього району Львова. У другій половині XVI ст. паралельно з Чинбарською у джерелах побутує новий топонім “вулиця Слюсарів (platea serrifabrorum)”, з аналогічним смисловим навантаженням (*додаток 1: табл. 2*)²⁷⁷. На початку XVII ст. разом з нею згадувалася нова вулиця Котлярська з вуличкою Над котлярами (*додаток 1: табл. 4*), виказуючи щільне залюднення цього району ремісниками. Найдавніше заселений, він регулярно поповнювався новими осадами, що отримували назви вулиць: Гончарська, Струмилова, Темричовська, Фрайборковська, Пальчиковська та ін. (*додаток 1: табл. 2, 4, 6*).

Відразу ж за міськими мурами починалася найменша оселя передмістя – перед Галицькою брамою. У XVII ст. після побудови на цьому місці католицького монастиря взутих кармелітів вона зникла з міських реєстрів. Останньою оселею Галицького передмістя була Сокільницька вулиця, що вела вздовж дороги до села Сокільники у південно-західному напрямку. У 1607 р. міський інвентар нараховував п’ять осель Галицького передмістя, де докладно було описано всі чотири щойно названі оселі, а також п’яту невелику оселю біля Єзуїтської хвіртки (*додаток 1, табл. 4*).

Упродовж другої половини XVII–XVIII ст. соціотопографічне обличчя Галицького, як і Краківського, передмістя кардинально трансформувалося. Міська юрисдикція поступово втратила свою вагу, поступаючись численним духовним та шляхетським юрисдикціям. У 30-х рр. XVIII ст. на Галицькому передмісті було близько 50 юридик, що мінімілізували до маргінесу міщанську нерухомість (*додаток 1: табл. 14*). Для своїх відпочинкових резиденцій, двориків та палаців польські магнати обирали зазвичай Галицьке передмістя. У 1768 р. там налічувалося аж 111 шляхетських двориків чи палаців²⁷⁸.

Етнічна картина замешкання різними громадами Галицького передмістя нагадувала ситуацію, що склалася на Краківському передмісті. Дві громади, польська та українська, абсолютно домінували на цій картині (*додаток 1: табл. 2, 4, 6*). Причому перевага польської громади тут була відчутнішою, ніж на Краківському передмісті. Цю перевагу неважко зрозуміти, якщо глянути на карту Галицького передмістя, помережану будівлями католицьких костелів та монастирів, що виникли здебільшого в XVII–XVIII ст. (*карта 2*). У той самий період облюбували Галицьке передмістя

²⁷⁶ Мельник Б. Довідник перейменувань вулиць і площ Львова XIII–XX ст. – С. 70. У попередньому варіанті цього покажчика була допущена помилка: вулиця Чинбарська ідентифікувалася з частиною вулиці князя Романа (Вагутіна): Грабко Л., Мельник Б. Довідник перейменувань вулиць та площ Львова. – Львів, 1971. – С. 8.

²⁷⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 770, арк. 425зв.

²⁷⁸ AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Oddział LVI, sygn. 2756, k. 122v–128v.

для зведення своїх монастирів католицькі місіїні ордени оо. піарів, взутих кармелітів, паулінів, обсервантів, пп. сакраменток тощо²⁷⁹. Невелика українська громада на цьому передмісті задовольняла свої релігійні потреби у двох невеликих дерев'яних церквах – Богоявленській та Св. Хреста, котрі існували віддавна.

Стан джерел, на жаль, унеможливує детальний аналіз шляхетських та духовних юридик, де жила значна частина населення передмість. Відомо тільки, що *старостинська юридика* (Підзамче) була найбільшою з них, охоплюючи досить велику територію міста довкола Високого замку. Межі юридики визначалися грамотою Казимира III від 1368 р., за якою місто одержувало землю, “почавши від “чола” мурів згаданого міста, від гори, що називають горою Стефана, і так вниз по обох берегах річки Полтви і звідти від окружності згаданого міста Львова аж до млина парафіяльного костелу святої Діви Марії включно, що розташований внизу згаданого міста”²⁸⁰. Підзамчанська юридика на заході обмежувалася руслом річки Полтви, на півдні – міськими мурами з виступаючою Краківською брамою. На сході юридика впиралася в узгір'я, схили якого стали предметом суперечки між містом та львівським старостою²⁸¹. Підзамче могло розширюватися в напрямку на південь, де не було природних перешкод для територіальної експансії. Проте, як і вся міська територія, колись цілісна підзамчанська юридика впродовж в основному XVII–XVIII ст. перетворилася на конгломерат великих і малих юридик шляхетських та світських власників. Новозасновані юридики отримували назви від своїх власників та засновників: “Сенявцизна”, “Лагодівцизна”, “Табрієльовка”, “Тарнавка” оо. домініканців, “Біскупщина” вірменського архиспископа тощо. У стаційному реєстрі 1732 р. на власне старостинській “замковій” юридиці можна нарахувати 15–18 дрібних юридик, не підконтрольних владі львівського старости²⁸².

Етнічне обличчя Підзамча теж не було статичним. У XVI ст. його визначали чотири етнічні групи: українці, поляки, вірмени та євреї. Аналіз фінансових джерел 50–60-х рр. XVI ст. засвідчив про глибокі зміни в національній структурі на Підзамчі²⁸³. Українська громада поступово втрачала чисельне домінування, незважаючи на те, що найбільше руських церков було саме тут (*карта 2*). Посилювалася присутність польських

²⁷⁹ *Мартинюк А., Тарас Я.* Перший детальний план міста Львова. – С. 365–370.

²⁸⁰ Привілеї. – Т. 1. – С. 34–35.

²⁸¹ Про територію Підзамча і про земельну суперечку між львівським старостою та містом писав: *Могитич Р.* Стефан Львович або ж як львів'яни гору перенесли // Галицька брама. – Львів, 1999. – № 9–10. – С. 16–17.

²⁸² ЦДДА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 619, арк. 343зв.–345.

осадників, а особливо швидко росло число єврейських мешканців, що творили на Підзамчі другу в Львові єврейську громаду (кагал). Наприкінці польського панування кількість єврейських і християнських будинків була тут майже однаковою (171 проти 188)²⁸⁴. Вірмени, ще численні у XVI ст. на Підзамчі в районі вірменських храмів Св. Анни, Св. Хреста, юридиці вірменського архієпископа та у деканаті Св. Йоана Хрестителя, після прийняття унії в 1630 р. поступово зникають зі сторінок тогочасних документів.

Міські села оточували Львів кільцем, здебільшого з боку Краківського передмістя та старостинської юридики, тобто тих районів міста, котрі віддавна інтенсивніше й продуктивніше розвивалися (*карта 2*). У міських селах Львова, за етнічним складом переважно з українською домінантою у XVI ст., відбувся малопомітний процес збільшення польського населення (*додаток 1: табл. 3, 5, 10*). Найшвидше він проходив у тих селах, де не існувало руських церков і які відразу ж були заселені чужоземними осадниками (Кульпарків, Клепарів), або тих, де українські парафії мали серйозну конкуренцію “за душі” з сусідніми католицькими храмами та монастирями, будівництво й внутрішнє облаштування котрих щедро спонсорували шляхта та магнати (Замарстинів).

²⁸³ Етнічні процеси на старостинській юридиці висвітлено у: *Капраль М.* Населення Підзамча та деканату Св. Йоана на передмісті Львова наприкінці 50-х – на початку 70-х рр. XVI ст. – С. 469–493.

²⁸⁴ Історія Львова в документах і матеріалах. – С. 98.

ВИСНОВКИ

Історичну долю міста визначає, як відомо, сукупність факторів – і зовнішніх (географічне розташування, зміна економічної кон'юнктури, політичні обставини, війни, пожежі тощо), і внутрішніх (організація влади, сконсолідованість громади, корпоративні стосунки і т. д.). Місту Львову, на відміну від багатьох інших міст Галицько-Волинської держави, які також у середині XIV ст. пережили зміну політичної влади, випала “краща” доля. Сусідні столичні осередки княжого періоду (Галич, Володимир, Холм та ін.) поступово занепадали, перетворюючись у невеликі містечка. Львів, натомість, ставши важливим центром на торговому шляху міжконтинентального транзиту, невпинно зростав упродовж століть, збільшуючи свої територіальні межі та чисельність міщан. Сюди сягнули найпотужніші хвилі колоністів із Заходу й Сходу – ніде не було такої великої міграції німецьких, польських, вірменських та єврейських переселенців.

Запровадження магдебурзького права з міським самоврядуванням з глибоко диференційованою приватною власністю (купівля, застава, оренда тощо), котрої не існувало в попередні княжі часи, мало певний стабілізуючий вплив на розвиток Львова й регіону в цілому. Залучення міщан різних етносів до прибуткових торгових операцій зі Сходом та Заходом, розширення спектру ремісничих спеціальностей, уведення західних схем самоврядного управління містом і ремеслом сприяло інтеграції Львова до європейської економічної та політичної системи. Проте ситуація у Львові, як і загалом у регіоні Центрально-Східної Європи, розвивалася не за класичним прикладом правової емансипації міського класу в Західній Європі. На єдність міської громади впливав сильний деконсолідаційний чинник – політична слабкість міщанства у Польській державі, що ускладнювало вироблення спільної ідеологічної платформи для міщан різних етносів та суспільних груп. Дію цього фактора посилював ще один – неспроможність королівської влади у XVI–XVIII ст., що часто не могла гарантувати самоврядний статус, як для міської спільноти, так і для окремих національних громад. Щоб вирішити свої політичні інтереси, громади почали звертатися до магнатів, можновладних королівських

урядників, а це ще більше дестабілізувало правову та етнічну ситуацію у Львові.

Серед великих українських і польських міст XVI–XVIII ст. фактично тільки Львів став осередком (і центром) чотирьох національних громад – поляків, українців, вірмен та євреїв, котрі реально користувалися різними формами правового самоврядування. Польська (католицька) громада була повноправним господарем міста – вона володіла всією повнотою економічних та політичних прерогатив, передбачених магдебурзьким правом. Інші національні групи (німці, татари, караїми, греки, італійці та ін.), які також мешкали у місті, не були об'єктом правового регулювання з боку королівської влади й входили в одну з чотирьох національних груп, послуговуючись однаковими з ними правами.

Польські міщани Львова цілком безперешкодно могли користуватися загальноміськими привілеями, що були установчими й нормативними документами у багатьох ділянках життя міста в XVI–XVIII ст., насамперед у сфері торгівлі, економіки, адміністрації, судочинства та ін. З другої половини XVI ст. дедалі більше правового поля у королівських привілеїв відбирали сеймові конституції та статuti, хоча їхня дія була обмеженою. Деякі важливі для всіх жителів питання (надання земель, розподіл міських прибутків тощо) вирішувалися тільки за допомогою привілеїв, а звільнення від сплати мит, податків набували частково характеру королівських мандатів. На інші національні спільноти Львова (українців, вірмен, євреїв) загальноміські привілеї поширювалися лише у разі їхнього узгодження з привілеями, наданими відповідній громаді.

Початок правового регулювання всі національні громади вели від повторного надання Львову магдебурзького права Казимиром III у 1356 р. За цим документом, окрім упривілеювання католиків, передбачалася судово-адміністративна автономія національних спільнот, котрі оселилися у Львові ще за часів Галицько-Волинського князівства.

Після захоплення Львова та Галицької Русі Казимиром III і перетворення міста в форпост німецької колонізації українська громада була відсунута на маргінес міського політичного й економічного життя. Попри можливість створення власних автономних судових та адміністративних структур, оформлену за привілеєм 1356 р., львівські українці, головним чином, через свою нечисленність, підпали під міську юрисдикцію. Іншою причиною такої правової асиміляції української спільноти була відсутність автономного міського права у княжі часи, на яке могли б опертися українці. У XVI ст. спроби встановити автономію за зразком вірмен чи домогтися політичної рівноправності з католиками виявилися невдалими. Реальна автономія для українців існувала тільки у різновиді релігійних

структур Православної (з початку XVIII ст. – Унійної церкви). Тому руська громада Львова використала форму Ставропігійського церковного братства при Успенській церкві для представлення інтересів усього українського населення міста. Проте й після прийняття унії Ставропігійським братством у 1708 р. українці Львова до падіння Речі Посполитої так і не змогли повністю зрівнятись у політичних правах з домінуючим польським католицьким населенням міста.

Інтеграції національних громад в єдину міську спільноту не сприяли культурні, ментальні стереотипи, а також насильницькі дії, що залишалися в історичній пам'яті. Захоплення Львова Казимиром III у середині XIV ст., безумовно, надовго закарбувалося в історичній пам'яті українців. Переведення конфліктів у правову площину дещо пригамовувало зовнішні вияви ворожнечі. Найбільше відкладалися в свідомості релігійні протистояння – і не лише еліт, а й усього загалу громад. Під час довгого мирного співіснування у Львові українського та польського народів конфлікти з елементами насильства вибухали в короткі періоди (введення григоріанського календаря, полеміка навколо укладення Берестейської унії, Визвольна війна українського народу середини XVII ст.), однак їхні наслідки були досить тривкими, породивши, зокрема, стійкі взаємні негативні стереотипи.

На відміну від вірмен, котрі переважно вели східну торгівлю, чи євреїв, які займалися лихварством і посередницькою діяльністю в інтересах шляхти, українські та польські купці і, тим паче, ремісники здебільшого працювали на одній економічній базі. Постійна правова, економічна чи релігійна конфронтація стимулювала процеси консолідації “Львівської Русі”, залучення ширшого загалу українського населення до “національної” справи, живила паростки національного самоусвідомлення серед провідної верстви українців Львова, що групувалася навколо Успенського Ставропігійського братства. З іншого боку, напруженість національних взаємин у місті посилювала асиміляційні процеси, особливо у XVIII ст. серед бідніших прошарків української людності на передмісті та міських селах, де впливи Львівської Ставропігії як центру національного життя були слабкими. Додатковим фактором асиміляційного руху українців на передміських обширах стало мішане проживання на території, здомінованій чисельно католицькими монастирями.

Вірменській громаді, завдяки її економічній силі й активній участі у східній торгівлі, що приносила великі прибутки, вдалося створити сильну судово-правову автономію в Львові у вигляді вірменського в'їтвства. Хоча в XV ст. внаслідок боротьби з міським магістратом посада вірменського в'їта як окрема судова інституція була скасована, проте судова вірменська автономія збереглася у формі змішаних судів, до яких входили міський

війт та вірменські старші. Упродовж XVI–XVII ст. вірменська громада боронила власну автономію від спроб міської влади перебрати юрисдикцію над вірменським населенням.

Унія Вірменської церкви з Апостольським престолом у 1630 р., прийнята вірменським єпископом Миколаєм (Торосовичем), стала катализатором національно-релігійного протистояння. Польська католицька громада на чолі з магістратом, за сприянням короля Сигізмунда III, енергійно підтримувала єпископа Миколая з незначною кількістю прихильників у їхній боротьбі проти загалу вірмен, які відмовлялися визнати ідеї унії. Навіть у часи панування релігійно терпимого Владислава IV політика польського патриціату міста, спрямована на правове і неправове сприяння вірменським уніатам, кардинально не змінилася.

На жорсткість позиції львівського магістрату щодо вірмен впливало контрреформаційно налаштоване місцеве римо-католицьке духовництво, котре прагнуло до якнайшвидшого навернення вірменської громади до лона Католицької церкви. Незважаючи на те, що у середині XVII ст. вірменська громада таки перейшла на унію, до кінця того століття львівські вірмени все ще зазнавали утисків з боку польського магістрату. Зникло релігійне, економічне, а також мовне підґрунтя для виникнення суперечностей, але у вірмен ще залишалося почуття культурної та юрисдикційної “окремішності”, що відтворювала в наступних поколіннях львівських вірмен елементи національної самосвідомості.

Єврейська громада для свого уконституювання застосовувала у Львові готові правові взірці взаємин між єврейськими та католицькими спільнотами, котрі існували в Польщі як статут калішського князя Болеслава Побожного від 1264 р. Реальна економічна вага єврейського населення в місті збільшилася наприкінці XV – на початку XVI ст., коли до Львова докотилася хвиля єврейських переселенців із країн Західної Європи. На відміну від християнських громад українців та вірмен, євреї не зазнавали асиміляційного тиску з боку домінуючої католицької спільноти ні в культурно-релігійному, ні в правовому плані. Католицька міська рада не претендувала на скасування чи обмеження єврейської автономії, однак вимагала обмеження торгово-економічних прав євреїв, порівняно з правами міщан Львова. Королівські декрети XVI ст., що були видані у судових суперечках з міською громадою, залишали дуже малий простір для торговельної та підприємницької діяльності євреїв. І все ж, завдяки своїм впливам при королівському дворі та протекції можновладних магнатів, які не відмовлялися від певних економічних послуг євреїв, останні поступово змогли настільки зрости економічно та чисельно, що в XVIII ст. стали другою за кількістю національною громадою у місті.

Правові й неправові взаємини міської влади з двома єврейськими каґалами Львова склалися у XVI–XVIII ст. значно драматичніше, ніж з іншими національними громадами міста. Ця конфліктність між християнським та єврейським населенням у Львові не була історично успадкованою. Вона з'явилася лише з напливом у місто євреїв-вигнанців з кількох країн Західної Європи наприкінці XV ст., а отже, коли магістрат, представляючи інтереси католицької більшості, розпочав судові заходи передовсім задля усунення економічної конкуренції з боку євреїв.

У XVIII ст. почастишали напади на єврейські квартали та їх погроми, які, щоправда, дуже рідко закінчувалися смертельними епізодами. Насильство над євреями серед міських низів було тісно пов'язане з правовими суперечками, що їх вели між собою єврейська громада та міська влада. У цей період особливо загострилося правове протистояння євреїв з магістратом, що періодично ініціював судові процеси в королівських судах, маючи на меті жорстко обмежити єврейську торгівлю та ремісничу діяльність, звузити територію їхнього замешкання тощо. Однак до кінця існування Речі Посполитої міській раді Львова так і не вдалося знайти результативних засобів для політичного і правового протистояння єврейським впливам при королівському дворі й у магнатських палацах, послабити єврейську конкуренцію в торгівлі, ремісництві й промислах.

Національні взаємини у Львові великою мірою визначалися і зовнішніми факторами. Ідеологія панівної верстви Речі Посполитої позбавляла пересічних львів'ян самостійної ролі не тільки в політичному житті, а й у сфері культури, виробленні власних правових самодостатніх настанов. Відлуння європейських культурних новацій епохи Бароко та Просвітництва долинали до міщанського середовища у змінізованому вигляді архітектури тогочасних церковних храмів. Контрреформаційна ідеологія боротьби проти єретиків та “схизматиків”, що почала утверджуватися наприкінці XVI ст., зберігала на теренах Львова вплив протягом наступних двох століть. На приміській території будувалися десятки в основному римокатолицьких монастирів та костелів.

Відома формула Станіслава Ожеховського, політичного мислителя гуманістичного спрямування, який висловився про себе фразою “gente Ruthenus, natione Polonus”, поширювалася лише на політично та культурно сполонізованих шляхтичів, але не на українських, вірменських, єврейських мешканців. Адже навіть поляки, котрі засідали у львівському магістраті, мали небагато шансів потрапити до складу польської політичної нації, що ототожнювалася зі шляхетським станом.

Протягом кількох століть співіснування національні громади Львова, природно, відчутно зблизилися у багатьох сферах життя. Повсякденні

економічні, правові, культурні інтереси представників різних спільнот перетиналися, й на “стику” цього процесу формувався багаж спільного досвіду та співпраці. Проте “близькі” сусіди не могли стати цілком “своїми”. З огляду на культурну взаємодію українців та поляків, зумовлену, окрім іншого, близькістю мов, українським міщанам важче було зберегти свою культурну ідентичність, ніж вірменам та євреям, які своєю мовою та культурою істотно відрізнялися від привілейованих поляків. Здавалося, що тільки конфесійний бар’єр стояв на заваді повного асиміляційного поглинання українців. Насправді ж, саме на початку XVIII ст., коли “Львівська Русь” прийняла унію, правові конфлікти розгорілися у якнайгострішій формі судових процесів.

Що ж до вірмен, то вони, як не парадоксально, швидше піддалися асиміляційним впливам. Вірменські старші намагалися забезпечити свою громаду від корозії асиміляції через заохочення до шлюбів усередині громади, вивчення вірменської мови тощо. Однак припинення міграції вірмен до Львова (“приплив свіжої крові”) і зниження ролі східної торгівлі в економіці міста, а отже, й скорочення прибутків, спричинили зменшення числа львівських вірменських родин і посилення їхньої асиміляції.

“Далекими та закритими” сусідами християнських громад у культурному та, особливо, релігійному аспектах були львівські євреї, котрі мали реально діючу автономну структуру – два кагали у середмісті та на передмісті. Численні католицькі монастирі, що постали на передмістях Львова у XVII–XVIII ст., майже не змінили релігійної орієнтації львівських євреїв. Не похитнули їхніх переконань і жорсткі релігійні диспути другої половини 50-х рр. XVIII ст. із сектою франкістів, які масово перейшли у Львові на католицьку віру. Ізольованість єврейської громади від чужих культурних впливів була такою високою, що чимало євреїв спілкувалися тільки у власному замкненому етнічному середовищі. Постійному зростанню єврейського населення у Львові сприяла вигідна господарська кон’юнктура на руських землях, де шляхта й магнати потребували посередників (орендарів) для ведення своїх господарств, фільварків, а також користувалися кредитною підтримкою євреїв тощо. Внаслідок збільшення частки товарів із західноєвропейських країн ці численні єврейські купці-посередники зайняли нову економічну нішу на львівському ринку наприкінці XVII – протягом XVIII ст.

Соціальний “капітал” взаємної довіри у Львові в стосунках між різними національними громадами впродовж XVI–XVIII ст. був плінним. Із прийняттям унії вірменами та українцями соціальна та релігійна стабільність у місті мала б посилюватися, однак часті соціально-правові суперечки та конфлікти швидко вичерпували кредит взаємного довір’я. Його

могла “поповнювати” певна спільність політичних та економічних інтересів. Утім, збільшення прибутків від східної торгівлі в XVI ст., замість послабити, ще сильніше увиразнили існуючі суперечності. Зі зростанням економічної та політичної кризи Речі Посполитої у другій половині XVII – XVIII ст. розбіжність інтересів більшості національних громад стала ще помітнішою. Поділеність та незгуртованість міської громади, котра фактично складалася з кількох національних спільнот з відмінними політичними та культурними інтенціями та суперечливими економічними інтересами, що призводили до різних форм взаємопоборювання, далася взнаки у наступному XIX ст., коли виникли нові лінії розколу – вже між українською, польською та єврейською громадами. Головну роль у цьому протистоянні тепер відігравали вже не нащадки львівських міщан Речі Посполитої, а представники польської шляхти, українського унійного (греко-католицького) духовництва, єврейської світської інтелігенції, які очолили національні рухи модерного часу.

**NATIONAL (ETHNIC) COMMUNITIES IN LVIV:
SOCIAL AND LEGAL RELATIONS
(SIXTEENTH TO EIGHTEENTH CENTURIES)
(SUMMARY)**

As the largest Ukrainian town of the early modern period, Lviv is of particular interest for ethnonational studies. No other town in the region was inhabited by four ethnic groups (Ukrainians, Poles, Jews, and Armenians), each with a representation of more than five percent, with their corresponding religious institutions: the Roman Catholic Church, the Orthodox Church (the Greek Catholic Church from 1708), the Armenian Church (the Armenian Catholic Church from 1630), and the Judaic religious community. This study begins with the late fifteenth/early sixteenth centuries, when the ethnic communities of Lviv became active and latent conflicts between these “nations” turned into legal disputes. The analysis is extended to the late eighteenth century, when the legal circumstances of the ethnic communities’ existence changed fundamentally as a result of the incorporation of Lviv and Galicia (Halychyna) into the Habsburg Monarchy.

Focusing his attention mainly on the social, legal and demographic aspects of inter-ethnic relations in Lviv, the author seeks to determine in which spheres those relations provoked conflicts or were settled by mutual agreement and how they influenced the social development of the city. He examines such problems as legal regulation and restrictions on economic activity carried on by various ethnic communities (commercial regulations, taxation, tax exemptions, prohibition of some forms of commercial activity, etc.), the extent of the ethnic communities’ influence on the civic and state institutions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, legal and extralegal means of settling disputes (judicial sentences and pogroms), and so on.

In the historical literature on Lviv, an interesting aspect of interdisciplinary studies has been largely neglected field, that of sociotopography (the study of a population’s ethnic structure as it relates to urban topography). Accordingly, the present work considers such matters as ethnic quarters in the town center and in the suburbs, prestigious and unprestigious residential sections, etc. in the context of demography and sociotopography. The level and

functional manifestations of legal consciousness in Lviv's ethnic communities and the influence of the close proximity of ethnic communities on the further development of Lviv are also elucidated.

The terminology employed in this book requires some explanation. Unless terms are defined precisely, one can hardly expect the results of an author's research to be interpreted correctly, for terminological ambiguities often lead to misunderstandings and disputes. The term "ethnic community" is used in an applied sense to refer to an ethnic, confessional and legal community conscious of its distinctness from other inhabitants of the town. It is not identical with the modern nation of the nineteenth and twentieth centuries, although it derives from that concept. The term is applied only to Lviv's four main ethnic communities: Poles, Ukrainians (Ruthenians), Armenians, and Jews. Unlike smaller groups (Germans, Italians, Greeks and others) that also inhabited Lviv, these four "nations" had the status of legal subjects, enjoyed royal privileges, and established institutions and structures that allowed them to manage community life (the town council; the Ruthenian, Jewish and Armenian elders). Their communities were sociologically complete, with an elite, middle class and plebs, and a considerable part of their population resided compactly in well-defined sections of Lviv. Given all these advantages, the ethnic communities, as distinct from ethnic groups that were rather quickly assimilated, offered stronger resistance to the pressures of assimilation.

The historical fate of any town is determined by a complex of factors, both external (geographic location, economic changes, political conditions, wars, conflagrations, etc.) and internal (structure of power, degree of social cohesion, corporate relations, and so on). Unlike many other towns of Galician Rus' that also underwent a change of political regime in the mid-fourteenth century, Lviv drew a "better" lot. Neighboring capitals of the Galician-Volhynian Principality (Halych, Volodymyr, Kholm and others) gradually fell into decay, turning into small towns. Lviv, by contrast, grew steadily through the centuries, augmenting its territory and population. It was engulfed by the greatest waves of colonization from East and West: nowhere else was there such a large influx of Polish, German, Armenian and Jewish migrants.

The introduction of Magdeburg Law and civic self-government had a certain stabilizing influence on the development of Lviv and the region as a whole. The participation of Lviv's burghers in profitable East-West commerce, the expansion of their craft specialties and the introduction of Western patterns of urban government and regulation of crafts contributed to the integration of Lviv into the European economic and political system. Nevertheless, the

situation in Lviv and in East-Central Europe generally did not develop according to the classical example of the legal emancipation of the West European bourgeoisie. The unity of the urban community was strongly influenced by the general political weakness of the urban population of the Polish state, which hindered the development of a common ideological platform for burghers of different ethnic and social affinities. An additional factor making for poor urban integration was the weakness of royal authority, which often could not guarantee self-governing status for urban communities in general and ethnic communities in particular. In order to solve their political problems, these communities had to turn to magnates and powerful royal officials, which further undermined legal and ethnic stability in Lviv.

Among the larger Ukrainian and Polish towns of the sixteenth to eighteenth centuries, only Lviv became a center of four ethnic communities: Roman Catholics (Poles and Germans), Ukrainians (Ruthenians), Armenians, and Jews, all of whom enjoyed legal self-government. The Polish (Roman Catholic) community was the absolute master of the town, enjoying the plenitude of economic and political rights. Other ethnic groups (Tatars, Karaites, Greeks, Italians, and others) also represented in Lviv were not subject to legal regulation by the royal authorities; hence they joined one of the four large ethnic communities and enjoyed its rights.

The Polish burghers of Lviv could avail themselves of general civic privileges without restriction from the sixteenth to the eighteenth century. They were free to participate in many spheres of urban life, most notably trade, the economy, administration, and legal proceedings. From the second half of the sixteenth century, parliamentary (Diet) constitutions and statutes became more legally significant than royal privileges, although their effect was limited. Some matters of general significance to the population (land grants, distribution of civic income, etc.), however, were settled only by way of privileges, and tax exemption became something of a prerogative of royal mandates. Other ethnic communities residing in Lviv (Ukrainians, Armenians and Jews) could enjoy civic privileges only if these coincided with the privileges granted to their communities.

The legal regulation of all the city's ethnic communities originated with the second grant of Magdeburg Law to Lviv by Casimir III in 1356. While favoring Catholics, Casimir also gave legal sanction to the judicial and administrative autonomy of other ethnic communities in Lviv: Ukrainians (Ruthenians), Armenians, Jews, Tatars, Saracens, and some others who settled in the town as early as the period of the Galician-Volhynian Principality.

The Ruthenian (Ukrainian) community was relegated to the margin of the city's political and economic life after Lviv and Galician Rus' were politically

integrated into the Polish state and Lviv became an outpost of German colonization. Although the Ruthenians had an opportunity to establish their own independent judicial and administrative structures in Lviv on the basis of the Privilege of 1356, they fell under the sway of the city's Magdeburg Law, mainly as a result of their small numbers. Another reason for this legal assimilation of the Ukrainian community was the absence of a system of autonomous civic law in the princely period that the Ukrainians might have invoked as a precedent. In the sixteenth century their attempts to establish autonomy on the Armenian model and to obtain political equality with the Roman Catholics proved unsuccessful. For the Ruthenians, autonomy was to be found only in the religious structures of the Orthodox Church. The Ukrainian community of Lviv therefore availed itself of the Stauropegion Brotherhood attached to the Church of the Dormition in order to represent the interests of the city's general Ukrainian population.

The ethnic communities were prevented from integrating into a single urban society by mental and cultural stereotypes, as well as by episodes of violence that remained in their historical memory. The capture of Lviv by Casimir III in the mid-fourteenth century certainly echoed negatively in the consciousness of Ukrainians for a long time. Religious conflicts and tensions affected not only the consciousness of the higher classes, but also that of the masses. These conflicts became particularly salient in the sixteenth century during the introduction of the Gregorian calendar (1583-84) and prior to the conclusion of the ecclesiastical Union of Brest (1596). Their outcomes had a long-term impact, giving rise in particular to decidedly negative mutual stereotypes.

Unlike the Armenians, who mainly traded with the East, or the Jews, who were engaged in money-lending and intermediary activities in the interest of the gentry, Ukrainian and Polish merchants and artisans mostly worked on a common economic basis. Incessant legal, economic and religious competition promoted the consolidation of the Ukrainian inhabitants of Lviv, drawing broader circles of the Ukrainian population into "national" affairs and stimulating the development of national consciousness among the Ukrainian elite, which was grouped around the Stauropegion Brotherhood. Conversely, ethnic tensions served to reinforce assimilatory pressures in eighteenth-century Lviv, especially among the poorer strata of the Ukrainian population in the town's suburbs and urban villages, where the influence of the Stauropegion Brotherhood as a center of national life was weak. Another factor promoting the assimilation of Ukrainians in the suburbs was their residence in ethnically mixed areas dominated by Roman Catholic monasteries.

Thanks to its economic influence in the town and active participation in trade with the East, which brought great profit to Armenian merchants, the Armenian community managed to establish strong legal autonomy in Lviv in the form of the Armenian Advocateship. Although the Armenian conflict with the town council resulted in the abolition of their advocateship as a distinct judicial office in 1469, Armenian judicial autonomy survived in the form of mixed courts consisting of a civic magistrate and Armenian elders. From the fourteenth to the seventeenth century the Armenian community successfully defended its autonomy against the efforts of the civic authorities to impose their jurisdiction upon it.

The union of the Armenian Church with the Holy See concluded in 1630 by the Armenian bishop Nikolos (Torosovich) became a catalyst for ethnic and religious conflict in the town. The Polish Roman Catholic community, led by the town council and assisted by King Sigismund III, actively supported Bishop Nikolos and his few adherents in their struggle against the general Armenian population, which refused to acknowledge the Union. Even under the rule of the religiously tolerant King Wladislaw IV, the policy of the Polish patriciate, directed toward the legal and extralegal support of Lviv's Armenian Uniates, did not change substantially.

The unyielding attitude of the Lviv town council toward the Armenians was influenced by the local Roman Catholic clergy, which sought to convert the Armenian community to the Roman Catholic faith as rapidly as possible. Although the Armenians finally adopted the Union in the mid-seventeenth century, the Polish town council continued to subject them to arbitrary measures until the end of the century. The religious, economic and linguistic basis for ethnic conflict disappeared, but the Armenians retained a sense of their cultural and legal particularity that served to maintain elements of national consciousness in succeeding generations of Lviv Armenians.

The Jewish community established itself in Lviv on the basis of the existing Polish Statute of Boleslaw the Pious (1264), which defined mutual relations between the Jewish and Christian populations. The de facto economic influence of the Jewish population increased in the late fifteenth and early sixteenth centuries, when the wave of Jewish colonists from Western Europe reached Lviv. Unlike the Christian communities of Ukrainians and Armenians, the Jews were not subject to assimilative pressure from the dominant Roman Catholic community in the cultural, religious or legal spheres. The Roman Catholic town council did not seek to abolish or restrict Jewish autonomy, but it demanded restrictions on Jewish economic rights as compared with those of other Lviv burghers. Royal decrees issued in the sixteenth century to settle judicial disputes between Jews and Christians afforded very little scope for

Jewish commercial activity and entrepreneurship. Nevertheless, owing to their influence on the royal court and the patronage of Polish magnates, who availed themselves of their economic services, the Jews gradually became so economically and numerically strong that in the eighteenth century they constituted the second largest ethnic community in Lviv.

From the sixteenth to the eighteenth century, the legal and extralegal relations of the civic authorities with the two Jewish community organizations were considerably more controversial than those with other ethnic communities. The conflicts between the Christian and Jewish inhabitants of Lviv were not rooted in history. They arose only after the expulsion of Jews from several countries of Western Europe at the close of the fifteenth century, which resulted in a large influx of Jews into Lviv; hence the town council, representing the interests of the Roman Catholic majority, undertook legal proceedings to restrict Jewish economic activity.

In the eighteenth century, assaults on the Jewish quarters and beatings of Jews (which rarely resulted in death) became more frequent. Violence against Jews on the part of Lviv's lower classes was closely associated with legal disputes between the Jewish community and the civic authorities. The Jews' legal disputes with the town council, which periodically initiated trials in the royal court with the object of restricting Jewish trade and handicrafts, reducing their territory of residence, etc., intensified considerably in this period. However, under Polish rule the town council did not manage to find effective political and legal means of counteracting Jewish influence on the royal court and the magnates so as to weaken Jewish competition in trade and handicrafts.

Ethnic relations in Lviv were determined to a considerable extent by external factors. The ideology of the ruling stratum of the Polish-Lithuanian Commonwealth deprived ordinary townsmen of the right to play an independent part not only in political life but also in the cultural sphere and in the elaboration of distinct legal principles. European cultural innovations of the Baroque and the Enlightenment reached Lviv only in the form of church architecture. But the Counter-Reformation ideology of struggle against heretics and Orthodox believers that began to spread at the close of the sixteenth century remained influential in Lviv for the next two centuries.

The well-known formula of Stanislaw Orzechowski, a leading thinker of the mid-sixteenth century who defined himself as "gente Ruthenus, natione Polonus", held true only for politically and culturally Polonized nobles, but not for Ukrainian or Armenian burghers or for Jewish citizens. Even the Poles who belonged to the Lviv town council had little chance of gaining access to the Polish political nation, which was identified with the gentry.

Over several centuries of coexistence, the ethnic communities of Lviv naturally drew together in many spheres of civic life. The day-to-day economic, legal and cultural interests of various groups coincided, promoting cooperation. “Close neighbors”, however, could not become entirely “one’s own people”. Given the cultural interaction of Ukrainians and Poles, conditioned by linguistic similarity, it was more difficult for Ukrainian burghers to maintain their cultural identity than for Armenians or Jews, who differed fundamentally in language and culture from the dominant Poles. It appeared that only a confessional barrier stood in the way of the complete assimilation of the Ukrainians. Nevertheless, it was early in the eighteenth century, at the very time that the Ukrainians of Lviv adopted the Union, that legal disputes became more intense and took on the form of bitterly contested judicial proceedings.

Strange as it may seem, it was the Armenians who succumbed more quickly to assimilation. The Armenian elders sought to prevent this, encouraging endogamous marriages and the study of the Armenian language. But the end of Armenian migration to Lviv (“the access of fresh blood”) and a decline in trade with the East that reduced the profits of Armenian merchants helped decrease the number of Armenian families in Lviv and hastened their assimilation.

“Distant and aloof” neighbors of the Christian communities in a cultural and especially in a religious sense were the Jews of Lviv, who possessed effective autonomy in the form of two organizations (kahals) in the town center and in the suburbs. The numerous Roman Catholic monasteries established in the Lviv suburbs in the seventeenth and eighteenth centuries scarcely influenced the religious orientation of the Jews. Even the violent religious debates of the late 1750s with the Lviv sect of “Frankists”, who adopted Roman Catholicism, did not shake their faith. The Jewish community’s isolation from external cultural influence was so strong that many Jews communicated only with those of their own ethnicity. The favorable economic situation in the Ukrainian lands, where the gentry and magnates required mediators (leaseholders) to manage their estates and stood in need of Jewish credit contributed to the constant growth of the Jewish population in Lviv. As a result of the growth of trade with Western Europe, these numerous Jewish merchant-mediators secured a new niche in the Lviv economy in the late seventeenth and eighteenth centuries.

The social “capital” of mutual trust and common political interest among the ethnic communities of Lviv from the sixteenth to the eighteenth century was small and quickly exhausted. It was shared economic interest that could potentially harmonize ethnic relations in the town. Yet increased profits from

the Eastern trade did not reduce tensions but, on the contrary, intensified existing contradictions. As the economic and political crisis of the Polish-Lithuanian Commonwealth deepened in the course of the late seventeenth and eighteenth centuries, the disparity of interests between the major ethnic communities became more marked. Divisions and conflicts within Lviv society, which in fact consisted of several ethnic communities with diverse political, cultural and economic interests, became apparent in the nineteenth century, when new fault lines appeared between the Ukrainian, Polish and Jewish communities. It was no longer the descendants of Lviv burghers, but representatives of the Polish gentry, Ukrainian Greek-Catholic priests and Jewish secular intellectuals who led their national movements in modern times and played the leading role in these conflicts.

ДОДАТОК № 1: Таблиці

Таблиця 1

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ВЛАСНИКІВ НЕРУХОМОСТІ (ДІЛЯНОК) У ЛЬВОВІ 1544 Р.
(ЗА ПОДАТКОВИМИ РЕЄСТРАМИ)

Місцевість	Кількість власників												Разом
	поляки		українці		німці		вірмени		євреї		невідомо		
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	
Середмістя	94	38	25	9	31	11	42	16	28	10	43	16	263
Передмістя Краківське ¹	89	39	61	27	19	8	3	1	36 ⁴	15	22	10	230
Галицьке	79	61	20	15	12	9	–	–	–	–	19	15	130
Старостинська юрідика ²	14	19	19	26	–	–	7	10	15	21	17	23	72
Разом у передмістях	182	44	100	24	31	7	10	2	36	9	58	14	417
Міські села ³	22	17	83	65	–	–	–	–	–	–	23	18	128
<i>Разом</i>	<i>298</i>	<i>37</i>	<i>208</i>	<i>26</i>	<i>62</i>	<i>8</i>	<i>52</i>	<i>6</i>	<i>64</i>	<i>8</i>	<i>124</i>	<i>15</i>	<i>808</i>

¹ Враховано населення Клепарова.

² Використано дані інвентарю юридики 1558 р. (AGAD. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Oddział LVI, sygn. 2757, k. 28–29v).

³ Враховано населення села Знесіння зі старостинської юридики.

⁴ Враховано населення старостинської юридики.

Джерела: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 701, арк. 228–239; спр. 769, арк. 115–125зв, 135–138; *Капраль М.* Власники нерухомості середмістя Львова 30–40-х років XVI століття у світлі шосових реєстрів (соціотопографічний аспект) // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1997. – Т. 233: Праці Історико-філософської секції. – С. 157–181.

Таблиця 2

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ НА ПЕРЕДМІСТЯХ ЛЬВОВА В 1583 Р.
(ЗА РЕЄСТРОМ ШОСОВОГО ПОДАТКУ)

Вулиця чи місцевість	Кількість будинків	Власники будинків			
		українці	поляки	вірмени	євреї
1	2	3	4	5	6
<i>Галицьке передмістя</i>					
[Перед Галицькою брамою]	20	1	19		
[Перед Галицькою брамою], інша частина	16	3	13		
Вулиця Гончарська	10	2	8		
Вулиця Гончарська, інша частина	19	2	17		
Вулиця Слюсарів	17		17		
Вулиця Чинбарська	45	3	43		
Вулиця Абрковська	5		5		
Вулиця Струмилова	37	1	35	1	
Вулиця Широка	25	4	21		
Вулиця Фрайборковська	11				
Волоський Міст	13	1	12		
Волоський Міст, інша частина	26	6	20		
Песій Ринок	43	10	33		
Вулиця Темричовська	50	12	38		
Вулиця Глинська	21		21		
Вулиця Глинська, інша частина	25	4	21		
Личаків	54	15	39		
Суша Воля	19	3	16		
Каліча гора	61	20	41		
Вулиця Сокольницька	42	2	40		
Вулиця Сикстусовська	19	2	17		
<i>Разом на Галицькому передмісті</i>	578 (100 %)	91 (16 %)	486 (84 %)	1 (0,4 %)	—

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6
<i>Краківське передмістя</i>					
[Перша оселя]	46	14	32		
[Перша оселя], інша частина, до костелу Св. Анни	18	7	11		
Від костелу Св. Анни до костелу Св. Хреста	9	1	8		
Від костелу Св. Анни до костелу Св. Хреста, інша частина	22	4	18		
Шлях	16	2	13	1	
Королівське джерело	3		3		
Ближче до міста	29	9	17	3	2
Перед Краківською брамою	8	3	5		
<i>Разом на Краківському передмісті</i>	151 (100 %)	40 (26 %)	105 (70 %)	4 (3 %)	2 (1 %)
<i>Разом на передмістях</i>	729 (100 %)	131 (18 %)	591 (81 %)	5 (1 %)	2 (0,5 %)

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 770, арк. 424зв.–436.

Таблиця 3

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ОКРЕМИХ МІСЬКИХ СІЛ ЛЬВОВА В 1583 Р.
(ЗА РЕЄСТРОМ ШОСОВОГО ПОДАТКУ)

Міське село	Кількість господарів		Разом
	українці	поляки	
Клепарів			
рільники	2	35	37
комірники	1	7	8
Мале Головсько			
рільники	4	18	22
комірники		10	10
Велике Головсько			
рільники	38	10	48
комірники	7		7
Замарстинів			
рільники	8	11	19
загородники	2	13	15
комірники	2	5	7
Воля			
Замарстинівська			
кметі	26	12	38
комірники	3	3	6
Білогоша			
рільники	13		13
загородники	3		3
комірники	3	2	5
Кульпарків			
рільники	1	9	10
комірники		5	5
Брюховичі			
рільники	7	4	11
загородники	4	7	11
мельники	3	4	7
Разом	127 (45 %)	155 (55 %)	282 (100 %)

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 770, арк. 424зв.–436.

Таблиця 4

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ВЛАСНИКІВ НЕРУХОМОСТІ В 1607 Р. НА ПЕРЕДМІСТЯХ
ЛЬВОВА (ЗА РЕЄСТРОМ ЧИНШОВОГО ПОДАТКУ)

Місцевість	Кількість ділянок	Власники нерухомості			
		українці	поляки	вірмени	інші
1	2	3	4	5	6
<i>Галицьке передмістя</i>					
<i>Перша оселя:</i>					
При Стрільницькій горі	6	1	5		
При Стефановій горі	9		7	2	
<i>Суха Воля</i>					
– нижче винниць	25	3	22		
– над Глинянським трактом	17	3	14		
– біля руської церкви на піщаній горі	22	10	12		
<i>Личаків</i>					
– при дорозі на Знесення	11		11		
– від копців до міста	11	3	8		
– біля фільварку Убальдіні	23	5	18		
Інші ділянки (за Личаковом)	10	3	7		
<i>Друга оселя (на фрайборковських ланах):</i>					
Вулиця Пальчиковська	19	6	13		
На Волоському мості	38	3	35		
Вулиця “Соколовка”	10	3	7		
Інші ділянки (фільварки, пасіки)	6		6		
<i>Третя оселя (“Під стражею”):</i>					
Від костелу бернардинців (вулиця Широка)	41	4	37		
Вулиця Гончарська	35	5	30		
Вулиця Слюсарська і котлярська з тильною вуличкою “За котлярми”	34		34		
Вулиця Чинбарська	16	5	11		
При дорозі до Зубри	13	7	6		
Інші ділянки (млини, поля, цегельня)	10		10		
<i>Четверта оселя (на миклашовських ланах):</i>					
Вулиця Сокольницька	47	3	44		
Інше (млини, пасіки)	4		4		
<i>П'ята оселя (за Єзуїтською хвірткою):</i>					
Перед хвірткою	6		6		

Продовження таблиці 4

1	2	3	4	5	6
Краківське передмістя					
<i>Перша та друга оселі:</i>					
За Єзуїтською хвірткою	12		12		
Від костелу Св. Станіслава до костелу Св. Анни	23	13	8	2	
Вуличка до гори Юра	14	6	8		
Навпроти мурованої фігури на горі Шпитальній	19	4	15		
Навколо костелу Св. Анни	14	4	10		
<i>Третя оселя:</i>					
Від костелу Св. Хреста до гори Страчення	22	2	18	2	
Від костелу Св. Анни до давнього русла Полтви	18	3	13	2	
Від мурованого мосту біля костелу Св. Станіслава до дороги на Королівське джерело	4		2	2	
Дорога біля Королівського джерела	6		6		
<i>Четверта оселя:</i>					
На горі при Клепарівській дорозі	3		1		2 єврейських окопів
Проти Королівського джерела	4		3	1	
Біля Королівського джерела, при горі Страчення	9		9		
Над Клепарівською дорогою, нижче окопів	5	1	1	3	
При Клепарівській луці ("Блоне")	4		4		
При вході до Блоні	7		7		
<i>П'ята оселя:</i>					
Поряд з Глумацьким млином	1	1			
Поряд з спуском води до млина каноніків	11	1	10		
Поряд з Богданівським ставом	8	3	5		
На могилі	7	2	5		
Позаду Королівського джерела	8	2	6		

Продовження таблиці 4

1	2	3	4	5	6
<i>Шоста оселя:</i>					
Від початку Королівського джерела аж до вулиці Гібльовської	[9] ¹				
Позаду вулиці Гібльовської	[4]				
Вище річки Полтви поряд із Зимноводським млином	[20]				
<i>Сьома оселя ("Богданівка")</i>	[24]				
<i>Восьма оселя:</i>					
Біля Зимноводського млина поряд з Краківською брамою	[35]				
Лазня перед костелом Марії Сніжної	[7]				
<i>Разом</i> ²	612	106 (17 %)	490 (81 %)	14 (2 %)	2 (0,1 %)

¹ У квадратних дужках дані за інвентарним описом міста від 1774 р., що базувався на інвентарі 1607 р. (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 398, арк. 67–75зв.)

² Не враховано дані п'ятої-восьмої осель Краківського передмістя.

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 702, арк. 573–622.

Таблиця 5

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ОКРЕМИХ МІСЬКИХ СІЛ ЛЬВОВА
1607–1608 РР. (ЗА ІНВЕНТАРНИМИ ОПИСАМИ)

Міське село	Кількість господарів		Разом
	українці	поляки	
Замарстинів			
<i>рільники</i>	1	22	23
<i>загородники</i>	4	9	13
Воля Замарстинівська			
<i>загородники</i>	14	10	24
Поріччя			
<i>загородники</i>	12	2	14
Клепарів			
<i>рільники</i>		28	28
<i>загородники</i>	4	14	18
<i>комірники</i>	1	6	7
Білогоща			
<i>рільники</i>	16		16
<i>загородники</i>	8		8
Кульпарків			
<i>рільники</i>		8	8
Брюховичі			
<i>рільники</i>	15	11	26
<i>загородники</i>	10	12	22
<i>мельники</i>	3	4	7
<i>Разом</i>	88 (41 %)	126 (59 %)	214 (100 %)

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 718, арк. 165–212.

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ПЕРЕДМІСТЬ ЛЬВОВА В 1618 Р.
(ЗА РЕЕСТРОМ ШОСОВОГО ПОДАТКУ)

Вулиця чи місцевість	Кількість будинків	Кількість мешканців (власників і комірників)					Загальна кількість мешканців
		українці	поляки	вірмени	інші	невідомо	
1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Галицьке передмістя</i>							
Перед Галицькою брамою	41	3	57			9	69
Вулиця Гончарська	45	6	60			8	74
Над котлярами тильна вуличка над Полтвою	18		34				34
Вулиця Чинбарська	34		57		1 німець	7	65
Над Галицьким валом	12		17			1	18
Вулиця Абрковська	15		28			1	29
Вулиця Сокольницька (Сокольницький міст) та вулиця Сикстуська	76	2	167	1	1 угорець	7	177
Над валом за хвірткою	10		17			1	18
Воля Стенцьовська	64	8	105		1 німець	6	119
Каліча гора	107	20	124		4 німці	5	149
Вулиця Волоського мосту і Широка вулиця й Вробленця	152	37	264			9	310
Вулиця Темричовська	44	30	46			1	76
Воля Кампіанова	53	2	45		5 німців	1	53
Вулиця Глинська	16	1	30			2	33
Вулиця до Св. Станіслава	17	1	30			1	32
Вулиця Личаківська	99	34	145			11	190
Струмілька	30	1	39			12	52
До Вробленчого ставу	6	1	5				6
<i>Разом на Галицькому передмісті</i>	839	146 (10%)	1 270 (84%)	1 (0,2%)	12 (1%)	82 (5%)	1 504 (100%)

Продовження таблиці 6

1	2	3	4	5	6	7	8
Краківське передмістя							
[Без назви]	9		9				18
Від костелу Св. Станіслава	29	16	23	2		3	44
Спускаючись з гори Св. Юра	17	10	15				25
Від шпитального фільварку з гори до міста	24	10	26				36
Обійшовши костел Св. Анни до костелу Св. Хреста	20	5	29			1	35
Від костелу Св. Хреста, спускаючись до костелу Св. Анни	61	25	65	6		7	103
Біля окописька	20	6	1	3		1	11
Від Блоні і млина каноніків до міста, де Воля Богданова	93	23	110	1	1 німець, 3 євреї	4	132
Осада Богданова	40	14	38	2		2	56
<i>Разом на Краківському передмісті</i>	<i>313</i>	<i>109 (23 %)</i>	<i>325 (69 %)</i>	<i>16 (3%)</i>	<i>4 (1%)</i>	<i>18 (4 %)</i>	<i>460 (100 %)</i>
<i>Разом на передмістях</i>	<i>1 152</i>	<i>255 (13 %)</i>	<i>1 595 (80 %)</i>	<i>17 (1 %)</i>	<i>16 (1 %)</i>	<i>100 (5 %)</i>	<i>1 964 (100 %)</i>

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 774, арк. 2–177.

Таблиця 7

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ВЛАСНИКІВ НЕРУХОМОСТІ В СЕРЕДМІСТІ ЛЬВОВА В 1632 Р.
(ЗА РЕЄСТРОМ ШОСОВОГО ПОДАТКУ)

Вулиця, частина міста чи місцевість	Власники і співвласники нерухомості та кількість будинків у їхньому володінні						Загалом	
	українці		поляки		вірмени		кількість будинків	кількість осіб
	кількість будинків	кількість осіб	кількість будинків	кількість осіб	кількість будинків	кількість осіб		
Перша сторона Ринку			12	51			12	51
Вулиця Шевська до езуїтів			12	25			12	25
Вулиця Краківська до брами		2	9	29			9	31
Вулиця Пекарська		1	16	29	1	3	17	33
Вулиця до Краківської брами		2	10	22		3	10	27
Друга сторона Ринку			13	43	1	4	14	47
Вулиця Краківська до Ринку			14	32			14	32
Вулиця Вірменська <i>Через дорогу в тилу "Єленя"</i> <i>На вірменському цвинтарі</i> <i>Вертаючись до вірменської церкви</i>					44	93	6	16
							8	12
							11	18
							19	47
Третя сторона Ринку			7	23	3	4	10	27
Через дорогу до оо. домініканців					6	14	6	14
При костелі оо. домініканців					11	27	11	27
Вулиця Руська	17	33					17	33
Провулок від руської церкви					6	10	6	10
Вулиця Шоцького торгу			3	7	1	1	4	8
Вулиця Зерванська			12	20			12	20
Четверта частина Ринку			12	40			12	40
Вулиця Галицька			8	20			8	20
Друга сторона вулиці Галицької			7	18			7	18
Біля різницьких яток			9	18			9	18
Вулиця Шпитальна			8	14			8	14
Вулиця Багатих крамів	2	2	12	12			14	14
Інші будинки на Ринку			12	20			12	20
<i>Разом</i>	<i>19</i>	<i>40</i>	<i>176</i>	<i>423</i>	<i>73</i>	<i>159</i>	<i>268</i>	<i>622</i>

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 778, арк. 1–78.

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ СЕРЕДМІСТЯ ЛЬВОВА В 1662 Р.
(ЗА РЕЄСТРОМ ПОГОЛОВНОГО ПОДАТКУ)

Назва кам'яниці чи будинку	Кількість мешканців				Загальна кількість мешкан- ців
	поляки	українці	вірмени	невідомо	
1	2	3	4	5	6
<i>Перший квартал (віртель)</i>					
Вольфовичовська	22	4		2	28
Массаровська	6	1			7
Шольцовська	26				26
Яншольцовська	27			4	31
Кушевича	10	4			14
Гепнеровська	13	3		1	17
Кампіановська	55	3		1	59
Носсовського	18	1			19
Краузовська	19			1	20
Мазанцовська	29				30
Гендзицьких	8			1	9
Вольфовичовська	6				6
Станцьовська	24	2		1	27
Адамковичовська	19				19
Зярнковська	9	1			10
Будковська	13	1			14
Вуянковської	2				2
Козловського	9				9
Шалінська	6				6
Вольфовська тильна	8				8
Пшездзєцьких	3	1			4
В Єзуїтській хвртці	2				2
Шольцовська	1	2			3
Шольцовська друга	7	1		1	9
Ксьондза пробоща				1	1
Калющинська	5				5
Длугошовська	13				13
Сапезинська	17	1		4	22
Жешовська	10	1			11
Вайгішовська	7				7
Мосцицького	11				11
Дзюрдійовська	9				9
Землічовська	40	3		3	46
Кіншаровська	4				4
Добрецького	8	3			11
Анджея Сідляра	10				10
Мізерійовська	14	2			16
Клісьовська	21	1			22

Продовження таблиці 8

1	2	3	4	5	6
Таціховська	24	4		2	30
Коломийського	29			2	31
Педіановська	16		3	2	21
Деркаспровичовська	3	1	2		6
Обуховська	4				4
Піщимушинська	10		2		12
Козігловська	9				9
Біветовська	5				5
Пекарська	7				7
Шмуклерська	6				6
Буд. п. Парадовського	2	1			3
Плоцького	13	4			17
Моравцовича	5	2		2	9
Длугошовська	2				2
Аксантовичовська	8	1	6		15
Сикстовська	4		1		5
Космидровська	2		3	3	8
Рибинська	6			1	7
Стецьковичовська	2		4		6
Іловчиковська	23	1		1	25
Серафінська	8		3		11
Шляхетки	14	3			17
Дучовська	12	8	5	1	26
Григровичовська	17	2		1	20
Гестковська	17	2	2		21
Сціборовська	7	11	2	1	21
Малеховська	19	2		6	27
Буд. Яскевичової	3		2		5
Буд. Сечковий	2				2
Буд. Шарвицький	8				8
Буд. Якторовського	8	1		6	15
Башта Самострілецька	16				16
Буд. Шварцовського	7				7
Буд. Шимона Оброцького	1				1
Міська маштарня	7				7
Перша башта	2				2
Друга башта	2				2
Дім при валу	2				2
Третя башта	4				4
Буд. Дахновський	6				6

Продовження таблиці 8

1	2	3	4	5	6
Буд. Гарбузовський	4				4
Буд. Шумилясовський	4				4
Буд. Ролінський	3				3
Буд. Павла Буд. інтролігатора	4	1			5
Буд. Гіжицького	3				3
Буд. Шварца	13	3			16
Башта між брамами	2				2
У Краківській брамі	10				10
Будинок під муром	4				4
Самострілецька башта	6			2	8
<i>Другий квартал (вiртель)</i>					
Кричини	3				3
Осмольського	7	1			8
Сечковича	5				5
Келбасінська	1	4	3		8
Гольдлярівська	22	3		1	26
Купиносівська	6	7	5		18
Добешовського	5			1	6
Чеховичівська	14	1		2	17
Майдешовичівська	10			1	11
Убальдіні	14	6	2		22
Шульца	11				11
Засадзьких	19	2		1	22
Куліканковська	13	1		1	15
Кіліанічанська	24	1		1	26
Авенштоківська	31	1	2	2	36
Фаурбахівська	16		1	4	21
Гелязиновська	3			4	7
Грозвасровська	22	3		3	28
Вільчківська	12	4	3	5	24
Гідкевичівська	10				10
Гулінська	6	1		1	8
Карвовської	20	6	2		28
Седмірацького	13	2		4	19
Роттендорфівська	23	1	8		32
Бочковичівська	13	6	4		23
Кудлічівська	16	1			17
Янчинського	15			1	16
Яна Криштофовича		1	3		4

Продовження таблиці 8

1	2	3	4	5	6
Миколайовичовська	2		6		8
Томановичовська	3		6		9
Писарчика	2		5		7
Стецькевичовська	3		4		7
Капрусьовська	4	1	3		8
Ганковська	3		8	2	13
Матіяшовичовська	1		2		3
Кіркоровичовська	1	2	11		14
Аксентовичовська	7	5	2		14
У вірменському шпиталі			2		2
Буд. Павликовський	1		3		4
Копцьовська	2		4		6
Дерівашковичовська	1	1	6		8
Косцейовичовська	5		4		9
Овеччини	2		4		6
Томановичовська		1	4		5
Убальовська	4	2	6		12
Муратовичовська	5	3	6	1	15
Домажирських	3	1	7		10
Глушковичовська	6	4	5	1	16
Івашковичовська	8	2	2		12
Захновичовська	2	1	8		11
Тарафацьких	3		6		9
Манцюковська	3		3		6
Лазарсеребковська		1	1		2
Давидсеребковська	2				2
Турачовська		1	3		4
Голубковичовська тильна	1		2		3
Бернатовичовська	4		3		7
Бернатовичовська друга	6	1	10	1	18
Стецьковичовська	2		3		5
Яскевичовська	9		10	5	24
Третій квартал (вiртель)					
Торошовичовська	19	1	6		26
Шимоновичовська	17	4	2	1	24
Бернатовичовська	6	3	9	2	20
Шембековська	25	5	2		32
Корняктовська	5				5
Лукашовичовська	12	5	1	2	20
Анчевського	3	1		2	10

Продовження таблиці 8

1	2	3	4	5	6
Вільчковська	17				17
Рубертовська	24	1		1	26
Галушовська	14	3			17
В тилу кам'яниці Дерлукашевичова	3		5		8
Ованішовичова	2		1		3
Гафтяра	8				8
Арондоновська	7				7
Вартеришовичов- ська	2	1	2	1	6
Тарафацьких	8		6	2	16
Вартановичовська	3	1	7		10
Костьовичовська	2		3		5
Сеферовичовська	3		4		7
Аведиковська	6		3		9
Богдановська	5	2	1		8
Стецьковичовська	2	1	4		7
Юхновська	1		4		5
Леськовичовська		6			6
Аведиковичовська	2	6	11		19
Гарбурашовська	4		6	1	11
Юсковська	3	6		1	10
Задикєвичовська	4		1	1	6
Одреховська	1	8			9
Стрілецьких		5			5
У башті під муром	2				2
Янія	3	7			10
Кєворовичовська	2	6			8
Лангішовська	3	4			7
Міська капниця	6				6
У новій брамі, йдучи до цехгаузу	6			2	8
Білдажинська	7	8	1		16
Гьоргевичовська	9	8		3	20
Олексинський буд.		3		2	5
Саприковська	1	2			3
Лангишевська або пп. монашок	2	13		5	20
Рогатинська	2	8			10
Зєнковський буд.		2			2
Луцяновичовська		5			5
Афєндиковська		6			6
Голубовська	2	1	6	2	11
Миколайовичов- ська	8	7			15
Филипковичовська	10	2			12
Теодорові	3	5			8

Продовження таблиці 8

1	2	3	4	5	6
Вартановичовська	2		2		4
Фридриховська	9	4			13
Пйотровичовська	5	8		3	16
Коломийського	7	1	3		11
Полібовського			1	1	2
Школьчинська					3
Москєвчика	11				11
У руській школі		19		3	22
В монастирі Св. Онуфрія	9	8	2	8	27
Четвертий квартал (вiртель)					
Татровська	7			1	7
Коженювська	15			1	16
Алембековська	25	2	5	2	34
Іловіковська	8				8
Шмітовська	11			2	13
Рорайського	11			1	12
Гайдеровська	16				16
Барчова	32	4		5	41
Кисьолковська	18	1		3	22
Краля	16			4	20
Кисьолковська друга	18	1		2	21
Слонковська	30	2		6	38
Башта "речона"	9			4	13
Аттельмасра	15				15
Майдешевича	12			1	13
Огожалковська	5			3	8
Барчевська тильна	9	1		4	14
Якубка	2			3	5
Покоровичовська	5			1	6
Бонего	7				7
Глосковська	4			1	5
Дешпотовська	12	1		3	16
Щепановича	10			4	14
Зухоровича	7				7
Гладишовська	10			3	13
Безановська	3			2	5
Габрієльовська	4			1	5
Мондровича	18	6		1	25
Містшимовська	2	1		1	4
Домагаліча	4	2		1	7
Мораківська	5	8		1	14
У Галицькій брамі	25			2	27
Гідельчика	5			1	6
Аbermanовська	12			3	15
Нєвчасовська	10	3		3	16

Продовження таблиці 8

1	2	3	4	5	6
Комнацької	21			7	28
Св'янтковича	11	3		2	16
Авенштока	3			1	4
Брикадешовська	8	1			9
Шварцовська солодовня	4				4
В башті під муром					
В буд. біля Румінського	5			1	6
Беднарська солодовня	7				7
Буд. Корзонка різника	5				5
Карчовська солодовня	15	2		2	19
Францішкова	3			2	5
Квятковська	1			1	2
Семінарія	5				5
Янкевича	15			3	18
Кравецька	3				3
Буд. бурмістра	4				4
Воскобійня	2			2	4
Жешовська	7			3	10
В ятках, де різники	9				9
Перша кам'яниця “під Ринком”	6				6
Друга кам'яниця	5			2	7
Третя кам'яниця	6				6
Четверта кам'яниця	5			1	6
П'ята кам'яниця	5			1	6
Шоста кам'яниця	3	1			4
Сьома кам'яниця	5				5
Восьма кам'яниця	2			1	3
Біля горілчаних яток	6			1	7
Сорчиковська	2	1			3
Вольфовичовська	12			2	14
Лавришевича		5		1	6
Дім біля шевських яток	3				3
Над вагою	7			2	9
Постригальня	5			2	7
Одвірного	4				4
Синдиківська	5			3	8
Буд. годинникаря	7				7
Бжеських	2	3			5

Продовження таблиці 8

1	2	3	4	5	6
Мораховська	1	4			5
Прокоповича	1	5			6
Савичовська	4	4			8
Массаровська	0	5			5
Добрацьких	4				4
Дзядкевича	2				2
В будках між крамами	19	1		5	25
Шпиталь Св. Духа	32			8	40
<i>Разом</i>	<i>2 358</i> <i>(71 %)</i>	<i>413</i> <i>(12 %)</i>	<i>315</i> <i>(9 %)</i>	<i>257</i> <i>(8 %)</i>	<i>3 343</i> <i>(100 %)</i>

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 783, арк. 1–94.

Таблиця 9

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ПЕРЕДМІСТЬ ЛЬВОВА В 1662 Р.
(ЗА РЕЄСТРОМ ПОГОЛОВНОГО ПОДАТКУ)

Місцевість	Кількість мешканців			Загальна кількість мешканців
	поляки	українці	невідомо	
1	2	3	4	5
Перший десяток – 13 будинків	60	12	13	85
Другий десяток – 11 будинків	62	7	6	75
Третій десяток – 14 будинків	55	1	17	73
Четвертий десяток – 11 будинків	41	8	8	57
П'ятий десяток – 16 будинків	79	7	9	95
Десяток Песього ринку – 14 будинків	50	5	3	58
Фільварок п. Крауза	7		1	8
Фільварок п. Грабовського	7	3		10
Фільварок п. Дороти Кісьолковської	1			1
Десяток вулиці Темричовської – 17 будинків	47	36	9	92
Двір п. Свірського	6		2	8
Двір п. Лєвошинського – 7 будинків	17	6	1	24
Воля бернардинок – 9 будинків	43	3	3	49
Вулиця Широка – 9 будинків	27	9	7	43
Вробленчий млин	8	1		9
Двір п. Фасцішовського – 4 будинки	10	4		14
Фільварок військового писаря	1			1
Фільварок п. Галяровича	3	1		4
Фільварок п. Климковича	5	2		7
Фільварок п. Матишевича	2			2
Фільварок п. Шомера	2			2
Другий десяток [вулиці Широкої] – 9 будинків	43	8	8	59
Фільварок п. Аморато	2			2
Двір ксьондза Любенецького	8	4		12
Третій десяток [вулиці Зелена і Скалка] – 10 будинків	42	29	11	82
Двір п. Незабитовського	11	2	3	16
Пасіка п. Аттельмаера	2			2
Двір п. Галицького	5			5
Буд. п. Вавжиньця				
Буд. п. Сапінського	2		1	3
Буд. п. Лабеньця	5	1	2	8
Буд. Матіаша пекаря	4			4

Продовження таблиці 9

1	2	3	4	5
Двір п. Бегановського	6			6
Буд. Струбіцової	3	3		6
Буд. на вулиці Глинській	3	1		4
Шумилясовий ґрунт	28		2	30
Двір п. Купінського	5	11		16
Двір брацлавського воєводи			3	3
Фільварок п. Майхра Духни	3			3
Фільварок п. Луки Цирулика	6	1		7
Дворик п. Склярського			3	3
На ґрунті костелу Св. Антонія	82	11	10	103
Фільварок п. Рубертової	47	6	1	54
Шпиталь Св. Петра	16	7	5	28
Дворик п. Каліновського			1	1
Фільварок п. Аведика			4	4
Фільварок п. Матіаша Песечніка			4	4
Фільварок п. Станіслава Йо-зефовича			4	4
Фільварок п. Алємбека	4			4
Кампановська Воля (в т. ч. двір п. Кшуновича)	88	8	5	101
Фільварок п. Дороти Шуковни	1			1
Фільварок п. Яна Познаньчика	13	2		15
Сотня Калічої гори (в т. ч. фільварок п. Кушевича)	57	8	69	134
Фільварок п. Кучанковича	3		2	5
Фільварок п. Зіморовича	8	1	7	16
Чиншовики костелу Св. Марка	7		8	15
Будинки біля костелу Св. Софії	7		3	10
Фільварок п. Убальдіні	3		5	8
Фільварок п. Зихині	3		3	6
Фільварок п. Залеського			6	6
Пасіка п. Залеського	11		15	26
Вулиця Широка (Краківського передмістя)	44	43	113	200
Фільварок п. Майдешевича			4	4
Фільварок п. Галяровича	1			1
Фільварок п. Гоздзевича		2	3	5
Двір вірменського архієпископа	12		13	25
Фільварок п. Барша			3	3
Фільварок п. Дершимоновича	6	3	9	18
Фільварок п. Лангішової			5	5

Продовження таблиці 9

1	2	3	4	5
Грунт монашок костелу Св. Бригиди	18	7	59	84
Воля костелу Св. Станіслава (в т. ч. фільварок Грушецького)	10	28	46	84
Фільварок п. Майхра Шихтера			2	2
Осада біля двору подільського воєводи	26	10	107	143
Стайня львівського архієпископа			8	8
Воля п. Пшездзєцького та Воля костелу Св. Духа	19		17	36
Фільварок п. Пекарчика			3	3
Фільварок п. Венявського			3	3
Пробовство костелу Св. Станіслава	10	4	16	30
Сокільницький міст – 19 будинків	154	18	7	179
Грунт костелу Св. Лазаря – 5 будинків	87	8	7	102
Друга сотня (Св. Марії Магдалени, Волі Станцльовської, Єзуїтської, Домініканської) з фільварком п. Авенштокової і п. Стенця	207	24	22	253
<i>Разом</i>	<i>1 655 (61 %)</i>	<i>355 (13 %)</i>	<i>711 (26 %)</i>	<i>2 721 (100 %)</i>

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 783, арк. 95–154.

Таблиця 10

Етнічний склад населення міських сіл Львова в 1662 р.
(за реєстром поголового податку)

Міське село	Кількість селян			Загальна кількість селян
	поляки	українці	невідомо	
Клепарів	72	4	1	77
Кульпарків	27	5		32
Брюховиця	45	32	7	84
Велике Головсько	20	71	2	93
Мале Головсько	17	12	4	33
Білогоща	2	49	4	55
Замарстинів	43	11	2	56
Загородники на Волі [Замарстинівській]	54	49	5	108
<i>Разом</i>	<i>280 (52 %)</i>	<i>233 (43 %)</i>	<i>25 (5 %)</i>	<i>538 (100 %)</i>

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 783, арк. 156–169.

Таблиця 11

Етнічний склад населення Львова в 1662 р.
(за реєстром поголового податку)

Місцевість	Кількість мешканців								Загальна кількість мешканців
	поляки		українці		вірмени		невідомо		
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	
Середмістя	2358	71	413	12	315	9	257	8	3343
Передмістя	1655	61	355	13			711	26	2721
Міські села	280	52	233	43			25	5	538
<i>Разом</i>	<i>4293</i>	<i>65</i>	<i>1001</i>	<i>15</i>	<i>315</i>	<i>5</i>	<i>993</i>	<i>15</i>	<i>6602</i>

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 783, арк. 1–169.

ВЛАСНИКИ НЕРУХОМОСТІ В СЕРЕДМІСТІ ЛЬВОВА В 1666 Р. (ЗА ШОСОВИМ РЕЄСТРОМ)

Вулиця, частина міста або місцевість	Власники і співвласники нерухомості та кількість будинків у їхньому володінні						Загалом	
	українці		поляки		вірмени		кіль- кість будин- ків	кіль- кість осіб
	кіль- кість будин- ків	кіль- кість осіб	кіль- кість будин- ків	кіль- кість осіб	кіль- кість будин- ків	кіль- кість осіб		
Перший квартал (віртель)							59	155
Перша сторона Ринку			13	46			13	46
Вулиця Шевська до єзуїтів			13	25			13	25
Вулиця Краківська до брами		2	5	23	4	6	9	31
Вулиця Пекарська			15	27			15	27
Вулиця до Краківської брами		1	8	22	1	3	9	26
Другий квартал (віртель)							81	164
Друга сторона Ринку		2	14	37		6	14	45
Вулиця Краківська до Ринку			14	34			14	34
Вулиця Вірменська <i>Через дорогу в тилу "Сленя"</i>					43	68	5	10
<i>На вірменському цвинтарі</i>				2			11	14
<i>Вертаючись до вірменської церкви</i>							19	35
Третій квартал (віртель)							70	130
Третя сторона Ринку	1	1	6	20	3	3	10	24
Через дорогу до оо. домініканців					7	8	7	8
При костелі оо. домініканців			10	17			10	17
Вулиця Руська	19	32					20	32
Провулок від руської церкви	1	1			5	14	6	15
Вулиця Шкоцького торгу			4	10	1	1	5	11
Вулиця Зерванська			12	23			12	23
Четвертий квартал (віртель)							65	113
Четверта частина Ринку			12	35			12	35
Вулиця Галицька		1	8	9			8	10
Друга сторона Галицької			7	18			7	18
Біля різницьких яток			9	14			9	14
Вулиця Шпитальна			8	9			8	9
Вулиця Багатих крамів	4	5	9	15			13	19
Інші будинки на Ринку			8	8			8	8
<i>Разом</i>	<i>24</i>	<i>44</i>	<i>175</i>	<i>394</i>	<i>64</i>	<i>109</i>	<i>263</i>	<i>547</i>

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 782, арк. 409–453.

Продовження таблиці 13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Четвертий квартал (вiртель)									72	183
Четверта частина Ринку		1	12	50		3			12	54
Вулиця Галицька		1	16	43				3	16	47
Друга сторона вулиці Галицької										
За школою біля різницьких яток			19	37					19	37
Вулиця Шпитальна										
Вулиця Багатих крамів	4	9	20	29			1	7	25	45
Інші будинки на Ринку										
<i>Разом</i>	<i>20</i>	<i>46</i>	<i>175</i>	<i>501</i>	<i>2</i>	<i>10</i>	<i>66</i>	<i>142</i>	<i>263</i>	<i>699</i>

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 796, арк. 42–73.

Таблиця 14

КІЛЬКІСТЬ БУДИНКІВ ТА РОЗМІЩЕНИХ У НИХ ЖОВНІРІВ
НА ПЕРЕДМІСТЯХ ЛЬВОВА В 1732 Р. (ЗА ВІЙСЬКОВОЮ СТАЦІЄЮ)

Юрисдикція, вулиця або місцевість із характеристикою місцезонаштування	Кількість халуп, будинків	Кількість жовнірів
1	2	3
Краківське передмістя		
Біля костелу Марії Сніжної, йдучи від Краківської брами	4	1
Юридика костелу Всіх святих	20	5
Юридика "Королівщина"	30	7
Юридика "Вірменська біскупщина", біля Високого замку	38	4
Юридика оо. домініканців "Тарнавка", зійшовши в долину з Високого замку	35	7
Юридика "Лагодовщина", поряд з юридикою оо. домініканців	10	2
Юридика Габрієльовська, йдучи до села Знесення	15	3
Біля костелу Св. Мартина, вертаючись до міста	12	2
Єврейські будинки "на коритах"	12	5
Юридика братства церкви Св. Миколая	12	2
Юридика латинського капітулу, разом з халупами, які стоять позаду єврейських яток, поблизу синагоги	30	6
Юридика "Сенявщина"	38	7
Замкова юридика, аж до монастиря оо. театинців	78	6
Юридика церкви Воскресіння	7	3
Юридика п. Седліцького	4	1
Юридика пп. бенедиктинок (звільнені від жовнірського постю сеймовою конституцією 1677 р.)	–	–
Юридика оо. домініканців, над рікою, біля мурованого моста	20	5
Юридика "Підгороддя", вертаючись від мурованого моста	30	6
Юридика оо. театинців "Богданівська", за юридикою "Підгороддя"	22	5
Чинбарські будинки, належні до замкової юридики	12	2
Ряд будинків до Краківської брами (як єврейських, так і християнських)	20	6
Юридика церкви Св. Теодора	6	1
Шпитальна юридика, вертаючись до костелу Св. Станіслава	5	1
Юридика панів Гедзінських	5	1
Юридика оо. єзуїтів "Белзчина"	16	4
Юридика "Вельогурщина"	10	4
Юридика червоноградського старости, вертаючись до моста біля костелу Св. Станіслава	11	3
Юридика пп. бригідок	4	1
Юридика "Кобиличина"	15	4
Юридика шпиталю Св. Духа	4	1
Святоюрська юридика	15	4
Інші будинки, розкидані в різних місцях	42	11
<i>Разом на Краківському передмісті</i>	<i>582</i>	<i>120</i>

Продовження таблиці 14

1	2	3
<i>Галицьке передмістя</i>		
Юридика босих кармеліток	12	3
Юридика "Жевучина"	7	2
Юридика оо. кармелітів босих	17	4
Юридика п. Капенгауза, йдучи вулицею коло муру монастиря оо. капуцинів	5	1
Йдучи до костелу Св. Антонія оо. францисканців	6	1
Юридика п. Гербурта, йдучи далі до паркану Гепнеровського городу	2	–
На вулиці Глинянській, біля Алембековського двору	5	2
Юридика белзької воєводини, йдучи до костелу Св. Петра	28	5
Місцевість "до рожанця", в кінці юридика белзької воєводини	1	–
Юридика п. Петра Купінського "Личаків", з другого боку вулиці Глинянської, що тягнеться від Піскової гори до кляштору оо. боніфратрів	20	5
Шляхетські та духовні двори або будинки, викуплені у міських чиншовиків, у цьому ж районі	5	–
Шляхетські двори від монастиря оо. боніфратрів аж до валів і до монастиря пп. бенедиктинок	–	–
Юридика оо. кармелітів босих, з другого боку дороги, навпроти оо. боніфратрів, йдучи вгору	17	4
На міській юрисдикції, йдучи до монастиря оо. бернардинців, біля дороги	3	1
Шляхетські двори, йдучи наліво до босацької хвіртки, навпроти міських валів	–	–
Дворик п. Лиховського, вертаючись назад	1	–
Юридика пп. бернардинок, йдучи далі до валів	5	1
Шляхетські двори та будинок на вулиці Темрицькій та Песьому ринку	3	–
Вулиця "Воля Кампіанівська" у міській юрисдикції	17	5
Біля монастиря пп. сакраменток	3	1
На вулиці Зеленій	30	9
Юридика "Асверовщина" на вулиці Зеленій	8	3
Міські ґрунти, йдучи стрийським гостинцем	–	–
"Калічогорські" ґрунти п. Петра Купінського	24	5
Ґрунти біля костелу Св. Марка	8	2
Юридика руської воєводини на "калічогорських" ґрунтах	26	–
Юридика Остророгів "Плодовита" ("Żyzna") у власності пані коронної хорунжої, спустившись з Калічої гори	30	8
При тій юрисдикції халуп, належних до каплиці Діви Марії	7	1
Йдучи до монастиря босих кармеліток	9	2
Йдучи далі до костелу Св. Лазаря, під палацом київського воєводи	6	1
Юридика шпиталю Св. Лазаря	24	5
Навпроти костелу Св. Марії Магдалени	12	3
Юридика небіжчика п. Купінського, доктора	8	2
Юридика п. Злоторовича	4	1
Юридика п. Шимоновичової	26	5

Продовження таблиці 14

1	2	3
Юридика оо. єзуїтів	15	4
Волька оо. домініканців	9	2
Юридика п. Козловського	15	4
Юридика пп. домініканок, вертаючись назад вулицею Шевською	7	–
Юридика белзького воєводи	6	5
Вулиця Постражанська, починається від єзуїтської хвіртки і до Галицької брами, на ній шляхетські дворики, де живуть євреї	–	–
Поряд великі (ву́зніе) будинки, для приїжджих гостей	3	–
Збоку невеликі будинки	–	1
Біля дворика п. Урбанського	1	–
“Августианські” ґрунти	3	–
Шляхетські двори та будинки, здані в оренду євреям, де є шинки	12	5
Кам'яниця оо. босих кармелітів	1	–
Будинки, належні до міської юрисдикції, на початку вулиці	29	6
Позаду вулиці, йдучи до монастиря оо. тринітаріїв	11	4
Юридика п. Вольського	13	4
Юридика “Глоговщина”	15	4
На цій же юридиці високі (ву́зніе) будинки для приїжджих гостей	–	–
На цій же юридиці будинки музиканта Войцеха, п. Гідельського та 4-х євреїв, вільні від постою	6	–
<i>Разом на Галицькому передмісті</i>	<i>525</i>	<i>121</i>
<i>Разом на Краківському і Галицькому передмістях</i>	<i>1 107</i>	<i>241</i>

Джерело: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 619, арк. 453зв.–457зв.

Таблиця 15

КІЛЬКІСТЬ ПАРАФІЯН У ПАРАФІЯХ УНІЙНОЇ ЦЕРКВИ ЛЬВОВА В 1765 Р.
(ЗА РЕЄСТРОМ ПАРАФІЯН)

Парафія	Парафіяни		
	загальна кількість	у тому числі	
		дорослі	діти
Успення Богородиці	186	163	23
На Тарнавці (Різдва Богородиці)	209	176	33
Св. П'ятниці	17	12	5
Св. Хреста	89	61	28
Вознесіння Господа	348	246	102
Воскресіння	45	30	15
Богоявлення	269	209	60
Благовіщення Богородиці	96	64	32
Церква на Головсько	350	238	112
Св. Миколая	108	96	12
<i>Разом</i>	<i>1 717</i>	<i>1 295</i>	<i>422</i>

Джерело: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Відділ рукописів. – Ф. 141 (Чоловського), спр. 525, арк. 101. Опубліковано з помилками в назвах церков: *Лаба В.* Перший галицький церковний шематизм 1763–1765 років. – Львів, 2002. – С. 21.

Таблиця 16

Етнічний склад мешканців середмістя Львова XVI–XVIII ст. (за податковими реєстрами)

Рік (роки)	Кількість будинків і мешканців (власників та комірників)								Загалом	
	українці		поляки		вірмени		євреї		Кількість будинків	Кількість мешканців
	кількість будинків	кількість мешканців	Кількість будинків	Кількість мешканців	Кількість будинків	Кількість мешканців	Кількість будинків	Кількість мешканців		
1538–1544 ¹	25 (11 %)	29 (7 %)	168 (63 %)	287 (72 %)	42 (16 %)	44 (11 %)	28 (10 %)	42 (10 %)	263	402
1578–1583 ¹	20 (7 %)	24 (5 %)	177 (61 %)	346 (76 %)	56 (19 %)	85 (19 %)	38 (13 %)	331 ²	290	455
1622–1628 ¹	21 (7 %)	36 (6 %)	165 (56 %)	471 (74 %)	71 (24 %)	130 (20 %)	39 (13 %)		296	637
1632	19 (7 %)	40 (6 %)	179 (67 %)	421 (68 %)	70 (26 %)	161 (26 %)			268 ³	622
1662	27 (11 %)	413 (12 %)	172 (67 %)	2358 (71 %)	55 (22 %)	315 (9 %)			254 ³	3 343 ⁴
1666	24 (9 %)	43 (8 %)	168 (63 %)	377 (69 %)	73 (28 %)	127 (23 %)			265 ³	547
1703	20 (8 %)	46 (7 %)	175 (67 %)	503 (73 %)	66 (25 %)	140 (20 %)			263 ³	699
1734	22 (9 %)	32 (6 %)	170 (68 %)	408 (78 %)	57 (23 %)	81 (16 %)			249 ³	521
1748	16 (7 %)	30 (6 %)	169 (72 %)	384 (80 %)	49 (21 %)	70 (14 %)			234 ³	484
1767	14 (5 %)		161 (61 %)		40 (15 %)		49 (19 %)		264	

¹ Враховано податкові реєстри різних років.

² Єврейський поголовний податок.

³ Без єврейського кварталу.

⁴ Поголовний податок.

Джерела: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 701, арк. 228–239; спр. 769, арк. 115–125зв, 135–138; спр. 770, арк. 415–436; спр. 775, арк. 314–347; спр. 782, арк. 409–453; спр. 783, арк. 1–94; спр. 806, арк. 262–317; спр. 809, арк. 1–56 (окремої пагінації); спр. 812, с. 1–80; спр. 796, арк. 42–73; *Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.* – Warszawa, 1975. – S. 58–59, 70; *Капраль М.* Власники нерухомості середмістя Львова 30–40-х років XVI століття у світлі шосових реєстрів (соціотопографічний аспект) // *Записки Наукового Товариства імені Шевченка.* – Львів, 1997. – Т. 233: *Праці Історико-філософської секції.* – С. 157–181.

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ВЛАСНИКІВ ДІЛЯНОК І МЕШКАНЦІВ ПЕРЕДМІСТЬ ЛЬВОВА XVI–XVIII СТ.
(ЗА ПОДАТКОВИМИ РЕЄСТРАМИ)

Рік (роки)	Кількість власників ділянок і мешканців передмість									
	українці		поляки		вірмени		євреї		загалом ²	
	Власники ділянок	Мешканці	Власники ділянок	Мешканці	Власники ділянок	Мешканці	Власники ділянок	Мешканці	Власники ділянок	Мешканці
1538–1544 ¹	100 (24 %)		213 (51 %)		10 (2 %)		36 (9 %)		417	
1578–1583 ¹	131 (18 %)		591 (81 %)		5 (1 %)		57	333 ³	729	
1607–1609 ¹	106 (15 %)		587 (82 %)		14 (2 %)				711	
1618		255 (13 %)		1 529 (81 %)		17 (1 %)			1152	1905
1662		355 (13 %)		1 655 (61 %)						2 721 ⁴

¹ Враховано податкові реєстри різних років.

² Не враховано невідомі дані та ті, що стосуються інших етнічних груп.

³ Єврейський поголовний податок.

⁴ Поголовний податок.

Джерела: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 701, арк. 228–239; спр. 702, арк. 573–622; спр. 769, арк. 115–125зв., 135–138; спр. 770, арк. 424зв.–436; спр. 774, арк. 2–177; спр. 783, арк. 95–154; *Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.* – Warszawa, 1975. – S. 55, 59; *Капраль М.* Власники нерухомості середмістя Львова 30–40-х років XVI століття у світлі шосових реєстрів (соціотопографічний аспект) // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1997. – Т. 233: Праці Історико-філософської секції. – С. 157–181.

Таблиця 18

ЧИСЕЛЬНІСТЬ МІШАНИХ ШЛЮБІВ І ШЛЮБІВ КАТОЛИЦЬКИХ НЕОФІТІВ У ЛЬВОВІ
(ЗА ДАНИМИ МЕТРИЧНИХ КНИГ ШЛЮБІВ КОСТЕЛУ УСПІННЯ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ
(ЛАТИНСЬКОЇ КАТЕДРИ) В 1668–1772 РР.)

Роки	Укладені шлюби								
	Загальна кількість	мішані				католицьких неофітів з числа			
		українсько-польські		вірменсько-польські		євреїв		лютеран	
		кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%
1668–1693	2 372	49	2,06	1	0,04	3	0,12	2	0,08
1706–1732	3 192	49	1,53	9	0,28	4	0,12	8	0,25
1739–1772	3 447	175	5,07	77	2,23	11 ¹	0,31	7	0,20
<i>Разом</i>	<i>9 012</i>	<i>273</i>	<i>3,02</i>	<i>87</i>	<i>0,96</i>	<i>18</i>	<i>0,19</i>	<i>18</i>	<i>0,19</i>

¹ Не враховано шлюби франкістів-конвертитів у 1759–1760 рр.

Джерела: ЦДА України у Львові, ф. 618, оп. 2, спр. 2632, 2633, 2637, 2638, 2641.

Таблиця 19

ЧИСЕЛЬНІСТЬ МІШАНИХ ШЛЮБІВ І ШЛЮБІВ КАТОЛИЦЬКИХ НЕОФІТІВ НА ПЕРЕДМІСТЯХ
ЛЬВОВА (ЗА ДАНИМИ МЕТРИЧНИХ КНИГ ШЛЮБІВ КОСТЕЛІВ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ
(СНІЖНОЇ) В 1696-1772 РР., СВ. МАРІЇ МАГДАЛЕНИ ТА СВ. МАРКА В 1764–1772 РР.)

Роки	Укладені шлюби									
	Загальна кількість	мішані				католицьких неофітів з числа				
		українсько-польські		вірменсько-польські		євреїв		лютеран		
		кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%	
<i>Костел Пресвятої Богородиці (Марії Сніжної)</i>										
1696–1739	1 431	79	5,52	5	0,39	1	0,06	3	0,20	
1740–1772	1 589	145	9,12	2	0,12					
<i>Костел Св. Марії Магдалени</i>										
1764–1772	233	20	8,58			1	0,42	1	0,42	
<i>Костел Св. Марка</i>										
1764–1772	115	9	7,82			1	0,86			
<i>Разом</i>	<i>3 368</i>	<i>253</i>	<i>7,51</i>	<i>7</i>	<i>0,20</i>	<i>3</i>	<i>0,08</i>	<i>4</i>	<i>0,11</i>	

Джерела: Archiwum archidiecezji Lwowskiej w Krakowie, Księgi metrykalne, sygn. CXXII/2, CXXIX/5-6, CXXXIII/6-8, CXXXIV/1.

Таблиця 20

КІЛЬКІСТЬ ПРИЙНЯТИХ ДО МІСЬКОГО ПРАВА ЛЬВОВА В 1405–1783 РР.
(ЗА РЕЄСТРАМИ ПРИЙНЯТЬ ДО МІСЬКОГО ПРАВА)

Роки	Загальна кількість прийнятих до міського права	У тому числі			
		українці		вірмени	
		осіб	%	осіб	%
1405–1426	534	9	1,6	6	1,2
1461–1500	847	76	9,0	19	0,2
1501–1550	843	125	14,8	19	2,2
1551–1600	1390	167	12,0	24	1,7
1627–1652	496	48	9,7	17	3,4
1654–1700	1205	144	12,0	107	8,9
1701–1727	528	84	15,9	45	8,5
1750–1783	804	74	9,2	24	3,0
<i>Разом</i>	<i>6647</i>	<i>727</i>	<i>10,9</i>	<i>261</i>	<i>3,9</i>

Джерела: Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414) / Wyd. A. Czołowski. – Lwów, 1896; Księga przychodów i rozchodów miasta (1414–1426) / Wyd. A. Czołowski. – Lwów, 1905; ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 648–652, 698, 704–705.

Таблиця 21

ПОХОДЖЕННЯ ПРИЙНЯТИХ ДО МІСЬКОГО ПРАВА ЛЬВОВА УКРАЇНЦІВ ТА
ВІРМЕН У 1405–1783 РР. (ЗА РЕЄСТРАМИ ПРИЙНЯТЬ ДО МІСЬКОГО ПРАВА)

Роки	Українці				Вірмени			
	загальна кількість	у тому числі особи, які походили			загальна кількість	у тому числі особи, які походили		
		зі Львова	з-поза Львова	неві- домо		зі Львова	з-поза Львова	неві- домо
1405– 1426	9	–	–	9 (100 %)	6	–	–	6 (100 %)
1461– 1500	76	13 (17 %)	46 (61 %)	17 (22 %)	19	4 (22 %)	8 (45 %)	6 (33 %)
1501– 1550	125	45 (36 %)	72 (58 %)	8 (6 %)	19	10 (52 %)	7 (37 %)	2 (11 %)
1551– 1604	167	86 (51 %)	80 (48 %)	1 (1 %)	24	15 (62 %)	9 (38 %)	–
1627– 1652	48	4 (8 %)	–	44 (92 %)	17	8 (47 %)	3 (18 %)	6 (35 %)
1654– 1700	144	43 (30 %)	50 (35 %)	51 (35 %)	107	72 (66 %)	33 (31 %)	3 (3 %)
1701– 1727	84	47 (56 %)	35 (42 %)	2 (2 %)	45	38 (84 %)	7 (16 %)	–
1750– 1783	74	–	–	74 (100 %)	24	–	–	24 (100 %)
<i>Разом</i>	<i>727</i>	<i>238 (33 %)</i>	<i>283 (39 %)</i>	<i>206 (28 %)</i>	<i>261</i>	<i>147 (56 %)</i>	<i>67 (26 %)</i>	<i>47 (18 %)</i>

Джерела: Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414) / Wyd. A. Czołowski. – Lwów, 1896; Księga przychodów i rozchodów miasta (1414–1426) / Wyd. A. Czołowski. – Lwów, 1905; ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, стр. 648–652, 698, 704–705.

Додаток № 2: ДОКУМЕНТИ

№ 1

1597 р., після 8 грудня, Львів

Проект угоди між католицькою (польською) та вірменською громадою Львова, підготовлений мировою комісією та підписаний її членом, львівським архієпископом Яном Димитром (Соліковським)

Ориг.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 136, арк. 248–249зв.

In decembre 1597 post Conceptionis Beatae Mariae Virginis¹ podano szrodkі do zgody, podane między pany raice y miescany Catholickie a pany Ormiany, tez mieszcany miasta Lwowa.

Panowie mediatores y iednacze, zostawując obie strony przy swoich prawiech y decretach tak starszych, iako y nowych tak sie na artykuły od obu stron podane, declaruią.

A naprzod nizli do samych artykułow przystąpię tey niezgody przyczyny macaiącz, a przypatrując sie wszystkiemu z gruntu tak musiało być. Iz przy zasadzaniu starego Lemburku albo Lwowa Polaczy tutečni obywatele y iako dzieci Coronne byli, a panowie Ormianie przychodniowie, to iest ktorzy sie tu nie rodzili, ale z ziemie swoiey za iakimsi przypadkiem przyszli, co widzimy nie nowina we wszystkich krolestwach y ziemiach krzescianskich, zwłaszcza za tumultami woiennymi domowymi albo postronnymi. Inaczei tedy obywatelow z pany Ormiany zgoda zachowania być nie mogła, ieno według proporciey, to iest ze Polaczy z pany Ormiany byli iako brat starszy z młodszym, nie iako sobie nierowni, a to nie z iedney miary, bo i z roznym ięzykiem swym, ktorego w Europie nie masz, ieno w Asiey przysły. I mało ich być musiało y chociaы chrzescianie, wszakze nie tego posluszenstwa, ale iest roznego, co iednak pod iedną zwierchnością mniei by wadziło. I owszem zgodna rozmaitosć ozdoba kościoła chrzescianskiego za przyięciem tedy swoim w ciało tey Rzeczypospolitey miasta tego Lwowa, aby ta nierownosć y nieroznosć niezgody nie

¹ 8 грудня 1597 р.

czyniła. Panowie Ormianie s przodku na swoiey conditiei przestawali, az do nastania krola Stephana sławney pamięci, bo acz za mieszczany tez lwowskie poczytani byli, wszakze nie byli wszystkich wolności ludzi Coronnych, tu od wieku siedzących, uczestnikami, y dla tego sobie nowych przywileiow potrosze od krolow naszych, ciągnąć sie do równosci, dostawali, ktorymi potym materia do nielubosci y niezgody z Polaki dawali y dawaia z nami. Dobrze, tedy sami mowia: “iestesmy mieszczanie, iako y wy, y tak nam wszystkie pozytki i wolności słuza, iako y wam, ale przestaniem na tym dla miłości y zgody z wami ze z sobą, postanowimy co pewnego za sobopulną namową, iakoby wam i nam dobrze było”. Dla tego wszystko licząc y w miarę przywodząc, tak do zgody mowimy y te srodki podawamy.

1. Naprzod iz nam pierwszy artikul od panow raicow i mieszczan lwowskich podany, własna contradictoria iest to co panowie Ormianie opowiedaią. A funduie sie na samym decrecie krola Stephana do tegoby iego mosc xiądz arcybiskup miał co mowić, bo w ten czas był regentem cancellariey Coronney, ale nie chce. Pomni to iednak, ze on pan waleczny więczei w ten czas o woynie myślił, nizli o prawnych sprawach czyich. A iz był czudzoziemiec, dla cznoty y godności na krolestwo Polskie od Polakow obrany, zaraz na krolestwo przyiechawszy, nie mógł wszystkiego wiedzieć, czego Polakom i Coronie wszystkie było potrzeba, pomni y postępek w tym y decret uczyniony i zaraz ludzi Catholickich skryk y narzekanie, lepiei to było w ten czas componować, anizli decretować, po ktorym decrecie, a to wszystko gorzey. I sami panowie Ormianie mowia, ze im cięzei teraz, nizli przed tym. Otoz propter honorem regis mortui et bene meriti niechby decret decretem został w swey mocy. A ten artikul pierwszy od panow radziec podany niechby takze panom Ormianom słuzył, iako y Catholikom, to iest strony praerogative słowa² y zwyciaiu dawnego albo i co umiarkować k woli zgodzie zobopolney.

2. Wtory artikul między sobą Catholiczy zachowuią słusznie, zeby panowie Ormianie zachowali declaratia ich, iednak ad aequitatem okolo kroiennictwa y kramarstwa zda sie skłaniać exceptio superflua, gdyz sie ta compositia dzieie salvis iuribus kazdego.

3. Artikul acz sie zda Catholicom publicum gravamen do wolności wszelickich picia, szynkowania y przedawania panom Ormianom takie drzwi otworzyć zwłaszcza, ze wszyscy panowie Ormianie turecki ięzyk rozumieiac, ktorzy iedno chcą y kiedy chcą wielkie y walne kupie z Turek przywozą y imi handluią. A iuz y w insze strony fortunnie y znacznie handle swe odprawuią. Wszakze, iz między nimi chudzi sie nayduia, takiego sposobu pozywienia potrzebiący, co i sami panowie Ormianie daią, znać zdałoby sie pewną część Ormian porachowawszy sie z Catoliki do tego przypuszczić trzecią, czwartą, piątą, albo

² “Слово” – вікно в кам’яниці, в якій продавали крам.

iakoby sie zgodziło. Iednak w tym articule iego mość xiądz arcybiskup tychby dwu rzeczy, iako pasterz y Rada Coronna zyczył. Pierwsza, aby tych zbytkow y szynkow tak zbytnich y nieporządnych y ktore nie są bez grzechow y obrazy Pana Boga wszechmogącego rozmaitych ubywało, a ludzie wszyscy chrzesciansczy raczy sie inszych rzemiosł imowali, ktoremiby sie zwykli zywić, iako w Niemczych, we Włoszech, w Hispaniey, nie wszystko z synkow. Druga, aby tych kobiercow, małmazyi, szafianow albo zgoła tu nie wozoną, albo pewną iaką lidzbę, bo te rzeczy nam zadnego pozytku nie czynią, iedno Coronę na kozdy rok ubożą y łupią, głupie to gospodarstwo in re familiari i w Rzeczypospolitey ziesć, zpić y zedrzeć wszystko, potem z maiętnością y ze zdrowiem i z sławą y częstokroć z duszą zginąć, na co iak Mars z załosnymi serczy y ze wstydem ustawicznie patrzymy.

4. Artikuł lidzby domow ormianskich, iakoby miała być, kto ma dowiesć bądź panowie Ormianie, bądź panowie raice. A iz panom raicom nakazano, niech zeby takze ex aequitate szło, gdyz sie ich wiele rozrodziło, aby nad pierwszą lidzbę ich domow ieszcze co onym przyczynili, aby tak iuz finaliter na tym stanęło bez ponowienia wszelakiego za nich i potomstwa ich dlia zgody, pokoju i miłości zobupolney.

5. Inaczey sie nie moze rozumieć iedno, ze to wyraznie mianować trzeba y między rzemiesniki rząd uczynić według praw kazdego.

6. Około obczych Ormian do congregatiei swey nie przyimowania, okrom wiadomosci y pozwolenia urzędu mieiskiego catolickiego zgodny.

7. Około iezdzenia do Turek Catholikom y pomoczy od panow Ormian zgodzony.

8. Około nabywania wszelakiego obescia y zywnosci rząd namowić y postanowić zobopulnie zgodzony y pozwolony.

9. Act pozwow na urząd panow radziec de rationibus faciendis wydanych, słusna odstąpić et e contra a (?) tu wszystkiemu koniec uczynić.

10. Około iurisditiey ormianskiey obie strony maią sie samy zniesć y porownać.

11. Około privaty pani Serepkowicowey placet podanie panow Ormian starszych, gdyz mało niezgodnie i z panami Catolikami. Iednak gdy stanie controversia o lidzbie domow przed ugodę y to stanie o skody przeszłe nie będzie o to mowić, gdyz durante controversia kazdy sie swego prawa iakiego takiego trzyma.

12. Iako finis redit ad principium, to iest, iako tu panowie Ormianie przysli y przyięci. Ale iz sie iuz o zgodzie mowi wszystkiego, a nie o decretach, aby miały być w wątpliwosc przywodzone, ani o irritowaniu iuramentow, ktore sie iuz stały. Tedy niezda sie o tym być dalej potrzebna mowa, iako y za iakim przywileiem tu przyszli, gdyz parua principia nikogo w ten czas a iure civitatis nie excludowały, a contradictia tez od Catholikow nie była. A to nam ukazali Daniela

Fedorowica³ mały listek stary, ten który iego [krolewskiej] miłości Stephanowi [ukazali]. Iuz tedy tei questiei niech będzie koniec, a to są cives et concives et privilegiis suis iure et legitime acquisitis gaudere debent, iako i panowie Catholiczy.

A dali to Pan Bog ze iedność świętą przyimają w iednym świętym powszechnym kosciele apostolskim, który rządzi stolicą Pitrową y wszystkie ceremonie swe w ięzyku swym et cum ritibus suis im zachowane będą y confidentia mutua będzie i wszystkiego zarowno cum civibus nostris, iako Catholici cum Catholicis wzywać będą i wszelakie niesnastki i querele y suspicie y differentie ustana, zgoda y miłość daley tym więtsza rosć będzie. A Pana Boga wszechmogącego chwala z miłości spolnei bliznich z sobą dalei pomnazana będzie y sami niewierni dobry przykład zgody brać y budować sie a owczarnią Panską rozmnażać będą.

Iesli by w którym artikule wątpliwosc albo tez nierozumienie iakie ta albo owa strona, albo obie miały, gotowi panowie iednacze to szerzei declarować.

Jan Dimitr Solikowski, arcybiskup lwowsski ręką sswą.

№ 2

1656 р., Львів

Списки львівських міщан трьох національних громад – поляків, вірмен та українців, платників викупу під час облоги Львова у 1655 р. з орієнтовною оцінкою їхнього купецького капіталу

Ориг.: Ossol., sygn. 1480, k. 64–65v, 67v.

Платник	Капітал (тис.злотих)
[Latini]	
Nicolaus Boym	20
Jan Ubaldini, R. L.	15
Franciszek Lupi	6
Jan Szomer	6
Stanisław Jozephowicz	12
Jan Studnicki	60
Jakob Jozephowicz	8
Marcin Strazyna	5
Wojciech Załaszowic	20

³ Мова йде, очевидно, про відомий фальсифікат грамоти князя Федора Дмитровича 1062 р.

Franczyszek Maiewski	10
Mikołai Barzszcz	30
Jakob Krauz	20
Piotr Głuszynski	5
Stanisław Gedzicki	40
Antoni Fay Tomasik	4
Chmelowa aptekarka	50
Marcin Anczewski	60
Stanisławowa Staynclowa	10
Jan Czechucki	20
Reynchold Zywert	15
Katarzyna Czecowicowa wdowa	5
Andrzej Amorety	80
Andrzej Solski	5
Jan Jełonek	2
Andrzej Czechowic	10
Ferdinand Lechner	10
Woyciech Maydeszowicz	20
Benedict Tomicki	6
Stanisław Szolc złotnik	5
Jan Gąsiorkowicz	10
Felician Kubinski	10
Bartłomiej Zimorowicz	40
Stanisław Wilczek, R. L.	50
Jan Zuchorowicz	12
Stanisław Krochmalewicz	2
Boczkwicz z bratową	20
Mikołay Grenc złotnik	8
Jan Ubaldyn[i] ławnik	8
Jakob Halarowicz złotnik	15
Jakob Dolezynski R. L.	50
Successores Ruberta Bandinellego	—
Stanisław Wilczek Ł. L.	15
Mathiasz Załęski R. L.	10
Stephan Pawłowicz	—
Jan Pisarski	6
Walerian Alembek R. L.	40
Sebastian Szwarcowski	15

Jan Rorayski	30
Jan Woysza	6
Jan Dobromirski	6
Jerzy Kral R. L.	8
Dominik Ubaldini	5
Jan Attelmaier	120
Jozeph Tołoczko	30
Adam Gidelczyk	6
Łukasz Pukarzewski	5
Malcher Szychterz	2
Zophia Darmachowska	8
Grabowski Zeleznik	4
Michałowa Szymonowa	12
Panny Szulcowey	60
Szymon Kozłowski	30
Zembrzyckiego dobra	12
Farbachowskie dobra	6
Szymon Czehowicz	6
Kapnik	15
Stanisław Guzik	10
Diszpotoskie dobra	10
Szczepanowicz	15
Doktora Gidelczyka dobra	30
Kownacka	10
Potomkow Zydzika	12
Gielazynskie dobra	5
Philip Ducci	–
Gabrielowa	10
Jan Gotslagier	10
Tomasz krawiec	12
Marcin Bialecki	6
Szimon Szklarz	5
Andrzej Ligęza rzeźnik	5
Sebastian Ciechanowic kusnierz	3
Fabianowskie dobra	20
Haiderowskie dobra	30
Dobra Grozwaierowskie	40
Kudlicowa wdowa s potomkami	30

Sloniowska s corka	10
Marcinowa Ziolkowska	6
Agnieszka Korzeniowska	6
Successores D. Andrzej[aja]	
Wachlo[wicza]	6
Jan Strusbicz	4
Dobra Stanisława	
Marchwia[nego]	–
Dobra Szembekowey	
wsytkie	6
Dobra Stęclowskie Szulca	4
[Armeni]	
Mikołay Matyiasowic	3
Jan Bogdanowicz haftarz	6
Jan Warteryszowicz	600
Krzysztoph Awedik	
Bernatowicz	25
Iwaszko Torosowicz	200
Krzysztoph Zadykiewicz	15
Saak Wartanowicz	5
Awedyk Torosowicz	–
Krzysztoph Iwaszkowicz	3
Jan Krzysztophowicz	60
Derlukaszowicz	4
Szymon Zacharyaszowicz	–
Awedyk Bernatowicz	30
Jan Krzysztoph Bernatowic	60
Krzysztoph Torosowicz	5
Thomas Zadykiewicz	2
Grzegorz Krzysztophowicz	3
Mikołay Itaszynski	2
Mikołay Muratowicz	10
Mikołay Domazyrski	4
Łazar Augustzynowicz	20
Thomas Abramowicz	4
Krzysztoph Wartanowic	30
Awedyk Derszymonowicz	10
Zachowiczowie	6
Krzysztoph Miniaszowicz	8

Andrzej Tebenka	8
Mikołaj Derszymowicz	6
Torosowa Polibowska	10
Kubaczowski	15
Iwaszko Toroszowicz	5
Stephan Muratowicz	15
Kogut z małżonką	12
Sefer Chramy	8
Gregorz Steckowic	6
[Greci]	
Paweł Prokopowicz	10
Paweł Ławryszewic	20
Andrzej Michałowicz	10
Stephan Nestorowicz	100
Gabriel Fedorowicz	–
Mazaraki	300
Barbara Łangiszowa	20
Matyasz Fedorowicz	15
Theodor Janiewicz	80
Jerzy Papara	10
Wasil Hrehorowicz	70
Michał Sloska	30
Theodozy	20
Affendyk	6
Hreorowa stara	6
Dobra Stephana	
Laskowskiego	8
Latini	1509
Armeni	1277
Greci	704

Ревізія міських комісарів єврейських крамниць у міських та шляхетських крамницях у середмісті Львова

Ориг.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 139, арк. 253–254 зв.

Копія: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 140, арк. 53–56.

Rewizya sklepow Zydowskich w kamienicach tak mieyskich, iako y szlacheckich we Lwowie będących vigore comissionis agitatae per nos infrascriptos delegatos feria quinta post dominicam Laetare Quadregesimalem proxima anni 1738 expedita.

1-mo. W kamienicy Szulczowskiey ma sklep Lewko w części J. P. Gordonowej rauczyny lwowskiey, roznym towarem hendluię, sukno postawami w tym sklepie trzyma y na łokcie przedaię.

2-do. W kamienicy Jan Szulczowskiey u ganku w piwnicy Zydow trzech maią swoię składy z wrocławskimi towarami y innemi.

3-tio. W kamienicy Kampianowskiey ma kilku Zydow na tyle sklep, w ktorym sklepie maią sukna, koronki, szable y te towary co należą do tandety.

4-to. Pod to samo kamienicą w piwnicy spolnikow kilku maią skład z roznym towarem bogatym.

5-to. W kamienicy Dybowiczowskiey w części J. P. Kaprani Zyd ma sklep ze wszelkim wrocławskim towarem.

6-to. W kamienicy Jeletkowskiey w części J. P. Piaseckiego Zyd mieszka Mendel kuszniarz, szapki bu[ł]harskie y krymskie przedaię y futra insze z [s]pulkami trzyma na dole ryby słone, sledzie vicisim przedaię.

7-mo. W kamienicy Serafinskiey w części J. P. Łosiowny Zydow dwoch mieszkało złotnik y miecznik, ale się niedawno wyprowadzili, we sklepie zas na dole w części Condicey Zyd mieszka y rybami sledziami handluię.

8-vo. W kamienicy J. Pana sędziego lwowskiego Zyd Juzef mieszka w sklepie hendluię futrami roznemi.

9-no. W kamienicy Giestkowskiey w części J. P. Kakowskiego Zydzi w calym tyle mieszkaią y sklepy z roznemi towarami maią.

10-mo. W kamienicy Tatułowiczowskiey w części J. P. sędziego Zydowskiego mieszka Zyd Monysz, korzeniem y inszemi towarami hendluię.

11-mo. W kamienicy J. W. J. P. starosty lwowskiego Zyda zadnego nie masz, bo się teraz niedawną powyprowadzali.

12-mo. W kamienicy Swiatowiczowskiey Zyd Haskiel z Majorkiem spolnikiem swoim w sklepie miody przasne trzymaia.

13-tio. W kamienicy Lochmanowskiej w części PP. Bryitek Zyd mieszka miecznik, ktoren szable oprawia y przedaie, a drugi złotnik w części P. Cerberka Zyd mieszka z pulnikami y maia sklep z roznemi towarami wroclawskimi.

14-to. W kamienicy Kirkorowiczowskiej Zydzi mieszkaia y rozne swoie maia hendle, w ktorey kamienicy maia skladow z roznym towarem.

15-to. W kamienicy J. P. Mrozowickiego sami Zydzi mieszkaia, tylko jem szkoły niedostaie y hendle wszelkie prowadza.

16-to. W kamienicy Holubowskiej u Krzysztofa Antonowicza ma sklep Chaimowa korzenny.

17-mo. W kamienicy Zachnowiczowskiej ad praesens J. P. Rozwadowskiego Zyd Faybus Ohaimowy brat ma sklep z towarem wroclawskim y korzeniem.

18-vo. W kamienicy Tarafackiej Zyd Marko ma sklep z towarem wroclawskim y bogatym.

19-no. W kamienicy Elertowskiej Zydow trzech mieszka, dwoch m[io]dami hendluią, a trzeci złotnik.

20-mo. W kamienicy Handziewiczowskiej Aron Byk ma sklad miodny.

21-mo. W kamienicy Norcesio[w]skiej Zyd ma sklad miodowy.

22-do. W kamienicy Balsamowskiej Marko ma sklep z futrami roznemi y sklad miodowy.

23-tio. W kamienicy Łukaszewiczowskiej, w ktorey Lewkowa z synem y zięciem sklepow ma dwa, ieden u OO. Trynitarzow drugi od P. Gaiewskiego najmuie, w ktorych ma rozne towary wroclawskie.

24-to. W kamienicy J. P. podczaszego koronnego Icko z zięciami y synem ma sklep z towarem wroclawskim y bogate materyie.

25-to. W teyze samey kamienicy J. W. J. P. Podczaszego koronnedo ma sklep Zyd Feybus Kisil z towarem wroclawskim, z futrami, skurami.

26-to. W kamienicy Szembekowskiej w części J. P. Maieranowskiego Zyd Dawid Ickowicz z spolnikiem Lewkiem maia sklep z towarami norberskimi y bławatami y futrami wszelkimi iakie mogą byc kosmatę, które przewy-
szaia inszi towary y czapki maia sobole y kunie.

27-mo. W teyze samey kamienicy u W. OO. dominikanow sklep, w ktorym Izrael ma skła krzysztalowe.

28-vo. W kamienicy Bernatowiczowskiej Szloma ma sklep z towarami norberskimi y futrami.

29-no. W teyze samey kamienicy Marko Mendel ma sklep z roznemi towarami y futrami y czapki sobole y kunie ma.

30-mo. W kamienicy Stetkiewiczowskiej ad praesens J. P. Zawadzkiego ma sklep Lewko z roznemi towarami y futrami.

31-mo. W tey samey kamienicy izba z samemi Zydami, ktorzy rybami słonemi hendluia.

32-do. Item w tey kamienicy szmuklirz Jakub Lewkowicz ma na tyle sklep z roznemi towarami y futrami.

33-tio. W kamienicy Zlotorowiczowskiej w częsci J. P. Szedleskiego mieszka Herszko zlotnik naprzodzie, w częsci P. Hamałowicza Zyd mieszka blachownik.

34-to. W kamienicy Kasztelowskiej w częsci J. Xiędza Pelczarskiego seniora wikaryiow Zyd Mihiel izbe trzyma dolna y wudka szynkuię, w teyze samey kamienicy w sklepie u W. OO. franciszkanow Zyd Lesko Landys korzeniem handluie y na gurze Zyd mieszka y takze roznym towarem handluie.

35-to. W kamienicy Muratowiczowskiej mieszka Chaimowa korzeniczka.

36-to. W kamienicy mieyskiej Marko korzennik ma swoy sklep z korzeniem, w teyze samey kamienicy Zydzi na gurze y dole mieszkaią.

37-mo. W kamienicy drugiey mieyskiej Zyd Mendel Krzywonuszka ma sklep z korzeniem y zelazem.

38-do. W teyze samey kamienicy mieszka Kopel Farbirz roznemi futrami y szapkami sobolemi hendluie.

39-no. W kamienicy Kłopotowskiej Abraham ma sklep korzenny y w niey mieszka, na gurze mieszka drugi futernik.

40-mo. W kamienicy Herbu[r]towskiej zlotnikow mieszka dwoch, na dole w częsci J. P. Kupinskiego prowizora Zydzi krawce y płatnirze mieszkaią.

41-mo. W kamienicy podle Herburta J. P. Piotra Kupinskiego qua prowizora Zydzi w caley kamienicy mieszkaią y kusznirz, ktory roznym futrem hendluie.

42-do. W kamienicy Stanisława Bednarza Zydzi zlotnicy, kusznirz mieszkaią.

43-tio. W kamienicy P. Wenina sami Zydzi mieszkaią y Kiiaszko kusznirz, ktoren czapki robi po kilka talerow bitych.

44-to. W kamienicy J. P. Maieranowskiego Zyd mieszka zlotnik, w częsci cerulika Głębockiego Zyd cerulik y krawiec.

45-to. W kamienicy OO. Wikaryiow Zydow kilka mieszka y roznemi futrami hendluia.

46-to. W tey kamienicy w częsci J. P. Kakowskiego Zydow samych rze miesnikow kilka mieszka.

47-mo. W kamienicy Hołubowiczowskiej w częsci P. Muratowicza Zyd Dawid ma sklep z roznym towarem wroclawskim y korzeniem.

48-vo. W kamienicy Paparowskiej Zydow pełno, wudka szunkuią, rybami, futrami handluia, sklep ma Szloma z roznemi futrami.

49-no. W kamienicy P. Krzysztofa Zadykiewicza Hersz Pinkas ma sklep z towarem wrocławskim y futrami roznemi.

50-mo. W kamienicy J. P. Drągowskiego części J. M. X. Bułachowicza Moszka wudką szynkuię y na doli y gurze Zydzi sami rzemiesnicy mieszkaia.

51-mo. W kamienicy J. P. Jordanowey Jonas ma sklep z roznym towarem tureckim y na przedzie szynk ma fudczany y futra rozne trzyma.

52-do. W kamienicy Oliwy Jaskiewicza rzemiesnicy mieszkaia.

53-tio. W kamienicy Langiszowskiey ad praesens J. P. Papary Zydzi sami u cały kamienicy mieszkaia y roznemi towarami hendluią.

54-to. W kamienicy Hrehorowiczowskiey Icko Zyd smuklirz mieszka.

55-to. W kamienicy Russianowskiey w sklepie PP. Bryitek Zyd roznym towarem hendluię.

56-to. W kamienicy Alembekowskiey Herszko Moszkowicz ma sklep z towarami roznemi y futrami kosmetemi.

57-to. W tey samey kamienicy trzyma piwnice Rywka ze wszelkim towarem brabanskim⁴.

58-vo. W kamienicy na Krzywym Kole trzyma Zyd sklep z wszelkim towarem.

59-no. W kamienicy Szymonowiczowskiey mieszka Dawidowa z zięciem y trzyma sklep z roznym towarem y futrami kosmatemi, barankami y na poiedynki przedaię.

60-mo. W tey samey kamienicy ma sklep Zyd Berko, w ktorym ma rozne towary wrocławskie y norberskie.

61-mo. W kamienicy Szwarzowskiey ad praesens P. Weniny ma Lewko sklep z towarem brabanskim, tureckim, futrami kosmatemi.

62-do. W kamienicy Rurayskiey Abramko ma sklep z roznym towarem wrocławskim⁵.

63-tio. W tey samey kamienicy Boruch ma sklep z roznym towarem wrocławskim y futra takze.

64-to. W kamienicy Barszczewskiey na tyle sami Zydzi rzemiesnicy mieszkaia.

65-to. W kamienicy Pełczynskiey Zyd ma sklep z roznemi towarami wrocławskimi y futrami.

66-to. W tey samey kamienicy Matys ma sklep z towarem bogatym.

67-mo. W kamienicy Ozgiewiczowskiey Szloma ma sklep z roznemi wrocławskimi towarami.

⁴ Поряд дописано іншим чорнилом та іншою рукою: Zygmontowa piwniczna.

⁵ Поряд дописано іншим чорнилом та іншою рукою: kommisarzow J. W. Jm. X. arcybiskupa.

68-vo. Na Zawałowie w sklepie J. P. Sackiego Zyd ma sklep z towarem y skład ma do tego.

69-no. W kamienicy Łosiowskiej na dole ma Zyd sklep z korzeniem, na gurze Aronek mieszka y roznem bogatemi futrami hendluię, czapki sobole, kunie przedaię.

70-mo. W Dziatkowskiej kamienicy Zydza maią sklep z roznyim towarem y skład do tego rozny.

71-mo. Pod wago w ceparni maią Zydzi skład ze wszelkiemi towarami.

J. I. de Izdebne Izbinski, uti designatus commissarius ad revisionem.

Michael Postępski designatus ad revisionem commissarius.

№ 4

Близько 1745 р., Львів

Стан судової справи львівського магістрату та української (руської) громади Львова про рівноправну участь у керівництві міста та в економічній діяльності, а також про інші прерогативи

Ориг.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 118–122зв.

Status causae ex parte magistratus, scabinorum, quadraginta virorum omniumque ordinum civitatis sacrae regiae maiestatis Leopoliensis, ratione praetensae ad omnes praerogativas, libertates, officia dicte civitatis, aequalis habilitatis ad exercitium omnium mercaturarum, artificiorumque admisionis, ad iudicia sacrae regiae maiestatis domini clementissimi institutae, demum ad iudicia relationum propriarum remissae, rationibus iuris, privilegiis, statutis et constitutionibus atque status regni Poloniae intentionem Ruthenorum, nunquam in civitatibus capitalibus practicatam, iura eorum praetensae elidentibus, formatus pro meliori iudiciorum sarcae regiae maiestatis informatione descriptus supplici libello producitur.

1-mo. Rutheni Leopolienses temporibus serenissimorum Lesconis Nigri, Miecislai, Boleslai per serenissimum Casimirum Magnum armis ad deditionem coacti, omnibus iuribus, immunitatibus privati circa solum usum religionis conservati.

2-do. Iidem per privilegium serenissimi Casimiri Magni anno 1460 a serenissimis Casimiro, Vladislao approbatum ac per subsequentes regnantes confirmatum, ab omni iure, praerogativa, immunitatibus sunt remoti.

3-tio. Iidem Rutheni decretis serenissimorum Sigismundi Primi 1525 in conventu generali, Stephani 1585 et 1578 in iudiciis relationum, Ioannis tertii binis ex personali et seriis partium controversiis latis, his omnibus, quae ad praesens petunt, in perpetuum sunt abiudicari. Extat et speciale rescriptum serenissimi Ioannis Tertii in fundamento anteriorum iurium, cardinalium civitati anno 1682 collatum.

4-to. Decreta, privilegia, usus et consuetudines civitatis Leopoliensis, ritui Latino serventia, per diplomata serenissimorum regnantium et praecipue Ioannis Tertii 1676 ac Augusti Secundi, necnon consuetudines annorum 1676, 1678 sunt approbata.

5-to. Decreta civitati serventia supra allegata, non ex odio schismatis, sed in fundamento privilegiorum, iurium, usus, consuetudinis, civitatis sunt prolata.

6-to. Decreto serenissimi Sigismundi Ruthenis modus querendi victus et sustentationes est praescriptus, iuxta antiquas consuetudines. Modus vero querendi victus Ruthenis ab antiquo serviens non alius fuit, nisi mercatura privata, videlicet towar ogołem mieszczanom lwowskim przedawać, tempore vero nundinarum frustatim alias na łokieć y sztuki, quod hucusque observatur.

7-mo. Decreto serenissimi Sigismundi civitas circa prohibitionem in non admissione Ruthenorum ac⁶ immunitates est conservata.

8-vo. Serenissimus Casimirus Magnus cum exercitu suo properavit Leopolum versus non odio schismatis, nam illos circa usum religionis sue conservavit, sed animo recuperandae civitatis et provinciae totius rebellis neque fuit bellum religionis, sed regionis.

9-no. Latinis immunitates datae, I-mo in praemium claregestorum circa obsidionem a serenissimo Casimiro Magno civitatis Leopoliensis, 2-do, ut allicerentur Latini ad incolendum civitatem rebellem, 3-tio fidelitati Latinorum concreditum fortalitium, eo fidelius in constantia conservaretur, quo maioribus a serenissimo victore donaretur gens Latina praerogativas.

10-mo. Fidelitas Latinorum per 370 annos adhucusque tempus continue illibata.

11-mo. Constantia et fidelitas Latinorum tempore Chmelnicii omnibus est nota circumstantiaeque possent probari inquisitione saenum.

12-mo. Civitas Leopoliensis Moschis, Cosacis, Moldavis finitima esset in periculo attentata similitudine ritus linque et morum Ruthenorum, quod nimis officiebat tempore Chmelnicii.

13-tio. Modernis temporibus non condemnendum secutum damnum ratione emptionis quindecim milia bombardarum per Graecos praetextu variarum mercium brabantiae dictarum in rem Turcarum in regnum evectarum per thesaurum regni sequestrata et ex clementia ac mandato serenissimi olim divae memoriae Augusti Secundi regni Poloniae ad illustrissimum supremum exercitum regni ducem,

⁶ Має бути: ad.

ut in fideiussionem aliquarum personarum ex magistratu Leopoliensi in regni dividenderentur remissa recusante id magistratu ne civis aliquis ab commoditatem non incurreret in paenis talionum et criminiae sacrae regiae maiestatis, uti sonant consuetudines regni, duo tandem Leopolienses ex ritu Rutheno et adhuc viventes non veriti poenas supradictas, dicta quindecim millia paria bombardarum extra regnum in Valachiam ad partes Turcicas evehi fecerunt.

14-to. Latinorum immunitates fide et conscientia eorum aquisitae sunt et ex eo praecipue, quia semper fuerunt constantes et fideles serenissimis regibus et reipublicae.

15-to. In casu admissionis Ruthenorum ad immunitatem isti aequaliter premiarentur ac viri Romani, regi et reipublice fideles.

16-to. Quia metus alienationis bonorum civilium in manus potentiorum non vanus, nam Rutheni, habentes plateam suam ab antiquo sibi concessam totam, praesertim spiritualibus, partim personis equestris ordinis, partim Iudaeis distraxerunt et vix tres lapideae idque non integrae in possessione Ruthenorum extant, nam debitis apud personas spirituales et nobiles contractis inoneratae.

17-mo. Iura contubernalium Ruthenos absolute escludentia, non adcitatis contubernalium tollerentur. Sequitur nova inde lis inter contubernales et Ruthenos, quos contubernales recte inferunt, se sententiam (si que subsequeretur) non ligare, uti absentes, non citatos, iura sua non producentes.

18-vo. Gauderent proventu bonorum consularium proprio aere magistratus pro se et succedaneis Latinis emptorum, nullo dato pretio essetque summa iniuria Latinorum.

19-no. Praetenderent Rutheni positi in officio consulatus, proconsulatus, administrationem armamentarii, clavium a portis civitatis (nam non penes comendantem, sed penes magistratum claves a portis civitatis) signi nocturni, alias hasla, non sine evidenti periculo fortaliti.

20-mo. Notabiliter satis defficiunt homines religionis Latinae in urbe hac Leopoliensi ob praesentes commercii calamitates, quod adeo magis dissiparentur, si admitterentur Rutheni ad immunitates, quod vere regno Poloniarum nocivum esset religione Catholica Romana fundato.

21-mo. Rutheni existentes in magistratu praetenderent ius patronatus praesentandi praepositum et quatuor canonicos, vicarios, mansionarios, altaristas, praebendarios archicathedralis ecclesiae ritus Latini, non tantum cum summa iniuria magistratus Latini, uti collatoris praemissorum omnium, verum cum dedecore spiritualium Latinorum, uti primorum praelatorum in illa cathedra. Item administrationem triorum xenodohiorum cum templis ritus Latini fundatorum praetenderent.

22-do. Praetenderent aditum ad capitulum ad conferendum in capitulo archicathedrali vigores compactorum de regimine ecclesiae, materialis, de ordine

peragendarum devotionum, per Catholicos consules habitarum, cum dedignatione praelatorum, qui absolute prohiberent Ruthenorum ad conclave suum ingressum. Iam vero Rutheni ex turno suo consulari omnino deberent adesse, nam per turnum consules descendunt ad capitulum.

23-tio. Praetenderent Rutheni administrationem eararii ecclesiae archicatedralis ritus Latini, conservationem clavium ab eiusmodio aerario, registratum seu inventarium omnium ornamentorum et rerum ecclesiarum, quia haec omnia habet magistratus Leopoliensis, ea autem, ut praetendunt Rutheni neque de honesto, neque de utili expeditur.

24-to. Tolleretur decor ecclesiae archicatedralis, nam ubi omnes consules, scabini, quadragita viri, contubernales pro audiendis missae cantatae sacrificis, pro assistendo cum facibus processioni, pro percipiendo vel maxime feria quinta de manu illustrissimi pastoris per omnes officiales, supra recensitos, Sacrae Eucharistiae Sacramento adesse debent admissis Ruthenis ad praefata munia, iste decor successu temporis vel extingueretur, cum Polona natione, vel divideretur inter Latinos et Graecos.

25-to. Praeterire etiam non expedit gloriosam illam consuetudinem congratulationis mutuae magistratus cum venerabili capitulo et venerabilis capituli cum magistratu, publice in templo quolibet festo absolvi solitae, ubi magistratus in pleno numero congregatus et viris togatis doctoralique laurea decoratis gravitate personarum ornatis constans deputat ad illustrissimum archipastorem ac venerabile capitulum, suos e medio sui collegas, cum gratulatione festorum pro tempore incidentium. Viceversa venerabile capitulum per suos deputatos facta condescensione ad magistratum in solito loco sedentium pares regratulationes reddit, alias brevitatis ergo non silenda silentur.

26-to. Si Rutheni iure privati, imo spontanea resignatione exuti, decretis comitalibus, relationum, assesorialibus abiudicati, usu et consuetudine, ab omni immunitate excludi, admitterentur ad immunitates, nulla eset firmitas privilegiorum, decretorum et ex seriis partium controversiis latorum, et quod inde sequitur, apiriretur via ad annullanda decreta personalia et continuos motus.

27-mo. Ex admissione Ruthenorum ad immunitates Latinis servientes, sequeretur Latinos posse sibi usurpare immunitates ritus Graeci, videlicet traherent se Poloni ad electionem episcoporum ritus Graeci iuste possent sibi usurpare provenus typographiae et confraternitatis administrationem obtinere, a pari imo a fortiori. Nam si licet Paulo, cur non licet Petro. Quod tamen fieri non posse praesupponit Latinus ritus ob diversitatem ritus.

28-vo. Novae iurisdictionis pro Ruthenis erectio esset novitas nociva et periculosa et multa inconvenientia post se trahens, traheret post illud prospicium monitum, ubi multi curant, nullus curat.

29-no. Ordinato serenissimi Sigismundi, uti decretis ex personali latis adjudicata et usu carens, tum et constitutio 1699 ad instantiam unius partis, civitate privilegia sua non monstrante, nec decreta allegante sancite, non potest praeiudicata ex personalitate tollere cum eadem constitutio praemissa decreta et privilegia civitatis non cassavit.

30-mo. Obstant festa Ruthenis ad capescenda officia Latinorum, quia deberent iudicare in die festo sui ritus, essetque peccatum contra praeceptum; momento, ut diem festi sanctifices iuxta vero dispositionem iuris canonici, statutorum regni et civilium prohibitum ne in die festi iudica fiant, cum monito iudicia vestra iudicabo. Si autem per Ruthenos festa ritus illorum observarentur iudicia in anno duplicis festis vacarent et iusticia administratio retardaretur.

31-mo. Si poena luendarum marcarum pro lumine ecclesiis ritus Latini et elemosinus hospitalibus pauperum applicandarum, contra delinquentes sententiaretur, easdem et Rutheni ecclesiis ritus sui usurparent, exinde ecclesiae ritus Latini in lumine apparatu et decore suo extenuarentur, ac pauperes hospitalium, deficientibus foundationum redditibus, in supplementum alimentis privatentur.

32-do. Rutheni in civitatibus et oppidis ad observantiam festorum ritus Latini, qui est in regno dominans, ab eosque fundamenta fidei invecta, decretis sacrorum canonum et summorum pontificum obligantur. Ipsi vero in contrarium et contemptum illorum procedendo festa ritus Latini violant, diebus illorum mercaturas artes mechanicas et servilia exercent, in unione deficiunt, ac pro eo a magistratibus puniendi esse censentur. Super quo tum distincto cleri ritus Rutheni apparatu, resultatum illustrissimorum archiepiscoporum Gnesnensis primatis regni, Leopoliensis, Andreas Załuski episcopi Plocensis et aliorum plurimorum regni Poloniae episcoporum die 17-ma Novembris anno 1724 intercessit. Quomodo ergo praemissis violationibus praeceptorum sanctae Romane ecclesiae obviaretur, si ritus Graecus seu Ruthenus in magistratu et officiis iudicialibus constitueretur.

33-tio. Constitutio anni 1699 per appendicem adiecta et diplomata regiae maiestatis, quod ad praetentam capacitatem officiorum magistratus civitatum per Ruthenos allegata, non praeiudicant, nec infringunt iura, privilegia sacrae regiae maiestatis liberae electionis officialium, magistratui et civitati Leopoliensi benigniter collata, constitutionibus regni approbata, pactis conventis serenissimorum regum Poloniae confirmata, roborata, authorisata, ex quo iisdem non mentionatum nec cassantur; privilegiaque posteriora, in praeiudicium priorum, robur suum non sortiuntur, iuxta constitutionem anni 1613 folium 10 titulum Przywileie na przywileia.

34-to. Rutheni Leopolienses in usu et possessione non solum ab antiquo, verum ab anno 1699 spatio quadraginta annorum non extiterunt, verum⁷ autem statutum regni apud Ianiszewski librum 5-to parte 6-ta titulum 10 'De praescriptione'

⁷ Слово "verum" закреслено.

folium 552 et 656 ac continuam 'In regno praxim' atque 'Iudicata sacrae regiae maiestatis' per reverendissimum Lipski 'Observatio[nes]' no 6-to folium 180 citata, privilegia, rescripta, decreta, trium annorum et totidem mensium spatio per lapsa fatalia, ac non usum, quinimo per abusum ex praeallegatis in perniciem status reipublicae damnum thesauri, eiusdem attentatis amittuntur.

35-to. Si personae Ruthenorum, vel Graeco-Ruthenorum in officiis civilibus, signanter magistratus constituentur, vel nulliter constituti conservarentur, prae-tenderent se esse economos cassarum, provisos hospitalium et collatores praelaturarum, canonicatum ecclesiae metropolitanae Leopoliensis, beneficiorum ecclesiasticorum ritus Latini, quod non expedit, ex quo foundationes, legata, iura patronatus fundatorum ritus Latini, magistratui ex personis ritui Latini constituto, plusquam a quadringentis annis, imo ex privilegiis serenissimi Sigismundi regis Poloniae, quo ad praesentationem praesbyterorum ritus Graeci, Cracoviae anno 1521-mo et Petricoviae anno 1525 sunt reservata, maiorique beneficio et praerogativa personae ritus Graeci, ex utroque in religione regnante gauderent, quam consules ritus Latini, qui se ad confraternitatem illorum, archivaria, proventus non interessant, exindeque induceretur personarum equestris status, senatoriae dignitatis praetensio.

36-to. Anno 1514-to intercesserunt compactata fide bona stipulata inter illustrissimum, reverendissimum capitulum Leopoliense et magistratum, a condita civitate ritus Latini, quoad praerogativas, iura patronatus, foundationes, revisionem archivi ecclesiae metropolitanae Leopoliensis, recipiendos calculos de redditibus, dispositionem auri, argenti, suppellectilis ecclesiae, provisoratus hospitalium aliasque secretiora, de quibus Ruthenis, sive Graeco-Ruthenis, ob periculum in casu alicuius ingruentiae malorum et hostilitatis scire non expedit, prout et reverendo capitulo ac magistratui de archivis et proventibus confraternitatis Ruthenorum non constat, ad eadem compactata, illustrissimum capitulum Ruthenos, ne se praemissis immisceant, non admitit et ritus sui officii sint contenti.

Ex praemissis itaque rationibus supplicat humillime magistratus Leopoliensis, cum omnibus civitatis ordinibus, serenissimae maiestati domino clementissimo se in servata fide serenissimis regibus et reipublicae regni Poloniae, cum discrimine vitae et fortunae iactura constantes, decreto iudiciorum relationum propriarum circa iura, privilegia antecessorum suorum, constitutiones regni, officia, antiquos usus et consuetudines liberae electionis officialium conservari, iisdem nationem Ruthenam Leopoliensium, propter distinctionem status et religionis regnantis non posse gaudere, imo ad apprehendenda officia magistratus et alia obeunda munia civilia, signanter civitatis metropolitanae Leopoliensis incapaces declarari, intrusos ab officiis amoveri iterum supplicat.

Переклад

Стан справи, представлений з боку магістрату, лавників, “40-а мужів” і всіх станів міста священного королівського маєстату Львова щодо претензій до рівного доступу всіх прерогатив, вільностей, урядів згаданого міста, допуску до виконання торгівлі та ремесла; [справи], що була внесена до судів священного королівського маєстату, потім віднесена до судів власних реляцій з приводу претензій русинів-українців про права, привілеї, статuti і конституції, а також стану Польського королівства, що ніколи не існував у великих містах, [коли] їхні права [магістрату, лавників, “40-а мужів” і всіх станів] претензії утискають; [стан справи] описаний для кращої інформації судів священного королівського маєстату, що видається книжечкою з покірним проханням.

1. Львівські українці, за часів найясніших Лешка Чорного, Мечислава, Болеслава⁸, а [востаннє] найяснішим Казимиром Великим примушені силою до капітуляції, позбавлені всіх прав та імунітетів, залишені тільки при сповідуванні релігії.

2. Вони, за привілеєм найяснішого Казимира Великого від 1460 р.⁹, схваленого Казимиром [IV], Владиславом [III], підтвердженого наступними володарями, є усунутими від усіх прав, прерогатив, імунітетів.

3. Ті українці, за декретами найясніших Сигізмунда I від 1525 р. на вальному сеймі, Стефана від 1585 та 1578 рр.¹⁰ на реляційних судах, двома [декретами] Яна III, прийнятими у суперечках приватних та колективних сторін, у всіх [проханнях], що дотепер просять, назавжди були відсуджені. Це видно зі спеціального рескрипту найяснішого Яна III, виданого місту у 1682 р.¹¹ на підставі попередніх основних прав.

4. Декрети, привілеї, [їх] використання та звичаї міста Львова, що слугують [людям] латинського обряду, є схвалені дипломами найясніших

⁸ Йдеться про польських князів: Лешка II Чорного (1279–1290), Мешка (Мечислава) (960–992) та короля Болеслава I Хороброго (992–1025), які не мали жодного відношення до історії Львова.

⁹ Магдебурзький привілей Казимира III Львову від 17 червня 1356 р. підтвердив 5 квітня 1460 р. Казимир IV, див.: Привілеї. – Т. 1. – С. 105–107. Жоден інший король не підтверджував цього документа. Покликання на підтвердження 1460 р. можна пояснити втратою оригіналу привілею 1356 р. на час написання цієї брошури або поганим фізичним станом грамоти, яку важко було читати.

¹⁰ Публікацію цих документів див.: Привілеї. – Т. 2. – С. 42–44 (1525 р.), 54–56 (1578 р.); MCS. – Р. 109 (1585 р.).

¹¹ Очевидно, йшлося про декрет Яна III від 1682 р. між українськими та польськими кушнірами, про який є згадка у справі українського купця Григорія Васильовича, оскарженого магістратом та цехом суконників у незаконній купівлі крамниці та продажі сукна (ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 45–46зв.).

володарів, і насамперед Яна III від 1676 р. та Августа II, а також конституціями 1676, 1678 рр.¹²

5. Згадані декрети, що слугують місту, були видані не через ненависть до схизматиків, але на підставі привілеїв, прав, [їх] використання, звичаїв міста.

6. За декретом найяснішого Сигізмунда [I] [від 1525 р.], було визначено, згідно з давніми звичаями, засоби прожиття та підтримки. А засобом прожиття українцям віддавна слугувало ніщо інше, тільки приватна торгівля, а саме “львівським міщанам продавати гуртом товари”, а під час ярмарків – уроздріб або “на лікоть та штуки”, що до цього часу залишається.

7. За декретом найяснішого Сигізмунда [I] [від 1525 р.], місто було збережено при забороні допуску українців до імунітетів.

8. Найясніший Казимир Великий з військом поспішив до Львова не через ненависть до схизматиків, бо залишив їх при сповідванні своєї релігії, але радо знову забрав повсталі місто і всі провінції, та це не було релігійною війною, а [війною] регіонів.

9. Імунітети були надані латинникам, по-перше, в нагороду за достойну поведінку під час облоги міста Львова Казимиром Великим; по-друге, що латинники були приваблені до повсталого міста; по-третє, через вірність відданих латинників фортеці, яка стійко не порушувалася, тому найясніший переможець обдарував латинський “народ” багатьма прерогативами.

10. Вірність латинників протягом 370 років до цього часу постійно була бездоганна.

11. Постійність та вірність латинників під час [війни] Хмельницького є відома, й обставини можна перевірити, розпитуючи старих людей.

12. Місто Львів на кордонах [земель] росіян, козаків, молдаван відчувається в небезпеці через подібність обряду, мови та звичаїв українців, що надзвичайно зашкодило під час [війни] Хмельницького.

13. У недавні часи не засуджено наступну шкоду щодо продажу 15 тисяч рушниць, вивезених греками під приводом різних товарів, званих брабантськими, у турецькі краї з королівства, що були на збереженні у королівському скарбі, і з доброти та за наказом покійного найяснішого священної пам’яті Августа II, короля Польщі, до ясновельможного коронного гетьмана, щоб були продані за дорученням деяких осіб з львівського магістрату в

¹² У 1676 р. король Ян III Собеський підтвердив усі права та привілеї всім міщанам Львова римо-католицької, православної та вірменської громад (Привілеї. – Т. I. – С. 493–496). У підтвердженні привілеїв Львова королем Августом II у 1697 р. цієї формули вже немає (Там само. – С. 496–500). У конституціях 1676 та 1678 рр. мова йшла, в основному, про збільшення обороноздатності Львова, див.: VL. – Т. IV. – Р. 232–233 (1676 р.); 277 (1678 р.).

королівстві, віднесені до магістрату з осторогою, щоб жоден з міщан через вигоду не намагався [йти] на такі штрафи та злочини [проти] священного королівського маєстату, як викладено у коронних конституціях; однак двоє львів'ян "руського" обряду, що й тепер живуть, не вірячи у згадані кари, ті 15 тисяч однакових рушниць вивезли з королівства у Волощину¹³, у турецькі краї.

14. Імунітети латинників набуті їхньою вірністю та свідомістю, і насамперед через те, що завжди були постійні та вірні найяснішим королям та державі.

15. У разі допуску українців до імунітетів, вони рівним чином будуть винагороджені, як і "римляни", вірні королю та державі.

16. Тому що побоювання щодо відчуження міських маєтків у руки можновладних [станів] не є безпідставним, бо українці, які мають свою вулицю, віддавна цілком їм надану, розпродали передовсім духовним особам, частково людям лицарського стану, частково євреям, і тільки три кам'яниці залишаються у володінні українців [і то] не повністю, бо обтяжені через борги за контрактами у духовних осіб та шляхти.

17. Виключні права цехових майстрів цілковито не стосуються українців при позовах до цехових майстрів. Тому внаслідок нової суперечки між цеховими майстрами та українцями, яку цехові майстри успішно ведуть, [вони] не будуть зв'язані вироком (якщо він випаде), бо відсутні [позивачі], а не позвані, не показали своїх прав.

18. [Українці] без жодної сплати ціни будуть користати з прибутків расецьких маєтків, котрі магістрат викупив власним коштом для себе та своїх спадкоємців-латинників, – що буде великою несправедливістю для латинників¹⁴.

19. Українці претендують на расецький та бурмістрівський уряди, адміністрування скарбницею, ключами від міських брам (бо не в руках коменданта, а в руках магістрату є ключі від міських брам), нічними паролями чи гаслами, не без безперечного ризику для фортеці.

20. Помітна нестача людей латинської релігії у цьому місті Львові через сучасні торговельні нещастя, що й далі ще більше поширюються; якщо ж українців допустити до імунітетів, це буде швидше шкідливим для Польського королівства, заснованого на римо-католицькій релігії.

21. Українці, присутні у магістраті, претендуватимуть за правом патронату на презенту пароха та чотирьох каноніків, вікаріїв, мансіонаріїв, альтаристів, пребендаріїв архикатедрального храму латинського обряду, що

¹³ Тобто на територію Молдавії.

¹⁴ На початку XVI ст. львівські райці викупили шляхетські села Сихів та Зубрю, прибутки від яких з того часу йшли на їхню приватну користь.

буде великою несправедливістю не тільки для латинського магістрату, як колятора згаданих усіх [посад], але й безчестям латинським духовним, як першим прелатам у цій катедрі. Потім претендуватимуть на адміністрування трьома шпиталями з храмами, заснованими у латинському обряді.

22. [Українці] претендуватимуть на доступ до капітулу, що мають райці-католики, на формування архикатедрального капітулу за угодами, прийнятими стосовно управління церквою, предметами, стосовно порядку, пожертв, з поганьбленням прелатів, котрі зовсім заборонили українцям вступ до свого грона. І тепер українці, за своєю чергою раєцького уряду, що повинна настати, реально через раєцьку чергу вступають до капітулу.

23. [Українці] претендуватимуть на адміністрування скарбницею архикатедрального храму латинського обряду, зберігання ключів від тієї скарбниці, [на доступ до] реєстрів чи інвентарів всіх костельних прикрас та речей; цим усім порядкує львівський магістрат, однак на це претендують українці, що не видається ні почесним, ні корисним.

24. Краса архикатедрального храму підтримуватиметься, коли всі райці, лавники, “40-а мужі”, цехові майстри будуть присутні, слухаючи священні кантати Меси, допомагаючи в процесії вогнями, отримуючи саме у четвер з рук ясновельможного отця¹⁵ Святий Сакрамент Євхаристії через усіх згаданих духовних урядників; при допущенні українців до згаданого обов’язку [райців], ця краса з часом або зникне, або поділить латинників та греків.

25. Також промине не очікувано такий славний звичай взаємного привітання магістратом велебного капітулу і навзаєм – велебним капітулом магістрату, що зазвичай відбувається публічно у храмі на кожне свято, коли магістрат, зібраний у повному складі, прикрашений мужами у тогах та докторських лаврових вінках, оздоблений поважністю осіб, постійно висилає до найяснішого архієпископа та велебного капітулу вибраних зі свого грона колег з привітанням на припадаюче свято. І навпаки, велебний капітул віддає взаємне привітання через своїх депутатів, які приходять до магістрату, де звичайно вони засідають; коротко [повідомляємо], тому що про очевидне не говорять.

26. Якщо навіть українців, позбавлених за [своїм] приватним правом самовільного відступлення [від нього], відсуджених сеймовими, реляційними та асесорськими декретами, виключених від будь-якого звільнення, допустять до імунітетів, то прийняті у цих суперечках привілеї та декрети не матимуть жодної сили, тому що через це виходить та відкривається шлях до анулювання персональних декретів та судові дії продовжаться.

¹⁵ Очевидно, львівського архієпископа.

27. З допущення українців до імунітетів, котрі слугують латинникам, виходить, що латинники можуть собі узурпувати імунітети [людей] грецького обряду; а саме, поляки захоплять [право] обрання єпископів грецького обряду, можуть законно користати з прибутків друкарні та отримати в адміністрування братство; як рівному, так і сильнішому. Бо що дозволено Павлові, чому не дозволено Петру? Однак, латинський обряд не може це прийняти через різницю в обрядах.

28. Упровадження нової юрисдикції для українців буде шкідливою та небезпечною новиною і несе багато незручностей, принесе після цього завбачливого застереження: коли багато опікуються, ніхто не опікується.

29. За ординацією найяснішого Сигізмунда [III]¹⁶, декрети, прийняті в особистих справах, відсуджуються та втрачають силу, потім за конституцією 1699 р.¹⁷, коли, на вимогу однієї сторони, місто свої привілеї не покаже або важливі декрети не вишле [до суду], то це не може відмінити упередження щодо особистих справ, коли та конституція не скасувала декретів та привілеїв міста.

30. Руські свята будуть перешкодою для справності урядів латинників, тому що вони будуть змушені судити у дні свят за своїм обрядом і будуть грішити проти [церковних] заборон. Слід пам'ятати, що у святий день, відповідно до правил канонічного права, статутів королівства та міста, заборонено проводити суди, із застереженням: “ваші суди я проведу”. Якщо ж дотримуватися свят українців, то суди у році двічі на свята будуть закриті і затримається виконання справедливості.

31. Якщо кара зі сплати гривень на освітлення костелів латинського обряду та пожертви, котрі складають на шпиталі для бідних, виявляться недостатніми, а ще й українці з церквами свого обряду узурпують [їх], то костели латинського обряду в освітлювальних приладах та прикрасі [храмів] збідніють і бідні у шпиталях при відсутності складаних фундацій позбавляться додаткової їжі.

32. Українці у містах та містечках зобов'язані святими декретами, канонами та буллами понтифіків до обходження свят латинської Церкви, що є домінуючою у королівстві, і через те, що підстави релігії привнесені. А вони [українці], чинячи на противагу та на їхню зневагу, порушують свята латинського обряду, у дні свят займаються торгівлею, ремеслом та службою, через що магістрати часто їх карають. Про це є видана грамота 17 листопада 1724 р.¹⁸ найяснішими єпископами: гнезненським, примасом королівства, львівським, Андрієм Залуським, плоцьким єпископом та

¹⁶ Очевидно, мова про конституцію 1613 р., див. примітку 11.

¹⁷ VL. – Т. VI. – Р. 35.

¹⁸ Див.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 1, спр. 143, арк. 84–84зв.

іншими багатьма єпископами Польського королівства, на відміну від розпоряджень кліру руського обряду. Тому, через згадані порушення правил святої Римської церкви, слід противитися, якщо особа грецького чи руського обряду буде обрана в магістрат чи на судові посади.

33. Конституція 1699 р., у додатку прикладена, та диплом королівського маєстату, що слугує українцям для претензії на формування урядів магістрату міста, не порушують права, привілеї священного королівського маєстату, ласкаво надані місту Львову та магістрату, про вільне обрання урядовців, схвалених конституціями королівства, підтверджених, зміцнених та зобов'язуючих “пактами конвентами” польських королів, яких вони не вигадали і не скасували. Наступні привілеї, прийняті у суперечність з попередніми, не набувають своєї сили, відповідно до конституції 1613 р.: сторінка 10 з назвою “Привілеї на привілеї”¹⁹.

34. Львівські українці є допущені до користування та володіння [привілеєм] не віддавна, але від 1699 р., коли не минуло ще й сорока років, а за статутами королівства у Янішевського²⁰: книга п'ята, частина шоста з назвою “Про давність”, сторінка 552 і 656, і “Постійна практика в королівстві” та “Вироки священного королівського маєстату”, а також за “[Практичними] правилами” превелебного Липського у шостому [розділі]²¹, на 180 сторінці, позови, привілеї, розпорядження, декрети, коли мине три роки та повний місяць, відмінюються через важливу помилку і при некористанні [наданнями], також через зловживання згаданими [наданнями] зі шкодою для стану держави та скарбниці.

35. Якщо особи українців чи “греко-русинів” будуть впроваджені у міські уряди, особливо в магістраті, чи збережуться безпідставно впроваджені [в уряди], то претендуватимуть на [посади] економів міських кас, провізорів шпиталів та коляторів парохів, каноніків львівського митрополичого костелу, церковні бенефіції латинського обряду, що є неприйнятно, через що фундації, легати, права патронату фундаторів латинського обряду, магістрату, який сформований з осіб латинського обряду, більш ніж 400 років, збережені [за магістратом], навіть за привілеями найяснішого Сигізмунда [I], польського короля, щодо презентів священників грецького обряду, від 1521 р.²² у Кракові та від 1525 р. у Пйотркові; більшу ласку та прерогативу матимуть з обох

¹⁹ VL. – Т. III. – Р. 84. Однак ця конституція стосувалася тільки Великого князівства Литовського.

²⁰ Правильне прізвище автора цього видання – Янушовський, див.: *Januszowski Jan. Statuta, prawa z konstytucie koronne łacinskie y polskie z statutow Łaskiego y Herborta y z constytuciy koronnych zebrane.* – Kraków, 1600.

²¹ *Lipski Andreas. Observationes practicae ex iure civili et saxonico collectae.* – Gedani, 1698. – Р. 180.

²² Опубл. у: Привілеї. – Т. 2. – С. 39–42.

урядуючих обрядів особи грецького обряду, ніж райці латинського обряду, котрі не цікавляться їхнім братством, архівом та прибутками, тому буде висловлена претензія до осіб шляхетського стану, сенаторської гідності.

36. У 1514 р. була підписана угода²³, що встановила взаємне довір'я між вельможним, превелебним львівським капітулом та магістратом, латинського обряду від заснування міста, щодо прерогатив, права патронату, фундацій, огляду архіву львівського митрополичого костелу, отримання рахунків попередніх боргів, розпорядження золотом, сріблом, церковним посудом, опіки над шпиталями та іншими таємними справами, про які українцям чи “греко-русинам” не треба знати через небезпеку якого-небудь втручання злих людей та неприязнь, як і велебному капітулу та магістрату, за цією угодою, не слід знати про архіви та прибутки руського братства, превелебний руський капітул має не допустити, щоб змішувалися згадані [обряди], й обряди при своїх урядах хай залишаться.

Таким чином, через наведені причини львівський магістрат з усіма станами міста покірно просить найясніший маєстат, ласкавого пана, виявляючи в службі вірність найяснішим королям та Польській Речі Посполитій з небезпекою для життя та втратою майна, щоб декретом власних реляційних судів були збережені відповідно до прав, привілеїв наших попередників, до конституцій королівства, при урядах, давніх користях та звичаях вільного обрання урядовців, а “нація” львівських українців, через відмінний статус та релігію від урядуючого обряду, не може користатися, бо виразно не виявилася здатною до захоплених урядів магістрату та інших обов'язків міських урядів митрополичого міста Львова, тому знову просить магістрат усунути захоплювачів²⁴ від урядів.

²³ Детальний регест угоди 1514 р. див.: Каталог. – С. 171–172 (№ 352).

²⁴ Цей фрагмент брошури вказує на час її видання – 1745 р. або дещо пізніше, бо саме у день виборів міських урядів 22 лютого 1745 р. королівська комісія формально впровадила українців до урядування у міських колегіях райців, лавників та “40-а мужів”.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України

Відділ рукописів. – Ф. 5 (Оссолінських), оп. 1, спр. 515, 1725, 1727–1728, 2117, 2836.

Відділ рукописів. – Ф. 45 (Дідушицьких), оп. 1, спр. 117.

Відділ рукописів. – Ф. 132 (Львівський університет), спр. 112.

Відділ рукописів. – Ф. 141 (Чоловського), спр. 525.

Відділ рукописів. – Ф. 229 (Теки Козловського), спр. 119, папка VI.

Львівський історичний музей

Відділ фондів (рукописи). – Спр. 135, 246.

Центральний державний історичний архів України у Львові

Ф. 9 (Львівський гродський суд), оп. 1, спр. 9–10, 26, 42, 330–331, 333, 345, 392–393, 461, 505, 521.

Ф. 52 (Магістрат м. Львова), оп. 1, спр. 107–111, 127, 136, 138–140, 142–143, 398, 404, 613–615.

Ф. 52 (Магістрат м. Львова), оп. 2, спр. 11–12, 15–16, 45, 49, 57, 127, 258–259, 610–611, 613–615, 617–620, 627–628, 640, 642–643, 646-а–646-б, 648, 654, 680–681, 702, 718, 720–721, 732–733, 769–770, 774, 783, 811, 813, 1153, 1319.

Ф. 129 (Львівський Ставропігійський інститут), оп. 1, спр. 52, 55, 206, 208, 221, 248, 272, 281, 327, 333, 374, 406, 417, 445, 447, 457, 466, 494, 579, 758, 826, 918, 931, 946, 1169.

Ф. 131 (пергаментні документи), спр. 304, 424.

Ф. 132 (колекція листів державних, громадських та церковних діячів), оп. 1, спр. 693.

Ф. 201 (греко-католицька митрополича консисторія), оп. 4-а, спр. 4, 3237, 3392–3393.

Ф. 618 (римо-католицька митрополича консисторія), оп. 2, спр. 2632–2633, 2637–2638, 2641.

Archiwum archidiecezji Lwowskiej w Krakowie (Archiwum arcybiskupa lwowskiego E. Baziaka)

Księgi konsystorskie, sygn. 5, 9.

Księgi metrykalne, sygn. CXXII/2, CXXIX/5, CXXIX/6, CXXXIII/6–8, CXXXIV/1.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Skarbu Koronnego. – Oddział I, sygn. 35.

Archiwum Skarbu Koronnego. – Oddział LVI, sygn. 2756–2757.

Archiwum Zamojskich, sygn. 158.

Metryka Koronna, ks. 13, 96, 187, 210.

Archiwum Państwowe w Krakowie

Oddział I (na Wawelu). – Archiwum Sanguszków ze Sławuty, sygn. 273, 291.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie

Rękopisy, sygn. 1014, 1029, 2003.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu

Rękopisy, sygn. 826, 1480, 1646, 1647, 1731, 1916.

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической Комиссией. – СПб., 1848. – Т. III. – 316 с.; 1851. – Т. IV. – 529 с.

Акты, относящиеся к истории Южно-западной Руси / Изд. А. Петрушевич. – Львов, 1868. – 216 с.

Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе. – К., 1871. – Ч. 1. – Т. IV. – 746 с.; К., 1904. – Т. X. – 967 с.; Т. XI. – 772 с.; Т. XII. – 748 с.; Ч. 5. – Т. I. – 637 с.

Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы: В 3-х тт. – М., 1953. – Т. I (1620–1647 гг.) / Сост. Е. Апанович, Е. Луговая, С. Майборода и др. – 585 с.

Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1900. – Т. III: Люстрації королівщин в землях Холмській, Белзькій і Львівській в 1564–1565 рр. / Вид. М. Грушевський. – 585 с.; Т. VII: Люстрація 1570 р. / Вид. М. Грушевський. – 362 с.

Ісаєвич Я. Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. – Львів, 1980. – № 10. – С. 105–114 (= *Ісаєвич Я.* “Альтана посеред раю”: Львів у 1582–1602 р. // Львів. Історичні нариси / Упор. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. – Львів, 1996. – С. 29–44).

Історія Львова в документах і матеріалах: Зб. док. і м-лів / Упор. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Купчинський та ін. – К.: Наукова думка, 1986. – 424 с.

Капраль М. Актові матеріали до біографії Івана Красовського за 1574–1619 рр. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип. 4. – С. 90–131.

Кыпчакско-польская версия Армянского Судебника Мхитара Гоша и Армяно-кыпчакский Процессуальный кодекс. Львов, Каменец-Подольский, 1519-1594 / Подготовка, транскрипция, русский перевод, примечания, кыпчакско-русский глоссарий и статья Александра Гаркавца. Казахский перевод и кыпчакско-казахский глоссарий Гайрата Сапаргалиева. Латинский текст, перевод на украинский язык и статья Мирона Капраля. – Алматы: Дешт-и-Кыпчак, Баур, 2003. – 792 с.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали / Вид. М. Капраль. – Львів, 1994. – 390 с. (= Львівські історичні праці. Джерела. – Вип. 2).

Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство. Опыт церковно-исторического исследования. – К., 1904. – Приложение. – 230 с.

[*Кушевич С.*] Облога Львова 1648 р., описана Самуїлом Кушевичем / Матеріали до історії Галичини / Збір. і упор. Стефан Томашівський. – Т. 1: Акти з р. 1648–1649 // Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1898. – Т. IV. – С. 96–107.

Памятники, изданные Киевскою комиссиею для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе. – 2-е изд. с дополнениями. – К., 1898. – Т. III. – 601 с.

Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – перша половина XVII ст.): Зб. док. / Упор. Я. Ісаєвич, О. Купчинський, О. Мацюк, Е. Ружицький. – К., 1975. – 344 с.

Петрушевич А. Сводная Галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год. – Львов, 1874. – 700 с.

Петрушевич А.С. Дополнения к Сводной галицко-русской летописи с 1700 по 1772 г. – Львов, 1896. – 423 с.

Полное собрание русских летописей. – М., 1908. – Т. 2. – 938 с.

Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.: Зб. док. / Упор. М. Капраль. – Львів, 1998. – 640 с. (= Monumenta Leopolitana (Львівські історичні пам'ятки. – Т. 1)).

Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст.: Зб. док. / Упор. М. Капраль. – Львів, 2000. – 576 с. (= Monumenta Leopolitana (Львівські історичні пам'ятки. – Т. 2)).

Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России. – СПб., 1903. – Т. III: Документы к истории польских и литовских евреев (1364–1569). – 260 с.

Соціальна боротьба в місті Львові в XVI–XVIII ст.: Зб. док. / Під ред. Я. Кіся. – Львів, 1961. – 442 с.

Торгівля на Україні, XIV – середина XVII ст.: Волинь і Наддніпрянщина / Упор. В. Кравченко, Н. Яковенко. – К.: Наукова думка, 1990. – 406 с.

Украинско-армянские связи в XVII веке: Сб. док. / Сост. Я. Дашкевич. – К.: Наукова думка, 1969. – 166 с.

Юбилейный сборник в память 350-летия Львовского Ставропигиона / Изд. А. Копыстьянский. – Львов, 1936. – Ч. I. – 284 с. (= Матеріали, относящиеся к истории Львовского Ставропигиона в 1700–1767 гг.).

Юбилейный сборник в память 350-летия Львовского Ставропигиона / Изд. А. Копыстьянский. – Львов, 1937. – Ч. II. – 178 с. (= Временник. Научно-литературные записки Львовского Ставропигиона на 1936 и 1937 годы).

Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. – Lwów, 1872. – Т. III. – 313 s.; 1873. – Т. IV. – 303 s.; 1875. – Т. V. – 293 s.; 1876. – Т. VI. – 302 s.; 1878. – Т. VII. – 325 s.; 1883. – Т. IX. – 339 s.; 1884. – Т. X. – 542 s.

[*Anonim*]. Obszerna wiadomość o połączeniu narodu ormiańsko-polskiego z kościołem rzymskim r. 1676 // *Źródła dziejowe*. – Warszawa, 1876. – T. 2. – S. 115–202.

[*Alnpek J.*] *Leopolis Russiae Australis urbs primaria, celeberrimum orientalium mercium emporium* // *Braun G. Civitates orbis terrarum*. – Coloniae, 1618. – Liber VI. – N 49.

Codex diplomaticus Maioris Poloniae. – Poznaniae, 1877. – Vol. I. – 589 s.

Connotatio injuriarum, variorumque praejudiciorum, per clerum et populum ritus latini clero, populo et ipsimet ritui graeco, cum S. Romana sede unito, in diaecesibus Leopoliensi, Haliciensis et Camenecensis Podoliae illatum ab anno Christi 1758 ad praesentem 1765 // *Архив Юго-Западной России*. – К., 1871. – Ч. I. – Т. IV. – С. 521–580.

Corpus Iuris Polonici annos 1506–1522 continens. Typis mandavit adnotationibus O. Balzer. – Cracoviae, 1906. – Vol. 3. – Pars 1. – 796 p.

Diplomata statutaria a patriarchis orientalibus Confraternitati Stauropigianae Leopoliensi a 1586–1591 data. – Leopoli, 1895. – Vol. 2. – 133 p.

Hanower N. Jawein Mecula, czyli Bagno głębokie / Tłum. M. Bałaban // *Ruś*. – Lwów, 1911. – Z. 1. – S. 49–63; Z. 2. – S. 152–176; Z. 3. – S. 285–300; Z. 4. – S. 397–412 (= *Sprawy i rzeczy ukraińskie. Materiały do dziejów Kozaczyzny i hajdamaczyzny / Wyd. Fr. Rawita-Gawroński*. – Lwów, 1914. – S. 1–76; *Ганновер Н. Пучина бездонная // Еврейские хроники XVII столетия. Эпоха “хмельничины”*. – М.; Ерусалим, 1997. – С. 81–137).

Jan Alnpek i jego “Opis miasta Lwowa” z początku XVII wieku / Wyd. S. Rachwał. – Lwów, 1930. – 55 s.

Jewish Privileges in the Polish Commonwealth: Charters of Rights Granted to Jewish Communities in Poland-Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries / Ed. J. Goldberg. – Jerusalem, 1985. – P. 169–183.

Józefowicz J. Kronika miasta Lwowa od r. 1634 do 1690 obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej [...], przełożona na język ojczysty przez M. Piwockiego. – Lwów, 1854. – 504 s.

Księga ławnicza miejska (1441–1448) / Wyd. A. Czołowski, F. Jaworski. – Lwów, 1921. – 361 s. (= *Pomniki dziejowe Lwowa*. – T. IV).

Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414) / Wyd. A. Czołowski. – Lwów, 1896. – 183 s. (= *Pomniki dziejowe Lwowa*. – T. II).

Księga przychodów i rozchodów miasta (1414–1426) / Wyd. A. Czołowski. – Lwów, 1905. – 186 s. (= *Pomniki dziejowe Lwowa*. – T. III).

[*Kuszewicz S.*] *Relacja o oblężeniu miasta Lwowa przez Bohdana Chmielnickiego 1648 roku / Wyd. Aleksander Czołowski // Kwartalnik Historyczny*. – Lwów, 1892. – R. VI. – S. 543–550.

Lemberg nach einer Österreiche Geometer in Jahre 1775 ausgeführten Aufnahme [in:] Lang Karol. Die Belagerung von Lemberg im Jahre 1648 durch den Kosaken-Hetman Bogdan Chmielnicki // Organ der Militär-wissenschaftlichen Vereine. – Wien, 1890. – Bd. XLI. – Tafel 8.

Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviae asservantur. – Varsovie, 1905. – Pars I. – 191 s.; 1907. – Pars II. –

- 191 s.; 1908. – Pars III. – 303 s.; 1910. – Pars IV. – Vol. 1. – 479 s.; 1912. – Pars IV. – Vol. 2. – 477 s.; 1915. – Pars IV. – Vol. 3. – 440 s.; 1917. – Pars IV. – Vol. 4. – 419 s.; 1919. – Pars V. – Vol. 1. – 255 s.; 1961. – Vol. 2. – 384 s.; 1999. – Pars VI. – 115 s.
- Memoriał pożaru miasta Lwowa / Wyd. K. Badecki. – Lwów, 1927. – 38 s.
- Mojecki P. Żydowskie okrucieństwo, mordy i zabobony. – Kraków, 1589. – 30 k.
- Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis, sumptibus Instituti Stauropigiani edidit dr. Wladimirus Milkowicz. – Leopoli, 1895. – Vol. 1. – 960 p.
- Najstarsza księga miejska (1382–1389) / Wyd. A. Czołowski. – Lwów, 1892. – 152 s. (= Pomniki dziejowe Lwowa. – T. I).
- Petrycy S. Jeśli Żydowie więcej podejrzani i gorsi są Rzeczypospolitej niżli Ormianie [Przydatek do piątych ksiąg] // *Aristoteles*. Polityka to jest rządu Rzeczypospolitej z dokładem ksiąg ósmioro. – Kraków, 1605. – Cz. 2. – S. CXXIX–CXXXIV.
- Pidou de Saint-Olon L.-M. Krótka wiadomość o obecnym stanie, początkach i postępie misji apostołskiej do Ormian w Polsce, Wołoszczyźnie i sąsiednich krajach // *Źródła dziejowe*. – Warszawa, 1876. – T. 2. – S. 5–96.
- Pirawski T. Relatio status almae Archidiocesis Leopoliensis / Ed. C. J. Heck. – Leopoli, 1893. – 206 s.
- Privilegia et decreta civitatis Leopoliensis cum Iudaeis. – [Leopoli, після 1591]. – 15 p.
- Przywilej lokacyjny miasta Sanoka z 1339 roku / Wstęp i oprac. F. Kiryk. – Przemysł, 1992. – 10 s.
- Przywileje miasta Poznania XIII–XVIII wieku / Wyd. W. Maisel. – Poznań, 1994. – 343 s.
- [*Sulikowski Joannes Demetrius*]. Joannis Demetrii Sulikovii archiepiscopi Leopoliensis Commentarius brevis rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti Poloniae regis. – Gedanense, 1647. – 231 p.
- Supplementum ad historica Russiae monumenta ex archivis ac bibliothecis extraneis deprompta et a Collegio archeographico edita. – Petropolis, 1848 = Дополнения к Актам историческим, относящимся к России, извлеченным из иностранных архивов и библиотек. – 539 s.
- Volumina Legum / Ed. J. Ohryzko. – Petersburg, 1859. – Vol. I. – 288 p.; Vol II. – 482 p.; Vol III. – 472 p.; Vol. IV. – 501 p.; 1860. – Vol. V. – 464 p.; 1860. – Vol. VI. – 208 p.
- Zimorowicz B. Historia miasta Lwowa, królestw Galicyi i Lodomeryi stolicy z opisaniem dokładnem okolic i potrojnego oblężenia [...], pracą M. Piwockiego na język polski przełożona. – Lwów, 1835. – 508 s.
- Zimorowicz J. B. Leopoldis Triplex // *Ejusd.* Opera quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur / Ed. C. Heck. – Leopoli, 1899. – P. 1–215.
- Zimorowicz J. B. Viri illustres civitatis Leopoliensis, metropoliae Russiae // *Ejusd.* Opera quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur / Ed. C. Heck. – Leopoli, 1899. – P. 285–339.

ЛІТЕРАТУРА

- Александрович В.* Епілог львівського середовища малярів вірменського походження: майстри середини XVII – першої половини XVIII ст. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 136–150.
- Александрович В.* Західноукраїнські малярі XVI ст. Шляхи розвитку професійного середовища. – Львів, 2000. – 310 с. (= Студії з історії українського мистецтва. – Т. 3).
- Александрович В.* Львівські малярі кінця XVI ст. – Львів, 1998. – 198 с. (= Студії з історії українського мистецтва. – Т. 2).
- Александрович В.* Львівські малярські родини XVI століття // Жовтень. – Львів, 1987. – № 1. – С. 96–100.
- Александрович В.* Малярі вірменського походження у Львові перед серединою XVII століття // *Marra mundi. Studia in honorem Jaroslavi Daškevyč septuagenario dedicata.* Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 537–554.
- Андрусак М.* Павло Тетеря та Львівська Ставропігія // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 181–188.
- Балабан М.* Из прошлого “Еврейской улицы” во Львове (XVII–XVIII в.) // Еврейская старина. – СПб., 1909. – Вып. 2. – С. 237–246.
- Білецький С.* Перша історична згадка про місто // Нариси історії Львова. – Львів, 1956. – С. 18–20.
- Брик М.* Вістки про Львів у голландському журналі з XVII ст. // Український історик. – Нью-Йорк, Мюнхен, 1974. – № 1–3. – С. 169–172.
- Василенко Н.* Право магдебургское // Энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1898. – Т. XXIVa. – С. 890–896.
- Владимирский-Буданов М.* Немецкое право в Польше и Литве // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1868. – № 8. – С. 467–554; № 9. – С. 720–806; № 11. – С. 519–586; № 12. – С. 772–833 (= *Владимирський-Буданов М.* Німецьке право в Польщі і Литві // Розвідки про міста й міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII ст. – Львів, 1903–1904. – Ч. 1–2. – 308 с.)
- Возняк М.* Школа Успенського братства у Львові // Шлях виховання і навчання. – Львів, 1936. – № 3. – С. 129–147.
- Войтович Л.* Міста // Історія української культури. – К., 2001. – Т. 2. – С. 160–171.
- Войтович Л.* Торгівля й торговельні шляхи // Історія української культури. – К., 2001. – Т. 2. – С. 81–92.
- Вуйцик В.* Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. – Вид. 2-е, доп. – Львів, 1991. – 175 с.
- Вуйцик В.* Територіальний розвиток міста Львова (до 1939 р.) // Вісник Інституту Укрзахідпроектреставрація. – Львів, 1997. – Ч. 8. – С. 41–48.
- Галант И.* Арендовали ли евреи церкви на Украине // Еврейская старина. – СПб., 1909. – Вып. 1. – С. 81–87.
- Галенко О.* Крим у 1438 р. (Подорожні нотатки Перо Тафура) // Україна в минулому. – К.; Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 176–190.

Головацький Я. Львовское Ставропигийское братство и князь Острожский // Временник Института Ставропигийского с месяцесловом на год простой 1867. – Львов, [1866]. – С. 66–84.

Голубець М. За український Львів (Епізоди боротьби XIII–XVIII в.). – Львів, 1927. – 80 с.

Гошко Т. З історії вивчення проблеми самоврядування міст України в XVI–XVIII ст. // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип. 4. – С. 40–63.

Гошко Т. Львівська магдебургія через призму окремих рукописних джерел (XIV–XVIII ст.) // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 27–49.

Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – початок XVII ст. – Львів: Афіша, 2002. – 254 с.

Грабко Л., Мельник Б. Довідник перейменувань вулиць та площ Львова. – Львів, 1971. – 267 с.

Гронський Й. Оборонні укріплення середньовічного Львова // Жовтень. – Львів, 1979. – № 6. – С. 116–125.

Гроссман Ю. О роли цехов во Львове XVI–XVIII вв. // Города феодальной России. – М., 1966. – С. 153–159.

Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1993. – Т. III. – 586 с.

Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1994. – Т. V. – 687 с.

Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. VI. – 667 с.

Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1995. – Т. VIII. – Ч. 2. – 224 с.

Дашкевич Я. Адміністративні, судові та фінансові книги на Україні в XVII–XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження) // Історичні джерела та їх використання. – К., 1969. – Вип. 4. – С. 129–171.

Дашкевич Я. Армянские кварталы средневековых городов Украины // Историко-филологический журнал. – Ереван, 1987. – № 2. – С. 63–85; № 3. – С. 48–60.

Дашкевич Я. Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков (историографический очерк). – Ереван, 1962. – 176 с.

Дашкевич Я. Армянское самоуправление во Львове в 60–80-х гг. XVII в. (Протоколы армянского совета старейшин как исторический источник) // Vanber Matenadarani / Вестник Матенадарана. – Yerevan, 1969. – № 9. – С. 213–240.

Дашкевич Я. Вірменія і Україна: Зб. статей. – Львів; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2001. – 760 с.

Дашкевич Я. Грамота Федора Дмитровича 1062 р. (нарис з української дипломатки) // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1962. – № 4. – С. 9–20.

Дашкевич Я. Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчацьких джерелах // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 8–11.

Дашкевич Я. Національна свідомість українців на зламі XVI–XVII ст. (Підсумки, джерела, методи дослідження) // Сучасність. – К., 1992. – № 3. – С. 65–74.

Дашкевич Я. Русь і Сирія: взаємозв'язки XIII–XIV ст. // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1994. – Т. 228: Праці Історико-філософської секції. – С. 7–47.

Дашкевич Я. Социотопография городов как направление историко-краеведческих исследований // Первая всесоюзная научная конференция по историческому краеведению (г. Полтава, октябрь 1987 года). Тезисы докладов и сообщений. – К., 1987. – С. 71–72.

Дашкевич Я. Типологія актів з історії щоденного життя Львова: (Вірменська колонія кінця XVI – початку XVII ст.) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1999. – Вип. 3–4. – С. 169–199.

Дашкевич Я. Українсько-армянские отношения XVII в. и источники их изучения // Украинско-армянские связи в XVII веке: Сб. док. / Сост. Я. Дашкевич. – К., 1969. – С. 3–32.

Дашкевич Я. Унія українців та унія вірменів: порівняльні аспекти // Берестейська унія (1596–1996): Статті та матеріали / Ред. М. Гайковський, В. Гаюк, О. Гринів, Я. Дашкевич та ін. – Львів: Логос, 1996. – С. 74–86.

Дмитриев М. В., Заборовский Л. В., Турилов А. А., Флоря Б. Н. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белорусии в конце XVI – начале XVII в. – М., 1999. – Ч. 2: Брестская уния 1596. Исторические последствия события. – 197 с.

Долинська М. Приватні і громадські кам'яниці у кварталах Львова біля Успенської церкви у XVIII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 206–217.

Долинська М. Українська дільниця Львова у XVI–XIX ст. (соціотопографічна характеристика): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Львів, 1997. – 24 с.

Жолтовський П. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1983. – 180 с.

Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией до 1609 г. – СПб., 1901. – 609 с.

Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (с 1609 г.). – СПб., 1903–1912. – Вып. 1–6.

Заяць А. Погляд Михайла Грушевського на розвиток міст України XVI–XVII століть // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С. 155–161.

Зубрицький Д. Летопись Львовского Ставропигиального братства. – Львов, 1926. – 197 с. (перевидання 1850 р.) (= Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1849. – № 4. – С. 1–22; № 5. – С. 59–99; № 6. – С. 131–163; 1850. – № 5. – С. 60–96; № 6. – С. 121–146; № 7. – С. 1–43).

Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – Львів: Центр Європи, 2002. – 602 с.
Исаевич Я. Преемники первопечатника. – М., 1981. – 192 с.

- Ісаєвич Я.* Архів Львівського братства // Архіви України. – К., 1968. – № 1. – С. 88–93.
- Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1966. – 248 с.
- Ісаєвич Я.* Джерела про суспільно-політичну і культурну діяльність братств України в XVI–XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. – К., 1969. – Вип. 4. – С. 37–46.
- Ісаєвич Я.* З історії суспільно-політичної боротьби у місті Дрогобичі в XVI ст. // З історії західноукраїнських земель. – К., 1960. – Вип. 5. – С. 3–14.
- Ісаєвич Я.* Найдавніші документи про діяльність братств на Україні // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2. – С. 22–34.
- Ісаєвич Я.* Українське книгодрукування. Витоки, розвиток, проблеми. – Львів: Вид-во Ін-ту ім. І. Крип'якевича, 2002. – 520 с.
- Історія Львова / Під ред. Ю. Сливки, Ф. Стебля та ін. – К.: Наукова думка, 1984. – 414 с.
- Капраль М.* Антиєврейські заворушення та погроми у Львові XVII–XVIII ст. // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2003. – С. 89–100.
- Капраль М.* Брати Рогатинці старійшини Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 50–60.
- Капраль М.* Демографія Львова XV – першої половини XVI ст. // Львів. Історичні нариси / Упор. Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. – Львів, 1996. – С. 67–81.
- Капраль М.* Джерела до історичної демографії та соціотопографії Львова XVI–XVII ст. у варшавських архівних збірках // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2 (1995–1997 рр.). – С. 201–204.
- Капраль М.* Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – К.; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 54–71.
- Капраль М.* Між двома уніями: правові конфлікти української громади та магістрату Львова у другій половині XVI ст. // Київська старовина. – К., 2002. – № 1. – С. 50–62.
- Капраль М.* Населення Підзамча та деканату св. Йоана на передмісті Львова наприкінці 50-х – на початку 70-х рр. XVI ст. (за матеріалами фінансових документів) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35–36. – С. 469–493.
- Капраль М.* Огляд історіографії національних взаємостосунків у Львові XVI–XVIII століть // Український археографічний щорічник. – К., 2002. – Нова серія: Вип. 7. – С. 216–231.
- Капраль М.* Правовий устрій вірменської громади Львова XIV–XVIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Київ, 2002. – Вип. 2. – С. 136–150.
- Капраль М.* Привілей 1356 р. як повторне надання магдебурзького права для міста Львова // Львів: місто, суспільство, культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 11–21 (= Вісник Львівського університету. Серія історична. Спец. випуск).

Капраль М. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. (Історико-джерелознавчий огляд) // Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.: Зб. док. – Львів, 1998. – С. 7–25.

Капраль М. Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст. (Історико-джерелознавчий огляд) // Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст.: Зб. док. – Львів, 2000. – С. 5–37.

Капраль М. Проблеми соціотопографії Львова (за матеріалами фінансових книг другої чверті XVI ст.) // *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura.* – Kraków, 1998. – Т. II. – S. 41–46.

Капраль М. Соціотопографія львівського середмістя середини XVI ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2001. – Вип. V. – С. 59–72.

Капраль М. Станово-професійна структура населення Львова у другій чверті XVI ст. (за матеріалами міських рахункових книг) // Україна в минулому. – К.; Львів, 1994. – Вип. 6. – С. 7–34.

Капраль М. Українська громада на вулиці Руській Львова у 1550–1585 рр. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 145–160.

Капраль М. Фінансові книги Львова другої чверті XVI ст. як джерело дослідження історичної демографії та соціотопографії: Автореф. дис. ... канд. істор. наук. – К., 1996. – 24 с.

Касьянов Г. Теорії нації та націоналізм. – К.: Либідь, 1999. – 350 с.

Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233–1799 / Упор. О. Купчинський, Е. Ружицький. – К.: Наукова думка, 1972. – 676 с.

Кісь Я. Боротьба селян львівських міських сіл проти феодального гніту в кінці XVI і першій половині XVII ст. // 300 років возз'єднання України з Росією: Наук. зб. / За ред. Є. Лазаренка. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1954. – С. 39–57.

Кісь Я. Джерела до демографії українського феодального міста (XVI–XVIII ст.) // Архіви України. – К., 1973. – № 2. – С. 24–27.

Кісь Я. Найдавніший інвентар Замарстинова, Волиці і Поріччя – сіл м. Львова // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1960. – № 1. – С. 67–70.

Кісь Я. Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.). – Львів: Вид-во ЛДУ, 1968. – 234 с.

Кісь Я. Соціально-економічні відносини та класова боротьба в період феодалізму (XIII – перша половина XIX ст.): Дис. ... д-ра істор. наук / Львівський державний університет ім. І. Франка. – Львів, 1968. – 621 с.

Кметь В. “Дворний єпископ з рамени митрополита”. До 460-ліття хіротонії першого львівського владики Макарія (Тучапського) // Православний вісник. – К., 2000. – № 5–6. – С. 58–74.

Кметь В. “Життєписи львівських єпископів грецького обряду” – пам'ятка української історіографії другої половини XVII ст. // *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura.* – Kraków, 2002. – Т. IV. – S. 65–91.

Кметь В. Львівський єзуїтський колегіум на тлі контрреформації у Речі Посполитій в XVI – першій половині XVII ст. // Проблеми архівознавства і

джерелознавства. Збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В. Стрельського. – К., 2001. – Вип. 4. – С. 334–353.

Кметь В. Юрисдикційний статус та організаційна структура Галицької (Львівської) єпархії (XII – середина XVI століття) // Ковчег. – Львів, 2001. – Ч. 3. – С. 131–154.

Козицький А., Білостоцький С. Кримінальний світ старого Львова. – Львів: Афіша, 2001. – 232 с.

Кос Г. З історії забудови вірменської дільниці у Львові // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1994: Праці секції мистецтвознавства. – Т. 227. – С. 289–295.

Кос Г. Українська дільниця середньовічного Львова (До питання історії будівництва та архітектури XV–XIX ст.) // Україна в минулому. – К.; Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 66–75.

Кос Г., Федина Р. Вулиця Руська у Львові. – Львів: Центр Європи, 1996. – 92 с.

Крикун М. Люстрація Кам'янець-Подільського 1734 р.: до питання про житловий фонд українського міста у XVIII ст. // Український археографічний щорічник. – К., 1993. – Т. 2. – С. 193–262.

Крип'якевич І. Боротьба нецехових ремісників проти цехів у Львові (1590–1630) // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип. 1. – С. 5–14.

Крип'якевич І. Історичні проходи по Львову. – Львів, 1991. – С. 145–146.

Крип'якевич І. Львів княжих часів // Нариси історії Львова. – Львів, 1956. – С. 20–31.

Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1907. – Т. 77. – С. 77–106; Т. 78. – С. 26–50; Т. 79. – С. 5–51.

Крип'якевич І. Огляд українського ремісництва у Львові до початку XVII ст. // “Зоря”, її минуле й сучасне. Пропамятна книга з нагоди сорокових роковин існування товариства українських ремісників і промисловців «Зоря» у Львові. – Львів, 1924. – С. 3–12.

Крип'якевич І. Русини-власителі у Львові в першій половині XVI ст. // Науковий збірник присвячений проф. М. Грушевському. – Львів, 1906. – С. 219–236.

Крип'якевич Р. Історик України // Дзвін. – Львів, 1990. – № 5. – С. 82–86.

Крыловский А. Львовское Ставропигиальное братство. Опыт церковно-исторического исследования. – К., 1904. – 314 с. (= Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе. – К., 1904. – Ч. I. – Т. X. – С. 1–28; Т. XI. – С. 1–158; Т. XII. – С. 1–123).

Кульчицкий В. С. Армянский “Судебник” Гоша и его применение во Львове // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – К., 1965. – С. 145–150.

Купчинський О. Із спостережень над розвитком документа та діяльністю князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII – першої половини XIV століть // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 231: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 44–108.

Купчинський О. Перші датування документів за григоріанським календарем у державних установах України XVI ст. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1991. – Т. 222: Праці Історико-філософської секції. – С. 256–269.

Лаба В. Перший галицький церковний шематизм 1763–1765 років. – Львів: Накладом автора, 2002. – 40 с.

Лабенский Ф. Русские церкви и братства на предградиях львовских. – Львов, 1911. – 37 с. (= Вестник народного дома. – Львов, 1911. – № 2. – С. 18–31; № 3. – С. 35–55).

Лильо І. Нариси з історії грецької громади Львова XVI–XVII століть. – Львів: Вид-во університету “Львівська політехніка”, 2002. – 186 с.

Лоський І. Українці на студіях в Німеччині в XVI–XVIII ст. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 99–110.

Мартинюк А., Тарас Я. Перший детальний план міста Львова // Народознавчі Зошити. – Львів, 2000. – № 2. – С. 365–370.

Матковська О. Львівське братство: культура і традиції. Кінець XVI – перша половина XVII ст. – Львів: Каменяр, 1996. – 70 с.

Меламед В. Евреи во Львове (XIII – первая половина XX века). События, общество, люди. – Львов: Текоп, 1994. – 266 с.

Мельник Б. Довідник перейменувань вулиць і площ Львова XIII–XX ст. – Львів: Світ, 2001. – 128 с.

Микаелян В. А. К вопросу о грамоте князя Федора Дмитриевича // Археографический ежегодник за 1964 год. – М., 1965. – С. 11–18.

Мицько І. Львівські священники та вчителі останньої чверті XVI – першої третини XVII ст. // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. – Львів, 1996. – С. 12–23.

Мицько І. Cherchez la femme або генеалогічний аспект історії Подільської держави // Семінарій “Княжі часи”. – Львів, 2002. – С. 24–39.

Могитич Р. Казимирівський Львів: факт чи міф // Ратуша. – Львів, 1991. – 20–21 березня. – С. 4–5.

Могитич Р. Планувальна структура львівського середмістя і проблеми його датування // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1994. – Т. 227: Праці секції мистецтвознавства. – С. 279–288.

Могитич Р. Стефан Львович або ж як львів'яни гору перенесли // Галицька брама. – Львів, 1999. – № 9–10. – С. 16–17.

Могитич Р. Яким був стольний Львів. До справи суперечки про львівське будівництво XIII–XIV ст. // Дзвін. – Львів, 1991. – № 6. – С. 128–135.

Орлевич І. Денис Зубрицький – автор “Хроніки міста Львова” // Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. – Львів, 2002. – С. I–XI.

Паславський І. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. – К.: Наукова думка, 1984. – 127 с.

Паславський І. Утвердження ренесансно-реформаційних ідей на Україні (друга половина XVI – початок XVII ст.) // Філософія Відродження на Україні. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 79–95.

Петегирич В., Івановський В. Середньовічна археологія Львова: підсумки і перспективи // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. (Тези міжнародної наукової конференції). – Львів, 1993. – С. 41–43.

Петрушевич А. Краткая историческая роспись русским церквям и монастырям в Львове // Галицкий исторический сборник. – Львов, 1853. – Вып. 1. – С. 3–16.

Пінгірян Г. З історії боротьби українських вірмен проти насильницького запровадження унії в 30-х роках XVII ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1963. – № 5. – С. 46–51.

Плохий С. Хмельниччина та євреї. Причинки до ідеології повстання // ПРОСФОНІМА. Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича / Уклав Я. Якимович за участю М. Боянівської, О. Середи, А. Ясиновського. – Львів, 1998. – С. 475–487.

Попович С. Пожежництво Львова. Історичний нарис. – Львів: Світ, 2002. – 368 с.

Сас П. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х XVI в. – К.: Наукова думка, 1989. – 262 с.

Сисин Ф. Євреї та повстання Богдана Хмельницького // *Mapa mundi. Studia in honorem Jaroslavi Daškevuč septuagenario dedicata.* Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 479–488.

Сміт Е. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 224 с.

Степанів О. Сучасний Львів. – Львів: Фенікс, 1992. – 144 с.

Срібний Ф. Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до половини XVII ст. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1911. – Т. 106. – С. 25–40; 1912. – Т. 108. – С. 5–38; 1912. – Т. 111. – С. 5–24; 1912. – Т. 112. – С. 59–73; 1913. – Т. 114. – С. 25–56; 1913. – Т. 115. – С. 29–76.

Томашівський С. Межи Пилявцями і Замостям / Матеріали до історії Галичини. – Т. III // Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1913. – Т. VI. – С. 1–136.

Томашівський С. Самуїл Казимир Кушевич, райця львівський і його записна книжка // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1897. – Т. 15. – С. 1–24.

Трегубова Т., Мих Р. Львів. Архітектурно-історичний нарис. – К.: Будівельник, 1989. – 272 с.

Трегубова Т. Нове про архітектуру середньовічного житла на площі Ринок у Львові // Українське мистецтво. – К., 1969. – Вип. 3. – С. 150–157.

Трегубова Т. Планировка средневекового Львова // *Строительство и архитектура.* – К., 1968. – № 6. – С. 17–19.

Шараневич И. Николай Красовский (Миколай Красувский). Исторический очерк. – Львов, 1895. – 196 с.

Шараневич И. Юрий Елияшевич (Георгий Ильяшевич). Исторический очерк. – Львов, 1895. – 36 с.

Швидько А. Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI – XVIII вв. – Днепропетровск: 1979. – 79 с.

Шестакова Н. Родини Стрілецьких і Красовських у Львові другої половини XVII – початку XVIII ст. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 2000. – Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 247–254.

Шиян Р. Купці-шотландці в містах Руського воєводства у XVI–XVII століттях // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 50–55.

Шорр М. Краковский свод еврейских статутів и привилегий // Еврейская старина. – СПб., 1909. – Вып. 2. – С. 247–264; Вып. 3. – С. 76–100; Вып. 4. – С. 223–245.

Шустова Ю. Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства как исторический источник (1586–1788): Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. – М., 1998. – 28 с.

Яковенко Н. Польща і поляки у шкільних підручниках історії, або відлуння далекого й близького минулого // *Її ж.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 366–379.

Яковенко Н. Релігійні конверсії: спроба погляду зсередини // *Її ж.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 13–79.

Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVIII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К.: Наукова думка, 1993. – 414 с.

Яценко Г. Розклад цехів у Львові в 1740–1770 рр. // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Вип. 2. – С. 67–77.

Яценко Г. Юридика міста Львова в XVIII столітті // Питання історії СРСР. – Львів, 1958. – С. 80–95.

Alexandrowicz S. Gospodarcze, prawne i etniczne osobliwości sieci miejskiej ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVII w. // Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy / Red. nauk. J. Wyrozumski. – Kraków, 1996. – S. 61–89.

Alexandrowicz S. Zaludnienie miasteczek Litwy i Białorusi w XVI w. i w pierwszej połowie XVII w. // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – 1965. – Т. 27. – S. 49–55.

Andrusiak M. Józef Szumlański. Pierwszy biskup unicki Lwowski (1676–1708). Zarys biograficzny. – Lwów, 1934. – 212 s.

[*Anonim*]. Dobra gminy królewskiego stołecznego miasta Lwowa. Pogląd na ich historię, gospodarstwo i etnografię. – Lwów, 1894. – S. IV–VIII.

Augustyniak U. Koncepcje narodu i społeczeństwa w literaturze plebejskiej od końca XVI do końca XVII wieku. – Warszawa, 1989. – 224 s.

Badecki K. Archiwum Akt Dawnych Miasta Lwowa. – Lwów, 1935. – Т. III: Księgi i akta administracyjno-sadowe. 1382–1787. – 236 s.

- Badecki K.* Archiwum Akt Dawnych Miasta Lwowa. – Lwów, 1936. – T. IV: Księgi rachunkowe (longerskie). 1404–1788. – 156 s.
- Balaban M.* Becał, celnik ziem ruskich w XVII w. // Z historii Żydów w Polsce. Szkice i studia. – Warszawa, 1920. – S. 49–58.
- Balaban M.* Dwa przyczynki do stosunków Jagiełły z Żydami lwowskimi // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1911. – R. 25. – Z. 2. – S. 234–239.
- Balaban M.* Dzieje Żydów w Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej. 1772–1868. – Lwów, 1914. – 238 s.
- Balaban M.* Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki. – Lwów, 1909. – 99 s.
- Balaban M.* Historia i literatura żydowska z szczególnem uwzględnieniem historii żydowskiej w Polsce. – Lwów, 1925. – T. 3: Od wygnania Żydów z Hiszpanii do rewolucji francuskiej. – 446 s.
- Balaban M.* Z historii Żydów w Polsce. Szkice i studia. – Warszawa, 1920. – 238 s.
- Balaban M.* Żydzi lwowscy na przełomie XVI–XVII wieku. – Lwów, 1906. – 577 s. (Друге видання: Lwów, 1909. – 604 s.)
- Balzer O.* Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z r. 1604 // Studya nad historią prawa polskiego. – Lwów, 1912. – T. V. – Z. 1. – 64 s.
- Balzer O.* Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie // Studya nad historią prawa polskiego. – Lwów, 1909. – T. IV. – Z. 1. – 188 s.
- Bańczyk N., Mkrteczian K.* Żydzi i Ormianie w Galicji w XVII–XVIII w. w świetle wzajemnych kontaktów (przyczynek archiwalny) // Czasopismo Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich. – Wrocław, 1998. – Z. 9. – S. 27–35.
- Barącz S.* Rys dziejów Ormiańskich. – Tarnopol, 1869. – 317 s.
- Barącz S.* Sobieski a Ormianie // Dziennik Literacki. – Lwów, 1854. – N 21. – S. 160–161; N 22. – S. 169–173.
- Barącz S.* Żywoty sławnych ormian w Polsce. – Lwów, 1856. – 485 s.
- Bardach J.* Bractwa cerkiewne na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku // Kwartalnik Historyczny. – Warszawa, 1967. – N 1. – S. 77–82.
- Bardach J.* Ormianie na ziemiach dawnej Polski. Przegląd badań // Kwartalnik Historyczny. – Warszawa, 1983. – T. 90. – N 1. – S. 109–118.
- Bartoszewicz K.* Antysemityzm w literaturze polskiej XVI–XVII wieku. – Kraków, 1914. – 143 s.
- Belzyt L.* Kraków i Praga około 1600. Porównanie topograficznych i demograficznych aspektów struktury społecznej i etnicznej dwóch metropolii Europy Środkowo-Wschodniej. – Toruń, 1999. – 364 s.
- Biderman I.* Mayer Balaban: Historian of Polish Jewry. His Influence on the Younger Generation of Jewish Historians. – New York, 1976. – 334 p.
- Bischoff F.* Das alte Recht der Armenier in Lemberg. – Wien, 1862. – 50 s.
- Bischoff F.* Das alte Recht der Armenier in Polen (aus Urkunden des Lemberger Stadtarchiv). – Wien, 1857. – 64 s. (= Österreichische Blätter für Litteratur und Kunst. Beilage zu “Wiener Zeitung”. – 1857. – Bd. 28, 33, 37, 39).
- Bischoff F.* Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg. – Wien, 1864. – 155 s.

Bogucka M., Samsonowicz H. Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. – Wrocław etc., 1986. – 676 s.

Borek P. “Głowa wszystkiej Rusi” // *EjUSD.* Ukraina w staropolskich diariuszach i pamiętnikach. – Kraków, 2001. – S. 183–199.

Borek P. Jan Tomasz Józefowicz i jego *Lwów utrapiony in anno 1704 albo dyaryjusz wziętego Lwowa* // *EjUSD.* Szlakami dawnej Ukrainy. Studia staropolskie. – Kraków, 2002. – S. 117–157.

Borek P. Lwów w diariuszach i pamiętnikach XVII wieku // *Lwów: miasto, społeczeństwo, kultura.* – Kraków, 2002. – T. IV. – S. 43–63.

Budziński Z. Stan badań nad ludnością pogranicza polsko-ukraińskiego w czasach nowożytnych // *Sąsiedztwo. Osadnictwo na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim w czasach nowożytnych.* – Rzeszów, 1997. – S. 69–78.

Caro J. Geschichte der Juden in Lemberg von dem ältesten Zeiten bis zur Theilung Polens im Jahre 1792 [sic] aus Chroniken und archivalischen Quellen bearbeitet. – Krakau, 1894. – 171 s.

Charewiczowa Ł. Lwów na przełomie XVII i XVIII wieku // *Studia z historii społecznej i gospodarczej, poświęconych prof. dr. Fr. Bujakowi.* – Lwów, 1931. – S. 347–374.

Charewiczowa Ł. Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej. – Lwów, 1929. – 196 s.

Charewiczowa Ł. Ograniczenia gospodarcze nacji schizmatycznych i Żydów we Lwowie XV i XVI wieku // *Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1925. – R. XXXIX. – Z. 2. – S. 193–227.

Chodyncki I. Historia stołecznego Królestw Galicyi i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów terazniejszych. – Lwów, 1829. – 466 s. (Друге видання: Lwów, 1865. – 466 s.)

Chynczewska-Hennel T. Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku XVI do połowy XVII wieku. – Warszawa: PWN, 1985. – 189 s.

Cygielman Sh. A. The Basic Privileges of the Jews of Great Poland as Reflected in Polish Historiography // *POLIN. A Journal of Polish-Jewish Studies.* – Oxford, 1987. – Vol. 2. – P. 117–149.

Czaja R. Socjotopografia miasta Elbląga w średniowieczu. – Toruń, 1992. – 191 s.

Czerner O. Lwów na dawnej rycinie i planie. – Wrocław etc., 1997. – 269 il.

Czołowski A. Obraz dziejowy Lwowa // *Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895).* – Lwów, 1896. – S. III–XX.

Czołowski A. Pogląd na organizację i działalność władz miejskich do 1848 r. // *Miasto Lwów w okresie samorządu (1870–1895).* – Lwów, 1896. – S. XXIII–LXXXIV.

Dann O. Nationsbildung im neuzeitlichen Europe // *Mittelalterliche nationes – neuzeitliche Nationen. Probleme der Nationenbildung in Europe* / A. Bues, R. Rexheuses (Hg.) – Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, 1995. – S. 27–42.

Dashkévytch Ya. [C. R.:] *Oleś M.* The Armenian Law in the Polish Kingdom (1356–1519). – Romae, 1966 // *Revue des Études arméniennes*. N. S. – Paris, 1973–1974. – T. 10. – P. 392–399.

Dashkévytch Ya. [C. R.:] *Petrowicz G.* L'unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626–1686). – Roma, 1950 // *Revue des Études arméniennes*. N. S. – Paris, 1964. – T. 1. – P. 462–466 (= *Дашкевич Я.* Вірменія і Україна: Зб. статей. – Львів; Нью-Йорк, 2001. – С. 625–629).

Dziubiński A. Na szlakach Orientu. Handel między Polską a imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku. – Wrocław: Leopoldinum, 1998. – 322 s.

Garsztecki S. The Concept of Nation in German-Polish Relations // *Ethnicity, Nation, Culture. Central and East European Perspectives* / Ed. B. Balla, A. Sterbling. – Hamburg, 1998. – S. 123–147.

Gąsiorowski S. Chrześciance i Żydzi w Żółkwie w XVII i XVIII wieku. – Kraków, 2001. – 293 s.

Gąsiorowski S. Proces o znieważenie hostii przez Żydów we Lwowie z roku 1636 // *Nasza Przeszłość*. – Kraków, 1994. – T. 82. – S. 353–357.

Gąsiorowski S. Stan badań nad dziejami gmin żydowskich na ziemi lwowskiej w XVII i XVIII wieku // *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich. Materiały z konferencji (Kraków, 21–23. XI. 1995)* / Pod red. K. Pilarczyka. – Kraków, 1997. – S. 191–212.

Gierszewski S. Obywatele miast Polski przedrozbiorowej. Studium źródłoznawcze. – Warszawa: PWN, 1973. – 177 s.

Gieysztorowa I. Wstęp do demografii staropolskiej. – Warszawa, 1976. – 311 s.

Gilewicz A. Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405–1604 // *Studia z historii społecznej i gospodarczej, poświęcone prof. Fr. Bujakowi*. – Lwów, 1931. – S. 375–414.

Goldberg J. Introduction // *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth: Charters of Rights Granted to Jewish Communities in Poland-Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries* / Ed. J. Goldberg. – Jerusalem, 1985. – P. 1–52.

Goldberg J. Posłowie miasta Lwowa wobec Żydów lwowskich w XVII–XVIII wieku // *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie*. – Kraków, 1999. – Z. 203: *Prace Historyczne*. – S. 85–94.

Goldberg J. Żydowscy konwertyci w społeczeństwie staropolskim // *Społeczeństwo staropolskie*. – Warszawa, 1986. – T. 4. – S. 195–248.

Górny K. Ze studiów nad stosunkami ludnościowymi Torunia w XVIII w. // *Acta Universitatis Nicolai Copernici*. – Toruń, 1977. – *Historia*, 11. – S. 71–97.

Górski K. W sprawie przynależności narodowościowej w późnym średniowieczu // *Przegląd Zachodni*. – Poznań, 1954. – N 7–8. – S. 445–454.

Grodecki R. *Polska Piastowska* / Wyd. J. Wyrozumski. – Warszawa, 1969. – 786 s.

Gromnicki T. Lwów: Kościoły obrządku rzymsko-katolickiego // *Encyklopedia Kościelna*. – Warszawa, 1879. – T. XII. – S. 472–481.

Gromnicki T. Ormianie w Polsce // *Encyklopedia Kościelna*. – Warszawa, 1891. – T. XVII. – S. 392–449.

Guldon Z., Krykun N. Przyczynek do krytyki spisów ludności żydowskiej z końca XVIII wieku // *Studia Źródłoznawcze*. – Warszawa, 1978. – T. 23. – S. 153–157.

Guldon Z. Ludność żydowska w miastach małopolskich i czerwonoruskich w drugiej połowie XVII wieku // *Guldon Z. Żydzi i szkoci w Polsce w XVI–XVIII wieku*. *Studia i materiały*. – Kielce, 1990. – S. 87–107.

Guldon Z., Wijaczka J. Procesy o mordy rytualne na Rusi Czerwonej, Podolu i Prawobrzeżnej Ukrainie w XVI–XVIII wieku // *Nasza Przeszłość*. – Kraków, 1994. – N 81. – S. 51–83.

Guldon Z. Źródła i metody szacunków liczebności ludności żydowskiej w Polsce w XVI–XVIII wieku // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. – Warszawa, 1986. – Z. 2. – S. 249–263.

Ethnicity. Theory and Experience / Ed. N. Glazer, D. Moynihan. – Cambridge, Mass., 1975. – 531 p.

Fenczak A. Stosunki między obrządkami Kościoła katolickiego na Rusi Czerwonej w połowie XVIII wieku // *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*. – Lublin, 1973. – R. 1971. – N 20. – S. 38–42.

Fenczak A. Z dziejów inicjatyw polskich na rzecz uregulowania stosunków między obrządkami Kościoła katolickiego (Artykuły arcybiskupa Jana Skarbka z 1714 roku) // *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym*. – Przemyśl, 1990. – T. 1. – S. 167–180.

Heck K. Życie i dzieła Bartłomieja i Szymona Zimorowiczów (Ozimek) na tle stosunków ówczesnego Lwowa. – Kraków, 1894. – 187 s.

Hohenberg P., Lynn Hollen L. *The making of Urban Europe 1000–1950*. – Harvard; Cambridge; London, 1985. – 398 p.

Horn M. Powinności wojenne Żydów w Rzeczypospolitej w XVI i XVII wieku. – Warszawa: PWN, 1978. – 169 s.

Horn M. Regesty dokumentów i excerpty z Metryki Koronnej do historii Żydów w Polsce. 1697–1795. – Wrocław etc., 1984. – T. I: Czasy Saskie (1697–1763). – 166 s.

Horn M. Rozwój demograficzny i struktura wyznaniowo-narodowościowa mieszczaństwa na ziemiach ukraińskich Korony w latach 1569–1648 // *Studia z filologii rosyjskiej i słowiańskiej. Z problemów ukrainoznawstwa*. – Warszawa, 1987. – T. 14. – S. 67–84.

Horn M. Społeczność żydowska w wielonarodowościowym Lwowie. 1356–1696 // *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce*. – Warszawa, 1991. – N 1. – S. 3–14.

Horn M. Żydowskie bractwa rzemieślnicze na ziemiach polskich, litewskich, białoruskich i ukraińskich w latach 1613–1850. – Warszawa: Blik, 1998. – 135 s.

Horn M. Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w. – Warszawa, 1975. – 330 s.

Hoszowski S. Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku. – Lwów, 1928. – 328 s. (= *Badania z dziejów społecznych i gospodarczych*. – T. 4).

Inwentarz Volumina Legum / Ed. J. Ohryzko. – Petersburg, 1860. – Cz. 1 (do tomów I–VI). – 624 s.

Isaievycz Ia. Between Eastern Tradition and Influences from the West: Confraternities in Early Modern Ukraine and Byelorussia // *Ricerche Slavistiche*. – Roma, 1990. – Vol. 37. – P. 269–294.

Isajewicz J. Uwagi w sprawie oceny prawnej istoty i społecznej treści jurydyk w dawnej Rzeczypospolitej // *Czasopismo Prawno-Historyczne*. – Warszawa, 1959. – T. 11. – Z. 1. – S. 145–155.

Janeczek A. Exceptis schismaticis. Upośledzenie Rusinów w przywilejach prawa niemieckiego Władysława Jagiełły // *Przegląd Historyczny*. – Warszawa, 1984. – T. LXXV. – Z. 3. – S. 527–542.

Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. – Wrocław etc., 1991. – 386 s.

Janeczek A. Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV–XVI w. // *Przegląd Historyczny*. – Warszawa, 1978. – T. 69. – Z. 4. – S. 597–622.

Janeczek A. Studia nad początkami Lwowa. Bilans osiągnięć i potrzeb badawczych // *Rocznik Lwowski*. 1993–1994. – Warszawa, 1994. – S. 7–36.

Janeczek A. Ulice etniczne w miastach Rusi Czerwonej w XIV–XVI wieku // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. – Warszawa, 1999. – N 1/2. – S. 131–145.

Janeczek A. Ząb kniazia Lwa. W kwestii wiarygodności przemyskiego przywileju wójtowskiego // *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*. – Wrocław-Praha, 2002. – S. 177–189.

Jasiński T. Przedmieścia Torunia i Chełmna. – Poznań, 1982. – 190 s.

Jaworski F. Królowie polscy we Lwowie. – Lwów, 1912. – 134 s. (= Biblioteka Lwowska. – T. 19–20).

Jaworski F. Nobilitacja miasta Lwowa. – Lwów, 1909. – 59 s. (= Biblioteka Lwowska. – T. 4).

Jaworski F. Ratusz lwowski. – Lwów, 1907. – 95 s. (= Biblioteka Lwowska. – T. 1).

Kapral M. Przywileje królewskie dla lwowskich Żydów w XIV–XVIII wieku. *Przegląd źródłoznawczy* // *Studia Judaika*. – Kraków, 2001. – R. 4. – N 1–2 (7–8). – S. 55–66.

Karpiński A. Kobieta w mieście polskim w drugiej połowie XVI i w XVII wieku. – Warszawa, 1995. – 405 s.

Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im Ossolińskich. Polonica wieku XVI / Opr. M. Bohonos. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1965. – 931 s.

Kłoskowska A. Kultury narodowe u korzeniu. – Warszawa, 1996. – 472 s.

Kołodziejczyk D. Eksport srebrnej monety z Rzeczypospolitej na ziemie imperium Osmańskiego i problem bilansu handlowego // *Mapra mundi. Studia in honorem Jaroslavi Daškevyč septuagenario dedicata. Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя*. – Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 253–260.

Kot S. Świadomość narodowa w Polsce w XV–XVII w. // *Kwartalnik Historyczny*. – Lwów, 1938. – R. 52. – N 1. – S. 15–33.

- Kramarz W.* Ludność Przemyśla w latach 1521–1921. – Przemyśl, 1930. – 128 s.
- Kraushar A.* Frank i frankiści polscy. 1726–1816. Monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych i rękopiśmiennych. – Kraków, 1895. – T. 1. – 438 s.
- Krochmal J.* Krzyż i menora. Żydzi i chrześcijanie w Przemyślu w latach 1559–1772. – Przemyśl, 1996. – 228 s.
- Kutrzeba S.* Historia źródeł dawnego prawa polskiego. – Lwów, 1926. – T. I. – 286 s.
- Kutrzeba S.* Szos we Lwowie w początkach XV wieku // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1900. – R. XXVIII. – S. 401–411.
- Leszczyński A.* Sejm Żydów Korony. 1623–1764. – Warszawa, 1994. – 184 s.
- Lewicki M., Kohnowa R.* La version turque-kipczak du Code lois des Arméniens polonais d'après le ms. N1916 de la Bibliothèque Ossolineum // Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1957. – T. XXI. – S. 154–253.
- Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI–XVII wieku. – Wyd. 2-e. – Lwów, 1892. – 434 s.
- Łoziński W.* Prawem i lewym. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. – Wyd. 6-e. – Kraków, 1960. – T. I: Czasy i ludzie. – 336 s.; Kraków, 1960. – T. II: Wojne prywatne. – 396 s.
- Łoziński W.* Złotnictwo lwowskie w dawnych czasach: 1384–1640. – Lwów, 1912. – 175 s. (= Biblioteka Lwowska. – T. 15–17).
- Lück K.* Deutsche Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens. – Plauen, 1934. – 680 s.
- Maciejewski J.* Pogranicze? Specyfika związków polsko-ukraińsko-białoruskich w sarmackiej formacji kulturowej // Pogranicza kultur / Pod red. C. Kłaka. – Rzeszów, 1997. – S. 21–37.
- Mahler R.* Żydzi w dawnej Polsce w świetle liczb. Struktura demograficzna i społeczno-ekonomiczna Żydów w Koronie w XVIII wieku // Przeszość Demograficzna Polski. – Warszawa, 1967. – T. 1. – S. 131–180.
- Mańkowski T.* Pochodzenie osiadłych we Lwowie budowniczych włoskich // Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego. – Lwów, 1936. – T. 1. – S. 133–146.
- Matwijowski K.* Jews and Armenians in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Sixteenth and Seventeenth Centuries // The Jews in Old Poland. 1000–1795 / Ed. A. Polonsky, J. Basista and A. Link-Lenczowski. – London; New York, 1993. – P. 63–72.
- Miasta doby feudalnej w Europie środkowo-wschodniej. Przemiany społeczne a układy przestrzenne / Pod. red. A. Gieysztor i T. Rosłanowskiego. – Warszawa; Poznań; Toruń, 1976. – 326 s.
- Mikulski K.* Struktura etniczna mieszkańców i status społeczny ludności pochodzenia polskiego w Toruniu od końca XIV do połowy XVII wieku // Roczniki Historyczne. – Poznań, 1997. – T. 63. – S. 111–129.
- Morgensztern J.* Regesty z Metryki Koronnej do historii Żydów w Polsce (1574–1586) // Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego. – Warszawa, 1963. – N 47–48. – S. 113–129 (1588–1632); 1964. – N 51. – S. 59–78 (1633–1660); 1966. –

N 58. – S. 107–150 (1660–1668); 1968. – N 67. – S. 67–108 (1669–1696); 1969. – N 69. – S. 71–108.

Motylewicz J. Kupcy lwowscy na rynku krakowskim w drugiej połowie XVII wieku // Львів: місто, суспільство, культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 150–157 (= Вісник Львівського університету. Серія історична. Спец. випуск).

Motylewicz J. Miasta województwa Ruskiego w XVII i pierwszej połowie XVIII wieku. Zagadnienie kierunków i dynamiki przemian // Sąsiedztwo. Osadnictwo na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim w czasach nowożytnych. – Rzeszów, 1997. – S. 23–32.

Motylewicz J. Miasta ziemi Przemyskiej i Sanockiej w drugiej połowie XVII i XVIII wieku. – Przemyśl; Rzeszów, 1993. – 320 s.

Motylewicz J. Społeczność miejska a grupy narodowościowe w miastach czerwonoruskich w XV–XVIII w. Problem przemian w trwałości więzi społecznych // Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy / Red. nauk. J. Wyrozumski. – Kraków, 1996. – S. 91–103.

Motylewicz J. Społeczność unicka w miastach województwa Ruskiego w XVII–XVIII wieku // Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. – Przemyśl, 1998. – T. 4. – S. 189–197.

Mudryj S. De transitu ad alium ritum (a bysantino-ucraino ad ritum latinum). – Romae, 1973. – 182 p.

Nadel-Golobič E. Armenian and Jews in Medieval Lvov. Their Role in Oriental Trade 1400–1600 // Cahiers du Monde russe et soviétique. – Paris, 1979. – N 3–4. – P. 345–388.

Nicieja S. Lwów – fenomen miasta wielu kultur i narodów // Przegląd Wschodni. – Warszawa, 1994. – T. III. – Z. 4 (12). – S. 717–732.

Noga Z. Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy. – Kraków: W-wo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2003. – 388 s.

Oleś M. The Armenian Law in the Polish Kingdom (1356–1519). – Romae: Pontificia Universitatis Lateranensis, 1966. – 125 p.

Orzechowski J. Okcydentalizacja Rusi Koronnej w XIV, XV i XVI w. // Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich. – Warszawa, 1990. – S. 215–242.

Pazdro Z. Organizacja i praktyka żydowskich sądów podwojewódzich w okresie 1740–1772 r. (Na podstawie lwowskich materiałów archiwalnych). – Lwów, 1903. – 294 s.

Petrowicz G. L'unione degli Armeni di Polonia con la Santa Sede (1626–1686). – Roma, 1950. – 336 p.

Podhorodecki L. Dzieje Lwowa. – Warszawa: Volumen, 1993. – 288 s.

Podraza A. Problem pograniczny w Europie Środkowo-Wschodniej (na przykładzie pogranicza polsko-ukraińskiego) // Prace komisji środkowo-europejskiej / Pod red. J. Machnika i I. Stawowy-Kawki. – Kraków, 1996. – T. IV. – S. 95–123.

Półciwiatek J. Miejsce religii w kształtowaniu oblicza etnicznego społeczności miast południowo-wschodnich obszarów Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych // Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy / Red. nauk. J. Wyrozumski. – Kraków, 1996. – S. 211–230.

Pólcwiartek J. Nacje i religie na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim czasów nowożytnych. Próba balansu // *Sąsiedztwo. Osadnictwo na pograniczu etnicznym polsko-ukraińskim w czasach nowożytnych.* – Rzeszów, 1997. – S. 33–53.

Pólcwiartek J. Skupiska żydowskie w Galicji u schyłku XVIII wieku // *Żydzi w Małopolsce. Studia z dziejów osadnictwa i życia społecznego /* Pod red. F. Kiryka. – Przemyśl, 1991. – S. 149–157.

Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce. – Kraków, 1934. – 511 s.

Ptaśnik J. Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku // *Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1925. – R. XXXIX. – Z. 2. – S. 228–248.

Ptaśnik J. Wilkierz lwowski z roku 1648 o uchodźcach i jego losy // *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera.* – Lwów, 1925. – S. 315–326.

Rok B. Ormianie w Kościele rzymskokatolickim w XVIII w. // *Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700–1939 /* Pod red. A. Bilewicz i S. Wałasek. – Wrocław, 1998. – S. 19–29.

Roslanowski T. Socjotopografia i urbanistyka Polski i Ukrainy w XIV–XIX/XX wieku (zagadnienia porównawcze) // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* – Warszawa, 1995. – Z. 1. – S. 3–7.

Roslanowski T. Stan i ocena badań historyczno-osadniczych nad średniowieczem zachodnioeuropejskim // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* – 1966. – Z. 2. – S. 357–370.

Schattkowsky R. Region między Wschodem a Zachodem. Regionalizacja i władza w Europie Środkowo-Wschodniej // *Regiony pograniczne Europy Środkowo-Wschodniej w XVI–XX wieku. Społeczeństwo-gospodarka-polityka /* Pod red. M. Wojciechowskiego i R. Schattkowsky'ego. – Toruń, 1996. – S. 7–22.

Schipper I. Wewnętrzna organizacja Żydów w dawnej Rzeczypospolitej // *Żydzi w Polsce Odrodzonej.* – Warszawa, 1933. – T. I. – S. 81–110.

Schorr M. Organizacja Żydów w Polsce od najdawniejszych czasów aż do r. 1772 // *Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1899. – R. 13. – S. 482–520, 734–775.

Sękowski R. Przyczynek do dyskusji w sprawie kryteriów przynależności narodowościowej w epoce feudalnej // *Acta Universitatis Wratislaviensis.* – Wrocław, 1964. – Historia VIII. – N 23. – S. 207–217.

Skoczek J. Kwestia języka kazań lwowskich w wieku XIII–XVI // *Przegląd Teologiczny.* – Warszawa, 1927. – R. VIII. – Z. 4. – S. 337–377 (окрема відбитка: Lwów, 1927. – 41 s.)

Skoczek J. Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich // *Pamiętnik Historyczno-Prawny.* – Lwów, 1929. – T. VII. – Z. 5. – S. 233–302.

Skoczek J. Ze studjów nad średniowiecznym Lwowem. – Lwów, 1928. – 113 s. (= *Pamiętnik Historyczno-Prawny.* – T. VI. – Z. 3).

Śliwa T. Kościół greckokatolicki w latach 1696–1764 // *Historia Kościoła w Polsce.* – Poznań; Warszawa, 1974. – T. I. – Cz. 2. – S. 458–478.

Ślōń M. Wspólnoty religijne w XV-wiecznym Lwowie // *Studia nad dziejami miast i mieszczaństwa w średniowieczu.* – Toruń, 1996. – T. 1. – S. 117–130.

Sochaniewicz K. Herb miasta Lwowa. – Lwów, 1933. – 80 s. (= *Biblioteka Lwowska.* – T. 33).

Stampfer S. The 1764 Census of Polish Jewry // Annual of Bar-Ilan University. Studies in Judaica and the Humanities. – Ramat-Gan, 1989. – Vol. XXIV–XXV (Studies in the History and Culture of East European Jewry). – P. 41–147.

Tollet D. Historia Żydów w Polsce od XVI wieku do rozbiorów. – Warszawa: PWN, 1999. – 168 s.

Trajdos T. Dobroczyńcy mendykantów średniowiecznego Lwowa // Społeczeństwo Polski średniowiecznej. – Warszawa, 1999. – T. VIII. – S. 219–254.

Urban W. Korniakt Konstanty (ok. 1520–1603) // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1968. – T. XIV/1. – S. 82–83.

Urban W. Skład narodowościowy mieszczaństwa krakowskiego w latach 1574–1660 w świetle akt grodzkich // Społeczeństwo staropolskie. – Warszawa, 1983. – T. III. – S. 121–137.

Vos G., de. Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation. The Role of Ethnicity in Social History // Ethnic Identity, Creation and Accommodation / Ed. L. Romanucci-Ross and G. de Vos. – Walnut Creek; London; New Delhi, 1995. – P. 15–47.

Vries J., de. European Urbanization. 1500–1800. – London, 1984. – 398 p.

Wasyłkowski J. [рец. на:] *Podhorodecki L.* Dzieje Lwowa. – Warszawa, 1993 // Rocznik Lwowski. 1997–1998. – Warszawa, 1999. – S. 343.

Weczarka H. Herkunft und Volkszugehörigkeit der Lemberger Neubürger im 15. Jahrhundert // Zeitschrift für Ostforschung. – Marburg/Lahn, 1955. – Bd. IV. – H. 4. – S. 506–530.

Wiesiołowski J. Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania. – Warszawa; Poznań, 1982. – 284 s.

Wolański F. Postawa Ormian lwowskich wobec śmierci // Rola mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700–1939 / Pod red. A. Bilewicz i S. Wałasek. – Wrocław, 1998. – S. 31–38.

Woźniakowa M. Sąd asesorski Koronny (1537–1795). Jego organizacja, funkcjonowanie i rola w dziejach prawa chełmińskiego i magdeburgskiego w Polsce. – Warszawa, 1990. – 432 s.

Z[achariasiewicz] [F.] X. Wiadomość o Ormianach w Polsce // Biblioteka Narodowego Zakładu imienia Ossolińskich. – Lwów, 1842. – T. 1. – S. 64–93; T. 2. – S. 59–112.

Założenie teorii asymilacji / Pod red. H. Kubiaka i A. Palucha. – Wrocław, 1980. – 217 s.

Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa. – Lwów, 1844. – 492 s.

Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635. – Lwów, 1930. – 496 s.

Żydzi ziemi lwowskiej i powiatu żydaczowskiego w roku 1765 / Wyd. F. Bostel // Archiwum Komisji Historycznej. – Kraków, 1891. – T. 6. – S. 357–378.

ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Апеляції 60, 87, 91, 111, 129, 137, 146, 152, 160, 176, 196, 211, 225
- Баришники 221–222, 273
- Башти див. Вежі
- Божниці див. Синагоги
- Брами 148, 180, 204, 237, 241, 255:
Галицька 299, 305, 311;
Єврейська (в гетто) 306;
Краківська 257, 268, 289, 299, 303–304, 308–309, 312
- Братства 95, 108, 177–118, 140, 269:
Богоявленське 140;
вірменські 40, 293;
Воскресенське 140;
німецьке побожне 47;
Св. Йоана Богослова 140;
Св. Миколая 117, 140, 233–234;
Св. Параскеви-П'ятниці 140;
Св. Теодора 140;
Св. Хреста 140;
стрілецьке 82, 192, 194;
Успенське (Львівське, Ставропігійське) 9–10, 22, 25, 27–33, 67–72, 93, 98, 101, 106–119, 124–125, 127–138, 140–141, 143–146, 149, 151, 153–154, 156–157, 181, 269, 284, 288, 290, 297, 307, 317
- Бурмістри 63, 78, 101, 103, 108, 116–119, 137, 140, 150, 156, 163, 165–167, 170, 177, 179–182–3, 185, 195, 204, 207, 226, 236–241, 285
- Вежі (башти) 210, 216, 222, 250, 255–256, 265, 301
- Вексярі 273
- Вибори (райців, короля, вірменських, єврейських старших) 18, 57–58, 60, 79, 87, 147, 149, 151, 153, 189, 195
- Вироки судові див. Декрети
- Відтермінування (відкладення) справи 64, 25, 146, 160, 201, 204, 224–225, 234
- Візники 163
- Війни 136, 138–139, 155, 203, 215, 254, 315, 317; також див. Облоги
- Війт вірменський (війтівство) 73–75, 93, 159–160, 162, 168, 317
- Війт міський (війтівство) 21, 45, 49–51, 56–57, 75–76, 78–79, 83, 134, 154, 160–163, 165–167, 180, 318
- Вірмени (вірменська громада, “ормени”) 10–13, 17–18, 21–24, 26–27, 33–36, 38–42, 47–50, 58–59, 66–68, 72–83, 87, 92–93, 96–97, 99, 105, 109, 111, 116–117, 125, 132, 137, 142–143, 145–146, 152, 159–199, 207, 220, 224, 232, 250, 260–273, 277, 279–281, 284–285, 287–288, 292–295, 299, 302–304, 307–308, 310, 312–313, 315–320
- Возні 103, 111, 116, 180, 207, 227–228
- Вулиці 15, 63, 98, 125, 182, 211, 227, 239, 255, 299–300:
Багатих крамів 99, 269, 303, 307;
Вірменська 299, 305, 307–308;
Галицька 299, 305–306;
Глинянська 251, 310;
Гончарська 310–311;
Жидівська 124, 203, 207–208, 210, 227, 244, 299, 306–307;
Зерванська (Бидленца, Торг худоби, Зарванська, Зарваниця, Сербська) 306;
Котлярська 311;

Предметно-тематичний покажчик

- Краківська (Татарська) 242, 299, 304, 308;
Над котлярами 311;
Пальчиковська 311;
Пекарська 185, 305, 310;
Руська (Соляників) 62, 64–65, 107, 109–110, 128, 131, 136, 149, 156, 216, 227, 245, 265, 269, 271, 278, 286, 299, 307–308;
Слюсарів 311;
Сокільницька 311;
Струмилова 311;
Театральна (суч.) 305;
Темричовська 251, 311;
Фрайборковська 311;
Чинбарська 310–311;
Шевська 299, 304;
Шпитальна 251, 305
- Герби 19–20, 60
- Гетто 227, 229–230, 233, 242, 25, 273–274, 306–307
- Глейти (охоронні, залізні листи) 150, 184, 234
- Громади етнічні:
греки 9, 31, 34, 40, 92, 143, 205, 279, 316;
італійці 9, 12, 34, 40, 92, 279, 316;
караїми 92, 299, 316;
молдавани 148;
сарацини 49, 73, 162, 299;
угорці 261–262;
французи 9, 279;
чехи 262;
шотландці 12, 34, 218, 279
- Декрети (вироки судові) 10, 12, 15, 17–18, 20–22, 24–25, 48, 52, 54–55, 57–58, 63–66, 71–72, 75–76, 78–82, 85–87, 90, 92–93, 97–98, 101–105, 109–111, 117, 119–123, 127–128, 130–131, 136–137, 139, 141–142, 144, 146–148, 150–156, 160–168, 170–176, 179, 182–184, 187, 190, 193–195, 197, 199–206, 208–209, 211–219, 222–228, 231–232, 240–241, 243–244, 253, 268, 273, 308, 318;
контумаційні (заочні) 117, 146, 194, 224, 240
- Дзвінниці 109
- Дороги (шляхи) 203, 206, 219, 308–311
- Друкарні:
братська 28, 34, 68–69, 71, 109, 124, 134–136, 149, 156;
Сльозки 134–135
- Духівництво (клір) 11, 20, 28, 57, 88, 95–97, 105–105, 110–113, 118, 124–125, 128, 132, 140, 143, 149, 153, 157, 177, 198, 213, 223, 225–226, 228, 235, 237, 251, 256–257, 259, 271, 284, 288, 290, 293, 301, 305, 307–308, 318, 321:
архієпископи (латинські, вірменські) 47, 101, 105, 111, 121, 134, 151, 163, 171–172, 177, 184, 186–188, 190, 210, 233, 237, 293, 303–304, 312–313;
вікарії 149, 289;
декани 97, 161;
єпископи (православні, латинські) 23, 28, 65, 69, 71, 73, 77, 79, 89, 101, 105–109, 111, 113, 130, 139–140, 143, 145, 149, 153, 156, 177–188, 197, 207, 215, 286, 289–291, 293, 308–309, 313, 318;
каноніки 76, 149, 198, 226;
католики (патріархи) 177–178, 180;
крилошани 122, 272;
мансіонарії 61;
митрополити 25, 69, 107–108, 110–111, 132;
монахи (ченці) 39, 109, 130, 178, 184–186, 190, 198, 238, 259, 293;
намісники 118, 122, 125;
папи 71, 105, 286;
парохи 272, 288;
патріархи 2, 67–69, 105–110, 136;
пребендарі 76;
прелати 183;
примаси 20, 145–146, 151;
проповідники 61, 293;
рабини 41, 229, 241–242;

- священики 63–65, 67–68, 72–73, 79, 104, 106–108, 110, 112–113, 118, 122, 125, 129–132, 143, 181–182, 184–186, 233–234, 288–289, 291, 293, 297, 307;
суфрагани 147, 151, 293
- Економія див. Лонгерія
- Епідемії (чума, моровиця) 56, 167, 183, 224, 249, 254, 257, 274
- Євреї (єврейська громада, “жиди”) 10, 12–13, 17, 24, 35, 40–43, 48, 82–93, 96, 116, 124, 138, 199–246, 250, 252–257, 259, 262–266, 268, 270, 272–275, 285, 295–299, 307, 310, 313, 315, 318–321
- Єврейські школи див. синагоги
- Жовніри 211, 158
- Заворушення 165, 171, 180, 185–187, 192, 228–243; також див. Погроми
- Залізні листи див. Глейти
- Замки:
Високий 16, 230, 267, 199, 312;
Низький 16, 61, 110, 299, 301–302, 305
- Заповіти (тестаменти) 21, 76, 96, 163, 293–294
- Звільнення митні, податкові 11, 20, 35, 47–48, 54–56, 60–61, 80, 82, 85–86, 143, 192–194, 211, 244, 316
- Злочини (кримінальні справи) 78, 87, 165–166, 176, 196, 212;
ритуальні 228, 230, 233, 297
- Кагал 12, 228–229, 233–234, 242–245, 274, 297, 313, 319–320; також див. Євреї
- Кам’яниці 81, 99, 107, 111, 125, 131–132, 136–138, 146, 149, 173–174, 185, 192–195, 208–209, 219, 224–227, 237, 239, 242–243, 245, 252–253, 255–258, 265–266, 269–271, 273, 301–304, 307–308
- Канцелярія королівська 55, 58, 60, 62, 70, 97, 103, 114, 117–118, 130, 133, 141, 144, 152, 156, 166, 170–171, 176, 183–185, 191–192, 200, 202, 210, 213
- Капітули 149, 153–154, 226, 234, 297, 305
- Книги 68–70:
вірменські (судові, братств) 23, 40, 78, 165;
гродські 21, 23–24, 33, 43, 142, 152, 156, 165, 173, 186, 209, 297;
єврейські (суду, заставні) 24, 42, 87, 231, 243;
земські 43;
копій (копіарії, “Золоті книги”) 18–20, 59;
Коронної метрики 22–24, 72;
метричні 17, 249, 280, 283, 289, 291, 296;
міські (лавничі, вйтівські, раецькі) 21, 33, 43, 46, 58, 114, 250, 265, 287, 301;
прийняті до міського права 296;
Успенського братства (“Альбом”) 22;
фінансові (рахункові, шосові, чиншові) 15–16, 43, 247–248, 253, 260–263, 299, 303, 305, 307;
юридики Св. Юра 292
- Козаки 11, 29–30, 104, 122, 130–131, 135, 148, 215, 254, 271
- Колегія “40-а мужів” 36, 58, 88, 95, 141–142, 147–148, 150, 152, 168, 176, 188–189, 193, 207, 209, 211, 214, 220, 224
- Комісари див. комісії королівські
- Комісії королівські (комісари) 22, 63, 90, 147, 152, 154, 182–183, 187–188, 194, 201–202, 205, 208, 212, 216, 218, 223, 225–228, 237–239, 241
- Комісія “10-и” 58, 189, 194
- Конституції сеймові (ухвали сеймові) 15, 25, 49, 56, 60, 80, 88, 92, 132, 143, 238, 255, 283–284, 316
- Консулат див. Райці
- Контрибуції див. Податки
- Конфіскація (арешт товарів) 90, 105, 134–136, 166, 208

- Костели (храми) 57, 61, 63, 100, 112, 120, 122, 130, 143, 149, 154, 157, 256, 281, 287, 293, 302, 312–313, 319;
Марії Сніжної 280, 288–290;
Св. Анни 309;
Св. Духа 47, 302, 305;
Св. Йоана Хрестителя 76, 304;
Св. Катерини 61, 302, 305;
Св. Марії Магдалени 292, 310;
Св. Станіслава 297, 308;
Св. Хреста 309;
Успення Богородиці (катедра) 47, 61, 149, 289–290, 302–303
- Крам 206:
“австрійський” 221;
“багатий” 227;
“брабантський” 227;
“вроцлавський” 227;
“козацький” 221; також див. Товари
- Крамниці див. Ятки
- Кредитори 84, 87–89, 176, 201, 284–285, 320
- Кримінальні справи див. Злочини
- Купці (купецький цех) 39, 45–46, 53–55, 57, 65–66, 74, 81, 85–86, 88–91, 96, 99–100, 104–105, 111, 113, 126, 141–143, 148, 150, 161, 163–164, 166–168, 170, 189, 190, 192, 195–196, 199–201, 204, 206–207, 214–215, 217–218, 220–223, 226–228, 233, 244, 246, 265, 271, 278–279, 283, 285, 293, 295, 303, 306–308, 310, 317, 320;
вірменські 74, 81, 99, 161, 163–164, 166–168, 170, 190, 196, 199, 207, 271, 279, 285, 293, 308, 310;
грецькі 143, 148, 192, 265, 271, 178;
єврейські 85, 89, 161, 199–201, 204, 206, 214, 217–218, 220, 223, 226–228, 244, 246, 295, 307, 320;
італійські 279;
міські (католицькі, польські) 46, 53–54, 85–86, 99–100, 104, 196, 199, 206, 271, 306, 317;
німецькі 199;
українські 65–66, 99–100, 104–105, 111, 113, 142, 161, 199, 233, 278;
шотландські 279
- Лавники 18, 45–46, 55–56, 58, 79, 95, 134, 141, 147, 150, 152, 160, 165–167, 183, 185, 193, 195, 209, 217, 220, 224, 227, 240, 254
- Лихварі 87, 221, 263, 273, 295, 307, 317
- Лонгерія (економія) 143, 211, 213–214, 218
- Магістрат 10, 13, 17, 19–21, 28, 39, 47, 52, 72, 82, 90, 93, 95, 98, 103, 108–112, 114, 116–117, 123, 126–131, 133–135, 159, 162, 164, 167–170, 172–173, 176–186, 188, 190–198, 201, 203–205, 208–215, 217–218, 220, 223, 227–228, 230, 236–240, 242–244, 246, 254, 268, 274, 276, 281, 285, 288, 301, 307, 317–319; також див. Райці
- Мандати 10, 15, 48, 55–56, 71, 74, 85, 88, 92, 97, 103, 105, 114, 123, 127, 130–131, 139, 152, 156, 163–164, 166, 176–177, 179–180, 183–184, 186–189, 192, 197, 200, 202, 204, 212, 214, 217–218, 238, 263, 316
- Мита 11, 35, 47, 54–55, 73–75, 80, 85–86, 92, 195, 204, 212, 240, 316
- Млини 59, 308, 312
- Мови 13, 24, 41, 46–47, 61, 73, 77, 80, 148, 171, 181, 196, 198, 260, 267, 281, 285, 292, 299, 318, 320
- Монастирі 67, 225, 259, 292–294, 301–302, 312–313, 317, 319–320:
бернардинців 310;
босих кармелітів 178;
взутих кармелітів 311–312;
домініканців (Божого Тіла) 109, 232, 302, 308;
єзуїтів (Св. Петра і Павла) 181, 207–208, 230, 304–305;
обсервантів 312;
паулінів 312;
піарів 312;
сакраменток 312;

- Св. Анни (вірменський) 79, 313;
Св. Онуфрія 69–70, 107, 140;
тринітаріїв 303;
Унівський 79;
францисканців 59, 302
- Моровиця див. Епідемії
- Німці (німецька громада) 9, 12, 34, 45–47, 51, 61, 84, 92, 96, 99, 159, 165, 199, 218, 261–265, 273, 276–278, 281–282, 284, 295, 315–316
- Нобілітація (шляхетство) 25, 48, 60–61, 137, 144, 284–285
- Облоги 25, 90, 131, 133, 136, 138, 143, 203, 215–216, 218–219, 240, 254, 257, 271
- Обшири (обшари) 52, 317
- Оренда 55, 81, 89, 91, 203, 208, 210, 212, 224, 226–227, 235, 240–242, 244–245, 266, 268, 306, 309, 315, 320
- Охоронні листи див. Глейти
- Передмістя 12, 16, 31, 42, 62–63, 70, 85–86, 88–90, 96–97, 101–102, 109, 116–118, 125, 133, 143, 161–162, 166, 173–174, 182, 201, 210–211, 213, 215–216, 218–219, 221, 223, 231–237, 239–240, 243–247, 251–258, 261–265, 268–270, 273–274, 279–280, 287–291, 297–298, 301–302, 317, 320:
Галицьке 16, 251–252, 256, 258–259, 262, 264, 290, 301–302, 305, 310–312;
Краківське (Татарське) 16, 70, 79, 97, 123, 187, 200, 210, 133–234, 241, 245, 251–252, 256, 258–259, 262, 264, 290, 301–302, 304, 308–311, 313
- Писарі:
асесорського суду 145;
братаський 138, 145, 153;
вірменський 176;
городський 121, 187;
декретів королівського двору 144;
єврейський 87, 209;
консигторський 154;
міський 136, 141, 150, 185–186, 260, 306;
юридики 292
- Площі:
Домініканська 232;
Івана Підкови (суч.) 305;
Ринок 16, 71, 81, 102, 104, 123, 125, 127–128, 136–138, 173–174, 182, 191, 193, 231, 258, 269, 299, 303–305, 308;
Св. Духа 208;
Старий Ринок 304
- Погроми 10, 24, 89, 218–219, 228–243, 245, 264, 296, 306, 319
- Податки (контрибуції) 11, 15–16, 47–48, 55–56, 61–62, 65, 74–76, 79–80, 82, 85–86, 90–92, 95–96, 104, 131, 136–137, 141, 143, 145, 163–164, 170, 175–176, 183, 188–189, 191–194, 196, 211–213, 215, 218–219, 221, 224–225, 235, 244–245, 247–248, 250–252, 255–259, 261, 266, 269–271, 273–274, 306–309, 316:
донатива 131, 189;
ліктьовий 257, 259, 307;
поголовний 56, 213, 250, 255–256, 262–263, 266, 269–270, 274, 306;
стаційний 10, 258, 309, 312;
циза 55;
чиншовий (чинш) 15–16, 51–52, 85, 163, 203, 210–213, 216, 218, 245, 251, 253, 261, 266, 300, 308;
чоповий 15–16, 55–56, 91, 213;
шелязний 55, 91;
шос 15, 55, 166, 212–213, 250, 252–253, 261, 264;
штуковий 80, 90
- Пожежі 24, 48, 56, 85–88, 99, 167, 169, 209–210, 233, 244, 249–252, 254, 274, 276, 300–301, 315
- Покарання 137, 150, 164–165, 175–176, 212, 225, 231, 233, 288:
анафема (відлучення від Церкви) 107–108, 175;
арешти (ув'язнення) 81–82, 103, 106, 108, 111–112, 116, 120, 163,

- 166–167, 175–176, 181–182, 185, 189, 192, 200, 238, 242, 489;
виключення (з громади, цеху) 116, 121, 175, 297;
кари судові (штрафи) 65–66, 75, 81, 87, 103–104, 109, 120, 122, 137, 139, 146, 151, 160, 162–164, 166–167, 170, 175–176, 184, 187, 224;
спалення 164, 233–234, 239, 241;
страсти 87, 104, 126, 242, 297
- Поляки (польська громада, католицька нація, “ляхи”) 10–13, 26, 31, 34–37, 44, 48, 50–62, 65–66, 70, 72, 80, 82, 92–93, 95, 99–100, 104–105, 107, 109–111, 114–115, 117, 119–121, 123, 125–127, 131–133, 136–139, 141, 144, 149–157, 159, 161, 169, 171–172, 174, 176, 178, 180–183, 185, 187–192, 195, 197–199, 203–206, 215–216, 232, 261–265, 267–271, 276–278, 280–282, 284–285, 287–292, 295, 307, 310–313, 315–321
- Посланці (посли) 43, 80, 111–112, 117–118, 124–128, 131–133, 144, 146, 179, 191, 216, 223, 238
- Право:
вірменське 39, 50, 76–79, 161, 163–167, 295; також див. Суд вірменський; Юрисдикція вірменська;
єврейське 87; також див. Суд єврейський; Юрисдикція єврейська;
земське (польське) 45, 52;
кадука (горла) 71, 130;
канонічне 78;
міське (німецьке, магдебурзьке) 9, 15–16, 30, 36, 45–46, 48–52, 56, 62–63, 75–76, 78, 81, 83, 92–93, 126, 141–142, 161, 164, 173, 192, 264, 275–281, 286, 296, 315–316, 321;
патронату (подавання, презенти) 61, 64, 70, 79, 98, 129–130, 143, 149, 155;
руське 45, 51, 125;
складу 25, 35, 53, 96–97, 161, 197, 200, 246
- Православні див. Українці
- Привілеї 10, 12, 15, 17–25, 35, 39, 42, 45–62, 65–67, 69–76, 79–86, 88–92, 95–97, 99, 102–104, 109, 116, 121, 123, 125–128, 130, 132–142, 144–148, 150, 155–156, 161–162, 166, 168–173, 175, 177, 190–195, 197, 199, 201–202, 204–205, 214–215, 220, 226, 237–238, 240, 263, 275, 294, 299–300, 316
- Присяга 55, 63, 65–66, 75, 86–87, 91, 98, 104, 115, 122, 160, 164–165, 183–184, 186, 222, 232, 239–240, 290
- Промисли 30, 89, 197, 215, 222, 228, 319
- Райці (консулат) 18–19, 24, 45–46, 50–52, 55–59, 61, 63–64, 66, 75, 80, 82, 85, 87–88, 90, 95, 97–98, 101–104, 106, 108, 110–112, 117–121, 123, 127, 129–131, 135–137, 139–141, 143, 146–147, 149–155, 159–168, 170–171, 173–180, 182–190, 192–195, 197, 199–201, 203–212, 214–215, 217, 220, 224, 226–227, 236, 238–239, 241–244, 250, 253, 261, 288, 300
- Регенти громади 71, 136, 139, 142, 150, 190, 193, 212, 217, 219, 227, 235
- Ректори:
езуїтського колегіуму 237;
катедральної школи 241
- Ремісники (цехи) 16, 33, 45, 62, 64–66, 80–81, 88–90, 95, 98–101, 104–105, 107–108, 111, 113–123, 125–126, 133, 137, 141, 143, 148, 150, 155–157, 168–169, 173, 190, 202–203, 207, 211, 222–223, 226–227, 230, 237, 243–245, 251, 263–264, 269, 273, 278–279, 288, 304, 306–307, 315, 317, 319:
аптекарі 141, 306;
бляхарі 222;
бондарі 119;
броварники 133, 141, 306;
візники 163;
гаптувальники 169, 279;
гармаші 237, 306;
голкарі 119, 222;
зброярі 222;

- золотарі 116, 119–120, 136, 141, 169, 222, 273, 279, 306;
 ковалі 119, 184;
 котлярі 119, 123, 311;
 кравці 100–101, 114–116, 119–123, 128, 141, 173, 186, 262–264, 273, 288;
 крамарі 107, 110, 264
 кушніри 101, 103, 107, 116, 119, 173, 202, 211, 222, 231, 263–264;
 ливарники 306;
 лучники 169, 279;
 малярі 33, 117, 119–120, 173, 263, 287;
 мечники 119, 222;
 миловари 169;
 мулярі 141, 193;
 ольштерники 169;
 пасамонники 222, 273;
 пекарі 119, 141, 222, 248, 273
 пірники 141;
 пряничники 237;
 римарі 141;
 різники 119, 141, 168–169, 222, 273, 306;
 склярі 222;
 слюсарі 119, 184, 311;
 стельмахи 119;
 столярі 119;
 суконники 123;
 ткачі 122;
 хірурги 141;
 цирульники 222;
 чинбарі 116, 119, 186, 263–264, 311
 шевці 119, 123, 173, 186, 207, 222;
 шинкарі 133, 172, 175, 190, 273;
 шмуклери 222
 Росіяни (московити) 98, 148
 Русини див. Українці
 Руська нація див. Українці
 Сейми 10, 33, 43, 49, 52, 60–61, 64, 77, 80, 111–112, 117–118, 123–128, 131–133, 138, 144, 153, 162, 170, 204, 223, 283–284, 296
 Сеймики 33, 118, 142, 223
 Села 16, 18–19, 52–23, 118, 202, 236, 251–254, 256, 258–259, 261, 264, 267–270, 275, 280, 287, 290, 300, 310–311, 313, 317
 Синагоги (божниці, школи) 87, 124, 207–208, 210, 219, 227, 231–232, 234, 243, 302, 306
 Службовці (слуги) міські:
 кати (“малодобрі”) 209–210;
 перекладачі 59, 267, 285;
 правники 217, 223, 240;
 синдики (міський, єврейський) 19–21, 89, 150, 175, 177, 188, 190, 213, 238;
 підсиндики 214;
 сотники 239;
 десятники 239;
 ціпаки 167, 185, 230, 236
 Сохачки (м'ясні торги) 54
 Старші:
 вірменські (регенти, лавники, райці) 10, 12–13, 23, 39, 74–77, 79, 81–82, 93, 117, 137, 160–163, 165–167, 170–172, 174–186, 189, 191–195, 224, 285, 288, 293, 318, 320; також див. Судді вірменські;
 єврейські (старші кагалу) 13, 87, 89, 91, 204, 207–209, 213–214, 217, 219–221, 224–226, 228, 231, 234, 236–238, 241–243, 285;
 руські (старші братства) 10, 13, 22, 58, 67, 70, 79, 106–108, 112, 114, 124, 126, 128, 135, 137–141, 143–145, 150
 Статути 61, 66, 92, 101:
 вірменський 23, 77–78, 165;
 єврейський (Болеслава Побожного) 83–84, 93, 240, 318;
 королівства 61, 66, 92, 148, 226, 316;
 Торунський 182;
 Успенського братства 28, 32, 67–68, 106;
 цехові 101, 222
 “Стани і нації” 36, 47, 70–71, 90, 191–192, 214, 216–217, 224, 239
 Студенти (спудеї) 182, 184–185, 230–231, 233, 236–237, 242–243, 245, 296

Суд:

асесорський 49, 96, 137, 145, 170, 176, 184, 212–213, 128, 233–234;
братський 67, 107;
вірменський 75, 78–79, 87, 93, 159–165, 167, 175, 181, 192, 196;
гродський (старостинський) 17, 22–24, 57, 105, 110–111, 116, 118–121, 156, 177, 183, 193, 232–233, 241–242, 270;
духовний (патріарший, консисторський, рабинський, “хуц”) 108, 11, 175–177, 179, 183–184, 239, 242, 287–289;
єврейський 24, 86–87, 90–91, 105, 209;
земський 22, 55;
комісарський 57, 90, 183, 205, 226, 228, 238–239;
королівський (надвірний) 12, 33, 49, 57, 66, 70–71, 79, 87, 90, 98, 102, 110–112, 117–118, 122–123, 125, 127–129, 131, 135–136, 139–140, 142, 148, 153, 155–156, 160–162, 164, 168–169, 174, 176–177, 182–183, 185, 187, 190–192, 199, 201–202, 205, 207, 211, 213, 208–220, 22–225, 232, 240, 246, 265, 319; також див. Суд асесорський; Суд реляційний;
коронного гетьмана 238;
міський (львівський, лавничий, раецький) 12, 56–57, 63, 71, 74–75, 77, 79, 87, 100, 115, 123, 127–178, 134–135, 147, 149–151, 160, 162–165, 173, 175–176, 179, 181–182, 184–185, 187, 192–193, 195–196, 211, 217, 231–232, 247; також див. Суд надзвичайний міський;
надзвичайний (peculiaris) міський 193;
реляційний 49, 66, 137, 144, 146–150, 172, 183, 187, 194, 197, 213–214, 216, 240;
сеймовий 170;

складений 179, 182, 187;

трибунальський (трибунал) 57, 232–233

Тандетники (продавці вживаних речей) 273

Татари, їхні війська 49, 73, 83, 92, 131, 133, 210, 215, 254, 257, 261, 299, 316

Тестаменти див. Заповіти

Товари:

бляха 221;

вино 81, 104, 168, 173;

віск 59, 67, 100, 200, 209, 219, 221, 246;

воли 85–86, 199–201;

горілка 59, 81, 89, 133, 209, 218, 226–227, 273;

залізні вироби 206, 221, 273;

збіжжя 221;

золото 209, 222;

килими 172;

кришталь 227;

лой 209, 246;

м'ясо 54, 90, 168–169, 306;

мальвазія 104, 172;

мед 81, 89, 103–104, 133, 141, 173, 175, 221, 227;

мідь 221, 231;

ножиці 221;

пиво 81, 103–104, 133, 141, 173, 209, 273;

порох, 213, 221;

прянощі (“коріння”) 204, 227;

одяг 202, 231;

саф'ян 172;

сокири 221;

сорочки 202;

срібло 209, 231;

сукно 64–65, 80, 85, 121, 138, 199–201, 226;

тканини (блават, гранат, шкарлат) 81, 172, 226;

хутро 205, 211, 227;

цвяхи 221, селітра 221;

шкіра 200, 202, 211

- Торгівля 11, 17, 24, 30, 35–36, 40, 46, 53–54, 65–66, 71, 73–76, 80–81, 84–86, 88–90, 92–93, 96–97, 99, 100, 103–104, 132, 138, 141–143, 148–149, 151, 155, 161, 168–170, 172–173, 196–197, 199, 202, 204–207, 209–212, 214–215, 217–221, 223–228, 230, 235, 240–241, 243–246, 252, 254, 263, 274, 279–280, 295, 303, 306–307, 315–321
- Турки, їхні війська 40, 46, 52, 59, 191, 209, 280, 304
- Українці (українська громада, православні, русини, Русь, руська нація, роксоланська нація) 9–13, 17–18, 21–22, 24, 26–36, 42, 46–49, 58–59, 62–71, 73, 79, 83, 92–93, 95–157, 161–162, 165, 167–168, 180–181, 188, 193, 199, 207–208, 216, 220, 224, 230, 249–250, 261–265, 267–273, 276–278, 280–282, 284, 286–292, 294–295, 307, 310–313, 316–321
- Укріплення (фортифікації) 25, 56, 85, 91, 210, 212–213, 218, 301
- Урядовці:
- бургграф 63, 233, 239;
 - воевода 63, 69, 74, 83, 87, 90–91, 105–106, 112, 119–121, 126, 132, 151, 159, 167, 194, 202, 205, 220, 223, 241, 296;
 - війський 304;
 - гетьман Війська Запорізького 216;
 - гетьман коронний 91, 112, 194, 236, 238, 241;
 - гетьман польний 194;
 - збирач податків, мит 55, 256, 262;
 - інстигатор (міський, коронний) 118, 228;
 - канцлер Великого князівства Литовського 105;
 - канцлер коронний 20, 25, 63, 112, 136, 145–146, 150, 153, 197, 207, 214, 217–218;
 - каштелян 106, 126, 153, 237, 241;
 - комендант міста 225, 242;
 - крайчий 182;
 - ловчий 262;
 - підвоєвода 24, 91, 237, 242;
 - підканцлер 63, 151, 207;
 - підкоморій 119, 203, 296;
 - підскарбій 80;
 - підстароста 163;
 - підсудок 183;
 - підхорунжий 182;
 - підчаший 187, 228;
 - прокуратор 127, 144, 164;
 - референдар 285;
 - секретар королівський 112, 141, 145–146, 187–188, 285;
 - сенатор 117, 170, 201;
 - староста 16, 18, 54, 57, 63, 74, 83, 87, 89, 96–98, 103, 119, 123, 133, 147, 159–160, 163, 182–185, 201–203, 215, 233, 235, 242, 245, 259, 305, 312;
 - суддя вірменський 194–195, 271–272, 293; також див. Старші вірменські;
 - суддя єврейський 87, 91, 211, 242;
 - хорунжий 71, 134
- Ухвали 21, 36, 45, 49, 58, 62, 102, 132–133, 137, 139, 141–142, 147, 153, 56, 160–161, 164, 166, 174, 181, 184, 188, 192, 194, 196, 213, 218, 224, 245, 287–288, 301; також див. Декрети; Мандати
- Фортифікації див. Укріплення міста
- Хвіртка Єзуїтська 311
- Храми див. Костели; Церкви руські, вірменські
- Хрещення, обряд 17, 242, 272, 286–287, 290–291, 296–297
- Церква:
- Вірменська 11, 81, 105, 179–180, 197, 318;
 - Православна (Руська) 11, 63, 68, 93, 105, 107, 125–126, 134, 317;
 - Римо-католицька (Католицька, Латинська, Римська) 11, 71, 81, 105, 109, 121–122, 128, 130, 141, 149–150, 178, 189–190, 198, 265, 290, 294, 318;

- Унійна (Греко-католицька) 11, 93, 272, 290–291, 317
- Церкви вірменські (храми):
Св. Хреста 184, 187–188, 313;
Успення Богородиці (катедра) 180–181, 183–184, 308
- Церкви руські (храми) 63, 69, 73, 105, 120, 122, 154, 230, 272, 293, 302:
Благовіщення 269;
Богоявлення 118, 140, 269, 310, 312;
Воскресення 118, 125, 140, 269, 288–289;
Св. Йоана Богослова 140;
Св. Миколая 118, 140, 233–234, 269, 304;
Св. Параскеви-П'ятниці 140, 269;
Св. Теодора 118, 140, 269, 272;
Св. Юра (Юрія) 272, 291–292, 308, 310;
Спаса 118;
Успення Богородиці (міська, братська) 27–28, 63, 67–68, 72, 93, 98, 109, 124, 129–130, 135, 146, 156, 265, 307, 317;
Чесного Хреста 118, 140, 312
- Цехи див. Ремісники
- Чума див. Епідемії
- Шинкування (пропінація) 35, 64–66, 81, 89–90, 97, 103–104, 133, 137, 143, 168, 172, 190–191, 209, 217–218, 224, 226, 228, 240
- Школи:
братська 28, 34, 68–69, 109, 124, 135, 156;
вищі 65;
єврейська 91, 124; також див. Синагоги;
катедральна 241;
при шпиталі Св. Духа 61
- Школярі 109, 112
- Школьники (службовці синагоги) 210, 233–234, 238–239, 241
- Шляхетство див. Нобілітація
- Шляхи див. Дороги
- Шляхта 11, 20, 52–54, 57, 60–61, 63, 72, 84, 88, 95–96, 102, 112, 126, 128, 143, 147, 149, 152, 180, 182, 205–206, 213, 215, 222–223, 225–226, 231, 235, 237, 239, 241, 251, 254, 256–257, 261, 267, 271, 280, 283–285, 289–290, 295, 301, 307, 313, 317, 319–321
- Шпиталі 69, 135, 149, 154, 255:
при Богоявленській церкві 310;
Св. Духа 61, 302, 305;
Св. Онуфрія (братський) 69, 233
- Юридики (духовні, шляхетські) 16, 57, 96, 98, 161, 215, 239, 245–246, 256, 258–259, 266, 268, 279, 302, 309–313:
Біскупщина 312;
Богданівка 268, 310;
Габрієльовка 312;
городська (замкова, підзамчанська, Підзамче, старостинська) 16, 76, 85, 97–98, 115, 161, 215, 251–253, 256, 261–262, 266–268, 301, 304, 309, 312–313;
деканату Св. Йоана Хрестителя 76, 97, 159, 161, 252, 313;
Зборівщина 256;
Лагодовщина 312;
Святоюрська (Св. Юра) 256, 308–310;
Сенявщина 256;
Тарнавка 312
- Юрисдикція:
вірменська 23, 73, 75–76, 79–81, 152, 159–162, 165, 167–168, 170, 175, 181, 184, 188–189, 192, 195–197, 318;
городська (староста, замкова) 16, 96, 124, 193, 215, 241;
деканату Св. Йоана Хрестителя 97, 159, 161;
єврейська (воєводська) 36, 87, 90–91;
міська (польська) 16, 35, 52, 56–57, 75–76, 93, 95, 109, 124, 130, 134, 142,

424

154, 159, 161–165, 167, 176, 179,
187–188, 193, 195–196, 203, 226,
241, 256, 259, 267–268, 304–305,
309–311, 316;
руська (церковна) 126, 152, 149
Ярмарки 35, 54, 66, 86, 97, 103–104, 132,
148, 161, 166, 199–201, 204, 216–
218, 22, 225, 303
Ятки (крамниці) 36, 59, 71, 81, 99–100,
125, 127–128, 168–169, 172–173,
186, 192–193, 222, 227, 245, 273, 303,
307

ПОКАЖЧИК ІМЕН ТА МІСЦЕВОСТЕЙ*

- Абрах Якоб, єврей 297
Август II, король 71, 90, 137, 141, 224–225
Август III, король 71, 150, 154
Августиняк У. (Augustyniak U.), вч. 37
Аведикович Аведик, вірменин 175–176
Аведиковичі, брати 265
Аврагамович Мошко, єврей 214
Австрійська імперія (Австро-Угорська монархія) 11, 20, 99, 196, 243
Агопсович Сагак, вірменин 187
Александрович В., вч. 13, 33, 107, 117, 120, 287, 294
Алена, міщанка 286
Альяндт Альберт, купець 288
Альяндт Вільгельм, міщанин 288
Алмати, м. 77
Альвізій Миколай, братчик 131
Альнпек Йоганн (Алембек Ян, Alnpek J.), хроніст, райця 19, 25, 58, 73, 209, 253, 301
Андрій, священник 118, 125
Андрійова (Jędrzejowa), передміщанка 234
Андрусак М. (Andrusiak M.), вч. 32, 139
Анни з Боброк, шл. 203
Ансерин Станіслав, райця 253
Антонович В., вч. 11
Анчевські, родина 304
Апанович Е., вч. 123
Апеннінський півострів 279
Арістотель (Aristoteles) 174
Арсеній (Желіборський), львівський єпископ 289
Арфан Емануель, грек 265
Атанасій (Шептицький), львівський єпископ 145, 156
Афендик Петро, братчик 142–143
Афендик Яній, братчик 131
Афендик Яній, грек 265
Бабич Іван, братчик 124
Бабич Хома, міщанин 103
Бадецький К., вч. 15
Бажи Петро, львівський староста 267
Балабан М. (Bałaban M.), вч. 18, 35, 41–42, 68, 83–84, 86, 88, 90–91, 124, 200–209, 211–212, 214–215, 217, 220–221, 224–228, 230, 232–235, 241–243, 254, 266, 273, 297, 306
Балушок В., вч. 100
Бальцер О. (Balzer O.), вч. 24, 39, 50, 73–74, 77, 159, 161, 162, 249
Бандінеллі, міщанин 304
Баптіста Ян, цехмістр 168
Бардах Ю. (Bardach J.), вч. 38, 113
Баронч С. (Barącz S.), вч. 39, 175, 177, 179, 186–187, 191, 194–197, 271–272, 284–285, 293–294
Барох, єврей 85
Барське староство 102
Бартек, міщанин 287
Бартникович Лука, братчик 118, 120
Бартоломей, золотар 286

* Показчик не містить імен святих, біблійних та міфічних персонажів, титулів сакральних об'єктів, не включає додатків та бібліографії. В показчику застосовані такі скорочення: вч. – вчений, кн. – князь, м. – місто, с. – село.

- Бартошевич К. (Bartoszewicz K.), вч. 230
- Бартошевич Лука, міщанин 127–128
- Баторій Стефан, король 58, 66, 72, 80, 103–105, 119, 121, 148, 155, 170–171, 204, 213
- Белз, м. 160
- Белзька земля 267
- Белзьке воєводство (Bełskie województwo) 239, 276, 278, 282
- Бельзит Л. (Belzyt L.), вч. 248, 261, 264, 282, 295
- Бережецький Лев, шл. 111
- Берестечко, с. 70, 271
- Бернард (Бернардин) (Вільчек), львівський архієпископ 47, 63, 101
- Бернатович Аведик, вірменин 180, 183
- Бернатович Бернард, вірменин 285
- Берндт Вольфганг, лавник 173
- Бецал Якуб (Бецалал), єврей 220
- Бегановський Миколай, кам'янецький каштелян 237
- Бібрка, м. 229
- Білгород, м. 59
- Білдага Іван, братчик 107–108
- Білдагович (Білдага) Андрій, братчик 124, 128
- Білогоща, с. 251, 259, 263, 267, 300
- Білорусія (Białoruś, Byelorussia) 32, 38, 67, 138, 140, 297
- Білостоцький С., вч. 297
- Бішофф Ф. (Bischoff F.), вч. 18, 39, 50, 105, 163, 167, 168–170, 173, 184, 265
- Блажейовський Юзеф, єврейський суддя 242
- Богданович Домінік, вірменин 196
- Богушовичі, брати 294
- Боїм Дзюрдзі Георгій, бурмістр 181
- Болеслав Побожний, калішський кн. 84, 83, 93, 199, 318
- Болеслав, кн. 148
- Бонех, єврей 239
- Борек П. (Borek P.), вч. 38
- Борух, єврей 233, 297
- Бостель Ф. (Bostel F.), вч. 274
- Боянівська М., вч. 216
- Боярський Василь, священик 129
- Брацлавське воєводство 111
- Броди, м. 229, 280
- Брюховиця, річка 52
- Брюховичі, с. 19, 251, 259, 267, 300
- Будзинський З. (Budziński Z.), вч. 272
- Буський Ян, регент 217
- Буяк Ф. (Bujak Fr.), вч. 34, 47, 62, 195, 249, 275
- Ваврик В., вч. 29
- Вавричин М., вч. 13
- Вагилевич І., вч. 50, 79
- Варлаам (Шептицький), львівський єпископ 140
- Варна, м. 52
- Вартановичова Анастасія, вірменка 295
- Вартерисович Івашко, вірменин 181
- Вартерисович Симон, вірменин 180
- Вартерисович Якоб, вірменин 173–174
- Вартерисович Ян, вірменин 285
- Варшава Стара, м. 195, 285
- Варшава, м. 16, 17, 18, 22, 23, 24, 72, 117–118, 127, 129, 144, 140, 146, 151, 177, 196
- Василенко Н., вч. 45
- Васильович Григорій, міщанин 138
- Вахльович Анджей, синдик 188
- Велике князівство Литовське 63, 138, 152
- Великопольща (Great Poland, Maiora Polonia) 83–84, 276, 277
- Венеція, м. 293
- Вечерка Г., вч. 277
- Витовт, кн. 83
- Вишневецький Адам, кн. 111
- Вишневецький Ярема, кн. 133
- Відень, м. 192, 219, 293
- Вільнер Вілім, міщанин 295
- Вільчек Станіслав, заступник війта 134
- Вільчек Станіслав, цехмістер 168
- Вірменія 41, 178, 277
- Вірменське королівство 192, 198

- Владимирский-Буданов М. (Владімирський-Буданов) М., вч. 45, 126
- Владислав II (Владислав II Ягайло, Jagiełło, Władysław Jagiełło), король 46, 52–53, 55, 57, 59, 73, 76, 84, 159, 300, 303
- Владислав III (Владислав III Варненчик), король 52–53, 74, 76, 77
- Владислав IV, король 69–70, 80, 89, 123, 130–131, 133, 182–183, 186–187, 198, 210, 212, 213, 216, 232, 234, 244, 318
- Владислав Опольський, правитель 52, 56–57
- Возняк М., вч. 32
- Войтович Л., вч. 13, 33
- Волинське воєводство 111
- Волинь 86, 111, 276, 286
- Волиця (Воля Замарстинівська), с. 251, 254, 259, 267, 286, 300
- Волкович Павло, лавник 154
- Волович Остафій, канцлер Великого князівства Литовського 105–106
- Володимир, м. 53, 315
- Волощина (Wołoszczyzna) 40, 53, 189–190, 217; див. також: Молдавія
- Вотрін Г., подорожник 273
- Вояховська Катерина, міщанка 290
- Вроцлав, м. 17, 18, 23, 206
- Вуйцик В., вч. 300, 304
- Горошко Михайло, лавник 147
- Гавловський, бургграф 233
- Гавриїл, охридський митрополит 110
- Гадзевич Миколай, вірменин 284
- Гадзевич Никофор, пріор 294
- Гайзлер Станіслав, міщанин 262
- Гайковський М., вч. 41, 181
- Галант И., вч. 235
- Галенко О., вч. 77
- Галицька Русь (Ruś Czerwona) 38, 42–43, 52, 70, 73, 95, 188, 242, 250, 252, 266, 268, 277, 291, 306, 316
- Галицько-Волинська держава (князівство) 45, 50, 83, 92, 281–282, 315–316
- Галич 118, 310, 315
- Галичина (королівства Галичини та Володимирії, Galicja, Galicyi i Lodomeryi królestwa) 11, 20–21, 25, 27–29, 32, 40, 132, 196, 216, 226, 243, 257, 260, 272, 274
- Галяно Клемент, священник 189
- Галярович Якуб, золотар 136
- Ганзльович Йоан, міщанин 262
- Гановер Натан, хроніст 216, 254
- Гарбараш Торос, вірменин 175
- Гаркавец А., вч. 78
- Гаюк В., вч. 41, 181
- Гедеон (Балабан), львівський єпископ 69, 106–107, 108, 111, 113, 156
- Гек К. (Heck C., Heck K.), вч. 34, 122, 179, 248–249
- Гелінгіус Михайло, вихрещений єврей 296
- Генріх, король 103
- Гепнер Павло Домінік (Hepner Paulus Dominicus), синдик 19–20
- Гербурт (Одновський) Миколай, львівський староста 57, 202
- Гербурт Миколай, львівський староста, руський воєвода 103, 203, 205
- Гершон, єврей 239
- Гебель Валентин (Фолтин), міщанин 262
- Гієронім (Сєраковський), львівський архієпископ 289
- Гіжицький Ольбрахт, велюньський підчаший 187–188
- Гілевич А. (Gilewicz A.), вч. 15, 62, 275–277, 286, 296, 299
- Гладиш Войцех, міщанин 209
- Глібович Ян, мінський каштелян 106
- Голінський Станіслав, руський воєвода 91
- Головацкий Я., вч. 25, 114
- Головсько, с. 118, 263, 272, 280
- Головсько Велике (Велике Головсько), с. 251, 259, 267, 300
- Головсько Мале (Мале Головсько), с. 251, 259, 300
- Гологори, м. 297

- Голубець М., вч. 32, 282
 Голубович Христофор, міщанин 175–176
 Гольдберг Я. (Goldberg J.), вч. 42–43, 84, 296
 Голько О., вч. 13
 Гонсьоровський С. (Gaŝiorowski S.), вч. 41–42, 229, 232
 Горн М. (Horn M.), вч. 16, 42, 126, 215, 222, 228, 250, 252–253, 266, 268
 Городок, м. 116
 Гош Мхітар, правник 77–78
 Гошко Т., вч. 30, 36, 45
 Гошовський С. (Hoszowski S.), вч. 15, 213
 Грабко Л., вч. 311
 Грабовецький Микита, королівський секретар 112
 Грибовичі, с. 19, 290
 Григорій XIII, папа 105
 Гринів О., вч. 41, 181
 Грицина Якуб, писар єврейського суду 209, 211
 Гродно, м. 144, 228
 Громницький Т. (Gromnicki T.), вч. 39, 79, 159, 166, 176, 172, 175, 177–178, 189, 191, 302
 Гроховський Рафал, королівський секретар 187–188
 Грушевський М., вч. 11, 29–31, 46, 67, 50, 101–102, 111, 235, 283
 Грюневег Мартин, подорожник 25
 Губа Лука, братчик 108, 110
 Губицький С., автор брошури 230
 Гудзяк Б., вч. 106, 108
 Гумовський Ян, городоцький підстароста 116
 Гурка Станіслав, познанський воєвода 167
 Гутетер Георгій, міщанин 304
- Давид, єврей 285
 Данилович Ян, коронний підскарбій 80
 Дашкевич Я. (Dashkévytch Ya., Daŝkevyč Jaroslav), вч. 13, 18, 23, 35, 38–41, 49, 67, 72–73, 76, 172, 178, 181, 161, 171, 177, 181, 216, 270, 293–294, 298, 307
 Дворка, єврейка 203
 Дейма Антоній, королівський секретар 154
 Дем'янович, міщанин 146
 Дерякубович Антонін, пріор 294
 Дерякубович Якоб, краківський райця 195, 285
 Дефі (Десфіль) Жан ду, картограф 302
 Дзедушицький М., вч. 302
 Дзюбинський А. (Dziubiński A.), вч. 40, 77, 168
 Димідецький, фальшивомонетник 116
 Дмитриев М. В., вч. 29
 Дмитрій (Любарт), володимирський та луцький кн. 53
 Добрич Анджей, регент 136
 Добростани, м. 52
 Добрянський Микола, братчик 115–116, 118, 120, 124
 Долинська М., вч. 13, 33
 Доноваки, брати 265
 Доновакович Богдан, вірменин 167, 268, 310
 Доткевич С., синдик 238
 Драгоманов М., вч. 32
 Дрогобич, м. 140, 226
 Дроздовський Каспар, міщанин 286
 Духна, золотар 116
 Дяк Іван, братчик 265
- Ельблонг (Elbląg), м. 295, 298, 306
 Ечміадзін, м. 177
 Єдлінська У., вч. 108
 Єлизавета, королева 73
 Єремія (Тисаровський), львівський єпископ 289
 Єремія (Транос), константинопольський патріарх 68, 105, 108–109
 Єрусалим, м. 42
- Жидачів, м. 97, 161
 Жовква (Żółkiew), м. 192, 229, 294

- Жолкевський Станіслав, белзький воєвода 106
- Жолкович Антон, купець 233
- Жолтовський П., вч. 120
- Жоравинський Себастьян, галицький підкоморій 203
- Жукович П., вч. 126
- Заборовский Л. В., вч. 29
- Завадський Людвик, комендант 242
- Задикевич Захарій, вірменин 285
- Замарстинів, с. 251, 254, 259, 263, 280, 300, 309, 313
- Замойський Ян, канцлер, коронний гетьман 25, 112
- Замостя, м. 32, 78, 132, 216
- Заськовчанка Доротея, міщанка 287
- Захаріяевич Ф. (Zachariasiewicz F.), вч. 39, 72, 175
- Західна Європа 33, 93, 199, 202, 243, 248, 260, 315, 318, 319
- Заяць А., вч. 30
- Збараська Марія (Маруша), княжна 120
- Збараський Януш, брацлавський воєвода 120
- Збоїська, с. 280, 290
- Зенткевич Миколай, міський писар 141
- Зимна Вода, с. 19
- Зимницький А., міський писар 185–186
- Зіморович (Шимонович) Шимон, поет 37
- Зіморович Б. (Зіморович Юзеф Бартоломей, Zimogowicz J.-B., Zimogowicz B.), хроніст, бурмістр 25, 37, 122, 179, 237–241, 248–249, 254, 262, 299, 302, 309
- Зіморовичі (Zimogowicze, Ozimki), брати 34, 37, 179, 248–249
- Знесіння, с. 16, 118, 251, 263, 272, 301
- Зубик Р. (Zubyk R.), вч. 15, 249, 253, 300–301, 309
- Зубрицький Д. (Зубрицкий Д., Zubrzycki D.) 15, 17, 26–28, 31, 35, 39, 50, 62, 66, 71, 73, 89, 95–98, 103, 105, 109, 123, 129–131, 134, 136–137, 139–140, 144–145, 147, 151, 164, 187, 189, 194–195, 201–203, 206, 210, 216–218, 224–225, 227, 231, 235, 237, 240, 248, 254–255, 271, 273, 300
- Зубря, с. 52–53, 251, 300
- Іван, кушнір 231
- Іван, маляр 288
- Івашко, вірменин 267
- Ігнат, міщанин 63
- Ізраель, єврей 209
- Ізраїль, єврей 285
- Ілля, єпископський кухар 292
- Ілля, міщанин 63
- Ілляшевич Василь, братчик, райця, вїт 154
- Ілляшевич Юрій (Елияшевич Юрій, Ильяшевич Георгий), братчик 27, 72, 144–145, 154
- Ісаак, єврей 203
- Ісакович Марек, єврей 209
- Ісаевич Я. (Исаевич Я., Isajewicz J., Isajewicz Я.), вч. 13, 22, 25, 33, 57, 62, 70, 98, 108–109, 113, 116, 124, 134–135, 140, 189, 216, 250, 297
- Іспанія 42, 172
- Італія 172
- Іцкович Лахман, єврей 285
- Йоаким (Доу), антиохійський патріарх 32, 67–68, 110
- Йоан, священник 289
- Йоан-Янко, слуга 286
- Йозеф з Бригідо, намісник 20
- Йозеф II, австрійський цісар 20, 54
- Йона Емануель де, єврей 219–220, 286
- Йосип (Шумлянський) (Szumlański Józef), львівський єпископ 71, 139, 143, 156
- Казимир, м. 169, 244
- Казимир III, король 46, 49–52, 55, 62, 83–84, 92, 143, 148, 292, 299–300, 312, 316–317
- Казимир IV, король 54–55, 73, 76, 84–85, 126, 160, 199

- Кайзер Мельхіор, міщанин 47
 Кам'янець-Подільський (Каменец, Каменец-Подольський), м. 63, 78, 126, 178, 258, 281, 293
 Кампіан Мартин, райця 177
 Каньовський (Канівець Ян), студент 231–232
 Капраль М., вч. 7, 15, 18, 20, 27, 29–30, 32, 35, 46, 48, 62, 73, 78, 98–99, 103–104, 110, 161, 177, 250, 252, 266, 276, 278, 298, 306–307, 310, 313
 Карл XII, король 257
 Каро Й. (Caro J.), вч. 41
 Карпінський А. (Karpiński A.), вч. 255
 Каспар, вірменин 185
 Кафа, м. 46, 59
 Кельн, м. 19
 Керемович Ян, монах 185
 Кешневський Лаврентій, возний 228
 Київське князівство 111
 Київщина 276
 Кирило (Терлецький), луцький єпископ 106
 Киркор Казимир, райця 196
 Кисельницький Кипріян, міщанин 136–137
 Кисіль Адам, київський воєвода 132, 135
 Ківерейовичі, родина 265
 Кілія, м. 46, 59
 Кірик Ф. (Kiryk F.), вч. 50–51, 274
 Кісь Я., вч. 98, 249–250, 253–255, 257, 259–260, 266, 268, 269, 272, 275, 278–279
 Клепарів, с. 251, 259, 280, 300, 309–310, 313
 Климент XI, папа 71, 140
 Кметь В., вч. 13, 101, 107, 230, 289
 Коженівський Мартин, райця 177
 Кожичі, с. 53
 Козельники, с. 292
 Козицький А., вч. 297
 Колер Й., вч. 39
 Константинополь, м. 105
 Копистянський А. (Копыстьянский А.), вч. 7, 29
 Корицький Якуб, шл. 239
 Корнякт Костянтин (Korniakt Konstanty), купець 109, 265, 284, 286, 304
 Кос Г., вч. 33, 307, 308
 Костянтин (Липський), львівський архієпископ 193
 Кохнова Анна, вірменка 288, 293
 Коцій Юрій (Георгій), братчик, райця 145, 147, 152–154
 Кравець Лука, братчик 110, 115
 Кравченко В., вч. 53
 Краків (Kraków), м. 18, 23, 43, 55, 84, 169, 196, 200, 218, 229, 244, 248, 261, 264, 277, 279, 282, 295–296
 Крамаж В. (Kramarz W.), вч. 250
 Крамар Прокоп, міщанин 110
 Крамар Сенько, міщанин 107
 Красностав, м. 140
 Красовська Катерина 288
 Красовська Ядвіга (Ядвіга), міщанка 288
 Красовський Дмитро, братчик 103, 108, 110, 115–116, 120, 265, 288
 Красовський Іван, братчик 108, 110, 124
 Красовський Микола (Красовский Николай, Красувский Миколай), братчик 27, 70, 138, 142, 144
 Красовський Семен, передміщанин 124
 Красовські, брати, родина 107, 138; також див. Стрілецькі
 Крауз Якуб, бурмістр 238, 240
 Кривчиці, с. 280, 290
 Крикун М. (Krykun M.), вч. 258, 274
 Криловський А. (Крыловский А.), вч. 28, 70, 98, 101, 106–108, 115, 117, 121–124, 127, 129–136
 Крип'якевич І., вч. 30–32, 35, 62, 65, 98–102, 117, 167, 250, 268, 265, 282, 286–287, 308–310
 Кровицький Йоан, декан 97
 Кубінський Феліціан, регент 235
 Кульпарків, с. 251, 259, 263, 300, 313
 Кульчицький В., вч. С. 77

- Кун Христофор, міщанин 47
Куновський Лука, шл. 267
Купчинський О., вч. 7, 50, 105, 108, 134, 292
Курило, кушнір 101
Курилович Васько, братчик 265
Кутшеба С. (Kutrzeba S.), вч. 48, 248
Кушевич С. (Кушевич Самуїл Казимир, Kuszewicz S.), хроніст, райця 25, 132, 249, 255
Кушнір Хома, міщанин 103, 107
- Лаба В., вч. 272
Лабенский Ф., вч. 29, 269
Лабунський Теодор, монах 238
Лаврентій (Лоринч), кравець 262
Лавринович (Влошек) Семен, братчик 234
Лавришевич Павло, братчик 134
Лавришкова Маруся, міщанка 287
Лавришович Стефан, братчик 142
Лаврін Пухала (“Лаврентий маляр”, Пухальський), маляр 107, 117, 120
Лазаренко Є., вч. 254
Лазарович (Собольович) Зелік, школьник 233–234
Лангіш Гавриїл (Габріель), братчик 181
Лангіш (Лангі) Марк, грек 265
Лахманович Ісаак Абрагамович, фактор 285
Лев (Шептицький), львівський єпископ 291
Лев (Lew kniaź), кн. 51, 299
Леонович Василь, братчик 134
Лешко Чорний, кн. 148
Лещинський Анджей, канцлер 136
Лильо І., вч. 34, 265
Липницький Станіслав, сандомирський ловчий 262
Лисиничі, с. 280, 290
Литва (Wielkie Księstwo Litewskie, Litwa) 38, 45, 126, 138, 140
Литвин М., вч. 25, 62, 250
Лишкевич Ѓжегож, бурмістр 195, 285
Лінниченко І., вч. 39
- Ліске К., вч. 34
Лозинський В. (Łoziński W.), вч. 19, 31, 34–36, 39, 47, 58, 77, 95, 98–99, 107, 127, 129, 142–144, 165, 169–170, 175–176, 179, 188, 215, 262, 264, 281, 284
Лоський І., вч. 296
Луговая Е., вч. 123
Лукаш, кравець 118
Луцьк, м. 53, 118
Луцький Семен, братчик 117
Лушкевичівна Барбара, вірменка 295
Люблін, м. 133, 196, 200, 285
Любомирські, родина 258, 304
Любомль, м. 295
Людовик, король 53, 73
Люк К. (Lück K.), вч. 276–277
Лясковський Михайло, братчик 145, 147, 153–154
Лясковський Стефан, братчик 141, 143–144
Львівська земля (Lwowska ziemia) 41, 52–53, 60, 261, 267, 276–277, 282, 291
- Маврик Лаврентій, міщанин 295
Магдебург, м. 45
Мазаракі Ян, братчик 284
Мазовія 23, 276, 277
Майборода С., вч. 123
Макарій (Тучапський Макар, Тучапський), львівський єпископ 63, 101
Малаховський Ян, канцлер 153
Малехів, с. 251
Малецький (Драбик) Прокоп, міщанин 127, 128
Малецький Лесько, братчик 127
Малопольща (Małopolska) 274, 276–278
Манчукевич Миколай, вірменин 294
Маріамія, дитина 292
Мартинюк А., вч. 302, 312
Матвійовський К. (Matwijowski K.), вч. 40
Матій (Пстроконський), канцлер, перемиський єпископ 207
Матковська О., вч. 33

- Матчинський Марек, руський воєвода 90–91
 Мацюк О., вч. 134
 Меламед В., вч. 43, 220, 235, 236, 285
 Мельник Б., вч. 305–306, 311
 Мельхиседек, католикос 177–178
 Метла Томас, міщанин 262
 Методій (Терлецький), луцький єпископ 130
 Мешко (Мечислав), кн. 148
 Микола угорець, міщанин 262
 Микола чех, міщанин 262
 Миколай (Торосович), вірменський єпископ, архієпископ 178–188, 198, 233, 293, 318
 Миколай вірменин, перекладач 267
 Миколай, кравець 118
 Миколайович Станіслав, міщанин 128
 Минець (Минцевич) Іван, міщанин 107
 Мисько, кравець 265
 Мих Р., вч. 248, 299, 303
 Михайло (Рагоза), київський митрополит 25, 69, 107–108, 110–111
 Михайло Вишневецький (Михайло), король 56, 89, 137, 218, 240
 Михайлов Борис, московський резидент 139
 Мицько І., вч. 72–73, 129
 Мичайко (?) 122
 Мишковська Анна, сандомирська воєводина 135
 Мікаелян В. (Микаелян В.), вч. 72
 Міклаш, міщанин 262
 Мількович В. (Milkowicz W.), вч. 7, 28
 Міхал (Дзялинський), кам'янецький єпископ 89, 215
 Мнішек Станіслав (Станіслав-Боніфацій), львівський староста 123, 183–184
 Мнішек Юрій, львівський староста 119
 Могила Мойсей, молдавський господар 135
 Могитич Р., вч. 301, 305, 312
 Моєцький П. (Mojecki P.), автор брошури 230
 Молдавія (Волощина) 148, 172, 190, 310
 Моравицька Д., вч. 249–250, 254, 258, 275, 296, 298
 Мороховський Іван, міщанин 107
 Московська держава див. Росія
 Мостиська, м. 140
 Мосціцький Якуб, писар 136
 Мотилевич Є. (Motylewicz J.), вч. 38, 138, 140, 279
 Мошейова Мілка, єврейка 203
 Мошкович Марек, єврей 209
 Мрозовецький, шл. 227
 Мунтянія 40
 Муратович Гжегож, райця 195, 285
 Муратович Шимон, вірменин 193
 Мястковська Катерина, шл. 297
 Наддніпрянина 286
 Надель-Голобіч Е. (Nadel-Golobič E.), вч. 38, 40
 Наливайко С., козацький ватажок 122
 Нарайовський Миколай, львівський підсудок 183
 Нахім, єврей 203
 Нахманович Мордехай, єврей 208
 Негребецький Григорій, священник 122
 Никорович Григорій, вірменин 196
 Німеччина 172, 276, 296
 Ніцея С. (Nicieja S.), вч. 37
 Новак Якоб, єврей 234
 Нушинський Флоріан, регент 227
 Одровонж Андрій, руський воєвода 74, 159
 Одровонж Петро, генеральний староста руської землі 159
 Одровонж Станіслав, руський воєвода 202
 Одровонжі, родина 74, 159
 Ожга Петро, шл. 187
 Ожеховський Станіслав, гуманіст 319
 Олександр, король 55, 74, 85, 200
 Олесь М. (Oleś M.), вч. 40, 76
 Орлевич І., вч. 26

- Османська імперія (Osmański imperium) 40, 77, 172, 192, 198
- Острогорський-Шафенберг Войцех, регент 212
- Острозький (Острожский) Костянтин, кн., київський воєвода 25, 69, 105, 112–114
- Острозький Олександр, волинський воєвода 121
- Остророг Миколай, королівський підхорунжий 183
- Отгон з Ходеча, львівський староста 57
- П'ятницький Михайло, священник 233
- Паздро З. (Pazdro Z.), вч. 24, 42, 91, 274
- Палажка русинка 287
- Папара Юрій, братчик 139, 284
- Паславський І., вч. 33
- Патковський Амброзій, ремісник 289
- Пачкеревич Ганус, міщанин 262
- Перемиська земля (Przemyska ziemia) 86, 140
- Перемишль (Przemysł), м. 43, 51, 97, 161, 199, 226, 229, 242, 250, 277
- Персенківка, с. 259
- Персія 40
- Петриці Себастьян (Petrcy S.), філософ 174, 197, 230
- Петро (Тиміцький), підканцлер, хелмінський єпископ 207
- Петро Русин (Petrus Ruthenus) 62
- Петрушевич А., вч. 22, 27–28, 71, 122, 128–129, 131, 133, 139, 154
- Пехота Ян, міщанин 290
- Пилипова Анна Янова 287
- Пилявці, с. 32, 132, 216
- Підгайці м. 238
- Підкова Іван, молдавський господар 104
- Піду де Сент-Олон Л.-М. (Pidou de Saint-Olon L.-M.), місіонер 189–190
- Пінгірян Г., вч. 178, 182, 270
- Пйотрків, м. 64, 162
- Пйотровський Францішек, міщанин 292
- Плохій С., вч. 216
- Площанський В., вч. 39
- Подгородецький Л. (Podhorodecki L.), вч. 37–38
- Поділля (Podole) 202, 242, 276, 298
- Подільська держава 73
- Подільське воєводство 121, 205, 242
- Познань (Poznań), м. 48, 229, 306
- Покуття 86
- Полтва, річка 299, 308–310, 312
- Польща (Польська держава, Польське королівство, Річ Посполита, Poland-Lithuania, Polish-Lithuanian Commonwealth, Polish Commonwealth, Polish Kingdom, Polska, Polscza, Rzeczpospolita) 10, 13, 16–17, 22–23, 26, 30, 33, 36–42, 44–45, 47–49, 52–55, 57, 60, 65, 68–69, 71–73, 76–77, 83–84, 87–88, 92–93, 96, 103, 105, 108, 110–113, 126, 129, 131–133, 138–140, 147–150, 152–155, 159, 166, 168, 172, 174–175, 177, 179, 182, 189–191, 195–197, 207–208, 215, 220, 223–225, 229–230, 235, 240, 245–246, 248, 255–256, 259, 262, 266, 273, 275–276, 279, 283–285, 290, 294, 296, 298, 306, 315, 317–320
- Попович С., вч. 240
- Поріччя, с. 251, 254, 259, 300
- Постава Федір, ремісник 115
- Потоцький Антон Міхал, белзький воєвода 151
- Потоцький Йоахим, львівський староста 147
- Потоцький Станіслав, львівський староста 242
- Потоцький Станіслав, коронний гетьман 236
- Потулай Йоан, міщанин 287
- Прага (Praga), м. 248, 261, 264, 282, 295–296
- Прокопович Олександр, підсиндик 214
- Прокоповичовна Катерина, міщанка 128
- Пруссія 276–278

- Птасьник Я. (Ptaśnik J.), вч. 35–36, 47, 58–59, 95, 147, 149, 170, 189, 249, 282
 Пудваль Герман 59
 Пульцьвяртек Ю. (Pólcwiartek J.), вч. 38, 274
- Рабичка Симон, вірменин 175
 Радзейовський Гієронім, ломжинський староста 133
 Райцеси, брати 241–242, 297
 Рафал з Ярослава, львівський староста 160
 Ребека, єврейка 297
 Рибчинський Себастьян, писар 144
 Річ Посполита див. Польща
 Рогатинець Іван, братчик 104
 Рогатинець Юрій, братчик 104, 108, 110, 112–113, 114
 Рогатинці, брати 107
 Роговський Мартин, вікарій 289
 Родишевський Станіслав, парох 288
 Романовна Анна 290
 Росія (Московська, Російська держава, Россия) 27–28, 83, 123, 139, 172, 254
 Рубен Матій, вихрещений єврей 233, 297
 Рудько (Минцевич) Іван 107
 Ружинський Кирик, кн. 111
 Ружинський Роман, кн. 111
 Ружицький Е., вч. 7, 134
 Русянович Яків, королівський секретар, братчик 145–148, 154
 Русь (Ruś, Russia) 19, 23, 30, 38, 49, 63, 72, 116, 202, 263
 Руське воєводство (województwo Ruskie) 16, 38, 52, 121, 138, 140, 143, 159, 188, 200, 205, 218, 223, 226, 238, 242, 257, 276, 278, 280, 284, 310
 Руцький Ян, шл. 267
- Саломон, єврей 85
 Самарський Володимир 13
 Самбір, м. 97, 161
 Сандомир, м. 49, 84
 Сапаргалиєв Г., вч. 78
- Сапега Ігнатій, скарбник Великого князівства Литовського 147
 Сварник І., вч. 13
 Свіжинський (Свідзинський) Марцін, прокуратор 127
 Себастьян, священик 292
 Селес Матій, прокуратор 164
 Сельський Миколай, пріор 181–182
 Семен, див. Терлецький Семен
 Семенович Петро, священик 141
 Семьонович Семен, священик 233–234
 Сенявський Адам, коронний гетьман 241
 Серебкович Антоній, монах 185
 Серєда О., вч. 216
 Сигізмунд Август (Sigismundus Augustus), король 52, 65–66, 70, 79, 86–87, 102–103, 121, 125, 128, 139, 150, 155, 166, 171, 183, 244
 Сигізмунд I (Сигізмунд I Старий, Zygmunt I), король 52, 54, 58, 63–64, 74–75, 77–78, 85–86, 97–98, 121, 148, 161, 167, 169, 171, 179, 200–201, 263
 Сигізмунд III, король 57, 69–70, 80–81, 110, 114, 117, 122, 127, 129, 169, 173–175, 180–181, 191, 198, 204–205, 207–208, 210, 318
 Сигізмунд, пребендар 76
 Сильвестр (Косов), київський митрополит 132
 Симон, школьник 234
 Сирія 49
 Сисин Ф., вч. 216
 Сихів, с. 52, 53, 251, 300
 Сілезія 276, 277, 278
 Скалка Михайло, купець 138, 142
 Скнилів, с. 53
 Сковецький Ю. (Skoczek J.), вч. 47, 51, 61, 77, 281–282, 284
 Скочилас І., вч. 13
 Скумин-Тишкевич Федор, новгородський воєвода 69
 Скумпек Тома, міщанин 231
 Сливка Ю., вч. 248
 Слонєвські, шл. 285

- Сльозка Михайло, друкар 134–135
Сміт Е., вч. 10
Снятин, м. 182
Собеський Якоб, белзький воєвода 182, 297
Соловьев С., вч. 139
Софія, служниця 164
Сохачев, м. 297
Срібний Ф., вч. 30–32, 35, 104, 106, 127, 269
Станіслав (Гроховський), львівський архієпископ 134
Станіслав (Залуський) канцлер, луцький єпископ 145–146
Станіслав з Ходеча, львівський староста 57
Станіславів, м. 280, 293
Стеблій Ф., вч. 25, 62, 248, 250
Степан, хлопчик 234
Степанів О., вч. 300
“Стефан Львович” 312
Стецькович Тома, вірменин 166–167
Стратин Андрій, возний 116
Стрельський В., вч. 230
Стрий, м. 97, 161
Стрілецькі (Красовські), родина, брати 138, 284
Студзинський Станіслав, гостининський хорунжий 70, 134–136
Судова Вишня, м. 118
Суहाгович Богдан, вірменин 295
Сухистав Г., вч. 41
Суховірх Валентин, міщанин 290
Сучава, м. 293
Сянок (Sanok), м. 50–51
Сярницький Захарій, правник 128

Тарас Я., вч. 302, 312
Татарія 53
Тафур Перо, подорожник 77
Терешкович Лавришко, міщанин 287
Терлецький Семен (Семен), маляр 120
Тетеря Павло, гетьман 32
Тихнович Івашко, вірменин 77, 164
Толле Д., вч. 229

Толочко Юзеф, бурмістр 239–240
Томашівський С., вч. 25, 32, 35, 132, 216
Томіцький Адам, бурмістр 136–137
Торосович Івашко, вірменин 173
Торосович Ян, вірменин 285
Торосовичі, брати 173
Торунь (Toruń), м. 43, 250, 261, 275
Трансільванія 190
Трач Ян, ремісник 289
Трегубова Т., вч. 248, 299, 303
Туреччина 107, 172, 180, 310
Турилов А. А., вч. 29

Убаль Христофор, вірменин 180
Угорщина 53
Україна (Україна-Русь, Украина, Ukraina, Ukraine) 9–11, 17–18, 25, 29, 32, 38, 40–41, 43, 45, 50, 67, 98, 102, 105, 111, 123, 132, 138, 140, 171, 235, 249, 254, 267, 282–283, 286, 297–298, 307
Устрицький Василь, перемиський стольник 147

Федина Р., вч. 33
Федір Дмитрович (Любартович), кн. 73
“Федор Дмитрович”, кн., його грамота 23, 72, 177
Федоров Іван, друкар 134
Федорович Сава, грек 265
Федорук Я., вч. 13
Филипович Івашко, вірменин 182
Филипович Ян, єврей-конвертит 241–242, 297
Фінкель Л., вч. 34
Флоря Б. Н., вч. 29
Франк Якуб (Frank), засновник секти 228–229, 297
Фрис В., вч. 13

Харевичова Л. (Charewiczowa Ł.), вч. 35–36, 47–48, 102, 104, 163, 173, 195, 200, 275, 282
Хіос, острів 265
Хмельницький Б. (Chmielnicki Bogdan), гетьман 25, 133–134, 143, 216, 271, 302

- Ходикевич Клеменс, пріор 294
 Ходиніцький Ігнацій, хроніст 257
 Холм, м. 315
 Холмська земля 267
 Хомич Стефан, братчик 124, 127–128
- Царьова Н., вч. 13
 Центральна Європа (*Europa środkowa*) 51, 202
 Центральна Україна 111
 Центрально-Східна Європа (*Europa środkowo-wschodnia*) 9, 11, 43, 83, 275, 248, 261, 296, 298, 315
 Церазин Станіслав (*Stanislaus Cerasinus*), інстигатор 128
- Чарнецький Стефан, руський воєвода 297
 Чацький Фелікс, коронний підчаший 228
 Червен, град 37–38
 Черкіс (чи Ченкіс), вірменин 292
 Чесніковський Іван, братчик 144
 Чикаго, м. 40
 Чорне море 304
 Чорний Ян, міщанин 287
- Шараневич І. (Шараневич И.), вч. 27–28, 39, 70, 72, 138, 142, 144–145, 154
 Швеція 110
 Шептицький Гієронім, луцький суфраган 147, 151
 Шестакова Н., вч. 138
 Шиян Р., вч. 279
 Шіппер І., вч. 42
 Шольц Якоб, синдик, бурмістр 177, 185
 Шорр М., вч. 35, 42, 84
 Шулька, єврейка 203
 Шуст Р., вч. 13
 Шустова Ю., вч. 22
- Юзефович Ян Томаш (*Józefowicz Jan Tomasz*), хроніст 25, 38, 233, 288
 Яблонівський Станіслав, гетьман, руський воєвода 90–91, 194, 220
 Яблонівський Ян Станіслав, руський воєвода 241, 273
 Яворів, м. 192
 Ядвіга, королева 55
 Ядвіга, міщанка 288
 Ядвіги див. Красовська Ядвіга
 Язлівець, м. 281, 293
 Якимович Я., вч. 216
 Яковенко Н., вч. 13, 46, 53, 111, 120, 282, 286
 Ямельня, с. 53
 Ян Димітр (Соликовський) (*Solikowski Joannes Demetrius*), львівський архієпископ 105, 111, 121, 171
 Ян III Собеський, король 56, 82, 90, 130, 137, 192–195, 198, 219–220, 286
 Ян Казимир, король 20, 56, 60, 70, 81, 133, 136, 217–218, 240, 285
 Ян Крвостек, міщанин 292
 Ян Ольбрахт, король 55, 59, 61, 85, 97, 160, 199, 304
 Янецький (Яноцький) Анджей, прокуратор 127
 Янчек А. (*Janeczek A.*), вч. 26, 30, 38, 46, 51, 261, 276, 277, 282, 306
 Янович Павло, братчик 148
 Ян-Олександр (Ліпський), примас 151
 Яромирка, с. 53
 Ярослав, м. 199
 Ярош (Йоахим), кравець 120
 Ясиновський А., вч. 216
 Яскевич Юзеф, вірменський суддя 196
 Яскевич Ян, суддя 195
 Ясперський Анджей, комендант 225
 Яценко Г., вч. 57, 150, 223
- Alexandrowicz S. 138
 Alnpek J. див. Альнпек Йоганн
 Andrusiak M. див. Андрусак М.
 Aristoteles див. Арістотель
 Augustyniak U. див. Августиняк У.
- Badecki K 15, 19, 21, 58, 86, 253, 301
 Bałaban M. див. Балабан М.
 Balla B. 43

- Balzer O. див. Бальцер О.
 Bańczyk N. 40
 Barącz S. див. Баронч С.
 Bardach J. див. Бардах Ю.
 Basista J. 40
 Bełskie województwo див. Белзьке во-
 еводство
 Belzyt L. див. Бельзит Л.
 Białoruś див. Білорусія
 Biderman I. 41
 Bilewicz A. 294
 Bischoff F. див. Бішофф Ф.
 Bogucka M. 45, 283, 301
 Bohonos M. 206
 Borek P. див. Борек П.
 Bostel F. див. Бостель Ф.
 Braun G. 19
 Budziński Z. див. Будзинський З.
 Bujak Fr. див. Буйак Ф.
 Byelorussia див. Білорусія
- Caro J. див. Каро Й.
 Charewiczowa Ł. див. Харевичова Л.
 Chełmno 250, 261
 Chmielnicki Bogdan див. Хмельниць-
 кий Б.
 Chodyncki I. 257
 Cygielman Sh. A. 84
 Czaja R. 298, 306
 Czerkis Jan Rusin 62
 Czerner O. 302
 Czołowski A. 25, 51, 250, 304
- Dashkévytch Ya., Daškevyč Jaroslav див.
 Дашкевич Я.
 Dziubiński A. див. Дзюбинський А.
- Elbląg див. Ельблонг
 Europa środkowa див. Центральна Євро-
 па
 Europa środkowo-wschodnia див. Цент-
 рально-Східна Європа
 Fenczak A. 291
 Frank див. Франк Якуб
- Galicja, Galicyi i Lodomeryi królestwa
 див. Галичина
 Garsztecki S. 43
 Gąsiorowski S. див. Гонсьоровський С.
 Gierszewski S. 275
 Gięysztor A. 298
 Gięysztorowa I. 247
 Gilewicz A. див. Гілевич А.
 Glazer N. 283
 Goldberg J. див. Гольдберг Я.
 Górny K. 261, 275
 Great Poland див. Великопольща
 Grodecki R. 84
 Gromnicki T. див. Громницький Т.
 Guldon Z. 242, 256, 257, 274
- Hanuszko Czerkes Rusin 62
 Heck K. див. Гек К.
 Hępner Paulus Dominicus див. Гепнер
 Павло Домінік
 Hiszpania див. Іспанія
 Hohenberg P. 260
 Horn M. див. Горн М.
 Hoszowski S. див. Гошовський С.,
 Isaievycz Ia. див. Ісаєвич Я.
- Jagiełło див. Владислав II
 Janeczek A. див. Янечек А.
 Jasiński T. 250, 261
 Jaworski F. 60, 183, 303–304
 Józefowicz Jan Tomasz див. Юзефович
 Ян Томаш
- Karpiński A. див. Карпінський А.
 Kiryk F. див. Кірик Ф.
 Kłak C. 43
 Kłoskowska A. 283
 Kohnowa R. 24
 Kołodziejczyk D. 172
 Korniakt Konstanty див. Корнякт Кос-
 тянтин
 Kraków див. Краків
 Kramarz W. див. Крамаж В.
 Kraushar A. 228, 229, 297

- Krętosz J. 96
 Krochmal J. 43, 226, 229
 Krykun M. див. Крикун М.
 Kubiak H. 283
 Kuszewicz S. див. Кушевич С.
 Kutrzeba S. див. Кутшеба С.
- Lang Karol 302
 Leszczyński A. 226
 Lew kniaź див. Лев
 Lewicki M. 24
 Link-Lenczowski A. 40
 Litwa див. Литва
 Łoziński W. див. Лозинський В.
 Lück K. див. Люк К.
 Lwowska ziemia див. Львівська земля
 Lynn Hollen L. 260
- Machnik J. 43
 Maciejewski J. 43
 Mahler R. 274
 Maiora Polonia див. Великопольща
 Maisel W. 48
 Małopolska див. Малопольща
 Mańkowski T. 252
 Matwijowski K. див. Матвійовський К.
 Mikulski K. 43
 Milkowicz W. див. Мількович В.
 Mkrtezian K. 40
 Mojecki P. див. Моєцький П.
 Motylewicz J. див. Мотилевич С.
 Moynihan D. 283
 Mudryj S. 291
- Nadel-Golobič E. див. Надель-Голобіч Е.
 Neco Reusse 62
 Nicieja S. див. Ніця С.
 Nicolaus Reusse 62
 Nicolaus Ruthenus 62
 Noga Z. 306
- Ohryzko J. 7, 25, 49
 Oleś M. див. Олесь М.
 Orzechowski J. 43
- Osmański imperium див. Османська імперія
- Paluch A. 283
 Pazdro Z. див. Паздро З.
 Petrowicz G. 178
 Petrucy S. див. Петриці Себастьян
 Pidou de Saint-Olon L.-M. див. Піду де Сент-Олон Л.-М.
 Pilarczyk K. 41
 Piniński Leon 252
 Piwocki M. 25
 Podhorodecki L. див. Подгородецький Л.
 Podole див. Поділля
 Podraza A. 43
 Poland-Lithuania див. Польща
 Polish Commonwealth див. Польща
 Półdzielny J. див. Пульцвяртек Ю.
 Polish Kingdom, Polonia regnum див. Польща
 Polonsky A. 40
 Polska, Polszcza див. Польща
 Poznań див. Познань
 Praga див. Прага
 Przemyska ziemia див. Перемиська земля
 Przemyśl див. Перемишль
 Ptaśnik J. див. Птасьник Я.
- Rachwał S. 19, 253
 Rawita-Gawroński Fr. 254
 Rok B. 294
 Romanucci-Ross L. 283
 Roślanowski T. 298
 Ruś, Russia див. Русь
 Ruś Czerwona Когонна див. Галицька Русь
 Ruskie województwo див. Руське воєводство
 Rzeczpospolita див. Польща
 Rzeczpospolita Krakowska 226, 243
- Samsonowicz H. 45, 283, 301
 Sanocka ziemia 140
 Sanok див. Сянок

- Schattkowsky R. 43
Schipper I. 42
Schorr M. 42
Sigismundus Augustus див. Сигізмунд Август
Skarbek Jan, arcybiskup 291
Skoczek J. див. Скочек Ю.
Śliwa T., вч. 290
Słoń M. 292
Sochaniewicz K. 51
Solikowski Joannes Demetrius див. Ян Димітр (Соліковський)
Stampfer S. 274
Stawowy-Kawka I. 43
Sterbling A. 43
Szumlański Józef див. Йосип (Шумлянський)

Tollet D. 229, 274
Toruń див. Торунь
Trajdos T. 96, 292

Ukraina, Ukraine див. Україна
Ukraina Prawobrzeżna 242
Urban W. 43, 261, 284

Vos G., de. 283
Vries J., de. 260

Wąłasek S. 294
Wasylkowski J. 38
Weczerka H. 277
Wielkie Księstwo Litewskie див. Литва
Wiesiołowski J. 306
Wijaczka J. 242
Władysław Jagiełło див. Владислав II
Wojciechowski M. 43
Wolański F. 294
Wołoszczyzna див. Волощина
Woźniakowa M. 96, 117, 148, 170
Wyrozumski J. 38, 84, 138, 140

Zachariasiewicz F. див. Захаріяевич Ф.
Zimorowicz J.-B., Zimogowicz B. див. Зіморович Юзеф Бартоломей
Zimorowicze (Ozimki) див. Зіморовичі
Zubrzycki D. див. Зубрицький Д.
Zubyk R. див. Зубик Р.
Zygmunt I див. Сигізмунд I

Żółkiew див. Жовква

ante.

Feriã Tertiã post
Festum Sanctæ Margare
thæ Vir: et Martyris
Anno Domini 1670
Subditi Villæ Brzuchowica
per Gniolum Borek Gostynski Qui
etantur
Ceram s^o et Astis judens^o Castrens^o Capitans^o Leopold^o

1. Св. Марія Магдалина; гурт ціпаків (1670 р.)

ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 155, арк. 98.

Suosq; Successores. ac bona sua ante omnia ad id obligando et
onerando Recognitionis presentis vigore!

G. Stadnicki et R.R.V.V. Moni-
ales Stadnicka et Halcrowna
Conuentus Leopoliensis robo-
rant

Coram Officio Altiq; presentibus Cuiusvis

Свирид
Багрий
мизд.
неболат.

tentis, dānis Tribus toties quoties quae fuerit soluti satisfacere. Quosq; juo-
res ac bona tua gali ora ad id obligando et onerando. Huius Juri vigore.

Norsejova

7/8

Feria Quinta in

Crastino Festi Transfigurationis

Christi Dni Anno eiusdem 1670.

G.G. Wodzicki Bianki atq; Communitas Oppidi Toma-
Lzow nec non Iudaei Leopolienses Quietant

Coram Officio Astisq; iudicibus Sacerdotum Capitani Leopoliensium pro comparendo
Inquisitorii Collegii Carissimi Dapiferi Tremolantiensis inus mentis et corpore exis fore

Norvys

1526

Feria secunda

post Festum S. Petri in
vinculis proxima A.D. 1670.

Czulowski Czulowskiemu donat

Coram Officio Astens presentibus Castro Capitano Leopoldo
Czuli conscribens M. S. Nicolai Czulowski olim Nobili Joanni Czulowski

earumq; publicas cassat tollit cassat, tollit, mortificat, et annihilat, nihilq; in-
iuria Bibli debere declarat Regnis proutis vigore.

Iudaei Civitatis Leopoliensis Lapidica²³

G. Caryna obligant

Coram Offic. Altiss. Gentibus Astr. Capitany
Leopoliensibus p^{re}sentibus confidels Icho Leuit, Iosephus Abrahamowicz,
Zachman Izakowicz, Hierzon Izlowicz, Abraham, Eber, Haim Szukler, Ioseph
Zelmanowicz, Szmylo Krakowczyk, Moszko Hlitz, Icho Duxen, Seniores Civitatis

1513.

reius contentis vadio soluto quoties opus fuerit satisfacere se succore
ac bona sua omnia ad id obligando et onerando Reuocatis et vigore.

In rebe
szelb

Iudei Komarnenses et communitas Quictant

Coram Officio et Astis presentibus Castro Capitanis Geo-
polientis presentis comparens Gnorus Stanislaus Kozubowski sanus mente

6. Рабин (1670 р.)

ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, стр. 155, арк. 1513.

Reperit d. 1487

1487

Generosa Czarnicka in rem Generosi Vicecapitanei loci praesentis roborat

Generosa Czarnicka
Coram Generoso Alexandro Drogomir in loco Gnesi
Joannis a Wybranow Wybranowski Dapiferi Belzensis

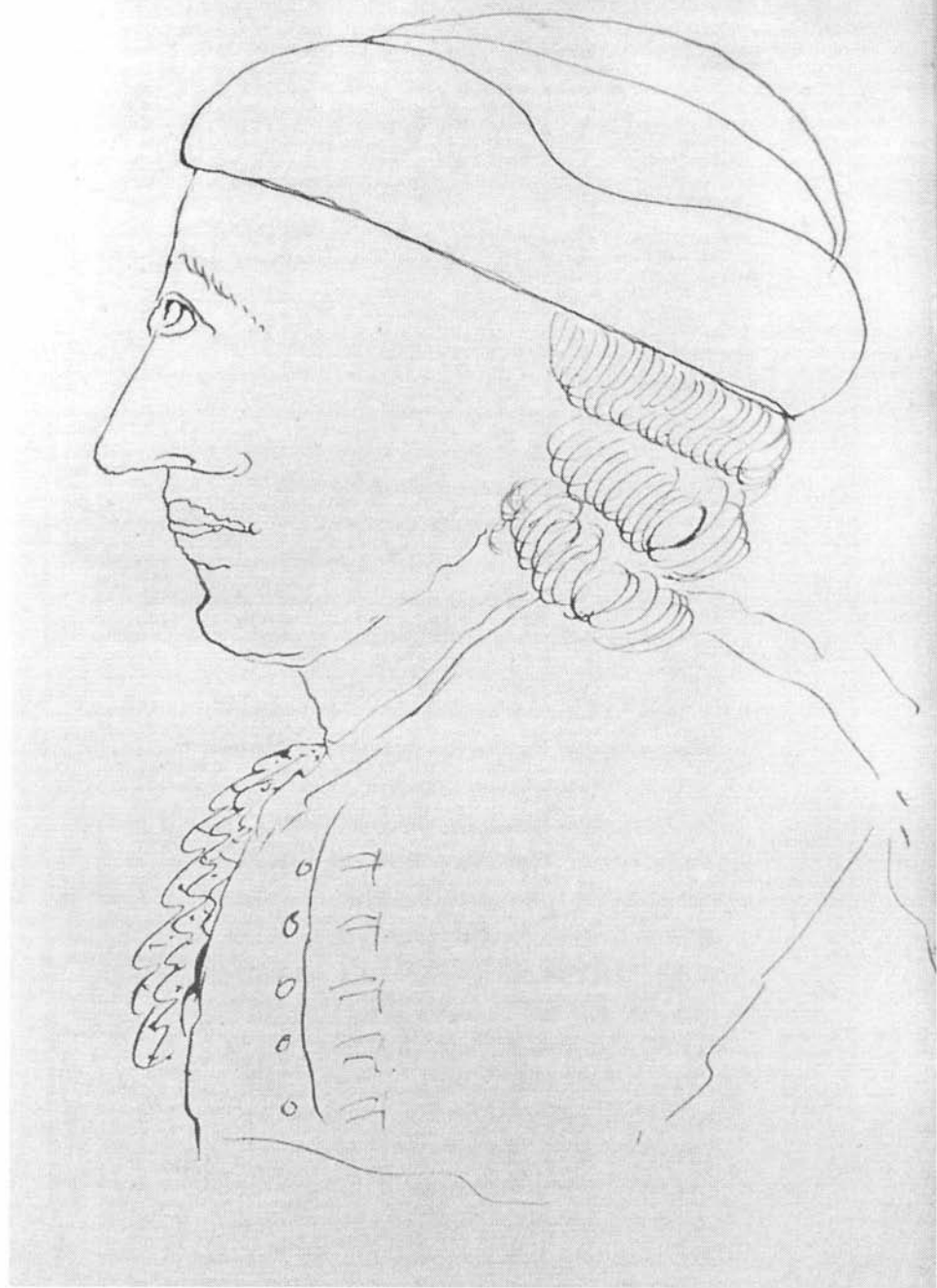
7. Еврейка (1670 р.)

ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 155, арк. 1487.

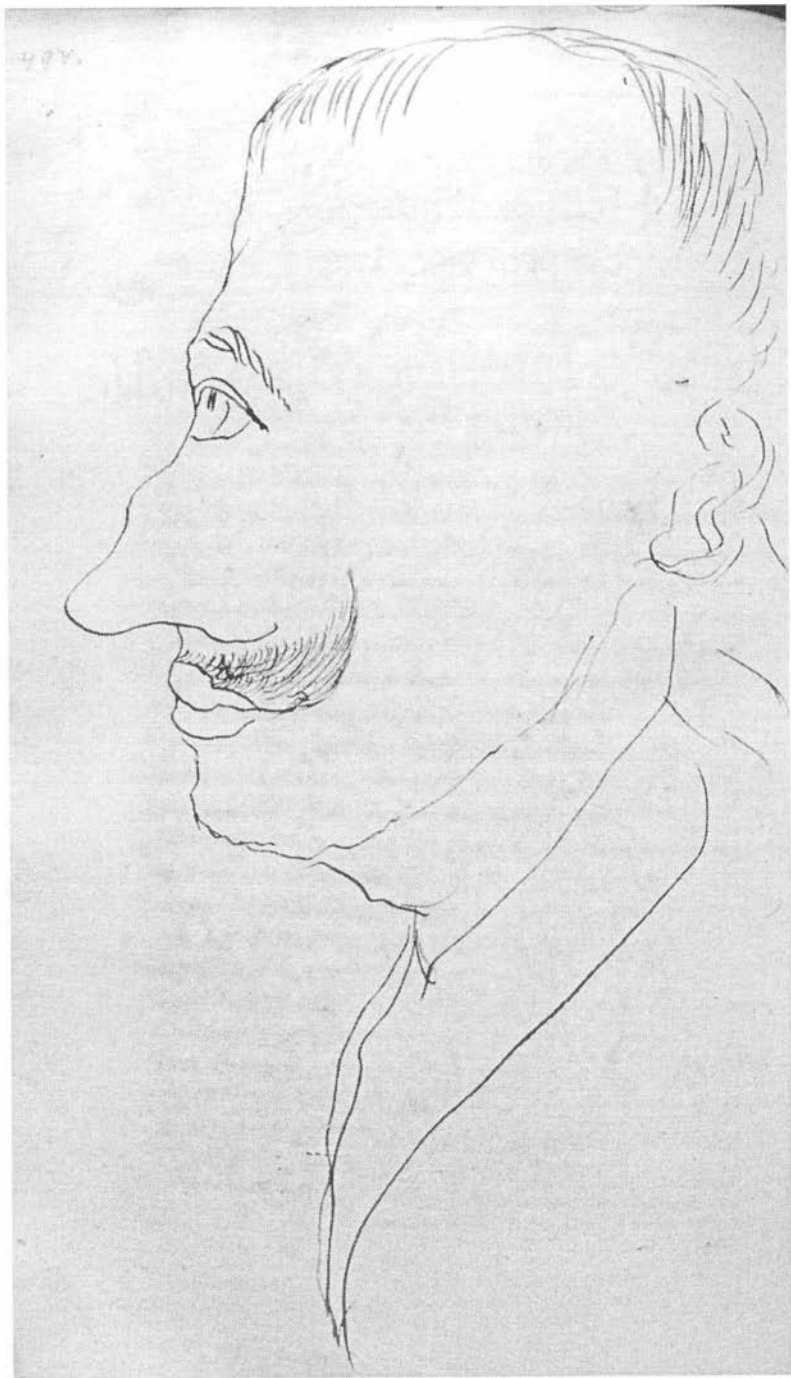
8. Шарж міщанина (1675 р.)

ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 81, арк. 490.

9. Шарж міщанина (1675 р.)

ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 81, арк. 493.

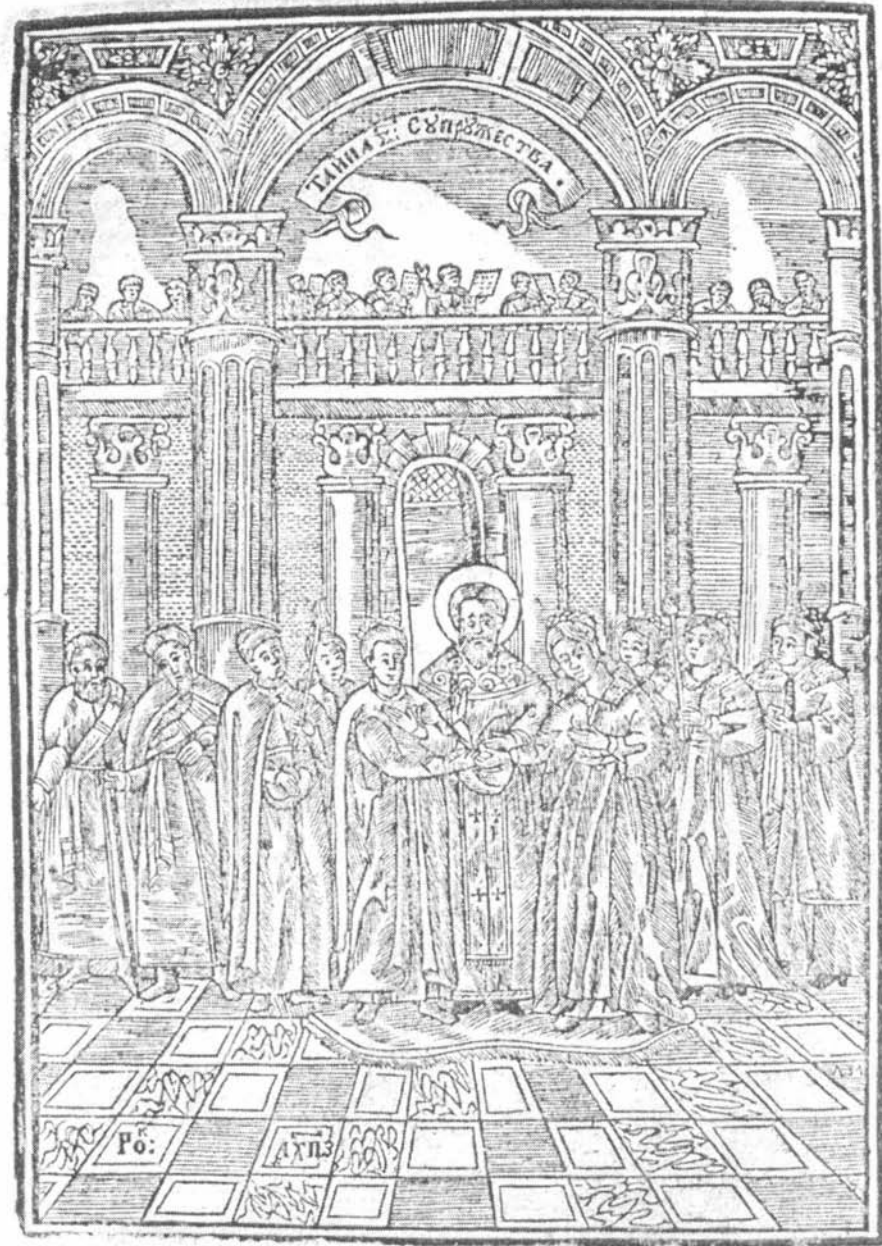
10. Шарж міщанина (1675 р.)

ЦДІА України у Львові. – Ф. 52, оп. 2, спр. 81, арк. 494.

11. Похорони (1682 р.)

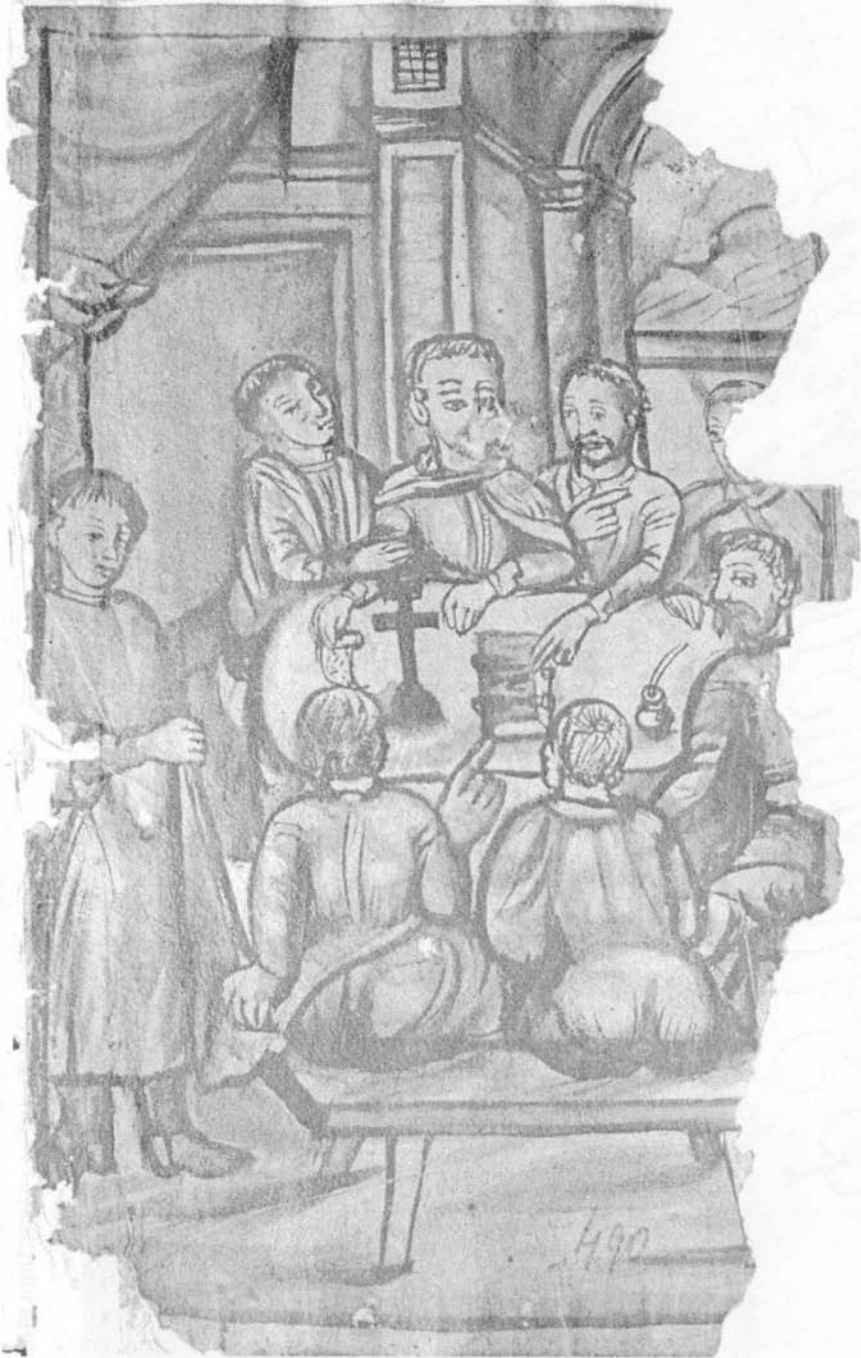
Требник. – Львів: друкарня Ставропігійського братства, 1682.

Ура Живітцъ, и Аѳѳе не скѳіко. Сур. Глѳітцъ.

12. Шлюб (1687 р.)

Шумлянський Йосип. Метрика албо рестр. – Львів: друкарня при монастирі Св. Юра, 1687.

13. Засідання міської ради м. Белза (1703 р.)
ЦДІА України у Львові. – Ф. 22, оп. 1, спр. 7, арк. 490.

P Stachowski, n̄ne J. et R
Kupniewski Oppidi Kulikow
Pofsonis, una cu Oblata Regesti
Damnonum ma Bohemae, Palatini
Podlachia LYOTCSATZ

Si iurim, et Acta praesentia Casronsiã Capitanea
lia Leopoliensia veniens personaliter Peneo tus Casimirus

tale nam Panie Boze Doprozory meka d'na Jego mieuinna.
prastiterunt

Isi Kornelowsy Turrim Castri
presentis Ingressiuntur

Ad officium, et Acta presentia, Castrensia Capitanealia
Leopoliensia venientes Personaliter Generosi Samuel eo

Haliski in Lapidea Batabani
dictam Inromissus.

Ad Officium et Acta presentia
strensia Capitanealia Leopoliensia
personaliter Veniens Ministerialis
qui Generalis Providus Joannes Boy-
kiewicz Authenticatus Juratus Offi:

16. Балабанівська кам'яниця (1717 р.)

ЦДІА України у Львові. – Ф. 9, оп. 1, спр. 505, арк. 1156.